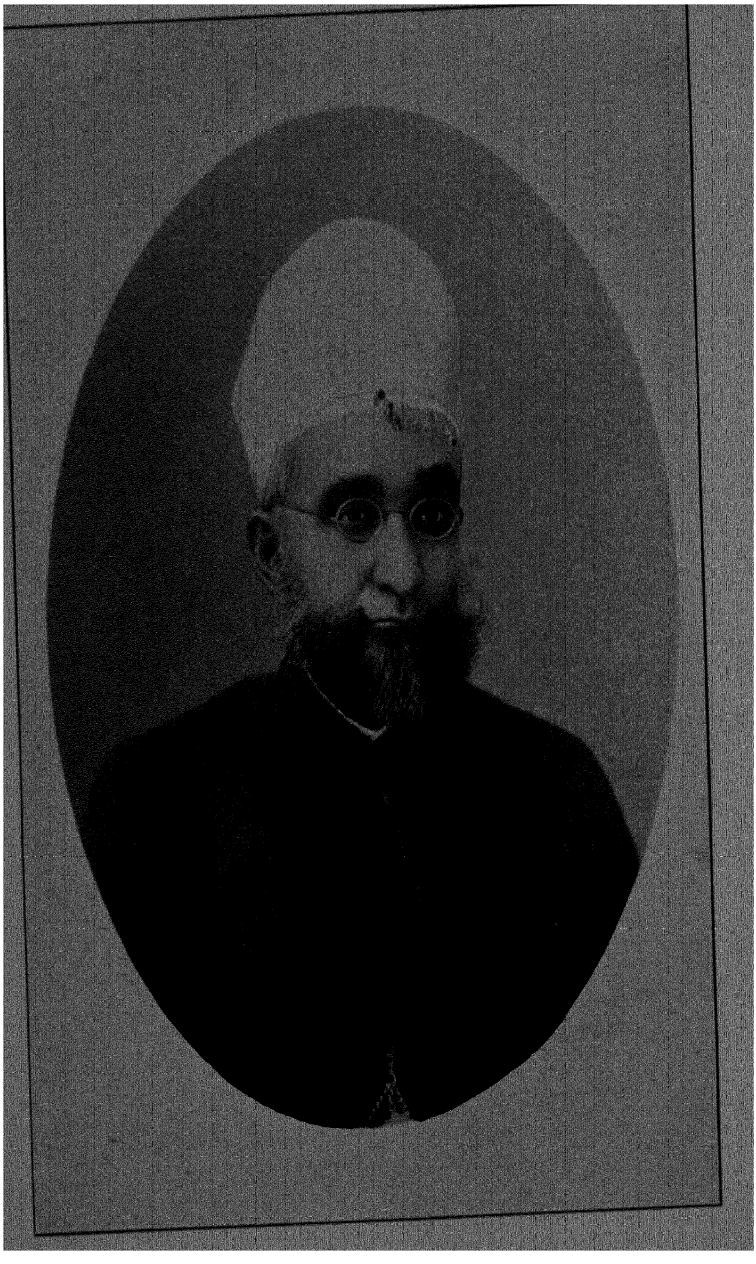
UNIVERSAL
LIBRARY
OU_232121
UNIVERSAL
LIBRARY

اب عزیز جنگ بہادر مؤلف و مصنف

آصف اللغات

جامع الفاظ مفرده و مرکبه اصطلاحی و استعمال فارسی و امثال و محاورات عجم ملتزم باسناد
متقدمین و متاخرین و معاصرین عجم و برای هر یک لفظ ترجمه بامحاوره
زبان اردو مع اسناد کلام زباندانان هند

جلد هشتم

مؤلفه خان بهادر شمس العلما مولوی احمد عبد العزیز نائطی (نواب عزیز جنگ بهادر) وظیفه یاب حسن خدمتگار
سرکار آصفیه

جمیع حقوق این تالیف وقف عام است پانصد
نسخهای این کتاب که طبع میشود آنرا هم وقف کرده ایم هر کس
اختیار دارد که بپابندی قواعد مندرجه اعلان که بر آخر کتاب چاپ شده است ازین منتفع شود

سنه ۱۳۳۳ هجری مطابق سنه ۱۳۲۴ فصلی

عزیز المطابع حیدرآباد دکن

اعزاز و شکرانہ اعزاز

اعزاز (۱) مین اپنی اس تالیف کی اعلیٰ کامیابی پر خداوند کریم کا شکر گزار ہون۔ اور یہہ بات میرے لئے باعث افتخار ہے کہ اس کا نام میرے آقائے ولی نعمت حضور پر نور بندگانعالی متعالی مدظلہ العالی کے مبارک تخلص کو اپنے سر پر لئے ہوے ہے اور اس کا آغاز آپ ہی کی مبارک جوبلی چہل سالہ کی تقریب مین ہوا

(۲) مین ہز اکسلنسی لارڈ منٹو بالقابہم گورنر جنرل ہند کا شکریہ ادا کرتا ہون کہ آپ نے براہِ عنایت مجھکو اجازت عطا فرمائی کہ مین اس کتاب کا ڈڈی کیشن آپ کے نام نامی سے کرون۔ صاحب رزیڈنٹ حیدرآباد بذریعۂ مراسلۂ نشان مورخہ ۲۴ جون ۱۹۰۹ء (۴۲۵۸) مجھکو اطلاع دیتے ہین کہ ہز اکسلنسی آپ کا شکریہ ادا کرتے ہین کہ آپ نے اُنکو ایسی عالمانہ تالیف مین اُنکی یادگار قائم رہنیکا موقع دیا۔

بسم اللہ الرحمن الرحیم

للہ الحمد کہ نوبت بہ اشاعت ہشتمین جلد این کتاب رسید و این دومی جلد است کہ بعہد میمنت مہد آقای ولی نعمت ما (قدر قدرت سلیمان شوکت - اعلیحضرت حضور پر نور آصف جاہ سابع نظام الممالک نظام الدولہ نظام الملک میر عثمان علیخان بہادر فتح جنگ جی سی - ایس - ائی فرمانروای سلطنت حیدرآباد دکن صانہ اللہ عن الشرور والفتن ادام اللہ اقبالہ وضاعف اجلالہ) علیہ اشاعت پوشیدہ مؤلف حقیر را بدرگاہ فلک بارگاہش باریاب کرد و بآبیاری چشم التفاتش کہ ہمہ دان و سراپا قدردان علوم و فنون است مارا بدرجہ رساند کہ ثمر مردہ نہال دل ما را شاداب کرد -

(۲) ہمدرین سال نظر بضعف پیری و کثرت مشاغل علمی و حفظ صحت خود مجلس حفظان صحت حیدرآباد را بناچاری الوداع گفتیم و ہمہ اوقات خود را اندر تالیف و اشاعت این کتاب کردہ ایم تا پس از علالت ما باز بجائی رسیدیم کہ در ہر سالی یارای اشاعت دو تا جلد این کتاب داریم و بیمن توجہ آقای ولی نعمت ما شبانہ روز مصروف و دلدادہ ہمین کاریم -

جمال ذات را در پرده چشم حقیقت بین
مسلّم رشته با حسن خوبان بهان دیدم

ندیدم هیچ خنجر نوک خدنگی در دل از چشمش
مگر در چشم زد برجسته تیری از کمان دیدم

شهید ناز بر جان بازی ذاتت مکن نازی
هزاران بسمل تیغ نگه را نیم جان دیدم

من از نیرنگی دنیای دون غافل نیم ایجان
که رنگ خویشتن گاهی چنین گاهی چنان دیدم

تعجب بر وجود خویشتن کردم پس مردن
بخاک گور خود آلوده مشت استخوان دیدم

بهار عمر محبوب دکن بنگر که آخر شد
ولا در طرفة العینش به گلگشت جنان دیدم

نگاه عالمی بر جانشینش بود سر تا سر
بحمد الله که عثمان غنی را حکمران دیدم

چه عثمان سلطنت رانے جهاندار و جهانبانی
خوشا من هیچو سلطانے عمیم الاحسان دیدم

چه منت نے از و بارے نه در چشم است آثارے
بجز دست گهرباری که چشم از وے نهان دیدم

بگلزار دکن از آبیاریهاے ذات او
بهارین موسمی در عین هنگام خزان دیدم

سمند حکمرانی زیر ران او چرا نبود
که با او بخت و دولت فتح و نصرت همعنان دیدم

بچشم من همی گنجد ز هفت اقلیم سلطانی
نظام الملک تا در کشور هندوستان دیدم

برآمد تا بنامش قرعهٔ فال جوانمردی
سر گردن کشان همواره بر این آستان دیدم

ستمگاران سرکش سخت جانان جفاجو را
بدست دار و گیر شحنهٔ او نیم جان دیدم

بمیزان دو چشمم تا کشیدم صد عدیلش را
بامعان نظر یک پلهٔ ذاتش گران دیدم

به بیداری نه بینم از چه خواب بخت بیدارش
که ذات شاه را بیدار در خواب گران دیدم

بآب و تاب روی روشنش خورشید تابان را
ز تاب چشمهٔ خود آب حسرت در دهان دیدم

بهنگام تماشا همچو چشم او بچشم من
به یمن سعد دورش در کواکب صد قران دیدم

میان سرفرازان جهان و سربلندما
بچشم دوربین فرق زمین و آسمان دیدم

من از تشخیص ذات خویشتن عاجز شدم شاها
که نقشت در دل و دل را به تصویرت نهان دیدم

برا و راق دکن هرگز ندیدم چون تو سلطانی
بعالم گرچه بسیار از صفات پاستان دیدم

برا و رنگ دکن حاشا که باشد چون تو نقادی
نقوش عهد آصف جاه تا غفران مکان دیدم

سبق بردست جوش رحمتت برگرمی خشمت
که تبخیر زمین ابر مطیر آسمان دیدم

ز آب و آتش روی تو شد حلم و غضب روشن
میان بزم و رزمت آب تیغی درمیان دیدم

بشمشیر تو بنهادند سر صد آهنین جانان
بتدبیر تو دار الحرب را دار الامان دیدم

سرشک گوهرین همواره از چشم صدف ریزد
ز ابر دست تا دریای جودت بیکران دیدم

بچشم آمد فلک را تا علوی رتبهٔ عالے
زمین زیر پایت را بفرق فرقدان دیدم

بکار و بار ملکت کارپردازان دولت را
بحسن انتخابت از مشاهیر زمان دیدم

جزای حسن خدمت میدهی صد گونه بالاتر
سزای کیفر کردار را کمتر ازان دیدم

جزاک الله که از پا مردی همدردی ذاتت
توانا را بفکر یاری هر ناتوان دیدم

پسند آمد بعهدت گبک را مهمانی شاهین
صد آهو را جلیس پهلوی شیر ژیان دیدم

شنیدستم صفاتی را که باشد خاصهٔ شاهان
بنام ایزد که در ذات همایونت همان دیدم

بلند از طاق کسری شد مقام نصفت ذاتت
که فخر الملک را هم پایهٔ نوشیروان دیدم

چرا نبود وزیر فوج را بر لشکرت نازے
که بهرام فلک را در جگر نوک سنان دیدم

معین مذهب خلق است انوار الله فاضل — که اعیان ملل در مدحتش رطب اللسان دیدم
صفای جوهر مدحت چو روشن کرد نظمم را — رخ حسن طلب در مرآة حسن بیان دیدم
متاع دولت مدح تو گر دآن گونه مستغنی — که منطق خویش را در هر سخن گوهر فشان دیدم
هنر شد در قوافی عیب من بهر ردیف اینجا — که نظم خویش را منت پذیر شائگان دیدم
نمودم تا قبول بندگی در بارگاه تو — به پیری خویشتن را مالک بخت جوان دیدم
خبر دارد دلم از خوان یغمای نیاکانت — که خاص و عام را بر یک بساط میهمان دیدم
شها حد ادب در حیطهٔ نطق است اولی تر — که یک دیباچه مدح تو بیرون از بیان دیدم
خموشی را پسندیدم بحسن اختصار اینجا — که تطویل سخن بر خاطر نازک گران دیدم
ولا سحر بیانم کرد تا عقد اللسان مارا — دعای دولت و اقبال شه را ختم بر جان دیدم
فراز آمد دو دستم پیش او بهر دعا کردن — اجابت را باستقبال او از سر روان دیدم
خداوندا نگهدارش ز زخم چشم بدبینان — دعا — که چشمش را بحفظ خلق همچون پاسبان دیدم
خداوندا بکام او زند هر آسمان دوری — که ناکامان عالم را بدورش کامران دیدم

زهر صفر گره ده چند گردد در گره بندان
شمار مدت سالش که در سال روان دیدم

ذکر این کردہ اند و از بیان معنی و محل استعمال ساکت۔ مؤلف عرض کند کہ فارسیان این مثل را باظہار توکل زنند و از ناخدا درین جا حاکم کشتی مراد است چنانکہ از مصرع اول پیدا است یعنے (ع)

ناخدا در کشتی ما گر نباشد گو مباش یعنے مقصود از استعمال این مثل آنست کہ ما را وسیلہ کسے در کار نیست و با خدا کار است و بس (اردو) خدا سے کام ناخدا سے کیا کام؟ بالکل اس مثل کا ترجمہ ہے جو دکھنیوں کی زبان پر ہی مقصود توکل سے ہے

باخر بقول شمس بکسر خاے معجمہ لغت فارسی است بمعنی احمق دیگر کسے از محققین فارسی ذکر این نکرد۔ باید دانست کہ صاحب منتخب (باحر بجاے مہملہ) را بمعنی نادان آوردہ و صاحب محیط و منتہی الارب ہم ذکر باحر بمعنی نادان کردہ پس خر این نباشد کہ کاتب شمس بزیادت نقطۂ تحریف کرد و مؤلف بے تحقیق لغت عربی را فارسی نوشت و خیال کردہ باشد کہ با بمعنی تقابل است حیف است کہ لغات فارسی بچہ تصرفہا افتادہ (اردو) احمق۔ بقول امیر۔ عربی۔ بیوقوف۔ نادان۔ بے عقل۔ (کیف ۵) ایکدم آپ میں آئیں تو بڑے احمق ہیں ۵ کس پرستان میں رہا کرتے ہیں دیوانۂ عشق کو

باخرز بقول برہان بفتح ثالث و سکون راے بے نقطہ و زاے نقطہ دار (۱) نام قصبہ ایست در خراسان۔ صاحب رشیدی بذکر معنی بالا گوید کہ بعضے گفتہ اند ناحیہ ایست بارض خراسان کہ باخواف مذکور می شود۔ صاحب سروری گوید کہ نام شہر ایست مشہور و بقول ناصری نام قصبہ ایست از خراسان در طرف مشرقی ہرات واقع و مسکن اہل

ہزارہ واز آنجاست شیخ سیف الدین از مشائخ صوفیہ۔ صاحبان جامع وجہانگیری و سراج وشمس ومؤید وانند ہم ذکر این کردہ اند۔ **مؤلف** عرض کند کہ خرز لغت بمعنی است وبقول منتخب بمعنی دوختن موزہ وکفش ومشک وجز آن پس جادارد کہ ایمعنی در وجہ تسمیۂ این دخلے دارد کہ این قصبہ بصناعی چرم مشہور وممتاز باشد واللہ اعلم اندر منصورت کلمۂ با بمعنی ہفدہمش (**اردو**) باخرز فارسی مین خراسان کے مضافات مین سے ایک قصبہ کا نام ہے۔

(۲) باخرز۔ بقول برہان نام گوشۂ باشد از چہل وہشت گوشۂ موسیقی۔ صاحب مؤید فرماید کہ نام پردۂ سرود است۔ صاحب جامع گوید کہ نام پردہ ایست از چہل وہشت پردۂ موسیقی۔ صاحب سروری بحوالۂ شرفنامہ آوردہ کہ نام گوشہ ایست از چہل وہشت گوشۂ نغمات (امیر خسرو ؎) کہ نغمات ترا اندوہ کاہ ؎ یافتہ در عرصۂ باخرز راہ ؎ صاحبان رشیدی وجہانگیری وسراج وناصری وشمس وانند وہفت ہم ذکر این کردہ اند **مؤلف** عرض کند کہ جز این نیست کہ اسم جامد فارسی زبان گیریم (**اردو**) فارسی مین باخرز موسیقی کے اڑتالیس پردون مین سے ایک پردہ کا نام ہے۔ افسوس ہے کہ اس کا ترجمۂ اصطلاحی معلوم نہوسکا۔

باخرس در جوال رفتن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر وبہار وانند باغیر جنس صحبت داشتن وعذاب کشیدن (شفیع اثر ؎) باچنین خرسی بفرمان تو رفتم در جوال ؎ ورنہ سودایم دماغ این تماشا ہا نداشت ؎ **مؤلف** گوید کہ جوال بضم اول بقول

غیاث چیزی کہ در آن غلہ پر کردہ بر خر و یا بر نہند و بمعنی دلق و نوعی از پارچہ درشت کہ درویشان پوشند نیز آمدہ معنی لفظی این مصدر اصطلاحی ظاہر است و معنی بیان صاحبان تحقیق کنایہ باشد۔ (اردو) اپنی غیر جنس سے ہم صحبت ہونا مصیبت مین مبتلا ہونا

باخرس در جوال شدن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر و بہار و آنند مرادف (باخرس در جوال رفتن) کہ گذشت (ملا طغرا ۵) چو باخرس نتوان شدن در جوال ؎ دہد رشوہ

ملا ف بے قیل و قال ؎ (ملا محمد شریف بوشقادرانی ۵) در حق شاعران بدی کردن ؎ ہست باخرس در جوال شدن (اردو) دیکھو باخرس در جوال رفتن۔

باخزہ اصطلاح۔ بقول صاحب بول چال بمعنی جہاز دخانی باشد **مؤلف** گوید کہ خزہ در فارسی زبان بقول صاحب برہان بفتح اول و ثانی و خفاے ہا ہجوم و ازدحام خلق کہ از جائی بدشوار گذرند و بضم اول و فتح ثانی و اظہار ہا۔ بمعنی نور مطلقاً اعم از پرتو چراغ باشد و آتش و آفتاب و بضم اول و فتح ثانی با تشدید صدا و آوازے کہ بسبب گلو فشردن از گلو و بوقت خوابیدن از بینی مردم برآید (الخ) پس کلمہ با در ین اصطلاح بمعنی ہمدہم اوست یعنی خزہ دارندہ و بدین وجہ کہ روے مرکب دخانی قندیلی کلان می باشد کہ روشنی او تا دور کار می کند و آلۂ دخانی کہ وسیلۂ نقل و حرکت آنست آوازے ہم می زند و ہجوم و ازدحام ہم در وست معاصرین عجم آن را بدین نام موسوم کردند دیگر ہیچ (اردو) دخانی جہاز۔ صاحب آصفیہ نے (دخانی) کے ذیل مین ذکر فرمایا ہے

دخانی ۔ بقول آصفیہ ۔ عربی ۔ دھوین کا ۔ وہ چیز جو بھاپ یا دھوین کے زور سے چلے جیسے دخانی جہاز یا کل وغیرہ ۔

(۱۹۹۴)

باخزن بمعنی راہزن باشد و این لفظ مرکب است از باخ کہ بمعنی راہ گذشت و زن کہ امر حاضر است از مصدر زدن ۔ اسم فاعل ترکیبی است (خاقانی ۵) زر رشتہ اگر طلبد نفس باخزن ، سر رشتہ من از سگ سقیا برآورم ، محققین فارسی زبان ذکر این لغت بر باخ کردہ اند (اردو) راہزن بقول آصفیہ ۔ فارسی اسم مذکر ۔ بٹمار ۔ قزاق ۔ لٹیرا ۔ ڈاکو ۔ راہ مار ۔ قطاع الطریق

باخسہ بقول برہان و جامع و سروری و رشیدی و ناصری و سراج با سین بے نقطہ بروزن باغچہ (۱) راہی باشد بغیر از راہ متعارف خانہ کہ از آن راہ نیز آمد و رفت توان کرد ۔ صاحبان جہانگیری و شمس و انند ہم ذکر این کردہ اند ۔ **مؤلف** گوید کہ معنی حقیقی این باغچہ باشد کہ بمعنی سوم می آید و آن مبدل این است و حقیقت تبدیل ہمدرا مذکور و این درے را مجازاً می گفتند کہ ورائے درِ خانہ بسوے خانہ باغ می بود ۔ مثلاً می گفتند کہ "پردگیان را از باخسہ داخل خانہ کن" یعنی از درے کہ میان خانہ و باغچہ واقع و رفتہ رفتہ ہر درِ خانہ را باخسہ نام شد کہ ورائے راہ متعارف باشد ۔ (اردو) گھر کا دوسرا دروازہ جو خانہ باغ مین واقع ہو یا کسی اور جانب جس سے خاص ضرورتون پر آمد و رفت کیجاے جیسے بعض مکانون مین صدر دروازہ کے سوا ایک اور دروازہ زنانہ سوارلون کے لئے ہوتا ہے ۔

(۲) باخسہ ۔ بقول برہان بمعنی نشتر حجام نیز آمدہ ۔ صاحب ناصری فرماید کہ آن را

شست نیز خوانند۔ صاحبان جہانگیری و رشیدی و جامع و انند و شمس ہم ذکر این کردہ اند
مؤلف عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان گیریم و جا دارد کہ مجاز معنی اول باشد بمعنی
سنگانی کہ در لے منافذ حقیقی انسان بذریعہ نشتر کنند و مجاز آنشتر را ہم بہمین نام موسوم
کردند چنانکہ در باغچہ را باغچہ نام کردند۔ (اردو) نشتر۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر
نیشتر کا مخفف۔ فصد کھولنے یا زخم چیرنے کا نوکدار اوزار۔ ڈنک۔ (غالب ۵)
گرچہ ہون دیوانہ پر کیون دوست کا کھاؤن فریب ۔ آستین مین دشنہ پنہان ہاتھ مین نشتر کھلا
(۳) باخسہ۔ بقول سراج بحوالۂ قوسی بمعنی فضائی کہ در پیش دہلیز واقع شود و فرماید کہ حالا
عوام بلکہ خواص بجائے باخسہ باغچہ استعمال کنند و در شیراز بغایت متعارف است
چنانکہ ساحت خانہ را خواہ سبز باشد یا نباشد باغچہ گویند و اصل آن باخسہ است۔
دیگر کسے از محققین فارسی ذکر این نکرد۔ **مؤلف** عرض کند کہ باغچہ بہ خاے معجمہ عوض
غین معجمہ لغت ترکی است بمعنی باغ خورد مرکب از باخ کہ بمعنی باغ است و چہ
کلمہ تصغیر۔ فارسیان خاے معجمہ را بہ غین معجمہ بدل کردہ باغچہ کردند چنانکہ چرخ و چرغ
و بعضے بر آنند کہ اصل این در فارسی باغسا بود باغ بمعنی خودش و سا بمعنی مثل و شبیہ
پس معنی حقیقی باغسا مثل باغ و خانہ باغ را بدین نام موسوم کردند کہ در صحن خانہ می باشد
پس بقاعدہ مذکورۂ بالا غین معجمہ بہ خاے معجمہ بدل شد و الف بہ ہاے ہوز چنانکہ
اپیون و ہپیون و این فارسی قدیم است و متاخرین آنرا باغچہ گفتند و مجازاً ساحت
خانہ را ہم اگرچہ در ان باغ نباشد باخسہ نامیدند (اردو) صحن مکان۔ مذکر

بقول آصفیہ۔ انگن۔ انگنائی۔ **مؤلف** عرض کرتا ہی کہ اگر صحن مین درخت اور چمن بھی ہو تو اوسکو خانہ باغ کہتے ہین۔ مذکر۔ صاحب آصفیہ نے خانہ باغ کا بھی ذکر کیا ہے

باخنامہ بقول صاحب ضمیمۂ برہان ترجمہ لقب باشد دیگر کسے از محققین فارسی ذکر این نکرد **مؤلف** عرض کند کہ نخ بقول غیاث بالفتح کلمہ الیست بمعنی خوشا کہ بوقت خوش آمدن چیزی گویند و بقول منتخب لغت عربست بہ تشدید خاے معجمہ بمعنی پسندیدہ شدن و بزرگ شدن پس عجبی نیست کہ فارسیان بالف زائد بعد موحدہ و زیادت ہائے نسبت در آخر باخنامہ لقب را گفتہ باشد بمعنی چیز پسندیدہ و بزرگ کہ منسوب بنام است و کنایہ از لقب واللہ اعلم۔ (**اردو**) لقب۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر۔ وہ نام جسمین موسوم کی مدح یا ذم ہو۔ وہ نام جو مدح اور ذم پر دلالت کرے۔ یا رنام۔ وہ وصفی نام جو کسی صفت خاص یا عزّت وغیرہ کے سبب پڑ گیا ہو۔ جیسے کلیم اللہ موسی علیہ السلام کا لقب خداے تعالی کے ساتھہ ہم کلام ہونے کے باعث پڑ گیا۔ (ناسخ ؎) یہہ اوسکے ہے ساعدون کا عالم کہ جس نے دیکھا ہوا وہ بیدم ڈنیام تیغ قضاے مبرم لقب ہے قاتل کی آستین کا

باخود برنیامدن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر بمعنی بے اختیار شدن۔ صاحب آنند ہم بحوالۂ غیاث ذکر این کردہ۔ **مؤلف** گوید کہ کنایہ باشد (**اردو**) بے اختیار ہونا کہہ سکتے ہین صاحب آصفیہ نے بے اختیار کا ذکر فرمایا ہے۔ فارسی۔ بے بس۔ بے قابو۔ مجبور۔ ناچار۔

باخود حرف زدن مصدر اصطلاحی صاحب بحر فرماید معروف کہ آنرا حدیث النفس

گویند دیگر کنند از محققین مصادر ذکر این نکرد مؤلف گوید که این کنایه باشد (اردو) دل ہی دل مین کہنا۔ بقول آصفیہ۔ دل کے اندر خیال کرنا۔ چپکے چپکے کہنا۔

باخود حساب کردن مصدر اصطلاحی قریب بمعنی حدیث النفس است فرق همین قدر که در اینجا بعوض حدیث۔ محاسبه باشد پس محاسبة النفس توان گفت یعنے خود حساب خود گرفتن (ظہوری ۵) گرچه خرجی می کنم باخود حسابی کرده ام (۲) وه چه دارم طاقت و آرام و بیخوابیم بست (اردو) دل ہی دل مین حساب کرنا۔ یعنے اپنے مصارف کا حساب خود کرنا

باخود کار داشتن مصدر اصطلاحی۔ بمعنی از کار خود غرض داشتن و بخود مشغول بودن و بدیگرے متوجه نشدن (ظہوری ۵) ذوق نازش بر تماشائے گل رخسار داشت گریمی بر دند زود آهسته باخود کار داشت (اردو) اپنے کام سے کام رکھنا۔ کہہ سکتے ہین۔ امیر نے (اپنے کام سے کام رکھتے ہین) کا ذکر بطور مقولہ فرمایا ہے۔ یعنے اپنے کام مین مصروف رہتے ہین کسی طرف متوجہ نہین ہوتے۔ اور یہ مقولہ حال ہے مصدر مذکور سے۔

باخور بقول برہان وجامع بروزن کافور (۱) نام جدّ ابراہیم علیہ السلام است که پدر تارخ و پسر ساروغ باشد گویند که سکّهٔ درهم در زمان او بهم رسید۔ صاحبان انند و هفت همزبان شان مؤلف گوید که لغت سریانی زبان باشد وجه تسمیهٔ این متحقق نشد۔

(اردو) باخور۔ حضرت ابراہیم علیہ السلام کے دادا کا نام ہے۔

(۲) باخور۔ بقول شمس بحوالۂ زفانگو یا آن پانزده روز که در سال سخت گرم بود مناسب مؤید فرماید آن پانزده روز که در سال سخت گرم باشد هرچند این منقول از زفانگو یاست

لیکن نزد صاحب تاج وغیرہ باخور باخا خطا است صحیح باخور است بجائے حطی۔ دیگر کسے از محققین فارسی ذکر این نکرد۔ **مؤلف** عرض کند کہ تصحیف کاتبین است و بغوری محققین۔ بیان ماخذ این بر باخور گذشت (اردو) دیکھو باخور۔

باخوران بقول شمس لغت فارسی است مرادف باخور و باخور کہ گذشت دیگر کسے از محققین فارسی ذکر این نکرد **مؤلف** عرض کند کہ بزیادت الف ونون فرید علیہ باخور یتوان گرفت لیکن مجرد بیان صاحب شمس بدون سند استعمال اعتبار را نشاید (اردو) دیکھو باخور

باخویش بقول برہان وجامع وبحر وناصری وہفت وانند بکسر ثالث وسکون واو معدولہ وتحتانی وشین قرشت (۱) سر آب فرو بردن وغوطہ خوردن صاحب سراج بحوالۂ برہان ذکر این کردہ فرماید کہ باین معنی تصحیف باغوش بباے فارسی باشد چنانکہ بیاید **مؤلف** عرض کند کہ باغوش بہ باے عربی ہم ہمبرین معنی آمدہ وماخذش ہمدزانی مذکور شود اگر سند استعمال این پیش شود توانیم عرض کرد کہ مبدل باغوش باشد کہ غین معجمہ بجائے معجمہ بدل شد ہمچون تاغ وتاخ وتحتانی زائد گیریم چنانکہ بست وبستیت وجادارد کہ بلحاظ معنی لفظی باخویش کنایہ گیریم کہ کلمۂ با بمعنی معیت است مرادف باخود یعنے غوطہ خوری۔ عالم تنہائی دارد ودیگر کسے با او نمی باشد (اردو) غوطہ کھانا۔ غوطہ خوری حاصل بالمصدر۔ مؤنث۔

(۲) باخویش۔ بقول برہان وبحر وہفت وانند وجامع بمعنی تنہائی ہم ہست۔ صاحب ناصری فرماید کہ بمعنی تنہائی وبخود مشغول بودن۔ خان آرزو در سراج بحوالۂ برہان

ذکر این کردہ فرماید کہ این معنی مجاز است مؤلف گوید کہ چرا نگوئیم کہ معنی لفظی این تنہائی را ظاہر میکند و صاحب ناصری این را ضد بیخویش گفتہ کہ بمعنی بیخود و بیہوش می آید پس باید کہ معنی باخویش ہوش دارندہ و باہوش گیریم و این مجرد بیان اوست و ما را با محققین اول الذکر اتفاق است طرز بیان ناصری ایمعنی را پیدا کردہ است شتاق سند باہم (اردو) تنہائی۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مؤنث۔ خلوت۔ اکیلا رہنا۔

باخویشتن آمدن مصدر اصطلاحی بمعنی خود بخود آمدن است چنانکہ ظہوری فرماید (ے) مستی زکسان نیست کہ باخویشتن آید عمری است ظہوری کہ خراب می دوشیم (اردو) خود بخود آنا۔ آپ ہی آپ آنا۔ صاحب آصفیہ نے خود بخود کا ذکر کیا ہے۔

باخہ بقول برہان و جامع و ناصری بفتح ثالث کاسہ پشت و لاک پشت را گویند و بقول صاحب سروری و سراج بمعنی سنگ پشت۔ صاحب مؤید گوید کہ جانوریست آبی در غایت شہرت کہ آنرا سنگ پشت و کشف نیز نام است۔ صاحب غیاث ذکر این کردہ فرماید کہ این لفظ ترکی است۔ صاحبان رشیدی و جہانگیری و شمس و انند ہم ذکر این کردہ (امیر خسرو ے) ضربت گرز نہنگان سپاہت در وغا خصم را چون باخہ سر در سینہ پنہان می کند (ولہ ے) بسا پر دل نہنگ از تیغ کینہ کہ سر در دید چون باخہ بسینہ مؤلف عرض کند کہ صاحبان کنز و لغات ترکی ازین لغت ساکت نمیدانیم کہ صاحب غیاث چگونہ این را ترکی نوشت باری حال اسم جامد است و اغلب کہ لغت فارسی زبان باشد صاحب محیط تصدیق قول ما میکند و بر باخہ گوید کہ اسم فارسی سنگ پشت است و بر سنگ پشت گوید کہ اسم فارسی است و نیز فارسی کشف و باخہ و شیرازی لاک پشت و بعربی سلحفاۃ و بیونانی قرنفل و بقول ویسقوریدوس قلنفر و ترکی تباغہ و بہندی کچھوا گویند و نوع بزرگ نہری آنرا در نواح بغداد رقامند حیوانیست معروف برّی و بحری و نہری طبیعت بحری و نہری

(۱۹۹۷)

آن گرم وتر در اول و بری آن گرم وخشک بالجملہ مزاج آن گرم است خصوصاً بیضۂ آن و آنچہ در جوف سنگ پشت بری است مجموع آنرا از شکم برآوردہ بسوزند تا سفید گردد و بار وغن گاو سودہ وخرقہ بدان آلودہ بر سر طاس متقرح گذارند تنقیۂ چرک و التیام ومنع ازسعی کند ومنافع بسیار دارد (اردو) کچھوا بقول آصفیہ ہندی۔ اسم مذکر۔ سنگ پشت۔ کچھ۔ کاسہ پشت۔ باخہ۔ ایک لمبی گردن کے دریائی جانور کا نام جو اپنے سر کو نکالتا اور دھڑ میں چھپا لیتا ہے اسکی ہڈی کی ڈبال اور کھلونے وغیرہ بھی بنتے ہیں۔

باد بقول برہان وانند بروزن شاد (۱) معروف است کہ یکے از چہار عنصر باشد صاحب مؤید فرماید کہ بمعنی ریح معروف۔ صاحبان رشیدی وسروری وجہانگیری وناصری وجامع وسراج وشمس وبہار بر معروف قانع صاحب سخندان گوید کہ لفظ فارسی است وسنسکرت وات گویند مؤلف عرض کند کہ لغات سنسکرت از لفظ وات ساکت بخیال ما باد اسم جامد فارسی زبان باشد وصاحب کنز کہ محقق ترکی زبانست صراحت این کردہ وجا دارد کہ مبدل باو گیریم کہ بقول صاحب ساطع بہ واو آخر عوض دال مہملہ بزبان سنسکرت باد را گویند عجبی نسبت کہ فارسیان واو را بہ دال مہملہ بدل کردہ باد کردند ہمچون بیو وبید اندریں صورت باد را مقرس توان گفت (خواجہ شیراز ؎) باد بر زلف تو آمد شد جہان بر من سیاہ ہا نیست از سود ا زلفت بیش ازین تقویر ما ؎ (اردو) ہوا بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مؤنث۔ باد۔ باؤ۔ پون۔ بیار۔ بیال۔ بایو۔ وایو۔ دائمین (غالب ؎) بھوکے نہیں ہیں سیر گلستان کے ہم ولے ؎ کیونکر نہ کھائیے کہ ہوا ہے بہار کی ؎

(۲) باد بقول برہان نام روز بست ودوم از ہر ماہ شمسی باشد وفرماید کہ نیک است درین روز نو بریدن و نو پوشیدن و بر اسپ نو سوار شدن صاحب مؤید فرماید کہ روز دوم از ہر ماہ شمسی را نام است صاحبان جامع ورشیدی وسروری وناصری وجہانگیری وانند وہفت ہمزبان برہان وصاحبان شمس وسراج ہمزبان مؤید

(زرتشت بہرام ۵) فلک داد مرباب او را بباد ہ بہنگام آبان مہ و روز باد ہ مؤلف عرض کند کہ نظر بر اتفاق محققین اہل زبان یعنی صاحبان جامع و ناصری و سروری با برہان اعتبارش کنیم و آنچہ صاحبان مؤید و سراج و شمس نوشتہ اند بخرین نباشد کہ کاتبین لفظ بست را ترک کردند و لفظ دوم باقی ماند۔ اسم جامد فارسی زبان باشد و عجبی نیست کہ در وجہ تسمیۂ این یکی را از معانی متعددۂ باد کہ می آید خالی باشد یعنی جاداردکہ روز بست و دوم را بدینوجہ بباد موسوم کردہ باشند کہ درین روز بر اسپ نوسوار شدن نیک است۔ چنانکہ بالا گذشت و اسپ را ہم باد گویند کہ بمعنی یازدہم این می آید واللہ اعلم (اردو) فارسی مین باد ہر ماہ شمسی کی بائیسوین کو کہتے ہین

(۳) باد۔ بقول برہان و جامع نام فرشتہ ایست موکل بر تزویج و نکاح و تدبیر و مصالح روز باد بدو تعلق دارد۔ صاحبان ناصری و رشیدی و جہانگیری و سروری و شمس و سراج و انند و ہفت ہم ذکر این کردہ اند مؤلف گوید کہ بخرین نیست کہ بمجاز گفتہ باشند (استاد رافعی ۵) ہمیشہ تا بود از پیش رشن مہر و سروش پیروز چنانکہ از پس بہرام رام باشد و باد (اردو) فارسی مین باد اوس فرشتہ کا نام ہی جس کے سپرد فارسیونکے خیالمین تاریخ مذکور کا انتظام ہے

(۴) باد۔ بقول برہان کنایہ از حرف و سخن باشد۔ صاحب رشیدی بدیل استعارات فرماید کہ بمعنی سخن و مطلق صدا باشد صاحب سراج ہمزبان رشیدی۔ صاحبان جامع و ناصری و جہانگیری و انند و ہفت ہم ذکر این کردہ اند (استاد فرخی ۵) خداوندی کہ او چون باد کردی ۔ زمین و آسمان آید بگفتار ۔ مؤلف عرض کند کہ مبدل بات باشد کہ لغت سنسکرت است بقول صاحب ساطع۔ مؤنث سخن و کلام پس تاے فوقانی بدل شد بہ دال مہملہ ہمچون زرتشت و زردشت (اردو) بات۔ بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مؤنث۔ گفتگو۔ بولچال گفتار۔ مکالمہ۔ کلام۔ روزمرہ۔ محاورہ۔ بولی۔ زبان۔ قیل وقال۔

(۵) باد۔ بقول برہان و ناصری و جامع و رشیدی و جہانگیری و مؤید بمعنی ہیچ چنانکہ میگوئی "بر دست باد است"

یعنی ہیچ است واز اساتذہ سند آرد (ف) رہبرت اوّل ازچہ بادبود؟ رسد آنجا کہ بادبادبود؟ (جوہری ف) روز وصالم باد شد بیت فراق آباد شد؟ داد ستم بیداد شد گشتہ خرابم کار از ان؟ (خواجہ حافظ ف) پیش صاحب نظران ملک سلیمان باد است؟ ملک آنست سلیمان کہ زملک آباد است؟ مؤلف عرض کند کہ مجاز معنی اوّل است واین استعارہ باشد کہ ہوا را لاشی خیال کنند (اردو) ہیچ بقول آصفیہ فارسی بمعدوم۔ برطرف۔ لاشی۔ کچھ نہیں (ظفر ف) خوبان جہان کاہی تو کیا محو تماشا؟ جنکی کہ کمر ہیچ ہی جنکا کہ دہان ہیچ؟ صاحب آصفیہ نے لفظ ہوا کے تیئیسویں معنی پر۔ فنا۔ نیست۔ معدوم کا ذکر کیا ہے (ظفر ف) ایک دم پر ہوا نہ باندحباب؟ دم کو دم بھر مین یان ہوا دیکھا؟ بعض محاورات اردو مین ہوا انھین معنون مین مستعمل ہی

(۶) باد بقول برہان کنایہ از تند و تیز ہم است۔ صاحبان رشیدی و ناصری و جامع و جہانگیری و سراج واند ہم ذکر این کردہ اند (حکیم اسدی ف) بگفت این و پس پوزکین باد کرد؟ سبک دست زین گرز پولاد کرد؟ (حکیم ازرقی ف) تو آن کریم نہادی کجا گنہ گاری؟ زباد خشم تو ہرگز ندید باد افراہ؟ مؤلف عرض کند کہ این ہم مجاز معنی اوّل است و تندی و تیزی از صفات ہوا است و باد مجازاً بمعنی تندی و تیزی ہم مستعمل شدہ است چنانکہ در سند حکیم ازرقی گذشت (اردو) تند بقول آصفیہ (فارسی) تیز۔ آپ ہی نے لفظ ہوا کے بیسویں معنی پر تیز رفتار کا ذکر کیا ہے۔ تندی و تیزی بھی اردو مین مستعمل ہے۔

(۷) باد بقول برہان و جہانگیری مدح و ثنا را نیز گویند۔ صاحبان رشیدی و ناصری و جامع و سراج واند و مفت ہم ذکر این کردہ اند مؤلف گوید کہ طرز بیان شان تفرقہ انداز خیال است مقصود انیست کہ لفظ باد را فارسیان بمعنی وصف و خوبی استعمال کردہ اند چنانکہ حکیم قطران گوید (ف) اگر کند بلبل بالحان در مراورا باد چیست؟ باد اصل او خدائے عزش در فرقان کند؟ بخیال ما بد بمعنی اسم جامد فارسی زبانست (اردو) تعریف بقول آصفیہ عربی۔ اسم مؤنث

(۸) باد بقول برہان بمعنی آہ و نالہ ہم آمدہ است۔ صاحبان جامع و رشیدی و جہانگیری و ناصری و سروری و سراج و انند و ہفت ہم ذکر این کردہ اند (حکیم سنائی ؎)
بر رہِ کربلا چو استادی ؎ بر کشیدی ز درد دل بادی ؎ مؤلف گوید کہ این ہم مجاز معنی اول است کہ در آہ و نالہ ہم باد بیرون می آید و فرو می رود (اردو) دیکھو آہ

(۹) باد۔ بقول برہان نام گنج دوم است از جملہ ہشت گنج خسرو پرویز و گنج باد آورد ہمین است صاحب جہانگیری گوید کہ نام گنجی است از گنجہائے خسرو پرویز و آنرا باد آورد نیز می گفتند۔ صاحب رشیدی فرماید کہ باد تنہا بدین معنی نیست بلکہ گنج باد آورد و گنج باد صحیح باشد۔ صاحبان جامع و انند ہم ذکر این کردہ اند۔ صاحب سراج ہم بحوالۂ رشیدی ذکر این کردہ مؤلف گوید کہ حیف است کہ سند استعمال پیش نشد و اگر بنظر آید تو انیم عرض کرد کہ مخفف باد آور باشد کہ می آید (اردو) دیکھو باد آوری پہلی تبعینی

(۱۰) باد۔ بقول برہان و جامع و جہانگیری بمعنی نخوت و غرور و خود بینی صاحب سروری فرماید کہ کنایہ باشد از کبر و نخوت صاحب رشیدی گوید کہ بمعنی تکبّر و نخوت (باد بروت) است نہ مطلق باد چنانچہ بعضے گفتہ اند خان آرزو در سراج بذکر قول رشیدی فرماید کہ باد مطلق بدین معنی استعمال نمی شود بلکہ جائیکہ معنی تکبّر از آن ارادہ کردہ اند لفظ دماغ یا بروت یا سر یا دم مذکور می شود چنانکہ درین مصرع خاقانی (ع) آن باد کہ در دماغ شان ہست ؎ (ملک الشعرا طالب آملی ؎) آنم کہ طغان شاہ سرم کبر نژاد است ؎ تخمیر بروتم ہمہ از عنصر باد است ؎ (فردوسی ع) ہمین را ندچون شیر باباد دم

وفرماید کہ ازین جہت بادسر بمعنی متکبر در برہان آوردہ۔ صاحبان ناصری و مؤید وشمس وانند ہم ذکر این کردہ اند **مؤلف** عرض کند کہ مجرد استعمال باد ہم بمعنی تکبر آمدہ چنانکہ (ع) ہفت اختر بی آب را کز خاکیان خون می خورند ہا ہم آب بر آتش زنم ہم باد ایشان بشکنم ہا بالجملہ این ہم مجاز معنی اول است کہ استعارہ باشد کہ غرور و تکبر ہم بادیست در دماغ (اردو) تکبر۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث۔ بڑائی ظاہر کرنا۔ غرور۔ گھمنڈ۔ انانیت۔ ہماہمی۔ رعونت۔ صاحب آصفیہ نے لفظ ہوا کے اٹھارویں معنی پر نخوت وغرور کا ذکر کیا ہے۔ صاحب تذکیر و تانیث نے مذکر کہا ہے۔

(۱۱) باد۔ بقول برہان اسپ را نیز گویند کہ بعربی فرس خوانند۔ صاحبان جامع ورشیدی وسراج ہم ذکر این کردہ اند چنانکہ خسرو گوید (ع) فرود آمد زپشت باد چون باد ہا و لہ (ع) چو شہ دید آن دو باد تنگ بستہ ہا **مؤلف** گوید کہ این ہم مجاز معنی اول است استعارہ۔ کہ اسپ ہم مثل باد سیری کند و زود میرود (اردو) دیکھو اسپ کے دوسرے معنی

(۱۲) باد۔ بقول برہان و ناصری بمعنی شراب صاحبان جامع و مؤید و شمس وانند ہم ذکر این کردہ اند و خان آرزو در سراج فرماید و برہان ہم کہ بدین معنی مخفف بادہ **مؤلف** عرض کند کہ درست گوید چنانکہ گیاہ و گیا و گواہ و گوا (اردو) دیکھو ابن العنب۔

(۱۳) باد۔ بقول وارستہ بمعنی ضراط مستعمل۔ **مؤلف** گوید کہ مجاز معنی اول است کہ گوز ہم بادیست۔ حیف است کہ وارستہ سند این را بر لفظ (بارخانہ) حوالہ کردہ بجایش الیفائے وعدہ نکردہ و جا دارد کہ مبدل پاد باشد کہ بہ بائے فارسی بقول صاحب

ساطع لغت سنسکرت است مذکر تیز۔ بائے فارسی را بعربی بدل کردند ہمچون تپ وتب واسپ واسب (اردو) پاد۔ بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مذکر۔ گوز ریح۔ بادشکم۔ باد۔ آپ ہی نے لفظ ہوا کے چوتھے معنی پر اس کا ذکر کیا ہے۔

(۱۴) باد۔ بقول بہار کلمہ ایست کہ در محل دعا استعمال کنند و بدین معنی مخفف بواد باشد از عالم شواد و فرماید کہ باد امر مدیعلیہ آن وجائز است کہ کلمہ مذکور را حذف کنند اگر قرینۂ دالہ باشد چنانچہ چشم بد دور بجائے چشم بد دور باد و امثال آن و نیز بمعنی باشد و برین قیاس بادی بیائے خطاب و بادید بصیغۂ جمع بمعنی باشی و باشید لیکن این لفظ را نازک خیالان حال و دقت نشان این عصر از تشادم انگارند و حق بجانب ایشان است۔ صاحب مؤید گوید کہ بمعنی (بودہ باشد) نیز آید۔ چنانکہ در دعا۔ مؤلف عرض کند کہ صاحب مؤید بر حقیقت این غور نکردہ صاحب تحقیق القوانین بر الف دعا گوید کہ بنا بر حصول مفہوم دعا در صیغہ واحد غائب فعل مضارع معروف پیش حرف اخیر آوردہ شود چنانکہ بلفظ بواد و دہاد و رساناد و گرداناد و چون برائے تخفیف از بواد بعد دور کردن ضمۂ با و نقل کردن فتحۂ او بران۔ واو را حذف کردند باد باقی ماند و مستعمل جمہور ہمین لفظ مخفف است (میرزا طاہر وحید ؎) منزلت باد امبارک بادہ ات در جام باد ؎ کامران باشی بعالم تا زعالم نام باد ؎ (سید محمد عرفی ؎) دشمنت خستہ باد کو بعبث ؎ جادو بابلش در افسون باد ؎ (واہی قمی ؎) منشین بر قبیب بعد قتلم تا بر تو حلال باد خونم ؎ (اردو) ہووے۔ بقول آصفیہ۔ ہندی۔ باشند یا شود

کا ترجمہ۔ اب اسکے بجائے ہو بولتے ہیں۔

(۱۵) باد۔ بقول بہار بمعنی صدمہ و آسیب و فرماید کہ این معنی مجاز است صاحب انند فرماید کہ از ہمین معنی متعلق است بادپشت دست و بادتازیانہ و بادتفنگ و بادتیر و بادخامہ و بادرکاب و بادرمح و بادسم و بادسنگ و بادسیلی و بادشمشیر و بادگرز و بادنگاہ (سنجر کاشی) از بادپشت دست تو بر سینۂ جہان ہمہ آسمان فتاد بہ یکبار از قفا (شانی تکلو) آندم قیامت است کہ آری بجست و خیز از باد تازیانہ چو آتش سمند را (ابن یمین) ہمچو سیمرغ کہ طوفان نبرد از جایش نہ چو کنجشک کہ افتد بدم بادتفنگ (ظہوری) بادتیرت غنچۂ دل را نواخت رو ظہوری در جگر پیکان شکن (امیر خسرو) بگاہ مدح تو از بادخامۂ خسرو ہزار زلزلہ در خوابگاہ خاقانیست (مولانا مظہر) آب سنان و بادرکابش بروی دین بستر در فضہا و بشست اعتزالہا (محمد قلی سلیم) موے عدو کہ راست شد از بادرمح تو انہار زہر چون سر دندان مار کرد (طغرا) بیابان نوردی کہ از بادسم پریشان کند جادہ را ہمچو دم (شوکت) گلشن عیش آب و رنگی دارد از موج جنون غنچۂ مینا چو گل از بادسنگم بشکند (ظہوری) پشت کشت بباد سیلی پروانہ کشتۂ چراغ است (حاجی محمد جان قدسی) چنان بادشمشیر دستی فشاند کہ در خرمن عمر بادی نماند (وحشی) زبادگرز تو بہرام را شود رعشہ ز عکس تیغ تو خورشید را شود خفقان (والہ ہروی) اگر می ترسی از بادنگاہ بوالہوس والہ

پر پروانہ حرز شمعہائے این شبستان کن ؛ (اردو) دیکھو آسیب کے دوسرے معنی
(۱۶) باد۔ بقول سراج بمعنی مرض نیز آمدہ چنانکہ باد فرنگ و سرخ باد۔ صاحب
غیاث گوید کہ باد نام مرضی کہ از فساد خون پیدا می شود و تن از آن می پاشد و بمعنی
جوشش خون کہ آنرا سرخ باد نیز گویند صاحب انند ہم بحوالۂ غیاث ذکر این کردہ
مؤلف عرض کند کہ ما لفظ باد را بمعنی مرض نمی گیریم و ماخذ خان آرزو مرض
باد سرخ و باد فرنگ است و درین ہر دو نام باد بمعنی اول اوست کہ گذشت
یعنے مرضی کہ ابتدایش از آب و ہوائے فرنگ است آن را باد فرنگ نام نہادہ اند
و مرض دیگر کہ بسبب اختلاف ہوا دماغہائے سرخ بر بدن پیدا می شود سرخ باد و باد سرخ
نام دارد و جا دارد کہ درین اسمائے ہر دو امراض لفظ باد را بمعنی آسیب گیریم
کہ بر معنی پانزدہم گذشت و محققین زبان دان ازین معنی ساکت و معاصرین عجم بر زبان
ندارند (اردو) مرض۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر۔ روگ۔ دکھ۔ آزار۔ بیماری
علالت (مومن ۵) ظاہر آزار کچھ غرض نہ ہا ؛ لاغری کے سوا مرض نہ ہا ؛
(۱۷) باد۔ بقول سراج بمعنی شدت و بسیاری نیز چنانکہ گویند فلانی را باد دشنام گرفتم
یا باد تازیانہ و فرماید کہ ظاہرا این مجاز است مؤلف عرض کند کہ دیگر کسے از محققین
فارسی ذکر این نکردہ و بخیال این ہم متعلق بمعنی پانزدہم است کہ گذشت۔ فتامل (اردو)
زیادتی۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مؤنث۔ کثرت۔ افراط۔ بہتات۔ افزونی۔ شدت
(۱۸) باد۔ بقول صاحب رہنما کہ بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار آوردہ بمعنی

بیڈن است کہ نام شہرے باشد مؤلف گوید کہ باڈمن در جنوب انگلستان شہریست ومعاصرین عجم بہ تبدیل دال ہندی بدال مہملہ وحذف من آنرا باد نام نہادہ اند دیگر ہیچ (اردو) معاصرین عجم شہر باڈمن کو جو جنوب انگلستان مین واقع ہے باد کہتے ہین۔

باد آبستنی اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ سکندر نامہ لغت فارسی است بمعنی بادی کہ درخت را بار دار کند۔ دیگر کسے از محققین فارسی ذکر این نکرد مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است کہ از ذرایع آبستن درختان ہوا ہم ذریعہ ایست کہ سفوف گل نر را بہ گل مادہ میرساند وہمین است ذریعۂ بار ور شدن درخت بعالمان نباتات گفتہ اند کہ بعض از اقسام درختان نر و مادہ باشد چنانکہ نخل و نخلہ و بعض درختان را شاخی نر است و شاخی مادہ و بزمانۂ باروری ہر دو گل برآرد و در ہر یک گل سفوف بالائی آن مائل بہ شیرینی باشد و مگسان بر آن جمع شوند و می خورند پس سفوف غبر شیرین کہ تہ آن باشد در پاے مگسان می گیرد و چون از درخت یا شاخ نر فارغ شدہ بہ درخت یا شاخ مادہ می نشینند و مشغول بخوردن سفوف شیرینش می شوند قوت جاذبۂ گلش سفوفی را کہ در پاے شان است بخود می کشد و درخت بار ور می شود و ہمچنین سفوف گل درخت یا شاخ نر بوسیلۂ ہوا منتقل می شود بہ گل درخت یا شاخ مادہ و ہمین ہوا را (باد آبستنی) نام است (اردو) وہ ہوا جس سے درختون مین پھل آوین۔

باد آبلہ اصطلاح۔ بقول برہان آبلہ ہلاک کنندہ را گویند و بعربی جدری خوانند صاحب سروری فرماید یعنی آبلہ ہلاک کنندہ و باد آبلہ نیز گویند۔ صاحب مؤید بحوالۂ ادات آوردہ کہ بمعنی ہلاک کنندہ باشد و آن را باد آبلہ و

بادلوط خوانند۔ خان آرزو در سراج گوید
کہ بمعنی مرض آبلہ کہ مرض جدری باشد و فریاد
کہ در سروری وغیرہ بمعنی آبلہ ہلاک کنندہ
گفتہ و این اصلے ندارد چرا کہ باد بمعنی مرض است
چنانکہ گفتہ شد۔ صاحبان بحر و جامع ہمہ بران
برہان۔ و صاحبان آنند و ہفت ہم ذکر این
کردہ اند۔ **مؤلف** عرض کند کہ باحقیقت سرخ
باد و باد سرخ و باد فرنگ بضمن معنی باد
بیان کردہ ایم پس باد آبلہ قلب اضافت
آبلہ باد است کہ پیدا می شود در ہر دو مرض
بالا و این علامت اشتداد مرض باشد و گویند
برآمدن این آبلہ مہلک است و معنی مہلک
در لفظ این اصطلاح نیست۔ طرز بیان محققین
بغلط می اندازد آنانکہ باد آبلہ را جدری گفتہ اند
بحقیقت پے نبردہ اند (اردو) مرض باد
فرنگ اور سرخ باد مین جو آبلے جسم مریض پر
پیدا ہوتے ہین اونکو فارسیون نے باد آبلہ کہا ہے

باد آتشین مخلب اصطلاح۔ بقول
آنند بجوالۂ بہار بکسر میم و سکون خاے معجمہ و فتح
لام و سکون موحدہ لغت فارسی است کنایہ
باشد از آفتاب **مؤلف** گوید کہ حیف است
کہ در نسخ موجودۂ بہار این اصطلاح را نیافتیم
دیگر کسے از محققین فارسی ذکر این نکرد و سندے
پیش نشد و معاصرین عجم ہم بر زبان ندارند۔
معنی لفظی این بادے کہ پنجۂ آتشین دارد پس
جا دارد کہ خطوط شعاعی را از پنجۂ آتشین کنایہ
گیریم و باد را بمعنی سوش یعنی فرشتۂ۔ باقی
بدون سند استعمال این کنایہ را تسلیم نمی کنیم
(اردو) دیکھو آفتاب کے دوسرے معنی۔

باد آفراہ اصطلاح۔ بقول برہان باقا
وراے قرشت بروزن آرامگاہ (۱)
بمعنی عقوبت و جزاے گناہ و مکافات بدی
باشد۔ صاحب آنند فرماید کہ بالف ممدودہ
و سکون فا و راے مہملہ بالف کشیدہ و بہاے

زدہ بمعنی مکافات بدی۔ صاحبان رشیدی
و ناصری و سراج و ہفت ہم ذکر این کردہ اند
صاحب سروری بذیل باد افراہ ذکر این کند
و از استادی سند آرد (ے) بجای ہر بہی
پاداش نیکی ؛ بجائے ہر بدی باد آفراہی ؛
(آنخیکتی ے) اے کردہ سعی مکرمت خوان
عدل تو پاداش خوار معدۂ باد آفراہ را ؛
صاحب سفرنگ ہم ذکر این کردہ مؤلف
گوید کہ افراہ بجایش گذشت بمعنی طعامی کہ بہ بہتہ
مجوسان پزند و باد بمعنی صدمہ و آسیب
کہ بر معنی پانزدہمش مذکور شد پس آنچہ فارسیان
الف اول افراہ را ممدودہ گرفتہ اند لب و لہجۂ
مقامی است و بمعنی کہ استعمال این اصطلاح
کردہ اند مجاز است و بس و جا دارد کہ این را
مزید علیہ (باد فراہ) گیریم و معنی لفظی این آنچنین
در باد و مجازاً بمعنی عقوبت و مکافات بدی کہ
اہل عجم مجرمین را بیاویزند مخفی مباد کہ فراہ مبدل
فراخ است کہ خاے معجمہ بہ ہاے ہوز بدل
شد چنانکہ خاک و ہاک بمعنی تخم مرغ۔ پس فراہ
معناً مرادف فراخ و بلند باشد و ما حقیقت
فراخ۔ بر افراخ نوشتہ ایم و (باد فراخ)
و مبدلش (باد فراہ) اسم مفعول ترکیبی بمعنی
بلند شدہ در ہوا و مجازاً آویختہ در ہوا و اشارہ
بطرف عقوبتی کہ مجرمان را است و جزاے
گناہ و مکافات و جا دارد کہ فراہ را مبدل
فراز گیریم کہ زاے ہوز ہم بہ ہاے ہوز بدل
می شود چنانکہ کوزپشت و کوہ پشت و بر از
و براہ اندر ینصورت ہمان ترکیب درست
می شود کہ بالا گذشت (اردو) برائی
کی سزا۔ مؤنث۔ برائی کا بدلا۔ مذکر۔
(۲) باد آفراہ۔ بقول برہان باد فرا نیز
گویند کہ بازیچۂ اطفال است و آن پوست
پارۂ باشد مدور کہ ریسمانی در آن گذرانند
و در کشاکش آورند تا بگردش در آید و صدا

از آن ظاهر شود - صاحب رشیدی فرماید
که بدین معنی باد فره و باد فره آمده صاحب ناصری
بذکر این گوید که آن را فرفره نیز نام است
خان آرزو در سراج فرماید یعنی بازیچهٔ اطفال و
بهندی پھرکی گویند لیکن بدین معنی باد فرو باد فره
است چنانکه بیاید - صاحبان انند و هفت هم
ذکر این کرده اند مؤلف گوید که باد فر - باد فرا
- باد فره - باافره - باد افراه - (باد بر - بموحده) -
(باد پر به بای فارسی چهارم) - (باد فرنگ به فتح
نون) - هریکے مرادف (باد افراه) باشد اصل این
باد پر است مرکب از باد و پر که امر حاضر است
از پریدن - اسم فاعل ترکیبی یعنی بر باد پرنده
و مجازاً چوبکی را نام نهاده اند که طفلان ریسمان
بران پیچند و از دست گذارند تا در زمین
گردان شود و بهندی لٹو گویند و باد بر بهر دو
موحده مبدل این که بای فارسی بموحده
بدل شود چنانکه تپ و تب وجادارد که بر را
بموحده امر حاضر از مصدر بردن گیریم و بر یاد
کاف تصغیر (باد برک) یعنی کاغذ باد هم می آید
و باد فر به فای چهارم هم مبدل است که بای
فارسی به فا بدل شود چنانکه سپید و سفید و زبان
و زفان اما باد فرو رای اینمعنی یعنی باد زن
بزرگ هم آمده و باد فره بزیادت های هوز در
آخر مرادف این ولیکن در تعریف این خصوصیتی
است که ترجمهٔ آن در ہند پھرکی باشد
که بجای خودش می آید و باد فراه بالف دوم
و ششم مزید علیهش و در باد افراه الف وصلی
هم در اول فراه زیاده کرده اند و نتیجهٔ لب و
لهجهٔ مقامی است که افراه بمد و ده آفراه شد
و باد فرنگ که می آید مبدل باد پرنگ و مخفف
باد پرانگ باشد که کاف تصغیر بر باد پران
و باد فران زیاده کرده اند و بحث هریکی بجای
خودش می آید - بالجمله باد آفراه مخصوص است
به پوست پارهٔ (اردو) پھرکی - بقول آصفیه

ہندی۔ اسم مؤنث۔ گول اور چھوٹی سی پھرنے یا پھرانے کی چیز۔ گئی۔ چکئی۔ گھرنی۔

باد آمدن استعمال۔ صاحبان بحر و بہار و انند فرمایند کہ معروف است و از سند پیش کردہ شان معلوم می شود کہ بمعنی وزیدن باد باشد (خواجہ شیراز ؎) باد بر زلف تو آمد شد جہان بر من سیاہ ہیچ نیست از سودائے زلف بیش ازین توقیر ما ہیچ صاحب آصفی ہم بدون تصریح معنی ذکر این کردہ۔ (اردو) ہوا چلنا۔

باد آور اصطلاح۔ بقول برہان (۱) نام گنج دوم است از ہشت گنج خسرو پرویز گویند۔ قیصر گنجی از زر و گوہر بیکی از خزائر حصینہ می فرستاد اتفاقاً باد کشتی را بجوالی اردوی خسرو آوردو او آن را متصرف شد و باین نام موسوم گشت۔ صاحب مؤید فرماید ہمان باد آورد و بر باد آورد فرماید کہ آن گنجی کہ قیصر روم از ترس پرویز چند کشتی پر کردہ بر بادشاہی وریعت نہاد باد آن کشتی را بہ پرویز آورد پرویز بر آن مال قابض شد و نام آن گنج باد آورد نہاد۔ صاحب سروری و ناصری ہم بر باد آور حوالۂ باد آورد دادہ و بر باد آورد وجہ تسمیۂ متذکرہ بالا نوشتہ صاحبان جامع و جہانگیری و رشیدی و بحر و شمس و انند ہم ذکر این کردہ اند (حکیم فردوسی ؎) دگر گنج کش نام باد آور است ہمہ فراوان در و زیور و گوہر است ہا مؤلف عرض کند کہ باد آورد مخفف و قلب آوردۂ باد و باد آور اسم مفعول ترکیبی است (اردو) باد آور فارسی مین خسرو پرویز کے دوسرے خزانہ کا نام ہے۔

(۲) باد آور۔ بقول برہان و جہانگیری نام بوتۂ خاری است سفید و دراز بقدر یک ورعہ در نہایت خفت و سبکی کہ بیشتر در

زمین ریگ بنوم و دامن کوه ها روید و خارش
انبوه شود و گل آن بنفش و سرخ و سفید هم
می باشد و تخمش بخسک می ماند و بعربی شوکة
البیضا خوانند. صاحب مؤید بر باد آور حوالهٔ
باد آورد داده و بر باد آورد بحوالهٔ قنیه فرماید
که باد ال موقوف داروئی است که آن را
خاک سپید نیز گویند و بتازیش شوکة البیضا خوانند
و بهندی جوآنا گویند. صاحب سروری
هم بر باد آور حوالهٔ باد آورد داده و بر باد آورد
فرماید که نام گیاهی است که در کوهها روید
و بتازی آنرا شوکة البیضا خوانند و چون
این گیاه در وزن بغایت سبک باشد
آن را باد آورد گویند صاحبان ناصری و جامع
و بحر و رشیدی و انند و شمس هم ذکر این کرده
اند. صاحب محیط بر باد آورد فرماید که بفتح
بای موحده و الف و سکون دال مهمله و مد
همزه و فتح واو و سکون رای مهمله و دال مهمله
اسم فارسی است و آن را کنکر سفید نیز گویند
و بروی لوفینقی و بسریانی کماة و بعربی شوکة البیضا
که معنی او خار سپید است و بعض گویند که
بهندی جواسا و دهماها گویند و بعضی شکاعی
را باد آورد می دانند و می گویند شکاعی اسم
عربی آنست و حق آنست که دو جنس قریب
بهم اند نه عین و باد آورد شبیه بخار خشک
الا این در سفیدی شدیدتر و خارهای این
درازتر از آنست و چون گیاه آن خشک
گردد بسبب سبکی وزن آن باد آن را
برکند و پراگنده نماید و لهذا آن را باد آورد
نامند و نسبت آن دامنهای کوه و ریگزارها
گرم و خشک در اول و گویند در دوم
و دران قوت محللة و مفتحة ملطفة و منقیه است
و آن مدر بول و حیض و مفتت حصاة و
نافع عسر البول و تب بلغمی کهنه و متولد از
رطوبت معده یا ضعف آن و تب سودا وی

واستسقا ویرقان است ومنافع بی شمار
دارد وذکر معض خواصش بذیل اقتنا نوتی
هم گذشت (اردو) دیکھو اقتنا نوتی۔
(۳) بادآور۔ بقول برهان نام موضعی است
نزدیک بشهر واسط۔ صاحب رشیدی
بذکر این فرماید که اصح آنست که بادرویه
موضعی است حوالی بغداد وخان آرزو
در سراج بذیل بادآورد فرماید که نام موضعی
نزدیک واسط وبعض گویند اصح آنست
که بادآور موضعی است درحوالی بغداد و
چون واسط نیز نزدیک بغداد است هردو
صحیح باشند۔ صاحب مؤید بذیل بادآور
حوالهٔ بادآورد داده وبر بادآورد ذکر این
معنی کرده۔ صاحبان جهانگیری وناصری و
جامع وانند هم ذکر این کرده اند مؤلف
عرض کند که نسبت وجه تسمیهٔ این قیاس
می خواهد که وجود این مقام لطبوفان باد ظاهر
شده باشد که چون باد۔ خاک را ببرد آثار
موضعی ظاهر شد که مدفون بود وپس ازان
آباد گردید وبدین اسم موسوم والله اعلم
بحقیقة الحال۔ (اردو) ایک موضع کا نام
بادآور ہے جو شہر واسط کے قریب ہے۔
(۴) بادآور۔ بقول برهان نام نوائی است
از موسیقی۔ صاحبان جامع ورشیدی وناصری
وجهانگیری ومؤید وبحر وشمس وانند هم ذکر
این کرده اند حیف است که وجه تسمیهٔ این
متحقق نشد بخیال ما این نوا هم صفتی داشته باشد
چنانکه دیپک راگویند که آتش افروز دپس
همچنان بخیال شان اثر این نوا۔ بادرا می آرد
(اردو) بادآور فارسی مین موسیقی کے ایک
راگ کا نام ہے جسکا اردو نام متحقق نہ ہوسکا۔
(۵) بادآور۔ بقول برهان کنایه از چیزی باشد
که مفت وبے تعب بدست آید۔ صاحب ناصری
فرماید که کنایه از دولت بے زحمت بدست آمده

صاحبان جامع ومؤید دانند ہمزبان برہان صاحب بحر ہم ذکر این کردہ۔ مؤلف گوید کہ از قبیل آب آوردکہ بجایش گذشت (اسم مفعول ترکیبی) (اردو) فارسی مین بادآور اوس چیز کو کہتے ہین جو سفت اور بغیر زحمت کے حاصل ہو گویا ہوا پر اُڑکر آئی ہوئی چیز۔

(۶) بادآور۔ بقول مؤید نام آن گنج کہ گنجور شاہ تسلیم گودرزکرد جہت خیرات دیگر کسے از محققین فارسی ذکر این نکرد مؤلف عرض کند کہ اگر وجود این معنی متحقق شود متعلق باشد بمعنی پنجم (اردو) فارسی مین بادآور اوس خزانہ کا نام ہے جسکو گنجور نے گودرز کو خیرات کرنے کے لئے دیا تھا۔

بادآورد اصطلاح بقول ہان بروزن بالاگرد بمعنی بادآور است کہ بوئہ خار شوکۃ البیضا ونوائی از موسیقی وغیرہ باشد۔ صاحبان جامع وناصری ذکر بادآور و بادآوردہر دو کردہ پنج معنی اول الذکر راآوردہ اند کہ بر بادآور مذکور شد وصاحبان مؤید وانند وہفت ہم ذکر این معانی کردہ اند وصاحبان رشیدی وجہانگیری بر چہار معنی اول الذکر قانع۔ صاحب سراج متفق باصاحبان رشیدی وجہانگیری۔ صاحب بحر ہمزبان جامع وناصری۔ صاحب سروری بر معنی اول ودوم قانع۔ صاحب شمس بر بادآور دحوالۂ بادآوردادہ وبر بادآور ذکر معنی اول ودوم وچہارم کردہ وہم او لفظ (بادآورد) قائم کردہ فرماید کہ باد ان موقوف دار وئیست کہ آن را خار سفید نیز گویند بخیال مؤلف تصحیف در کتابت است وبس وماحقیقت ماخذ این بر معنی اول بادآور بیان کردہ ایم۔ وآنچہ صاحب محیط بر بادآورد نوشتہ نقلش بر معنی دوم (بادآور) کردہ ایم (عماد فقیہ ؎) آزار در دل تو باشد درد مرا خاک بر فرق گنج بادآورد (منجیک ترمذی

(۳۲) گر بگردد گنج باد آورد گردم فی المثل ؛ آن زنجتم خار باد آورد گردد در زمان ؛ (اردو) دیکھو باد آور کے تمام معنی۔

(الف) باد آوردن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ و سندی کہ پیش کردہ است از آن استعمال باد آوردہ پیدا ست **مؤلف** گوید کہ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔

(ب) باد آوردہ اسم مفعول است از ہمین مصدر اصطلاحی پس (الف) کنایہ باشد از بے تعب و طلب حاصل شدن چیزی و (ب) چیز بے تعب و طلب حاصل شدہ و (ب) بقول وارستہ و بحر و انند مرادف اصطلاح آب آوردہ کہ بجائے خود ش گذشت و بہ تحقیق باشخص بے طلب رسیدہ ہم یعنی ناخواندہ صاحب آصفی بر حاشیۂ کتاب بدیل آب آوردن۔ بحوالۂ بہار ذکر معنی آخر کردہ و سند ذیل را ہال اشرف مازندرانی گوید لیکن در بہار عجم نیافتیم (میرزا صائب ؎) باغبان بیرون کن این گستاخ باد آوردہ را کہ خوش نمی آید بگل این ہائے و ہوئے عندلیب ؛ (اردو) (الف) کسی چیز کا بغیر زحمت اور طلب کے حاصل ہونا (ب) صفت ملی ہوئی چیز۔ مؤنث۔ بے طلب آیا ہوا شخص۔ یا بے طلب ہاتھ آئی ہوئی چیز۔

باد آولہ اصطلاح۔ بقول برہان با و او بروزن و معنی باد آبلہ است کہ بجائے خود ش گذشت صاحب مؤید فرماید کہ ہمان آبلہ مرقوم۔ صاحبان بحر و انند و ہفت ہمزبان برہان۔ **مؤلف** عرض کند کہ بخراین نیست کہ مبدل (باد آبلہ) باشد کہ موحدہ با و او بدل شود چنانکہ آب و آو (اردو) دیکھو باد آبلہ۔

باد آہنج اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگت لغت فارسی است بمعنی دریچہ یا روزنی کہ برائے آمدن ہوائے تازہ سازند دیگر کسے از محققین فارسی ذکر این نکرد۔ **مؤلف** عرض کند کہ آہنج امر حاضر است

از مصدر آهنجیدن که بمعنی کشیدن گذشت
پس این اسم فاعل ترکیبی است یعنی کشنده باد
وکنایه از دریچه هوادار۔ (اردو) وہ دریچہ
یا روشن دان جو تازہ ہوا کی آمد و رفت کے
لئے بناتے ہیں۔ مذکر۔

باد آهنگ اصطلاح۔ بقول برهان
بکسر ثالث صوت و نقش خواندگی و گویندگی
را گویند و بقول صاحب بحر با اضافت بصوت
و نقش خواندگی و گویندگی۔ صاحب جامع
فرماید که بکسر دال نقش و بمعنی خواندگی۔ صاحب
ناصری هم بحوالهٔ برهان ذکر این کرده و صاحب
سفرنگ آورده که بیای موحده بالف و کسر
دال ابجد و مد الف و فتحهٔ های هوز و سکون
نون و کاف فارسی بمعنی آواز و صوت باشد
(فقره دساتیر) گفتار یزدان باری نیست
و باد آهنگ در و نبود۔ یعنی کلام خدا تعالی
و صوتی نیست چه صوت مخرج و محل را خواهان
است و تدریجی مقتضی حدوث و تجدد و ایزد
از تجدد و محلیات همه برتر ان **مؤلف**
عرض کند که باد بمعنی حرف و سخن هم بجا نیز گذشت
و حرف آهنگ همان صوت گویندگی است
کاتبین چاپکدست صوت و نفس را صورت و نقش
نوشته اند۔ مرادف (بادنوا) که می آید وجه کامل این
همه آنجا کنیم (اردو) دیکھو بادنوا۔

بادا بقول شمس لغت فارسی است که در
محل دعا استعمال نمایند۔ صاحب **مؤید** فرماید
که دعا مغایبه است و معنی آن بواد باشد
و چون دعا بخطاب کنند بادی گویند و معنی
آن باشی است۔ صاحب هفت گوید که
در مقام دعا آرند و مقام آن آخر کلام است
صاحب اند همزبان **مؤید**۔ (خواجه شیراز
ع) عمرتان باد و راز ای ساقیان بزم جم
گرچه جام ما نشد پر می بدوران شما **مؤلف**
عرض کند که لفظ باد بر معنی چهارده هم کرده ایم

وجز این نیست که الف زائد است در آخرش۔
(اردو) دیکھو باد کے چودھویں معنی۔

بادا باد استعمال۔ بقول ناصری که بذیل باد۔ آورده مکرراً یعنی هرچه می شود بشود چنانکه فرخی گفته (ے) چنان نمود ملک را که ره بدست چپ است ؛ برفت سوی چپ و گفت هرچه بادا باد ؛ و حافظ گوید (ے) شراب عیش نهان چیست کار بے بنیاد ؛ بزدیم بر صف رندان و هرچه بادا باد ؛ صاحب آنند بذیل باد بحوالۂ ناصری این را آورده دیگر کسے از محققین فارسی ذکر این نکرد **مؤلف** عرض کند که این از قبیل دمادم بالف اتصال است که درمیان دو کلمه آمده افاده معنی اتصال کند یعنی (باشد و باشد) (بود و بود) (باد و باد) استعمال این بالفظ (هرچه) می شود و بدون آن از نظر ما نگذشت (اردو) جو ہو سو ہو۔

بادابرنگ اصطلاح۔ بقول برہان که بذیل بادارنگ آورده مرادف بادارنگ که می آید دیگر کسے از محققین فارسی ذکر این نکرد **مؤلف** گوید که ذکر ماخذ (بادارنگ) بجایش مذکور شود و این بمعنی خود است یعنی فارسیان ترنج را (باده برنگ) گفته اند مقصود آنست که رنگ آن مثل باده باشد ہاے چہارم بدل شد بالف چنانکه پیمون و پیمون۔
(اردو) دیکھو بادارنگ۔

بادارنگ اصطلاح۔ بقول برہان بفتح رائے قرشت و سکون نون و کاف فارسی ترنج را گویند و آن میوه ایست معروف که پوست آن را مربا سازند و آن را (بادہ رنگ) هم می گویند (چنانکه گذشت) صاحب ناصری فرماید که بروزن پالاہنگ بفتح اول و کاف فارسی در آخر بمعنی ترنج است و فرماید که آن را بحذف الف دوم (بادرنگ) نیز

گویند کہ (می آید) و رنگ آن زرد شود۔ صاحبان جامع و انند و ہفت ہم ذکر این کردہ اند مؤلف عرض کند کہ معنی لفظی این رنگ شراب دارند کہ باد مخفف بادہ بمعنی شراب ہم آمدہ و جاد آرد کہ الف چہارم در (بادابرنگ) مبدل ہائے ہوز باشد یا زائد و این ہر دو موافق قیاس است۔ و ذکر خواصش بذیل باتس گذشت (اردو) دیکھو باتس۔

باد از دماغش بیرون رفت مثل صاحبان خزینۃ الامثال و امثال فارسی ذکر این کردہ اند و لیکن از بیان معنی و محل استعمال ساکت۔ مؤلف گوید کہ فارسیان این مثل را بحق کسے زنند کہ نخوت و غرورش از سر بیرون رفتہ باشد و نشۂ غرور باقی نماندہ۔ مخفی مباد کہ باد بمعنی شراب و نخوت و غرور بجایش گذشت (اردو) نشہ اتر چکا ہے "دماغ درست ہوگیا ہے" دکن مین اُس شخص کے لئے استعمال کرتے ہین جو مغرور تھا لیکن انقلاب زمانہ سے عاجز ہوگیا۔

باد از سر بیرون شدن مصدر اصطلاحی بمعنی غرور از سر رفتن و دور شدن مخفی مباد کہ باد بمعنی غرور و نخوت بر معنی دماغش گذشت و سند این بر مصدر اصطلاحی (باد در سر بودن) از کلام امیر خسرو دہلوی آید (اردو) غرور سر سے دفع ہونا۔ دور ہونا۔

باداش بقول برہان بروزن آداش مکافات و جزاے نیکی را گویند و فرماید کہ با بای فارسی ہم آمدہ است۔ صاحب جامع فرماید کہ با بای فارسی و عربی بمعنی مکافات نیکی باشد۔ خان آرزو در سراج ذکر این بباے عربی کردہ فرماید کہ در برہان ہمان جزاے نیکی لیکن مشہور بباے فارسی است۔ صاحب ناصری گوید کہ بمعنی مکافات و جزاے نیکی معروف است و بباے پارسی معروف تر و اصح و فرماید کہ آن را پاداشن بزیادتی نون در آخر نیز گفتہ اند

و پاداشت با تائے قرشت نیز آمدہ و پادش بحذف الف دوم نیز دیدہ شدہ بخلاف باداوافراہ کہ مکافات بدی است۔ صاحبان جامع و اند و ہفت ہم ذکر این کردہ اند **مؤلف** عرض کند کہ بہ تحقیق ما اصل اسم جامد بہ بائے فارسی و فوقانی در آخر (پاداشت) است و مخفف آن پاداش و پادش و در پادشن نون آخر زائد باشد چنانکہ گذارش و گذارشن و بائے فارسی بموحدہ بدل شود ہمچون تپ و تب و اسپ و اسب۔ صاحب برہان بر (پاداش) گفتہ کہ بقول بعض بمعنی مطلق مکافات است خواہ مکافات نیکی باشد یا بدی بخیال ما ہمین تعمیم معتبر است باعتبار معنی حقیقی کہ پاید بر سبیل مجاز بمعنی آخر ہر چیز و داشت حاصل بالمصدر و اسم مصدر داشتن بمعنی حاصل و قبضہ و از ہمین معنی حقیقی پاداشت کنایہ باشد از نتیجہ ہر چیزی کہ اختیار کردہ انسان است و تخصیص معنی بعض محققین محتاج سند باشد (اردو) پاداش بقول آصفیہ (فارسی) اسم مؤنث۔ بدلہ۔ عوض۔ مکافات۔

باداشن بقول سروری بدال مہملہ و شین معجمہ بروزن نادادن بمعنی جزائے نیکی است ضد باداوافراہ کہ جزائے بدی است **مؤلف** عرض کند کہ مبدل پاداشن است کہ می آید و مزید علیہ باداش کہ گذشت ما حقیقت این را بذیل باداش ذکر کردہ ایم۔ (شاہ ناصر)

آن کن از طاعت و نیکی کہ نداری شرم ☆ چون بہ بینش دران معدن باداشن ☆ (جمال الدین عبدالرزاق)

و گر بلذت مشغولی احتلام است آن ہا جنب ز خواب برآئی بروز باداشن ☆ (اردو) دیکھو باداش۔

باداوافراہ اصطلاح۔ بقول برہان و سراج و رشیدی و جامع و جہانگیری و ناصری و اند بروزن ماہ در ماہ بمعنی باداوافراہ است کہ

(۱) جزا و مکافات بدی باشد و (۲) بازیچۂ اطفال را نیز گویند۔ صاحب سروری نسبت معنی اول فرماید کہ عقوبت و مکافات را گویند و فرماید کہ این ضد پاداش است و آن را بادافرہ و بادفرہ و بادفراہ نیز گویند۔ و ذکر معنی دوم نکرد و ہمچنین صاحبان مؤید و غیاث۔

مؤلف عرض کند کہ ما حقیقت این را بر بادآفراہ ذکر کردہ ایم کہ بمدد و دۂ چہارم گذشت (حکیم فرخی ؎) نکند کندی وقتی کہ کند پاداشن ؎ نکند تندی وقتی کہ کند بادافراہ ؎ (انوری ؎) دست عالی در از کردستی ؎ ہم بپاداش و ہم ببادافراہ ؎ (ولہ ؎) دی بتو زندہ سنت پاداش ؎ دی بتو تازہ اسم بادافراہ ؎ (ولہ ؎) زشیر کین بستاند بشیر شادروان ؎ زآب گردد برآرد ببادبادافراہ ؎ (اردو) دیکھو بادآفراہ۔

بادافراہ بردن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ و از بیان معنی ساکت و از سند پیش کردہ اش معلوم می شود کہ مکافات بدی کردن باشد (معزی نیشاپوری ؎) سموم خشم تو وزمہر بر کینۂ تو ؎ برآن زمین کہ بر در وزرزم بادافراہ ؎ (اردو) برے کاموں کی سزا دینا۔ بدلہ لینا۔

بادافراہ بودن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ و از بیان معنی ساکت۔ و از سند پیش کردہ اش چنان مفہوم می شود کہ بوقوع آمدن مکافات بدی و حاصل شدن پاداش (ظہوری ترشیزی ؎) کردہا و نکردۂ ما را ؎ بجدائی مباد بادافراہ ؎ (اردو) برائی کا بدلہ ملنا۔

بادافراہ کردن مصدر اصطلاحی۔ مکافات عمل بد کردن چنانکہ سند این از حکیم فرخی بر بادافراہ گذشت (اردو) برائی کا بدلہ لینا۔

(۱۹۹۹)

بادافرہ اصطلاح بقول برہان و ناصری و جامع و جہانگیری بحذف الف سوم بمعنی بادافراہ است کہ (۱) مکافات بدی و (۲) فرفرک اطفال باشد۔ **مؤلف** گوید کہ جز ین نیست کہ مخفف بادافراہ است و مابحث این بر بادآفراہ کردہ ایم کہ بمدود ہ چہارم گذشت۔ (اسدی ؎) من از یک گناہ ارگشتم زراہ ہ قادم بباد افرہ صد گناہ ہ (فردوسی ؎) بباد افرہ این گناہم بگیر ہ توئی آفرینندۂ ماہ و تیر ہ (اردو) دیکھو بادآفراہ کے دونون معنی۔

بادافسرہ اصطلاح۔ بقول مؤید چوبکی تراشیدہ را گویند کہ بچگانش رشتہ دران گذارند و در کشاکش آرند تا بگردش در آید و صدائی از ان ظاہر شود بہندش لٹو نامند۔ دیگر کسی از محققین فارسی ذکر این نکرد۔ **مؤلف** عرض کند کہ معنی لفظی این چیزے کہ ہوا بر و حکومت دارد و ہوا افسر اوست یا تاج ہوا دارد و ہائے ہوز در آخر برائے نسبت باشد پس ازین معنی حقیقی کنایہ گرفتند برائے گردنا یعنی چیزیکہ بازیچۂ اطفال است کہ بوسیلۂ رشتہ دور زند و بوسیلۂ ہوا کہ اعانت حصہ بالائش کند تا بدیر در حرکت باشد (اردو) لٹو بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مذکر۔ بنگی۔ بھرکی۔ ہاتھی دانت یا سینگ یا لکڑی کے ایک گول کھلونے کا نام جو پھرانے سے دیر تک پھرتا چکر کھاتا اور گونجتا رہتا ہے۔ فارسی مین اوسکو گردنا کہتے ہین (نصیر ؎) بناؤ لیکے لٹو استخوان کو اپنے عاشق کے ہاتھین کیا کام ہے ہاتی کے ان مردار دانتون سے ہ۔

بادافشاردن مصدر اصطلاحی۔ بمعنی افشاردن بخار است یعنی باد بمعنی معروف کہ یکے از عناصر اربعہ باشد و استعارہ باشد در اینجا از بخار و افشاردن بمعنی آب بزور دست از چیزی گرفتن و ریختن (کمال اصفہانی

ے) آب را سُست کند بند شود ہم تگ باد را باد را سخت بیفشارد و باران گردد (صاحب آصفی از ہمین سند مصدر (باد افشردن) قائم کردہ و سہو کردہ زیرا کہ مضارع افشردن بیفشرد باشد نہ بیفشارد (اردو) بخار کو نچوڑنا

باد افگندن اندر بروت مصدر اصطلاحی۔ بہار بدیل (باد در بروت افگندن) فرماید کہ کنایہ باشد از مغرور و متکبر بودن و خیال فاسد و اندیشۂ تباہ کردن۔ و از جلال سند آوردہ کہ از ان (باد افگندن اندر بروت) پیداست۔ مخفی مباد کہ متکبران سر بروت خود را بپیچند و بلند کنند چنانکہ سر بروت در ہوا بلند شود و بپرد (جلال در حکایت بزرگر ے) باد چہ افگندہ اندر بروت ہا قوتت از من نفزاید نہ قوت ہا و صاحب آصفی ہمین سند را بر باد افگندن آوردہ فتامل (اردو) مغرور ہونا۔ بقول آصفیہ متکبر ہونا۔ گھمنڈ مین آنا۔ اترانا۔ شیخی مین آنا۔ دماغ ہونا۔ دماغدار بننا۔ گربوان ہونا۔ (مصحفی ے) قرط الفت سے مری بات بگڑتی ہی گئی ہا جون جون چاہا اونھین وہ اور بھی مغرور ہوے ہا (موچھون کو تاؤ دینا) بقول آصفیہ غرور کرنا۔ اینٹھنا۔ گھمنڈ کرنا۔ اکڑنا۔

بادام بقول صاحب ضمیمۂ برہان (ا) معروف است و آن مغزی باشد کہ خورند۔ بہار گوید کہ ترجمۂ لوز باشد۔ صاحب مؤید بحوالۂ شرفنامہ و صاحبان انند و بہار و شمس ہم ذکر این کردہ اند۔ صاحب تحقیق الاصطلاحات فرماید کہ رسم برہمۂ ہند است کہ آنرا بر تابوت موتی اندازند چنانکہ امیر خسرو دہلوی فرماید (ے) سیہ بادام را ہر سو میفگن در نظر بازی ہا نگہدارش کہ روزی بر سر تابوتم اندازی ہا

و نیز فرماید که امیر علاؤ الدوله قزوینی مؤلف تذکرهٔ نفائس المآثر گوید که امیر خسرو و شیخ سعدی
را دریافته این بیت را بر شیخ خواند اگرچه ملاقات امیر خسرو با شیخ سعدی به ثبوت نرسیده
اما آوردن امیر علاؤ الدوله (که ولایت زاست) این بیت را با این نقل دلالت دارد که
این رسم در بعضی اقوام ولایت هم بوده باشد - صاحب سخندان فرماید که بادام لفظ
فارسی است و به سنسکرت باتام گویند. صاحب محیط فرماید که اسم فارسی است
و بعربی لوز و بیونانی امعدالیا و در انگریزی آمنڈ نامند و آن ثمرے است معروف
بستانی و صحرائی و کوهی می باشد و هر واحد از انها شیرین و تلخ - شیرین را بعربی لوز الحلو
نامند و از آن روغن می گیرند و مغز مقشّر از هر سه قشر را خام و بریان کرده می خورند
و انواع نقل و حلویات از آن ترتیب می دهند و بعضے انواع بادام را پوست باریک و
نازک می باشد که بدست شکسته و جدا می گردد و آن را بادام کاغذی می گویند مغز آن لطیف تر
و لذیذ تر از نوع صلب آن و در هندی نیز باسم بادام معروف است - نزد هندیان
گرم است و مجرب و دافع باد و مولد منی و مقوّی و بقول اهل یونان معتدل در حرارت
و برودت مائل برطوبت و گویند گرم و تر در اوّل و آن مفتح و حافظ قوّت ها ست و غذاے
معتدل دهد و بدن را فربه سازد و عسیر الهضم است و نافع سرفهٔ خشک و لغث الدم
و حرقة البول و ملیّن شکم و زیاده کنندهٔ منی و جوهر دماغ و باه است چون با نبات یا
قند بخورند و مقوّی باصره و ملیّن حلق و با انجیر جهت قولنج نافع و منافع بسیار دارد مؤلف
عرض کند که بخیال ما مفرّس است که فارسیان بقاعدهٔ تبدیل از لغت سنسکرت گرفته اند

بہ تبدیل فوقانی بادال مہملہ چنانکہ تنبورہ و دنبورہ و توت و تود۔ (ظہوری ؎) مگر عناب برخوان مدار انفعل افشاندی کہ در بزم تعرض زہر از بادام می روید (اردو) بادام۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ ایک میوہ کا نام ہے جو کابل کی طرف سے آتا ہے (۲) بادام۔ بقول صاحب ضمیمۂ برہان کنایہ از چشم محبوب و معشوق ہم ہست۔ صاحب مؤید فرمود کہ بکنایہ چشم شاہدان را نیز گویند۔ سند این بر معنی اول از امیر خسرو گذشت۔ صاحب بہار و اند و ہفت ہم ذکر این کردہ اند و می فرمایند کہ گاہے بر چشم محب نیز اطلاق کنند (درویش والہ ہروی ؎) محبت پیشہ زا از گریہ منع از دوستی نبود کہ شود زین روغن بادام ترتیب دماغ او۔ مؤلف عرض کند کہ بخیال ما استعارۂ بادام بچشم مخصوص از چشم محبوب نیست و در کلام والۂ ہروی روغن بادام استعارہ از اشک چشم است (اردو) فارسی مین بادام بطور استعارہ معشوق کی آنکھ کو کہتے ہین۔ امیر نے آنکھ کے تشبیہات مین بادام کا ذکر فرمایا ہے (ناسخ ؎) آنکھین بادام مین زنخدان سیب ۔ قد جانان ہے میوہ دار درخت (۳) بادام۔ بقول صاحب ضمیمۂ برہان چاک گوش اسپ را نیز گویند۔ صاحب شمس ہمزبان او۔ دیگر کسے از محققین فارسی ذکر این نکرد۔ مؤلف عرض کند کہ اگر سند استعمال این بدست آید تو انیم عرض کرد کہ استعارہ باشد نظر بر تشبیہ وضع آن (اردو) فارسی مین بادام گھوڑے کے کان کے سوراخ کو کہتے ہین۔

بادام تو ام استعمال۔ بقول صاحب تحقیق الاصطلاحات (۱) بادامیکہ در رود و مغز باشد (شفیعاے اثر شیرازی ؎) فلک از رشک نگذارد بحال خود دو ہمدم را

بسنگ از یکدگر سازد جدا بادام توأم را ؛
مؤلف گوید کہ مرکب توصیفی است باید
دانست کہ توأم بفتح تا و ہمزہ لغت عرب است
بقول منتخب بمعنی بچہ کہ با بچہ دیگر از یک شکم
در یک وقت زادہ باشد و ہر دو را توأمان
گویند (اردو) وہ بادام جسمیں دو مغز ہوں
(۲) بادام توأم۔ بقول انند بحوالہ بہار کنایہ
از اندام نہانی زن باشد و از توفیق سند
آرد (ے) پرس از من از ان بادام توأم
دل عاشق دو نیم آنجاست از غم ؛ دیگر
کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد
و در بہار ہم موجود نیست۔ مؤلف عرض
کند کہ بادام توأم بمعنی حقیقیش گذشت پس
در اینجا نظر بر تشبیہ استعارہ باشد (اردو)
دیکھو اندام نہانی زن۔

بادام چنگ اصطلاح۔ صاحبان بہار
و انند بر معروف قانع مؤلف عرض کند
کہ باضافت تشبیہی باشد یعنی بادامے کہ مثل چنگ
است و بادام چنگ چنگ باشد و
چنگ سازیست معروف کہ ذکرش
بر او برم گذشت (بدر چاچی ے)
پستہ لبی رانشان در پس بادام چنگ ؛
تا دہد ابریشمش فندق تر را نوا ؛ دیگر کسی
از محققین فارسی ذکر این نکرد (اردو)
دیکھو او برم۔

بادام دو مغز اصطلاح۔ بقول صاحب
ضمیمہ برہان (ا) معروف است۔ بہار
و انند بدون تصریح معنی ذکر این کردہ اند
مؤلف گوید کہ ہمان بادام توأم کہ
بجایش گذشت۔ مرکب توصیفی (شوکت
ے) دارد یک اصل کفر و اسلام ؛
بادام دو مغز را دو گل نیست ؛ (اردو)
دیکھو بادام توأم کے پہلے معنی۔
(۲) بادام دو مغز۔ بقول صاحب ضمیمہ برہان

کنایہ از ترک و ترکیدہ ہم ہست۔ صاحب بحر فرماید کہ بمعنی ترکیدہ از غایت پری باشد۔ **مؤلف** عرض کند کہ بادام دو مغز بہیئت مجموعی بشکل یک بادام کلان می نماید و شگافی درمیان باشد چون از شگاف جدا کنند دو مغز پیدا می شود پس فارسیان ہر چیز ترکیدہ را استعارۃً بادام دو مغز نام نہادند حیف است کہ سند استعمال پیش نشد (اردو) تڑک۔ مؤنث۔ ترخا ہوا۔

بادام دو مغز است مقولہ۔ صاحب مؤید فرماید یعنی ترکیدہ است از غایت پری و پیر بودن صاحب ہفت گوید یعنی بادام ترکیدہ از غایت پری۔ صاحب شمس گوید کہ بمعنی ترکیدگی است از غایت پری۔ صاحب انند ہمزبان مؤید۔ **مؤلف** عرض کند کہ طرز بیان محققین در غلط می اندازد فارسیان چون چیزی را ترکیدہ بینند گویند کہ بادام دو مغز است و ما حقیقت این استعارہ بر معنی دوم بادام دو مغز بیان کردہ ایم (حکیم انوری ؎)

بادام دو مغز است کہ از خنجر الماس
نادادہ لبش بوسہ سراپائے فسان را

(اردو) تڑکا ہوا ہے۔

بادام زنجیر اصطلاح۔ بقول بہار باضافت گرہی کہ درمیان دو حلقہ زنجیر بہ شکل بادام می باشد و فرماید کہ آن را دانۂ زنجیر نیز گویند صاحب بحر فرماید کہ باضافت تکمۂ حلقہ زنجیر را گویند و راستہ گوید کہ خردۂ زنجیر کہ آن را دانۂ زنجیر نیز نام است۔ صاحب انند ہمزبان بہار (میرزا مغز فطرت ؎)

دماغ خشک ما را روغن بادام زنجیری ست پیچید
کس کہ این دیوانہ عاقل می تواند شد؟

(علی رضا ی تجلی ؎) ہر آن مجنون کہ انداز نگاہت کردہ تسخیرش ست نہند از چشم لیلی مغز در بادام زنجیرش؟ **مؤلف** گوید کہ

مرکب اضافی است وکنایہ از گرہ زنجیر بہ شکل بادام می باشد (اردو) بادام زنجیر۔ فارسی مین اوس گرہ کو کہتے ہین جو دو حلقون کے درمیان ہوتی ہے۔

بادام ساقی اصطلاح۔ بقول مؤید یعنی چشم معشوق صاحب بحر فرماید کہ بمعنی چشم ساقی باشد صاحب ہفت گوید کہ کنایہ باشد از چشم معشوق صاحب انند ہمزبان مؤید۔ **مؤلف** گوید کہ مرکب اضافی است و بادام در اینجا بمعنی دوش کہ گذشت (اردو) معشوق کی آنکھ (مؤنث)

بادام سیاہ اصطلاح۔ بقول بحر (۱) کنایہ از چشم معشوق۔ صاحب انند ہمزبانش۔ سند این بر بادام سیہ می آید کہ مخفف این است **مؤلف** گوید کہ رنگ اصلی بادام سیاہ نیست بدین وجہ کنایہ شد از چشم یار و در اینجا ضرورت ندارد کہ بادام را بمعنی چشم گیریم بلکہ بمعنی حقیقی خود است (اردو) معشوق کی آنکھ۔ مؤنث۔ جناب امیر مغفور نے آنکھ کے تشبیہات مین بادام اور بادام تلخ۔ بادام کاغذی۔ نقل بادام کا ذکر کیا ہے بادام سیاہ بھی کہہ سکتے ہین۔

(۲) بادام سیاہ۔ بقول انند بادامہائے کہ بر تابوت مردہ اندازند و از امیر خسرو ہمان سند آرد کہ بر معنی اول بادام گذشت دیگر کسے از محققین فارسی ذکر این نکرد **مؤلف** عرض کند کہ مرکب توصیفی است بمعنی حقیقی و بر موقع تعزیت۔ رنگ سیاہ بر بادام کنند۔ اشارہ این بر معنی اول بادام گذشت (اردو) کالے بادام۔ یعنے وہ بادام جس پر کالا رنگ کرتے ہین اور عجم مین تابوت پر پھینکتے ہین یہ رسم غالباً ہنود سے لی گئی ہے۔

بادام سیہ اصطلاح۔ بقول بہار مرادف بادام سیاہ بہر دو معنیش سند معنی اول

از کلام امیر خسرو بدیل معنی اول بادام گذشت۔ صاحب غیاث نقل بر داشتش۔ و برائے معنی دوم از مولوی جامی سند آرد (ے) چشم تو جادوست یا آہوست یا صیاد خلق ہ یا دو بادام سیہ یا نرگس شہلاست این ہ (اردو) دیکھو بادام سیاہ کے دونوں معنے۔

بادام شکرفشان اصطلاح۔ بقول صاحب جہانگیری کہ در خاتمہ کتاب آوردہ کنایہ از چشم گریان باشد دیگر کسے از محققین فارسی ذکر این نکرد **مؤلف** گوید کہ شکرفشان صفت بادام و کنایہ از اشک است کہ فارسیان اشک شیرین و شکرین ہم گفتہ اند کہ بجا بیش گذشت۔ حیف است کہ سند استعمال پیش نشد (اردو) چشم گریان۔ رونی ہوی آنکھ۔ مونث

بادام شکوفہ شدن مصدر اصطلاحی بقول بحر و مؤید بمعنی چشم گریان شدن صاحب انند ہم ذکر این کردہ فرماید کہ کنایہ از گریان شدن چشم **مؤلف** گوید کہ حیف است کہ سند استعمال پیش نشد و لیکن خلاف قیاس نیست کہ بادام بر معنی دوم بمعنی مطلق چشم گذشت و شکوفہ شدن کنایہ توان گرفت از گریان شدنش کہ شکوفہ بقول بہار بمعنی مطلق گل آمدہ و جا دارد کہ بادام را درین اصطلاح بمعنی حقیقیش قرار دہیم و مجموعہ را کنایہ گیریم (اردو) رونا بقول آصفیہ۔ گریہ کرنا۔ آنسو بہانا۔ زاری کرنا۔ اشک باری کرنا۔ بلکنا۔

بادام شکوفہ فشان اصطلاح بقول برہان و جامع کنایہ باشد از چشم گریان صاحب شمس بحوالہ صاحب حسن ذکر این کردہ فرماید کہ بمعنی چشم گریان و اشک ریزان باشد صاحبان رشیدی و بحر و انند و ہفت ہم ذکر این کردہ اند **مؤلف** گوید کہ در اینجا بادام بمعنی دوم اوست و شکوفہ استعارہ

باشد از اشک حیف است که سند استعمال پیش نشد ولیکن موافق قیاس است (اردو) دیکھو بادام شکر فشان۔

بادام شگوفه کردن مصدر اصطلاحی بقول بحر گریه کردن و اشک ریختن۔ صاحب ضمیمه برهان فرماید که کنایه باشد از گریه کردن و گریان شدن و اشک ریختن **مؤلف** گوید که صراحت حقیقت این بر (بادام شگوفه شدن) گذشت (اردو) دیکھو بادام شگوفه شدن۔

بادام کوهی استعمال۔ بقول مؤید باشم فارسی قسمی از بادام است که در کوهها پیدا شود بغایت گرم و ترش است۔ صاحب تحقیق الاصطلاحات فرماید که بادام تلخ خودرو که در کوهستان پیدا شود و آن را ارژن بزای فارسی و ارجن بجیم تازی گویند پوست آن توز است که بر کمان پیچند میرزا صائب گوید (ه) ترک من کز پسته اش بیخواست می ریزد شکر ۔۔۔ چشم تنگی دارد از بادام کوهی تلخ تر۔ صاحب شمس فرماید که همان بجرک۔ صاحب محیط بر بادام کوهی فرماید که اسم بندق است و بر بندق گوید که بضم با و سکون نون و ضم دال مهمله و قاف معرب از فندق فارسی است و بعربی طبوز نامند و آن را فندق و بادام کشمیری و بادام سه گوشه و بادام کوهی نیز گویند و بیونانی فیطیفیا و قرودماثا نامند و آن ثمر درخت عظیم کوهی است و در صحرا و بستانها نیز بندرت می روید و مخصوص ببلاد بسیار سرد است و ثمر آن سه پهلو مائل بتدویر و مغز تازه آن سفید و کهنه آن مائل بزردی و با دهنیت بسیار و مانند مغز بادام دو پاره و بالای آن پوست نازک سرخ مائل به تیرگی و بعد کمال رسیدن شکسته مغز آن را تناول می نمایند و آن بقول شیخ

مائل بقدری حرارت و یبوست اندک است وگویند کہ آن گرم در آخر اول و خشک در اوائل آنست و بقول شیخ ازان صفرا پیدا شود و دران قبض زیادہ تر از آنست کہ در جوز و در آن نفخ و تولید ریاح در اسفل شکم است و بقول بقراط خوردن این زیادہ کنندۂ جوہر دماغ و مقوی آن بہر آنکہ غذائے دماغ بسیار دہد و مبہی است و منافع بسیار دارد۔ (اردو) جنگلی بادام۔ مذکر صاحب آصفیہ نے فندق پر فرمایا ہے۔ کہ عربی۔ اسم مؤنث۔

(الف) **بادامن کسے دامن خود را گرہ بستن** مصدر اصطلاحی۔ بہار ذکر

(ب) **بادامن کسے گرہ بستن** (ب) کردہ در بیان معنی بمعروف

قانع و صاحب اند ہمزبانش و از میر خسرو سند آرد (ے) غنچہ می رفت از چمن گل چون بدو پیوند داشت پکے بست محکم دامن خود را گرہ بادانش پکے **مؤلف** عرض کند کہ از سند پیش کردہ اش تصدیق (الف) می شود یعنی مانع رفتن شدن نہ (ب) مدعی ست است و گواہش چست۔ (اردو) دامن گیر ہونا۔ بقول آصفیہ مزاحم و متعرض ہونا۔

بادامہ بقول برہان و سروری و رشیدی و اند و جامع و جہانگیری و ہفت و سراج فارسی۔ بفتح میم (۱) پیلہ ابریشم را گویند و بعضے گفتہ اند بادامہ مرکب از بادام و ہا کہ افادۂ تشبیہ می کند۔ و از اینجاست کہ پیلۂ ابریشم را باعتبار مشابہت ببادام بادامہ خواندہ اند **مؤلف** گوید کہ ہائے نسبت ہم توان گرفت۔ (اردو) پیلہ۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ کویۂ ابریشم۔

(۲) بادامہ۔ بقول برہان و سروری و رشیدی و اند و جامع و جہانگیری و ہفت بمعنی

نگین و مُہر انگشتر ہم (خسرو) تخندی پیش ہر چشمی ز چشم خسروت شیریں پسندہ نیست
آخر بر یکی خاتم دو بادامہ ؛ خان آرزو در سراج فرماید کہ نگین و مہر انگشتری کہ بصورت
بادام بود و آن را در عرف حال مہر بادامی گویند و بقول ناصری بمعنی نگین و مہر انگشتری
و نگینی کہ بصورت بادام باشد و انگشتری اہلیلجی را باعتبار شباہت بہ بادام بادامہ گفتہ اند
و شباہت بادام و چشم واضح است **مؤلف** عرض کند کہ بہ ہائے نسبت آخرہ (اردو)
انگوٹھی کا نگینہ اور مہر اور وہ نگ جو بادامی ہو باعتبار شکل۔ مذکر۔

(۴۴) بادامہ۔ بقول برہان و جامع چشم مانندے باشد کہ از طلا و نقرہ سازند و بر کلاہ
طفلان دوزند۔ و بقول سروری از مس وغیرہم نیز و بقول فرہنگ رشیدی گلی کہ بر
کلاہ کودکان از طلا و نقرہ و ابریشم دوزند و بقول رشیدی و سراج چشم آسا از فلزات
کہ چشم زخم را بر کلاہ طفلان دوزند۔ صاحب جہانگیری فرماید کہ مردم بزرگ از طلا و مرصع
سازند۔ و مردم فقیر از نقرہ و مس و کشیدہ دوزی ہم و بقول ناصری گلی کہ بر کلاہ کودکان
از طلا و نقرہ و ابریشم دوزند و چون اغلب آن شبیہہ بہ پیلہ کز ابریشمی از یکدیگر نگسستہ است
و بہ بادام و چشم نیز مشابہت دارد باین اسم موسوم شد و نیز چشم آسا از فلزات برائے
دفع چشم زخم (خاقانی) آن غنچہ ہائے نسترن بادامہ ہائے کز شدہ ؛ ز زر قراضہ در روی
چون کرم پیلہ مضمر ؛ (امیر خسرو) از بسکہ بر کلاہش بر دوختم دو دیدہ ؛ بادامہ
بر نشاندم بر پستہ کلاہش ؛ **مؤلف** گوید کہ آخر این ہم ہائے نسبت است ؛ (اردو)
چاندی اور سونے یا ریشم اور مقیش کے بادامی پھول جو بچوں کی ٹوپی پر سیئے جاتے ہیں

اور بعض لوگ نظر بد سے بچانے کے لئے تانبے۔ لوہے وغیرہ کے پھول بھی ٹانکتے ہیں ۶

(۴) بادامہ۔ بقول برہان و رشیدی وانند وجامع وجہانگیری وہفت وسراج وناصری خال گوشتی راہم گفتہ اند وآن آژخ مانندیست کہ بیشتر از بشرۂ مردم برمی آید یعنی سیفی ۵ میان ابرو بادامۂ سیاہ چنانکہ ۴ بقبضہ بردہ یکی تیر پیلہ تا پیکان ۴ **مؤلف** عرض کند کہ نظر بمشابہت این خال گوشتی بادام بزیادت ہائے نسبت بدین نام موسوم کردند

(**اردو**) بقول فرہنگ آصفیہ۔ مَسّا یا مسا۔ (ہندی) اسم مذکر۔ (سنسکرت میں مسا بہ تشدید و بلا تشدید جائز مگر مستعمل بالتشدید ماخوذ از ماس بمعنی گوشت) (۱) وہ سخت کالا سا بقدر نخود بڑھا ہوا دانہ جو اکثر جسم انسان پر ہو جاتا اور کچھ تکلیف نہیں دیتا ہے

(۵) بادامہ۔ بقول برہان وجامع وجہانگیری وہفت۔ ہر دانہ وحلقۂ زنجیر را نیز گویند وبقول سروری ومؤید وسراج وناصری وانند ہر دانۂ از انجیر۔ **مؤلف** عرض کند کہ اختلافی کہ میان محققین بالا واقع شدہ تعجب خیز است حیف است کہ سند استعمال پیش نشد تا تصفیۂ این اختلاف می کردیم۔ زنجیر و انجیر لفظاً متشابہ یکدیگر است جا دارد کہ الف را زائے ہوز دانستہ باشند یا بالعکس آن ولیکن بعضے از محققین آخر الذکر اعتراض بر برہان ہم کردہ اند واصرار دارند بر معنی انجیر۔ خیال ما این است ومعاصرین عجم ہم با ما اتفاق دارند کہ دانہ وحلقۂ زنجیر درست است کہ مشابہ بادام می باشد برخلاف این انجیر با بادام شباہتی ندارد وجہی نیست کہ انجیر را کہ اسم خاص دارد مشابہ بادام قرار دادہ بہ بادامہ موسوم کنند۔ بائی حال حالا ہر دو معنی بر زبان

معاصرین عجم متروک (اردو) حلقہ زنجیر۔ زنجیر کا حلقہ۔ مذکر۔ دائرہ انگیر۔ مذکر۔

(۶) بادامہ۔ بقول برہان وجامع وہفت رقعہ وپلیتہ را نیز گویند کہ درویشان بر خرقہ دوزند وخرقہ مرقعہ را ہم میگویند۔ یعنے خرقہ کہ از پارہ ہائے رنگین فراہم دوختہ شدہ باشد۔ وبقول سروری ورشیدی وانند وسراج وناصری مرقع درویشان باشد کہ از چند رنگ بہم دوختہ باشند۔ وبقول مؤید آن خرقہ کہ از پرکالہ ہائے سہ گوشہ یا چہار گوشہ خرد خرد کردہ بدوزند برائے نشان وزیبائی مؤلف گوید کہ در اینجا ہم ہائے نسبت است در آخر کہ ہر پارۂ سہ گوشہ بعد از دوخت مشابہ بادام می باشد ومجازاً این قسم خرقہ را ہم نام شد وآنچہ مجرد خرقہ را بدین اسم موسوم کردند ہم بر سبیل مجاز است (اردو) صاحب آصفیہ نے گدڑی پر لکھا ہے کہ۔ ہندی۔ اسم مؤنث فقیروں کا جبہ جس مین رنگ برنگ کے پیوند لگے ہوتے ہین۔ ژندہ۔ بادامہ۔ گودڑ کا لباس۔ اور گودڑ پر فرمایا ہے۔ اسم مذکر۔ کپڑون کی دھجیان۔

(۷) بادامہ۔ بقول برہان وسروری ومؤید ورشیدی وجامع وسراج جنسے از ابریشم باشد کہ نظامی در تعریف نامۂ کسریٰ بہ بہرام گور نوشتہ (ے) مغز با پوست آن بہی نامہ ہمہ مغز بادامہ پوست بادامہ ہم برونش طراز دیبا کار ہم درونش چراغ روغن دار۔ مؤلف گوید کہ بخیال ما درین شعر بادامہ بمعنی سوم اوست کہ گذشت صاحب غیاث این را قسمی از پارچہ نفیس گفتہ ونوعی از ابریشم کہ ہنوز آن را از ہم نکشادہ باشند وبقول ہفت قسمی از حریر۔ پس مقصود محققین اول الذکر از اجمال (جنسے از ابریشم) ہمان باشد کہ

صاحب غیاث اصراحتش کردہ و بدین وجہ کہ بادامہ بمعنی پیلۂ ابریشم بر معنی اولش گذشت فارسیان مجازاً حریر ابریشمی را ہم بدین نام موسوم کردہ باشند (نظامی ۵) ایکہ ترا بہ زخشن جامہ نیست ؛ حکم بر ابریشم و بادامہ نیست ؛ (اردو) ریشمی کپڑا۔ مذکر۔

(۸) بادامہ۔ بقول برہان و جامع و ہفت ہر جنس مطبوع را نیز گفتہ اند۔ **مؤلف** عرض کند کہ این ہم مجاز باشد بہائے نسبت بر بادام کہ بادام مطبوع عام است۔ حیف است کہ سند استعمال پیش نشد (اردو) ہر چیز جو مطبوع اور پسند خاطر ہو۔ مونث۔

بادامی بقول انند۔ بکسر میم رنگی است معروف۔ دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد **مؤلف** عرض کند کہ خلاف قیاس نیست در ہند ہم ہمین معنی معروف است کہ زرد مائل بسرخی را گویند تحتانی آخر برائے نسبت است (اردو) بادامی۔ بقول آصفیہ بادام کے رنگ کا سرخی مائل زرد۔ ہلکا زرد۔

(۲) بادامی۔ بقول انند۔ بمعنی خواجہ سرا و خایہ کشیدہ۔ حیف است کہ سند استعمال پیش نشد و دیگر محققین فارسی زبان ازین ساکت و خلاف قیاس نباشد گویند کہ مرد خایہ کشیدہ را آلۂ تناسل کوچک ترمی شود بقدر بادام۔ (اردو) بادامی۔ بقول فرہنگ آصفیہ وہ خواجہ سرا جس کا عضو تناسل نہایت چھوٹا ہو۔

بادان بقول برہان و سروری و رشیدی و جامع و سراج و ناصری بر وزن نادان

(۱) مخفف آبادان کہ نقیض خراب باشد۔ **مؤلف** عرض کند کہ الف اول حذف شد و الف و نون آخر۔ زائد کہ مزید علیہ آباد است (اردو) دیکھو آبادان۔

(۲) بادان۔ بقول برہان و مؤید و ہفت بمعنی پاداش و جزائے نیکی ہم آمدہ۔ صاحب

جامع بر مطلق پاداش قانع۔ مؤلف عرض کند کہ باوان مخفف و مبدل پاداش است کہ بائے فارسی بعربی بدل شد و شین معجمہ را تخفیف کردند و تخفیف این باجزائے نیکی منحصر برسند استعمال است حیف است کہ پیش نشد۔ (اردو) بدلہ۔ بقول فرہنگ آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر۔ پلٹا۔ معاوضہ۔ عوض۔ عوضہ۔ پاداش۔ اجر۔ مکافات۔

(۳) باوان۔ بقول انند و ناصری حکیمی بودہ از شاگردان جمشید جم در حکمت معروف و باردان حکیم از شاگردان او بودہ و سخنان ایشان در نامۂ باستان آمدہ و برخی را دیدہ ام دیگر کسے از محققین ذکر این نکرد (اردو) ایک حکیم کا نام فارسی مین باوان تھا جو جمشید جم کے شاگردون سے گزرا ہے۔

باد انجیر بقول برہان و رشیدی و مؤید و جامع و انند و جہانگیری و سراج نوعی از درخت انجیر است کہ بیش از ہمہ درختان میوہ دہد۔ و انجیر آن کاواک و پر بادی باشد۔ و بقول شمس نام درختیست معروف کہ ہندیان آن را آرند گویند و بقول سروری بحوالہ کشف اللغات نام درختیست معروف کہ بید انجیر نام دارد۔ و معنی بر کیبی آن باد شکن باشد چہ انجیر بمعنی شکنندہ و سوراخ کنندہ آمدہ (خاقانی ؎) گہ زنا پاکی

زباد انجیر بید انگیختند ۔ گہ زخود رائی زبید انجیر عرعر ساختند ۔ صاحب محیط بر بید انجیر فرماید کہ اسم فارسی است و بشیر ازی کنتو و بعربی خروع و بہ ترکی کرچک و بیونانی قینقن فیقی قیموسا رقوس۔ سوسوقیروس۔ فسقی فیقین و بسریانی قلما و برومی قیروس۔ طروطون۔ و بہندی آرنڈ گویند دو نوع باشد سفید و سرخ مائل بہ کبودی و سرخ قوی تر از سپید۔ در اکثر بلاد ہند می روید۔ بہترین آن

بحر ریست۔ گرم و خشک در آخر دوم و گویند
در سوم و روغن آن گرم زیادہ از تخم آن
۔جالینوس گفتہ کہ تخم بیدانجیر مسہل است
آثار روغن آن تندتر و لطیف تر از زیت سادہ
و آن را در انگریزی کسٹر آئل گویند بالجملہ مغز
تخم آن محلل و جالی و ملین عصب و مسہل قوی
و منافع بیشمار دارد (الخ) مؤلف عرض کند
کہ بیدانجیر امالہ بادانجیر است و معنی لفظی بادانجیر
چنانکہ در ابتدائے بحث مذکور شد (بادشکن)
و این نام منظر بر خواص او نہادند کہ ریاح را
بشکند و اسہال آرد۔ (اردو) ارنڈ۔
بقول امیر ہندی۔ مذکر۔ ایرنڈ۔ بیدانجیر
اس درخت کے پتے چوڑے ہوتے ہین۔
اور جڑ بہت کمزور۔ اسکے بیجون کی گری
اور اس کا تیل نہایت دست آور اور
امراض باردہ کو مفید ہے (انشاء) یارب
سدا سہاگ کی مہندی رچا کرے ہتھیلی پہ پیا
کھچین رہے آفت ارنڈ پر ہے

بادان فیروز استعمال۔ بقول برہان و
سروری و رشیدی و آنند و جامع و جہانگیری
و ہفت و سراج و ناصری نام شہر اردبیل است
و چون فیروز آن شہر را بنا کرد باین نام موسوم
ساخت چہ بادآن بمعنی آبادان است مؤلف
عرض کند کہ فک اضافت و مخفف آبادان
فیروز باشد۔ (اردو) بادان فیروز مذکر
شہر اردبیل کا نام ہے جسکو فیروز شاہ نے بنا
کیا تھا جو اپنے بانی کے نام سے موسوم ہوا۔

بادانگیز اصطلاح۔ بقول برہان و بحر و
شمس و رشیدی و آنند و جامع و جہانگیری و
ہفت و سراج و ناصری (۱) نام گلے است
کہ ہرگاہ مزارعان خواہند کہ خلہ را از کاہ جدا
کنند و باد نباشد آن گل را بدست مالند و
برگ آنرا بر ہوا پاشند باد بہم رسد مؤلف
عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است و معنی

حقیقی این پیدا کنندۂ باد و عجبی نیست کہ بوے تلخ این ہوا را مثل آتش بسوزد و چون خلا پیدا شود۔ برائے پر کردنش ہوا بحرکت آید چنانکہ قریب مشعل و مقام آتش زدہ ہم ہوا می وزد۔ خیال ما مبنی بر قیاس است و محققین خواص الاشیا بتحقیق خود اثر این گل را نہ نوشتہ اند و صاحب محیط ہم ذکر این نکردہ (اردو) باد انگیز مذکر ایک پھول کا نام ہے کہ جب اوسکو ہاتون سے ملکر ہوا پر اوڑا دیتے ہین تو بحکم خدا ہوا چلنے لگتی ہے (۲) باد انگیز۔ بقول انند و ناصری بمعنی چیرہ ہے نفاخ نیز توان گفت۔ **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی است یعنی پیدا کنندہ نفخ (اردو) نفاخ۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ نفخ کرنے والا پیٹ مین ہوا پیدا کرنے والا۔ بادی۔

باد بادک اصطلاح۔ بقول رہنمائے سہولت کاغذ باد۔ **مؤلف** عرض کند کہ مراد باد بادک است کہ می آید یعنی کاغذ باد کہ بوسیلۂ رشتہ بر ہوا می پرانند

باد بمعنی ہوا است و بادک مرکب از باد و کاف تصغیر و باد درین مرکب مبدل باش کہ امر حاضر است از باشیدن کہ شین معجمہ بدل شد بہ دال مہملہ چنانکہ کوشاب و کوداب۔ پس (باد باد) اسم فاعل ترکیبی است بمعنی باشندۂ باد و معنی حقیقی (باد بادک) چیزی کوچک کہ بر باد می باشد و کنایہ از باد پر۔ کہ بالا مذکور شد۔ (اردو) پتنگ۔ بقول آصفیہ۔ ہندی اسم مذکر۔ کاغذ باد۔ کنکوا۔

باد بار اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی باد کش مرادف باد بازکہ بہ زائے ہوز در آخر ہم می آید۔ دیگر کسے از محققین فارسی ذکر این نکرد و معاصرین عجم ہم بر زبان ندارند۔ مشتاق سند استعمال باشیم و بظاہر اسم فاعل ترکیبی است کہ بار امر حاضر است از مصدر باریدن بمعنی بریز و معنی لفظی این ریزندۂ باد۔ پس این اسم برائے باد کش۔

خلاف قیاس نیست ولیکن مشتاق سند استعمال
باشیم (اردو) بادکش۔ بقول آصفیہ۔
فارسی۔ اسم مذکر۔ پنکھا۔ بادزن۔

بادباز اصطلاح۔ بقول انند۔ بحوالۂ فرہنگ
فرنگ بمعنی بادکش۔ مؤلف عرض کند کہ
باختن و بازیدن بمعنی بازی کردن و دادن
و بخشیدن آمدہ پس باز امر حاضر است از
ہمین مصدر و بترکیب آن با لفظ باد اسم
فاعل ترکیبی است بمعنی بادبخشندہ و کنایہ از
بادکش۔ دیگر کسے از محققین فارسی زبان
ذکر این نکرد۔ مشتاق سند استعمال باشیم۔
(اردو) دیکھو بادبار۔

بادبان اصطلاح۔ بقول برہان و جامع
و جہانگیری و ہفت و ناصری۔ بائے ابجد۔
بروزن آسمان پردۂ باشد کہ بر تیر کشتی بندد
و بقول رشیدی چادر کشتی و بقول مؤید جامۂ
کہ بر رخ بادنہند و در جہاز و کشتی بندند از
جہت سرعت سیر۔ مؤلف عرض کند کہ
معاصرین عجم ہم بر زبان دارند و صاحب
بول چال ہم ذکر این کردہ بخیال ما این مرکب
است از باد کہ بمعنی ہوا است و بان کلمہ ایست
کہ افادۂ معنی فاعلی کند۔ ہمچو باغبان و نگہبان
بحث این ہمدرین باب می آید پس معنی لفظی
بادبان نگہدارندۂ باد و کنایہ از پردۂ کہ
بر تیر کشتی بادرا نگہدارد و بوسیلۂ آن کشتی بسوی منزل
مقصود سیر میکند و بقول سروری و سراج خیمہ کشتی
(حکیم خاقانی ؎) کشتی زرہم کنون آمد پدید ۔ کانیک
اینک بادبان برکرد صبح ۔ (میر معزی ؎)
اندر و غواص فکرت گوہر آوردہ بکف ۔
اندر و ملاح دولت برکشیدہ بادبان ۔
(میرزا مغر فطرت ؎) بباد چشم مستی شوخ
دارم اضطراب امشب ۔ کہ رنگ شوخیش
برکشتی می بادبان بندد ۔ (ابو الفرج رونی
؎) بادبان برکشید باد صبا ۔ معتدل گشت

باز طبع ہوا ؛ (صائب ے) محمل جان را بہ منزل بقیراری می برد ؛ بادبان کشتی دل دست بالا کردن است ؛ (ولہ ے) کشتی از بادبان برآرد پر ؛ آہ دل را کند سبک رفتار ؛ (اردو) بادبان۔ بقول آصفیہ۔ اسم مذکر۔ پال۔ وہ پردہ جو ہوا بھرنے کے واسطے ناؤ یا جہاز پر لگاتے ہیں تاکہ جلدی چلے۔

(۲) بادبان۔ بقول برہان و ہفت و سراج تیر کشتی را نیز گفتہ اند مؤلف عرض کند کہ این بمجاز است و در حقیقت بادبان چیزے دیگر است کہ ذکرش بر معنے اوّلش گذشت و قائم کردہ می شود بر تیر کشتی۔ فارسیان مجازاً تیر را ہم بادبان گفتہ باشند۔ صاحب سراج فرماید کہ اغلب کہ این غلط باشد و معاصرین عجم بدیں معنی استعمال نمی کنند۔ حیف است کہ سند استعمال پیش نشد (اردو) مستول۔ بقول آصفیہ پرتگالی۔ اسم مذکر۔ بادبان ستون کشتی یا جہاز۔ تیر کشتی۔

(۳) بادبان۔ بقول برہان و رشیدی و اسند و بہار و جامع و ہفت دست زیر و دست بالائے قبا را ہم گویند۔ کہ از دو طرف بر زیر بغل چپ و راست بستہ می شود و بقول جہانگیری و سراج و ناصری پردۂ قبا باشد کہ بر زیر سینہ واقع می شود و آن را از جانب راست بچپ و از چپ بجانب راست می بندند و دست زیر و دست بالا گویندش مؤلف گوید کہ این ہم مجاز معنی اوّلست و معاصرین عجم بدیں معنی استعمال نمی کنند۔ (حکیم سنائی ے) خوب بنود عیسی اندر خانہ پس در بادبان ؛ از برائے تو نیا سنگ سپاہان داشتن ؛ بادبان درین شعر بمعنی دست بالاست کہ فارسیان کاربیب ازو می گرفتند (اردو) بالا پر۔ بقول آصفیہ

اردو و سہم مذکر۔ انگرکھے کا وہ حصہ جو پیش کی حد سے نکلا ہوا ہوتا ہے۔

(۴) بادبان۔ بقول برہان و رشیدی و ہفت و بہار و انند و ناصری آستین و گریبان قبا را ہم گفتہ اند۔ و بقول سروری و مؤید سر آستین و گریبان (ارزقی ؎ زانگبینہ عکس او چون نور بر دست افگند ۔ دست بیرون کردہ پنداری کلیم از بادبان ۔ (حکیم ارزقی ؎) دست از حریر سبز بپوشید کرتہ ۔ پر عنبر آستینش و پر مشک بادبان ۔ مؤلف عرض کند کہ این ہم مجاز معنی اول است (اردو) دیکھو آستین، گریبان بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ مرکب از گری و بان۔ کپڑے یا جامہ کا وہ حصہ جو گلے کے نیچے رہتا ہے (اسیر ؎) آزردہ کیوں ہو جامے سے باہر ہو کس لئے ۔ چولی مسک گئی کہ گریبان پھٹ گیا ۔

(۵) بادبان۔ بقول برہان و ہفت۔ کنایہ از شخص سبکروحی باشد کہ با مردم موانست کند برخلاف لنگو کہ شخص ناگوار باشد و بقول جامع۔ کنایہ از مردم خوش سلوک مؤلف عرض کند کہ در اینجا لفظ باد بمعنی اول خود است و فارسیان شخص سبک روح را مجازاً بدین نام موسوم کردند۔ حالا معاصرین عجم بر زبان ندارند حیف است کہ سند استعمال پیش نہ شد (اردو) دوستدار۔ بقول آصفیہ مشفق۔ ملا پدار مؤلف عرض کرتا ہے کہ اس کا ترجمہ ہوا خواہ ہے۔

(۶) بادبان۔ بقول صاحب بول چال کاغذی و پردہ کہ روے دریچہ قائم کنند و بدین معنی استعمال معاصرین عجم است (اردو) وہ پردہ یا کاغذ جو دریچوں کے منہ پر قائم کیا جائے

بادبان اخضر اصطلاح۔ بقول برہان و بحر و شمس و رشیدی و انند و ہفت و ناصری

وجہانگیری وجامع (۱) کنایہ از آسمان و (۲) عرش وکرسی **مؤلف** عرض کند کہ بادبان بمعنی حقیقی خودش بمعنی ہوادار است واخضر صفت اوست وکنایہ باشد از فلک۔ برائے معنی دوم طالب سند باشیم (خاقانی ؎) چون آہ عاشق آمد صبح آتشین منبر سیماب آتشین زد در بادبان اخضر (اردو) (۱) دیکھو آسمان (۲) عرش بقول آصفیہ عربی۔ اسم مذکر۔ تخت الٰہی۔ کرسی حق تعالےٰ جس کا بیان شرعاً جائز نہیں ہے۔ مگر کہتے ہیں کہ ایک سرخ یاقوت ہے جو خدائے تعالےٰ کے نور سے درخشان ہے۔

بادبان برکشیدن مصدر اصطلاحی صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بادبان قائم کردن بر تیر کشتی باشد (معزی نیشاپوری ؎) اندرو غواص فکرت گوہر آوردہ بکف ؛ اندرو ملاح دولت برکشیدہ بادبان ؛ (اردو) جہاز یا کشتی پر بادبان قائم کرنا۔ پردہ لگانا۔

بادبان بستن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از بیان معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ مرادف بادبان برکشیدن است کہ گذشت (مشہدی ؎) بیا دختم بہ جیحون شوخ دارم اضطراب امشب ؛ کہ رنگ شوق برکشتی من بادبان بندد ؛ (اردو) دیکھو بادبان برکشیدن۔

بادبان چرخ اصطلاح بقول بحر و شمس ماہتاب **مؤلف** عرض کند کہ کنایہ باشد کہ چرخ را از سفینہ تشبیہ دادہ و بادبان چرخ مہتاب را گفتہ حیف است کہ سند استعمال پیش نشد۔ مرکب اضافی (اردو) بقول آصفیہ۔ فارسی اسم مذکر۔ چاند کی روشنی۔

بادبان گردانیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از بیان معنی ساکت **مؤلف** گوید کہ بمعنی بادبان ساختن و بادبان کردن

وقرار دادن است۔

بادبانی بقول رشیدا (۱) سفینۂ کہ بزور ہوا راہ رود یعنی لفظی این منسوب بہ بادبان و تحتانی آخرہ برائے نسبت است وبس **مؤلف** عرض کند کہ جادارد کہ (۲) بیائے مصدری ہم گیریم وسند این بر بادبانی کردن می آید بمعنی کشتی رانی (اردو) (۱) پردہ کا جہاز مذکر۔ یعنی وہ جہاز جو صرف پردون کی مدد سے چلے۔ زمانۂ سلف مین انھین جہازون پر دریائی سفر ہوتا تھا۔ (۲) جہاز رانی۔ مؤنث۔

بادبانی کردن استعمال۔ بقول روزنامہ (۱) روانہ شدن۔ **مؤلف** گوید کہ صاحب روزنامہ پابند استعمال معاصرین عجم است حیف است کہ سند استعمال پیش نکرد معنی حقیقی این (۲) کشتی راندن وسفینہ رانی کردن است پس معنی اول مجاز باشد بخصوصیت سفینہ وامثال آن (انوری ۲) آسمان

درکشتی عمرم کند دائم دوکار ؛ گاہ شادی بادبانی وقت اندوہ لنگری ؛ (اردو) (۱) کشتی یا ناؤ کا روانہ ہونا (۲) بادبانی کرنا۔ کشتی یا ناؤ چلانا۔

بادبخود انداختن مصدر اصطلاحی بقول انند وآصفی (۱) کنایہ از مغرور ومتکبر بودن وخیال فاسد واندیشۂ تباہ کردن۔ صاحب بہار عجم ہم ذکر این کردہ **مؤلف** گوید کہ متکبر از تکبر وغرور بخود می بالند وسرافراز مند واین چنانست کہ گویا ہوا در ایشان داخل شدہ است۔ مخفی مباد کہ باد بمعنی نخوت وغرور و خود بینی ہم بر معنی وہمش گذشت وبلحاظ این معنی معنی لفظی این مصدر اصطلاحی۔ غرور بخود انداختن ومغرور شدن است (اردو) ہوا باندھنا بقول آصفیہ۔ غرور کرنا۔ ڈینگ مارنا (ظفر ۲) دیکھو ہوا نہ باندھو اپنی کہ ایکدم مین ؛ اے غافلو فنا تم مثل حباب ہوگے ؛ ہوا مین بھرنا

بقول آصفیہ غرور و نخوت مین مست ہونا (مہر) بس اکدم کے لئے ساری نمایش ہے حبابون کی ہوا مین بہر کے یہ کمظرف بھی کتنا ابھرتے مین ہوا پر دماغ ہونا بھی انھین معنون مین مستعمل ہے (دیکھو فرہنگ آصفیہ)

(۳) باد بخود انداختن۔ بقول بحر از ناز بالیدن مؤلف گوید کہ ناز ہم از قسم غرور است ومن وجہ با معنی اول متعلق (اردو) ہوا باندھنا۔ بقول آصفیہ اترانا (دیکھو باد بخود انداختن کے پہلے معنی) ناز کرنا۔ بقول آصفیہ۔ اترانا فخر کرنا۔ نازان ہونا۔ نخرہ کرنا (تصویر) حسرتین دل کی بر آئین دم بسمل کیا کیا ؛ ناز کرتا تھا نزاکت سے وہ قاتل کیا کیا ؛

باد بخود بالیدن مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار۔ مرادف باد بخود انداختن حیف است کہ سند استعمال پیش نشد و دیگر محققین فارسی زبان ہم ازین ساکت و بالیدن بمعنی متعدی نیامدہ ومعنی لفظی این مصدر اصطلاحی باکنایہ کہ بر (باد بخود انداختن) گذشت تعلقی ندارد پس این را بر قول مجرد بہار بدون وجود سند استعمال تسلیم نتوانیم کرد۔ معاصرین عجم ہم بر زبان ندارند (اردو) دیکھو باد بخود انداختن۔

باد بخود کردن مصدر اصطلاحی (۱) بقول انند کنایہ از مغرور و متکبر بودن صاحب آصفی ہم ذکر این کردہ۔ مؤلف عرض کند کہ مرادف معنی اول باد بخود انداختن کہ گذشت ووجہ کنایہ ہمدر انجا مذکور شد (شفائی در ہجو ذوقی گوید رباعی) ذوقی خونت بگردن بینی تست ؛ ابر زجوے زر ضرمن بینی تست ؛ چون باد بخویشتن بر و تت نکند ؛ پرورد ۂ زیر دامن بینی تست (اردو) دیکھو باد بخود انداختن کے پہلے معنے۔

(۲) باد بخود کردن۔ بقول بحر و بہار و وارستہ کنایہ از ناز بالیدن مؤلف عرض کند کہ مرادف معنی دوم باد بخود انداختن کہ گذشت

وجہ کنایہ ہمدزا بخاذکور شد (اردو) دیکھو باد بخود انداختن کے دوسرے معنے۔

(الف) باد بدامان کردن مصدر اصطلاحی بقول بحر و انند و غیاث و دارستہ (۱) کنایہ از غرور و (۲) رعنائی و (۳) امر غیر ممکن بظہور آمدن (درویش و الہ ہروی ۵۲) بیار دہ خرمن بس صبر و سکون را باد زلفت چوز نیرنگ کند باد بدامان ۔ مؤلف عرض کند کہ بمعنی اول و دوم مرادف (باد بخود انداختن) کہ گذشت ولیکن رائے ما نسبت این ہر خلاف محققین بالا است یعنی از سند و الہ ہروی مصدر

(ب) باد بدامان کردن زلف پیدا است یعنی پریدن زلف بر ہوا کہ نتیجۂ ناز و نخرہ توان گفت و ہر سہ معنی عام را کہ بر (الف) مذکور شد طالب سند دیگر باشیم و بدون وجودش ہر سہ معانی الف را تسلیم نہ کنیم۔ معاصرین عجم بر زبان ندارند و استعمال متقدمین و متاخرین را سند باید (اردو) (الف) ۱ و ۲۔ دیکھو باد بخود انداختن (۳) ہوا مٹھی مین بند کرنا (دیکھو۔ آب بہ پرویز پیمودن) (ب) زلف کا ہوا پر اڑنا۔ ناز و نخرہ کرنا۔

باد بدامن کردن مصدر اصطلاحی مخفف مصدر گذشتہ کہ الف دوم از دامان حذف شد و دیگر ہیچ۔ صاحبان انند و بہار و آصفی ذکر این کردہ اند (اردو) دیکھو باد بدامان کردن

باد بدست اصطلاحاً بقول برہان و بحر و شمس و انند و جامع و ہفت مردم بے حاصل و ہیچکارہ و بقول سروری و مؤید بحوالۂ شرفنامہ بے فائدہ و بے حاصل و بقول رشیدی و جہانگیری بے چیز و بقول بہار ہرزہ کار (ابن یمین ۵) تکیہ بر چار چیز می نکنی ہ کہ شوی زین امید باد بدست ہ بر وفائے زن و تعصب عام ہ خوبی امرد و تواضع مست ہ مؤلف عرض کند کہ از سند ابن یمین مصدر (باد بدست شدن) پیدا است

کہ معنی آن ناکام شدن است۔ محققینی کہ از
مجرد (باد بدست) معنی ہیچکارہ گرفتہ اند۔ اسم
فاعل ترکیبی است و بلحاظ معنی لفظی این کنایہ
باشد از ہیچ و ناکام کہ باد بدست نمی آید و نتوان
گرفت (اردو) ہیچکارہ۔ بقول آصفیہ فارسی
۔ لایعنی۔ بے فائدہ۔ ناکارہ۔

(۲) باد بدست۔ کنایہ از ناکامی (حافظ)
عنقا شکار کس نشود دام باز چین ۔ کاینجا ہمیشہ
باد بدست است دام را ۔ (اردو) ناکامی
بقول آصفیہ فارسی۔ اسم مؤنث نامرادی
محرومی۔ ناکامیابی۔

(۳) باد بدست۔ بقول برہان و بحر و شمس
و سروری و مؤید و رشیدی و جامع و جہانگیری
تہیدست و مفلس مؤلف گوید کہ ناکام ہم
توان گفت (شیخ اوحدی) شوریدہ
دلانیم نہ ہشیار نہ مست ۔ سرگشتہ و پابستہ و
ہم باد بدست ۔ یارب تو بدہ ہر آنچہ می باید
و نیست ۔ یارب تو بر آنچہ نمی باید وہ ست ۔

(اردو) مفلس۔ بقول آصفیہ عربی صفت
جسکے پاس پیسہ نہو۔ تہیدست۔

(۴) باد بدست۔ بقول صاحب مؤید
بہ حوالۂ قنیہ بمعنی سخی دیگر کسے از محققین
فارسی زبان ذکر این نکرد حیف است کہ سند
استعمال پیش نشد۔ من وجہ خلاف قیاس نیست
کہ سخی را چیزے بدست باقی نمی ماند و کنایہ توانم
قیاس کرد بوجود سند استعمال۔ (اردو)
سخی۔ بقول آصفیہ عربی صفت فیاض۔ خدا
کی راہ پر دینے والا۔

باد بدست پیمودن مصدر اصطلاحی بقول
اند کوشش بے فائدہ کردن مؤلف گوید کہ
مشتاق سند استعمال باشیم کہ دیگر کسے از محققین
فارسی زبان ذکر این نکردہ است (اردو)
ہوا مٹھی مین بند کرنا۔ (دیکھو آب بر ریز پیمودن)

باد بدست شدن مصدر اصطلاحی بمعنی

ناکام شدن و بے نتیجہ گردیدن سند استعمال این از ابن یمین بر معنی اول (باد بدست گذشت (اردو) ناکام ہونا۔

بادبر اصطلاح۔ بفتح موحدۂ دوم (۱) بقول برہان و بحر و انند و جامع و ہفت و سراج و ناصری کاغذ بادرا گویند **مؤلف** عرض کند کہ قلب بربادست یعنی چیزی کہ بر بادمی باشد ترجمہ علی الترتیب وجاد ارد کہ مبدل (بادپر۔ بہ بائے فارسی دوم) گیریم کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی پران بر ہوا۔ کہ بائے فارسی باعربی بدل شود ہمچون اسپ واسب وتپ وتب (اردو) تپنگ۔ دیکھو باد بادک۔

(۲) بادبر۔ بقول برہان و بحر و سروری و انند و جامع و ہفت و سراج و ناصری کسے را گویند کہ ہمہ روز فخر کند و منصب خود بمردم عرض نماید و ہیچ کار از دنیا ندیدہ فخر و خودنما و بخیال ما مبدل بادپر باشد کہ بائے فارسی می آید۔ بائے فارسی بعربی بدل شد چنانکہ اسپ واسب و ماخذ این ہمہ را بخاندکور شود (اردو) دون کی لینے والا۔ بقول آصفیہ۔ ڈینگ مارنیوالا شیخی بگھارنے والا۔

(۳) بادبر۔ بضم بائے ابجد۔ بقول برہان و بحر و شمس و مؤید و انند و سراج چیزے را گویند کہ از چوب تراشند و اطفال ریسمانی دران پیچند و از دست رہا کنند تا بر زمین گردان شود۔ **مؤلف** گوید کہ اسم فاعل ترکیبی است از مصدر بریدن یعنی برندہ و قطع کنندۂ باد (اردو) لٹو۔ بقول آصفیہ ہندی اسم مذکر۔ پھرکی۔ ہاتھی دانت یا سینگ یا لکڑی کے ایک گول کھلونے کا نام جو پھرانے سے دیر تک پھرتا رہتا ہے۔ دیکھو بادافرہ

(۴) بادبر۔ بقول برہان و بحر و سراج و ناصری چیزی را گویند کہ نفخ را برطرف کند **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است از مصدر

بردن ومعنی لفظی این برندہ باد یعنی دور کنندۂ نفخ۔ (اردو) نفخ دور کرنے والا۔

باد بر آتش دمیدن مصدر اصطلاحی بقول بہار عجم کنایہ از افروختن آتش صاحب آصفی ہم ذکر این کردہ **مؤلف** گوید کہ بہ تحقیق ما تذکر دن آتش باشد (ظہوری ؎) اگر نہ دمد باد بر آتشم ☆ بسوزد تر و خشک در آتشم ☆ (اردو) آگ بھڑکانا۔

باد بر خاستن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** گوید کہ وزیدن باد باشد (باقر کاشی ؎) چو آہ از دل کشیدم ریخت یکسر پنبۂ داغم ☆ بلے چون باد برخیزد گل و نسرین فرو ریزد ☆ (اردو) ہوا چلنا۔ بقول آصفیہ فعل لازم۔ ہوا کا لہرانا۔ ہوا کا روان ہونا۔

باد بر خاک قدم زد اصطلاح۔ بقول شمس بمعنی خدمت بثیر کنانید دیگر محققین فارسی زبان ذکر این نکردہ اند و سند استعمال پیش نہ شد و معاصرین عجم بر زبان ندارند مجرد قول صاحب شمس اعتبارے ندارد و خیال ما اینست کہ (باد بر قدم خاک زد) را کہ می آید، صاحب شمس بہ تصحیف در لفظ و معنی این چنین نوشت (اردو) دیکھو (باد بر قدم خاک زد)

باد برد اصطلاح۔ بقول شمس و مؤید و انند فانی و ناچیز **مؤلف** گوید کہ ترکیباً از قبیل (گاؤ خورد) است یعنی چیزی کہ باد او را برد کنایہ از معدوم ولیکن سند استعمال این از نظر ما نگذشت و معاصرین عجم بر زبان ندارند و دیگر محققین اہل زبان ہم ساکت (اردو) لفظی ترجمہ ہوا لیگئی۔ ہوا ہوگئی۔ صاحب آصفیہ نے ہوا ہونا۔ ہوا ہو جانا پر لکھا ہے معدوم ہونا۔ فنا ہونا۔ دفعتہً نظر سے غائب ہو جانا۔

باد بر سر نشستن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف**

گوید که وزیدن باد بر سر باشد و این در حقیقت (باد نشستن بر چیزی) است یعنی وزیدن باد بران چیز (علی خراسانی ۵) جای بر خاستنش نیست از ان حلقهٔ موی باد بر سر زلف چلیپای تو چون باد نشست ۵ (اردو) ہوا سر پر چلنا۔

باد بر قدم خاک زد مقولہ۔ بقول مؤید بہ حوالہ ادات وہفت وانند (۱) خدمت بسیار کنانید۔ مؤلف گوید که خاک بر پای خدمتیان علامت آنست که خدمت بسیار کرده اند و از مشی بسیار قدم آلوده بخاک می شود۔ آنچه (باد بر خاک قدم زد) بقول شمس گذشت تصحیف همین باشد لفظاً و معنیً قیاس می خواهد که کنایه از (خدمت بسیار بجا آورد) باشد۔ حیف است که محققین بالا سند استعمال پیش نکردند۔ معاصرین عجم بر زبان ندارند۔ طالب سند باشیم (اردو) بہت کام کیا بہت خدمت کی۔

(۲) (باد بر قدم خاک زد)۔ بقول مؤید و هفت وانند۔ بسیار خوار گردانیدن۔ یعنی تکبر او را بر پای خاک زد مؤلف گوید که پای کسی آلوده بخاک بودن علامت پیاده روی و خواری آنست و تکبر را درین دخلی نیست جا دارد که این مقوله را بمعنی (بسیار خوار و ذلیل شد) گیریم ولیکن بدون سند استعمال این کنایه را پسند نمی کنیم (اردو) خاک چھانا۔ سرگردان پھرا۔ تباہ و برباد ہوا۔ صاحب فرہنگ آصفیہ نے (خاک چھانتا) کا ذکر کیا ہے

باد برک اصطلاح۔ بقول سروری وجامع وجهانگیری کاغذ باد باشد مؤلف عرض کند که همان باد برگ گذشت کاف تصغیر در آخر زیاده کرده اند۔ بیان ماخذ همه را آنجا کرده ایم وجا دارد که این مبدل باد برگ باشد که بکاف فارسی می آید۔ کاف فارسی بعربی بدل شد چنانکه گند و کند (اردو) دیکھو باد بر

باد برکشیدن مصدر اصطلاحی یعنی آہ برکشیدن است و سند این بر معنی ہشتم باد گذشت و باد یعنی آہ ہمدرانجا مذکور۔ (اردو) دیکھو آہ برکشیدن۔

باد برگ اصطلاح۔ بقول بحر کاغذ باد۔ دیگر کسے از محققین فارسی ذکر این نکرد اگر سند استعمال پیش شود و کاف فارسی بہ ثبوت رسد تواں عرض کرد کہ بہ فتح باے دوم و سکون رائے مہملہ قلب اضافت برگ باد باشد یعنی برگ مانندے کہ بر ہوا می پرد و اگر رائے مہملہ را مفتوح گیریم مبدل باد برگ باشد کہ بکاف تصغیر گذشت کہ تبدیل کاف عربی بہ فارسی آمدہ ہمچون کند و کند۔ (اردو) دیکھو باد بر۔

باد برنگ اصطلاح۔ بقول انند دارو ئی است کہ ہندش باد بہرنگ گویند و باداورنگ نیز صاحب محیط بر (برنگ کابلی) گوید کہ اسم فارسی است و آن را برنج و (ابرنج بزیادت الف) و (برنق۔ بقاف) نیز گویند و این ہمہ معرّب برنگ است و بہندی (باہی بڑنگ) گویند و آن دانہ ایست بقدر دانۂ ماش و اقسام آن چینی و کابلی و ہندی و سندھی و ہر واحد از اینہا بزرگ و کوچک و ہر دو مدوّر و مغز آن سپید و با اندک تلخی گویند بوے آن تلخ است و بہترین آن کابلی کوچک مائل بسرخی۔ مغز مقشّر آن مستعمل۔ گرم و خشک در سوم و گویند گرم و خشک در آخر دوم۔ خاصیّت این عجیب است در نشف رطوبات و قلع بلغم از مفاصل و اخراج آن از امعاء۔ مخرج و مسہّل بلغم غلیظ و سودا و اخلاط لزجہ از مفاصل و نافع اوجاع آن و منافع بسیار دارد۔ مؤلّف عرض کند کہ بقول آصفیہ۔ باؤبڑنگ بہ ولے ہندی۔ تخمی است کہ دفع ریہ و ملغم کند پس فارسیان این را مقرّس

کردند یعنی ترجمۂ باؤ در فارسی باد باشد و رائے ہندی را بعربی بدل کردند دیگر ہیچ (اردو) باؤ برنگ یقول آصفیہ (ہندی) اسم مؤنث ایک قسم کا تخم ہے جو دفع ریح و بلغم کے واسطے مفید ہے (برنگ کابلی) صاحب ساطع نے (بائی برنگ) کو سنسکرت کہا ہے۔ اور فرمایا ہے کہ بائی اور باؤ دونوں سنسکرت مین ریح کو کہتے ہین۔

(۲) بادبرنگ۔ بقول صاحب شمس مرادف پرنگ۔ و برپرنگ فرماید کہ باول مکسور و ثانی مفتوح شمشیر گوہردار بود و ثانی مکسور نوعی از فلزات بود کہ آن را برنج خوانند دیگر کسے از محققین فارسی زبان با او نیست معاصرین عجم بر زبان ندارند۔ اعتبار را نشاید کہ این مرکب اصطلاحی موافق قیاس ہم نیست و سند استعمال ہم پیش نشد (اردو) دیکھو پرنگ۔

بادبروت اصطلاح۔ بقول برہان و بحر و شمس و مؤید و رشیدی و انند و بہار و جامع و ہفت و ناصری و غیاث و رہنما کنایہ از عجب و تکبر و غرور مؤلف عرض کند کہ مغروران و متکبران۔ بروت خود را بلند کنند چنانکہ باد بلند کند و باد بجایش بمعنی غرور ہم گذشت (نظامی ۵) شمعی کہ نہ از تو نور گیرد ہا از باد بروت خود بمیرد ہا (شیخ شیراز ۵) اے بادبروت و نخوت اندر بینی ہا آن روز کہ از عمل ہیچ بینی ہا (اردو) دیکھو باد کے دیوین معنے

(۲) بادبروت۔ بقول برہان و بحر و جامع و ہفت بسکون ثالث مردم صاحب تکبر و خداوند غرور را گویند مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی باد در بروت دارندہ و کنایہ از مغرور کہ مغروران دائما بروت خود را بلند دارند چنانکہ در ہوا بلند شود و باد بمعنی غرور ہم آمدہ حیف است کہ سند استعمال پیش نہ شد (اردو) مغرور۔ متکبر۔

بادبرہ اصطلاح۔ بقول برہان و ناصری و جامع بفتح بائے ابجد نام روز بیست و دوم بہمن ماہ باشد۔ گویند ہفت سال در ایران باد نیامد در این روز شبانی پیش کسری آمدہ گفت کہ دوش آن مقدار باد آمد کہ موے بر تن گوسفندان بجنبید پس دران روز نشاطے کردند و خوشحالی نمودند و باین نام شہرت یافت **مؤلف** گوید کہ برہ بفتح بائے ابجد بچۂ گوسفند را گویند مرکب اضافی است بہ فک اضافت و متعلق بواقعہ کہ بالا مذکور شد (اردو) فارسیون نے بادبرہ بائیسویں بہمن کا نام رکھا ہے۔

بادبرین اصطلاح۔ بقول برہان و شمس و سروری و مؤید و رشیدی و جہانگیری و جامع و ہفت باد صبا را گویند کہ مابین شرق و شمال وزد۔ صاحب برہان گوید کہ بقول بعضے باد دبور است خان آرزو در سراج بحوالۂ جہانگیری بمعنی باد صبا گفتہ۔ و بحوالۂ سامانی گوید کہ باد برین باد جنوب است کہ مہب آن مطلع سہیل باشد یا مطلع ثریا و آن ضد باد شمال است کہ آن را باد فرودین خوانند و بحوالۂ رشیدی گوید کہ حق آنست کہ باد برین باد شمال است و فرماید کہ باد صبا کہ بمعنی باد برین نوشتہ اند باد لیست کہ چون رو بقبلہ کنند از پشت وزد درین صورت ہمہ بادہا صبا باشند لیکن در واقع باد شرقی را گویند و باد فرودین باد دبور است و بعضے باد صبا نوشتہ اند چنانکہ قوسی گفتہ و از شعر شمس فخری معلوم می شود کہ باد برین باد دبور است (ے) بزیر چرخ برین بمثال فرمانت ۔ ز سوی غرب نیارد وزید باد برین ۔ پس استناد جہانگیری بہ بیت مذکور برائے معنی صبا غلط محض و وہم او بر باد فرودین بحوالۂ سامانی فرماید کہ باد شمال است چنانکہ باد برین باد جنوب و حق آنست کہ باد فرودین باد جنوب

است و باد برین باد شمال چہ قطب شمالی بلند است و قطب جنوبی پست و نیز باد جنوب مضر است بخلاف باد شمال و آخر ہمہ نسبت تحقیق خود می گوید کہ باد فرودین بسکون واو باد جنوب باشد و مقابل آن باد برین (شمس فخری ص) بباد خلق شہ در باغ و بستان ہ دم عیسی بود باد فرودین ہ مؤلف عرض کند کہ ما باتحقیق خان آرزو اتفاق داریم و سند اول الذکر کہ بر خلاف این تحقیق است غیر از تسامح مصنف نباشد کہ از تحقیق کار نگرفت۔ مخفی نماند کہ معنی لفظی برین بہ یاء نون نسبت منسوب ببالا است و بقول محققین فارسی زبان برتر و بلند و فرودین مقابل آن و صبا بادی کہ از طرف مشرق وزد قتال (اردو) شمالی ہوا صبا آصفیہ نے باد صبا پر فرمایا ہے کہ (ف۔ ع) اسم مؤنث۔ صبح کے وقت کی گوشۂ شمال و مشرق کی ہوا جس سے غنچے کھلتے ہین۔ بہشت کی ہوا

باد بسینہ خوردن مصدر اصطلاحی بمعنی دم بند شدن۔ صاحب روزنامہ بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار ذکر این کردہ فرماید کہ "باد بسینہ می خورد" اے دم بند می شد۔ مؤلف گوید کہ کنایہ باشد (اردو) دم گھٹنا۔ بقول آصفیہ۔ سانس رکنا۔ انقباض نفس ہونا۔ دم بند ہونا۔ (بحر ص) زلفین رہین جو یار کی برہم تمام شب ہ گھٹتا رہا دمہوئین سے مراد دم تمام شب ہ

باد بقفس می کند مثل۔ صاحب محبوب الا مثال ذکر این کردہ گوید کہ مرادف (آب دریا بہ کیل مشت می پیماید) کہ گذشت۔ مؤلف گوید کہ باد بقفس ہرگز بند نمی شود و ارادۂ آن کردن مرتکب امر لغو شدن باشد (اردو) ہوا مٹھی مین بند کرتا ہے۔ دیکھو آب بریسمان بستن و آب بہر و بیمودن۔

(الف) باد بمشت مثل۔ صاحب انند

(ب) **بادبشت پیمودن** ذکر (الف) کرده گوید که امر لغو و بے فائده و بذیل آن (ب) را آورده فرماید که کوشش بیفائده و امر لغو کردن است ۔ مؤلف عرض کند که (الف) بمعنی بے حاصلی است ۔ صاحب جهانگیری ذکر این در ضمیمهٔ خود کرده (محمد غزالی ؎)

دنیا برادر خواهی و دین درست ؛ این هر دو نباشد
نه فلک بندهٔ تست ؛ در دادودریغا که ازین
خوردوروز ؛ خاکیست مرا برسر و بادیست بشت
؛ وجادارد که شخص بے حاصل و لغو را
بادبشت گوئیم که اسم فاعل ترکیبی است و
(ب) مرادف (آب بر سیمان بستن) باشد
که گذشت و این کنایه ایست دیگر کسے از محققین
فارسی زبان ذکر این نکرده ۔ ولیکن خلاف
قیاس نیست و معاصرین عجم اتفاق دارند ۔
(اردو) (الف) لغو اور بے فائده کام اور
لغو اور ہیچکاره (ب) ہوا مٹھی مین بند کرنا ۔

دیکھو آب بر سیمان بستن ۔

(الف) **بادبود** مصدر اصطلاحی صاحبان
(ب) **بادبودن** مؤید وهفت و اند ذکر
(الف) کرده گویند که بمعنی (هیچ نبود) و صاحب
مؤید بحوالهٔ ادات گوید که بمعنی (هیچ بود) و صاحان
بحر و ضمیمهٔ برهان نسبت (ب) فرمایند که بمعنی
هیچ نبودن ۔ و به بادفنا رفتن ۔ مؤلف عرض
کند که هیچ بودن و هیچ نبودن هر دو یکی است
که مقصود از لاشی بودن است و این کنایه
باشد و (الف) به سکون واو ماضی مطلق از
(مصدر ب) و به فتح واو مضارع آن پس ضرورت
نداشت که باوجود بیان مصدر ۔ ذکر مشتقاتش
کرده شود (اردو) (ب) ۔ کچھ نہونا ۔
هیچ هونا ۔ لا شئے هونا ۔

(الف) **بادبهار** اصطلاح ۔ (الف) بادے
(ب) **بادبهاری** که بموسم بهار وزد و باد
شمالی که ذکرش بر بادبرین گذشت ۔ مرکب

اضافی (ظہوری ؎) خوش آنکہ باد بہار وصال افشاند ؏ زنخل گلشن امید ما خزانی چند ؏ (صائب ؎) درین ریاض چو صائب زغنچہ چسپان شو ؏ گرہ کشائی باد بہار را دریاب ؏ و (ب) بہ یائے نسبت مرادف الف (ظہوری ؎) خسک در جیب جان از غیرت زندانی دارم ؏ کہ از باد بہاری خاطر بستانی دارد ؏ (اردو) الف ۔ و ب ۔ دیکھو باد برین ۔

باد بہشت اصطلاح ۔ مرکب اضافی ۔ استعارہ باشد از باد صبا (ظہوری ؎) دل زباد بہشت بودارد ؏ کہ نگار بہشت رو دارد ؏ (اردو) دیکھو باد برین ۔

باد بیز اصطلاح ۔ بقول سروری بمعنی بادزن و بعربی مروحہ (خجند ؎) باد بیزی کہ کسی بر من بیمار زند ؏ از ضعیفی چو مگس باد برد پیکر من ؏ مؤلف گوید کہ اسم فاعل ترکیبی است از مصدر بیختن ۔ مخفی مباد کہ بیختن بقول بحر بہ بائے فارسی بمعنی پرویز کردن آمدہ و بقول صاحب موارد بائے موحدہ ہم (اردو) دیکھو بابیزان ۔

بادبیزان اصطلاح ۔ بقول صاحب بحر (۱) بادزن و (۲) میانجی و (۳) کفیل مؤلف عرض کند کہ مزید علیہ بادبیز کہ گذشت و بابیزان کہ بجائے خود ش مذکور شد مخفف این باشد و ذکر این ہر سہ معانی ہمدر انجا کردہ ایم (اردو) دیکھو بابیزان ۔

بادبیزن اصطلاح ۔ بقول برہان و سروری و جامع و رشیدی و مؤید ۔ مروحہ ۔ مسعود سعد بصفت فیل گوید (از سروری ؎) راست گوئی کہ باد رفتارش ؏ خاستست از دو بادبیزن گوش ؏ بہار سند این از شیخ شیراز آوردہ (؎) شیر بضاعت بر مگس چندانکہ تندی می کند ؏ او بادبیزن ہمچو من در دست و میراند مگس ؏ خان آرزو در سراج فرماید کہ اصل این (بادبزن) بود و تحتانی از جہت اشباع دران زیادہ شدہ مؤلف گوید کہ بخیالش اصل این (بادزن) است ۔

اسم فاعل ترکیبی یعنی زنندۂ باد و موحدہ را زائد می گیرد و تحتانی را برائے اشباع ولیکن بجائے باد بیز اصل است۔ اسم فاعل ترکیبی از مصدر بیختن و نون در آخرش زیادہ کردہ اند چنانکہ گذارش و گذارشن۔ دیگر ہیچ (اردو) دیکھو بادبیز

بادبیش وز اصطلاح۔ بقول صاحب سفرنگ بکسر دال مہملہ ہوائے تند و زندہ **مؤلف** عرض کند کہ وز امر حاضر است از مصدر وزیدن۔ پس (بیش وز) اسم فاعل ترکیبی است وصفت باد (اردو) تند ہوا۔ تیز ہوا۔ مؤنث

بادپا اصطلاح۔ بقول برہان وجامع و مؤید و غیاث با بائے فارسی بالف کشیدہ (۱) کنایہ از سریع السیر و تیز تک و تند رو باشد و اکثر صفت اسپ واقع شود و بقول بحر و آرستہ علم اسپ است (انوری ؎) در آتش گرد نعل من ز عشق بادپائے او ہا بآب دیدہ جویا نست تیک خاک نعل یکرانش ؛ و صاحب سروری بر تیز قانع (شیخ شیراز ؎) سمند بادپا از تک فرو ماند ؛ شتربان ہمچنان آہستہ می راند ؛ و بقول ناصری اسپ تند رونده **مؤلف** گوید کہ اسم فاعل ترکیبی است یعنی پائے باد دارندہ و کنایہ باشد از اسپ کہ سریع السیر و تیز تک است (اردو) باد رفتار۔ بقول آصفیہ۔ نہایت چالاک اور تیز گھوڑا (۲) بادپا۔ بقول مؤید با دال موقوف و بائے دوم فارسی (بحوالۂ شرفنامہ) روزنی کہ در عمارت بر رخ باد نہند و آن را بادگیر نیز گویند۔ صاحب بحر ہم ذکر این کردہ۔ **مؤلف** گوید کہ حیف است کہ سند استعمال پیش نشد۔ اگرچہ خلاف قیاس نیست و کنایہ توان گرفت ولیکن معاصرین عجم بر زبان ندارند۔ مشتاق سند باشیم (اردو) وہ دریچہ یا سوراخ جو ہوا کے رخ پر قائم کریں۔

بادپالا اصطلاح۔ بقول شمس با بائے دوم فارسی چیزے کہ بدان شراب صاف کنند۔ صاحب

انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ گوید کہ لغت فارسی
است بمعنی پالونۂ شراب۔ مؤلف عرض کند
کہ پالا بقول برہان بمعنی صاف کنندہ۔ و باد
بمعنی شراب مخفف بادہ بجایش گذشت و حقیقت
این است کہ پالا امر حاضر است از مصدر
پالادن کہ بقولش بمعنی صاف کردن می آید
پس بادپالا اسم فاعل ترکیبی است بمعنی صاف
کنندۂ شراب (اردو) شراب صاف
کرنے کا آلہ۔ مذکر۔ چھلنی۔ چھنی۔ مؤنث۔

بادپائے اصطلاح۔ بقول بہار۔ ہر چیز
تند و تیز رو عموماً و اسپ خصوصاً (باقر
کاشی ے) شوق نگر کہ دل زپے خیزد و
پیشتر رسد ؎ نامہ بدست اگر دہم نالۂ بادپائے
را ؎ مؤلف عرض کند کہ خبر ین نیست کہ
تحتانی زائد بر لفظ بادپا زیادہ کردہ اند۔
(اردو) دیکھو بادپا۔

بادپر اصطلاح۔ بقول برہان و بحر و ناصری
و جامع و رشیدی۔ با بائے فارسی (۱) بروزن
و معنی دوم بادبر است و آن شخصی باشد کہ
پیوستہ حرفہائے دلیرانہ گوید لیکن کاری از و
نیاید صاحب رشیدی صراحت مزید کند کہ کسی کہ
فخر کند و منصب خود بر مردم عرض نماید کہ بعربی
فیاش گویند و فرماید کہ بعضی برائے این معنی با
موحدۂ دوم استعمال کنند۔ مؤلف عرض کند
کہ بخیال ما مخفف بادپران است کہ می آید و حقیقت
ماخذ ہمدر انجا مذکور شود پس باید کہ بفتح بائے فارسی
خوانیم (اردو) دیکھو بادبر کے دوسرے معنے
(۲) بادپر۔ بقول برہان و جامع چوبی را گویند
کہ سر آن از دیوار عمارت بیرون باشد۔ مؤلف
گوید کہ حیف است کہ سند استعمال پیش نشد
بخیال ما قلب پربادباشد بہ ضم بائے فارسی
یعنی پر از بادیا پر شدہ از باد و جادارد کہ لفظ
پر را امر حاضر پرین گیریم کہ بضم اول بمعنی
پر شدن آمدہ (اسم مفعول ترکیبی) و کنایہ از چوبی کہ

سر آن از دیوار عمارت بیرون باشد و از هر جانب هوا بر و رسد معاصرین عجم بر زبان ندارند (اردو) وہ لکڑی جس کا سر عمارت سے باہر نکلا ہوا ہو۔

(۳) بادپر۔ بقول برہان چوبی که دو سر آن در دیوار عمارت نصب کنند۔ مؤلف گوید که مبدل (بادبُر۔ بباے عربی) باشد یعنی برندۂ باد که مائل است در بیان باد۔ (اسم فاعل ترکیبی) حیف است که سند استعمال پیش نشد معاصرین عجم بر زبان ندارند (اردو) وہ لکڑی جو اسکی دونوں جانب سے دیوار عمارت مین نصب کی گئی ہو۔ مؤنث۔

(۴) بادپر۔ بقول برہان و ناصری دو جامع چوبی که طفلان ریسمان بران پیچند و از دست گذارند تا بر زمین گردان شود۔ صاحب رشیدی فرماید که بعضے این لفظ را بدنمیعنی باباے دوم تازی استعمال کنند مؤلف عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است مبدل بادبر باشد که بموحدہ دوم گذشت چنانکه تب و تپ و ماخذ آن همدر آنجا مذکور (اردو) دیکھو بادبر کے تیسرے معنے۔

(۵) بادپر۔ بقول ناصری کاغذ بادرا گویند مؤلف عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است بمعنی پرنده بر هوا پس باید که به فتح باے فارسی خوانیم (اردو) دیکھو بادبر کے پہلے معنے۔

(۶) بادپر۔ بقول رشیدی۔ مرادف بادفر و بادفره۔ و بادپرک۔ بمعنی بادزن بزرگ که از سقف خانه آویزند و فرماید که بعضے باے دوم را هم عربی گیرند مؤلف عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است بمعنی پرکننده و مملوکننده هوا که پریدن بالضم بمعنی پر و مملو کردن آمده پس باید که بضم باے فارسی خوانیم (اردو) پنکھا دیکھو بابیزن۔

(۷) بادپر۔ بقول صاحب رشیدی چوبکی

یا چرمی مذکور کہ میان آن سوراخ کنند و ریسمان
در آن گذارند و چون بکشند بگردش در آید
و بعربی آن را خذروف خوانند و
فرماید کہ بعضے بائے دوم را ہم عربی گیرند۔
مؤلف عرض کند کہ جزین نیست کہ بمعنی پربادہ
باشد بہ ضم بائے فارسی (اردو) پھرکی۔
بقول آصفیہ گول اور چھوٹی سی پھرنی یا پھرکی جسے لڑکے
بادپران اصطلاح۔ بقول برہان بہ تشدید
رائے قرشت (ا) بمعنی بادبر است (بموحدۂ
دوم) و آن شخصے باشد کہ پیوستہ از خود گوید
صاحب جامع بذیل بادپر ذکر این کردہ و
بقول ناصری کسے کہ دعوی بے معنی کند و باطن
خود را شجاع داند و بقول سروری کنایہ باشد از
خوشامدگوے و کسے کہ اقوالش ہمہ بے افعال
باشد و بقول صاحب رشیدی خوشامدگویان۔
(بالف و نون جمع) چنانکہ ظہوری گوید (ے)
در کوے تو پروازکنان بلبل و قمری ہا گل بادپران

سرو ہوادار ندارد ہا مخفی مباد کہ درین شعر
بمعنی واحد است نہ جمع و بقول بہار کنایہ از
خوشامدگوی و لاف زن (مخلص کاشی ے)
این آہ کشان در دل افسردہ بہ تزویر ہا در
دعوی آتش نفسی بادپران ہا (شفیع اثر ے)
ہر کجا بادپرانیست درین جزو زمان ہا بمیان
سنگ قناعت چو فلاخن دارد ہا صاحب
بحر فرماید کہ بمعنی خوشامدگوی و مرادف بادپر
کہ گذشت) و بقول مؤید کسے را گویند کہ ہمہ
روز فخر کند و منصب خود بمردم عرض نماید
و ہیچ کار از و نیاید۔ غالب دہلوی بر صاحب
برہان اعتراض کند و گوید کہ بادپران بمعنی مردم
ستاے و خوشامدگوی باشد و بس نہ شخصی کہ
پیوستہ از خود گوید۔ **مؤلف** عرض کند کہ
معنی خوشامدگو متحقق است و نظر بر صراحت
مزید کہ صاحبان ناصری و سروری کردہ اند
کسے ہم باشد کہ لاف و گزاف کند شک نیست کہ

معنی بیان کردہ برہان حقیقت معنی لفظ را نمی شاید
معنی لفظی این پرانندہ باد یا بر باد پراندہ۔ اسم
فاعل ترکیبی است از پراندن و کنایہ باشد
از لاف و گزاف کہ سخنان ہوائی گوید کہ
بے تحقیق و خلاف اصلیت باشد و خوشامد
کردن ہم داخل آنست و باد بمعنی سخن ہم گذشت
و باد پر کہ بہمین معنی گذشت مخفف این نہ این
مزید علیہ آن۔ (اردو) خوشامدی۔ دون
کی لینے والا۔ ڈینگ مارنے والا۔ (دیکھو
باد بر کے دوسرے معنے)

(۲)۔ باد پران۔ بقول صاحب ناصری بمعنی
کاغذ باد۔ دیگر کسے از محققین فارسی زبان
ذکر این نکرد۔ خلاف قیاس نیست و بہ تحقیق
مؤلف مزید علیہ باد پر بالف و نون زائد
کہ باد پر بہمین معنی بر معنی پنجمش گذشت و صراحت
ماخذ ہمدر انجا کردہ ایم یعنی پرندہ بر ہوا (اردو
دیکھو باد پر (بہر دو بائے موحدہ) کے پہلے معنے

(۳) باد پران۔ بقول ناصری بازیچہ ایست
طفلان را۔ دیگر کسے از محققین فارسی زبان
ذکر این معنی نکرد۔ مؤلف گوید کہ خلاف
قیاس نیست۔ ہمین معنی بر معنی چہارم باد پر
گذشت و صراحت ماخذ ہمدر انجا کردہ ایم
و این مزید علیہ آنست (اردو) دیکھو باد پر
(بہر دو بائے موحدہ) کے تیسرے معنے۔

(الف) باد پراندن	مصدر اصطلاحی
(ب) باد پرانی	صاحب آصفی ذکر
(ج) باد پرانی کردن	(الف) کردہ از معنی

ساکت مؤلف عرض کند کہ (۱) خوشامد
کردن و (۲) لاف و گزاف زدن است
و سندش ہمان کہ بر معنی اول باد پران گذشت
و (ب) بقول بحر و وارستہ (۱) مزہ گوئی
و لاف زنی و (۲) خوشامد کردن مؤلف
عرض کند کہ حاصل بالمصدر (الف) باشد
و بس (شفیع اثر ۱۲) ہر کجا باد پرانی است

درین جزو زمان ؛ بمیان سنگ قناعت
چو فلاخن دارد ؛ و ارستہ فرماید کہ (۳) ضراط
زدن ہم مؤلف عرض کند کہ مقصودش از
ضراط زنی باشد کہ حاصل بالمصدر ضراط زدن
است دیگر ہیچ خان آرزو در چراغ ہدایت
بر ہرزہ گوئی و لاف و گزاف قانع و جاد ارد
کہ در سند شفیع اثر یائے وحدت گیریم اندر نصرت
سند مذکور متعلق باین معنی نباشد و (ج) بقول
بحر (۱) ہرزہ گوئی و لاف و گزاف نمودن و
(۲) گوز زدن و بقول بہار باصطلاح اوباشان

گوز دادن مؤلف گوید کہ (۳) بمعنی خوشامد
کردن ہم زیرا کہ خوشامد در معنی (ب)
داخل است و بر بادپیمان ہم گذشت
کہ خوشامد گو را گفتہ اند (ملاطغرا ۵۲) غیر سرنائے
گلویش ساز دیگر کوک نیست ؛ از نے ابنان شکم چون
بادپیمانی کند ؛ (اردو) (الف) (۱) خوشامد کرنا۔
(۲) لاف مارنا (ب) (۱) لاف زنی بیہودہ گوئی موثر
(۲) خوشامد (۳) گوز مارنا گوز اڑانا (حاصل بالمصدر)
(ج) (۱) لاف مارنا (۲) گوز مارنا۔ پادنا۔
(۳) خوشامد کرنا۔

بادپروا اصطلاح۔ بہر دو دال مہملہ۔ بقول صاحب شمس سلطان۔ دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد و سند استعمال ہم پیش نشد و معاصرین عجم ہم بر زبان ندارند مؤلف عرض کند کہ ہمین لغت بہ واو ششم بعوض دال مہملہ بمعنی دیگر می آید ولیکن آنچہ صاحب شمس بہ دال مہملہ ششم بمعنی سلطان نوشتہ اعتبار را نشاید بے توجہی صاحب شمس یا غلطی کاتبین در بسیاری از لغات این قسم تصرف کردہ۔ خدایش بیامرزد (اردو) دیکھو بادپروا۔

بادپرک اصطلاح۔ بقول صاحب شمس کاغذ باد باشد۔ صاحب رشیدی این را

مرادف باد پر گفته که گذشت و صراحت بیانش بر باد پر مذکور۔ **مؤلف** گوید که ما بر باد پر گل که بکاف فارسی گذشت همین معنی را معه ماخذش بیان کرده ایم و جا دارد که این را مبدّل آن گیریم که موحّده بباے فارسی بدل شود و تبدیل کاف عربی هم به کاف فارسی آمده چنانکه تب و تپ و کند و گند و همین لغت به همین معنی به موحّدهٔ دوم و کاف عربی هم گذشت (اردو) دیکھو باد پر۔ کے پہلے معنے۔

بادپرو اصطلاح۔ بقول صاحب شمس لغت فارسی است بمعنی بادپرک۔ دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرده و سند استعمال هم پیش نشد و تبدیل کاف به واو هم نیامده پس جزین نباشد که بے تحقیقی صاحب شمس یا تصحیف کاتبین این لغت را قائم کرد (اردو) دیکھو بادپرک۔

بادپروا اصطلاح۔ بقول برهان و بحر و جامع و ناصری و رشیدی و جهانگیری و سراج بفتح بائے فارسی و سکون رائے قرشت و واو بالف کشیده (۱) خانهٔ را گویند که بادگیر داشته باشد و بعض محققین مطلق جائے را هم گفته اند که دران گذرگاه باد بود۔ صاحب ناصری صراحت کند که این را بادخوان و بادخن و بادخون هم گویند **مؤلف** عرض کند که پروا بقول برهان بفتح اول و سکون ثانی و واو به الف کشیده بمعنی طاقت و رغبت و میل و سر و برگ و پرواز آمده پس این اصطلاح اسم فاعل ترکیبی باشد بمعنی پرواز باد دارنده یا میل و طاقت باد دارنده و سر و برگ باد دارنده و کنایه از خانه و جائیکه دران بادگیر یا گذرگاه باد بود (اردو) وہ مکان جس مین روشن دان یا دریچہ ہو (۲) بادپروا۔ بقول برهان و سراج گذرگاه باد و روزنی که بجهت آمدن باد گذارند صاحب سروری گوید که روزنیکه در عمارت بطرف باد نهند و صاحب رشیدی فرماید که گاهی دو چوب بشکل

صلیب دران گذارند تا حیوانات درو نیایند
صاحب جہانگیری برائے این معنی از خاقانی سند
آوردہ (ے) زخط استوا و خط محور بہ فلک
راتا صلیب آید ہویدا بہ زتثلیثی کجا سعد فلک
راست ہا بتربیع صلیب بادپرواہا سزد گر
راہب اندر دیر ہر قل ہا کند تسبیح این ابیات
غرا ہا۔ **مؤلف** عرض کند کہ ماخذے کہ بر معنی
اول بیان کردہ ایم متعلق باین معنی ہم باشد
(اردو) وہ روزن یا دریچہ یا روشندان
جو ہوا کے لئے بناوین۔

(۳) بادپروا۔ بقول برہان و بحر و جامع
بمعنی بے تفاوت یعنی شخصی کہ پیش او ہمہ چیز
مساوی باشد و بقول ناصری شخص بے پروا
۔ **مؤلف** عرض کند کہ معاصرین عجم با صاحب
ناصری اتفاق دارند و معنی لفظی این توجہ بر
ہوادارندہ کنایہ از بے توجہ۔ مخفی مباد کہ
پروا بمعنی توجہ آمدہ و جا دارد کہ معنی اول الذکر
ہم ازین کنایہ پیدا شود یعنی کسے کہ بے پروا است
تفاوت اشیا را خیال نمی کند و امتیاز ندارد
(اردو) گھوڑے اور گدھے کو ایک سمجھنے
والا۔ اچھے اور برے مین فرق نکرنیوالا۔ بے پروا

بادپیرہ اصطلاح۔ بقول برہان و بحر و سروری
و سراج و ناصری بفتح ہائے فارسی و رائے قرشت
تراشہ چوب را گویند کہ در وقت تراشیدن
چوب بریزد۔ صاحب رشیدی این را مرادف
بادپر گفتہ کہ ذکرش ہمدرانجا کردہ ایم صاحب
جامع بذیل بادبرہ (کہ بہرد و موحدہ گذشت)
متفق با برہان۔ **مؤلف** عرض کند کہ ہائے
ہوز در آخر برائے نسبت است یعنی منسوب
بہ بادپر۔ مقصود اینست کہ چنانکہ کاغذ بادرا در
ہوا می پرد ہمچنان تراشہ چوب ہم در ہوا می پرد
و دیگر ہیچ۔ (اردو) لکڑی کا برادہ جو آرہ
کشی کے وقت گرتا ہے۔ مذکر۔

بادپزان اصطلاح۔ بقول صاحب ضمیمہ برہان

کنایہ از خوشامدگوی۔ دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد مؤلف گوید کہ ہمان بادپیران باشد کہ بہ رائے مہملہ گذشت غلطی کتابت بیش نیست کہ مہملہ را منقوطہ کرد۔ (اردو) دیکھو بادپیران کے پہلے معنے۔

بادپس پشت بقول بحر وضمیمہ برہان وہفت واند بادغربی راگویند کہ بعربی دبور خوانند صاحب ہفت صراحت کردہ کہ بکسر دال مہملہ وضم باے فارسی است۔ ضد صبا مؤلف عرض کند کہ دبور بقول منتخب باللغت بادپس پشت یعنے بادیکہ از مغرب بطرف شرق وزد خلاف صبا وازین جہت صبارا قبول گویند پس استعمال این بمعنی حقیقی است (اردو) پچھوا۔ بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مؤنث دبور۔ بادقبلہ۔ پچھم کی ہوا۔

بادپس دست اصطلاح۔ بقول مؤید بادی کہ از سوی قبل آید وبتازیش دبور خوانند وفرماید کہ در صراح ترجمۂ دبور بادپس پشت گفتہ ودر تاج اسامی معنی دبور بادے کہ سوے قبلہ آوردہ پس بادپس پشت بدین طریق بود کہ روسوی مشرق آوردہ باشد وآنرا بادغربی نیز گویند چنانکہ در صراح معنی صبا۔ (بادبرین) می گویند ودر تاج اسامی ترجمۂ صبا آوردہ کہ بادیکہ از پس پشت آید چون روی بقبلہ آری۔ صاحب انند نقل نگارش مؤلف عرض کند کہ (بادپس دست) را مرادف (بادپس پشت) گرفتن خلاف قیاس است۔ دیگر محققین فارسی زبان ازین ساکت وسند استعمال ہم پیش نہ شد ومعاصرین عجم ہم برزبان ندارند تصحیف است دیگر ہیچ۔ (اردو) دیکھو بادپس پشت۔

بادپشت دست اصطلاح۔ بقول مؤید صدمۂ پشت دست است (سنجر کاشی ؎)

از بادپشت دست تو بر سینۂ جہان ۔۔۔ ناہنہ آسمان

فتادہ بہ یکبار بر قفا ؛ صاحب انند بدیل باد ذکر این کردہ بخیال مؤلف باد دیبخا بمعنی پانزدہم اوست (اردو) پشت دست کا صدمہ۔ مذکر۔ اُلٹے ہاتھ کا دھکا۔

بادپیچ اصطلاح۔ بقول برہان وجامع وبحر بروزن مار پیچ ریسمانی کہ در ایام عید وجشن از جائی آویزند و زنان وکودکان بران نشینند و در ہوا آیند و روند و فرمایدکہ بہ این معنی بجائے حرف ثالث زائے نقطہ دار ہم آمدہ۔ صاحب ناصری بذکر این فرمایدکہ بعضے این را اورک گویند۔ خان آرزو در سراج نوشتہ کہ بکرمانی این را کواچو باصفہانی چنجولی و در ادات الفضلا بازپیچ آوردہ بزائے معجمہ۔ صاحب سروری بذکر این گویدکہ در بعض زبانہا کاز خوانند مرادف بازپیچ (ابوالمثل ؎) زتاک خوشہ فروہشتہ وز باد توان ؛ چو ہندوانی بر بادپیچ بازیگر

صاحب رشیدی فرمایدکہ درین شعر بادپیچ بمعنی ریسمان طناب بازان معلوم می شود۔ صاحب تحقیق الاصطلاحات فرمایدکہ این ہمانست کہ بعربی ارجوحہ نام دارد بضم ہمزہ وسکون را وضم جیم وسکون واو وفتح حائے مہملہ مؤلف عرض کندکہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی پیچندۂ باد بمعنی طی کنندۂ باد کہ پیچیدن بمعنی نوردیدن وطے کردن آمدہ وکنایہ از ارجوحہ کہ باد را طے کند (اردو) جھولا۔ اسم مذکر۔ دیکھو اورک۔

بادپیچیدن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر وبہار۔ معروف۔ صاحب آصفی از معنی ساکت۔ مؤلف عرض کندکہ (بادپیچیدن در چیزے) پر شدن باد است دران چیز چنانکہ شیخ شیراز گوید (ے) چو باد اندر شکم پیچد فروہل ؛ کہ باد اندر شکم بار سیست بر دل ؛ (اردو) ہوا بھر جانا۔

بادپیرا اصطلاح۔ بقول مؤید چوبکی باشد کہ بچگان بدان بازی کنند۔ دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد مؤلف گوید کہ اگر سند استعمال پیش شود توانیم عرض کرد کہ اسم فاعل ترکیبی است از مصدر پیراستن و معنی لفظی این صاف و پاک کنندۂ باد (اردو) لٹو۔ مذکر۔ دیکھو بادافسرہ۔

بادپیش اصطلاح۔ بقول بحر و ضمیمۂ برہان وشمس بادشرقی کہ بعربی قبول خوانند۔ صاحب ہفت بکسر دال مہملہ نوشتہ فرمائید کہ بادصبا است مؤلف گوید کہ مرکب اضافی است و فارسیان بفک اضافت بر زبان دارند و مقابل بادپس پشت است و اشارہ این ہم در آنجا مذکور (اردو) بادصبا۔ اسم مؤنث۔ دیکھو بادبرین۔

بادپیما اصطلاح۔ بقول برہان و بحر و جامع و مؤید۔ با بائے فارسی (۱) مردم مفلس و لاابالی مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی بے حاصل و ناکام یعنی کسے کہ باد را پیماید حاصلی نیابد و ذکرش بر معنی پنجم می آید پس این کنایہ باشد از مفلس۔ (خواجۂ شیراز ؎) چو با حریف نشینی و بادہ پیمائی ۔ بیاد آر محبان بادپیمارا ۔ جادارد کہ از ہمین سند معنی چہارم ہم گیریم (اردو) مفلس۔ بقول آصفیہ۔ نادار۔ بے زر۔ دیکھو بادبدست۔ لاابالی۔ بقول آصفیہ۔ عربی بنڈر بے خوف۔ بے باک۔ دلیر۔ (وزیر ؎) ملادے لب سے لب ساقی لگادے منھ سے منھ ساقی ۔ مین رند لاابالی ہون تو مست لاابالی ہے ۔ آپ ہی نے لفظ لاابالی پر۔ غافل۔ بے پروا۔ بے شرم کا بھی ذکر کیا ہے۔ (۲) بادپیما۔ بقول برہان و بحر و جامع و مؤید۔ بے فائدہ گوے و دروغ گوے۔ بہار بر باد پیمائے گوید کہ ہرزہ گوی و ہرزہ کار مؤلف

عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی پیمایندۂ باد کنایہ از کسے کہ کار بے فائدہ و بے حاصل کند و دروغ گو ہم داخل ہمین معنی است۔ آنانکہ بر معنی پنجم خامہ فرسائی کردہ اند پے بہ حقیقت نبردہ اند سند این از استاد لبیبی ہمدر انجامی آید (اردو) فضول باتیں کرنے والا۔ جھوٹا۔

(۳) بادپیما۔ بقول برہان و بحر و جامع و مؤید کنایہ از اسپ و استر و شتر تیز رفتار مؤلف گوید کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی پیمایندۂ باد و کنایہ از سبک سیر و تیز رو مرادف بادپا کہ گذشت ولیکن اسپ و استر و شتر تیز رفتار را نام نباشد بلکہ صفت شان حیف است کہ سند استعمال پیش نشد (اردو) دیکھو بادپا کے پہلے معنے۔

(۴) بادپیما۔ بقول برہان و بحر و جامع و مؤید مردم سیاح و بیابان گرد مؤلف گوید کہ اسم فاعل ترکیبی است و بدین معنی کنایہ باشد کہ سیاح و بیابان گرد گویا پیمایندۂ باد است (اردو) سیاح۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ سیاحت کرنے والا۔ جہان گرد۔ سیر کرنے اور پھرنے والا۔ اسم مذکر۔

(۵) بادپیما۔ بقول سروری بیفائدہ و بی حاصل (استاد لبیبی ؎) یکے بادپیمائے کم زن بود ؎ کہ از کینہ با خویش دشمن بود ؎ مؤلف عرض کند کہ بادپیمودن کنایہ باشد از کار بے حاصل کردن و این اسم فاعل ترکیبی است بمعنی ناکام۔ طرز بیان صاحب سروری اسم فاعل ترکیبی را ظاہر نمی کند و سند پیش کردہ اش بکار ما می خورد۔ صاحب مؤید این را بمعنی بیفائدہ گو آوردہ و این موافق قیاس است و ہمانست کہ بر معنی دوم گذشت۔ (اردو) دیکھو بادپیما کے دوسرے معنے۔

(۶) بادپیما۔ بقول شمس و مؤید بمعنی شراب خوار

مؤلف عرض کند کہ مخفف بادہ پیما باشد بحذف ہائے ہوز کہ باد بمعنی شراب گذشت۔ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی پیمایندۂ شراب و کنایہ از شراب خوار (اردو) شراب خوار۔ شرابی

بادپیما شدن مصدر اصطلاحی بمعنی کار بے حاصل کردن و مرتکب کار بے کار شدن (صائب ؎) چون صنوبر بادپیما گر سراپا دل شود ؛ میوۂ مقصود ہیہات است ازو حاصل شود ؛ (اردو) بے نتیجہ کام کرنا۔ ہوا مٹھی مین بند کرنا۔ دیکھو آب پیرو نیز پیمودن۔

بادپیمائی اصطلاح۔ بزیادت یائے مصدری در آخر۔ شامل باشد بر ہمۂ معانی مصدری بادپیما (ظہوری ؎) مدعی را نشۂ بیحاصلی حاصل نشد ؛ بادپیمائی ازو در بادہ پیمائی مباد ؛ (ولہ ؎) یکی در بادپیمائی یکی در بادہ پیمائی ؛ چنین بود است دائم راہ و رسم چرخ مینائی ؛ (نظامی ؎) زحل از دلو باقوی زائی ؛ خصم را دادہ بادپیمائی ؛ (اردو) مفلسی۔ دروغ گوئی۔ بے حاصلی۔ تیز رفتاری سیاحت۔ شراب خواری۔ مونث۔

بادپیمودن مصدر اصطلاحی بقول برہان و بحر و مؤید (۱) کنایہ از کارہائے بے نفع و بیہودہ و بیفائدہ کردن (۲) سخن غیر متحقق گفتن (۳) شراب خوردن۔ صاحبان سروری و رشیدی و جہانگیری و شمس بر معنی اول قانع (سروری ؎) پدر مدتی آہن سرد کوفت ؛ تو در بادپیمودنی صبح و شام ؛ مؤلف عرض کند کہ ہر قدر معانی کہ بر لغت (بادپیما) گذشت درین مصدر باشد کہ این اصل است و آن اسم فاعل ترکیبی و امر حاضر این محققین بالاتسامح کردہ اند و بر معنی بادپیما غور نفرمودہ اند (اردو) مفلس ہونا۔ جھوٹ بولنا۔ بے فائدہ کام کرنا۔ تیز چلنا۔

سیاحت کرنا۔ شراب پینا۔

بادتازیانہ اصطلاح۔ بہار ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** گوید کہ مرکب اضافی است بمعنی حقیقی یعنی ہوائی کہ بضرب تازیانہ بحرکت آید (شانی تکلوے) آن دم قیامت است کہ آری بحبت وخیز ؛ از بادتازیانہ چو آتش سمندرا ؛ (اردو) وہ ہوا جو کوڑے کے ضرب سے متحرک ہو۔ مؤنث۔

بادتخم اصطلاح۔ بقول برہان وجامع و سروری وہفت بروزن چارتخم را زیانہ را گویند کہ بادیان باشد صاحب محیط ذکر این کردہ حوالہ بادیان کند وبر بادیان فریاد کہ این را در سیستان بادتخم نامند **مؤلف** عرض کند کہ ما صراحت این بر (اقوارثون) کردہ ایم۔ صاحب شمس صراحت کردہ کہ این دارو برائے دفع باد مفید است بخیال ما مقصودش غیر از بادشکم نیست کہ ریاح باشد از اینجاست کہ اہل سیستان این را بادتخم نام نہادند یعنی تخمی کہ بادشکم را نافع۔ قلب اضافت تخم باد وبعضے از معاصرین برانند کہ چون درخت بادیان گل برآرد وثمر پیدا کند بشکل تخم درخوشہ ہا جاگیرد وچنان نازک باشد کہ از ہوا بریزد۔ پس ہمین است وجہ تسمیہ این واللہ اعلم (اردو) دیکھو اقوارثون

(۱) **بادتفک** اصطلاح۔ بہار ذکر ہر دو

(۲) **بادتفنگ** کردہ از معنی ساکت دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد وصاحبان بدیل بادذکر (۲) کردہ۔ ہر دو محققین از ابن یمین سند آرند (ے) ہمچو سیمرغ کہ طوفان نبرد از جایش ؛ نہ چو کنجشک کہ افتد بہ دم بادتفنگ ؛ بہار در مصرع دوم این شعر (بادتفک) بدون نون نوشتہ و صاحب انند (بادتفنگ) بنون نقل کردہ للہ العجب چہ تصرف ہا کردہ اند۔ بہ تحقیق ما

(باد تفنگ) بادیست کہ بضرب تفنگ بحرکت آید مرکب اضافی۔ محقق ہندنژاد (ٹیک چند بہار) این را در کلام ابن یمین بحذف نون یافتہ باشد کہ دست تصرف کاتبش تحریفی کردہ بیچارہ دانست کہ (باد تفگ) ہم باستناد این شعر اصطلاح زبان فارسی است وسکوت محققین را اعتنا نکرد و باد تفنگ را ہم بزیادت نون ذکر کرد بخیال او (۱) مخفف (۲) باشد و بہ تحقیق ما (۱) اصل است و (۲) تصحیف بہار (اردو) وہ ہوا جو ضرب بندوق سے متحرک ہو۔ مؤنث۔

باد تند استعمال۔ بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ تند باد و طوفان و گرد باد۔ دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد و محقق ہندنژاد بر معنی حقیقی غور نفرمود۔ ہر باد تند طوفان و گرد باد نباشد۔ بہ تحقیق ما بادے کہ بہ تندی و زرد آنرا بہ ترکیب توصیفی باد تند گفتہ اند و عموماً طوفان باد۔ تند تر باشد و باد گرد۔ بادیست مخصوص کہ تعریفش بجائے خودش می آید (انوری ؎) تا بود تیرہ خاک وصافی آب ۔ تا بود باد تند و تیز آذر ۔ (ولہ ؎) آب چشم و آتش دل نزہت جان می برد ۔ ہمچو باد تند کاہ از روی خاک اندر قفا ۔ (اردو) تند ہوا۔ تیز ہوا۔ مؤنث۔ صاحب آصفیہ نے تند اور تیز کا ذکر فرمایا ہے۔

باد تنگ بستہ اصطلاح۔ بقول بحر اسپ را گویند و بقول ضیمۂ برہان و جہانگیری کنایہ باشد از اسپ (امیر خسرو ؎) چو شہ آن دید باد تنگ بستہ ۔ صبا را بر دوکانہ زنگ بستہ ۔ مؤلف عرض کند کہ تنگ بقول برہان توالے کہ بر زین اسپ مضبوط کنند و دوالی کہ بدان بار بر پشت بردار محکم سازند (الخ) بخیال ما تنگ اسپ معروف است کہ بوسیلۂ آن زین بر پشت اسپ قرار گیرد اندریں صورت

معنی لفظی این ہوائی کہ بر و تنگ بستہ باشند وکنایہ باشد از اسپ (اردو) دیکھو اسپ

بادتیر اصطلاح۔ صاحب بہار عجم ذکر این کردہ و صاحب انند بدیل باد این را آوردہ ہر دو از صراحت معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ از قبیل باد تفنگ مرکب اضافی۔ باشد کہ گذشت مراد از ہوائی کہ بضرب تیر بحرکت آید (ے) بادتیرت غنچۂ دل را نواخت ؎ رو ظہوری در جگر پیمان شکن ؎ (اردو) وہ ہوا جو تیر چلانے سے متحرک ہو۔ مؤنث۔

(الف) **بادجستن** مصادر اصطلاحی۔ صاحب

(ب) **بادجنبیدن** بحر عجم نسبت (الف) بر معروف قانع و بہار و صاحب انند ہم نسبت ہر دو۔ **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی وزیدن باد و حرکت کردن آن و در (الف) اشارۂ بہ تیزی باد بر خلاف (ب) (انوری ے) بر آستانۂ قدرش قضا نیارد گفت ؎ کہ جست باد گمان و نشست گرد ضمیر ؎ (میر معزی ے) باد نصرت جست تا شبدیز او شد باد پائے ؎ آب بدعت رفت تا شمشیر او شد آبدار ؎ (خسرو ے) کہ میراند جنیبت را کہ میدان عنبر آگین شد ؎ کدامی باد می جنبد کہ بوی یاسمین آمد ؎ (اردو) ہوا تیز چلنا۔ ہوا چلنا

بادجنوب اصطلاح۔ بقول غیاث و انند بادیست مخالف مزاج آدمی چنانکہ در کتب طبیہ مذکور است **مؤلف** عرض کند کہ بر (باد برین) اشارۂ این کردہ ایم۔ مرکب اضافی است بمعنی حقیقی۔ ضد باد شمال (اردو) وہ ہوا جو جنوب کے سمت سے چلتی ہے جو اطبا کی تحقیق مین انسان کے مخالف مزاج ہوتی ہے (مؤنث)۔

بادجہیدن مصدر اصطلاحی۔ بقول صاحب بحر عجم معروف۔ صاحب آصفی ہم ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ

مرادف (باد جستن) باشد کہ گذشت (ابو الفرج رودکی ؎) این باد نمی جهد بدانجا کہ تو ئی ژ این آب نمی رود بجوی دیگر ؎ (اردو) دیکھو باد جستن

باد چشم اصطلاح۔ بقول صاحب شمس لغت فارسی است یعنی پلک چشم۔ عرب این را جفن گویند **مؤلف** عرض کند کہ معنی لفظی این باد است نازک کہ از حرکت چشم وزد۔ جادارد کنایہ از حرکت پلک چشم ولیکن استعمال فارسیان بمعنی بیان کردۂ صاحب شمس از نظر ما نگذشت و دیگر محققین فارسی زبان ازین ساکت و معاصرین عجم ہم بر زبان ندارند۔ استعمال این بمعنی حقیقی عیبی ندارد چنانکہ ما در کلام خود گفتہ ایم (؎) باد چشمم تو تیا سازد غبار راہ را ؎ آب چشمم ز آتش عشق تو دریا می کند ؎ مقصود ما از باد چشم در اینجا ہوا ست کہ بحرکت پلک متحرک شود تا آنکہ سند ادعائے صاحب شمس بدست نیاید اعتبار را نشاید (اردو) پلکون کی حرکت کی ہوا۔ مونث۔

باد حکہ اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ غیاث بکسر دال و کسر حائے حطی و تشدید کاف تازی لغت فارسی است بمعنی شہوت و باہ زنان و این مرکب است چہ حکہ بمعنی خارش و چون باد و روح در عروق و اعصاب اندام زن ممتلی می شود حالتی مثل خارش بہم میرسد **مؤلف** عرض کند کہ باد بمعنی تندی و تیزی بر معنی مشہور گذشت پس مرکب اضافی باشد بمعنی تیزی خارش و آنانکہ باد را بمعنی مرض گرفتہ اند چنانکہ بر معنی شانزدہم باد مذکور شد پیش شان معنی لفظی این مرض خارش باشد۔ بہر حال استعمال این بمعنی خاص محتاج سند استعمال است۔ معاصرین عجم بر زبان ندارند (اردو) عورتون کی شہوت۔ صاحب آصفیہ نے چنل پر فرمایا ہے۔ اسم مونث۔ النگ مستی۔ باہ۔ شہوت۔ دکن مین یہ لفظ مخصوص ہے۔

عورتون کی شہوت کے لئے ۔

بادخام اصطلاح ۔ بقول صاحب شمس لغت فارسی است وعلتی است معروف کہ در جسم اسپان عارض شود ۔ دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد ۔ مؤلف عرض کند کہ خارش اسپان را متقدمین بادخام می گفتند کہ مرض بادی است کہ خارش پیدا می کند در جلد وگویند کہ چون ہضم صالح نشود از ہضم غیر صالح این مرض عارض شود ۔ فارسیان صالح را پختہ وغیر صالح را خام گویند و از بادخام اشارہ بسوی ہمان است (اردو) گھوڑون کی کھجلی (مؤنث) گھوڑون کا جلدی مرض جس سے جلد پر چٹے پڑ جاتے ہین ۔

بادخامہ استعمال ۔ بہار ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف گوید کہ مرکب اضافی است بمعنی حقیقی کنایہ از بادے کہ بحرکت قلم متحرک شود کہ ہوائے نازکی است (میر خسرو ؎) بگاہ مدح تو از بادخامۂ خسرو ہزار زلزلہ در خوابگاہ خاقانیست ؎ وجادارد کہ در اینجا بادرا بمعنی صدمہ یا شدت وبسیاری گیریم کہ بر معنی پانزدہم وہفدہم ہمش گذشت صاحب انند بذیل لفظ باد ذکر (بادخامہ) کردہ است واز معنیش سکوت ورزیدہ (اردو) وہ ہوا جو قلم کی روانی سے متحرک ہو ۔ مؤنث

بادخان اصطلاح ۔ بقول برہان ورشیدی وسراج باخائے نقطہ دار بروزن آسمان (اردو) باد گیر وگذرگاہ باد باشد مطلقا خواہ در بلندی خواہ در پستی صاحب جامع فرماید ہمخانۂ کہ بادگیر داشتہ باشد بہار گوید کہ ظاہرا باصطلاح یکان اسفل راگویند ودر اصل خانۂ باد بود کہ بقلب استعمال کردہ اند مؤلف عرض کند کہ قلب محض نیست بلکہ تخفیف ہم کہ اصل این (خانۂ باد) بود وقلب این بادخانہ ومخففش (بادخان) ہائے ہوز حذف شد (کسائی ؎) عمر چکوشہ

جهد از دست خلق ؛ باد چگونه جهد از بادخان ؛ نسبت معنی بیان کردهٔ صاحب جامع مشتاق سند استعمال باشیم ولیکن خلاف قیاس نیست (اردو) (۱) وہ دریچہ یا روشندان جو ہوا کے لئے مکان مین بنایا جاے (۲) وہ مکان جس مین دریچہ یا روشندان ہو (مذکر)

بادخانہ اصطلاح - بقول سروری و رشیدی و شمس بمعنی بادگیر مؤلف عرض کند کہ اصل بادخان و حقیقت ماخذ این ہمہ را نجا مذکور (اردو) دیکھو بادخان -

بادخانی اصطلاح - بقول سروری نام چشمہ ایست در حوالی دامغان و مشہور است کہ اگر خرقهٔ نجس دران اندازند طوفان باد شود - صاحبان برہان و جامع و مؤید ذکر این کردہ اند خان آرزو در سراج گوید کہ ارباب مسالک و ممالک بران متفق اند و شیخ آذری در عجائب الدنیا نیز آوردہ صاحب ناصری فرماید کہ صحت این چشمہ مشہور است و صاحب جہانگیری فرماید کہ شیخ آذری در کتاب غرائب الدنیا و عجائب العلیا نظم فرمودہ (ے) شہر قومش کہ دامغان دانند ؛ قریهٔ هست کش ہوا خوانند ؛ هست مشہور از آن مراز مقام ؛ چشمهٔ آب بادخوانی نام ؛ ار زنی حائض از رکوی پلید ؛ اندران افکند کسی کہ رسید ؛ از حوالی آن برآید باد ؛ بر کند بادخاک از آن بنیاد ؛ مؤلف عرض کند کہ بہ یاے نسبت منسوب بہ بادخان است یعنی چیزی کہ نسبت دارد بدریچهٔ ہوائی بخیال مادرین چشمہ کان گوگرد است و آبش جوش نمیزند از اینجاست کہ صاحب ناصری صراحت کردہ کہ صحت این چشمهٔ معروف - آنانکہ از خرقهٔ نجس این را محفوظ کردن می خوانند و بطوفان باد می ترسانند - فعل شان خالی از حکمت نیست نمی خواہند کہ این چشمهٔ معتنم را نجس و

ناپاک کنند و نمی خوانہند کہ کار جامہ شوئی از و
گیرند مقصود شان جز این نباشد کہ غسل بیماران
را مخصوص باشد و بس (اردو) حوالی
دامغان مین ایک مشہور چشمہ ہے جسکو فارسیون
نے بادخانی سے موسوم کیا ہے اور یہ بات
مشہور ہے کہ جو شخص اس چشمہ مین غسل کرتا ہے
صحیح و تندرست ہوتا ہے۔ اس کا پانی پرجوش
اور غالباً اوس مین گندک کی کان ہے۔

بادخایہ اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ
فرنگ مرضی است معروف و استسقا را ہم
گویند و این لغت فارسی است۔ صاحب
فرہنگ آصفیہ کہ محقق زبان اردو ست
ذکر این کردہ گوید کہ فتق و شقاق را گویند
۔ بہ تحقیق ما مرضی است۔ انسان و بہائم را
کہ خایہ اش بزرگ شود و بس۔ استسقا را
ازین مرض تعلقے نیست و شقاق ہم غیر
متعلق ازین۔ کہ آن مرض جلد است کہ
جلد شق شود تحقیق اطبائے فرنگ آنست کہ
بزرگی و کلانی خایہ یا از آب باشد یا لحم۔ و
صاحب غیاث برفتق فرماید کہ نام بیماریی
کہ خصیہ کلان شود۔ و صاحب منتخب برفتق
گوید کہ باد در خصیہ پیدا آید بالجملہ بادخایہ
مرضی است کہ از ان خایہ کلان شود و بہ
انسان و بہائم عارض گردد۔ فک اضافت
باشد و صراحت مزید بر (بادفتق) می آید
(اردو) بادخایہ۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔
اسم مذکر۔ ایک بیماری ہے جس سے فوطے
بڑہ جاتے ہین۔ فتق۔ شقاق۔ گھوڑے کے
فوطے بڑہنے کا مرض۔ اور ہماری تحقیق مین
گھوڑون سے اسکی تخصیص نہین ہے۔ صاحب
آصفیہ نے فتق پر فرمایا ہے کہ اسم مذکر۔ عربی
ایک مرض کا نام جس سے آدمی کے خصیے یا
فوطے بڑہ جاتے ہین۔

بادخزان اصطلاح۔ مرکب اضافی است

(۱۰۰۰)

بمعنی بادے کہ در موسم خزان وزد وخزان فصلے است از فصول اربعہ کہ ترجمۂ آن بعربی خریف است وتعریف مکملش بجائے خود مش می آید (انوری ۵) تا نزند باد خزان بر شاخہا زر و درم ہا تا کند باد صبا در باغہا نقش و نگار ہا (اردو) جاڑون کی ہوا جس سے درختون کے پتے زرد ہوکر گر جاتے ہین۔ باد خزان بھی کہہ سکتے ہین (فی البدیہہ حضرت جلیل جانشین امیر مینائی ۵) اڑے سر تن سے ایسے جسطرح پت جھڑ ہو گلشن مین ہا کسی کی تیغ مقتل مین چلی باد خزان ہو کر ہا

باد خن اصطلاح۔ بقول برہان بروزن باد زن (۱) رہگذر باد را گویند و باد گیر (۲) خانۂ باد گیر را ہم چہ خن بمعنی خانہ ہم آمدہ صاحب سروری بذکر ہر دو معنی از حکیم لامعی سند آرد (۱) وقت سحر بقطب فلک بر بنات نعش ہا چو نافۂ مشگفتہ در اگلستان وطن ہا گردان بدان مثال کہ از کاغذ آسیا ہا آرند کودکان سوے بالا زر باد خن ہا صاحب جامع بر معنی دوم قانع و فرماید کہ خانہ کہ باد گیر داشتہ باشد و صاحب رشیدی بر معنی اول۔ صاحب جہانگیری بذکر معنی دوم از حکیم سنائی سند آوردہ (۲) باش تا اعضاے خود بر خود گوا یابی ز حق ہا باش تا بر کف نہندت نامۂ سر و علن ہا دانی آنگہ کین رعونت بود خواب بہشتان ہا دانی آنگہ کین ترفع بود باد باخن ہا بخیال ما ازین سند معنی اول پیدا است نہ معنی دوم۔ خان آرزو در سراج گوید کہ مخفف باد خان است بمعنی باد گیر وجاے وزیدن باد مؤلف عرض کند کہ ما با تعریف بیان کردۂ خان آرزو اتفاق داریم۔ باد گیر وجاے وزیدن باد ہر دو یکی است ومعنی دوم وخصوصاً صراحتی کہ صاحب جامع وجہانگیری نسبت معنی دوم کردہ بغلط می اندازد حاصل اینست کہ باد خن مخفف باد خان و

بادخان مخفف بادخانہ باشد وبس و بادخانہ قلب اضافت خانۂ باد یعنی خانہ کہ بوسیلۂ آن باد حاصل شود و رہگذر باد و باد گیر نہ خانہ کہ باد گیر داشتہ باشد اسناد استعمال کہ بالا گذشت مؤید خیال ماست (اردو) دیکھو بادخان۔

بادخوار اصطلاح۔ بقول شمس لغت فارسی است (۱) نام پرندہ ایست کہ او را بادخورک نیز گویند۔ صاحب انند بذکر معنی اوّل فرماید کہ (۲) نیز بادخایہ را گویند۔ صاحب آصفی بحوالۂ بہار گوید کہ بادخور و بادخوار مرضی است مخصوص اسپ **مؤلف** عرض کند کہ ما در بہار عجم این را نیافتیم۔ و محققین فارسی زبان ازین اصطلاح ساکت و معاصرین عجم بر زبان ندارند البتہ باہ خورک بمعنی اوّل می آید و بادخوار ہم بہمین معنی خلاف قیاس نیست اگر سند استعمال پیش شود توانیم عرض کرد کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی بادخورندہ۔ جاندار کہ پرندۂ مخصوص بادبخود می کشد۔ تعریف کاملش بر بادخورک می آید۔ نسبت معنی دوم عرض می شود کہ مرض بادخایہ را بادخوار نام کردن خلاف قیاس است سکوت محققین و معاصرین عجم اجازت نمی دہد کہ این معنی را بدون سند استعمال تسلیم کنیم (اردو) (۱) دیکھو بادخورک (۲) دیکھو بادخایہ کا ترجمہ۔

بادخوان اصطلاح۔ بقول برہان و بحر و جامع و رشیدی و (جہانگیری و ضمیمہ) باد او معدولہ بر وزن شادمان کنایہ از مردم ہرزہ گوی و خوشامد گوے و معرف۔ بہار گوید کہ شخصیکہ انساب مردم نام بنام یاد کند بر سبیل مدح و آن را در عرف ہند بھاٹ خوانند۔ صاحب آصفی این را کنایۂ خوشامد گوئی قرار دادہ و بے بحقیقت نبردہ یا کاتبش یاے زائد را یاے مصدری کرد و آنچہ بہار بھاٹ را ترجمۂ ہندی قرار دادہ است

غور طلب است بجنبال مولف اسم فاعل ترکیبی است بمعنی بیان هوائی دارنده وکنایه از هرزه گو دخوشامدگو دیگر هیچ (اردو) خوشامدی - هرزه گو - بقول آصفیه - فارسی بیهوده گو یاوه گو

بادخواندن مصدر اصطلاحی - صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت وبسنده خوش اصطلاح (بادخوان) را پیش می کند مولف عرض کند که اگر (بادخوان) را امر حاضر (بادخواندن) گیریم شک نیست که این مصدر است بمعنی حقیقی طلب کردن باد ولیکن (بادخوان) که بمعانی اصطلاحی گذشت اسم فاعل ترکیبی است از مصدر (خواندن) که امر حاضرش (خوان) را بالفظ باد مرکب کرده اند پس بوسیلهٔ استعمال (بادخوان) مصدرش قائم کردن وادعای همه معانی مصدری داشتن که بر (بادخوان) گذشت قابل غور - از اینجاست که محققین فارسی زبان ذکر این مصدر نکرده اند و معاصرین هم این مصدر یا مشتقاتش را بر زبان ندارند - صاحب آصفی موجد انیست ولیکن پی بحقیقت نبرده (اردو) هوا کو بلانا

بادخوانی اصطلاح - بقول شمس ورشیدی مرادف (بادخانی) که بدون واو گذشت دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر این نکرده - هردو محققین نازک خیال این را اصل خیال کرده اند و (بادخانی) را بدون واو مخففش ولیکن الحقیقت نه چنین است - ماصراحت ماخذ (بادخانی) همدرانجا کرده ایم وجز این نیست که وجود این بزیادت واو نتیجهٔ کم غوری صاحبان شمس و رشیدی است (اردو) دیکھو بادخانی -

بادخور اصطلاح - بقول صاحب بحر وضمیمه برهان بروزن تاجور (ا) بمعنی بادگیر است دیگر محققین فارسی زبان ازین ساکت اگر سند استعمال این بدست آید توانیم عرض کرد که اسم فاعل ترکیبی است بمعنی خورندهٔ باد

یعنی ملاقی شونده بابادو کنایه ازگیرنده باد معاصرین عجم برزبان ندارند و (۲) به تحقیق ما مرضی که بهایم را عارض شود که شکم از باد پر گردد۔ معنی لفظی این بادخورده اسم مفعول ترکیبی وکنایه از مرض مذکور (میر یحیی شیرازی ؎) شکم فیل از هوا چون چرخ پر کرد ۔ گرانی اشتها را بادخور کرد ۔ (اردو) (۱) دیکھو بادخان (۲) بادخور چارپایون کی ایک بیماری کا نام ہے جو نفخ شکم سے عارض ہوتی ہے۔ صاحب آصفیہ نے بادخور پر فرمایا ہے کہ فارسی۔ اسم مذکر ایک بیماری ہے جس سے گھوڑے کے بال اڑ جاتے ہین۔ ہمارا خیال یہ ہے کہ یہ اسی بیماری نفخ شکم کا اثر ہوگا۔

(الف) بادخورد
(ب) بادخوردن اصطلاحی (مصدر اصطلاحی) بهار بذکر (الف وب) گوید که مرضی است مخصوص وبصراحت (ب) فرماید که اکتساب هوا کردن صاحب انند همزبان وصاحب آصفی نقل نگارش **مؤلف** گوید که سند (الف) بمعنی بیان کرده اش نیست بلکه متعلق به ماضی قریب مصدر (ب) باشد۔ (میر خسرو ؎) سحرگه غنچه بنگر باد ها خورده است در پرده ۔ بران سرخی رود بدگواهی گر نهان دارد ۔ واز کلام باقر کاشی که هم او آورده می کشاید که (ب) بمعنی کلان شدن شکم بهائم باشد گویا که بادخورده است وهو هذا (؎) اسپت گیرم که رخش رستم گردد ۔ چون پیر شود بلاے سبرم گردد ۔ هر چند که بادمی خورد روز بروز ۔ عمرش ببیارد وقیمتش کم گردد ۔ بخیال ما تسامح بهار است که بادخور را که بدون دال مهمله دوم بجایش گذشت (بادخورد) نوشت وبر معنی کلام میر خسرو غور نکرد که (بادخورد) چه معنی دارد مشتاق سند استعمال باشیم (اردو) (الف) دیکھو بادخور (ب) ہوا کھانا۔ بقول آصفیہ ٹہلنا۔ چہل قدمی کرنا۔ ہوا خوری کرنا۔ صبح و شام

سیر کرنا (داغ ؎) داغ گواب کسی گلرو سے
ملاقات نہیں ہے ہم نے برسوں اسی گلشن کی ہوا
کھائی ہے ؎ چارپایوں کا پیٹ بڑا ہونا جو علامت
مرض ہے۔

بادخوردہ اصطلاح۔ بقول بہار۔ مرضے
است مخصوص۔ دیگر کسے از محققین فارسی
ذکر این نکردہ سندے کہ برائے استعمال این
از کلام میر خسرو پیش کردہ است ہمانست
کہ بذیل (بادخوردن) نقش کردہ ایم کہ بکار
این نمی خورد۔ جز این نیست کہ بہار غور نکردہ
وکیفیت این مرض بر بادخور مذکور شد (اردو)
دیکھو بادخور۔

بادخورک اصطلاح۔ بقول برہان وبحر
وجامع وسراج مرغکی است سیاہ وکوچک
واو پیوستہ در پرواز می باشد۔ گویند غذائے
او باد است واگر در جائی نشیند دیگر نتواند
برخاست ومعضے گویند ابابیل ہمانست
صاحب محیط بر خطاف گوید کہ بفارسی پرستوک
گویند وبخیال ما (بادخورک) طائرے غیر از
پرستوک باشد کہ صفات (بادخورک) متعلق
بہ وجہ تسمیہ آن در پرستوک نیست کاف آخر
برائے تصغیر باشد حیف است کہ اسم این
طائر در دیگر السنہ متحقق نہ شد (اردو)
بادخورک۔ فارسی مین ایک چھوٹے سے پرند
کا نام ہے جو سیاہ رنگ کا ہوتا ہے اور ہمیشہ
پرواز مین رہتا ہے اور اُسکی غذا ہوا ہے
ابابیل کی تعریف پرستوک پر بیان ہوگی۔

بادخوردن مصدر اصطلاحی۔ استعمال
این بر معنی دوم بادخور گذشت از قبیل گاوخوردکردن
سند این ہم ہمدرانجا مذکور (اردو) سلب کرنا۔ باقی نزدیک کہنا

بادخون اصطلاح۔ بقول برہان بضم رابع وسکون واو ونون
(۱) راہگذر باد (۲) خانۂ بادگیر وار۔ صاحب جامع گوید کہ مرادف
بادخان وبر معنی دوم قالع وبقول سروری مرادف
بادخن۔ سند پیش کردہ اش ہمانست کہ از کلام کسائی

بر بادخان گذشت کہ در مصرع دومش در انجا بادخان نقل کردہ اند و در ینجا بادخون۔ است طرز تحقیق محققین سلف کہ از یک شعر بہ تبدیل حروف سند و لغت گرفتہ اند چنین نیست کہ کار از تحقیق نگیرند۔ صاحبان جہانگیری و سراج و رشیدی ہم ذکر این کردہ اند و بہ تحقیق مؤلف مبدل بادخان است کہ الف دوم بہ واو بدل شد چنانکہ تاغ و توغ و صراحت ماخذ بر بادخان گذشت (اردو) دیکھو بادخان

بادخیز اصطلاح۔ بقول صاحب ناصری ناحیہ ایست قریب بہ ہرات کہ معرب آن بادغیس است و سبب تسمیہ کثرت باد دران ناحیہ صاحب شمس فرماید کہ معرب این بادخیس است بہ خاے معجمہ چہارم۔ صاحبان سراج و رشیدی ہم ذکر این کردہ مؤلف عرض کند کہ صاحب منتخب ذکر بادغیس بہ غین معجمہ می کند و می فرماید کہ بسکون ذال معجمہ و کسر غین معجمہ دہے است بہ ہرات پس غلطی کتابت باشد کہ صاحب شمس این را بہ خاے معجمہ عوض غین منقوطہ نوشتہ (اردو) بادخیز ایک قریہ کا نام ہے جو ہرات کے قریب واقع ہے۔

بادادی در دودست مثل۔ بقول انند۔ اے ہر دو دست تہی داری۔ صاحب مؤید (بادداری در دودست) بر اے مہملہ ششم آوردہ بخیال ما غلطی کتابت صاحب انند است و بس کہ راے مہملہ ششم را۔ دال مہملہ نوشت۔ دیگر محققین زبان فارسی ذکر این مثل نکردہ اند و معاصرین عجم ہم بر زبان ندارند ولیکن خلاف قیاس نیست (اردو) دونون ہاتھ خالی ہین، دکن مین مستعمل جسکے معنی یہ ہین کہ مفلس ہے۔

بادادار اصطلاح۔ بقول برہان و مجرد بہار بادال ابجد بروزن خاکسار (ا) مردم بے تعلق

وہیچ انگار باشد و (۲) مردم متکبر و صاحب غرور و (۳) پر باد و آماس کردہ و (۴) کنایہ از مردم دنیادار و (۵) کسے را نیز گویند کہ جن داشتہ باشد۔ صاحب جامع معنی چہارم را ترک کرد و صاحب مؤید معنی پنجم را گذاشت۔ صاحب رشیدی فرماید کہ بمعنی پر باد (۶) امراست یعنی باد بدان وہیچ انگار۔ بخیال ما مقصودش جز این نباشد کہ امر حاضر مصدر (باد داشتن) باشد کہ می آید۔ صاحب سروری بر معنی اوّل وسوم قانع و از شاعرے برائے این دو معنی سند آوردہ (ے) ولا از تکبر مشو باد دار ؎ ہمہ ملک این خاک را باد دار ؎ خان آرزو در سراج بذکر ہمۂ معانی نسبت معنی پنجم صراحت کند کہ کسے کہ آسیب جن داشتہ باشد مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است یعنی دارندۂ باد و کنایہ از ہر پنج معانی بالا و آنچہ صاحب برہان در معنی اول ہیچ انگار گفتہ طرز بیانش خوب نیست مقصودش از ہیچکارہ باشد و باد در معنی پنجم استعارہ از آسیب (اردو) (۱) بے تعلق شخص۔ بے کار شخص۔ آپ ہی نے ہیچکارہ پر فرمایا ہے کہ۔ ناکس۔ نالائق۔ نکما۔ ناکارہ۔ (عاشق ے) ہو برا لاغری ترا تجھ سے ؎ ہم ہوے ایسے ہیچکارے آج ؎ (۲) متکبر۔ مغرور۔ (۳) پھولا ہوا۔ ورم کیا ہوا۔ (۴) دنیادار۔ (۵) آسیب جن میں مبتلا۔ (۶) ہوا ہمچو (دیکھو باد داشتن)

باد داری در دو دست مثل۔ صبان شمس و مؤید ذکر این کردہ اند و این ہمانست کہ قبل ازین ذکرش گذشت بہ دال مہملہ عوض رائے مہملہ ششم (اردو) (دیکھو باد دادی در دو دست)

باد داشتن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت اسنادیش کردہ اش متعلق بہ (باد نخوت و رکلہ داشتن) و (باد در سر داشتن) است کہ بجاے خودش می آید۔ دیگر

کسے از محققین فارسی زبان ذکر این مصدر نکرد
مؤلف گوید کہ مصدر داشتن بمعانی متعددہ
بجایش می آید و مصدر مرکب (باد داشتن) خلاف
قیاس نیست ولیکن سند استعمال درکار است
و نظر بر معانی متعددہ (باد دار) کہ گذشت
نمی توانیم کہ این مصدر مرکب را شامل بر جملہ معانی
مصدری آن کنیم۔ صاحب سروری کہ محقق
زباندان است سندے برائے استعمال این مصدر
ہم آوردہ کہ بر (باد دار) مذکور شد پس نظر
بران این مصدر را بمعنی (باد شمردن) توان
گرفت کہ داشتن بمعنی شمردن آمدہ (اردو) ہوا سمجھنا

باد دامان استعمال۔ مرکب اضافی بمعنی
حقیقی خود است یعنے بادیکہ بحرکت دامان متحرک
شود (ظہوری ؎) عطر کاکل ہمہ از مغز نشاط طبعم
جوشید ؎ باد دامان ہمہ از آتش خس پوشم بود
(ولہ ؎) زکوے جلوہ می آمد نسیم خاطر افروزی
بنازم کاتشم از باد دامان طالعی دارد ؎ (اردو)

وہ ہوا جو دامان کی حرکت سے متحرک ہو مؤنث۔

باد دبور استعمال۔ بقول برہان و بحر و ہفت
بضم باے ابجد و سکون واو و راے قرشت
بادے باشد کہ از مابین مغرب و جنوب وزد
مؤلف عرض کند کہ دبور بقول منتخب
بالفتح باد پس پشت یعنی بادے کہ از مغرب بطرف
مشرق وزد خلاف صبا و ازین جہت صبا
را قبول گویند۔ پس استعمال این در فارسی
بترکیب اضافی است و بس (اردو) دیکھو باد پس پشت

باد در بروت انگندن (مصدر اصطلاحی)
بقول بحر تکبر و غرور و لاف زدن و بقول بہار
خیال فاسد و اندیشۂ تباہ کردن ہم مؤلف
گوید کہ ہمانست کہ بر (باد انگندن در بروت)
گذشت (اردو) دیکھو باد انگندن در بروت

باد در بوق انداختن مصدر اصطلاحی
بقول بحر برخاستن و برپا شدن آلۂ تناسل
دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد

(۱۱۰۲)

خلاف قیاس نیست کہ آلہ تناسل مشابہ بوق است و بحالت نعوظ گویا باد در و داخل شدہ است جزین نیست کہ کنایہ باشد حیف است کہ سند استعمال پیش نشد (اردو) نعوظ ہونا صاحب آصفیہ نے نعوظ پر لکھا ہے اسم مذکر عضو تناسل کا کھڑا ہونا۔

باد درد اصطلاح۔ بقول شمس نام شہریست از بلاد خراسان۔ صاحب مؤید بر (باورد) بہ واو سوم ہمین معنی نوشتہ صراحت ماخذ ہمدرا نجا کنیم۔ دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد (اردو) دیکھو باورد۔

باد در دست اصطلاح۔ بقول بحر و جامع مرادف (باد بدست) (اردو) دیکھو باد بدست

باد در دست داشتن مصدر اصطلاحی بقول بحر و ضمیمہ برہان (۱) تہی دست و مفلس بودن و (۲) عنان اسپ در دست داشتن **مؤلف** عرض کند کہ خلاف قیاس نیست کہ باد بمعنی ہیچ بر معنی بخشش گذشت یعنی اسپ ہم آمدہ چنانکہ بر معنی یازدہمش مذکور شد و این کنایہ باشد۔ دیگر محققین فارسی زبان ازین ساکت حیف است کہ سند استعمال پیش نشد (اردو) (۱) مفلس ہونا (۲) گھوڑے کی باگ ہاتھ میں رکھنا

باد در دماغ نشستن مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار این استعارہ است و از صراحت مزید ساکت۔ صاحب آصفی فرماید کہ مرادف باد در مغز و باد در سر نشستن کہ می آید و ہر دو محققین از خسرو سند دہند (۵) منت ایزد را کہ شہ بر تخت سلطانی نشست ؛ در دماغ سلطنت باد سلیمانی نشست ؛ **مؤلف** گوید کہ بمعنی ہوا بدماغ رسیدن و چون باد را مضاف کردند بہ سلیمان و دماغ را بسلطنت مقصود آن باشد کہ ہوائے سلیمانی بدماغ سلطنت رسید یعنی عہد سلیمانی قائم شد۔ پس این کنایہ است نہ استعارہ (اردو) دماغ میں ہوا پہنچنا۔

باد در زیر دامن داشتن مصدر اصطلاحی

بقول بحر مغرور و متکبر بودن و خیال فاسد کردن - بہار گوید کہ مرادف (باد در بروت افگندن) کہ گذشت (خواجہ شیراز ؎) ہر کرا روزے دیدہ باران بینی اشک پاک زیر دامن باد دارد چون سحاب پاک صاحبان اند و آصفی ہم ذکر این کردہ اند - **مؤلف** گوید کہ ہمہ محققین بالا را ہمین یک سند است و بس بخیال ما کنایہ باشد از مرتبۂ اعلی داشتن یعنی چون باد زیر دامن باشد دامن بلند شود و چون باد زیر سحاب باشد سحاب ہم بلند گردد مقصود شعر انیست کہ ہر کہ اشک می بارد مرتبۂ او ہمچو سحاب بلند باشد معنی غرور و تکبر و خیال فاسد درین شعر لطافت خیز نیست فتامل - مخفی مباد کہ از سند پیش کردۂ بہار مصدر اصطلاحی (باد زیر دامن داشتن) پیدا است نہ (در زیر دامن داشتن) (اردو) مغرور اور متکبر ہونا - خیال فاسد کرنا - بلند مرتبہ ہونا

باد در سبلت افگندن مصدر اصطلاحی

بقول بحر و غیاث و انند تکبر و غرور و لاف زدن - دیگر محققین فارسی زبان ازین ساکت **مؤلف** عرض کند کہ سبلت بقول غیاث بفتح اول و ثانی و ثالث بمعنی بروت یعنی موے لب و بحوالۂ مزیل الاغلاط فرماید کہ بسکون دوم نوعی از تمفرلیس باشد و در برہان و سراج بکسر اول و سکون دوم آمدہ - پس مرادف (باد در بروت افگندن) باشد کہ گذشت (اردو) دیکھو باد افگندن در بروت

(الف) **باد در سر** اصطلاح و مصادر

(ب) **باد در سر افگندن** اصطلاحی (الف)

(ج) **باد در سر بودن** بقول شمس (ا) تکبر

مؤلف عرض کند کہ (۲) متکبر ہم کہ ہم فاعل ترکیبی است - دیگر محققین فارسی ازین ساکت و (ب) و (ج) بقول بحر غرور و تکبر داشتن و اندیشہ ہاے فاسد کردن و

بقول بہار مرادف باد در سر بودن افگندن (خواجہ جمال الدین سلمان (ب) ؎) راستی راست روبس رعناست اما اینک باد در سر افگندہ است یعنی با تو ہم بالاست نیست (میر خسرو ؎) سوے خسرو بین کہ خاک پائے تست اے کہ باد افگندہ در سر میروی (ولہ ج ؎) در جستن شگوفۂ روی تو شد برون بادی کہ از جوانی خود بود در سرم

(اردو) الف (۱) غرور۔ تکبر۔ مذکر (۲) مغرور۔ متکبر۔ (ب) و (ج) مغرور ہونا متکبر ہونا

باد در سر داشتن مصدر اصطلاحی بقول برہان کنایہ از غرور و تکبر داشتن و کسی را نیز گویند کہ اندیشہ ہائے فاسد کند و بقول بحر مرادف (باد در سر بودن) کہ گذشت و بقول صاحب سروری و رشیدی کنایہ از مغرور بودن (سراج الدین راجی ؎) باد در سر مدار کاتش خشم ہا آبرویت بخاک ریزد

مؤلف گوید کہ آنچہ صاحب برہان بعد از معنی مصدری۔ صراحت مزید کردہ است متعلق باشد بہ (باد در سر) کہ اسم فاعل ترکیبی است۔ ذکر مصدر کردن و معنی اسم فاعل ترکیبی آوردن تسامح اوست (اردو) غرور کرنا۔

باد در سر کردن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر و بہار مرادف (باد در سر افگندن و داشتن) کہ گذشت (خسرو ؎) بعہد آن ہر کہ در سر کرد بادی ہا از و بر بود سر بے ایتادی

مؤلف گوید کہ کنایہ باشد (اردو) دیکھو باد در سر افگندن۔

(الف) **باد در کف داشتن** اصطلاح۔ (الف) (ب) **باد در کف داشتن** بقول برہان و بحر و رشیدی کنایہ از بے ماحصل و تہی دست و مفلس و بقول جہانگیری کہ در ضمیمۂ کتاب آوردہ کنایہ از تہی دست یا کسی کہ کار بے حاصل کند

صاحب مؤید بر بے حاصل قانع۔ مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است و (ب) بقول برہان و بحر بے حاصلی و مفلسی و تہی دستی مؤلف عرض کند کہ بے حاصل و مفلس بودن عجب است از محققین بالا کہ معنی مصدری را حاصل بالمصدر کردند (اردو) الف۔ نامراد۔ مفلس۔ (ب) نامراد ہونا مفلس ہونا۔

(الف) **بادر کلاہ افگندن** مصادر اصطلاحی

(ب) **بادر کلاہ داشتن** بقول بہار و انند و آصفی مرادف بادر سر افگندن (نظیری نیشاپوری ؎) مرا گر ہست کبری در دماغ از کبریائے تست ہا حباب از جوش دریا بادنخوت در کلہ دارد ہا صاحبان بحر عجم و وارستہ ہم بوسیلۂ ہمین سند ذکر (ب) کردہ اند مؤلف عرض کند کہ از سند پیش کردۂ اش (بادنخوت در کلہ داشتن) پیداست۔ طالب دیگر باشیم کہ مجرد (بادر کلہ افگندن و داشتن) بمعنی نخوت و غرور کردن بکوشش مانخورد اگرچہ باد بمعنی نخوت گذشت (اردو) دیکھو بادر سر افگندن۔

بادر مشت (اصطلاح) بقول برہان و بحر و جامع و جہانگیری مرادف بادر کف کہ گذشت مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است (اردو) دیکھو بادر کف۔

بادر مغز نشستن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار و انند مرادف (بادر دماغ نشستن) کہ گذشت (حسین ثنائی ؎)

بادسحر ز پاس تو در مغز خفتگان ہا چون مے بدستیاری خواب گران نشست ہا مؤلف گوید کہ با صراحت کافی ہمہ را انجا کردہ ایم (اردو) دیکھو بادر دماغ نشستن۔

بادر ہاون کوفتن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار کنایہ از ہرزہ گوئی و ہرزہ کاری۔ صاحبان انند و آصفی ہم ذکر این کردہ اند

(میر خسرو ؎) آب دیدند پر زکوب و شکن ۔ کوفتہ چرخ باد در ہاون ۔ مؤلف گوید کہ مراد آب در ہاون کوفتن است (اردو) دیکھو آب در ہاون کوفتن و آب بہ پر و نیم پیودن ۔

(الف) بادذرم
(ب) بادذرنام

اصطلاح ۔ (الف) بقول انند و (ب) بقول برہان بکسر رابع و سکون زاے فارسی بمیم زدہ لغت فارسی است بمعنی غلبہ و بسیاری خون در اعضا کہ بسبب آن ریشہا و دملہا متولد گردد و صاحب جامع ہم (ب) را باضافت باد آوردہ صاحب ناصری نسبت (ب) فرماید کہ معنی ترکیبی این باد زشت و بد باشد و آن سرخی مفرط است کہ بسبب غلبۂ صفراے محترق و خون صفراوی سوختہ بر روے مردم عارض شود اگر شدت کند آن را دمل و ورم کند و (سرخ باد شگوید) و اگر شدت بیشتر دارد مقدمۂ جذام است و اگر این خون در تن محترق شود مایۂ جروح و دمامیل خواہد بود و آن را بہ تغیر و تبدیل (باد ذرنام) و (باد ذرفام) و (باد ذرکام) و (باد ذرباہم) نیز گفتہ اند مؤلف عرض کند کہ مرکب توصیفی است از باد و ذر و نام ۔ ذر بہ دال مہملہ و زاے فارسی بمعنی بد و زشت آمدہ پس معنی لفظی این بادے کہ نام بد و نام زشت دارد و بدنام است از دو دال مہملہ یکی حذف شد بکثرت استعمال و کنایہ از مرضی کہ ذکرش بالا مذکور شد ۔ ذکر (الف) غیر از صاحب انند دیگرے نکرد و بخیال ما تصحیف کتابت بیش نیست کہ نون و الف قبل میم حذف شد (یوسفی طبیب ؎) آنہا کہ گرفتار بہ باد ذرنامند ۔ گر رگ نزنند در خور دشنام اند ۔ مطبوخ ہلیلہ بعد از آن گر نخورند ۔ در طور و طریق پختہ کاری خام اند ۔ (اردو) ایک بیماری ہے جس سے مرض سرخ بادہ اور آخر پر جذام ہو جاتا ہے جو فساد خون سے عارض ہوتی ہے ۔

(الف) بادوست
(ب) بادوستی

اصطلاح - (الف) بقول برهان و ناصری (۱) مردم تهی دست و (۲) مسرف و هرزه خرج و تلف کننده و بقول سروری مرادف (بادبدست) صاحب بحر بذکر معنی اول و دوم فرماید که (۳) چالاک هم صاحبان رشیدی و جهانگیری و بهار و چراغ برمعنی دوم قانع (رفیع الدین لبنانی ۵۲) چمن بریز دسیم شکوفه و زر گل ؛ که بادوست چنین روز کم خورد غم سال ؛ (شیخ شیراز ۵۲) نصیحت گری گفتش اے بادوست ؛ بیکره پریشان مکن آنچه هست ؛ (طالب آملی ۵۲) کرم نتیجهٔ جمعیت است هان طالب ؛ چه سود خرمن گوهر که بادوست نه ؛ صاحب بحر نسبت (ب) فرماید که (۱) چالاکی و (۲) اسراف مؤلف عرض کند که یاے مصدری بر (الف) زیاده شده دیگر هیچ آنچه بهار از معنی اول (الف) قطع نظر کرد و بادوستی را گذاشت جزین نباشد که سند استعمال نداشت و آنچه محققین اول الذکر بر (الف) معنی سوم را بخلاف صاحب بحر گذاشته اند هم بران اصول باشد و لیکن وجود معنی مذکور از سند (ب) که بذیل می آید یافته می شود پس وجهے نیست که بر (الف) هم تصدیق معنی سوم نکنیم که (الف) اسم فاعل ترکیبی است و (ب) بمعنی حاصل بالمصدر بیاے مصدری (اثر ۵۲) چون صدف دل را بهر دو دست می دارم نگاه ؛ تا مباد از بادوستی آید ازچنگم بدر ؛ درین شعر تخنانی (بادوستی) را برای وحدت گیریم و این سند را متعلق بمعنی سوم (الف) قرار دهیم و لطافت معنی درهمین است که دلربائی را ظاهر می کند (شفائی ۵۲) هرکجا دریاے خونی از کجا پیدا کنم ؛ من حریف بادوستی هاے مژگان نیستم ؛ (تاثیر ۵۳) کشاے از کرم ار غنچهٔ دلی دانی ؛ که هیچ باد بهاری

چو باد دستی نیست ؛ درین شعر ہم در (باد دستی) یائے وحدت است بمعنی ستونش مقصود شعر اینست کہ یار من از غنچۂ دل خبر دارد و باد بہار ہیچ او چالاک نیست۔ (اردو) (الف) (۱) مفلس۔ خالی ہاتھ (۲) مسرف۔ فضول خرچ (۳) چالاک (ب) (۱) چالاکی۔ مؤنث۔ (۲) اسراف۔ مذکر۔ فضول خرچی۔ مؤنث۔

باد دشنام اصطلاح۔ بہار گوید کہ در اصطلاح بباد چیزے گرفتن و معاصب انند ذکر این بدون صراحت معنی بذیل باد کردہ مؤلف عرض کند کہ حیف است کہ سند استعمال پیش نشد و دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد بخیال ما قلب اضافت (دشنام باد) باشد یعنی دشنامی کہ شہرت گیرد و فاعلش معلوم نشود مشتاق سند استعمال باشیم (اردو) ہوائی گالی۔ مؤنث۔ یہ نہ معلوم ہو کہ کس نے گالی دی

باد دم اصطلاح۔ بقول برہان بفتح رابع وسکون میم (۱) کسے کہ خود را پر از باد نخوت و غرور کند و متکبر نشیند و بقول بحر معرور و متکبر صاحب جامع بذکر معنی اول گوید کہ بضم ثالث (۲) غرور و نخوت۔ صاحب جہانگیری در ضمیمۂ خود ذکر معنی دوم کردہ فرماید کہ کنایہ باشد از عجب و تکبر و خود ستائی و خود نمائی چنانکہ فردوسی گفتہ (ے) من از ابر بنیم ہمین باد دم ؛ ندانم کہ نرگس چرا شد دژم ؛ بہار گوید کہ بعضے از افاضل باضافت (۳) دمۂ آہنگران را گفتہ اند ولیکن ظاہر آنست کہ بدون اضافت باشد فتامل چنانکہ فردوسی گوید (ے) بدانگاہ با کیلہ و باد دم ؛ کنون است در بزم با ما بہم ؛ (علی خراسانی ے) بود زباد دم حادثہ چو نائے انبان ؛ وجود خصم تو پیوستہ پر زباد دژم ؛ مؤلف عرض کند کہ تامل کردہ ایم در کلام فردوسی باد دم بدون اضافت موجود است و بمعنی دمۂ آہنگران

توان گرفت که خلاف قیاس نیست وکیله پیمانه را نام است ولیکن در ہمین مصرع معنی دوم ہم توان گرفت که غرور و نخوت باشد و در کلام علی حزاسانی (باد دم حادثه) باضافت باد و اضافت دم باشد و دمهٔ آہنگران را ازین ہیچ تعلق نیست۔ حاصل اینست که محققین فارسی زبان دمهٔ آہنگران را باد دم نه گفته اند و سند فردوسی مسکت نیست و معاصرین عجم بر زبان ندارند طالب سند دیگر باشیم۔ مخفی مباد که آنچه صاحب جامع برای معنی دوم بضم ثالث گفته بخیال ما تسامح اوست۔ شک نیست که اصل این به واو عطف (باد و دم) باشد بمعنی عُجب و تکبّر ولیکن بحالت حذف واو عطف ضرورت ندارد که دال مهملهٔ اول را مضموم خوانیم بلکه ساکن است بر زبان عجمیان و به معنی اول اسم فاعل ترکیبی است (اردو) (۱) متکبّر مغرور۔ (۲) غرور۔ تکبّر۔ نذکر (۳) دھوکنی (دیکھو باد انبان)

بادد میدن (استعمال) بقول بحر معروف۔ صاحب آصفیه ذکر (باد بر آتش دمیدن) کرد و کنایه از افروختن آتش گفته (ظہوری ؎)

اگر نے دمد باد بر آتشم ؎ بسوزد تر و خشک در آتشم ؎ (شفائی اصفہانی ؎) باہمه لب تشنگیها صد چمن گل میدہم ؎ باد دامان امیدی گر بکار من دمد ؎ مؤلف عرض کند که درینجا مقصود از معنی حقیقی است که لازم و متعدی ہر دو آمده یکی آنکه وزیدن باد باشد چنان که از کلام شفائی پیداست و دوم متعدی آن که بوسیلهٔ چیزی رسانیدن هواست چنانکه دمیدن صور و دمیدن نے چنانکه در کلام ظہوری مذکور و حقیقت (دمیدن) بجایش مذکور شود که ماخذ آن دم است (اردو) ہوا چلنا۔ پھونک مارنا۔

باد دمیدن در چیزی (استعمال) بہار

ذکر این کردہ بمعروف قانع مؤلف گوید کہ ہمان معنی متعدی است کہ بر باد دمیدن مذکور شد و سند بہار از ہمان کلام شفائی است کہ در آنجا گذشت (اردو) دیکھو باد دمیدن۔

باد دمیدن (مصدر اصطلاحی) صاحب بحر عجم بمعروف قانع و از علی نخراسانی سند آوردہ (ع) میدمد چون باد بر شیب و فراز

این جہان ہا پیش عاشق در طریقت کوہ تا صحرا یکیست ۔ بہار گوید کہ مرادف باد دمیدن است وبس۔ صاحب آصفی ہمرنگ بہار مؤلف عرض کند کہ (دمیدن باد) مرادف معنی لازمی (دمیدن باد) است نہ مرادف متعدی آن یعنی کنایہ باشد از حرکت کردن ہوا و وزیدنش (اردو) ہوا چلنا۔

باد زا بقول مؤید لغت فارسی است بمعنی سرخبازہ و بقول انند و ہفت بفتح دال و سکون رائے مہملہ مرضی است کہ آن را سرخ بادہ گویند۔ مؤلف عرض کند کہ جزین نیست کہ کاتب مطبع سرخبادہ را سرخبازہ نوشت بخیال مالغت عربی است صاحب غیاث بحوالۂ لطائف آوردہ کہ بمعنی شتابندہ باشد و بدین وجہ کہ مرض سرخ بادہ آناً فاناً ترقی کند در جسم مریض منتشر گردد فارسیان این مرض را بدین اسم موسوم کردہ باشند (اردو) سرخ بادہ۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ حمرہ۔ علت سرخ۔ ایک قسم کے ورم کا نام جو اکثر جوشش خون سے بچوں کو ہو جاتا ہے۔ صفراوی ورم۔ وہ لال لال چیچے جو کانوں کے قریب یا جسم پر ہو جاتے ہیں

باد را بکیل مشت پیمودن (مصدر اصطلاحی) صاحب محبوب الامثال ذکر این کردہ مؤلف گوید کہ مرادف (باد بمشت پیمودن) کہ گذشت

(اردو) دیکھو باد بمشت پیمودن۔

(الف) **بادران** اصطلاح۔ (الف) بقول

(ب) **بادراندن** برہان بارائے قرشت

بروزن آسمان (۱) نام فرشتہ ایست کہ باد
را حرکت دہد و از جائی بجائی برود (۲) مردم
متکبر و صاحب نخوت و طالب سری و سروری
و (۳) باد زن و مروحہ و (۴) فاعل و امر بہ
ایمعنی ہم۔ صاحب بحر بر معنی اول و دوم
و سوم قانع و صاحبان جہانگیری و رشیدی
و جامع و ناصری بر معنی اوّل (مولوی معنوی ؎)
آدمی چون کشتی است و باد جان ؎ تا کے آرد
باد را آن باد ران ؎ خان آرزو در سراج
ذکر معنی اول و دوم کردہ۔ مؤلف عرض کند
کہ امر است از مصدر (ب) و معنی لفظی (ب)
راندن و حرکت دادن باد و (الف) اسم
فاعل ترکیبی است بمعنی حرکت دہندۂ باد۔
و کنایہ از فرشتۂ کہ بر معنی اوّلش مذکور شد
و معنی دوم ہم کنایہ باشد کہ باد بمعنی نخوت
و تکبر ہم آمدہ و معنی سوم ہم کنایہ کہ مروحہ۔ باد
را بحرکت آرد۔ نسبت معنی چہارم عرض می شود
کہ طرز بیان صاحب برہان خبر می دہد از
این کہ او بر قواعد فارسی قادر نیست و ما
صراحت این در آغاز تحقیق خود ہم برین
اصطلاح کردہ ایم حیف است کہ سند
استعمال معنی دوم و سوم پیش نشد کہ معاصرین
عجم بر زبان ندارند (اردو) (الف) (ا)
فارسیون نے اُس فرشتہ کو بادران کہا ہے
جو ہوا کو حرکت مین لاتا ہے (۲) مغرور
متکبر (۳) پنکھا۔ مذکر (۴) ہوا کو حرکت
دینے والا اور (ہوا کو حرکت دے (ب) کا امر
(ب) ہوا کو حرکت دینا۔ ہوا چلانا۔

بادرایہ بقول صاحب رشدی موضعی است
حوالی بغداد دیگر کسے از محققین فارسی زبان
ذکر این نکرد و بخیال مؤلف اصل این۔
(بارویہ) باشد و او بہ الف بدل شد ہمچون
توغ و تاغ و معنی لفظی بادرویہ مقامی کہ
بر روے باد باشد یعنی مقام ہوادار (اردو)

بادرایہ ایک موضع کا نام ہے جو حوالی بغداد	مین واقع ہے ۔ مذکر ۔
بادرد کسے رسد کہ دردے دارد	مقولہ ۔ صاحبان خزینہ و محبوب الامثال و حسن ذکر این کردہ اند و از معنی ساکت **مؤلف** گوید کہ فارسیان این مقولہ را بجائی گویند کہ حاکمی بحال دردمندی متوجہ نشود (اردو) دکن مین کہتے ہین "درد کی دوا ہمدرد سے ملے" اس کہاوت کا مطلب یہ ہے کہ جس کے دل مین درد نہین وہ کیا خاک ہمدردی کریگا
بادردکشان ہرکہ درافتاد برافتاد	مقولہ ۔ صاحبان خزینہ و امثال فارسی و حسن ذکر این کردہ اند و از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ برافتادن بقول بحر عجم بمجاورہ فارسی بمعنی نابود شدن است ۔ فارسیان این مقولہ را در مذمت می خواران استعمال کنند مقصود اینست کہ ہر کہ با شراب خواران آویزش کرد تباہ شد (اردو) دکن مین کہتے ہین "شرابی کی صحبت تباہی کی علامت" شرابیون کا سات آخر پرگھات ہے
بادرس اصطلاح ۔ بقول برہان و بحر و جامع و مؤید بر وزن دادرس خانہ را گویند کہ از چہار طرف آن باد آید و بقول شمس مرادف بادغر کہ می آید صاحب سروری گوید کہ مرادف بادغد باشد بہ دال مہملہ آخر و بہ بادغر بہ راے مہملہ آخر فرماید کہ بادغد بدال ہم آمدہ **مؤلف** عرض کند کہ تعریف ہر یکی بجایش مذکور شود	و ما با محققین اول الذکر اتفاق داریم ۔ اسم فاعل ترکیبی است حیف است کہ سند استعمال پیش نشد (اردو) چارون سمت سے ہوا دار مکان ۔ جیسے (بارہ دری) جس کی ہر جانب تین تین دروازے ہوتے ہین صاحب آصفیہ نے (بارہ دری) پر فرمایا ہے کہ اب بارہ سے کم دروازے والے مکان پر بھی

اس کا اطلاق ہونے لگا ہے۔ مؤنث۔

بادرسا اصطلاح۔ بقول بحر بمعنی سبکسار۔ دیگر کسے از محققین فارسی ذکر این نکرد۔ بہ تحقیق ما سبکبار۔ معاصرین عجم بر زبان ندارند مشتاق سند باشیم (اردو) سبکبار۔ بقول آصفیہ ہلکا پھلکا (مجید ؎) قاتل نے میرے سر کو اتارا ہزار شکر ہے بار گران سے خوب سبکبار ہو گیا ہے سبک سر۔ بقول آصفیہ کمینہ۔ فرومایہ۔ اوچھا (غالب ؎) وہ اپنی خو نہ چھوڑیں گے ہم اپنی وضع کیوں چھوڑیں ہے سبک سر بن کے کیا پوچھیں کہ ہم سے سرگران کیوں ہو ہے (سبکسار بھی کہہ سکتے ہیں)

بادرسیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ و از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی حقیقی است یعنی ہوا رسیدن (قاآنی ؎) اگرچہ بود پائے بر جا درخت ہے درافتد ز جا چون رسد باد سخت ہے (انوری ؎)

خاک درگاہ ترا سجدۂ خود خواہم کرد ہے آرے از خاک درت اینقدرم باد رسد ہے (اردو) ہوا لگنا۔ ہوا پہنچنا۔

بادرفت مقولہ۔ بقول بحر بے ضائع شد دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد۔ و سند استعمال پیش نشد بخیال ما (بر باد رفت) مشتق از مصدر (بر باد رفتن) بہ ہمین معنی درست است و جا دارد کہ درین مقولۂ عجم کلمۂ بر را محذوف گیریم بصورت وجود سند استعمال و (باد رفتن) کہ می آید ہیچ تعلق ازین معنی اصطلاحی ندارد (اردو) ضائع ہوا۔ برباد ہوا۔

بادرفتار اصطلاح بقول انند بجوالۂ فرہنگ بفتح را و سکون فا و تائے مثناۃ فوقانی بالف کشیدہ و رائے مہملہ در آخر اسپے کہ مثل باد تیز رود۔ مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی رفتار باد دارندہ و کنایہ از تیز رفتار

وبصفت ہر تیز رفتار استعمال توان کرد چنانکہ طیارۂ بادرفتار وشتر بادرفتار۔ آنچہ بہار این صفت را برائے اسپ کنایہ می گرداند خلاف قیاس نیست ولیکن سند استعمال باید (اردو) بادرفتار دیکھو بادپا۔

بادرفتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت وسندے کہ پیش می کند از ان (بادبروت رفتن) پیداست بخیال ما معنی لفظی این زائل شدن غرور کہ باد بمعنی غرور گذشت (کمال اصفہانی ؎) بر بخیت آب حیات وبرفت بادبروت ہا نماند قوت پا ضعیف گشت آوازہ ہا مخفی مبادکہ درین شعر (برفت بادبروت) بمعنی زائل شد تکبر وباد بروت بمعنی تکبر گذشت دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد۔ ولیکن خلاف قیاس نیست کہ معنی حقیقی است (اردو) غرور باقی نہ رہنا

بادرکاب اصطلاح۔ بہار ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ مرکب اضافی است بمعنی بادیکہ از حرکت رکاب در سواری پیدا شود یا بحرکت در آید (مولانا مظہر ؎) آب سنان وبادرکابش زروی دین ہا بستر در رفضہا وبشست اعتزالہا (اردو) رکاب کی ہوا۔ مؤنث۔ گھوڑ چڑھے اور سوار کے رکاب کی ہوا۔

بادرگان اصطلاح۔ بقول مؤید الفضلا کہ مطبوعۂ مطبع نولکشور است مرادف بایگان با کاف فارسی معروف کہ گذشت حیف است کہ نگذشت ومی آید بجز بایگان کہ بقول صاحبان جامع وسروری وسراج بمعنی نگہدار وخزانہ دار است۔ صاحب مؤید بایگان را ہم ترک کرد وبخیال ما عجبی نیست کہ بادرگان مبدل بادگان باشد کہ ذکرش برانب گذشت کہ تبدیل نون بہ رائے مہملہ موافق قیاس است ہمچون تان وتار ولیکن محققین فارسی زبان

ازین ساکت و صاحب محیط هم ذکر این نکرد آنچه صاحب مؤید این را مرادف بایگان به تحتانی سوم نوشته در کتابت این متصرف اهل مطبع باشد که بانگان را که بفوقانی سوم و نون چهارم است بایگان نوشت والله اعلم بحقیقة الحال. معاصرین عجم برزبان ندارند تا آنکه سند استعمال بنظر نیاید اعتبار را نشاید. (اردو) دیکھو انب۔

بادرم اصطلاح۔ بقول برهان وناصری وجامع بضم راے قرشت وبفتح هم وسکون میم (۱) بیهوده وتباه واز کار باز مانده و (۲) کارهاے بیهوده وعبث و (۳) مردم رعیت۔ صاحب جهانگیری باستناد کلام استاد ان برمعنی دوم وسوم قانع (عنصری) (۵۲) چون بایشان باز خورد آسیب شاه وشهریار ؛ جنگ ایشان عجز گشت وسحر ایشان بادرم ؛ (صاحب فرهنگ منظومه) (۵۳) جلد بشکول دان وخوش پدرام ؛ بادرم شد رعیتان را نام ؛ صاحب مؤید گوید که سوده واز کار مانده بخیال ما مقصودش خز این نباشد که چیز بے کار را گویند متعلق به معنی دوم۔ خان آرزو در سراج بذکر معنی دوم وسوم گوید که مراد از رعیت بودن۔ عاجز گردیدن است و بے اثر گشتن۔ می تواند که بمعنی رمنده بود چون باد و این مجاز است. مؤلف عرض کند که باد بمعنی خود است درم بقول برهان بمعنی رمیدن وبمعنی رمه وگله گوسفند وغیره واجتماع وبقولش رم به تشدید در عربی زبان مغز هر چیز وخاک۔ صاحب منتخب فرماید که رم بالضم وبالفتح گریز وچاره وبالکسر خاک ومغز استخوان وخاشاک ریزه که بر روی زمین باشد (الخ) پس بمعنی اول اسم فاعل ترکیبی است بمعنی باد مغز کنایه از تباه وبیکار

ومعنی دوم متعلق بہ معنی اول کہ کار ہائے بیہودہ وعبث وچیز بے کار را ہم مجازاً بادرم گفتند وحقیقت معنی سوم انیست کہ کشاورزان۔ غلہ وپیدوار کشت را بوسیلۂ باد از خس وخاشاک صاف می کنند بدین وجہ مجازاً رعیت وکشاورز را بادرم نام کردند ہمین است ماخذ این (اردو) (۱) تباہ کار۔ بیہودہ کار شخص (۲) عبث اور بیہودہ کام مذکر۔ بے کار چیز۔ مؤنث (۳) کاشتکار۔

بادرمج اصطلاح۔ بہار ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ از قبیل بادتیر است ورمح بالضم لغت عرب است بمعنی نیزہ (طالب آملی ؎) زبادرمح ماند زورق ارواح بے لنگر ہا در آب تیغ گردد کشتی اجساد طوفانی ہا (محمد قلی سلیم ؎) موی عدو کہ راست شد از بادرمح تو ہا اظہار زہر چون سر دندان مار کرد ہا (اردو) وہ ہوا جو نیزہ چلانے سے حرکت کرے۔ مؤنث

بادرنجبویہ اصطلاح۔ صاحب جامع بذیل (بادرنگبویہ) ذکر این کردہ۔ مرادف آنست وبنجیال ما معرب (بادرنگ بویہ) کہ می آید۔ صاحب انند ہم ذکر این کردہ صراحت ماخذ ہمدرا نجا کنیم (اردو) دیکھو بادرنگبویہ۔

بادرنگ اصطلاح۔ بقول برہان وجامع وسراج بفتح رابع وسکون نون وکاف فارسی (۱) نوعی از خیار کہ خورند۔ صاحب جہانگیری از حکیم انوری سند آوردہ (؎) باجہل پناہ کاندرین باغ ہا ہر پید ہمیشہ بادرنگ است ہا وصاحب سروری از شمس فخری سند گیرد (؎) اگر بہر تسکین صفرا کسے ہا بہ لیمون مرکب کند بادرنگ ہا زترکیب دست شہ وتیغ او ہا فلک کرد دفع غم و آذرنگ ہا صاحب رشیدی فرماید کہ خیار کوچک است کہ آنرا خیار بالنگ ہم گویند

صاحب محیط بر خیاز فرماید که این را بفارسی
بادرو و بادروغ گویند و بشیرازی خیاردراز
و خیار بالنگ و بخراسانی خیار بادرنگ و به
فارسی کارنجک و بسریانی جلارا و به یونانی
فلوموس و فامورون و بهندی کهیرا نامند
مؤلف عرض کند که ما ذکر این برازرنگ
کرده ایم که مبدل همین بادرنگ است و
وجه تسمیه این است که مثل هوا لطافت دارد
و مفید است برای بعض امزجه و مضر است
برای بعض چنانکه هوای شمالی و شرقی و غربی
در امزجهٔ مختلفه اثرے خاص دارد بالطافت
همچنان خیار هم که اقسام مختلفه اش با امزجهٔ
مختلفه اثر لطیفی دارد و تمثیل این باباد بجز این
نیست که نظر بر لطافت اوست (ا ر د و)
دیکھو (از رنگ)

(۲) بادرنگ - بقول برہان و جامع و رشیدی
و ناصری و سراج بمعنی ترنج و آن میوه ایست
که پوست آن را مربا سازند. صاحب جهانگیری
از منوچهری سند آورده (ے) بین که دیبا
بافت رومی در میان کارگاه ؛ دیبهٔ دارد بکار
اندر برنگ بادرنگ ؛ (مسعود سعد ے)
تا کیم از چرخ رسد آذرنگ ؛ تا کے از نیگونهٔ
چون بادرنگ ؛ و سند این بر معنی سوم هم
می آید. صاحب رشیدی بحوالهٔ سامانی گوید که
مراد از باد در اینجا غبار است و معنی ترکیبی
آن غبار رنگ چه غبار زرد رنگ می باشد
و ترنج هم زرد بود خان آرزو در سراج غبار
را خیار نقل کرده و سوال می کند که باد بمعنی
خیار در کتب معتبره بنظر نیامد مؤلف عرض
کند که باد بمعنی خیار نیست و نه بمعنی غبار است
بلکه مخفف باده باشد و رنگ باده سرخ هم
چنانکه شراب احمر و زرد هم چنانکه شراب اصفر
و بعض ترنج بحالت پختگی سرخ هم می شود پس
بادرنگ مخفف باده رنگ کنایه ایست برای

ترنج دیگر ہیچ۔ ماذکر این بر (باتس) کردہ ایم (اردو) دیکھو باتس۔

(۳) باد رنگ۔ بقول برہان وجامع وشیدی وناصری اسپ جلد وتندرو صاحب جہانگیری از استادے سند آرد (ے) باد رنگ آمد نگارم باعذار بادہ رنگ ؛ باد رنگی زیر ران برکف گرفتہ باد رنگ ؛ وصاحب سروری از کلام سوزنی استناد کند کہ بمعنی چہارم می آید ومتعلق بہمان معنی است مؤلف عرض کند کہ معنی لفظی این (مثل باد) یعنی سریع السیر کنایہ از اسپ تیز رو بر قیاس باد پا کہ گذشت مخفی مباد کہ در مصرع اول باد رنگ بمعنی ششم است ودر مصرع دوم بجاے دوم بمعنی دوم (اردو) دیکھو باد پا۔

(۴) باد رنگ۔ بقول برہان وجامع وناصری وسروری ورشیدی نوعی از گھوارہ کہ آنرا بیاویزند وطفل را در آن خوابانند وحرکت دہند صاحب جہانگیری از حکیم سوزنی سند آرد (ے) نام ور البسینۂ اطفال شیعہ بر پا تا بر کشید نقش بہ بندند باد رنگ ؛ (ولہ ے) اے کس فروش بودہ زگہوارہ تا بگور ؛ دے زن بمزد تا بجنازہ زباد رنگ ؛ صاحب رشیدی مصرع اول شعر دوم را چنین نوشتہ (اے جبّہ وزرد بودہ زگہوارہ تا بگور) وہم او بحوالۂ سامانی گوید کہ بدین معنی مخفّف (باد درنگ) است بدالین۔ مرکّب۔ بمعنی ہوا ودرنگ بمعنی لبث وتوقف۔ حاصل معنی آن متوقّف در ہوا۔ خان آرزو بذکر سند دوم فرماید کہ استناد صاحب جہانگیری بدین شعر غلط محض است چرا کہ برین تقدیر معنی بیت درست نمی شود کہ (زن بمزد) بودن (شخص در گہوارہ) بے معنی محض است پس صحیح ہمان معنی خیاراست وجنازہ بجیم نیست بلکہ بجاے معجمہ است ودرین صورت معنی شعر بوجہ احسن ظاہر است وفرماید کہ سامانی چون

بر قبح این معنی اطلاع نداشت گوید که باد رنگ
مخفف (باد در رنگ) است و گهواره متوقف
در هوا نیست بلکه وضع آن برائے حرکت است
(الخ) مؤلف عرض کند که خان آرزو از
محاورهٔ زبان ذوق ندارد از اینجاست که
این قسم اعتراض بارد پیش کرد مقصود حکیم
سوزنی مذمت مرد قرمساق است می گوید که
از گهواره تا بگور یعنی از روز پیدایش تا بمرگ
(کس فروش) است یعنی کس زن خود را فروشند
و (زن بمزد) یعنی زن خود را باخذ مزد بدیگرے
سپرنده و مقصود از پیدایش تا بمرگ - همه عمر است
و بس و ازین لازم نمی آید که او از روز ولادت
- زن داشته باشد - همین یک چیز است که خان
آرزو را در غلط انداخت - اگر جنازه را خیاره
گیریم چنانکه خیال خان آرزو است اندرانصورت
معنی شعر چنان باشد که (زن بمزد) اینقدر
ذلیل است که مزد زن خود از خیار خرد تر

تا بخیار بزرگ می گیرد یعنی از معاوضهٔ معقول
هم کار ندارد و باقل معاوضهٔ خیار و خیاره
زن خود را بدیگری حواله کند این معنی هم بد
نیست ولیکن تقابل لفظی و معنوی در هر دو
مصرع باقی نمی ماند - اندرینصورت این
شعر متعلق بمعنی اول می شود و ازین انکار
معنی چهارم نتوان کرد که سند اول الذکر
و تصدیق اهل تحقیق صاحب زبان برای
معنی چهارم موجود است - آنچه خان آرزو
نسبت وجه تسمیه اعتراضی می کند بخیال ما
درست نیست اگر (متوقف در هوا) را کنایه
کنیم از گهواره - عیبی ندارد و جا دارد که (باد رنگ)
بمعنی مثل هوا گیریم و کنایه دانیم از گهواره که
مثل هوا حرکت می کند - همین قدر تشبیهه برائے
مقصود کنایه کافی است (اردو) گهواره
بقول آصفیه - فارسی - اسم مذکر - بچون کے
سلانے کا جھولا - مهد (آتش ۵) عهد طفلی

سے جنون عشق کامل ہے شفیق ؎ شاخ نخل سید
مجنون سے مراگہوارہ تھا ؎

(۵) بادرنگ ۔ بقول برہان وجامع وناصری وسروری ورشیدی بیمارئے باشد کہ بسبب غم وغصہ خوردن عارض شود وآن چنان بود کہ در رودہ دردی ونفخی وقراقرے بہم رسد وناف پیچش کند۔ صاحب جہانگیری گوید کہ آن راغم بادہ نیز گویند وبہندی باد گولہ (سید سراج الدین سکزئی ؎) دارد غم بادرنگ عشقت ؎ در بردن جان من شتابی ؎ خان آرزو در سراج فرماید کہ درین شعر این معنی گرفتن خطاست زیرا کہ معنی مذکور درین بیت مطلق درست نمی شود پس صحیح دران ہمان معنی جلد رو وتیز رو باشد کہ گذشت۔ صاحب مؤید بحوالہ لغات شاہ نامہ فرماید کہ بمعنی ہلاک ورنج است وگوید کہ این معنی در زفانگو یا ہم منقول است مؤلف عرض کند کہ صاحبان سروری وناصری اہل زبانند مجرد قول شان بدون سند این معنی را بس است خان آرزو در شعر بالا (بادرنگ عشق) را مرکب اضافی بمعنی (اسپ تندرو عشق) گرفتہ و (شتابی در بردن جان) را بامعنی مذکور مناسب تر دانستہ بخیال ما خیالش سطحی است اگر (بادرنگ) را مرض مخصوص گیریم تعلق او با (بردن جان بشتاب) مناسب ترمی نماید زیرا کہ (بادرنگ) نام مرض مخصوص بہ خصوصیتی است کہ زود ہلاک کند وہیچو باد سریع الاثر است در مریض ومرضی است کہ نفخ در امعا پیدا کند پس منظر بر وجہ تسمیۂ آن وسرعت اثرش (شتابی در بردن جان) تعلق خوب دارد وہیچ ضرورت ندارد کہ (بادرنگ) را در ینجا بمعنی اسپ سریع السیر گیریم (اردو) باد گولہ۔ بقول آصفیہ ہندی اسم مذکر۔ وہ درد جو تلی مین ہوا بھر جانے کے باعث لاحق ہوتا ہے کہتے ہین کہ یہہ بیماری

نہایت غم کھانے سے ہو جاتی ہے اس کے سبب ناف مین مڑوڑ معدہ مین درد اور نفخ شدت رہتا ہے

(۶) بادرنگ۔ بقول صاحب رشیدی بمعنی باہمکین و باثبات و بقول ناصری ثبات (ناصری ص) بادرنگ آمدگارم باعذار بادہ رنگ ہا مؤلف عرض کند کہ ہمین شعر را بر معنی سوم نقل کردہ ایم و بخیال ما (بادرنگ) دریجا کنایہ از شتاب و زود است و معنی لفظی این مثل بادوخان آرزو در سراج ذکر خیال ما ہم کردہ پس کنایہ باہمکین و باثبات را از (بادرنگ) بوسیلۂ ہمین یک سند پیدا کردن بدون تعلق با معنی حقیقیش کار نازک خیالان نیست (اردو) جلد۔ بقول آصفیہ۔ فوراً۔ بلا توقف۔ تابع فعل۔

(۷) بادرنگ۔ بقول خان آرزو در سراج بمعنی مشابہ باد و باین مناسبت تیر را نیز گویند مؤلف عرض کند کہ خلاف قیاس نیست ولیکن سند استعمال باید و اگر از تعمیم معنی حقیقی کارگیریم کنایہ ہائے دیگر ہم توانیم گرفت (اردو) تیر۔ مذکر۔

(۸) بادرنگ۔ بہار ذکر این کردہ از معنی ساکت و شعرے نقل کرد بدون نام شاعر

(ص) بادرنگ خویش در آتش خوشم مارے مسیح ہا شعلہ می بالد مرا من بادرنگ آتشم نرے مؤلف گوید کہ بہار معنی شعر را نہ فہمید و فیصلہ این کردن نتوانست کہ (بادرنگ) در ہر دو مصرع این شعر چہ معنی دارد از ینجاست کہ ذکر اصطلاح کرد و نقل شعرے کہ بدست آمد و تحقیق معنی را ہدیۂ ناظرین۔ این است طریقۂ تحقیق محققین ہند نژاد بخیال ما شاعر خطاب کند عیسی را و گوید کہ من باوجود تاخیر خود در آتش عشق خر سندم و نمی خواہم بحفظ خود زود از آتش عشق بیرون شوم و شعلۂ من یعنی آہ من ازین وجہ می بالد کہ او مرض بادرنگ است بحق آتش مقصود آنست کہ چنانکہ از مرض بادرنگ

نفخ در امعا پیدا شود و نافع پیچش کند همچنان شعلهٔ من در شکم آتش حرکت کند و پیچ زند و مسیح از علاج او معذور۔ بالجمله این متعلق است به معنی پنجم (اردو) دیکھو بادرنگ کے پانچویں معنی

بادرنگبویه اصطلاح۔ بقول برہان بر وزن و معنی بادرنجبویه و آن گیاهیست که عقرب را هلاک کند و امراض سوداوی و بلغمی را نافع باشد و بادرنجبویه معرب آنست و در عربی بقلهٔ اترجیه گویند۔ خان آرزو در سراج فرماید که گیاهے است مفرح که از آن بوے ترنج آید و فرماید که آنچه بعضی بادرنجویه بحذف با معرب این گفته اند غلط است صاحب محیط بر بادرنجبویه فرماید که معرب بادرنگبویه فارسی است و بعربی مفرح القلب و مفرح القلب المخزون و حبق الریحانی و حشیشة السنور و بقلة الریحان و بقلهٔ غریبه و به رومی یاسفلین و به لغت مصر ریحان النفع و آن را بادرنبویه و بالنگبویه نیز گویند چه بوے آن مثل بادرنج یعنی اترج است و بهندی بلی لوٹن و آن نباتے است مثل پودینه۔ هر سال سبز می شود و گربه این را دوست میدارد۔ گرم و خشک در وسط دوم و گویند در سوم و گویند در اول و گویند معتدل در گرمی و خشک در دوم و قول اول را اصح دانسته اند و بهترین آن تازه۔ نافع جمیع امراض بلغمی و سوداوی و خصوص جرب سوداوی و مسخن بدن و مفرح نفس و مقوی دل و دماغ و حواس و منافع بسیار دارد (الخ) (اردو) بلی لوٹن۔ بقول آصفیہ ہندی۔ اسم مذکر۔ سنبل الطیب۔ بالچھڑ۔ بادرنجبویہ۔ صاحب جامع الادویہ نے اسکا مشہور نام بلائی لوٹن۔ بلی لوٹن لکھا ہے جس پر بلی عاشق ہے

بادرنگین اصطلاح۔ بقول برہان و بحر و جامع و رشیدی و مؤید کنایه از شعر و بیت که قصیده و غزل و قطعه و رباعی باشد صاحب سروری

از حکیم سنائی سند آورده (ے) باد رنگین است شعر و خاک رنگین است زر ؎ تو عشق این و آن چون آب و آتش بے قرار ؎ بهار گوید که اطلاق آن بر سبیل تخیل است و درین هر دو معنی فرقیست جلی - خان آرزو در سراج فرماید که عبارت از سخن خوب مؤلف عرض کند که مرکب توصیفی است و معنی لفظی این حرف و سخن رنگین که باد بمعنی حرف و سخن بجائش گذشت پس با خان آرزو اتفاق نداریم و قول اهل زبان را درست خیال کنیم زیرا که مطلق باد بمعنی شعر و سخن نیست بلکه بمعنی حرف و سخن است چنانکه بر معنی چارمش گذشت و مطلق سخن در فارسی بمعنی شعر آمده پس سخن رنگین بترکیب توصیفی بمعنی سخن خوب باشد و باد رنگین بمعنی حرف رنگین کنایه باشد از شعر و سخن نه سخن خوب پسند اهل زبان مؤید خیال ماست - فتامل - (اردو) رنگین کلام - مذکر -

بادرو اصطلاح - بقول برهان بروزن نازبو (۱) ریحانیست که آنرا بادرنجبویه گویند و نوعی از خیار است که آن را بادروج هم گویند و بعضے گویند (بادرو) تره ایست که برگش به (سپرغم) می ماند و بوے ترنج می دهد و بقول سروری بسکون دال و ضم رائے مهمله در نسخهٔ میرزا تره ایست همچو ریحان که آن را بادرنو و بادرنجبویه نیز گویند امّا در کتب طب تره ایست که تره خراسانی هم نام دارد (شمس فخری ے) کیوان برائے تره شهلات روز باد ؎ از کشت زار احرام آورده بادرو ؎ و بقول جامع نام سبزهٔ شبیهه بریحان - خان آرزو در سراج فرماید که مخفف بادرویه تره ایست خراسانی که ریحان کوهی هم نام دارد و بقول بهار (۲) مرادف بادگیر (طغرا ے) غیر از قفس کز هر طرف دارد هزاران بادرو ؎ نتوان شمردن خوش هوا خسخانه در لبسته را

وبقول صاحب جہانگیری سبزۂ باشد مانند ریحان
کہ آن را بادرنجبویہ ہم گویند صاحب محیط
کہ محقق مفردات طب است فرماید کہ اسم
فارسی خیاراست وبس وبزیادت عنین
معجمہ در آخر نیز گویند **مؤلف** عرض کند کہ
مرادف معنی اول (بادرنگ) کہ گذشت وخواص
ومزاج وماخذ ہم ہمہ را نجا مذکور ومحققین بالا
اختلافی کہ در معنی این دارند معتبر نیست بمقابلۂ
صاحب محیط (**اردو**) (۱) دیکھو بادرنگ
کے پہلے معنے (۲) دیکھو بادگیر۔

بادروج اصطلاح۔ بقول برہان بسکون
جیم گل بستان افروز وبوئیدن آن عطسہ آرد
وگزیدن عقرب را نافع وآنرا العربی ضومہ
ومفرح القلوب خوانند وبقول بعض ریحان
کوہی۔ صاحب ناصری بہ ہمزبانی برہان اینقدر
اضافہ کند کہ این را سپرغم ہم گویند صاحب
جمع بربستان افروز قانع۔ خان آرزو در
سراج گوید کہ بذال معجمہ موقوف وجیم۔ بادرنگ
کہ نوعی از خیار است وبقول بعض بادرنجبویہ و
قوسی ہم بادرنگبویہ گفتہ وبادروکہ گذشت
ظاہر امخفف این است **مؤلف** عرض کند کہ
صاحب محیط درین خصوص معتبر است از دیگران
۔ فرماید کہ اسم نبطی است ومعرب آن بذال
معجمہ باذروج ولعربی حوک وبیونانی اوقیمین و
بفارسی تخمۂ خراسانی وبہندی بابری وتلسی
جنگلی وماصراحت کامل بر اوقیمین کردہ ایم۔
وجہ تسمیۂ این غیر ازین نباشد کہ روج بقول
برہان بمعنی روز است کہ بعربی نہار خوانند۔
پس معنی لفظی این فرشتۂ روز است کہ باذ
بمعنی فرشتہ بجایش گذشت وفارسیان این نام
را برائے اوقیمین نظر بعقیدۂ ہنود قرار
دادہ اند۔ صاحب ساطع بر تلسی فرماید کہ
ہندوان پرستش این کنند وعقیدۂ شان آنست
کہ حورے بود کہ کرشنا با او عشق داشت وآن

حور در آخر صورت این نبات گرفت (الخ) پس در خانۂ هر یک ازین قوم درخت بادروج موجود می باشد زن و مرد هر صبح پیش او می روند و هولے او می گیرند و هر دو دست خود بر این درخت می مالند و باز بر روی خود بعقیدۂ شان این عمل ایشان را محفوظ دارد از آفات ارضی و سماوی و محبت زن و شوهر مستحکم می شود بوسیلۂ آن (اردو) دیکھو اوقیمن۔

بادروجبویہ اصطلاح۔ بقول هفت۔ گیاهے است که بر گهایش شگافته و بوی ترنج دارد کذافی زفانگویا و او را شاه تره هم گویند دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد **مؤلف** عرض کند که صاحب محیط هم ازین ساکت و بادرنجبویه بجایش گذشت و شاه تره چیز دیگر است که بجایش می آید۔ صاحب محیط در بحث شاه تره ذکر این نکرد۔ بخیال ما صاحب هفت از تحقیق کار نگرفت و این چیزی نیست غیر از بادرنجبویه و مبدل بادروزبویه که رے هوز بجیم عربی بدل شود چنانکه سوز و سوج (اردو) دیکھو بادروزبویه۔

بادرود اصطلاح۔ بقول رشیدی و سراج و شمس بسکون دال و ضم راو دال ثانی چوبی که در زیر شاخ درخت میوه دار گذارند تا از گرانی بار نشکند دیگر کسے از محققین فارسی ذکر این نکرد **مؤلف** عرض کند که رود بقول برهان رودۂ گوسفند وغیره و نزد کمان حلاجی وتار سازها باشد (الخ) پس بخیال ما طلب اضافت است بمعنی رودۂ وتارے که متعلق به باد است و کنایه از تارے و رشتۂ و رسنے که قائم کنند برائے آنکه میوه گران بار از باد حرکت نکند و نشکند۔ باغبانان هند میوۂ گران بار را در ظرف سبک جا دهند و آن ظرف را بوسیلۂ رسنی یا تارے یا رشتۂ که باشاخ سطبری متعلق باشد آنقدر بلند کنند که گرانی میوه بر شاخ نازکش قائم

نباشد معاصرین عجم گویند کہ ہمین رسم است
در ایران ہم پس طرز بیان صاحب رشیدی
این کنایہ را از معنی حقیقی بے تعلق کردہ است
کہ بعوض رسن چوب را قائم کرد برائے چوب
لغتے دیگر است کہ آنرا (باردو) نام است
کہ می آید غور بر ما خذ نکرد (اردو)
وہ چھینکا جو ثمرۂ درخت مین لگا کر لٹکاتے ہین
تاکہ وزنی پھل ہوا کے جھونکون سے گر نہ پڑے
اور ضائع نہونے پائے۔

بادروزبویہ اصطلاح۔ بقول ضمیمہ برہان
گیاہے است کہ بوے ترنج می دہد و برگہایش
شگافتہ می باشد دیگر کسے از محققین فارسی زبان
ذکر این نکردہ و صاحب محیط ہم ازین ساکت۔
مؤلف گوید کہ تعریف این ہمانست کہ صاحب

ہفت قلزم بر بادروجوبہ نوشت خیر گذشت
کہ مرادف (شاہ ترہ) نگفت چنانکہ صاحب ہفت
بر بادروجوبہ نوشتہ است بخیال ما این ہمان
بادرنگبویہ باشد کہ گذشت۔ فارسیان ترنج را
(بادرو) ہم گفتہ اند و صراحت ماخذش ہمدرانجا
کردہ ایم پس زائے ہوز بران زیادہ کردہ۔
(بادروز) کردند مخفی مباد کہ بقول صاحب
قانون دستگیری زائے ہوز در آخر بعض کلمات
زائد ہم باشد چنانکہ ترب و تربز و کشاورو
کشاورز۔ پس (بادروز) را با کلمہ (ابویہ) مرکب
کردہ چیزی را نام نہادند کہ بوے ترنج دارد
مرادف (بادرنگبویہ) و بحث کامل این ہمدرانجا
گذشت (اردو) بلی لوٹن۔ اسم مذکر سنبل
الطیب (دیکھو بادرنگ بویہ)

بادروزہ اصطلاح۔ بقول برہان بفتح رائے نقطہ دار (۱) بمعنی ہر روزہ باشد و (۲)
خوراک و قوت ہر روزہ را نیز گویند و (۳) جامہ کہنہ و لباسے کہ ہر روز پوشند و (۴) چیزے
را گویند کہ مردم را ہمیشہ در کار باشد۔ صاحب ناصری بر معنی اول و سوم قانع یعنی می فرماید

کہ قوت ہر روزہ و لباس ہر روزہ باشد و بقول جامع قوت لایموت و ما یحتاج ہر روزہ از جامہ وغیرہ صاحب سروری بحوالۂ نسخۂ وفائی ذکر معنی دوم کردہ و بحوالۂ تاج المآثر ذکر معنی سوم و بحوالۂ تحفہ ذکر معنی چہارم و فرماید کہ بحذف دال ہم بنظر آمدہ و صاحب جہانگیری بر معنی اول قانع و از حکیم سوزنی سند آوردہ (ط) شرف توئی و شرف گوہر حمید الدین ہ کہ شد مدیح تو تسبیح با دروزۂ من ہ (نثر مقامات حمیدی) عروس را بہ پیرایۂ ہمسایہ یک شب بیش نتوان آراست و آرایش با دروزہ بسوال و جواب در یوزہ نتوان خواست خان آرزو در سراج فرماید کہ ہر چہ مردم را در کار باشد ہر روز و خصوصیت بجامہ و قوت ندارد چنانکہ برخی گمان برده اند و بمعنی جامۂ کہنہ مجاز است چہ ہر چہ مدام در استعمال در آید البتہ مندرس و ضائع می شود (حکیم سنائی از سروری ط) یکی جامہ وین با دروزہ ز قوت ہ دگر زین ہمہ بیشی و سیری است (نثر تاریخ تاج المآثر در رزمیہ۔ از سروری) لشکر اسلام جامہ ہائے با دروزہ را بلباس حرب بدل کردند صاحب رشیدی ہمزبان صاحب سراج فرماید کہ بدون دال مہملہ ہم آمدہ صاحب مؤید ہم ذکر این کردہ **مؤلف** گوید کہ اصل این (بار وزہ) بمعنی ہر روزہ باشد یعنی چیزی کہ ہر روز بکار آید و کلمۂ با در اینجا بمعنی معیت است و بس و دال مہملہ زائد باشد چنانکہ شفتالو و شفتالود و پیداد و پیداد و معناً با خان آرزو اتفاق داریم کہ معنی اول حقیقی است و دیگر معانی ہیچ کہ بدون ترکیب اضافی از اصل لغت حاصل نمی شود چنانکہ از اسناد بالا پیداست یعنی تسبیح با دروز و آرایش با دروزہ و جامۂ با دروزہ مخفی مباد کہ (جامۂ با دروزہ) را بمعنی جامہ کہنہ

گرفتن۔ کنایہ ایست وایمعنی در مجرد (بادروزہ) اصلا نیست وہمچنین معنی قوت وخوراک ہر روزہ در مجرد (بادروزہ) نباشد (اردو) روزانہ۔ بقول آصفیہ۔ روز بروز ہر روز۔ ہمیشہ (الخ) جیسے غذائے روزانہ۔ لباس روزانہ۔ شغل روزانہ (ہر روز کا) (ہر روز کی)

بادروغ اصطلاح۔ مرادف بادرنگ ومزید علیہ بادرواست بمعنی آویزش واشارہ این ہمہ را نجا کردہ ایم باید کہ بضمہ راے مہملہ خوانیم کہ روغ مزید علیہ رو باشد بزیادت غین معجمہ چنانکہ چراو چراغ کہ بمعنی زیرا باشد (اردو) دیکھو بادرو۔

بادرون بویہ اصطلاح۔ بادال موقوف ہمان بادروجبویہ۔ صاحب ہفت گوید کہ مرادف بادروج بویہ وآن را (شاہ ترہ) نیز گویند مؤلف عرض کند کہ ما صراحت کامل بر (بادروزبویہ) کردہ ایم واین ہم مزید علیہ (بادروبویہ) باشد کہ نون ششم زیادہ کردہ اند بر (بادرو) چنانکہ گذارش وگذارشن دیگر ہیچ وہمانجا تحقیق کردہ ایم کہ شاہ ترہ نباشد (اردو) بادیکھو بادروزبویہ

بادرونہ اصطلاح۔ بقول صاحب برہان وجہانگیری وہفت ہمان بادرنجبویہ باشد وآن ریحانیست معروف۔ مؤلف عرض کند کہ صراحت این بر (بادرنگبویہ) کردہ ایم واین بظاہر مخفف (بادرون بویہ) باشد یا بزیادت ہاے نسبت در آخر (بادرون) کہ مزید علیہ (بادرو) است واشارۂ این بر (بادرو) گذشت۔ مخفی مبادکہ (بادرو) وراے (بادرنگبویہ) باشد (اردو) دیکھو بادرنگبویہ۔

بادرویہ اصطلاح۔ بقول صاحب رشیدی وشمس۔ بدال موقوف وراے مضموم ترہ خراسانی کہ ریحان کوہی نیز گویند مؤلف گوید کہ ہمین

معنی بر (باد رو) گذشت جیف است که سند استعمال این پیش نشد و دیگر کسے از محققین اہل زبان تصدیق این نکرد و صاحب محیط هم ازین ساکت پس اگر این را مزید علیه (باد رو) خیال کنیم تحتانی و هاے هوز آخر زائد باشد دیگر هیچ (اردو) دیکهو باد رو۔

بادره اصطلاح۔ بقول برهان و رشیدی و جامع و ناصری بسکون ثالث بروزن بادشه (۱) سخن گفتن بے اندیشه و تندی و تیزی درکار کننده مخفی مباد که باد بمعنی سخن و تند و تیز هم بجاے خودش گذشت و بمعنی نغمه و آهنگ هم و باد بمعنی ذوم کنایه باشد از شلوار که در راه رفتن حرکت کند بوسیله باد نمیدانیم که محققین بالا در معنی اول چگونه معنی مصدری یا حاصل بالمصدر پیدا کرده اند فتامل۔ واضح باد که آنانکه پاچهٔ زیر جامه را به زیادت رائے مهمله پارچه نوشته اند غلط کرده اند یا تصحیف کتابت باشد دیگر هیچ (اردو) (۱) بے دهڑک۔ بقول آصفیه بے خوف و خطر۔ بے اندیشه۔ بے سوچے۔ بے تحاشا۔ بے محابا۔ (۲) ازار۔ موافق قیاس است سکون دال مهمله و فتح رائے مهمله زیرا که این مرکب است از باد به معنی هوا و ره مخفف راه که بمعنی طریق و رسم و قاعده و نغمه و آهنگ آمده پس (باد ره) اسم فاعل ترکیبی است بمعنی طریق باد دارنده و کنایه از سخن بے اندیشه زننده و تیزی درکار کننده مخفی مباد که باد بمعنی سخن و تند و تیز هم

بقول آصفیہ۔ اسم مؤنث۔ شلوار۔ تنبان۔ پیجامہ۔ تہ پوشی۔ مستہمن۔

(الف) بادریس اصطلاح۔ بقول برہان

(ب) بادریسہ (الف) بکسر رابع وسکون تحتانی وسین بے نقطہ (۱) چرم یا چوبی باشد مدور کہ در گلوے دوک کنند بجہت آنکہ ریسمانی کہ می ریسند یکجا جمع شود و بعربی فلکہ خوانند و بفتحہ تا بے را گویند کہ زنان بدوک دہند و (۲) نیز تختہ گرد میان سوراخی باشد کہ بر سر چوب خیمہ زنند و (۳) بمعنی بادزن ہم آمدہ۔ ہم او بر (ب) گوید کہ بمعنی (الف) باشد و بر معنی اول و دوم قناعت کردہ صاحب بحر بذکر (الف و ب) بر معنی اول قانع۔ صاحب جامع نسبت ہر دو بذکر معنی اول نسبت معنی دوم گوید کہ کلیچہ دکاچ خیمہ و ذکر معنی سوم ہم کردہ۔ صاحب ناصری نسبت ہر دو بذکر معنی اول نسبت معنی دوم فرماید کہ کلیچۂ ستون خیمہ بنابر مشابہت با معنی اول (ابو الفرج رومی ۱) فلک فضل را توگردانی پا دوک را بادریسۂ افلاک پا صاحب جہانگیری ہم ذکر (الف و ب) کردہ و بذکر معنی اول و دوم برائے معنی اول سند شمس طبیبی آوردہ (۲) باآبروی عدل تو این بادریس آسمان پا از کردہ ہائے خویشتن خود را پشیمان ساختہ پا (حکیم سنائی ۳) نشود مرد پیر دل وصعلوک پا پیش ما ماو بادریسۂ دوک پا خان آرزو در سراج بذکر ہر دو فرمایند کہ (الف) بمعنی اول و (ب) بزیادت ہائے موز برائے معنی دوم افادۂ تشبیہ کند و فرماید کہ آنچہ قوسی بدوک زنان تفسیر نمودہ مستند بدین بیت خاقانی سہو اوست (۴) سرگشتہ کرد چرخ چون چرخ بادریسہ پا فریاد ازین فسون گر زن فعل سبز خاورپا نیز فرماید کہ آنچہ بشین معجمہ در ہندوستان شہرت دارد غلط است اگرچہ تبدیل سین مہملہ بہ شین معجمہ درست باشد۔

صاحب سروری مجرد (ب) را ذکر کند و
فرماید که تا بی باشد که زنان بدوک دهند اما
در اکثر نسخ بمعنی آن چیز مدور که در گلوی دوک
کنند که منع ریسمان کند و شیرازیان بدرسیه گویند
و بعربی فلکه و در شرفنامه بمعنی آن گرده چوبین
که میان آن را سوراخ کرده بر ستون خیمه کنند
و در نسخه نیاز به معنی باد زن آمده. صاحب
رشیدی بذکر هر دو بر معنی اول و دوم قانع
و صاحب غیاث بر (ب) فرماید که چوب مدور
یعنی قرص چوبین سوراخدار که بر ستون خیمه نهند
و هم او بر فلکه نوشته که بضم. بادریسه و آن چوبک
مدور. میان سوراخ بود که بر ستون خیمه نهند و
قرص کوچک سوراخدار که در دوک چرخه می کشند
و صاحب منتخب بر فلکه گوید که بالفتح چرخه ریسمان
و چوبک گرد و میان سوراخ. که در میان دوک
چرخ می کند و چوب گرد که سر ستون خیمه را بدان
می گذارند و دوک بقول برهان آلتی که بدان
ریسمان ریسند و خان آرزو در سراج نسبت
دوک فرماید که بواو معروف آلتی است آهنی
که ریسمان بدان ریسند و بحواله قوسی گوید که
بمعنی چرخ زنان و بمعنی چوبی که ریسمان پشم
و موی بدان ریسند مخفی مباد که ریسیدن بقول
بحر بمعنی تافتن. تار پنبه و پشم و ابریشم و امثال
آن مؤلف عرض کند که (الف) اسم فاعل
ترکیبی است بمعنی ریسنده باد و کنایه از چرخی
مدور که در دوک باشد و چون رشته پشم یا
ابریشم یا پنبه تیار شود بران می پیچد و جمع گردد
فارسیان این را با های هوز در آخر هم استعمال
کرده اند و این های زائد است. همین است
حقیقت معنی اول پریشان بیانی محققین خیال را
پریشان می کند. نسبت معنی دوم عرض می شود
که چرخی که بالای بعض ستون خیمه قائم کنند تا
رسن بوسیله آن بآسانی حرکت کند و این تخصیص
ندارد و با خیمه بلکه این را بالای پرده های خانه

ہم قائم کنند تا بوسیلۂ آن رسن ہائے پردہ در آویختن و برداشتنش آسان حرکت کند۔ خان آرزو درست گوید کہ ہائے آخر برائے این معنی جہت تشبیہ باشد کہ این چرخ ہم شابہ بادریس است جیف است کہ برائے معنی سوم سند استعمال پیش نشد و معنی لفظی الف و ب برائے کنایہ یعنی سوم خلاف قیاس نیست کہ بادزن ہم منوچہ ریسندہ باد است و بس (اردو) (الف و ب) (۱) چرخے کی پھرکی جس پر کاتا ہوا تاگا لپیٹا جاتا ہے اور جمع ہوتا ہے (۲) وہ چھوٹی سی چرخی جو رسی کی آسانی کے لئے ستون خیمہ یا چلمن یا پردہ میں قائم کرتے ہیں جسکو دکن میں گپی کہتے ہیں۔ (۳) دیکھو بادزن۔

بادریسہ چشم اصطلاح۔ بقول بزبان و بحر و جامع (۱) کنایہ از مردم یک چشم باشد کہ بعربی اعور خوانند و (۲) کنایہ از شیطان و (۳) دجال ہم۔ صاحب جہانگیری در ضمیمۂ اول و صاحب رشیدی در استعارات بہ معنی اول قانع **مؤلف** عرض کند کہ این کنایہ ایست بدون اضافت بادریسہ و فی الحقیقت اسم فاعل ترکیبی است بمعنی چشم مثل بادریسہ دارندہ یعنی چنانکہ بادریسہ را یک سوراخ است کہ بر آن چرخ زند ہمچنین یک چشم دارند و معنی دوم و سوم مجاز آن گویند کہ یک چشمی ہم صفت دجال است (اردو) (۱) کانا بقول آصفیہ۔ ہندی۔ ایک چشم۔ ایک آنکھ کا ایک آنکھ کا اندھا۔ واحد العین۔ کانڑا جیسے "کانا مجھے بھائے نہیں اور کانے بن سہائے نہیں" (۲) شیطان۔ بقول آصفیہ۔ عربی اسم مذکر۔ ابلیس۔ عزازیل۔ معلم الملکوت (ذوق ؎) ہونا عاشق سونچکر اس دشمن ایمان کا ؛ دل نکر جلدی کہ جلدی کام ہے شیطان کا (۳) دجال۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر۔ صیغۂ مبالغہ یعنے دجلہ سے پیدا ہونے والا۔

اہل اسلام کے عقائد کے موافق یہہ شخص قیامت
کے کچھہ عرصہ پہلے دریائے مذکور سے پیدا ہوکر
اصفہان سے ظہور کریگا۔ ایک آنکھہ سے کانڑا
اور بڑا کافر ہوگا حتی کہ اسکے ماتھے پر بھی لفظ
کافر لکھا ہوا ہوگا۔ خاص اہل ایمان کو بوجہ
نور ایمان نظر پڑیگا اور وہ الوہیت کا مدعی
ہوکر بہت سے خرق عادات مثل احیاء اموات
یا امانت احیا اور کہتون۔ باغون کو بار آور کرنا
وغیرہ وغیرہ بطور استدراج دکھا کر بہت سے
آدمیون کو اپنی الوہیت کا معتقد کرلیگا
تین روز کے عرصہ مین تمام عالم پر قابض
ہوکر گمراہی پھیلائیگا۔ اسکی یہ کیفیت دیکھکر
حضرت عیسی علیہ السلام آسمان سے اور
امام مہدی آخر الزمان ع (سر من رای) نامی
غار سے تشریف لاکر ہلاک کرینگے۔ ظہور سے
چالیسوین دن ہلاک ہوگا جس مین پہلا دن
ایک سال کے برابر دوسرا ایک ماہ تیسرا
ہفتہ کے برابر ہوگا باقی سینتیس روز ایام
معہود کے برابر ہونگے۔

بادریش اصطلاح۔ بقول بحر بیاے
معروف (۱) غرور و لاف۔ و بقول سروری
(۲) کنایہ از خود نما و لاف زننده **مؤلف**
عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی
کسی کہ باد در ریش دارد مخفی مباد کہ باد بمعنی
غرور ہم بجاے خود مگذشت از قبیل (باد بروت)
کہ مذکور شد و کنایہ لطیف است یعنی کسی
کہ لاف و غرور و خود نمائی کند گویا باد در ریش
خود دارد۔ صاحب بحر در عرض معنی غرور
نفرمودہ است و برائے معنی بیان کردہ
اش باید کہ باد را مضاف کنیم بسوی ریش
۔ و باضافت خوانیم حیف است کہ سند
استعمال ہر دو پیش نشد اما خلاف قیاس
نیست و قول صاحب سروری کہ از اہل
زبانست معتبر است (اردو) (۱) غرور

لاف۔ مذکر۔ (۲) مغرور۔ خود نما۔ لاف مارنے والا۔ شیخی باز۔

بادریشہ چشم اصطلاح۔ بقول بہار کنایہ از پلک چشم۔ سند استعمال پیش نکرد۔ دیگر کسے از محققین فارسی زبان با او نیست و کنایۂ لطیف ہم نیست۔ معاصرین عجم بر زبان ندارند۔ ایجاد بندہ باشد (اردو) پلک بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مؤنث۔ پل۔ ثمرہ۔ آنکھ کے بال۔

بادریہ اصطلاح۔ بقول صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ۔ نوعی از بادکش چوبین کہ در سقف خانہ بیاویزند۔ دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد و سند استعمال ہم پیش نشد اگر از قیاس کار گیریم اسم فاعل ترکیبی است کہ ریہیدن بقول بحر بمعنی ویران کردن و افتادن آمدہ پس معنی لفظی این ہوا افتادہ و ہوا واقع شدہ و کنایہ از بادکش

توان گرفت ولیکن سند استعمال باید۔ معاصرین عجم بر زبان ندارند (اردو) وہ پنکھا جو چھت مین لٹکاوین۔ مذکر۔

(الف) **بادزد** اصطلاح۔ صاحب انند

(ب) **بادزدن** نسبت (الف) بحوالۂ فرہنگ فرنگ فرماید کہ بمعنی گرد باد و طوفان و تند باد۔ صاحب تحقیق الاصطلاحات بند (ب) گوید کہ گوز سر دادن (صائب ب) ؎

داغ از حرارت جگرم دادمی زند ؛ آتش ز سوز سینۂ من بادمی زند ؛

مؤلف عرض کند کہ (بادزدن) (۱) بمعنی حقیقی اوست یعنی ہوا رساندن چنانکہ ظہوری گوید (ب) ؎

بادیکہ بر عبیر زند گرد دامنش ؛ بر جیب بخت ہمتش از خاک پاے کیست ؛ و (۲) کنایہ باشد از آہ و نالہ کردن کہ باد بمعنی آہ و نالہ بجایش گذشت و سندش ہم ہمدر انجا مذکور۔ پس آنچہ صاحب تحقیق الاصطلاحات کنایہ از

گوزکردن باستناد ہمین شعر صائب گرفتہ غور
کامل بر لطافت معنی شعر و لطف سخن نکردہ
اگرچہ باد بمعنی گوز ہم گذشتہ نازک خیالان
تصفیہ این کنند کہ درین شعر نظر بر معنی مصرع
اولش در مصرع دوم آہ بہتر است یا
گوز فتامل نسبت (الف) عرض می شود کہ
(۱) ماضی مطلق است از مصدر (ب)
بہرد و معنیش و (۲) معنی بیان کردہ صاحب
اند۔ بخیال ما تند باد و طوفان غیر از گرد باد
است و برائے این معنی طالب سند استعمال
باشیم کہ معاصرین عجم ہم بر زبان ندارند
و صاحب اند و فرہنگ فرنگ ہم از اہل
زبان نیست و محققین فارسی زبان ہم
ازین معنی ساکت و وجہ کنایہ ہم پیدا نیست
(اردو) (الف) (۱) ہوا پہنچانا (۲)
طوفان۔ بگولا۔ گرد باد۔ بقول آصفیہ۔ مذکر
(ب) ہوا پہنچانا۔ گوز مارنا۔ آہ کرنا۔

باد زم اصطلاح۔ بقول برہان بفتح زائے
ہوز و سکون میم کارہائے عبث و بے نفع
و بقول سروری کار بیہودہ چنانکہ در نسخہ
وفائی از حکیم عنصر لیست (ے) چون بہ
ایشان باز خورد آسیب شاہ کامکار ؎
جنگ ایشان عجز گشت و سحر ایشان باد زم
؎ و فرماید کہ در بعضے از نسخ بہ رائے مہملہ ہم
بنظر رسیدہ **مؤلف** گوید کہ چنین نباشد
کہ این تصحیف است بازائے موز کہ کاتبان
چابک دست بزیادت یک نقطہ باد رم
را باد زم کردند و محققین بر ماخذ این غور
نکردند کہ برائے مہملہ گذشت طرفہ ماجراست
کہ ہمین شعر عنصری را بسند آن ہم نقل کردہ اند
اگر این را مبدل آن گیریم تبدیل رائے
مہملہ بزائے موز خلاف قیاس باشد (اردو)
دیکھو باد رم کے دوسرے معنے۔

(الف) **باد زن** اصطلاح۔ بقول بحر و

(ب) بادزنہ بہار (الف و ب) بمعنی مروحہ باشد صاحب برہان بر (ب) ذکر (الف) ہم کردہ و صاحب مؤید ہر دو را بمعنی بادبیزن آوردہ کہ بعربی مروحہ خوانند و صاحب رشیدی بذکر ہر دو بر معروف قانع۔ صاحب سروری نسبت (ب) فرماید کہ بادزن را گویند و بادبیز ہم و صاحب جامع بر (ب) فرماید کہ بمعنی بادبیزن است و صاحب جہانگیری ہمزبانش (ابوطالب کلیم (الف) ؎

مارا زکف اختیار رفتہ ؎ جز بادبدست بادزن نیست ؎ (علی خراسانی (الف) ؎

تا رود در خواب راحت نرگس جادوی او ؎ نائہ من بادزن شد زلف او را یاد کرد ؎ (امیر خسرو (ب) ؎) بادزنہ دست بہ دست ہمدیگر ؎ وزدم او باد بدست ہمدیگر ؎

مؤلف عرض کند کہ (الف) اسم فاعل ترکیبی است بمعنی بادزننده و کنایہ از مروحہ و (ب) بہائے نسبت منسوب بہ چیزے کہ بادمی زند ہائے آخرہ را زائد گیریم یا ہائے لیاقت ہر دو کنایہ باشد از آلہ کہ بوسیلۂ آن باد حاصل شود (اردو) دیکھو بادبیزن۔

بادزہر اصطلاح۔ بقول برہان بروزن و معنی فادزہر است کہ عوام پازہر گویند و بعربی حجرۃ الیتیس و بعضے مہرۂ مار را نیز بادزہر گفتہ اند کہ حجرۃ الحیۃ باشد۔ صاحب جامع ذکر معنی اول الذکر کردہ۔ صاحب ناصری فرماید کہ نام مرضی است کہ گلو و دم کند و نفس گرفتہ شود و آن را زہرپا نیز گویند و بتازی خناق۔ صاحب سراج ہمزبانی ناصری فرماید کہ باد در اینجا بمعنی مرض است چنانکہ بجایش گذشت **مؤلف** عرض کند کہ ما صراحت این مرض بر (بادزہرہ) کنیم کہ می آید و دیگر کسے از محققین

ذکر این بر (بادزہر) نکرد وجزین نباشد کہ مخفف (بادزہرہ) گیریم بحذف ہائے آخرہ صاحب سوار السّبیل نسبت (بادزہر) گوید کہ بہ فارسی (پادزہر) بہ بائے فارسی قسمی است از ادویۂ معدنیہ کہ دفع ضرر زہر کند وبعربی آن را حجرۃ التّیس نام است۔ صاحب محیط فرماید کہ بادزہر اسم فارسی جنس تریاق است ومعنی آن غسّال السّم ومراد ازان چیزیست کہ مقاومت سموم نماید مثل تریاق وبعربی حجر السّم نامند وگاہ بارا بہ فا بدل کردہ فادزہر می گویند کہ معرّب بادزہر است وگاہ دال را می اندازند وبازہر نامند وآن اسم ہر چیز است کہ شرب وتعلیق آن حفظ روح از نقص ومقاومت ودفع ضرر سم از و نماید وگاہی از مطلق آن مراد تریاق باشد وآن را بیونانی کسفارمقا نامند و ایضاً فادزہر اسم دو دوائے تریاقی است کہ یکی از آن معدنی است ودیگر حیوانی۔ بادزہر معدنی را بعربی حجر السّم وبفارسی (بادزہر کانی) وزہر مہرہ نامند ودر بعض لغات معروف بہ حجر قیطاس است وآن سنگ معدنی است بالوان مختلفہ ومعاون آن مملکت خطا وکوہستان چین وتبّت وقندہار وباختر وخراسان وکرمان وتوران وغیرہ وبہترین آن خطائی۔ گرم وخشک در اول۔ الاّ گرمی آن قوی تر از خشکی آنست وبعضے سرد وبعضے معتدل مائل بحرارت می دانند فعل آن بخاصیت است نہ بطبیعت۔ مانع ضرر ہوائے وبائی واختلاف آبہا وہواہا ومانع تعفّن اخلاط وازالۂ سمیّت آنہا وتقویّت اعصاب وباہ کند ومنافع بسیار دارد (الخ) وبادزہر حیوانی سنگی است در شیروان ویارودہ و بازہر بعضے حیوانات مانند بزکوہی وگاو کوہی وخارپشت وغیرہ وچون مطلق این ذکر شود

حجر الشیس است و حجر الایل و بهترین انواع آن آنچه از بز کوهی بدست آید گرم در آخر دوم و خشک در اول سوم موافق جمیع امزجه و دافع اکثر سموم گرم و سرد حیوانی و نباتی و معدنی و مقوی جمیع قوتها و ارواح و اعضاء رئیسه و حرارت غریزی و باه و منافع بیشمار دارد (الخ) هم او فرماید که (بادزهر قنفذی) از جمله ادویه جدیده که اهل فرنگ در ینولا اطلاع بران یافته اند و آن چیزی است سخت مدور اندک طولانی قریب بشکل جوز بوا طعم آن بسیار تلخ که در زهره بعضی قنفذ های جبلی یعنی خارپشت کوهی در بعضی از جزائر ملک فرنگ پیدا می گردد گرم و خشک در سوم است گویند که جهت امراض بارد و رطب و دفع بعضی از سموم و سوء هضم و تخمه و هیضه و در دگرده و مثانه نافع و منافع دیگر هم دارد (الخ) و هم او بر (بادزهر گاوی) فرماید که اسم حجر البقر است (انتهی) **مؤلف** عرض کند که برای وجه تسمیه این هر قدر معانی که بر لفظ بادمذکور شد بکار این نمی خورد. صاحب سوار السبیل درست گفته که این مبدل پادزهر است بپای فارسی و پاد بقول برهان بمعنی نگهبان آمده پس پادزهر مرکب اضافی است بمعنی نگهبان زهر و تریاق زهر. پای فارسی بعربی و به فا بدل شده بادزهر و فادزهر شد چنانکه تپ و تب و اسپ و اسب و پیل و فیل و سپید و سفید و بازهر و پازهر و فازهر بحذف دال که می آید. (اردو) فادزهر بقول آصفیه معرب. پادزهر. حافظ روح. دافع سم. پاک کنندهٔ زهر. زهر مهره. حجر الشیس.

بادزهره اصطلاح. بقول برهان وجامع بفتح رای قرشت نام مرضی است و آنرا	بعربی خناق گویند و بقول رشیدی و جهانگیری مرضی که از آن گلو ورم کند و نفس آدمی گرفته شود

وآن را زہر باد نیز گویند و بتازی خناق۔
صاحب فصوص الاعراض گوید کہ خناق بضم
اول و فتح ثانی و الف و قاف معرب از
خناک بکاف است کہ بمعنی خفہ کردن و
گلو گرفتن آمدہ و در اصطلاح اطبا آنست کہ
در دم زدن یا در چیزے فرو بردن یا در
ہر دو فتورے بر سبیل امتناع یا تغیر بحسب
موضع علت و قوت سبب و ضعف آن راہ
یابد چہ اگر آفت در آلات تنفس و نواحی آن
بود فتورے در نفس و اگر در اعضائے غذا
و حوالی وے باشد سوء حال در بلع رو نماید
و پوشیدہ نماند کہ این در ابتدا و ہنگام ضعف
سبب باشد والا بعد استحکام علت و عظم
سبب بنا بر انضغاط و مجاورت آفت یکی
بدیگری متعدی گردد۔ غایت آنکہ در مضر مادہ
بیشتر از آن باشد و این علت را اختناق
نیز گویند۔ وجہ تسمیہ آن بلحاظ معنی لغوی وے
باشد از ان کہ حدوث این علت گاہے بہ ورم
وگاہے بدون آن می باشد نوع اول آنکہ
سبب وے آماس باشد و نوع دوم آنکہ بے
آماس بود کہ در عضلۂ مفتحۂ حنجرہ استرخا یا در
عضلۂ باطنی آن پیوست مفرط افتد و بدان
سبب در تنفس و جذب ہوا فتورے واقع
شود (الخ) **مؤلف** عرض کند کہ صاحب
برہان ذکر خناک بجاے خودش کردہ گوید کہ
معرب این خناق است (الخ) بخیال ما ہاے
ہوز در آخر زائد باشد کہ باد زہر و زہر باد
ہر دو یکی است معنی لفظی این خبر این نباشد کہ
این مرض زہر است برائے ہوائے تنفس۔ یعنی
تنفس را بند کند و اگر علاجش بر وقت نشود
مریض بمیرد (اردو) خناق۔ بقول آصفیہ
عربی۔ اسم مذکر۔ ایک گلے کی بیماری کا نام
(انتہی) **مؤلف** عرض کرتا ہے کہ فارسی
مین اس کو خناک اور باد زہرہ کہتے ہین

اس مرض سے حلق بند ہو جاتا ہے اور تنفس
کی راہ مسدود ہو جاتی ہے۔

بادزیر دامن داشتن (مصدر اصطلاحی)
مرادف (باد در زیر دامن داشتن) است
کہ گذشت و سند این ہمہ را انجا مذکور شد
(اردو) دیکھو باد در زیر دامن داشتن۔

بادژ بقول برہان بکسر ثالث و سکون ژاے
فارسی۔ (۱) سرخی مفرطی باشد مائل بہ بنفشی
و کمودت و کدورت کہ بر روی مردم عارض
شود و سبب آن خون سوختہ بود کہ بر روی
آدمی دود و بعضے گویند صفراے سوختہ۔ و
روے صاحب بادژ شبیہ بود بروے
کسی کہ ابتداے علت جذام داشتہ باشد
و بعضے این علت را مقدمۂ جذام می دانند
و بعضی گویند سرخ باد است و ورم خونی
را نیز بادژ گویند و (۲) بمعنی شراب لعلی۔
صاحب جامع فرماید کہ بادژ و بادژفام
و بادژگام و بادژنام و بادژوام و بادش
و بادشفام و بادشگام و بادشنام و بادشوام
ہر دہ لغت بکسر دال و بسکون رابع سرخی مفرط
در روی انسان مائل بہ کمودت بسبب خون
مثل روے جدید الجذام و اکثر این مرض منجر
بہ جذام گردد و صاحب جہانگیری ہمزبان صاحب
برہان و جامع۔ صاحب فصول الاعراض۔
شارح حدود الامراض بر (بادشنام) گوید کہ
اصطلاحاً حمرہ منکرہ را گویند مائل بکدورت
کہ بسرخی ابتداے جذام ماند و بہنگام سرما
رو نماید و عند الاشتداد بہ تقرح جلد انجامد
و سبب وے آنست کہ ابخرہ کثیرہ و موی
بر سیدن سردی زیر جلد باحتقان و احتباس
گراید و بنا بر این فساد و تغیر پذیرفتہ با فساد
جلد و احداث قروح پردازد۔ مؤلف
عرض کند کہ باد بمعنی مرض خاص است و
عموماً مرض را ہم باد گویند کہ بر معنی شانزدہم

لفظ باد مذکور شد پس جا دارد کہ فارسیان
بزیادت شین معجمہ در آخر کہ برائے نسبت باشد
(بادش) کردند کہ بمعنی منسوب بمرض باد است
چنانکہ گند و گندش و بال و بالش و پس ازان
شین معجمہ برائے فارسی بدل شد ہمچون باگونہ
و باژگونہ و جا دارد کہ اصل این (باد دژ) بہ
دو دال مہملہ بمعنی ہوائے زشت و بد و مرض
زشت باشد کہ دژ بمعنی زشت و بد آمدہ پس
از دو دال مہملہ یکی را حذف کردہ (باد ژ)
کردند و نام مرضی خاص نہادند کہ ذکرش بالا گذشت
پس آخر اقوی است از اول و وجہ تسمیۂ دیگر
مرادفات بجائے خودش مذکور شود و جا دارد
کہ بادش مخفف بادشام باشد کہ اہل طب
بر ذکر بادشام قناعت کردہ اند از ینجہت
توانیم قیاس کرد کہ اصل این لغت بادشام
است و وجہ تسمیہ اش بجائے خودش می آید
و باژ مبدل بادش چنانکہ بالا مذکور شد
واللہ اعلم۔ حیف است کہ محققین فارسی زبان
ذکر معنی دوم نکردہ اند بخیال ماجزین نباشد
کہ باد بمعنی بادہ بجایش گذشت کہ مخفف بادہ
باشد و زائے فارسی در آخر مبدل شین معجمہ
کہ برائے نسبت است۔ پس معنی لفظی این
منسوب بہ مطلق بادہ و کنایہ از شراب اعلی۔
و صراحت مزید وجہ تسمیہ بر (باد ژنام) می آید
(اردو) (۱) بادشنام۔ باد ژ ایک مرض
کا نام ہے جو مشابہ ہے مقدمۂ جذام کے مذکر
(۲) شراب سرخ۔ انگوری شراب۔ مؤنث۔

(الف) باد ژ فام
(ب) باد ژ کام
(ج) باد ژ نام

اصطلاح۔ بقول برہان
و جامع و جہانگیری (۱)
مرادف باد ژ بمعنی
اول باشد کہ گذشت۔ صاحب سروری
ذکر (ج) کردہ فرماید کہ در نسخہ میرزا (۲)
شراب سرخ و (۳) بمعنی صفرا باشد و در سامی
بہ دو دال مہملہ (باد دژنام) غلبۂ خون کہ برائے ام

پیدا شود و از ان ریشها تولد کند و از
یوسف طبیبی سند آرد (رباعی) آنها که گرفتار
بباد ژنامند ۴ گر رگ نزنند در خورد شنامند
۴ صاحب رشیدی نسبت (ج) گوید که اصل این
(باد ژنام) بود یعنی زشت نام چه دژ
و دش بالضم لغت فرس است بمعنی زشت
و چون این باد بجسب نمود. زشت است
بدین نام موسوم شد **مؤلف** عرض کند که
باد درین هر سه لغت بمعنی مرض باشد چنانکه
بجایش ذکر کرده ایم و دژ بالکسر که مبدل
آن دش است بمعنی زشت و نام بمعنی خود
پس مرضی که نام زشت وارد آن را (باد ژنام)
نام نهادند و یک دال مهمله بکثرت استعمال حذف
شد و وجه تسمیه (الف) جزین نباشد که مرضی
که زشت فام است موسوم شد به (باد ژفام)
و همچنین است وجه تسمیه (ب) که بجای فام
و نام لفظ کام را داخل کردند که معنی آن مراد
و مقصد است پس مرضی که مقصد تش زشت
است بدین اسم موسوم شد مخفی مباد که
صاحب سروری نسبت (ج) ذکر معنی شراب
و صفرا هم کرده است نسبت آن عرض میشود
که آنچه در نسخهٔ میرزا شراب سرخ و صفرا را
(باد ژنام) نوشته قرین قیاس است و خیال
قطعی ما این است که (باد ژ) یا (باد ش)
نام حقیقی این مرض است چنانکه صراحت آن
بر (باد ژ) کرده ایم و (باد ژفام) و (باد ژکام)
و (باد ژنام) همه اسمای شراب سرخ و صفرا
است که فام و کام و نام هر سه الفاظ به
خصوصیت شراب و صفرا بر اسم حقیقی مرض
زیاده کرده اند یعنی سرخی شراب بصورت
این مرض است و مقصد شراب و صفرا با این
مرض واحد و نام شراب بمعنی با این مرض
مطابق. که فارسیان شراب را آب شر
خیال کنند پس محتمل نیست که از تحقیق ما خذ کار نگرفته

فرق ہر دو معنی در الفاظش نکردہ اند واز
کلام یوسف طبیبی سندے کہ پیش شد ازان
ہم معنی دوم توان گرفت کہ می خوارانرا دائما
وجا دارد کہ باوجود این فرق نازک در
لفظ و معنی کہ بیان کردہ ایم فارسیان این
ہر سہ الفاظ را باو صفے کہ تخصیصش باشد
وصفرا است مجاز آ برائے مرض (بادژ)
استعمال کردند۔ فتامل (اردو) (۱و۲)
دیکھو (بادژ) (۳) صفرا۔ بقول آصفیہ۔
عربی۔ اسم مذکر۔ پت۔ زرداب تلخ
اخلاط اربعہ بدن سے ایک زرد رنگ کے
خلط کا نام ہے۔ جگر مین جو طبخ کے وقت خون
کے اوپر جھاگ اوٹھتے ہین وہ صفرا ہی سے
متعلق ہین۔ مزاجاً نہایت گرم وخشک۔

بادژرو اصطلاح۔ بقول شمس (بادروج)
وبہندی (بابری) وگویند نام گیاہی است

کہ بوے تریخ دارد وگویند شاہ ترہ۔ دیگر
کسے از اہل تحقیق ذکر این نکرد وصاحب
محیط ہم ساکت۔ معاصرین عجم بر زبان ندارند
مؤلف گوید کہ جزین نیست کہ (بادرو)
را کہ گذشت بہ زاے فارسی نقل کردہ است
وبر ماخذ غور نکردہ (اردو) دیکھو بادرو

بادژروام اصطلاح۔ بقول برہان بر
وزن ومعنی (بادژنام) **مؤلف** عرض
کند کہ اشارۂ این بر (بادژ) کردہ ایم وجہ
تسمیۂ این جزین نباشد کہ لفظ وآم کہ بمعنی
رنگ ولون وشبہ ومانند است بالفظ
بادژ مرکب کردہ اند پس (بادژروام)
مرادف ومبدل (بادژفام) است
وبس کہ فا بہ واو بدل شود چنانکہ فرنج و
ورنج وحقیقت (بادژفام) بجایش مذکور
شد (اردو) دیکھو بادژفام۔

بادسار اصطلاح۔ بقول برہان وبحر

وجامع بروزن خاکسار (۱) بمعنی سبک سیر
وروندہ باشد و (۲) مردم سبک و بے
تمکین و وقار۔ صاحب ناصری بترک معنی
اول نسبت معنی دوم گوید کہ سبک و بے
تمکین و متکبر و بے معنی و سربہوائی مرادف
(بادسر) و فرماید کہ این را (بادسری) ہم
گویند مؤلف عرض کند کہ محقق زبان دان
در بادسر و بادسری فرق نمی کند و اسم
فاعل ترکیبی را با معنی مصدری مرادف میداند
زبان دان عجم بر قواعد زبان اکثر اعتنا
نمی کند۔ شک نیست کہ سکندری خورد
و صاحب سروری بادسر را بمعنی متکبر گفتہ
و بادسار را بمعنی سبکسر و بے وقار آوردہ
(ناصر خسرو ؎) نگوید تا برویش ننگرم من
نہ چون ہژاژ خاے بادسارے و بقول
جہانگیری کنایہ از سبک و بے تمکین (حکیم
اسدی ؎) فکندن بمردی تن اندر ہلاک

نہ مردیست کز بادسار نیست پاک (حکیم سوزنی
؎) بادۂ کز وے جدا گردد بخیل از زادمرد
بادۂ کز وے شود پیدا حکیم از بادسار
و بقول صاحب رشیدی بے سنگ و بے وقار
۔ بہار گوید کہ کنایہ از سبک و بے تمکین و جاہل
و تہی مغز و این را بادساری گویند مؤلف
عرض کند کہ در قول آخرین با صاحب ناصری
شریک سکندری خوردن است زیرا کہ سبکساری
و بی تمکینی را بادساری توان گفت نہ بادسار
را بالجملہ خیال ما این است و قرین بقیاس
ہم کہ صاحب برہان سبکسر را کہ مرادف
بادسار است بزیادت یاے تحتانی سبک
سیر خواند و غور بر ماخذ نکرد و صراحت مزید
از لفظ روندہ کرد و بہ تحقیق ما اصلا بمعنی اول
نیست تا آنکہ (بادسیر) نہ گفتہ شود کہ بادسار
از قبیل سبکسار است و مرادفش و کلمہ سار
در فارسی بمعنی سر آمدہ چنانکہ نگونسار بمعنی نگون سر

سگ سار کہ مخلوقیست کہ سر او بسر سگ ماند۔ (کذا فی البرہان) پس لفظ سار بمعنی سیر نیامدہ اندریں صورت (بادسار) را بمعنی باد سیر و سبک سیر گرفتن قابل غور است و سند استعمال پیش نشد نظر بر اعتبار صاحب جامع کہ از اہل زبان است اینقدر توانیم قیاس کرد کہ تحتانی بدل شد بالف چنانکہ یرمغان و ارمغان پس بادسار مبدل بادسیر توان گرفت (اردو) (۱) تیز رفتار۔ بقول آصفیہ جلد چلنے والا۔ بہت جلد چلنے والا۔ شتاب رو (۲) سبک سر بقول آصفیہ کمینہ۔ فرومایہ۔ اوچھا۔ کم ظرف۔ کم حوصلہ۔ احمق۔ (غالب ؎) وہ اپنی خو نہ چھوڑیں گے ہم اپنی وضع کیوں چھوڑیں ۔ سبک سر بن کے کیا پوچھیں کہ ہم سے سرگراں کیوں ہو۔

بادسبلت اصطلاح۔ بقول بحر و بہار تخوت و غرور مخصوص بمردان (شاہ قاسم انوار ؎) در مصطفی گریز کہ دریائے رحمت است و نگذار باد سبلت عاد و ثمود را۔ مؤلف عرض کند کہ سبلت بفتح اول و ثانی و ثالث در عربی زبان بمعنی بروت است (کذا فی المنتخب) پس این اصطلاح مرادف معنی اول (باد بروت) است کہ گذشت و صراحت ماخذش ہمدرانجا کردہ ایم۔ باید کہ با ضافت باد خوانیم و آنچہ محققین بالتخصیص بمردان کردہ اند غور نکردہ اند می دانیم کہ زنان بروت ندارند ولیکن ہرگاہ این اصطلاح بمعنی غرور متحقق شد ضرورت ندارد کہ این را مخصوص کنیم بصاحبان بروت اگر زنی غرور کند می توانیم کہ برائے او ہم استعمال این اصطلاح کنیم آنانکہ ذوق زبان دارند بر خیال ما غور کنند (اردو) دیکھو باد بروت کے پہلے معنے۔

بادسپیش اصطلاح۔ بقول مؤید باجہارم و پنجم فارسی و ترکیب اضافی یعنی باد شرق

زیرا چه صاحب صراح ترجمهٔ قبول بالفتح باد
پیش نوشته و در مقدمهٔ امام جار الله زمخشری
حسینی معنی قبول باد مشرق مرقوم است مؤلف
عرض کند که دیگر کسے از محققین فارسی زبان
ذکر این نکرد مخفی مباد که سپیش به شین معجمه آخر
لغتی نیست اما سپس بقول برهان بهر دو سین
مهمله و بای فارسی بکسر اول و فتح ثانی بمعنی پس
و پستر و بعد باشد چنانکه گویند ازین سپس یعنے
پس ازین و بعد ازین (انتهی) اندرین صورت
خیال ما اینست که (باد سپس) بهر دو سین
مهمله دبور باشد که از مغرب بطرف مشرق
وزد خلاف صبا که آن را قبول گویند وجه تسمیهٔ
این تردید معنی قبول می کند. صاحبان تحقیق بر
(باد پس پشت) صراحت کرده اند که باد غربی و
دبور است که از مغرب به طرف شمال وزد فمنه
صبا پس (باد سپس) مرادف (باد پس پشت)
باشد نه قبول. فتامل. حیف است که سند استعمال
پیش نشد. آنچه صاحب مؤید این را بشین معجمه
نوشته غلطی کتابت نیست که ردیف حرف آخرش
مؤید آنست اما غلطی محقق است که بر ماخذ غور
نکرد و جا دارد که کاتب مطبع (باد پیش) را
که گذشت بدین صورت نقل کردند بصورت
معنی بیان کرده صاحب مؤید مطابق لفظ
می شود و الله اعلم بحقیقة الحال. باقی حال طالب
سند استعمال باشیم (اردو) دیکھو باد پس
پشت. باد پیش.

بادسخا اصطلاح. بقول برهان و بحر و جامع
بکون ثالث و فتح رابع و خاے نقطه دار بالف
کشیده (۱) کنایه از دنیا باشد و (۲) مردم
صاحب همت و کریم الطبع. مؤلف عرض
کند که صاحب همت و کریم الطبع را بادسخا
گفتن خلاف قیاس نیست که اسم فاعل ترکیبی
و بمعنی اول سخاوت هوائی دارنده یعنی سخاوت
او هوائی است و بی نتیجه و بدین ترکیب کنایه

از دنیا توان گرفت و برای معنی دوم بمجرد بادسخی
کننده که افادت باد عام است و با کسی خصوصیتی
ندارد - معاصرین عجم بر زبان ندارند (اردو)
(۱) دنیا - مؤنث (۲) سخی -

بادسر اصطلاح - بقول برهان و بحر و سروری
و رشیدی و بهار بروزن دادگر (۱) صاحب
نخوت و گردن کش و متکبر را گویند صاحب
جامع بذکر معنی اول فرماید که (۲) بالفتح نوعی
از مرض اسپ هم - صاحب ناصری نسبت
معنی اول فرماید که مرادف (بادسار) یعنی
سبک و بی تمکین و متکبر و سر بهوائی و آن را
بادسری نیز گویند - (حکیم فردوسی ؎)
مر اپیش کاؤس بردی توان ؛ یکی بادسر نامور
پهلوان ؛ **مؤلف** گوید که آنچه صاحب جامع
ذکر معنی دوم کرده است غیر از تسامح او نباشد
که معنی دوم متعلق است به (بادسره) که به های
نسبت در آخرش آید و صراحت ماخذش هم
همدرانجا کنیم و نظر بر اعتبارش که محقق صاحب
زبان است همین قدر تواند قیاس کرد که
(بادسر) را بمعنی دوم مخفف (بادسره) گیریم
ولیکن ازین تاویل خیال اول اقوی است
که در کتابتش های موز ترک شده باشد
و آنچه صاحب ناصری فرماید که آن را بادسری
نیز گویند کم توجهی او بیش نیست چنانکه در تعریف
اکثر لغات بنظر آمده - اگر بادر ا بسوی سر
مضاف کنیم تواند گفت که بمعنی غرور است
و برای این طالب سند باشیم بالجمله معنی لفظی (بادسر)
باد در سر دارنده و کنایه از متکبر یا سبک
و بی تمکین ولیکن نظر بر سند استعمال معنی متکبر
و گردن کش بهتر است از سبک و بی تمکین
مخفی مباد که صاحبان ضمیمه برهان و مؤید ذکر
بادسران بالف و نون جمع کرده اند (اردو)
(۱) متکبر - مغرور - (۲) دیکھو بادسره -

بادسرخ اصطلاح - بقول وارسته و بحر

وبہار وغیاث مرضی است معروف (حکیم سلیم
ؒ) باد سرخ آورد روی خاک از کلگون او
؎ بسکہ گرد اعراض از رشک سپہر چنبری ؎
مؤلف عرض کند کہ باد در ینجا بمعنی مرض باشد
کہ بجایش گذشت وعلامت مرض سرخی جلد
است پس باد سرخ بمعنی مرض سرخ است
بترکیب توصیفی وقلب اضافت این سرخ باد
وسرخ بادہ وسرخجہ مرادف این ہم کہ بجایش
مذکور شود اشارۂ این بر لغت باد گذشت
(اردو) سرخ بادہ۔ دیکھو باد سرخ۔

باد سرد اصطلاح۔ بقول صاحب ضمیمۂ
برہان ومؤید وبہار کنایہ از دم سرد وآہ سرد
ونا امیدی باشد (اوحد الدین انوری
ؒ)
دل زبیم آنکہ باد سرد بر تو بگذرد ؎ روز و
شب جویان کہ ماہی را بر اندازد ز آب ؎
مؤلف عرض کند کہ مرکب توصیفی است
بمعنی ہوائے سرد۔ باد بمعنی دم وآہ بجایش گذشت
پس دم سرد وآہ سرد کہ بحالت نا امیدی از
سینہ بیرون آید۔ کنایہ نیست بلکہ استعارہ
ایست زیرا کہ باد سرد بمعنی حقیقی مخالف
باد گرم۔ در عالم موجود است وبخیال ما
در کلام انوری بمعنی حقیقی اوست یعنی آہ سرد
(اردو) آہ سرد۔ مؤنث۔ امیر نے آہ کے
ذیل مین اس کا ذکر فرمایا ہے (رشک
نخل بے سایہ سرد آہ ہے ایک ؎ یون تو
ہوتے ہین سایہ دار درخت ؎

بادسرہ اصطلاح۔ بقول برہان وشیدی
وسراج بفتح رائے قرشت نوعی از آزار
باشد کہ اسپ را بہم رسد۔ صاحب سروری
بہمزبانی برہان فرماید کہ اما در کلام شعرا
یافتہ نشد۔ صاحب جامع ہمین معنی را بر (باد سر
نوشتہ کہ بدون ہائے ہوز گذشت **مؤلف**
عرض کند کہ اطبائے بہائم بر انند کہ این مرضے
است کہ رطوبات در سر اسپ جمع شود و

او پیاپے عطسہ زند و از بینی خارج کند۔ پس بخیال ماہائے ہوّز در آخر این برائے نسبت است و (بادسر) بمعنی متکبّر بجایش گذشت حاصل انیست کہ اسپ بحالت عرض این مرض حرکت ہا کہ می کند و سر را حرکت و ہد نسبت دارد باشخص مغرور و جادار د کہ (بادسرہ) مرضی را نام کردند کہ باد در سر داخل شود (اردو) سینبا۔ مذکر۔ دکن مین گھوڑے کے اُس مرض کو کہتے ہین جو دماغ مین رطوبات پیدا ہونے سے عارض ہوتا ہے جس سے وہ ہمیشہ اپنا سر جھٹکتا رہتا ہے اور رینٹین اسکی ناک سے بہتی ہین۔

بادسری اصطلاح۔ بقول برہان بکسر رائے قرشت و سکون یائے حطّی عُجب و تکبّر کردن و مغرور و گردن کش بودن صاحب بحر بر گردن کشی و مغروری قانع و بقول سروری عُجب و تکبّر (امیر خسرو) آنکہ در بادسری را کرد

ہم زبریدن سرش آگاہ کرد۔ **مؤلف** عرض کند کہ ما اشارۂ این بر (بادسر) کردہ ایم و جزین نیست کہ یائے مصدری در آخر زیادہ کردہ اند (اردو) تکبّر۔ مذکر۔ مغروری۔ مؤنث

بادسلیمان اصطلاح۔ بقول بحر و مؤید (۱) دولت و حشمت سلیمان علیہ السلام و (۲) بادے کہ او را و لشکر او را جابجا می برد و (۳) تخت سلیمان۔ صاحب ضمیمہ برہان و بہار ذکر معنی اول و دوم کردہ (نظامی در مخزن ۵) روزی آنجا کہ فراغش گشت ؛ باد سلیمان بحر اغی گذشت ؛ **مؤلف** گوید کہ مرکب اضافی است بمعنی حقیقی دوم و معنی اول و سوم استعارہ باشد (اردو) (۱) سلیمان پیغمبر کی دولت اور حشمت (مؤنث) (۲) وہ ہوا جو سلیمان کے تخت اور لشکر کو ایک جگہ سے دوسری جگہ پہنچایا کرتی تھی۔ (مؤنث) (۳) سلیمان علیہ السلام کا تخت۔ مذکر۔

بادسم اصطلاح - بہار گوید کہ ملا طغرا در تعریف اسپ این را آوردہ مؤلف عرض کند کہ ماشاء اللہ چہ قسم تحقیق است کہ معنی را بدرجۂ حقیقت جویان گذاشت بخیال ما مرکب اضافی است بمعنی بادی کہ از سم ستوران در تیز روی پیدا شود (طغرا در تعریف اسپ گوید ؎) بیابان نوردی کہ از بادسم ؎ پریشان کند جادہ راہیچ دم ؎ (اردو) وہ ہوا جو اسپ تیز رفتار کے سم سے متحرک اور پیدا ہو۔ (مؤنث) ہوائے سم کہہ سکتے ہیں جیسے (فی البدیہہ حضرت جلیل ؎) وہ بادسم ہے تیرے بادپائے جادہ پیما کی ؎ سمند آسمان کو جس نے کاوے پر لگایا ہے ؎

بادسنج اصطلاح - بقول برہان و بحر و مؤید و جامع بفتح رابع و سکون نون و جیم (۱) مردم متکبر و خام طمع و کسے کہ خیال ہا و اندیشہ ہائے باطل کند۔ صاحب ناصری نسبت معنی اول بر مرد خام کار قانع و فرماید کہ (۲) آلتی است کہ در دریا وزیدن باد را پیش از وزیدن معین و درجۂ آن را مشخص نماید۔ بلغت اہالی فرنگ آن را (برامیتر) گویند۔ صاحب سروری بر معنی اول قانع (سروری ؎) بود یکے ہرزہ دوے بادسنج ؎ بردہ بسے در طلب گنج رنج ؎ و بقول بہار ہرزہ گوئی و ہرزہ کار و فرماید کہ این فعل را بادسنجیدن گویند (شیخ شیراز ؎) کہ چند از مقامات آن بادسنج ؎ کہ نے ملک دارد نہ فرمان و گنج ؎ مؤلف عرض کند کہ (بادسنجیدن) کہ می آید مصدر مرکب این است و این اسم فاعل ترکیبی است از امر حاضر مصدر (سنجیدن) آنچہ بہار ہرزہ گوئی نوشتہ تسامح اوست یا غلطی کتابت کہ ہرزہ گوئی بیائے مصدری است مقصودش جز بہ ہرزہ گو نباشد و بیائے زائد

در آخر ہر زہ گونے ہم ۔ ومعنی دوم موافق قیاس است کہ آلۂ معلوم بادسنجی می کند چنانکہ صاحب ناصری صراحتش کردہ (اردو) (۱) متکبر۔ بیہودہ۔ (۲) برمامیٹر انگریزی جیکو عربی مین (مقیاس الریح) کہتے ہین اور اردو مین بھی برمامیٹر مشہور ہے۔ یہ ایک آلہ ہے جو اکثر جہازون پر رکھا جاتا ہے جس سے چند گھنٹے پہلے طوفان ہوائی کی آمد اور اوس کا اندازہ معلوم ہوجاتا ہے۔ (مذکر)

بادسنجاب اصطلاح۔ بقول صاحب بحر گیاہے است آن را آفتاب پرست گویند مؤلف عرض کند کہ تسامح صاحب بحر است کہ (آفتاب پرست) گفتہ۔ کہ فارسیان حربارا گویند مقصودش غیراز (آذریون) نباشد کہ بفارسی (گل آفتاب پرست) نام دارد۔ ما اشارۂ این بر (آذریون) کردہ ایم۔ صاحب محیط بر آذریون فرماید کہ معرب آذرگون فارسی است یعنی آتش رنگ و بفارسی (گل آفتاب پرست) و بیونانی طیلاون و بعربی حسنوہ و بہندی سورج مکھی نباتی است کہ گلہای آن زرد طلائی و بزرگ و پچھن و درخشندہ و ہمیشہ رو بآفتاب دارد گرم و خشک در دوم۔ مقوی قلب۔ محلل وجالی و باقوت تریاقیت و مفتح سدد دماغی و کبدی و منافع بسیار دارد (الخ) وجہ تسمیۂ این غیراز ین نباشد کہ سنجاب بقول برہان نام ولایتی است و کنایہ از سبزہ پس بادسنجاب درختی را نام کردند کہ در سرزمین و آب و ہوائے سنجاب شاداب می شود پس بادسنجاب درخت گل آفتاب پرست است نہ نام گلش (اردو) سورج مکھی کا درخت۔ صاحب آصفیہ نے سورج مکھی کا ذکر فرمایا ہے۔ زرد رنگ کا پھول جو آفتاب کے ساتھ اپنا رخ بدلتا ہے۔ مذکر

بادسنجیدن مصدر اصطلاحی۔ بقول صاحب

شمس بمعنی تکبر نمودن و اندیشہ ہائے فاسد کردن
صاحب آصفی ذکر این کردہ از کلام شیخ شیراز
سندے پیش کند کہ بر بادسنج گذشت مؤلف
عرض کند کہ ما حقیقت بادسنج بجایش عرض
کردہ ایم (اردو) تکبر کرنا۔ غرور کرنا۔
خیال فاسد کرنا۔

بادسنگ اصطلاح۔ بقول بہار مرادف
بادسیلی۔ نمی فرماید کہ این چہ چیز است واز
شوکت سند آرد (۵) گلشن عیش آب و
رنگی دارد از موج جنون پکھنچہ مینا چو گل از
بادسنگم نشکند ہا مؤلف عرض کند کہ از
قبیل بادتفنگ و بادتیر و بادتازیانہ باشد
کہ بجایش گذشت مقصود از ہوائی است کہ
در سنگ اندازی بحرکت آید عجب است
از بہار کہ بادسنگ و بادسیلی را بیک جا
نوشت بجائیکہ در معنی ہر دو فرق بین است
(اردو) پتھر پھینکنے مین جو ہوا حرکت کرتی

ہے اوسکو فارسیون نے بادسنگ کہا ہے۔ مؤ

بادسوار اصطلاح۔ بقول بحر (۱) بمعنی اسپ
سوار و (۲) اسپ تند و تیز پا و (۳) باد
زن بزرگ۔ صاحب ضمیمہ برہان بذکر
معنی اول و دوم گوید کہ کنایہ باشد و صاحب
شمس بر معنی اول قانع۔ صاحب انند ہمہ برہان
ضمیمہ برہان و صاحب ہفت بذکر معنی دوم
نسبت معنی سوم صراحت مزید کند کہ بادبزن
بزرگی کہ بسقف آویزند و بجنبانند تا ہمہ کس
را باد رسد مؤلف عرض کند کہ بمعنی اول
استعارہ باشد نہ کنایہ کہ باد بر معنی یازدہمش
استعارتاً بمعنی اسپ گذشت و معنی دوم
کنایہ یعنی چیزی کہ بر ہوا سوار باشد اسپ
تیز رو را توان گفت از قبیل بادپا و معنی
سوم ہم کنایہ ایست کہ باد زن آویزان
ہم گویا بر بادسوار است (اردو) (۱)
گھوڑے کا سوار (۲) تیز رو گھوڑا۔ مذکر

(۳) بڑا پنکھا جو مکان کے چھت مین لٹکایا جاتا ہے۔ مذکر۔

بادسیر اصطلاح۔ بقول بحر و ضمیمۂ برہان (۱) سریع السیر کہ تند رفتار باشد صاحب مؤید فرماید کہ (۲) اسپ تند و (۳) مرد متکبر و (۴) بمعنی کبر آید و ذکر معنی اول ہم کند مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است و بہر چہار معانی کنایہ و موافق قیاس ولیکن مشتاق سند باشیم کہ از نظر ما نگذشت و مجرد بیان محققان بالا بدون سند استعمال کافی خیال نمی کنیم کہ صاحبان ناصری و جامع و سروری ازین اصطلاح سکوت ورزیدند و معاصرین عجم بجز معنی اول بر زبان ندارند (اردو) (۱) سریع السیر (۲) دیکھو باد پا (۳) متکبر۔ مغرور (۴) غرور و تکبر۔ مذکر

بادسیلی اصطلاح۔ بہار ذکر این کردہ از معنی ساکت و سند استعمال ظہوری آوردہ (ے) پیشت کشدش بہ بادسیلی پرِ پروانہ کہ کشتہ چراغست۔ مؤلف عرض کند کہ از قبیل باد تازیانہ باشد یعنی بادے کہ بہ سیلی متحرک شود باید کہ باضافت خوانیم اختلافی کہ محققین را نسبت معنی سیلی واقع است تصفیہ آن بجا بیش کنیم (اردو) وہ ہوا جو طمانچہ مارنے یا گردنی دینے سے متحرک ہو۔

بادش بقول برہان و جامع و جہانگیری بروزن خارش بمعنی باد تر کہ گذشت مؤلف گوید کہ ما حقیقت ماخذ این بر (باد تر) بیان کردہ ایم کہ بزبان فارسی گذشت (اردو) دیکھو باد تر۔

(الف) **بادشا**

(ب) **بادشاہ** (ب) بقول انند و خان آرزو و چراغ لغت فارسی است و صحیح بہائی فارسی نہ عربی و اینکہ در ہندوستان بہ عربی شہرت دارد ظاہرا از جہت تکرار بجز و اول است از کلمۂ مذکور کہ بزبان ہند قبیح است صاحب برہان بر بادشاہ گوید کہ

اصل این (پادوشاه) بود و پاد بمعنی پاسبان و شاه بمعنی اصل و خداوند و داماد و پایندان
و هر چیزکه آن بصورت و سیرت از امثال و اقران بهتر و بزرگ تر باشد پس معنی این اسم
برین تقدیر از چهار وجه بیرون نتواند بود اول پاسبان بزرگ چه سلاطین پاسبان
خلق الله اند دوم همیشه داماد چون ملک را بعروس تشبیه کرده اند اگر خداوند ملک
را باین اسم خوانند مناسبت دارد سوم چون پادشاه نسبت بسائر مردم اصل و خداوند
باشد و پایندگی بحال او انسب است پس اگر او را باین نام خوانند لائق بود و چهارم
خداوند تخت و بعضے گویند پادشاه بلغت پاستانی بمعنی اصل و خداوند باشد و پائندگی
و دارندگی هم و بحذف آخر هم درست است و بعربی سلطان خان آرزو در سراج
فرماید که مرکب از پاد بهر معنی از معانیش و شاه بمعنی اصل و خداوند و بقول بعض فریاد
که شاه از هر جنس ممتاز از افراد چنانکه شاه تیر و شاه راه و شاه سوار پس برین تقدیر بمعنی
ممتاز از رمه که رعایاست لیکن بخیال خان آرزو لفظ شاه در اینجا مجاز است که شهرت
گرفته صاحب ناصری نقل نگار برهان **مؤلف** عرض کند که هیچ ضرورت ندارد در
پادوشاه واو عطف گیریم که اصل این (شاه پاد) بود مرکب اضافی بمعنی صاحب تخت
که شاه بمعنی خداوند و پاد بمعنی تخت آمده کذا فی البرهان پس پادشاه قلب اضافت است
و بس و (الف) مخفف این بحذف های آخره موافق قاعدهٔ فارسی همین قدر است حقیقت
ماخذ (پادشاه) به بای فارسی و به بای عربی مبدلش که بای فارسی بعربی بدل شود چنانکه
تپ و تب و اسپ و اسب آنچه خان آرزو این را مخصوص به استعمال هند قرار داد

و وجہ کراہت پیش کردہ درست نیست زیرا کہ معاصرین عجم ہم بہاے عربی و فارسی ہر دو استعمال کنند۔ سند بادشاہ و بادشہ۔ از کلام انوری می آید (ظہوری ؎) بادشاہانہ کردہ ایم قمار ؎ دادا اول خزانہ باختہ ایم ؎ (انوری ؎) گزر کتبیت برگزیدستند ؎ بادشاہ جہان و صدر انام ؎ (اردو) بادشاہ۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ مالک تخت۔ دیکھو ارسلان۔

بادشاہ جہانگیر عالم بالا اصطلاح۔ بقول انند کنایہ باشد از آفتاب۔ دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد موافق قیاس است کہ مرکب توصیفی است و وجہ کنایہ روشن کہ آفتاب بادشاہے است جہانگیر و در عالم بالاست (اردو) دیکھو آفتاب کے دوسرے معنی۔

بادشائی استعمال۔ بمعنی شاہی و بادشاہی۔ آنچہ ہاے ہوز بہ ہمزہ بدل شد موافق قاعدۂ فارسی است کہ (بادشا) بحذف ہاے ہوز ہم گذشت از قبیل گدا و گدائی و بے حیا و بے حیائی و خدا و خدائی (نظامی ؎) خدایا جہان بادشائی ترا ست ؎ زما خدمت آید خدائی ترا ست ؎ (اردو) بادشاہت بقول آصفیہ۔ اردو۔ اسم مؤنث۔ راج سلطنت۔ بادشاہی۔

بادشدن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر و ضمیمۂ برہان و بہار نا پدید گشتن و پریدن صاحب آصفی ذکر این کردہ بر معنی پریدن قانع و از ازرقی ہروی سند آرد (؎) از ہری گر سوار غان شوی اے بادشمال ؎ باز گوئی ز ہری پیش ملک صورت حال ؎ مؤلف عرض کند کہ للہ العجب چہ سخن فہمیدہ۔ درین سند جز این نیست کہ شدن بمعنی رفتن باشد و بادشمال مخاطب شاعر۔ پس بادشدن درین شعر کجاست کہ بسندش مرقوم شد۔ این است تحقیق و معنی فہمی محققین طالب

(۱۰۰۲)

سند دیگر باشیم (اردو) ہوا ہونا۔ بقول آصفیہ۔ ہوا کے مانند تیز رفتار ہونا۔ جلد روانہ ہونا۔ معدوم ہونا فنا ہونا۔ دفعتاً منظر سے غائب ہونا۔ ناپدید ہونا (غفور ؎) قاصد کے ساتھ ساتھ مری جان ہوا ہوئی ؛ کیا خاک راہ دیکھوں میں خط کے جواب کی ؛ (وحشت ؎) کس زیست پہ مانند حباب اتنی ہوس آج ؛ ہونا ہے ہوا کل کو جو ہے تن میں نفس آج ؛ (امانت ؎) باغ میں پھول سے لب اُسکے جو وا ہوتے ہیں ؛ اے صبا غنچوں کے کیا ہوش ہوا ہوتے ہیں ؛

بادشرط اصطلاح۔ بقول بحر بضم شین معجمہ باد موافق۔ صاحب غیاث فرماید کہ شرط بضم شین معجمہ در اصل بمعنی نشان و علامت است باد موافق را اگر بادشرط گویند از ہمین جہت است کہ علامت روان شدن جہاز و دور شدن طوفان است و بحوالۂ تاریخ ولایت نامہ فرماید کہ بادشرط باد نرم است چون نسیم موافق کہ بعد فرو شدن طوفان وزیدن گیرد باین باد اگرچہ اہل جہاز را بعد تصدیعات طوفان راحتی حاصل شود ولیکن در روش جہاز قصور راہ یابد زیرا کہ جہاز ہر قدر زود بمنزل مقصود رود بہتر است مؤلف عرض کند کہ مرکب اضافی است بمعنی باد موافق کہ شرط بالضم باد موافق و نشانی و علامت باد موافق را گویند و صاحب غیاث بحوالۂ شرح گلستان از امیر نور اللہ آوردہ کہ بہمین معنی بالفتح ہم آمدہ صاحب انند (بادشرطہ) ہم بہمین معنی نوشتہ (حافظ ؎) کشتی نشستہ گانیم اے بادشرطہ برخیز ؛ باشد کہ باز بینیم آن یار آشنا را ؛ (اردو) باد موافق۔ بقول آصفیہ۔ فارسی اسم مؤنث۔ بادشرط وہ ہوا جو جہاز اور کشتی کے موافق ہو۔ بادمراد۔

بادشفام اصطلاح ۔ صاحبان برہان
بادشکام وجامع وجہانگیری ذکر این کردہ
اند ومابحث کامل بر بادژر و بادژفام وبادژکام
کردہ ایم جزاین نیست کہ این ہر دو مبدّل است
کہ زاے فارسی بہ شین معجمہ بدل شود چنانکہ
باژگونہ و باشگونہ (اردو) دیکھو بادژفام
و بادژکام ۔

بادشکستن (مصدر اصطلاحی) مصدر
مرکب بمعنی دفع کردن نخوت وغرور کہ باد بمعنی
نخوت وغرور بر معنی دمش گذشت وسند
این ہمدر آنجا مذکور شد (اردو) تکبر اور
غرور کو توڑنا ۔ دفع کرنا ۔

بادشمشیر اصطلاح ۔ بہار ذکر این کردہ
از معنی ساکت وصاحب انند بذیل باد
اشارۂ این کردہ مؤلف عرض کند کہ
ہمان بادیکہ در شمشیر زدن بحرکت آید مرکب
اضافی است از قبیل بادتفنگ وباد تازیانہ

کہ گذشت (حاجی محمد جان قدسی ؎) چنان
بادشمشیر دستی فشاند ؛ کہ در رخرمن عمر
برکت نماند ؛ (اردو) وہ ہوا جو تلوار
چلانے سے متحرک ہو ۔ مؤنث ۔

بادشنام اصطلاح ۔ بقول برہان وجامع
وجہانگیری ورشیدی وسراج ہمان بادژ
وبادژنام کہ گذشت مؤلف عرض کند
کہ ما اشارۂ این بر ہر دو اصطلاح گذشتہ
کردہ ایم جزین نیست کہ این مبدّل بادژنام
است کہ زاے فارسی بشین معجمہ بدل شود
چنانکہ باژگونہ و باشگونہ وبادش وبادژ
بجاے خودش گذشت پس بلحاظ معنی حقیقی
بادش وبادژ ترکیب این بالفظ نام ہمچنان
است کہ بر بادژنام مذکور شد ۔ (اردو)
دیکھو بادژنام ۔

بادشوام اصطلاح ۔ صاحبان برہان
وانند وجہانگیری ذکر این کردہ اند مؤلف

(۲۰۱۴)

عرض کند کہ ما اشارۂ این بر باد ژ کردہ ایم وحقیقت این بر باد ژ وام گذشت بالجملہ این مبدل آنست کہ زائے فارسی بہ شین معجمہ بدل شود چنانکہ باژگونہ و باشگونہ۔ (اردو) دیکھو باد ژ وام۔

بادشہ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ مخفف بادشاہ است کہ گذشت مؤلف عرض کند کہ الف پنجم حذف شد (انوری ؎) ہم در نفاذ امر بود بادشہ نشان ہم در نہاد خویش بود بادشا سیر (اردو) دیکھو بادشاہ۔

(الف) بادشہی
(ب) بادشہی دادن (الف) بزیادت یائے مصدری در آخر مخفف بادشاہی است وسلطنت وشاہی۔ الف بعد شین معجمہ حذف شد و (ب) عطا کردن شاہی وسلطنت (ظہوری ؎) نیست عجب کہ شد فزون قدر ظہوری اینقدر حشمت عشق میدہد بادشہی گدائے را (اردو) (الف) دیکھو بادشائی (ب) بادشاہی دینا۔ عطا کرنا۔

بادصبا استعمال۔ بقول برہان وبحر وجامع وناصری بفتح صاد بادیست کہ از مابین مشرق وشمال وزد و بادبرین ہمین است (انوری ؎) بر در لطفش بخاک درنشاند بادصبا را نہ بلکہ مار معین را (اردو) دیکھو بادبرین۔

بادصبحدم استعمال۔ مرکب اضافی است۔ بادے کہ بصبح وزد وکنایہ از بادصبا چنانکہ انوری گوید (؎) اے بادصبحدم خبری دہ دیار من پاکز ہجر او شدہ است بشولیدہ کار من (اردو) دیکھو بادبرین۔ بادصبا۔ بادصبحدم بھی کہہ سکتے ہین۔ صبح کی ہوا۔

بادصولت اصطلاح۔ بقول بحر وشمس وانند وہفت بادال موقوف آنکہ حملہ اودر جنگ از روی سبکی وشتابی باشد۔ صاحب

مؤید فرماید کہ آنکہ حملۂ او در جنگ آوری بسبکی و شتابی ہمچو باد باشد۔ مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است بدون اضافت باد بمعنی کسے کہ صولت او ہمچو باد است یعنی ہیچ کہ باد بمعنی ہیچ بر معنی پنجمش گذشت۔ پس بے صولت را تواں گفت و تخصیص این با حملۂ جنگ محتاج سند استعمال است حیف است کہ پیش نشد (اردو) بے رعب بے عزت۔ بے وقر۔

بادطرب استعمال۔ مرکب اضافی است بمعنی ہوائے خوشی کہ سرور پیدا کند چنان کہ ظہوری گوید (ے) دامن بادطرب از چہرۂ گرد غصہ رفت ؛ راحت مرہم خراش سینہ را در برگرفت ؛ (اردو) بادطرب کہہ سکتے ہیں یعنی وہ ہوائے خوش جس سے سرور پیدا ہو۔

بادعدم استعمال۔ مرکب اضافی کہ عدم باشد چنانکہ انوری گوید (ے) بباد عدم بر دہد گر بخواہد ؛ خلاف تو خاکستر آفرینش ؛ (اردو) باد عدم کہہ سکتے ہیں جس کا ترجمہ ہوائے عدم ہے۔

بادعنان اصطلاح۔ بہار ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف گوید کہ اسم فاعل ترکیبی است بدون اضافت (۱) کنایہ از سوار تیز رو کہ عنان باد بدست دارد (علی خراسانی ے) ہمچو خاشاک مرا گر برباید چہ عجب ؛ چون صبا می دودم بادعنانی در پے ؛ صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ فرماید کہ (۲) بمعنی اسپ تیز و تند رو۔ مؤلف عرض کند کہ خلاف قیاس نیست۔ مشتاق سند استعمال باشیم۔ مخفی مباد کہ اگر باضافت خوانیم (۳) مرکب اضافی است بمعنی ہوائی کہ در سبکروی سوار بحرکت آید چنانکہ (انوری ے) نہ در مفاصل این سستیٔ زبار رکاب ؛ نہ در طبیعت آن نفرتی ز بادعنان۔ (اردو) (۱) تیز رو سوار۔ (۲) تیز رو گھوڑا۔ بادرفتار۔ دیکھو بادپا

(۲۰۱۷)

(۲۰۱۸)

(۳) وہ ہوا جو لگام کی حرکت سے متحرک ہو۔ مؤنث

بادِ عیسیٰ اصطلاح۔ بقول بحر معجزۂ عیسیٰ علیہ السلام صاحب ضمیمہ برہان گوید کہ کنایہ باشد از معجزۂ مسیح و بہار ہم ذکر این کردہ و صاحبان ہفت و غیاث و مؤید ہم مؤلف عرض کند کہ مرادف دم عیسیٰ یعنی اشارہ بہ معجزۂ کہ عیسیٰ مردہ را زندہ می کرد بہ قم باذن اللہ۔ صاحبان سروری و ناصری و جامع کہ محققین اہل زبانند ازین ساکت حیف است کہ سند استعمال پیش نشد (اردو) دم عیسیٰ فارسی مذکر۔ عیسیٰ علیہ السلام کا وہ معجزہ جو قم باذن اللہ سے مردہ کو زندہ کرتے تھے۔

بادغد اصطلاح۔ بقول برہان بفتح غین و وسکون دال بے نقطہ (۱) جائی را گویند کہ از ہمہ طرف باد بدانجا آید و (۲) خانۂ تابستانی و (۳) خانۂ کہ در اطراف آن بادگیر ساختہ باشند۔ صاحب سروری بر معنی اول قانع وصاحب جامع فرماید کہ بادگیر خانۂ تابستانی است و بس۔ صاحب مؤید گوید کہ جائی کہ در و بادگذر و مقامی کہ در آن باد از ہر جانبی برسد و آن عمارتی است مخصوص و مشہور و فرماید کہ در لسان الشعرا مذکور است کہ این لغت در فرہنگنامۂ اسدی در باب الرا است و در فرہنگ مولانا فخر قواس با دال اما اختیار قاضی خان با دال است مؤلف عرض کند کہ این مخفف بادغرد باشد کہ می آید و حقیقت ماخذ این ہمہ را آنجا ذکر کنیم و صراحت معنی ہم ہمہ را آنجا مذکور حیف است کہ سند استعمال پیش نشد (اردو) (۱) ہوادار جگہہ۔ مؤنث۔ (۲) سردابہ۔ دیکھو بادغر کے پہلے معنے (۳) وہ گھر جس کے اطراف روشندان یا دریچے بنائے گئے ہوں۔ مذکر۔

(الف) بادغر
(ب) بادغرد اصطلاح۔ بقول برہان ہر دو بر وزن کاشغر و لاجورد

(۱) خانهٔ تابستانی و (۲) بادگیر باشد۔ صاحب ناصری بر (الف) فرماید که همان (بادغرد) بر وزن لاجورد که بادگیر و خانهٔ تابستانی و گذرگاه باد است و (بادغس) و (بادغن) مرادف (الف) و بقول صاحب سروری مرادف بادغد که بادگیر را گویند چنانکه (ع) از آتش حرص و حسد اے خاکسار آب کش ۔ بر باد دادی خویش را پیوسته همچون بادغرد ۔ و (ب) خانهٔ تابستانی چنانکه استاد ابوشکور گفته (ع) بسا جاے کاشانه و بادغرد ۔ بدو اندرون شادی و نوشخورد ۔ صاحب جامع بادغد و بادغر و بادغرد هر سه را مرادف یکدیگر نوشته و صراحت معنیش بر (بادغد) مذکور شد۔ خان آرزو در سراج نسبت هر دو۔ فرماید که بقول قوسی خانهٔ تابستانی که (بادغرد) مکانی است که بادگیر داشته باشد (انتهی کلامه) و خیال خود خان آرزو آنست که آنچه صاحبان رشیدی و برهان بمعنی بادگیر نوشته اند بنوعی عجمان همچنین می خوانند و معنی ترکیبی آن بادگر باشد یعنی جاعل باد و چون مهب باد است بمجاز توان گفت که بادگر است و رأے خود ظاهر می کند که (الف) مخفف (ب) و فرماید که در اینصورت توجیهه بالا درست نمی شود و نسبت (بادغد که گذشت) گوید که تصحیف بادغر۔ اگرچه من حیث القیاس صحیح تواند شد و فرماید (بادغن) که می آید نیز تصحیف (بادغن) که بخطے عجمه گذشت و نسبت بادغس بسین مهمله گوید که غلط محض و تصحیف است که (بادغن) را چنین خوانده اند۔ صاحب جهانگیری نسبت هر دو فرماید که بمعنی بادگیر باشد و بس نوشته اند مبنی بر قیاس باشد چه مقابلهٔ کاشانه و بادغرد در کلام ابوشکور (که بالا مذکور شد) صریح بران دلالت دارد که بمعنی خانه است نه بادگیر و بحوالهٔ سامانی فرماید که (الف) مرکب است از باد معروف و غر که مغیر گر است که بعضے عجمان همچنین می خوانند و معنی ترکیبی آن بادگر باشد یعنی جاعل باد و چون مهب باد است بمجاز توان گفت که بادگر است و رأے خود ظاهر می کند که (الف) مخفف (ب) و فرماید که در اینصورت توجیهه بالا درست نمی شود و نسبت (بادغد که گذشت) گوید که تصحیف بادغر۔ اگرچه من حیث القیاس صحیح تواند شد و فرماید (بادغن) که می آید نیز تصحیف (بادغن) که بخطے عجمه گذشت و نسبت بادغس بسین مهمله گوید که غلط محض و تصحیف است که (بادغن) را چنین خوانده اند۔ صاحب جهانگیری نسبت هر دو فرماید که بمعنی بادگیر باشد و بس

(خسروانی الف ۵) که هرگه که تیره بگردد
جهان ۱؎ بسوزد چو دوزخ بود بادغر ۲؎ و برد
(ب) برسند ابوشکور قانع (که بالا مذکور شد)
مؤلف عرض کند که بادگیر به تحتانی و
بادگر بدون آن هر دو اسم فاعل ترکیبی است
بمعنی گیرندهٔ باد و جاعل باد هیچ ضرورت
ندارد که بادگر را مخفف بادگیر یا بادگیر را
مزید علیه بادگر گیریم و بادغر مبدل بادگر
باشد که کاف فارسی بغین معجمه بدل شود چنانکه
گلوله و غلوله پس ضرورتیست که (الف) را
مخفف (ب) قیاس کنیم چنانکه خیال خان آرزو
است و دال مهملهٔ آخرهٔ بادغرد زائد باشد چنانکه
(شفتالو) (و شفتالود) و (پیرهن) و (پیرهند)
و بادغد را که بدون را است مخفف بادغرد
دانیم بحذف رای مهمله و حاجت ندارد
که خیال تصحیف کنیم و بادغن مبدل بادخن
که خای معجمه به غین معجمه بدل شود همچون
تاخ و تاغ وجا دارد که معدل بادغر گیریم
که رای مهمله به نون بدل شود چنانکه تار
و تان و موافق قیاس است که بادغس را
مبدل بادغد قرار دهیم که دال مهمله به سین
مهمله بدل شود چنانکه پاد و پاس اندرین صورت
تصحیف خیال فرمودهٔ خان آرزو باقی نماند
و نسبت معنی عرض می شود که معنی دوم حقیقی
است و معنی اول مجاز آن که خانهٔ تابستانی
بادگیر دارد و بوسیلهٔ بادگیر باد در و داخل
می شود آنچه برهان بر لغت بادغد جائی را
نام نهاد که از همه طرف باد بدانجا داخل شود
یا خانه که در اطراف آن بادگیر ساخته باشند
قیاس اوست بخیال ما خانهٔ هوادار را هم
توان گفت اگرچه در یک جانب آن بادگیر
باشد و ضرورت مبالغه ندارد (اردو)
الف و ب (۱) سرد ابه بقول آصفیه فارسی
مذکر۔ تہ خانہ۔ (۲) روشن دان بقول آصفیه

فارسی ۔ اسم مذکر ۔ تابدان ۔ روشنی آنے کا موکھا مؤلف عرض کرتا ہے کہ بادگیر کا ترجمہ روشندان ہوسکتا ہے اسلئے کہ اِس سے گھر ہوادار رہتا ہے اور کھڑکی اور دریچہ سے بھی یہی مقصد حاصل ہوتا ہے۔ فارسیون نے بادگیر کی جو تعریف کی ہے وہ بھی روشندان اور دریچہ دونون پر صادق آتی ہے یعنے دریچہ اور روزن جو ہوا کے لئے گھر مین بناوین اور حقیقت یہ ہے کہ روشندان سے تین فائدے حاصل ہوتے ہین (۱) مکان مین روشنی اور (۲) ہوا داخل ہوتی ہے اور (۳) گرم ہوا جو دروازون اور دریچون سے داخل ہوتی ہے وہ روشندان ہی سے خارج ہوتی ہے اگرچہ اس کا نام صرف پہلے فائدے سے منسوب ہے لیکن دوسرا اور خصوصاً تیسرا فائدہ بھی اسی سے متعلق ہے اور دریچہ اور کھڑکی سے صرف پہلا اور دوسرا مقصد حاصل ہوتا ہے ۔

(الف) بادغنس
(ب) بادغن

اصطلاح (الف) تقول برہان وجامع بمعنی بادگیر وگذرگاہ باد و (ب) (۱) مرادف الف و (۲) کسے را گویند کہ ہمہ روز فخر بمنصب وجاہ خود کند وعرض تجمل نماید کہ ترجمۂ آن در عربی فیاش است ۔ صاحب سروری بر ذکر (الف) قانع و فرماید کہ بسکون دال معجمہ مخفف بادغیس و در تحفہ بمعنی بادگیر مؤلف عرض کند کہ (الف) را مخفف بادغیس بہ دال مہملہ گفتن خلاف قیاس نیست وبحث (بادغیس) می آید وحیف است کہ برائے معنی دوم (ب) سندے پیش نشد ولیکن این ہم موافق قیاس است وقول صاحب جامع کہ از اہل زبانست کافی است صراحت ماخذ ہر دو لغت بر بادغر گذشت (اردو) (الف) دیکھو بادغر اور بلحاظ قول سروری دیکھو بادغیس (ب) (۱) دیکھو بادغر (۲) دیکھو

بادیر اور بادپران ۔

بادغیس اصطلاح ۔ بقول برہان بادرابع بہ تحتانی رسیدہ و پسین بے نقطہ زدہ ناحیہ ایست مشتمل بر قرائے بسیار از اعمال ہرات و اصل این بادخیز است کہ محل ہبوب ریاح باشد صاحب جامع ہم ذکر این کردہ صاحب ناصری ہم این را مبدل بادخیز گفتہ فرماید کہ ناحیہ ایست در خراسان از اعمال ہرات ۔ صاحب رشیدی فرماید کہ ناحیہ ایست از ہرات مشتمل بر چند قریہ کہ باد دران بسیار می وزد موسوم بہ بادخیز است و معرب آن بادغیس **مؤلف** عرض کند کہ بادخیز بجایش مذکور شد و ذکر ماخذ و حقیقت تعریب ہم ہمدرانجا کردہ ایم (اردو) دیکھو بادخیز

بادفتق اصطلاح ۔ بقول بحر و انند و غیاث بفتح فا و سکون فوقانی مرضی است کہ خایہ بزرگ شود صاحب فصول الاعراض بر فتق گوید کہ بفتحتین با قاف در لغت بمعنی تفرق اتصال اجزا و تباعد آنہاست و نزد اطبا عبارت است از انشقاق صفاق مع سلامتہ مراق و خروج جسمی از آن کہ قبل از شق داخل بود دران یا اتساعی است کہ در مجرمین فوق الانثیین احد ہما او کلاہما حاصل شود ہذا ۔ اکنون باید دانست کہ ہرگاہ صفاق حوالی ناف منخرق شود بنا بر بروز شرب یا معا یا غیر آنہا از شق زیر پوست جلد محل مسطور بہ نتق گراید و این را فتق مراق البطن گویند و ہرگاہ کار صفاق مابین الانثیین بانخراق انجامد و در جلد این موضع بلندی رونماید فتق الاربیہ نامند و ہرگاہ آن دو مجری کہ فوق الانثیین واقع اند متسع شوند یا صفاق از مابین آن ہر دو منخرق شود و چیزی از جوف بکیس انثیین نازل گردد قیلہ و فتق علی الاطلاق بے اضافہ خوانند

وبعضے از آنکہ قبیلہ را از امراض اتساع المجاری
وفتق را از علل انحلال انفرد تنہا می شمارند
اول را قبلہ و ثانی را بہ فتق مطلق مخصوص
دارند الاصح ما ذکر اولاً و شی نازل درین
علت بہر موضعی کہ باشد یا ریح بود۔ یا مادہ
غلیظہ یا ثرب فقط یا ثرب مع المعاد باشد کہ
شق و انخراق در صفاق مع الثرب افتد و
نزول معاً فقط بمنصہ ظہور رسد و لفظ فتق
و قبیلہ را حسب جسم نازل مضاف سازند
وفتق و قبیلہ ریحی و مائی و معائی و ثربی نامند
(الخ) مؤلف گوید کہ فارسیان (باد فتق)
قلب اضافت (فتق باد) ہمین فتق ریحی را
گفتہ اند و مرادف بادخایہ باشد کہ گذشت
(اردو) دیکھو بادخایہ۔

بادفتن استعمال۔ بمعنی حقیقی است یعنی
ہوائے فتنہ ہا چنانکہ انوری گوید (ے) بپائے
ہمت او نارسیدہ دست فلک ؎ بشاخ
دولت او نارسیدہ باد فتن ؎ (اردو)
فتنہ کی ہوا۔ مؤنث۔

بادفر اصطلاح۔ بقول برہان با فا بر وزن
دادگر (۱) جزا و مکافات بدی و (۲) بمعنی
خشت باد و آن بادزنی باشد بزرگ کہ
از سقف خانہ آویزند و در کشاکش آورند
تا باد بہمہ جائے خانہ برسد و (۳) باد برہم
و آن چوبی باشد تراشیدہ کہ اطفال ریسمانی
دران می پیچند و از دست رہا می کنند تا روی
زمین گردان شود و (۴) چرمی را نیز گفتہ اند
مدور کہ ریسمانی بران گذارند و در کشاکش
آورند تا ازان صدائی ظاہر گردد۔ صاحب
سروری بترک معنی اول بذکر معنی دوم و چہارم
نسبت معنی سوم صراحت کند کہ میان این
چوبک مدور سوراخ باشد و ریسمانی دران
کردہ بگردش در آرند و بعربی خذروف
(حکیم خاقانی ۳۳ ے) بدو خیط ملون شب و روز

(۲۰۱۹)

در کشاکش لبان باد فراست ؛ صاحب ناصری نسبت معنی اول گوید کہ مرادف (باد افرا) و فراہ مخففش و ذکر معنی دوم و سوم و چہارم ہم کردہ و نسبت معنی سوم و چہارم نہ از چوب کار گیرد و نہ از چرم بلکہ بر مطلق بازیچۂ اطفال قانع صاحب جامع ذکر ہر سہ معنی کردہ مرادف (باد افراہ) گفت و صاحب جہانگیری بذکر معنی اول و دوم نسبت معنی سوم فرماید کہ مرادف (باد افراہ) است کہ بازیچۂ اطفال باشد مؤلف عرض کند کہ معنی اول را محققین زبان دان یعنی صاحبان جامع و سروری و ناصری ترک کردہ اند و آنچہ صاحب ناصری این را مرادف (باد افراہ) گفتہ مقصودش جز این نباشد کہ مخفف اوست و سند استعمال این معنی پیش نکرد و از نظر ما ہم نگذشت و معاصرین عجم ہم بر زبان ندارند تا آنکہ سند استعمال این معنی بدست نیاید اعتبار را نشاید۔ شک نیست کہ صاحب ناصری از اہل زبان است و لیکن سہل انگاریش را یافتہ ایم کہ بیشتر نقل نگار صاحب برہان است قیاس و ماخذ متقاضی این معنی نیست و بحذف دو الف و ہائے ہوز این مخفف (باد افراہ) گرفتن از برائے چیست۔ طالب سند استعمال باشیم و نسبت معنی دوم عرض می شود کہ مبدل باد پر است کہ بمعنی ششمش گذشت بائے فارسی بدل شد بہ فا چنانکہ پیل و فیل و سپید و سفید و اشارۂ این بجایش مذکور و ہمین است خیال مانسبت معنی سوم و چہارم ہم کہ باد پر بہ ہمین دو معنی بر معنی چہارم و ہفتمش مذکور شد۔

(اردو) (۱) دیکھو باد افراہ کے پہلے معنے (۲) دیکھو باد پر کے چھٹے معنے (۳) دیکھو باد پر کے چوتھے معنے (۴) دیکھو باد پر کے ساتویں معنے

باد فرا اصطلاح۔ بقول ضمیمۂ برہان مخفف باد افراہ بمعنی مکافات بدی و صاحب مؤید

بذیل (بادہ فرا) بحوالۂ زفانگویا وقنیہ ذکر این بحذف ہائے چہارم کردہ بر مطلق پاداش قانع ۔ وصاحب ہفت بر (باد فرا) ہمزبانش مؤلف عرض کند کہ ماحقیقت ماخذ این بر (باد آفراہ) عرض کردہ ایم وخبر این نیست کہ الف ممدودۂ چہارم وہائے ہوز آخر حذف شد (اردو) دیکھو باآفراہ کے پہلے معنے ۔

باد فراہ اصطلاح ۔ بقول برہان مرادف باد فر بمعنی اول وسوم وچہارمش ۔ صاحب جہانگیری وجامع بر معنی اوّل وچہارم باد فر قانع (انوری ۵) اے زتو زندہ سنّت پاداش ۔ وے زتو زندہ رسم باد فراہ ۔ مؤلّف عرض کند کہ مخفّف ہمان باد افراہ بہ تخفیف الف دوم بعد دال مہملہ وقیاساً سائر ہمۂ معانیش جامع کہ صراحتش ہمدرا نجا کردہ ایم وماخذ این بر (باد آفراہ) مذکور شد (اردو) دیکھو باد افراہ ۔

باد فرنگ اصطلاح ۔ بقول برہان وبحر بکسر ثالث ورابع وفتح رائے قرشت وسکون نون وکاف فارسی (۱) جوششے باشد بغایت سوزان ودردناک ورنگ آن بہ زردی مائل وصاحب این مرض بیشتر اوقات باحرارت وتب می باشد وعلاج آن بچیزہائے سرد باید کرد وبسکون ثالث وفتح نون (۲) بازیچۂ اطفال است وآن چوب یا چرمی باشد کہ ریسمانی بران بندند ودر کشاکش آرند تا صدائی از آن ظاہر گردد وصاحب جامع بکاف عربی آوردہ وبذکر ہر دو معنی نسبت معنی دوم بر چرم مدوّر اطفال قانع ۔ صاحب ہفت کہ پابند بیان حلیۂ الفاظ است کاف فارسی گفت وبر کاف زدہ قناعت کرد مؤلّف عرض کند کہ بمعنی اول ہمان آتشک است کہ آبلۂ فرنگ ہم نام دارد واشارۂ باد فرنگ بر آتشک کردہ ایم واین مرکّب اضافی است

بمعنی مرضی کہ منسوب بہ فرنگ است مخفی مباد
کہ باد بمعنی صدمہ و آسیب و مرض بر معنی پانزدہم
و شانزدہم گذشت پس آنچہ محققین بالا این
را بکسر رابع نوشتہ اند قابل غور است کہ خود
صاحب برہان بر لفظ فرنگ این را بفتح اول
و ثانی نوشتہ و نسبت معنی دوم عرض می شود
کہ اصل این باد پر و مبدلش باد فر باشد کہ
ہر دو بجائے خود ش گذشت اندرین صورت
باید کہ فار امفتوح خوانیم خیال ما اینست
کہ باد فرنگ مبدل و مزید علیہ و مصغر باد پر
باشد یعنی فارسیان باد پر را کہ بمعنی کاغذ باد
بر معنی مخمش گذشت بہ تبدیل بائے فارسی بہ فا
(ہمچو سپید و سفید) باد فر کردند و نون زائد
و کاف عربی را برائے تصغیر در آخرش آوردند
و زیادت نون موافق قیاس است ہمچون گذارش
و گذارشن و جانا و جانان و کاف تصغیر موافق
قواعد و مبدل بکاف فارسی چنانکہ کند و گند

وجا دارد کہ نون را برائے نسبت گیریم ہمچون
جوشن بمعنی منسوب بہ جوشن کہ جوشن بمعنی حلقہ
ایست و جوشن منسوب بہ حلقہ۔ پس معنی لفظی
این چیزے کوچک کہ منسوب بہ کاغذ باد است و
جا دارد کہ نون و کاف عربی یا فارسی را ہم
زائد گیریم کہ زیادت کاف عربی و فارسی در
آخر کلمات موافق قیاس است چنانکہ زر لو و
زلوک و پرستو و پرستوک مردہ ری و مردہ ریگ
اندرینصورت باید کہ باد فر را اصل این گیریم
کہ بہمین معنی گذشت معاصرین عجم بمعنی دوم
استعمال نمی کنند حیف است کہ سند استعمال
متقدمین یا متاخرین پیش نشد و شک نیست
کہ صاحب برہان بہ بیان کسرۂ رابع تسامح کردہ

(اردو) (۱) دیکھو آتشک (۲) دیکھو باد پر
کے چوتھے اور ساتویں معنے۔

(الف) باد فرودین
(ب) باد فروردین

اصطلاح۔ (الف)
بقول صاحب جہانگیری

باد دبور است (که گذشت) صاحب جامع گوید
که باد دبور مغربی (شمس فخری ص) بیاد خلق
شده در باغ و بستان بوی دم عیسی بود باد فرودین
و صاحب ناصری فرماید که بضم فا و را و کسر دال
مهمله باد دبور یعنی باد جنوب است چنانکه باد برین
باد شمال چه قطب شمالی بلند است و جنوبی فرود
و باد جنوب و دبور مضر و باد صبا و شمال نافع
و فرماید که آنچه صاحب برهان این را باد مغرب
گفته و فرودین را فروردین نوشت خطاست
صاحب برهان تبرک (الف) نسبت (ب) گوید
که بمعنی باد برین است که باد مغرب باشد و بعربی
دبور می خوانند و بعضی باد برین را باد صبا می دانند
و الله اعلم و صاحب بحر (ب) را باد برین خواند
و صاحب جامع این را مرادف (الف) داند
و بقول مؤید همان باد دبور که تموج هواست از
جانب مغرب - خان آرزو در سراج بر (الف)
گوید که (الف) بفتح فا دبور است مند صبا و

فرماید که حق آنست که (الف) باد جنوب است
چه قطب جنوب پست باشد و باد جنوب مضر
و تحقیق او اینست که (الف) بسکون واو باد
جنوب و مقابل آن باد برین که فرودین مقابل
برین است و (الف) بفتح واو مخفف (ب)
که در ماه فروردین وزد و آن ماه بهار است
پس مناسب آنست که بمعنی شمال بود یا صبا
(انتهی) مؤلف عرض کند که (الف و ب)
مرکب اضافی و (باد فوردین) به فتح فا و واو
می آید که صاحب برهان آن را مرادف (ب)
یعنی باد فروردین گفته و بمعنی باد دبور آورده
که آن تموج هواست از جانب مغرب بطرف
شمال و مهب آن میان سهیل و مغرب و
هنگام آن آخر روز برعکس صبا و ضرر این
زیاده از نفع - صاحب سروری هم ذکر این
بجایش کرده و بحوالهٔ تحفه این را باد دبور گفته
و صاحبان لغت (فوردین) را بفتح اول مخفف

(فرورديـن) نوشته اند که ماه اول سال شمسی باشد وبضم اول هم آمده وصاحب ناصری که از اهل زبانست بر (فرورديـن) گويد که بفتح اول ماه اول وفرودين بحذف را نيز بهمان معنی دصراحت کند که بادے که درين فصل وزد آن را (باد فرودين) خوانند وبضم فا ورا ضد زيرين و معاصرين عجم گويند که در ماه فروردين باد صبا بصبح می وزد و دبور در آخر روز پس تحقيق مؤلف اين است که (باد فروردين) مطلق بادیست که در ماه آغاز سال شمسی وزد. آنچه بصبح می وزد باد زيرين است که صبا نام دارد وقبول هم وآنچه در آخر روز می وزد باد فرودين است که دبور ش گويند وتحقيق باد زيرين بجايش گذشت وتحقيق باد دبور هم بجايش مذکور. اما زينصورت (الف) بضم فا ورائے مهمله عام است و (ب) خاص واگر فرودين و فورديـن را بفتح فا مخفف (فروردين) گيريم چنانکه بالا مذکور شد. در آن حالت (باد فرودين) و (باد فورديـن) را هم بمعنی عام توان گرفت آنچه بعض محققين برين و فرودين را متعلق به سطح قطب شمال وجنوب کرده اند درست است وجا دارد که هوائے صبح ماه فروردين را باد زيرين دانيم وهوائے آخر روز ماه مذکور را باد فرودين خيال کنيم صاحب سروری بر (باد فروردين) از يوسف عروضی سندے آورده که متعلق به (باد فروردين) است (ه) خلقانش کرد جامه زنگاری ۱۲ اين تند و تيز باد فروردينا ۱۲ (اردو) (الف) ديکهو باد دبور. (ب) وه هوا جو ماه فروردی مين چلتی هے. مؤنث.

باد فروش اصطلاح. بقول وارسته شخصی است که انساب مردم نام بنام ياد کند بر سبيل مدح وآن را در هند بهاٹ گويند بنائے هندی در آخر (ابو نصر نصيرائے بدخشی

(ے) بسان بادفروشان چہ باد پیمائی ؛
کہ در شرافت خود از گروہ ابراری ؛
(میرزا) کہ غریزے (بادفروش) را فارسی تراشیدۂ
اہل ہند گوید۔ گوئیم کہ اگر چنین باشد ابو نصر
فصیحی کہ بہند نیامدہ چہ قسم در شعر آوردہ و
معہذا صاحب رشیدی در ترجمۂ (بادخوان)
نوشتہ کہ آن را بادفروش گویند۔ صاحب
بحر نقل نگار وارستہ و صاحب تحقیق بر (باد
فروش) گوید کہ گروہے از ہنود کہ بمداحی مردم
بزبان ہندی کسب معاش کنند و ظاہرا فارسی
مجعول اہل ہند است۔ میرزا مظہر جان جانان
اگبر آبادی گوید (ے) باغبان را مبن آور کہ
ثناخوان توام ؛ چون صبا بادفروش گل و
ریحان توام ؛ (الخ) و بقول (رشیدی بر بادخوان)
مرادفش و بادخوان بجایش گذشت و بہار ہم
ذکر این بحوالۂ رشیدی کردہ **مؤلف** عرض
کند کہ بتحقیق ما بادفروش مرادف (استخوان فروش
باہمدریں کتاب بر استخوان فروشی بحث کردہ ایم
بخیال ما کہ معاصرین عجم ہم اتفاق دارند بادفروش
(۱) کسی است کہ بزرگی خاندان خود را برائے
اعزاز خود بیان کند یعنی چیزی را می فروشد کہ
وجودش الآن نیست و ہر چہ ہست بیان او
کہ سامع و مخاطب آن را ہوائی داند یعنی ہیچ
کہ باد بمعنی ہیچ و لاشی ہم آمدہ یعنی او چیزی را
می فروشد کہ ہیچ است و از سند اول الذکر ہمین
معنی پیدا می شود و (۲) مجازاً بمعنی مدّاح چنانکہ
از سند آخر الذکر۔ آنانکہ ترجمۂ ہندی این بھاٹ
گفتہ اند ترجمۂ معنی دوم است کہ صاحب ساطع
بھاٹ را بہ تائے ہندی بمعنی مدح خوان آوردہ

(اردو) (۱) جد فروش۔ اپنے باپ دادا
کی بڑائی بیان کر کے اپنی عزت کا خواہاں ہونیوالا
۔ باپ دادا کے نام پر بکنے والا۔ باپ دادا کے
نام کو ذلیل کرنے والا (۲) مدّاح۔

بادفروشتن مصدر اصطلاحی۔ بقول صاحب

بحر معروف - بهار هم بر معروف قانع واز شیخ شیراز سند آورده (ص) چو باد اندر شکم پیچد فروهل یا که باد اندر شکم باریست بردل مؤلف عرض کند که مصدر (هشتن) بالکسر بمعنی فروگذاشتن ورها کردن وآویختن - کامل التصریف است وهلیدن مرادفش پس معنی این ریاح را دفع کردن ودور کردن باشد وبس (اردو) هوا کو دور کرنا - ریاح کو دفع کرنا -

بادفره اصطلاح - صاحبان برهان (وسروری بذیل بادافراه) ورشیدی وجامع وجهانگیری وسراج ذکر این کرده اند ومابحث این بر (بادفر) کرده ایم جزین نیست که الف چهارم وهفتم از (بادافراه) تخفیف شد (اردو) دیکھو بادافراہ

بادفوردین اصطلاح - صاحبان برهان وسروری ورشیدی ذکر این کرده اند ومابحث کامل این بر (بادفردین) کرده ایم صاحب سروری از استاد رودکی سند آورد (ص)

گیتیست چنین آید وگردنده بدینسان یا هم باد برین آید وهم باد فوردین یا در بعض نسخ در مصرع دوم این (باد فردین) نقل شده وبخیال ما منظر بر مقابله باد برین مناسب تر است (اردو) دیکھو بادفردین -

بادفوز اصطلاح - بقول صاحب انندراج فرهنگ فرنگ بازاے هوز در آخر شخصے که بدیگران نصیحت کند وخود بران عمل نکند - دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد مؤلف گوید که اگر سند استعمال بدست آید توانیم عرض کرد که اسم فاعل ترکیبی است که فوز بقول برهان بضم اول وسکون ثانی وزاے هوز بمعنی اطراف وپیرامون دهان از جانب بیرون خواه از انسان خواه حیوان بمعنی آروغ پس معنی لفظی این کسے که آروغ باد زند یا اطراف وپیرامون دهان او باد است وکنایه از پند آموز بے عمل - مشتاق سند باشیم

(اردو) ناصح بے عمل۔ وہ شخص جو اوروں کو نصیحت کرے اور خود اس پر عمل نکرے۔

بادک بقول انند و ناصری بفتح دال و کاف بمعنی کودک ساقی بادہ دہندۂ زنان سلاطین پارسی و ریدک و رودک ساقی بادہ دہ مردان کہ کمتر از دہ سال و ببلوغ نرسیدہ باشد۔ دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد **مؤلف** عرض کند کہ چنین نباشد کہ کاف تصغیر بر لفظ بادہ زیادہ کردند و ہائے ہوز حذف شد و بمعنی منسوب بہ بادہ و کنایہ از ساقی کودک۔ مخفی مباد کہ بادہ بمعنی شراب کہ می آید معنی حقیقی آن بترکیب ہائے نسبت منسوب بغرور است کہ باد بمعنی غرور بجایش مذکور شد پس معنی لفظی این صغیر مغرور و کنایہ از کودک ساقی توان گرفت (اردو) وہ لڑکا جو سلاطین پارس کی عورتون کو شراب پلائے۔ مذکر۔

(۱) بادکان اصطلاح۔ صاحب ناصری

(۲) بادکانہ ذکر ہر دو بکاف عربی کردہ ما بحث کامل این بجایش کنیم کہ بکاف فارسی می آید (اردو) دیکھو بادگان و بادگانہ۔

بادکردار اصطلاح۔ بقول بحر و ضمیمۂ برہان شتابان و شتاب رونده صاحب مؤید و ہفت برشتابان قانع و بقول صاحب انند بجوالۂ فرہنگ فرنگ تند و تیز **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است بدون اضافت و کسر کاف عربی۔ معنی بیان کردۂ صاحب بحر واضح تر از دیگر محققین است (اردو) ہوا پر سوار جلد باز۔ صاحب آصفیہ نے (ہوا پر سوار ہونا) کو لکھا ہے۔ شتاب کار ہونا۔ جلد باز ہونا۔ جانے میں جلدی کرنا۔

بادکردن مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار (۱) کنایہ از نخوت و غرور کردن و فرماید کہ این از اہل زبان بہ تحقیق رسیدہ صاحب آصفی سند این از فوقی یزدی می آرد (۲)

کرده ام باد سے (بفرمان شکر ریزی دگر غنچه گو
پرمژن باسن هوائے همدمی) سند دیگر این معنی
از کلام مخلص کاشی بر (باد کردن چشم) می آید
مؤلف عرض کند که (۲) معنی لفظی این هوا
داون است و ازین مصدر است (باد کردن
آتش را) یعنی هوا رساندن بآتش و تیز کردنش
که باد بمعنی شتشمش بمعنی تند و تیز هم گذشت چنانکه
ظهوری گوید (ے) زغم می سوختی در بیکسی ما
دادی کردم ها بدامن آتش خود را همان خود
بادی کردم ها نسبت معنی اول عرض می شود
که باد بمعنی غرور و نخوت بجایش گذشت
(اردو) (۱) غرور کرنا (۲) هوا پهنچانا۔

باد کردن چشم مصدر اصطلاحی بقول
بهار و بحر و وارسته و آصفی (۱) آماسیدن
چشم از ماده ریح و (۲) غرور و نخوت (مخلص
کاشی ے) نخوت بود زاهل هنر ناگوار تر ها باشد
بلا چو چشم کسی باد می کند ها مؤلف عرض کند

که هر چهار محققین هندنژاد بر نزاکت معنی شعر
غور نکرده اند و معنی دوم را از همین سند
پیدا کرده اند و نمی دانند که این سند متعلق
به معنی اول است و بدین وجه که باد بمعنی غرور
و تکبر هم بجایش گذشت و بالیدن علامت
غرور است شاعر گوید که چشم چون ورم کرد
و بالید بغرور و تبختر جلوه گر و پدید مخفی مباد
که مجرد (باد کردن) بمعنی نخوت و غرور کردن
گذشت پس همین سند برائے معنی اول (باد
کردن) بکار می خورد آنانکه (باد کردن چشم)
را بمعنی غرور و نخوت گرفته اند سکندری خورده اند
(اردو) آنکھ پھول جانا۔ ورم کرنا۔

باد کردن (در چیزی) مصدر اصطلاحی
بهار دکر این کرده از معنی ساکت و سندے
که از ملا فوقی یزدی آرد همان است که بر
(باد کردن) گذشت با تصرف خفیف در مصرع
اولش یعنی (ے) کرده ام بادی بصرنائے

شکر ریزے دگر ۔ ؎ نیشکر گو پیر من با من نوا ہمسری ؎ صاحب آصفی (ہمصرانے) را (بفرہان) نوشت و در نسخۂ قدیم بہار برائے سند (باد کردن) درہمین شعر (بفرمائے) نقل کردہ مصححین مطبع نولکشور این مصدر را بر سبیل تصحیح قائم کردہ اند و سندے را کہ بدین مصدر متعلق کردہ اند موافق ادعا نیست بالجملہ دیگر محققین زبان فارسی این مصدر ساکت مؤلف عرض کند کہ اگر معنی حقیقی گیریم خلاف قیاس نیست چنانکہ (باد در بوق کردن) و (باد در نے کردن) و مصدر اصطلاحی (باد در سر کردن) را کہ گذشت در تعمیم این داخل توان کرد (اردو) ہوا بھرنا کسی چیز میں ۔

باد کژ اصطلاح ۔ بقول برہان بکسر ثالث و فتح کاف و سکون زاے فارسی بادے کہ بعربی نکبا گویند و محل وزیدن آن میان ہر دو باد باشد عموماً و میان باد شمال و باد صبا خصوصاً صاحبان بحر و اند و جامع و سراج و ہفت ہم ذکر این کردہ اند ۔ صاحب منتخب بر نکبا، فرماید کہ بہ نون و بای موحدہ بالفتح (باد کج) کہ مابین دو باد میان باد صبا و باد شمال وزد یعنی بادیکہ از محل وزیدن چہار باد نہ وزد و ادا از چہار آنکہ میان صبا و جنوب وزد کہ آنرا (ارتیب) گویند دوم آنکہ میان صبا و شمال وزد (نکبا) نام دارد ۔ سوم آنکہ از میان شمال و دبور وزد (جربیا) است چہارم آنکہ میان جنوب و دبور وزد این را (ہیف) نامند مؤلف عرض کند کہ بجز این نیست کہ (باد کژ) مبدل (باد کج) است و بس کہ جیم عربی بہ زاے فارسی بدل شود ۔ مرکب توصیفی است (اردو) وہ ہوا جو باد صبا اور باد شمال کے درمیان چلے ۔ مؤنث

باد کُس اصطلاح ۔ بقول صاحب جامع بکسر دال و ضم کاف کنایہ از نخوت و غرور زنان چنانکہ (باد بروت) مردان را دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد ۔ مؤلف

عرض کند که کس بضم اول بقول برهان موضع
جماع زنان را گویند که عربان فرج خوانند.
پس بدون اضافت اسم فاعل ترکیبی است
(۱) در کس باد دارنده و کنایه از زن مغرور
مخفی مباد که باد بمعنی غرور هم آمده و اگر با مناسبت
خوانیم معنی آن (۲) هوای فرج باشد و
غرور فرج و مراد از غرور زنان (اردو)
(۱) مغرور عورت (۲) عورتون کا غرور (مذکر)

بادکش اصطلاح - بقول برهان و بحر و جامع
بضم کاف و سکون شین نقطه دار (۱) خشت باد
را گویند و آن نوعی از بادزن باشد بسیار
بزرگ که در میان خانه آویزند و با طناب
و ریسمان در کشاکش آرند و (۲) جامتی را
را نیز گویند که بران تیغ زنند و (۳) دم زرگری
و آهنگری را هم صاحب جهانگیری و بهار بر
معنی اول قانع و صاحب سروری گوید که باد زن
باشد و بعربی مروحه - خان آرزو در سراج بجوالهٔ

معنی اول فرماید که بعضے بمعنی مطلق بادزن
گفته اند **مؤلف** عرض کند که اسم فاعل ترکیبی
است بمعنی کشندهٔ باد و معنی اول کنایه باشد
و معنی دوم هم - مخفی مباد که حجامت بقول غیاث
خون کشیدن بزخمهاے کوچک استره بشاخ
گاو - باشد (انج) اهل ولایت بسبب کثرت تولید
خون هر هفته یا هر ماه این عمل کنند یعنی زخمهاے
استره در سر زنند و بشاخ گاو که هر دو جانبش
سوراخ باشد خون از ان زخمها کشند و آن
شاخ گاو را که براے این عمل درست می کنند
در هندی (سینگی) گویند که جانب پهنش بر
بر سر قائم کنند و جانب دیگر در دهن گرفته هوا
می کشند تا بزور کشش نفس خون از زخم بیرون
و داخل آن جمع می شود و این شاخ گاو مخصوص
براے حجامت نباشد بلکه در دیگر مقامات جسم
انسان و حیوان هم اطبا استعمال این می کنند
طرز بیان محققین بالا کلفت انگیز و ملو از اجمال

است فارسیان قدیم بادکش همان شاخ گاو را
می گفتند که بوسیلهٔ آن خون فاسد را بزور نفس
می کشیدند حکمای فرنگ همین عمل بوسیلهٔ آله بلورین
کنند که مشابه فنجان باشد پس همین شاخ گاو را
بادکش نام کردن موافق قیاس است حیف
است از اهل تحقیق که مقصود خود را بالفاظی
بیان کنند که سریع الفهم نیست و معنی سوم هم
خالی از کنایه نباشد که دم زرگران و آهنگران
هم باد را حرکت می دهد (اردو) (۱) وہ
بڑا پنکھا جو مکان کے چھت مین لٹکایا جاتا ہے
(مذکر) (۲) سینگی - اسم مؤنث - بقول آصفیه
وہ سوراخ کیا ہوا سینگ جسے منہ سے کھینچکر
بدن کا گوشت اُبھار لیتے یا گرمی چوستے ہین
- شاخ حجام - شیشهٔ حجام (۳) دھوکنی - دیکھو
انبان باد -

بادکش فراشی اصطلاح - بقول صاحب
انند بجوالهٔ فرهنگ فرنگ نوعی از بادکش بزرگ
دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد
مؤلف گوید که بادکش در اینجا بمعنی مطلق
بادزن و اصطلاحاً بادزن دستی است بزرگ
و مدور که فراشان بدست خود گرفته بر آقای
خود می جنبانند - معاصرین عجم هم مصدق این کنند
(اردو) وہ گول اور بڑا پنکھا جسکو فراش
اور خدمت گار اپنے ہاتھ مین لیکر مالک پر
جھلتا ہے - نذکر -

بادکشیدن مصدر اصطلاحی - بقول بحر و
بهار رنج و محنت کشیدن (میر معزی ۵) تو
نوش خوری دائم و بدخواه خورد زهر؟ تو باده
کشی دائم و بدخواه کشد باد؟ **مؤلف** گوید که
باد بمعنی آه و ناله و صدمه و آسیب بجایش گذشت
پس آه و ناله کشیدن هم باعث رنج و محنت است
و چه گوئیم که این مصدر بمعنی آه و ناله کشیدن است
و صدمه و آسیب برداشتن (اردو) آہ کرنا
نالہ کرنا - رنج مین مبتلا ہونا -

بادکلاہ اصطلاح۔ بقول آنند بجوالۂ غوامض سخن (۱) غرور باشد مثل (بادبروت) و (بادگیسو) **مؤلف** گوید کہ (۲) بدون اضافت اسم فاعل ترکیبی است بمعنی کلاہ باد دارندہ و کنایہ از مغرور۔ مخفی مباد کہ باد بمعنی غرور آمدہ و برائے معنی اول باید کہ بکسر دال مہملہ خوانیم و طالب سند استعمال باشیم۔ صاحب آنند برائے معنی اول از خاقانی سند آرد کہ بکار او نمی خورد و این سند معنی دوم است (ے) بس کز آتش سری و باد کلاہی فلک ؛ بر سر خاک بخون لعل قبائید ہمہ ؛ (اردو) (۱) غرور۔ مذکر۔ (۲) مغرور۔

بادکلہ اصطلاح۔ بقول بحر و آنند و غیاث بکسر دال مہملہ و کاف عربی مضموم بمعنی ضربت جماع **مؤلف** عرض کند کہ کلہ بقول برہان بفتح اول و ثانی فرو بردن و بر آوردن در جماع باشد و بضم اول و فتح ثانی حرکات جماع مخفی مباد

کہ باد بمعنی صدمہ بجایش گذشت و معنی حقیقی باد معروف و بمعنی شدت و بسیاری ہم بجایش مذکور پس معنی اصطلاحی این خلاف قیاس نیست حیف است کہ سند استعمال پیش نشد و بخیال ما از قبیل بادتفنگ و بادتیر و بادتازیانہ یعنی ہوائی کہ بحرکات جماع پیدا شود (بادکلہ) باشد و ہمین است معنی قیاسی۔ زیرا کہ در مجرد لفظ کلہ معنی حرکات جماع موجود۔ بائے حالِ مشتاق سند استعمال باشیم (اردو) جماع کے حرکات۔ مذکر۔

بادکمان اصطلاح۔ از قبیل بادتفنگ و بادتیر است (مرکب اضافی) یعنی ہوائی کہ بہ کمان کشیدن حرکت کند (انوری ے) بر آستانۂ قدرت قضا نیارد گفت ؛ کہ جست بادکمان و نشست گرد ضمیر ؛ (اردو) بادکمان۔ کھینچنے ہیں یعنے وہ ہوا جو کمان تاننے سے حرکت کرے۔

بادکموز استعمال۔ بقول صاحب سفرنگ دساتیر بفتح کاف عربی و سکون میم و فتح واو

وسکون زائے ہوز ہوائے سبک وزندہ مقابل
ہوائے بیش وزکہ تند باشد (اردو) سبک
ہوا۔ کم چلنے والی ہوا۔ مؤنث۔ (زور دار ہوا کا مقابل)

بادکنجی اصطلاح۔ بقول برہان وبحر وسروری
وجامع وناصری وسراج ورشیدی بکسر ثالث
وضم رابع وسکون نون وجیم بہ تحتانی رسیدہ
قولنج ونفخ را گویند کہ در پشت آدمی بہم رسد
وبسبب آن پشت خم گردد **مؤلف** عرض
کند کہ کنج بفتح اول وسکون ثانی وجیم کسے را
گویند کہ دوتا شدہ باشد وچیزی ہمچو کوہان از
از پشتش برآمدہ وآن را بعربی احدب خوانند
پس معنی لفظی این مرضی کہ منسوب بہ کنج است
یا ریاحی کہ منسوب بہ کنج است بعض اطبا گویند
کہ از امراض نخاع مرضی باشد (اردو) ایک
مرض کو فارسیون نے بادکنجی کہا ہے جس کی
وجہ سے صلب مین ریاحین پیدا ہوکر انسان کو
کوزہ پشت کردیتی ہین۔

بادکوبہ اصطلاح۔ بقول ناصری بندرے
است در ساحل دریائے شور از شہر شماخی
سہ مرحلہ دور۔ آن را باکو وباکوبہ نیز گویند
وپیوستہ باد در رود دیوار آن بلد رامی کوبد
لہذا خانہ ہائے آن بندر وشہر ہمہ از سنگ
وسطح خانہ ہا قیر اندود است گویند از بناہائے
پادشاہ دادگر (انوشیروان عادل) بودہ
چون ملوک شیروان خود را از اولاد واحفاد
او می دانستہ اند در تعمیر آن ساعی بودہ اند
در جانب شرقی آن ولایت آتشکدۂ از قدیم
بودہ وہنوز آثار آن باقی است چنانکہ اگر
خواہند آتش اشتعال یابد اندکی آن زمین را
حفر کنند شعلۂ از خارج بر زمین نمایند فوراً از
زمین مشتعل می شود چنانکہ اگر در آن اراضی زراعتی
باشد تمامی خواہد سوخت وچون خواہند خاموش
شود قدرے خاک بران ریزند منطفی گردد
وعجب تر آنکہ اگر خواہند آن آتش را بجائی

نقل کنند نیم زرع آن زمین را کندہ انبانے
را محاذی آن کندہ دارند و چون پر باد گردد
سر انبان را محکم کردہ ہر جا کہ ضرورت افتد
لولۂ آہنی بر لب انبان گذارند و شعلۂ خارج
بر لب لولہ نمایند مادامی کہ باد در انبانست
سر لولہ مانند چراغ روشن و تابان خواہد بود و
ہنود آتش پرست از ہندوستان نذر کردہ
پیادہ بزیارت این آتش کدہ آیند و جمعے این
معنی را دیدہ اند چون از غرائب بود نگاشتہ شد
مؤلف گوید کہ دیگر کسے از محققین فارسی
زبان ذکر این نکرد و قول صاحب ناصری
کہ از اہل زبانست اعتبار را شاید خیال
ما اینست کہ در ان زمین فاسفرس بمقدار
کثیر باشد از اینجاست کہ چون شعلۂ خارجی از
قریب زمین کنند آتش بزمین گیرد و آنچہ صاحب
ناصری گوید کہ انبان را پر باد کنند حقیقت آن
ہمین قدر می نماید کہ انبان پر باد نمی شود بلکہ

پر از بخار گردد بوجہ معدنے کہ در آن زمین
است و ہر گاہ لولۂ آہنی در ان انبان
گذارند و طرف دیگرش را روشن کنند سر لولہ
مانند چراغ کہ روشن می شود بوسیلۂ ہمان بخار
معدنی باشد کہ در انبان گرفتہ شدہ اگر حکماء
محققین ارض تحقیق کنند حقیقت حال دریافت
شود کہ چہ قسم اجزاے معدنی در آن سر زمین
است باری حال عجوبہ کہ از واقعات بلینہ صاحب
ناصری می نماید غیر از اثرات معدنی نباشد
(اردو) شہر شماخی سے کچھ فاصلہ پر دریاے
شور کا ایک ٹاپو ہے جس کو فارسیون نے بادکوبہ
سے نامزد کیا ہے۔

بادکوہ پیکر اصطلاح۔ مرکب توصیفی است
و کنایہ از اسپ و بدین وجہ کہ اسپ سریع
السیر است او را باد گفتند و بصفت آن
کوہ پیکر را آوردند یعنی چیزیکہ ہمچو باد است
و پیکرش ہمچو کوہ۔ سند این بر (ابر گردش) گذشت

(۲۰۲۱)

(اردو) تیز رفتار گھوڑا۔ دیکھو باد پا۔

باد کہنکو اصطلاح۔ بقول بہار بفتح کاف تازی دہائے ہوّز وسکون نون وضم کاف دوم وواو معروف مرض عرق النسا کہ در پائے مردم پیدا شود وبحوالۂ صاحب اصطلاحات الشعرا گوید کہ در جہانگیری کہنکو نام ریست کہ آن را در تازی (عرق النسا) گویند وباد کہنکو مادّہ ریحیست کہ در ان رگ انصباب یابد وموجب مرض گردد (محمد سعید اشرف ۵) گران خیز است ہمچون درد زانو ہزمین گیر است چون باد کہنکو۔ مؤلف عرض کند کہ ما در جہانگیری کہنکو را نیافتیم ودیگر محققین فارسی زبان ہم ازین ساکت۔ صاحب فصول الاعراض (بر لغت عرق النسا) گوید کہ دردی است کہ از مفصل ورگ خیزد واز جانب وحشی بسوی ران نازل شود ودر اکثر ہمانجا بایستد وباشد کہ تا زانو وشتالنگ وانگشت کوچک پا ممتد گردد ونزول وے از جانب انسی بسیار نادر بود وتسمیۂ این بدین اسم باسم محل است چہ عرق بکسر اول وسکون ثانی در اصل رگ را گویند عموماً ونسا بفتح نون وسین مہملہ والف مقصورہ نام رگی است خصوصاً کہ این در جایگاہ واقع شدہ وتقدیر کلام چنان است کہ وجع العرق الذی ہو النسا یعنی درد رگی کہ مسمّی است بہ نسا (الخ) پس بخیال ما باد در اینجا بمعنی مرض است کہ بجایش گذشت وکہنکو بہر دو کاف عربی ترجمۂ (عرق النسا) اسم جامد فارسی زبان۔ یعنے رگے کہ از سرین تا شتالنگ آمدہ وصاحب غیاث بر (عرق النسا) فرماید کہ این را بہ ہندی (رانگھن) نامند وصاحب مؤید بر (عرق النسا) گوید کہ نام زحمتی کہ از غلبۂ باد پیدا شود کہ آن را بہند (باد رنگھن) نام

است پس بخیال باعجمی نیست که باد در بنجابه
معنی ریح و هوا است و کهنکو نام رگ که از جمله
آن در عربی نسا باشد و لفظ مرکب نام محقق
که بسبب غلبه ریاح درین رگ پیدا شود صاحب
تحقیق که لغت کهنکو را ترک کرده اند در غرابین
نیست که اعتنائے فارسی قدیم ندارند و از بنجا
که بسیاری از لغات فرس قدیم متروک است
- سند استعمال محمد سعید اشرف برائے این کفایت
می کند (اردو) عرق النسا عربی مین ایک
مرض کا نام ہے جو غلبہ ریاح سے ایک رگ
مین (جو سرین سے پاؤن کی چھنگلیا تک واقع
ہوئی ہے) درد پیدا کرتا ہے۔

بادگان اصطلاح - بقول برہان وجامع
وہفت باکاف فارسی بروزن آسمان (۱)
حافظ وحفظ کننده و (۲) خازن وخزانه دار
و (۳) پیش و پس گریبان جامه صاحب ناصری
بحوالهٔ برہان ذکر معنی دوم کرده می نویسد که

در جاے دیگر یافته نشد خان آرزو در سراج
گوید که بمعنی حافظ و نگاه دارنده و بحوالهٔ برہان
ذکر معنی سوم کرده می فرماید که بدین معنی بادگیر
گذشت مؤلف عرض کند که بادنگانجی از
گنجهاے خسرو پرویز بجایش مذکور شد و مجازاً
بمعنی مطلق خزانه وگان بقول خان آرزو و برہان
بمعنی پیوستن آمده بخیال با اسم مصدر است به
معنی پیوست و ازین اسم مصدر باشد مصدر
گادن بمعنی گائیدن که اصلش گانیدن بود
نون حذف شده گادن شد چنانکه ایشان و
ایشا و جادار که اصل گائیدن - گانیدن
باشد که نون بدل شد به تحتانی چنانکه اونج
و اوبج - اندرین صورت بادگان اسم فاعل
ترکیبی است بمعنی پیوست شونده با خزانه و
کنایه از خازن وخزانه دار و محافظ خزانه -
بلکه حقیقت معنی دوم و مجازاً بمعنی مطلق
حافظ و نگاهدارنده و همین باشد حقیقت معنی

اول. تسامح بعض محققین پیش نیست که معنی اول را حافظ وحفظ کننده نوشته اند خان آرزو در ست گوید که حافظ ونگاه دارنده است نه حفظ کننده حیف است که سند استعمال پیش نشد. حالا عرض میشود نسبت معنی سوم که بدین معنی بادگان مبدل بادخان است که کاف فارسی به خاے معجمه بدل شود چنانکه (فرسنخ وفرسنگ که نون درین زائد است صاحب قانون دستگیری ذکر این کرده) پس (بادخان) مخفف (بادخانه) قلب اضافت (خان باد) بمعنی خانهٔ باد یعنی مقامی که دران باد داخل شود ومجازاً پیش وپس گریبان که بوسیلهٔ آن هوا بجسم انسان می رسد حیف است که سند استعمال این هم پیش نشد (اردو) (۱) حفاظت کرنے والا محافظ نگہبان۔ (۲) خزانہ دار۔ خازن۔ خزانہ کا محافظ۔ (۳) گریبان کے آگے اوپر پیچھے کا حصہ۔ مذکر۔

بادگانه اصطلاح۔ بقول برهان وهفت بفتح نون دریچهٔ مشبکی راگویند که از درون خانه بیرون راتوان دید واز بیرون درون رانتوان دید صاحب جامع این راپنجرهٔ خانه گوید۔ صاحب ناصری باتفاق برهان گوید که چنین درها در بنادر فارس خاصه بوشهر که بگرمی هوا معروف است بسیار دیده ام که از بیرون درون خانه رانه بینند ولی باد آید وخانه راخنک کند آن راکرکری گویند۔ صاحب مؤید بحوالهٔ رساله (علمی) گوید که بادال موقوف وکاف فارسی دریچه وبهندی چهجه گویند۔ **مؤلف** عرض کند که این مبدل (بادخانه) باشد که خاے معجمه بکاف فارسی بدل شد چنانکه فرسنخ وفرسنگ پس معنی لغطی این خانهٔ باد است که قلب اضافتش بادخانه شد ومبدل آن بادگانه ومراد از درے ودریچه باشد که در آن سوراخها کنند

برائے ہوا و داخلیان از درون خانہ تماشا
ہم کنند۔ آنچہ صاحب مؤید ترجمۂ این بہندی
چھجہ نوشتہ تسامحش بیش نیست کہ چھجہ چیز دیگر
است و کرکری ہم چیز دیگر پس صاحب ناصری
ہم تسامح کردہ کہ کرکری را مرادف این گفتہ
تحقیقش بجایش می آید (اردو) وہ دروازہ
یا دریچہ جس مین نفوذ ہوا کے لئے سوراخ بکثرت
ہون بعض قدیم عمارتون مین ایسے دروازے
پائے جاتے ہین جن مین گل بوٹون کی شکل مین
منافذ بنائے گئے ہین تاکہ ہوا داخل ہو مشتبک
یا جالی دار دروازہ یا دریچہ۔ مذکر۔

بادگاہ اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ
فرنگ بیت الخلا و جاے طہارت را گویند۔
دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد
مؤلف گوید کہ قلب اضافت است و
دریچۂ باد بمعنی سیر دہم اوست کہ گذشت۔
خلاف قیاس نیست ولیکن مشتاق سند استعمال

باشیم کہ معاصرین عجم بر زبان ندارند و محققین
اہل زبان ذکر این نہ کردہ اند (اردو)
پاخانہ۔ دیکھو ادب خانہ۔

بادگذار اصطلاح۔ بقول بحر و ضمیمۂ برہان
(۱) روزنی کہ روے باد باشد و بادگیر و (۲)
قصہ خوان۔ صاحب مؤید بر معنی اول قانع۔ دیگر
محققین فارسی زبان ازین ساکت **مؤلف**
گوید کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی چیز یکہ
گذارندۂ باد است یعنی راہ دہندۂ باد و
معنی دوم مجاز آن کہ قصہ خوان ہم سخن ہاے
ہوائی بر زبان می گذارد حیف است کہ سند
استعمال پیش نشد (اردو) (۱) دیکھو بادگیر
۔ (۲) داستان گو۔ دیکھو از کارہ۔

بادگذشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر
این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند
کہ بمعنی حقیقی است یعنی مرور باد بر کسی و چیزی
چنانکہ انوری گوید (ے) دل زبیم آنکہ باد سر

بر تو بگذرد ؛ روز و شب جویان که ماهی را
براندازد ز آب ؛ (اردو) هوا گرزنا۔

بادگرد اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرهنگ فرنگ بکسر کاف فارسی گرد باد و طوفان دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد مؤلف گوید که مرکب توصیفی است و قلب اضافت این گرد باد بمعنی بادے که خاک را بشکل منارے بر آسمان برد طالب سند استعمال این ہاشم (اردو) بگولا۔ ہبولا۔ بقول آصفیہ ہندی۔ اسم مذکر۔ دیکھو باد زد۔

بادگردیدن استعمال۔ صاحب بحر ذکر این کرده بر معروف قانع دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد مؤلف گوید که بمعنی حقیقی چرخ زدن و دور زدن باد باشد که گرد باد نتیجۂ آنست که گذشت (اردو) ہوا کا چکر باندھنا۔ چکر کھانا جس سے بگولا پیدا ہوتا ہے

بادگرز اصطلاح۔ بکسر دال مہملہ و ضم کاف فارسی۔ بہار ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف گوید که از قبیل باد تیر و تفنگ است یعنی بادیکه بگرز زدن متحرک شود۔ مرکب اضافی است (وحشی ؎) ز بادگرز تو بہرام را شود رعشه ؛ ز عکس تیغ تو خورشید را شود خفقان ؛ (ظہوری ؎) از برائے چشم نصرت در سر بازار رزم ؛ بادگرزش می فروشد طوطیائے استخوان ؛ (اردو) بادگرز۔ کہہ سکتے ہیں یعنے وہ ہوا جو گرز مارنے سے متحرک ہو۔ مؤنث۔

(الف) **بادگرزنده لب خورشید را** اصطلاح صاحب ہفت ذکر این کرده گوید که بادے را گویند که وقت طلوع شمس از وزیدن باز ماند گوئی گمزیدن لب آفتاب مشغول شده (کذا فی شرح المخزن) صاحب شمس این را (باد گزید لب خورشید) گفت و بحوالۂ ہمان شرح مخزن فرماید که باد صبح لب خورشید را گزیده

یا بمعنی آنکہ وقت طلوع کرانۂ آفتاب بادی وزد گویا می گزد و ہرگاہ کرانۂ خورشید را لب اعتبار کرد چون نیک طلوع کرد از وزیدن باز ماند صاحب بحر در ہمین مصرع (گزندہ) را (گزیدہ) نوشتہ و فرماید کہ بادی کہ وقت طلوع آفتاب از وزیدن باز ماند گویا بہ گزیدن لب آفتاب مشغول شد و دیگر اینکہ کرانۂ خورشید وقت طلوع سرخ می باشد گویا صبا آنرا گزیدہ است و صاحب ضمیمہ برہان این را بشکل مصدر مرکب ــــــــــ

(ب) **بادگزیدن لب خورشید** نوشتہ فرماید کہ کنایہ ازین است کہ تا برآمدن آفتاب باد صبح می وزد۔ مؤلف عرض کند کہ محقق آخر الذکر را پسند کنیم کہ این مقولہ را بشکل مصدری قائم کرد ولیکن معنی بیان کردہ اش را نمی پسندیم مخفی مباد کہ وقت طلوع آفتاب چون افق مشرق از شفق سرخ شود فارسیان بر سبیل کنایہ گویند کہ (لب خورشید را باد گزیدہ است) یعنی آفتاب طلوع شد پس مصدر اصطلاحی بیان کردۂ صاحب ضمیمۂ برہان کنایۃً بہ معنی طلوع شدن آفتاب است و بس (اردو) (ب) آفتاب کا طلوع ہونا۔

بادگند اصطلاح۔ بقول برہان و بحر بکسر ثالث و کاف فارسی و سکون نون و دال ابجد باد یست کہ در خصیۂ مردم پدید آید و بسبب آن خصیہ بزرگ شود و درد کند و آن را بعربی فتق گویند صاحب جامع گوید کہ باد فتق است کہ در خصیۂ مردم بہم رسد صاحب ناصری فرماید کہ خصیہ را بفارسی گند خوانند پس ورم خصیہ باشد و بعربی فتق کہ بمعنی کشادگی کہ آن پردہ است برخلاف رتق۔ خان آرزو در سراج بضم کاف فارسی نوشتہ فرماید کہ تحقیق آنست کہ این مرکب است از باد بمعنی مرض و گند بمعنی خصیہ۔ صاحب سروری فرماید کہ بادے

که در شکم وخصیه پیچد وخصیه ازان درم
کند مؤلف گوید که بحث این بحوالهٔ محققین
طب بر باد فتق مذکور شد (اردو) دیکھو باد فتق

بادگیر اصطلاح - بقول بحر و بہار بکاف فارسی
(۱) دریچه و روزنی که برائے باد در خانه سازند
و بتازی غرفه گویند و (۲) نیز عمارت بلند که بهر
طرف آن روزنها باشد تا باد در آید صاحب
ضیمهٔ برہان بر معنی دوم قانع - وارستہ بذکر
هر دو معنی از شفائی سند آرد (رباعی) یعنی
تو سر بریده کیرے عجبی است ؛ دندان کرازنده
را زنفیری عجبی است ؛ از چار طرف تیز وزد
می پیچد ؛ از بهر سبیل بادگیری عجبی است ؛
(محسن تاثیر ۵) دلم فرح ز سخن های آشنا
دارد ؛ ز بادگیر مفس خانه ام هوا دارد ؛ مؤلف
عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است و فارسیان
(۳) استعارةً بادگیر را بمعنی مفس هم استعمال
کرده اند چنانکه مسیح کاشی گفته (۵) تا کرده ایم

آتش دل در سرائے خویش ؛ دامن ز ندبر
آتش من بادگیر من ؛ (اردو) (۱) دریچه
یا روشندان جو صرف ہوا کے لئے مکان مین
بنائین - مذکر - (۲) وہ بلند عمارت جسکی ہر جانب
نفوذ ہوا کے لئے منافذ ہون (۳) مفس بقول
آصفیه عربی - مذکر - سانس - تنفس (ارشاد
۵) قیام جسم خاکی ہے مفس پر ؛ ہوا پر ہے
بنا اپنے مکان کی ؛

بادگیسو اصطلاح - بقول برہان و بحر و ناصری
بکسر ثالث (۱) کنایه از نخوت و تکبر و عظمت
باشد مر زنان را چنانچه باد بروت مردان را
صاحب جامع بذیل (باد بدست) ذکر این کرده
صاحب جہانگیری در ضمیمهٔ خود فرماید که (۲)
کنایه از بزرگی و عظمت باشد و بس صاحب
مؤید به حوالهٔ مؤید الفوائد فرماید که عظمت گیسوی نبینا
علیه الصلوٰة والسلام و صاحب هفت معنی
بیان کرده صاحب مؤید را بر (بادگیسو ائے)

ذکر کردہ مؤلف عرض کند کہ باضافت مرکب اضافی است بمعنی ہوائے موو گیسو بمعنی اول و دوم و بدون اضافت اسم فاعل ترکیبی یعنی (۳) باد در گیسو دارندہ یعنی گیسوئے خود را بلند دارندہ کنایہ از صاحب بزرگی و عظمت و ظاہر است کہ گیسو عام است پس باد گیسو را مخصوص با زنان کردن تسامح محققین است اگر (باد جعد) را مخصوص بہ زنان کنیم من وجہٍ میتوان چنانکہ (باد بروت) را بعض محققین مخصوص بہ مردان کردہ اند ہرگاہ (گیسو دار) کنایتہً سید و مولازادہ و پیرزادہ را گفتہ اند پس چگونہ تخصیص (باد گیسو) برائے زنان باشد و (باد گیسوی او) کہ بمعنی عظمت گیسوئے نبینا علیہ السلام مذکور شد مؤید خیال ماست حیف است کہ سند استعمال پیش نشد و آنچہ محققین اول الذکر این را بذکر معنی اول از قبیل (باد بروت) گرفتہ اند بر خلاف قیاس ماست و بہ تحقیق ما (باد گیسو) مخصوص است بمعنی دوم یعنی کنایہ از بزرگی کہ بلندی گیسو علامت بزرگی نہ نخوت و تکبر یعنی گیسوئے بزرگان دین بتواتر وضو شگفتہ و بلند باشد و این بلندی در موئے بوجہ شستن پیدا شود پس آنانکہ بہ قیاس (باد بروت) باد گیسو را بمعنی اول گرفتہ اند غلط کردہ اند و اگر استعمال (باد گیسو) بمعنی اول ہم در کلام فارسی می بود استعمال (باد گیسوئے او) بحق نبینا علیہ السلام خلاف ادب زنہار نمی کردند۔ اگر سند استعمال معنی اول پیش می شد تصفیۂ قیاس و خیال خود می کردیم

(اردو) (۱) غرور۔ تکبر۔ مذکر (۲) بزرگی عظمت۔ مؤنث (۳) بزرگ۔ عظمت رکھنے والا۔ صاحب عظمت۔

بادل اصطلاح۔ بقول بحر و ضمیمہ برہان و مؤید بروزن عادل بمعنی (۱) صاحب دل

و (۲) دلاور - صاحب بحر بر صاحب دل فرماید که آنکه آنچه در عالم است در خود یابد مؤلف عرض کند که کلمهٔ با درین اصطلاح بمعنی بهذهم اوست یعنی دل دارنده و مراد از معنی اول - روشندل است و بهره و معنی کنایه باشد حیف است که سند استعمال پیش نشد (اردو) (۱) صاحبدل بقول آصفیه - اسم مذکر - بفتح اضافت - عارف - خداشناس - پارسا - صالح - متقی - پرہیزگار - دیندار (۲) دلاور - بقول آصفیه - بہادر - شجاع - جوانمرد -

بادل زدن مصدر اصطلاحی - بقول آنند - مشوره کردن و نیکو اندیشیدن و می تواند که زدن در اینجا بمعنی گفتن باشد (میر خسرو) ملک هرچند می زد با دل ریش ؎ که در صحرا نهد سوز دل خویش ؎ مؤلف گوید که مشوره کردن با دل در دل خیال کردن است و اندیشیدن و شک نیست که زدن بمعنی گفتن می آید چون حرف زدن و مثل زدن و کلمهٔ با درین اصطلاح بمعنی معیت باشد (اردو) دل ہی دل مین کہنا - بقول آصفیه دل کے اندر خیال کرنا -

بادله اصطلاح - بقول بہار لفظ ہندیست بمعنی تار نقره که با طلا اندوده بهن سازند و جامه ها بدان بافند و پوشندهٔ این قسم جامه را بادله پوش خوانند (سید حسین خلص ؎) برخورد چنان گرم که آتش بدلم زد ؎ چون شعله سراپا زطلا بادله پوشی ؎ صاحب تحقیق الاصطلاحات این را قماش زرین گفته فرماید که لفظ ہندی در فارسی زبان استعمال یافته چنانکه اثر شیرازی که در ہند نیامده می گوید (؎) سبز من شمع برافروخته آید بنظر ؎ چیرهٔ بادله هرگاه گذارد بسر ؎ مؤلف عرض کند که صاحب ساطع ذکر (بادلا به الف در آخر) و (بادله - به ہای هوز

در آخر) کردہ فرماید کہ بسکون دال ۔ مذکر ۔ زر بفت را گویند و (بادلی) مؤنث آن بمعنی پارچہ کہ از کلابتون سازند (الخ) بہ خیال ما این مرکب باشد از بادل کہ در سنسکرت بمعنی ابر است کہ ہمچو نقرہ سپید و تاب برق در دست وہای نسبت (اردو) بادلہ بقول آصفیہ ۔ اسم مذکر ۔ سونے اور چاندی کے تار جو گوٹا بننے اور کلابتون بٹنے کے کام مین آتے ہین اور زری کا کپڑا جو ریشم اور چاندی کے تارون سے بنا جاتا ہے تمامی ۔ زری

بادلیج اصطلاح ۔ بقول بہار و خان آرزو در چراغ ہدایت) بہ لام و تحتانی معروف و جیم تازی نوعی از توپ (ملا طغرا) ببادلیج سحر چرخ چون گلولہ گذارد ۔ شود خزینۂ باروت بے درنگ ستارہ ۔ صاحب غیاث گوید کہ ظاہرا معرب بادلش باشد کہ بکسر لام و شین معجمہ در ترکی توپ را گویند چنانکہ در لغات ترکی بسطور (انتہی) مؤلف عرض کند کہ حیف است کہ ما (بادلیش) یا (بادلش) را در لغات ترکی و کنز اللغات نیافتیم و صاحب مؤید ہم بذیل لغات ترکی ذکرش نکرد ۔ صاحب انند فرماید کہ در فرہنگ فرنگ ہمین لغت را بزیادت ہای ہوز در آخر (بادلیجہ) بہمین معنی نوشتہ خیال ما اینست کہ اسم مفعول ترکیبی است و اصل این بادلیز و معنی این آمیختہ شدہ از باد کہ لیز بدین بہ معنی آمیختن می آید و باد بمعنی ہوا و صدمہ و آسیب بجایش گذشت پس چیزی کہ از صدمہ و آسیب آمیختہ است کنایہ باشد از توپ و بادلیج مبدل آن کہ زاے ہوز بہ جیم عربی بدل شود ہمچون چوزہ و چوجہ ۔ صاحب نفائس بر توپ (بادلیج) را لغت فارسی گفتہ ازین ہم تائید خیال ما می شود واللہ اعلم بحقیقۃ الحال (اردو) توپ ۔ بقول آصفیہ ۔ ترکی ۔ اسم مؤنث

گولا چلانے کا آلہ۔

بادم بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بفتح دال مہملہ وسکون میم مخفف بادام است کہ گذشت دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد و سند استعمال ہم پیش نشد و معاصرین عجم ہم بر زبان ندارند ولیکن خلاف قیاس نیست کہ الف حذف می شود (اردو) دیکھو بادام۔

بادمخالف اصطلاح۔ بقول بحر و بہار بادے کہ کشتی را زیان دارد و این مقابل بادموافق است وگاہے در غیر کشتی نیز اطلاق کنند (صائب ؎) عارفان را دل قوی گردد ز موج حادثات ۔ بحر از بادمخالف جوشن آہن شود ۔ (محتشم کاشی ؎) برہم زدہ دارد گل نازک ورقت را ۔ آن بادمخالف کہ گذر سوے تو دارد ۔ مؤلف گوید کہ مرکب توصیفی است وبس (اردو) بادمخالف بقول آصفیہ اسم مؤنث۔ وہ ہوا جو کشتی یا جہاز کے خلاف ہو۔ بادمزاحم۔

بادمدح استعمال۔ بمعنی سخن مدح باشد کہ باد بمعنی سخن بجایش گذشت (النوری ؎) آب چشم و آتش دل را ندارم ہیچ وقع ۔ جز نسیم بادمدح و خاک پاے شہریار ۔ (اردو) مدح۔ بقول آصفیہ۔ اسم مؤنث۔ تعریف۔ ستایش۔ وہ نظمیہ تعریف جو بطور قصیدہ گوئی شاعر اپنے ممدوح کے حق میں لکھے۔

بادمراد اصطلاح۔ مرکب توصیفی۔ مقابل بادمخالف و مرادف بادموافق (صائب ؎) تا چون حباب بود سبکسار زد رقم ۔ بادمراد بود ز موج خطر مرا ۔ (اردو) بادموافق۔ دیکھو بادشرط۔

بادمساعد اصطلاح۔ بقول بول چال و رہنما و روزنامہ۔ مرادف بادموافق۔ معاصرین عجم بر زبان دارند مؤلف گوید کہ

مرکب توصیفی باشد و مساعد لغت عرب است بمعنی یاری دہندہ (اردو) باد موافق۔ دیکھو باد شرط۔

(۱) **باد مسیح** اصطلاح۔ بقول برہان و

(۲) **باد مسیحا** جامع و بحر و بہار و وارستہ

(۳) **باد مسیحی** و مؤید و جہانگیری (۱) و (۲) و بقول انند (۳) ہم کنایہ از معجزۂ عیسی علیہ السلام است کہ مردہ را زندہ می کرد (والہ ہروی ؎) چہ آب خضر و چہ باد مسیح ہر دو یکی است ؎ دواست مرگ اگر درد انتظار انیست ؎ (انوری ؎) لاجرم بادت رواجی یافت چون باد مسیح ؎ لاجرم آبت مزاجی یافت چون آب حیات ؎ مؤلف گوید کہ (۱) مرکب اضافی است و (۲) ہم بزیادت الف در آخر چنانکہ صاحب غیاث فرماید کہ در قرآن مجید لفظ مسیح واقع است پس زیادت الف متصرف فارسیان باشد و بحوالۂ رسالہ معربات نوشتہ کہ مسیحا معرب مشیخا است کہ بہ شین و خائے معجمہ بمعنی مبارک در سریانی زبان و (۳) مرکب توصیفی بزیادت یائے نسبت در آخر و ہر سہ بمعنی سخن مسیح و کنایہ از معجزۂ عیسی علیہ السلام کہ قم باذن اللہ می گفت و مردہ را زندہ می ساخت۔ مرادف باد عیسی کہ گذشت (اردو) دیکھو باد عیسی۔

باد مہرگان اصطلاح۔ مرکب اضافی است بمعنی باد خزان کہ مہرگان بالکسر و بکاف فارسی نام ماہ خزان است و آن ماندن آفتاب در برج میزان (انوری ؎) از دل و دم در ہوائے خاک بوس آنجناب ؎ آزر آزار و باد مہرگان آوردہ ام ؎ (اردو) دیکھو باد خزان۔

باد مہرہ اصطلاح۔ بقول برہان مہرۂ مار است کہ آن را از قفائے سرافعی بر می آورند۔ سیاہ رنگ باشد گویند اگر بر

(۲۰۸۵)

صوف سیاہ یا کبود مالند سفید گردد و هر چند آن نرود همچنان صوف داغدار ماند و امتحان باین است و گزندگی مار را نافع است چون بر جائی که مار گزیده است بگذارند فی الحال بچسپد و عوام مهرهٔ سفیدی را گویند باندام بلیله که شاطران بر پای خود بندند و بقول صاحبان بحر و جامع مهرهٔ مار است که از اژدهای سرافعی برمی آرند و آن سیاه رنگ می باشد صاحب ناصری باتفاق برهان نسبت بحث آخر گوید که آنچه نسبت مهره بسفید می نویسد چنان نیست و این موهومات صاحب برهان است - صاحب مؤید بر مهرهٔ مار قانع مؤلف گوید که قلب اضافت مهرهٔ باد است و باد در اینجا بمعنی پانزدهمش و معنی لفظی این مهره صدمه و اشاره بمهرهٔ که صدمهٔ زهر مار را دفع کند (اردو) زہر مہرہ بقول آصفیہ - اسم مذکر - فارسی - ایک پتھر کا نام جو زہر کو جذب کر لیتا ہے -

بادن باد اصطلاح - بقول صاحب هفت بیدن را گویند که سلطنتی است و بقول (انسائکل اوپیدیا) مقامی است پر فضا در جرمن بدامن کوهی تفریح گاه انسانان چشمه های آب و انهار متعدده و بستانهای شاداب در روست و کلیسه معروف همدرین مقام واقع - بزمانهٔ سلف سیاحان از هر طرف عالم درین مقام جمع می شدند و مقام دیگر در سویزلینڈ هم موسوم به همین اسم است - چشمه های آب دارد و همچنین در جنوب آسٹریا بدین اسم شهرے آباد است که در سنه هزار و شش صد و دوازده عیسوی آتش گرفت و پاک بسوخت و باز آباد شد صناعی پولادی اینجا مشهور است و چشمه های آب هم دارد و کلیسهٔ هم - مؤلف خیال می کند که (بیدن بات) بمعنی غسل این مقام شهرت داشته باشد

کہ اطبا غسل این چشمہ ہائے ہر سہ مقام را باصول طبی دافع امراض خیال می کنند پس فارسیان بقاعدۂ خود نخستانی را با الف ہمچون یکدش واکدش و فوقانی را بدال مہملہ ہمچون زرتشت و زردشت بدل کردہ (بادنبام) و این ہر سہ مقامات را بہمین نام موسوم کردند واللہ اعلم بحقیقۃ الحال (اردو) بیڈن ۳ مقام کا نام ہے جو جرمن سوئزرلینڈ اور آسٹریا مین واقع ہین۔

بادنج بقول برہان وجامع وناصری بکسر دال وسکون نون وجیم بمعنی نارگیل است وآنرا جوز ہندی گویند۔ صاحب محیط بر بادنج فرماید کہ اسم نارجیل وبرنارجیل گوید کہ معرب ناریل ہندی یا نارگیل فارسی کہ مغرس ناریل ہندی است ومغز خشک آنرا ہندی کھوپرہ نامند وبعربی جوز ہندی وبفرنگی۔ کوکونت۔ وآن ثمر درختیست کہ در اکثر بنادر وکنارہائے دریا می شود۔ مغز آن بقول شیخ گرم در اول دوم وگویند در وسط دوم و خشک در اول بلکہ رطب یعنی تازۂ آن تر در اول ویابس آن خشک در اول۔ بتقوی حرارت غریزی ومسمن بدن ومولد خلط صالح وجہت دفع مواد بارد بلغمی وسوداوی مانند استرخا وفالج وجنون ومالیخولیا وامثال اینہا وخوشبوی دہان وضعف جگر وقرحۂ باطنی وبواسیر نافع (ومنافع بیشمار دارد) مؤلف گوید کہ وجہ تسمیۂ این غیر ازین نیست کہ اصل این بادنگ باشد بکسر دال مہملہ وسکون نون وکاف فارسی کہ در زند وپازند (دنگ) پوست وپوست کلفت اجناس را گویند چنانکہ شلتوک راست کہ داخل آن بریج میباشد۔ فارسیان مجازاً آن چوب را ہم دنگ گویند کہ بدان شلتوک را بکوبند تا برنج از پوست برآید وترجمۂ شلتوک در ہندی شالی ودہان۔

پس معنی لفظی بادِنگ چیزے کہ پوست تکلفت دارد کہ با در اینجا معنی ہفدہمش مفید معنی اسم فاعل است و بادنج معرب یا مبدل بادِ نارگیل را گفتند کہ پوست تکلفت دارد ضعیف است کہ محققین لغت فرس معنی حقیقی ونگ را ترک کردہ معنی مجازیش را قائم داشتہ اند و ما از زردشتان معاصر تحقیق معنی حقیقیش را کردہ ایم (اردو) ناریل۔ بقول آصفیہ اسم مذکر۔ نارجیل۔ جوز الہند۔

بادنجان بقول صاحب سواء السبیل معرب بادنگان۔ و بقول محیط مرادف بادنگان و باتنگان **مؤلف** گوید کہ اصل این باتنگان است و مبدلش بادنگان کہ فوقانی بہ دال مہملہ بدل شود چنانکہ زرتشت و زردشت و بادنجان معربش۔ وجہ تسمیۂ باتنگان جزین نیست کہ تنگ بقول برہان در فارسی زبان بالفتح نقیض فراخ است و کنایہ از دہان خوبان (کہ دندان ہم در وست) و بمعنی سخت و بسیار و قریب و نزدیک و بضمّ اول کوزۂ سر تنگ کوتاہ گردن و بکسر اول منقار مرغان پس با در اینجا بمعنی ہفدہم اوست کہ گذشت یعنی بجائے ترکیب مفید معنی اسم فاعل و الف و نون آخر زائد باشد چنانکہ آباد و آبادان بالجملہ معنی لفظی این چیزیکہ فراخ نیست و تنگ است کہ کثرت تخم و گوشت آن تنگیش را ظاہر می کند یا چیزی کہ ہمچون دہان خوبان پر از دندان است کہ تخم این دندان را ماند یا چیزی کہ سخت است بہ بسیاری تخم یا صاحب چیزی کہ منسوب بکوزۂ سر تنگ کوتاہ گردن است در صورت آخرہ الف و نون آخر را برائے نسبت گیریم چنانکہ ایران و توران یا چیزی کہ با منقار مرغان نسبت دارد و کنایہ باشد از بقول معروف کہ آن را بہندی بیگن نام است بعضے بر آنند کہ اصل این بادنگان است بادبمعنی آفت

ومصیبت چنانکه بجایش گذشت بعد دال
مهمله نون زائد همچون گذارش و گذارشن
وگان در آخرش بمعنی پیوستگی یعنی چیزیکه با
مصیبت پیوستگی دارد که خواص مضارش
بیشتر از فوائد اوست صاحب محیط گوید که گرم
وخشک است در آخر دوم وگویند در سوم
وگویند خشک در سوم و اصح آنست که قوت
غالب بران گرمی وخشکی در دوم - جوهر بادنجان
مرکب از جوهر ارضی بارد ست و بدان سبب
قابض و از جوهر ارضی حار و بدان جهت
تلخ و از جوهر مائی و از آن باعث تفه و
از جوهر ناری و بواسطه آن شدید الحرارت
وبسبب اشتداد یبوست سودا بیشتر پیدا کند
وتولید سدد نماید و فرماید که خوردن آن
غیر مطبوخ چنانکه عادت اهل عراق است
مضرتر و مولد بثور دهن و محرق بدن و مفسد
هضم و مولد خلط غلیظ سوداوی است و

اگر بر روغن بریان کرده بخورند ضرر آن کم شود
(حاصل انیست که پر از مضار و آفات است و
بس) (اردو) بیگن - مذکر - دیکھو انب -

بادنجان ارزانست لیکن خرجکے دارد

مقوله - صاحبان
خزینه واحسن
ذکر این کرده اند واز معنی و محل استعمال
ساکت - مؤلف گوید که فارسیان این مقوله
را به مذمت بادنجان استعمال کنند که مقصود
شان احتراز از وست گویند که اگرچه این
ارزانست ولیکن خام خوردنش مصیبتها
نازل کند (چنانکه ذکرش بر بادنجان گذشت)
وبرای بریان خوردنش روغن می خواهد
که بدون خرج حاصل نمی شود و مضار آن
کم نمی شود جز آنکه در روغن بریانش کنیم
(چنانکه بر بادنجان ذکر این کرده ایم) مقصود
آنست که نظر بر ارزانی بادنجان نباید خام
خورد چنانکه عراقیان می خورند (که بر بادنجان

مذکور) ایرانیان این مقوله را که مخصوص برائے
بادنجان است بطور مثل بمذمت شی ارزان
هم استعمال کنند که از قبیل (ارزان بعلت)
باشد یعنی چیزی که ارزان است خرچکی می خواهد
یعنی هر که نظر بر ارزانیش بخرد نقصانی برمیدارد
(اردو) دکن مین کہتے ہین "سستے بیگن
بخالے" یعنے بیگن کی ارزانی پر خیال نکرو
اُسکے نقصانات سے ڈرو۔

بادنجان بدرا آفت نمیرسد مثل صاحبان
خزینه واحسن ذکر این کرده از معنی ومحل
استعمال ساکت۔ **مؤلف** گوید که فارسیان
این مثل را بجائی زنند که از شخص شریر و بد
سرشت احتراز وخوف کردن ضرور باشد
واحتراز وخوف کردن از وچنانست که
بادنجان را نظر بر مضارش کم خورند ویکدیگر
را منع کنند که از و احتراز کن۔ گویند که عراقیان
سوقی این میوه را بسیار می خورند وبامراض
سوداوی مبتلا هم می شوند واز مضارش
خبر هم دارند ودائما یکدیگر را از خوردنش
منع هم کنند وخواص از و احتراز هم کنند
واین مقوله خواص است که صورت مثل گرفته
بخیال شان بادنجان میوهٔ بد است و
کسیکه نظر بر مضارش نمی خورد۔ اورا آفت
دندان نمیرسد (اردو) دکن مین کہتے
ہین "شریر کو مت چھیڑو" اس سے یہہ
مقصد ہے کہ شریر سے لوگ احتراز کرتے ہین
اور اُسکے خوف سے اُسکو نہین چھیڑتے اور
وہ محفوظ رہتا ہے۔

بادنجیر اصطلاح۔ همانست که بالف چهارم
بجایش گذشت واین مخفف آنست (اردو)
دیکھو بادانجیر۔

(الف) **بادنخوت در دماغ است** مقوله
یعنی مغرور است چنانکه صائب گوید (ع)
گر هست در دماغ ترا بادنخوتی بآماده شکستن

(۱۰۰ ۱۰۰)

خود چون حباب باش ہا وجا دارد کہ ازہمین سند مصدر

(ب) بادنخوت در دماغ بودن پیدا کنیم کہ بمعنی مغرور بودن است (اردو) الف اسکے دماغ مین غرور ہے۔ مغرور ہونا (ب)

بادنخوت در کلّہ داشتن مصدر اصطلاحی مرادف (باد در کلاہ داشتن) است کہ گذشت وسند این از کلام نظیری نیشاپوری ہمدرانجا گذشت (اردو) دیکھو باد در کلاہ داشتن۔

بادنشستن برجیزی اصطلاح۔ اشارۂ این بر (باد بر سر نشستن) کردہ ایم وسند این ہم ہمدرانجا مذکور (اردو) دیکھو باد بر سر نشستن۔

بادنگان بقول برہان باکاف فارسی مرادف بادنجان است کہ بعربی حدق گویند **مؤلف** عرض کند کہ ماحقیقت این بر بادنجان بیان کردہ ایم (اردو) دیکھو بادنجان۔

بادنگاہ اصطلاح۔ بہار ذکر این کردہ از معنی ساکت و از والہ ہروی سند آرد (ب) اگر می ترسی از بادنگاہ بوالہوس والہ ہا پر پروانہ نذر شمعہاے این شبستان کن ہا **مولف** عرض کند کہ مرکب اضافی است بمعنی بادے کہ از حرکت نگاہ متحرک شود۔ نازک ترین آدعا است از قبیل بادچشم وغیر ذالک مخفی مباد کہ باد بمعنی صدمہ ہم گذشت (اردو) حرکت نگاہ۔ مؤنث۔ صدمہ نگاہ۔ مذکر۔

بادنما اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ نشان یا پردۂ کہ از وسمت وزیدن باد مشخص ومعلوم شود دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد **مؤلف** گوید کہ خلاف قیاس نیست اسم فاعل ترکیبی است بمعنی ہیرقی کہ بدریافت سمت باد برستون بلند قائم کنند و ہر طرف کہ بادمی وزد می گردد از قبیل قطب نما و قبلہ نما (اردو) بادنما۔ بقول آصفیہ۔ اسم مذکر۔ ہوا دیکھنے کا نشان

(۲۰۲۷)

وہ آلہ جس سے ہوا کا رخ معلوم ہو۔ پون پر
کاسو۔ پون پرچارک۔

بادنوا اصطلاح۔ بقول برہان و بحر
بکسر ثالث و فتح نون و واو و بالف کشیدہ
صوت و نفس و خوانندگی و گویندگی را
گویند صاحب ناصری فرماید کہ مرادف
(باد آہنگ) است کہ گذشت۔ صاحب
جامع بمعنی صورت نقش گوید مؤلف
عرض کند کہ شک نیست کہ صوت نفس را
کاتبش بدین صورت نقش کردہ باشد غیر
از تحریف نیست کہ ہمین قسم متصرف بر
(باد آہنگ) ہم صورت گرفتہ مرکب اضافی
است (۱) معنی لفظی این ہوائی کہ از برآمدن
صوت و نفس و خوانندگی و گویندگی بحرکت
آید۔ محققین بر نزاکت معنی این توجہ نکردہ
اند صاحب سفرنگ فرماید کہ بادنوا بمعنی صوت
و آواز یعنی ہرگاہ بار دیگر روان بجسم تعلق گیرد
آن معنی را کہ از ایزد تعالی دریافتہ باشد بہ
آواز خود بمردم شنواند پس گفتار خدا روح
این الفاظ است کہ نبی بمردم گوید چنانکہ
(نثر دساتیر) چون از تن برآئی از ایزدان
دریابی و چون بہ تن پیوندی آن چم را بزبان
آری و بباد نوا برون دہی پس (۲) مجازاً
صوت گویندگی و خوانندگی باشد و بس و ہمین
است (باد آہنگ) کہ بجایش گذشت و محققین
کم توجہ در آنجا ہم تحریف ہا کردہ اند (اردو)
(۱) وہ ہوا جو کہنے یا پڑھنے سے متحرک ہو۔
مؤنث (۲) کہنے اور پڑھنے کی آواز۔ مؤنث

بادنوروز اصطلاح۔ بقول برہان
و بحر و سروری و جامع و مؤید (۱) بمعنی باد
بہار است و (۲) نام لحنی از موسیقی۔
صاحبان جہانگیری و سراج و رشیدی بمعنی
دوم قانع (انوری ۵) بادنوروز سحرگہ
چو بہ بستان بگذشت ۱ گل صد برگ برون

رست زپیرامن خار۔ (اردو) (۱) دیکھو باد بہار (۲) فن موسیقی کے ایک لحن کو فارسیون نے بادنوروز کہا ہے افسوس ہے کہ اردو ترجمہ مین اس کا اصطلاحی نام معلوم نہ ہوسکا

بادنویس اصطلاح۔ بقول صاحب شمس نام ولایتی۔ دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد۔ عجبی نیست کہ باد کوبہ را بدین اسم ہم موسوم کردہ باشند یا تحریف در کتابت راہ یافتہ تا آنکہ سند استعمال پیش نشود مجرد قول صاحب شمس کہ طرز تحقیقش امین من الامس است اعتبار را نشاید۔ ہیچ نمی کشاید کہ این ولایت کجا واقع است (اردو) بادنویس ایک ولایت کا نام ہے۔

بادنیذ بقول جامع بروزن بادتیز بے فائدہ و ناسودمند مؤلف گوید کہ بحث این بر (بادوبیذ) می آید خیال ما قطعی است کہ ہمان بادوبیذ را کاتب صاحب جامع بدین صورت نوشت (اردو) دیکھو بادوبید۔

بادوان اصطلاح۔ بقول صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ مبدل (بادبان) است کہ بجائے خودش گذشت مؤلف عرض کند کہ دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد ولیکن خلاف قیاس نیست کہ موحدہ بواو بدل شود چنانکہ آب و آو (اردو) دیکھو بادبان۔

بادوبان اصطلاح۔ بقول ضمیمۂ برہان پیش و پس گریبان جامہ را گویند مؤلف عرض کند کہ بعض محققین فارسی زبان ہمین معنی را بر بادگان نوشتہ اند کہ گذشت۔ معاصرین عجم بر زبان ندارند و سند استعمال ہم پیش نشد۔ طالب اسند باشیم و غیر از تصحیف کتابت ندانیم (اردو) دیکھو بادگان کے تیسرے معنے۔

(الف) **بادوبید** اصطلاح۔ (الف) بضم

(ب) **بادوبیذ** ثالث و بائے ابجد تحتانی

رسیده و به دال مهمله زده بقول بحر و ناصری بمعنی بے فائده و ناسود مند۔ صاحب برهان ذکر (ب) به ذال معجمه کرده **مؤلف** گوید که باد بمعنی هیچ بجایش گذشت و بید۔ معروف که درخت بے ثمر است و استعارةً بمعنی هیچ۔ صاحب برهان بر بید نوشته که بمعنی بیهوده و بے فائده و ناسود مند آید وقتی که با باد مرکب شود (الخ) پس معنی لفظی این هیچ و هیچ یعنی بے فائده و بے نتیجه۔ آنچه صاحب برهان ذکر (ب) بذال معجمه کرده عبث است که بید به دال مهمله اسم جامد فارسی زبان است و ترجمهٔ آن بعربی صفصاف۔ و به ذال معجمه معرب نیست و اگر باشد هم ضرورت ندارد که اصل لغت زبان را گذاشته استعمال معرب کنیم (اردو) بے فائده۔ بے نتیجه۔

باد و دم اصطلاح۔ بقول برهان و ناصری بضم دال اول و فتح دال دوم و سکون میم غرور و تکبر و عجب و تجبر و خودستائی و خودنمائی۔ صاحب بحر فرماید که به واو عاطفه غرور و تکبر و خودنمائی است۔ صاحب سروری از کلام فردوسی سند آرد (ع) بیاراست آن جنگ را بیلسم ؎ نمی راند چون شیر با باد و دم ؎ بهار بر خودستائی و خودنمائی قانع و از فردوسی و سلمان سند آورده (حکیم فردوسی ع) من از ابر بینم همی باد و دم ؎ ندانم که نرگس چرا شد دژم ؎ (خواجه جمال الدین سلمان ع) تلخ است بے تو عیش می با باده شود مسازوے ؎ کاحوال عالم را چونے بنیاد بر باد است و دم ؎ **مؤلف** عرض کند که از سند فردوسی خودستائی و خودنمائی ظاهر نمی شود و سند سلمان هم بکارش نمی خورد زیرا که در اینجا لفظ باد و لفظ دم هر دو بمعنی حقیقی و کنایه از هیچ و هیچ است و فریب و خدعه هم که دم بدین معنی می آید مخفی مباد که به تحقیق ما خودستائی و خودنمائی را داخل معنی کردن خلاف استعمال است

حقیقت آنست که (باد و دم) در محاورهٔ فرس بمعنی تاب و طاقت است و جاوارد که غرور و تکبر هم مراد گیریم و ترجمهٔ این در اردو (دم خم) همه اسناد مؤید ماست (اردو) غرور - تکبر - مذکر - خودستائی - خودنمائی - مؤنث - دم خم - مذکر - بقول صفیه تاب و طاقت -

بادوزیدن استعمال - بقول بحر و بهار معروف - مؤلف عرض کند که حرکت کردن باد است که وزیدن بمعنی جنبیدن می آید و مخصوص است برائے هوا (حافظ شیرازی ؎) گلبن عیش می دمد ساقی گلعذار کو ؎ باد بهار می وزد باده خوشگوار کو ؎ (اردو) هوا چلنا -

بادوستان تلطف بادشمنان مدارا مقوله - صاحبان خزینه و امثال فارسی و احسن ذکر این کرده اند و از معنی و محل استعمال ساکت - مؤلف عرض کند که مال خواجه شیراز است و مصرع اول این (ع) آسایش دو گیتی تفسیر این دو حرف ؎ فارسیان این را بطور موعظت استعمال کنند و صورت مقوله گرفته مقصود اینست که انسان باید که با دوستان لطف و با دشمنان هم مدارا کند (اردو) دکن مین یهی فارسی مقوله مستعمل هے نیز کہتے ہین "دوست سے کرم دشمن سے نرم"

(الف) بادویز **(ب) بادویزن** (اصطلاح (الف) بقول انند بحوالهٔ فرهنگ فرنگ بکسر واو و تحتانی رسیده و زائے هوز بمعنی بادکش است - صاحب بحر (ب) را مرادف بادزن گفته و بقول ضمیمه برهان و سروری و بهار مرادف بادبیزن مؤلف گوید که مبدل بادبیزن که موحده به واو بدل

شود چنانکہ آب و آو (الف) مخففش	(اردو) دیکھو باد بیزن۔

بادہ بقول واستہ وسروری بمعنی (۱) شراب و (۲) مجازاً پیالہ۔ تسمیۃ المحل باسم المحال صاحب ناصری فرماید کہ بروزن سادہ شراب باشد و گوید کہ ہمانا لفظ باد را باہائے نسبت و مشابہت افزودہ بنا بر لطافت او را تشبیہ بہ باد کردہ اند چنانکہ (ے) باد را بادہ نام کرد استاد ؎ زانکہ آبی بود لطیف چو باد ؎ (ادیب صابر ے) زباد نام نہادند بادہ را یعنی ؎ چو باد صبح دمیدن گرفت بادہ بخواہ ؎ و فرماید کہ آنچہ شعرا دو بادہ و سہ بادہ گفتہ اند مجازاً برائے جام استعمال کردہ اند و بمعنی کاسہ و پیالہ باشد (شیخ اوحدی ے) گاہ خوردن دو بادہ کمتر نوش ؎ تا نیابد بدست رفتن و دوش ؎ (حکیم سنائی ے) یکرہ بہ دو بادہ دست کوتہ کن ؎ این عقل دراز و قد احمق را ؎ صاحب جامع ہم ذکر این ہر دو معنی کردہ۔ خان آرزو در سراج فرماید کہ بمعنی اول مرکب است از باد۔ یعنی غرور و ہائے نسبت چہ غرور و کبر از خوردن شراب بہم رسد اکثر را و نسبت معنی دوم فرماید کہ در عربی ہم کاس بمعنی شراب و پیالہ ہر دو آمدہ و بالآخر فرماید کہ این از قبیل (دو آب) است چنانکہ گویند دو آب خوردیم و سہ آب خوردیم و معنی کرت و مرت ملحوظ۔ مؤلف عرض کند کہ مقصود خان آرزو ہمین است کہ بادہ را بمعنی پیالہ نگیریم و سند دو بادہ و سہ بادہ از قبیل دو آب و سہ آب است و نظر بر محاورۂ دو آب و سہ آب باخیالش اتفاق داریم و ہمچنین است (بادۂ چند) کہ مقصود از ان پیالۂ چند نیست بلکہ چند مرتبہ بادہ خوردن

باشد چنانکه میر خسرو گوید (ع) چو سرها گرم گشت از بادهٔ چند ؛ زبان بکشاد با آزادهٔ چند ؛
ولیکن از کلام کمال خجندی استعمال بادہ بمعنی جام هم متحقق است (ع) ساقیا بادہ بگردان
که ملولیم ز خویش ؛ تا ز مانی زمیان هستی ما برگیرد ؛ بهار گوید که استعمال این (۳) بمعنی شیشه و
صراحی هم آمده چنانکه (نظامی ع) بیا ساقی از بادہ بردار بند ؛ به پیمای پیمودن با دچند
بالجمله بقول بهار (۱) پر زور (۲) پر کهنه (۳) جوان (۴) حوصله پرداز (۵) خام (۶) دو آتشه
(۷) روشن (۸) شوخ (۹) طاقت گداز (۱۰) عقل سوز (۱۱) مرد آزماے (۱۲) مرد افگن (۱۳)
یک آتشه از صفات اوست **مؤلف** گوید که صفات بادہ وراے اینهم که در ملحقات می آید
هم او فرماید که بادہ بمعنی اول مقابل عرق است که خمر برکشیده اطلاق نکنند چنانکه صائب گوید
(ع) عرق بپاکی گوهر کجا چو بادہ بود ؛ حرام زادہ کجا چون حلال زادہ بود ؛ **مؤلف** عرض
کند که والہ هروی بادهٔ یک آتشه را نظم کرده و بهار این را محل تامل دانسته چرا که این صادق
نمی آید مگر بر عرق (وهو اهذا ع) پروانه بلندی نکند فرق زپستی ؛ در بادهٔ یک آتشه هست
این همه مستی ؛ و باز فرماید که بلے یک آتشه و دو آتشه کردن در هندوستان رواج دارد
و در ولایت نیست مگر شراب قندی که آن را شراب شکری هم خوانند ما گوئیم که یک آتشه
و دو آتشه را چرا مخصوص کند باهند - نمی داند که والہ هروی هندنژاد نیست پس وجه تامل
چیست - صاحب محیط ذکر بادہ نکرد و بر شراب فرماید که نزد اطبا عبارت از آب انگور است
چون جوش آن تمام شود و دران حلاوتی باقی نماند و از مطلق آن مراد خمر است که بعربی
ابن عنب نیز گویند و اگرچه اطلاق خمر بر هر چیز مسکر از مائعات نیز می کنند لیکن در اینجا مراد آنست

که از انگور سازند و آن را بفارسی شراب انگوری نامند و آنچه از خرما و مویز و قند و غیر آن سازند آن را نبیذ نام است باجمله شراب انگوری را بیونانی اونو و بسریانی خمر و بروی اوش و بعربی ام الخبائث و راح و طلا و عقار و رحیق و بفارسی می و شراب و در انگریزی ال کهل و بهندی مدّه گویند و آنرا چهار مراتب است یکی حدیث و آنرا اسطار و عصیر گویند و او آنست که بران زیاده از شش ماه نگذشته باشد دوم متوسّط و او آنست که بران دو سال گذشته باشد سوم قدیم و او آنست که بران چهار سال گذشته باشد و بقولی آنچه از دو سال زیاده تا چهل سال بر و گذشته باشد آن را قدیم گویند - چهارم عتیق و آن میان متوسّط و قدیم است و بقول بعضے شرابی که از یکسال تا دو سال بران گذشته آن را عتیق نام است و انواع آن بسیار است از رقیق و غلیظ و حلو و حامض و تلخ و میخوش و قابض و احمر و اصفر و ابیض و اسود و خوش بو و بدبو و لذیذ و کریه و مشمس و مطبوخ و مدفون و صرف و ممزوج و صافی و کدر و خفیف و ثقیل و حدیث و عتیق و متوسّط وغیره و فعل آن بسبب این مختلف می شود و چون اینها را باهم ترکیب کنند قریب به ششصد قسم می شود و بعضے گویند که همه آنچه از ان تعلّق بصناعت دارد در رنگ و مزه و بو و قوام و زمان و عمل و سازج و مشمس و مقطّر و مدفون و کدر و صافی و ثقیل و خفیف است و ازین بسائط هر واحد را با دیگر چون ترکیب دهند بترکیب ثنائی و ثلاثی و رباعی و خماسی تا آخر اقسام آن زیاده از هزار قسم حاصل می شود و گاهی اطبا از

زمان آن بزمان سن انسان از ابتدای رضاعت تا شیخوخت اعتبار می کنند و می گویند
که خمر از زمان عصر تا دو سال در حکم رطیع ضعیف القوت است و آن را خندریس
و عصیر گویند و تا چهار سال مسطار نامند و تا هفت سال شراب خوانند و آن تا این سن
جوان است و ازین تا بست و یکسال در سن وقوف و آن را درین هنگام خمر گویند
و ازین تا بست و هشت سال در سن شیخوخت است و آن را منهک و مرعش و عتیق گویند
و هر واحد ازینها بعلامت دالّه بر آن شناخته می شود چنانچه خندریس را چون در آفتاب
نهند رسوب آن غلیظ و کف آن رقیق یا معدوم محسوس گردد و رسوب مسطار مثل
مرواريد بر سر کاسه طافی شود و به تحریک فانی گردد و آن بهتر است نزدیک اکثر اطبا و
سلاق بسکون غلیظ می شود و بحرکت رقیق و کذا رحیق و قرقف و صفائی خمر نزد قرب
نظر مشتد میگردد و نزد بُعد آن غلیظ باکدورت منقطع در میان معلوم می شود و صفائی
عتیق تا نصف کاسه اسفل مشتد بود و آن خوب نیست و گویند که شراب ممزوج را بنج رنگ
است. سرخ. زرد. سفید. سیاه. سبز. پس سرخ از مزج زردی شود و زرد سفید
و بالعکس و ممزوج را نیز اقسام بسیار ست چون باطعم وغیره از اقسام ترکیب دهند و
مشمس و مطبوخ و مقطّر و مدفون و کدر و صافی و ثقیل و خفیف را نیز باین اعتبارات
اصناف کثیر است بر فطن بتامّل ظاهر شود و گویند بهترین شراب متوسّط میان عتیق و حدیث
صافی رنگ مائل بسرخی و زردی معتدل القوام. خوشبو. غیر قابض و غیر ترش و غیر شدید المرارة
بلکه شیرین بحلاوت اندک است و بدترین آن بد رنگ. کدر غلیظ. ترش مره مع قبض بدبو

وقوی ترین ہمہ زرد و صاف معتدل القوام و بعد آن سرخ معتدل القوام و ضعیف ترین ہمہ سفید تازہ نارس است و رقیق آن سریع النفوذ و غلیظ آن بطی النفوذ و سبز آن غلیظ و سیاہ آن اغلظ و شناخت جید از مغشوش آنست کہ مقدار اندک از ان در ظرفے مدت دراز بگذارند اگر بسیار متغیر نہ شود جید است و اولی آنست کہ بعد از جوشیدن آن اقل آسہ ماہ نگذرد استعمال نمایند و شراب خوشبو موافق سائر امزجہ و بد بوے آن ردی و غیر موافق ہمہ امزجہ۔ بالجملہ ہر نوع آن را مزاجی و صورتی است موافق بمزاجی و شخصی خاص و طبیعت آن نیز بحسب الوان و طعوم و روائح و رقت و غلظت و تازگی و کہنگی و توسط و اعتدال مختلف می باشد در حرارت و برودت و رطوبت و یبوست و بالاجمال آن بانواع خود گرم و خشک در دوم است خصوصاً عتیق آن لیکن حدیث آن مائل برطوبت و گویند گرم در دوم و خشک در اول۔ مضار این بیشتر از منافع (اردو) بادہ۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ مذکر۔ دارو۔ شراب۔

بادۂ احمر اصطلاح۔ شراب سرخ و کنایہ از شراب انگوریست و قسمے از شراب کہ اشارۂ این بر بادہ مذکور چنانکہ صائب گوید (ے) غم زدل بیرون مرا چون بادۂ احمر برد ۔ زردی از آئینہ مہمات است روشنگر برد ۔ (اردو) انگوری شراب مؤنث۔ بادۂ احمر بھی کہہ سکتے ہیں۔

بادۂ انگور استعمال۔ بقول بہار معروف است **مؤلف** عرض کند کہ بادۂ انگور مرکب اضافی است و بادۂ انگوری بہ یائے نسبت ہم گویند کہ مرکب توصیفی است بمعنی شرابے کہ از انگور سازند مرادف بادۂ احمر

که گذشت (اردو) انگوری شراب مؤنث۔ وہ شراب جو انگور سے بنائی جائے

بادہ با پنبہ چیدن مصدر اصطلاحی یقول بہار و بحر کنایہ از تنگی و قلت شراب (قاسم مشہدی ؎) بسکہ اسباب نشاط ما تنک افتادہ است ؛ میتوان با پنبہ چید از شیشۂ ما بادہ را ؛ **مؤلف** عرض کند کہ رسم است کہ چون در محفل شراب قدح خالی شود می خواران کہ طلب شراب دارند قدح را با پنبہ صاف کنند و باز از ان پنبہ قطرہ ہائے شراب را می مکند۔ ازیں طرز عمل این مصدر اصطلاحی قائم شد و درین شعر مشہدی معنی کنایہ نیست بلکہ معنی حقیقی است و ازیں معنی حقیقی بلحاظ رسم متذکرہ بالا معنی قلت شراب پیدا می شود (اردو) شراب کی قلت شراب کی کمی۔ مؤنث۔

بادہ بہ ناہار زدن مصدر اصطلاحی بقول بحر کنایہ باشد از نامراد ماندن (شانی تکلو ؎) سیر آمدند مدعیان از می مراد ؛ مسکین ہنوز بادہ بہ ناہار می زند ؛ **مؤلف** عرض کند کہ بادہ خواران متمول اول ناہار بشکنند و باز می خواری کنند و مفلسان را ناہار میسر نشود و بہ بادہ ناہار را می شکنند کہ مضر است و خیلی ناگوار و ازیں طرز عمل مفلوکان این معنی اصطلاحی پیدا شد (اردو) نامراد رہنا۔

بادۂ بی پشت اصطلاح۔ مرکب اضافی شرابی کہ مقویات کیف در رو داخل نکردہ باشند مقابل (بادۂ پشت دار) کہ می آید (صائب ؎) بادۂ بے پشت از سر زود بیرون می شود ؛ بوسۂ لبہائے نوخط را قوامی دیگر است ؛ **مؤلف** عرض کند کہ (بی پشت) درینجا بمعنی بے مدد باشد یعنی شرابی کہ مقوی شکر در و شریک نیست (اردو) معمولی شراب

سادہ شراب۔ جس مین تقویت شکر کے اشیا شریک نہون۔ مؤنث۔

بادہ پالا اصطلاح۔ بقول بحر وضمیمہ برہان چیزی کہ شراب بدان صاف کنند۔ صاحب انند فرماید کہ بہ بائے فارسی پنجم پالونہ شراب **مؤلف** عرض کند کہ پالائیدن بمعنی صاف کردن است و پالا امر حاضرش پس اسم فاعل ترکیبی است بمعنی صاف کنندۂ بادہ و کنایہ از پالونہ (اردو) شراب چھاننے اور صاف کرنے کا آلہ۔ مذکر۔

بادہ پرست اصطلاح۔ بقول بحر و ضمیمۂ برہان شراب خوار۔ بہار گوید و انند اتفاقش جوید کہ کنایہ از دائم الخمر **مؤلف** عرض کند کہ کسے کہ بادہ را بہ پرستد و با او عشق دارد می خوار است اسم فاعل ترکیبی و از کلام صائب تصدیق معنی بیان کردۂ بہار من وجہ می شود (ے) در خرابات من آن بادہ پرستم صائب ؎ کہ رگ تلخی می رشتۂ زنار من است ؎ (اردو) شراب خوار۔ شراب پینے والا۔ دائم الخمر۔ بقول آصفیہ ہمیشہ شراب پینے والا۔ ہر وقت نشہ مین غرقاب رہنے والا۔ شرابی۔ نشہ باز آپ ہی نے می پرست پر فرمایا ہے۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ شراب کا عاشق۔ مرید شراب۔ شراب خوار۔ بادہ پرست۔

بادۂ پشت دار اصطلاح۔ بقول بحر و ارستہ شرابی کہ مقویات کیف دران داخل کردہ باشند و (بادۂ بے پشت) مقابل آن و بقول بہار شرابیکہ چیزہاے قوت و ہندۂ مستی دران آمیختہ باشند **مؤلف** گوید کہ مرادف این است (شراب پشت دار) کہ بجاے خودش می آید و (پشت دار) بمعنی پشتی بان است کہ بجایش مذکور شود (مرکب توصیفی) (اردو) وہ شراب جس مین مقویات نشہ

کی آمیزش ہو۔ مؤنث۔

بادۂ پیر اصطلاح۔ مرکب توصیفی است کنایہ از شراب کہنہ (میر معزی ؎) آنکہ در پیرانہ سر دارد جوانی آرزو ؛ بادۂ پیرش زساقی جوان باید کشید ؛ مؤلف گوید کہ مقابل (بادۂ جوان) است کہ می آید و اشارۂ این بر لفظ بادہ گذشت (اردو) پرانی شراب۔ مؤنث۔

(الف) بادہ پیما

(ب) بادہ پیمائے

(ج) بادہ پیمائی

(د) بادہ پیمودن اصطلاح۔ (الف) بقول صاحب ضمیمۂ برہان پیمودن شراب را گویند و (ب) بقول بحر و بہار شراب خوار و ہم بہار نسبت (د) گوید کہ معروف و بقول بحر شراب خوردن مؤلف عرض کند کہ (د) مصدر ریست اصطلاحی کہ معنی لفظی این پیمودن شراب است و کنایہ از بادہ خوردن (انوری ؎) یکزمان از غم نیاسایم ہمی ؛ تا کہ ہستم بادہ پیمایم ہمی ؛ و (ج) حاصل بالمصدر ش (ظہوری ؎) مدعی را نشۂ بیجا صلی حاصل نشد ؛ بادہ پیمائی از و در بادہ پیمائی مباد ؛ (ولہ ؎) یکی در بادہ پیمائی یکی در بادہ پیمائی ؛ چنین بودست دائم راہ و رسم چرخ مینائی ؛ و (الف و ب) ہر دو اسم فاعل یا مفعول ترکیبی۔ موحدۂ آخر در (ب) زائد است و بس و معنی ہر دو شراب خوار آنچہ صاحب ضمیمہ برہان معنی (د) را بر الف نوشتہ تسامح اوست (ظہوری ؎) در تتہ دندان من نقل سر انگشتان بس است ؛ بادہ پیما بر حریفان بادہ پیمای روم ؛ (اردو) (الف) و (ب) شراب خوار۔ شرابی۔ (ج) شراب خواری۔ مؤنث (د) شراب پینا۔

بادہ تا بسر کشیدن مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار شراب بافراط خوردن (میر معزی ؎) ای صنم تیرہ زلف بادۂ روشن بیار ؛ وے پسر ماہ روے بادہ بکش تا بسر ؛ مؤلف

عرض کند کہ بسیار خوردن مشروب و
ماکول را تا سر معدہ رساند و اشارہ ازیں
است و بس (اردو) کثرت سے شراب
پینا۔ ایسا پینا کہ منہ تک آجائے۔

بادۂ جوان اصطلاح۔ بقول بحر و راست
شراب نو رسیدہ مقابل بادۂ پیر کہ شراب
کہنہ باشد (میر معزی ؎) چہ باک ازاں
کہ جہان سر دگشت و ناخوش شد ۔ کہ خانہ
گرم و مغنی خوشست و بادہ جوان ۔ مؤلف
گوید کہ مرکب توصیفی است بمعنی شراب
نو کشیدہ اشارۂ این بر لفظ بادہ گذشت
(اردو) تازہ شراب۔ مؤنث۔

بادۂ حوصلہ پرداز اصطلاح۔ بقول
بحر شراب ہوش ربا۔ ہم او ذکر (حوصلہ پرداز)
بجا لیش کردہ بر معروف قانع بہار ذکر این نکرد
ولیکن بر (حوصلہ پرداز) از میرزا صائب
سند آوردہ کہ سند این اصطلاح است (؎)
بادۂ حوصلہ پرداز لب و چشم بتان پاست
از سلسلۂ تاک زمیخانہ کیست ۔ مؤلف عرض
کند کہ درین سند اضافت حوصلہ پرداز بسوی
لب و چشم است مجرد (بادۂ حوصلہ پرداز)
چیزی نیست اضافت آن بسوی کسی یا چیزے
لابد مراد از شرابی کہ حوصلۂ کسی بفزاید و
شجیع کند۔ مرکب توصیفی است و آنچہ صاحب
بحر در معنی این اصطلاح ہوش ربا گفتہ درست
نباشد (اردو) حوصلہ بڑھانیوالی شراب ہوئی

بادۂ خام اصطلاح۔ شرابی کہ خام و
ناقص باشد و پختہ نشود مرکب توصیفی است
بہار اشارۂ این بر لفظ بادہ کردہ کہ گذشت
(صائب ؎) ناقص از تربیت چرخ نگردد
کامل ۔ بادۂ خام محالست بہ مینا برسد
(اردو) شراب خام۔ کچھ سکتے ہیں۔
مؤنث۔ ناقص شراب جو پختہ نہوئی ہو۔

بادہ خانہ استعمال۔ بہار بر معروف

قانع **مؤلف** گوید که مرادف می خانه یعنی خانه که برای شراب خواری یا شراب فروشی ساخته باشند (خاقانی ع) عقل اگر دیر مغانه کشته شود ؛ دیت از باده خانه بستانیم ؛ (اردو) شراب خانه ۔ میخانه ۔ مذکر ۔

(الف) **باده خوار** اصطلاح ۔ (الف)
(ب) **باده خوردن** بقول بهار معروف وصاحبان بحر و بهار و آصفی نسبت (ب) گویند که بمعنی شراب خوردن است **مؤلف** عرض کند که (ج) مصدر مرکب است و (ب) اسم فاعل ترکیبی است بزیادت الف بعد واو در امر حاضر خوردن مخفی مباد که خوار بقول برهان بروزن چار بمعنی خورنده باشد و فرماید که با بمعنی بدون ترکیب در آخر کلمات گفته نمی شود همچون کباب خوار و امثال آن بخیال ما این امر حاضر مصدر خوردن است بزیادت الف بعد واو و بقاعدهٔ اسم فاعل ترکیبی با اسمی جمع شده افادهٔ معنی فاعلی کند (صاحب بحر بدلیل مصدر خوردن ذکر این کرده) همچون (بسیار خوار) و (می خوار) (سعدی ع) که بسیار خوار است بسیار خوار ؛ (انوری ب ع) ای ترک می بیار که عید است و بهمن است ؛ هنگام باده خوردن و شادی بر زن است ؛ (اردو) الف ۔ باده نوش ۔ بقول آصفیه فارسی ۔ اسم مذکر ۔ شرابی ۔ می خوار (ب) شراب پینا ۔

باد هرات اصطلاح ۔ بقول برهان و جامع و ناصری باد شمال را گویند و آن از طرف مشرق بجانب مغرب وزد بخلاف باد دبور صاحب سروری این را به های هوز در آخر بعوض فوقانی نوشته از حکیم سوزنی سند آورد (ع) مر رعیت را صبای عدل لطف آمیز تو ؛ خوش نسیم آید چو با مشک تت

باد هراه ؛ صاحب مؤید بر (باد هراه) گوید که در شهر هراه موازنهٔ هفت هشت ماه متواتر باد شمال وزد و آن بغایت لطیف و موافق مزاج خلائق است همین است (باد هراه) خان آرزو در سراج گوید که (باد شمال) را بدان سبب (باد هرات) گفتند که این باد اکثر در هرت می وزد و شمال هرات مشهور است و قوسی گوید که هفت ماه لا ینقطع. شمال در هرات می وزد و از اعجب عجائب آنست که در برهان قاطع در تفسیر این لفظ نوشته که (باد شمال را گویند و آن از طرف مشرق بجانب مغرب است برخلاف دبور) و ظاهر است که بدین معنی صبا است نه شمال غالباً سهو القلم است (انتهی) **مؤلف** عرض کند که اضافت باد است بسوے هرات یعنی بادی که از جانب هرات وزد و هرات بقول غیاث بفتح اول باشد و نظر بر شهرت بکسر اول نام شهرے از دار الملک خراسان و هراه بکسر اصلش که عربان این را بتاے مدوره می نویسند بدینوجه که هرات در شمال خراسان واقع است باد شمال را اهل خراسان بمجاز باد هرات نام نهاده باشند یا بوجهی که خان آرزو ذکرش کرد (اردو) شمالی هوا۔ مونث۔

باد هرزه | بقول برهان دبجر و جامع و جهانگیری و ناصری بازاے هوز بر وزن شاه پرده (لا) افسونی را گویند که دزدان بر صاحب کالا بدمند تا خواب گران بر وی مستولی شود و صاحب سروری بذکر معنی اول سندی پیش کرده۔ (خاقانی ۵) بچار پارهٔ زنگی بباد هرزه دزد ؛ ببانگ زنگل نباش و کم کم نقاب ؛ و فریاد که در تحفة السعادت (۲) بمعنی سخن بیهوده و (۳) وعدهٔ خلاف نیز۔ خان آرزو در سراج نسبت معنی اول فرماید که چون این قسم کارها نامعقول است بدین اسم موسوم شده فرماید

که قوسی (باد هرده) با دال مهمله بعوض زاے هوز آورده بمعنی صبا فوری گفته که دزدان وکبوتر بازان کنند وبحواله تحفة السعادت ذکر معنی دوم وسوم هم نموده فرماید که غلب که مجاز باشد وصاحب رشیدی هم هر سه معنی بالا را بیان کرد۔ **مؤلف** عرض کند که باخان آرزو اتفاق داریم وجه تسمیهٔ این همان باشد که بالا مذکور شد (اردو) (۱) وہ افسون یا منتر جو چور مالک مکان کی غفلت کے لئے پڑھتے ہیں تاکہ وہ نیند سے بیدار نہ ہو۔ مذکر (۲) بیہودہ بات۔ مؤنث (۳) غلط وعدد مذکر

بادهٔ رنگین اصطلاح۔ کنایه از شراب سرخ باشد مرادف بادهٔ احمر چنانکه انوری گوید (ے) ساغرش پر بادهٔ رنگین چنان آید بچشم ؎ کز میان آب روشن برفروزد شعلے ؎ اشارهٔ این بر لفظ بادهٔ گذشت (اردو) دیکھو بادهٔ احمر۔

بادهٔ روشن اصطلاح۔ کنایه از شراب صافی وزرد است چنانکه صائب گوید (ے) بادهٔ روشن کشیدن در کنار لاله زار ؎ شمع روشن بر سر خاک شهیدان کردنست ؎ (وله ے) روز نورانی بود مستغنی از شمع وچراغ ؎ بادهٔ روشن بوقت شام می باید کشید (اردو) شراب صافی اور زرد۔ مؤنث۔

بادهٔ ریحانی اصطلاح۔ بقول بحر وغیاث شرابی که دران اقسام گلهاے خوشبو انداخته بکشند۔ صاحب تحقیق الاصطلاحات بحواله کتب طب فرماید که شراب کثیر المنافع را گویند (صائب ے) از طبا شیر فروغ خویش ساز معتدل ؎ بادهٔ ریحانی پر زور شب را ماهتاب ؎ **مؤلف** عرض کند که مرکب توصیفی است وجه تسمیهٔ این تقاضاے خوشبو کند وبس (اردو) خوشبو شراب جو پھولوں سے تیار کی جاے۔ مؤنث۔

بادہ ریختن اصطلاح۔ بقول بہار معروف۔ صاحب آصفی ہم ذکر این کردہ بمعنی ساکت **مؤلف** گوید کہ شراب در ساغر انداختن است (باقر کاشی ؎)

امشب شراب زندگیم نشۂ نداد ۔ ساقی میرز بادہ کہ پیمانہ پر شدہ است (ظہوری ؎)

چہ بادہ بود کہ ساقی بجام مستان ریخت ۔ کہ سنگ عربدہ بر شیشہ خانۂ جان ریخت

(اردو) شراب ڈالنا۔ (جام و ساغر میں)

بادہ زدن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر شراب خوردن۔ بہار بر معروف قانع (باقر کاشی ؎) ما زروز ازل از عشق و جنون دم زدہ ایم ۔ بادۂ عشق ز پیمانۂ آدم زدہ ایم

(میرزا معز فطرت ؎) دگر کجا زدہ باد اے قیامت حسن ۔ کہ کردہ محشر گلہا بہشت رنگ ترا (ظہوری ؎) می کشانیکہ ندانند غم از روز خمار ۔ بادہ در مجلس فیض سحر ما زدہ اند

(اردو) شراب پینا

بادۂ سرجوش اصطلاح۔ بقول انند بہ حوالۂ بہار کنایہ از شراب صاف و این مقابل دُرد است **مؤلف** عرض کند کہ مرکب توصیفی است بمعنی بادۂ پختہ کہ جوش می زند و تا سر شیشہ و جام می رسد (ظہوری ؎) دل دگر پیمانۂ در بادۂ سرجوش زد ۔ نعرۂ مستانہ آہی بر لب خاموش زد

(صائب ؎) کاسۂ سر را خطر از مغز پر جوش من است ۔ عالمی زین بادۂ سرجوش مدہوش من است

(اردو) پختہ شراب۔ جوشدار شراب

بادۂ شبگیر اصطلاح۔ صاحب انند بحوالۂ غواص سخن گوید کہ بمعنی صبوحی است (حافظ ؎) عاشقی را کہ چنین بادۂ شبگیر دہند ۔ کافر عشق بود گر نبود بادہ پرست

مؤلف عرض کند کہ مرکب اضافی است یعنی شرابی کہ سحرگاہ خورند کہ شبگیر بقول بحر بمعنی صبح و

سحرگاہ است۔ (اردو) صبوحی۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مونث۔ وہ شراب جو صبح کو پی جاے (آتش ؎) عہد پیری مین کرون کیونکر مین ترک جام مے ؛ دفع کرتی ہے صبوحی دردسر مخمور کا ؛

بادۂ شفقی اصطلاح۔ بقول بہار وانند شراب سرخ برنگ شفق (صائب ؎) قسم بساقی کوثر کہ از شراب گذشتم ؛ ز بادۂ شفقی ہمچو آفتاب گذشتم ؛ مؤلف گوید کہ مرکب توصیفی است (اردو) دیکھو بادۂ احمر

(۱) بادۂ شیراز استعمال۔ بہار بذکر ہر دو از معنی ساکت

(۲) بادۂ شیرازی مؤلف گوید کہ (۱) مرکب اضافی و (۲) مرکب توصیفی است بمعنی شرابیکہ در شیراز می کشند (مخلص کاشی ؎) غربت افتاد چو دلخواہ وطن می گردد ؛ بادہ را شیشۂ شیراز کند شیرازی ؛ (محسن تاثیر ؎) حسن و عشق وعاشق ومعشوق ہم شہری خوش است ؛ بادۂ شیراز باید شیشۂ شیراز را ؛ (اردو) شیراز کی شراب۔ مؤنث۔

(۱) بادۂ صاف استعمال۔ قسمی است

(۲) بادۂ صافی از شراب شفاف بے درد وغیر مکدر۔ اشارۂ این بر بادہ کردن ایم (ظہوری ؎) براہ تندسیل بادۂ صافی چہ می آید ؛ بناے توبۂ رندان کہ لایش پایے بست آمد ؛ جز این نیست کہ ہر دو مرکب توصیفی است تحتانی معروف در (۲) اصلی است واگر تحتانی را مجہول گیریم برائے وحدت باشد (ظہوری ؎) کرم کرد است ساقی در صبوحی بادۂ صافی ؛ کہ چون پرتو زند زورش توانم بر سحر جوشم ؛ (اردو) شراب صاف۔ خالص شراب۔ مؤنث۔

بادۂ صبوح استعمال۔ مقابل عبوق یعنی شرابی کہ صبح خورند مرکب توصیفی است (انوری

ے) ساقیا بادۂ صبوح بیار ؛ دائۂ دام ہر فتوح بیار ؛ (اردو) صبوح بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث۔ شراب صبح شراب باسی دوا

بادۂ صرف اصطلاح۔ مرکب توصیفی مقابل شراب ممزوج بمعنی شراب خالص است سند این بر بادۂ ممزوج از کلام صائب می آید (اردو) شراب خالص۔ مؤنث۔ وہ شراب جس مین پانی ملا ہوا نہ ہو۔ اور جسکی قوت گھٹی ہوئی نہو۔

(۱) **بادہ فرسائے** اصطلاح بقول بحر (۱) شراب خوار

(۲) **بادہ فرسودن** ۔ بہار ذکر بادہ فرسا و بادہ فرسائے ہر دو کردہ گوید کہ دائم الخمر را گویند یعنی آنکہ از افراط خوردن شراب مضمحل و فرسودہ شدہ باشد (شیخ ابوالفیض فیاضی ے) خوش وقت حریف بادہ فرسائے ؛ بر تارک آسمان زدہ پائے ؛ صاحب آصفی بسند (۱) مصدر (۲) راقائم کرد کہ بمعنی شراب خوردن و دائم الخمر بودن است و فرسودن بقول بحر محو شدن پس کسیکہ محو بادہ شود دائم الخمر باشد تحتانی آخر در (۱) زائد باشد (اردو) (۱) شراب خوار۔ دائم الخمر (۲) شراب پینا۔ ہمیشہ نشہ مین مست رہنا۔

بادہ فروش استعمال۔ بقول بہار معروف

مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی فروشندۂ شراب (حسین ثنائی ے) تو بزم ساز بعشرت کہ صبح بادہ فروش ؛ پیالۂ صبوح تو این تختہ از دکان بر داشت ؛ (ظہوری ے) صوفیان را گلہ از بادہ فروشان بیجاست ؛ رہن ارزندہ بمن خرقۂ تقوائے من است ؛ (اردو) شراب فروش۔ شراب بیچنے والا۔

بادۂ قرمزی استعمال۔ بقول بہار و آنند شراب سرخ۔ برنگ قرمز۔ **مؤلف**

گوید کہ بہ تحتانی نسبت مرکب توصیفی است واشارہ
شراب سرخ و احمر بہ بادہ کردہ ایم (ملا طغرا در
توحید ؎) از وجوش در بادۂ قرمزی ہوئی
دیگ خم گرم لعلی پزی ؛ (اردو) دیکھو بادہ
(۱) **بادہ کش** اصطلاح۔ (۱) بقول بحر
(۲) **بادہ کشیدن** شراب خوار (انوری
؎) بل بہشت است کاندرو مہ وسال
؛ بادہ کش ہم فرشتہ ہم حور است (صائب
؎) بجوے رفتہ دگر بار آب می آید ؛ کہ خاک
بادہ کشان عاقبت بہ گردد ؛ و (۲) بقول بحر
وبہار شراب خوردن (ملا قاسم مشہدی ؎)
بادہ گر اندک و گر بسیار می باید کشید ؛ گر کمان
صد من بود یکبار می باید کشید ؛ (انوری ؎)
گفتم کہ بخانہ یک نفس آب کشم ؛ یا پیش وزیر
بادۂ ناب کشم ؛ (صائب ؎) آب از پے چشم
صائب لذتی دیگر دہد ؛ بادہ را در خانۂ
خمار می باید کشید ؛ **مؤلف** گوید کہ (۱)
اسم فاعل ترکیبی است و (۲) کنایہ باشد
(**اردو**) (۱) شراب خوار۔ شرابی (۲) شراب پینا
بادۂ کم جوش اصطلاح۔ بقول بحر بادۂ
نا رسیدہ۔ **مؤلف** عرض کند کہ مقابل بادۂ
پر جوش و سر جوش۔ مراد از شراب خام مرکب
توصیفی (**اردو**) شراب خام جس میں جوش
کم ہو۔ (مؤنث)
بادۂ کہن استعمال۔ مرادف بادۂ پیر کہ گذشت
(انوری ؎) نوبہاوۂ حیات شمر بادۂ کہن ؛ کاشفتہ
بر جہان کہن نوبہار گل ؛ اشارہ این بر لفظ بادہ
گذشت۔ (**اردو**) شراب کہنہ۔ پرانی
شراب۔ مؤنث۔
بادہ گرداندن مصدر اصطلاحی۔ صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف**
گوید کہ گرداندن جام شراب در بزم می خواران
یعنی شراب دادن (کمال خجندی ؎) ساقیا بادہ
بگردان کہ ملولیم ز خویش ؛ تا زمانی زمیان مستی

ما برگیرد ؛ (اردو) دور. بقول آصفیه عربی. اسم مذکر. ساغر کو گردش مین لانا. شراب پلانا.

بادہ گرفتن مصدر اصطلاحی. بقول بحر بمعنی شراب خوردن بهار بهم ذکر این کرده از معنی ساکت (مخلص کاشی ۵) دو جهان را کند از گردش یک ساغر مست ؛ چشمت این بادہ ندانم ز کجا می گیرد ؛ مؤلف گوید که بمعنی حقیقی حاصل کردن بادہ باشد و کنایه از خوردن (اردو) شراب پانا. حاصل کرنا. پینا.

(۱) **بادہ گسار** اصطلاح (۱) بقول بحر و بهار بمعنی شراب خوار و (۲) بقول هر دو بمعنی شراب خوردن (مخلص کاشی ۱۵) می بساغر ایام شد ز گردش چشمت ؛ که بادہ خون جگر شد بجام بادہ گسار ؛ صاحب بحر بر گسار دن فرماید که بمعنی خوردن شراب و غم آید لاغیر

(۲) **بادہ گساردن**

و صاحب برهان بر لفظ گسار گوید که بمعنی خورندهٔ غم و شراب همچو غمگسار و می گسار مؤلف عرض کند که طرز بیان هر دو محققین بغلط می اندازد که مجرد گساردن بمعنی خوردن است مخصوص برای غم و بادہ و گسار را مرحاشیه و بادہ گسار و غم گسار اسم فاعل ترکیبی است و در مجرد گسار بمعنی خورندهٔ غم و شراب نباشد و بقول صاحب موارد که بر مصدر گساردن نوشته می کشاید که پیمانه گسار هم آمده و هم او از شیخ نیشاپوری سندی آورده که از آن سند می گساردن باستعمال امر حاضر این مصدر یافته میشود و این من وجه سند (۲) باشد که می گساردن و بادہ گساردن هر دو یکی است (۵) تا بسنگ اندازم ای سیمین بران سازند عیش ؛ رطل سنگین خواه و می بالعبت سیمین گسار (اردو) (۱) شراب خوار (۲) شراب پینا

(۱) بادہ گلرنگ اصطلاح. مرکب توصیفی

(۲۰۳۰)

(۲) **بادۂ گلفام** است بمعنی شرابی کہ رنگ گل دارد مرادف

(۳) **بادۂ گلگون** بادۂ احمر (صائب ۱) پشت بر کوہ بدخشان است مخمور مرا تا سبوی بادہ گلرنگ بردوش من است (ولہ ۲) می بروی تازہ رویان نشۂ دیگر دہد در بہاران بادۂ گلفام می باید کشید (ولہ ۳) کے گرہ باز از دل من بادۂ گلگون کند نے مگر دست نوازش زاستین بیرون کند (اردو) دیکھو بادۂ احمر۔

بادۂ لب شیرین اصطلاح۔ بقول صاحب تحقیق الاصطلاحات کنایہ از بادۂ نارس است (صائب ۴) بوسہ در ذائقہ اش بادۂ لب شیرین است تلخ کامی کہ بدآموز بدشنام شود (ولہ ۵) زود دل رامی زند چون بادہ لب شیرین فتاد بوسہ کار تلخی دشنام نتوانست کرد۔ **مولف** عرض کند کہ مرکب توصیفی است یعنی بادۂ کہ لب را شیرین کند و در اقسام بادہ بر لفظ بادہ اشارۂ این گذشت و مراد از بادۂ شیرین است و بس مخفی مباد کہ (لب شیرین) بدون اضافت لب اسم فاعل ترکیبی است بمعنی لب شیرین کنندہ (اردو) شیرین شراب۔ میٹھی شراب۔ مؤنث۔

بادۂ لعلی اصطلاح۔ بقول بہاروانند شراب سرخ باشد و ما از کلام صائب سند استعمال این یافتہ ایم (صائب ۶) مکن زبادۂ لعلی لب چو مرجان سرخ پرہیز دست ندامت مساز دندان سرخ (اردو) دیکھو بادۂ احمر۔

بادۂ مرد آزما اصطلاح۔ بقول بحر شرابی کہ بغایت تند باشد۔ دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد و لیکن سند استعمال از کلام صائب بدست آمدہ۔ مرکب توصیفی است (۷) زان ساقی خودم کہ نیابم درین جہان مردی سزاے بادۂ مرد آزماے خویش

(اردو) تند و تیز شراب۔ مؤنث۔

بادۂ مکبّر اصطلاح۔ بقول بحر بادہ کہ ہنوز از دنخوردہ باشند۔ دیگر کسے از محققین فارسی ذکر این نکرد **مؤلف** گوید کہ مرکب توصیفی است حیف است کہ سند استعمال پیش نشد معاصرین عجم ہم بر زبان ندارند (اردو) غیر مستعملہ شراب۔ یعنی وہ شراب جس مین سے خرچ نہ ہوئی ہو مؤنث

بادۂ ممزوج اصطلاح۔ بقول صاحب تحقیق الاصطلاحات شراب آمیختہ بآب مقابل صرف بالکسر است (صائب ؎)

بادۂ ممزوج را زور شراب صرف نیست
چشم مست یار ازمی میشود ہشیار تر

بہار گوید کہ تخصیص با آب نیست بلکہ شرابی است کہ آب یا گلاب و مانند آن دران آمیختہ باشند **مؤلف** عرض کند کہ شرابی باشد کہ بشرکت چیزی دیگر در و نشۂ اصلی آن کم شدہ مرکب توصیفی (صائب ؎) عالمی را کرد بے خود زان دو لعل آبدار
بادۂ ممزوج چندین نشۂ می داشتست (اردو) غیر خالص شراب۔ مؤنث۔

بادۂ ناب استعمال۔ مرکب توصیفی است مرادف بادۂ صرف کہ بجایش گذشت۔ ناب بقول برہان بسکون بائے ابجد بمعنی لب لباب و خالص و بے آمیزش و صاف و پاک و بغیش پس بادۂ ناب شرابے کہ بی آمیزش چیزی است (صائب ؎) گریۂ سوختگان اشک کبابست ترا
خون این بے گنہان بادۂ نابست ترا
(انوری ؎) بر بر دۂ چنگ پردۂ بدریدم
و زبادۂ ناب توبہ بشکستم (اردو) دیکھو بادۂ صرف۔

(الف) **بادۂ ناہار** اصطلاح۔ بقول بحر و بہار (۱) امر ناگوار۔ چہ خوردن شراب در خلوے معدہ مضر است (ثانی تکلو ؎)

سیر آمد ند مدعیان از می مراد ۔ مسکین ہنوز بادۂ ناہار می زند ۔ بہار گوید کہ عجب از مصطلحات الشعرا کہ ہمین بیت را مستند می ناہار آورد وحال آنکہ موقعش نیست مؤلف عرض کند کہ (۲) معنی حقیقی این شراب ناہار وکنایہ باشد بجاز و از ہمین سند مصدر ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔

(ب) بادۂ ناہار زدن بہر دو معنی مصدری (الف) بدست می آید (اردو) الف (۱) ناگوار امر ۔ وہ کام جو ناگوار خاطر ہو ۔ مذکر ۔ (۲) شراب ناہار ۔ مؤنث (ب) وہ کام کرنا جو ناگوار خاطر ہو (۲) ناہار شراب پینا ۔

بادہنج اصطلاح ۔ بقول صاحب سواد السبیل بہ فارسی بادگیر باشاید (بادآہنج) بمعنی بادکش باشد ومکانی کہ برائے تابستان سازند واز ہر چہار طرف باد دران آید یا دریچۂ مشبک کہ آن را پالکانہ نیز گویند ۔ دیگر کسے از محققین فارسی ذکر این نکرد مؤلف گوید کہ جادارد کہ این را بحذف الف ہمزہ ۔ وہ مخفف (بادآہنج) گیرہم کہ بجایش گذشت ۔ طالب سند استعمال باشیم خلاف قیاس نیست ۔ کہ ہنجیدن مخفف آہنجیدن است (کذا فی البحر) (اردو) دیکھو بادآہنج ۔

بادۂ نو اصطلاح ۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بفتح نون مقابل بادۂ کہنہ دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد مؤلف عرض کند کہ خلاف قیاس نیست وبمعنی حقیقی مرکب توصیفی است کہ شراب نو وشراب تازہ باشد وحافظ شیراز ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔

بادۂ نوبنو را استعمال کردہ است (ع) مطرب خوش نوا بگو تازہ بتازہ نوبنو ۔ بادۂ دلکش بجو تازہ بتازہ نوبنو ۔ (اردو) نئی شراب تازہ شراب ۔ مؤنث ۔

(الف) بادہ نوش اصطلاح ۔ بقول بہار (الف) معروف ۔

(ب) بادہ نوش کردن

(ج) بادہ نوشیدن مؤلف عرض کند کہ

(۲۰۳۹)

اسم فاعل ترکیبی است بمعنی شرابخوار۔ (ظہوری
ے) کسے کہ در ہوس لعل بادہ نوش افتد؛
زتاب مستی حسرت چو من بجوش افتد؛ (ولہ
ے) بجان رسیدہ ام از زاہدان افسونی؛
سرے بصحبت رندان بادہ نوش کنم؛
ونسبت (ب) عرض می شود کہ مصدر مرکب
است بمعنی شراب خوردن چنانکہ انوری
گوید (ے) بنشست بر کنار من و بادہ
نوش کرد؛ آن ماہ سرو قامت و آن سرو
کش خرام؛ و (ج) بقول بحر و بہار بمعنی شراب
خوردن (خواجہ شیراز ے) کیست حافظ
تا نتوشد بادہ بی آواز رود؛ عاشق مسکین
چرا چندین تحمل باید ش؛ (اردو) (الف)
شراب خوار۔ شرابی۔ (ب) و (ج) شراب پینا

بادہوا اصطلاح۔ بقول بحر و انند و شمس
با دال موقوف وعدۂ دروغ و ہرچہ وجود
ندارد۔ صاحب مؤید ہم بحوالۂ اصطلاح
ذکر این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ قیاس
می خواہد کہ بکسر دال مہملہ خوانیم مرکب اضافی
است و باد در ینجا بمعنی سخن است کہ بجایش
گذشت و اگر دال را ساکن گیریم فک اضافت
باشد معنی لفظی این سخن ہوائی و کنایہ از
وعدۂ دروغ چیف است کہ سند استعمال
پیش نشد۔ مشتاق سند باشیم۔ اگرچہ انوری
استعمال این کردہ است چنانکہ (ے) چون
گل از تازگی زباد ہوا؛ چاک زد جامہ بار
رنگ آورد؛ ولیکن بخیال ما ہوا در مصرع
اول این سند بمعنی ہوس است و متعلق بمعنی
اصطلاحی نیست (اردو) جھوٹا وعدہ
۔ مذکر۔ صاحب آصفیہ نے (باد ہوائی)
پر فرمایا ہے کہ اسم مؤنث بیہودہ لغو بے معنی

بادی بقول برہان و ناصری و ہفت و انند
بروزن شادی (۱) یعنی ہمیشہ و دائم باشی
و (۲) آنچہ منسوب بباد باشد از فلکیات

همچو برج جوزا و دلو و میزان (حکیم انوری
لـه) معادی مبادت دگر چاره نبود ؛ تو
هرگز بکام معادی مبادی ؛ مؤلف عرض
کند که معنی اول بزیادت تحتانی مخاطب است
از مصدر بودن بمعنی باشی که از مصدر باشیدن
است و بمعنی دوم یای نسبت است چنانکه
از برج بادی برج جوزا و برج دلو و برج
میزان مراد باشد یعنی برج منسوب به باد و
مرض بادی هم توان گفت و هر چیز را که به باد
منسوب کنیم (اردو) (۱) تورہے (۲)
بادی بقول آصفیه - فارسی - نفاخ - ریحی
ہوا سے منسوب -

بادیار اصطلاح - بقول انند بحوالهٔ فرهنگ
فرنگ بروزن کامگار در فارسی زبان باز
وشاهین وشکاری را گویند دیگر کسے از
محققین فارسی زبان ذکر این نکرده حیف
است که سند استعمال پیش نشد و ظاهرا بمعنی
محب باد است یا باد با او محب که از بر ہے
شکار سیر بر هوا کند و همچو باد میرسد که آواز پر
و بالش اصلا بر شکار ظاهر نمی شود و جادارد
که از معانی متفرقه باد که بجایش گذشت معنی
دیگر را گیریم بای حال طالب سند باشیم
معاصرین عجم بر زبان ندارند (اردو)
باز - مذکر - شاہین - مذکر - دیکھو اوله -

بادیان بقول ناصری تخم نباتی است
بلند تر از زرعی - ساقش مربع و برکش باریک
وخوشبو و گلش مائل به سپیدی و آن را انیسون
گویند - مصلح ضرر چای خنائی است که استعمال
و شرب آن متداول شده مابحث این از
محیط اعظم بر اقوما رلوژن کرده ایم و وجه تسمیه
این جزئین نباشد که (یانمق) در ترکی زبان
مصدر است بمعنی سوختن و صاحب برہان
بریان گوید که امر حاضر سوختن است در ترکی
(الخ) پس فارسیان این را مرکب کرده اند

یا باد و معنی آن سوزندۂ ہوا کہ اسم فاعل ترکیبی است و بدین وجہ کہ بادیان دافع ریاح است بدین اسم موسوم شد (اردو) دیکھو اقوام پارسیان

بادیانہ بقول صاحب انند مرادف بادیان کہ گذشت دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد **مؤلف** عرض کند کہ جز این نسبت کہ ہاے ہوز در آخر این زیادہ کردہ اند مزید علیہ بادیان است و بس چنانکہ ستمگار و ستمگارہ (اردو) دیکھو بادیان۔

بادیاوند اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بفتح واو و سکون نون و دال مہملہ لغت فارسی است بمعنی (۱) بسیار قوی و فربہ و (۲) قوت و دلیری۔ نیز فرماید کہ (بادیاوندی) بمعنی قوت بدنی و زور و طاقت۔ دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد بخیال ما این مرکب است از بادیہ کہ بقول منتخب در عربی زبان بمعنی دشت و بیابان است و بقول غیاث در ترکی بمعنی پیالۂ بزرگ و وند بقول برہان لغت فارسی است بمعنی صاحب کہ در آخر کلمہ آمدہ افادۂ معنی فاعلی کند چنانکہ (دولت وند) بمعنی صاحب دولت پس معنی لفظی (بادیاوند) صاحب دشت یا صاحب پیالۂ بزرگ باشد و کنایہ از بسیار قوی و فربہ و معنی دوم بر سبیل مجاز یا جادار دکہ (بادیاوند) را بمعنی دوم مخفف (بادیاوندی) گیریم بحذف تحتانی آخر و آنچہ ہاے ہوز (بادیہ) درین اصطلاح بالف بدل شد موافق قیاس است چنانکہ یاسہ و یاسا (اردو) (۱) بہت قوی اور فربہ (۲) قوت دلیری۔ مؤنث۔

بادیج بقول برہان و جامع و ہفت بسکون جیم چیزی باشد مانند ساق چاقشر کہ آن را از پارچۂ رنگین قلمی آجیدہ کنند و بیشتر شاطران و پیادہ روان بر پاے کشند و بقول ناصری

پوششی شلوار دار و پنبہ دار کہ زنان پوشیدند
اکنون نیز پیادہ روان شاطر از پشت پای
تا ساق بندند۔ مؤلف عرض کند کہ اصل
این (پادیز) بود بہ بائے فارسی در اول
و دال مہملہ مکسور و تحتانی ساکن و زای ہوز
در آخر مرکب از پا کہ بمعنی خود است و دیز
بکسر دال مہملہ بمعنی قلعہ و حصار و ہمین معنی در
بدون تحتانی ہم آمدہ پس معنی لفظی این قلعہ و
حصار پا و کنایہ از لباسی کہ زنان و رہروان
برائے حفاظت پائے ہمچو شلوار می پوشیدند بائے
فارسی بعربی بدل شد چنانکہ تپ و تب و
اسپ و اسب و زائے ہوز بہ جیم عربی ہمچون
سوز و سوج عجبی نیست کہ این معرب پادیز
باشد مگر اہل لغت از پادیز ساکت (اردو)
وہ خاص لباس پاتابون کا سا جو پیدل چلنے
والے اہل عجم اپنے پیرون مین مثل شلوار کے
پہن لیتے ہین جس سے پاؤن کی حفاظت
ہوتی ہے جو پنبہ دار کپڑے کا ہوتا ہے۔ مذکر
عورتون کے اسی لباس مین سوئی کا رنگین کام بھی ہوتا ہے

پادیر اصطلاح۔ بقول صاحب ضمیمہ برہان
بروزن جاگیر۔ چوبی کہ درمیان دیوار بجہت
استحکام بہ نہند۔ صاحب مؤید فرماید کہ
با بائے فارسی ہم آمدہ بمعنی چوبی کہ درمیان
دیوار یا پشت دیوار شکستہ نہند۔ صاحب برہان
بر پادیر بہ بائے فارسی ہمین معنی نوشتہ مؤلف
گوید کہ اصل این بہ بائے فارسی است قلب
(دیر پا) کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی تا دیر
قائم باشندہ و تا بدیر قائم دارندہ و کنایہ از
چوبی کہ برائے حفاظت دیوار شکستہ و مائل در میان
قائم کنند کہ قدرے حامل بار و معین دیوار
می شود و پشتیبانش۔ صاحب بحر بر پشتیبان
و پشتیوان فرماید کہ چوبی کہ بجہت استحکام بر
دیوار نصب کنند با جملہ بائے فارسی بعربی بدل
شد چنانکہ تپ و تب (اردو) اڑوار بقول

آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مؤنث۔ ٹیکن۔ ٹیک۔ روک۔ تھونی۔ پشتی۔ وہ لکڑی جو چھت وغیرہ کے نیچے گر پڑنے کے اندیشہ سے لگا دیتے ہیں۔ اُسی کو دکن میں پوٹی کہتے ہیں۔

بادیزن اصطلاح۔ بقول بحر مرادف بادزن کہ گذشت دیگر کسے از محققین ذکر این نکرد۔ **مؤلف** گوید کہ بزین نسبت کہ مخفف بادوین باشد بحذف واو چنانکہ ہوشیار و ہشیار طالب سند استعمال باشیم (اردو) دیکھو بادوین۔

بادیم اصطلاح۔ بقول صاحب روزنامہ بحوالۂ سفرنامۂ ناصرین شاہ قاچار آب رسانی را گویند کہ از بارش کنند **مؤلف** گوید کہ ادیم بفتح اول بمعنی مطلق پوست دباغت دادہ فارسیان بزیادت موحدہ در اوّلش کہ بمعنی مصاحبت باشد آبرسانی را نام نہادند کہ از باران رحمت کنند یعنی چون باران بارد و در مقامات نشیب و مغاکہا جمع شود اہل عجم آن آب را بواسطۂ لوله و ماشوره چرمی کہ برائے این مقصد خاص ساختہ می شود بمنزل مقصود می رسانند گویا این کار بواسطۂ ادیم می شود بناء علیہ نامش باادیم و بکثرت استعمال الف حذف شد (اردو) بارش سے آبرسانی۔ مؤنث۔

بادیمانی اصطلاح۔ بقول بحر (۱) کنایہ از اویس قرنی رضی اللہ تعالیٰ عنہ و (۲) عبارت از نفس رحمانی و (۳) باد بہاری و باد صبا۔ صاحب ضمیمۂ برہان بذکر معنی اوّل نسبت معنی سوم گوید کہ بادے کہ از یمن وزد۔ صاحب مؤید گفتہ کہ معنی لفظی این بادے کہ از جانب یمن آید چنانکہ حضرت رسالت پناہ صلی اللہ علیہ وسلم فرمودانی وجدت نفس الرحمان من الیمن یعنی بدرستیکہ یافتم نفس رحمان را از جانب یمن و فرمایدکہ بعضے گویند کہ مراد از آن خواجہ اویس قرنی است و بقول بعضے ہمین بادیمانی است و بعضے باد بہار مراد دارند و در اصطلاح

سالکان عبارت از نفس روحانی است زیرا که روح طرف راست است ـ سلطان سید شاه عبد الرحمن الحسینی القادری صبغة اللهی بیجاپوری در تالیف خود که به (نفس رحمانی) موسوم است می فرماید که امر کلام الهی است و آن امر نفسی است که منبث شده است برائے ایجاد شئی خواه علماً خواه خارجاً و آن را نفس رحمانی گویند **مؤلف** عرض کند که مرکب اضافی است و معنی حقیقی این بادی که از جانب یمن وزد و دیگر معانی بمجاز مخفی مباد که اگر بادبهاری را بادیمین گوئیم باید که یمان را مبدل یمین قرار دهیم و تحتانی دوم بالف بدل شد چنانکه یرمغان و ارمغان و یکدش و اکدش که این قسم تصرف در لغات عرب هم بر سبیل تفریس یافته می شود (اردو) (۱) اویس قرنی رض بقول امیر آپ آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم کے عاشقان جانباز مین تھے آپکا نام اویس ہے ـ قرن ملک یمن کے ایک قبیلہ کا نام ہے اسی کی نسبت سے اویس قرنی کہے جاتے ہین ـ (۲) نفس رحمانی ـ اصطلاح سلوک مین نفس روحانی کو کہتے ہین (۳) دیکھو بادبہاری ـ بادصبا ـ

بادیه بقول صاحب مؤید ضرابی و این را با مالہ بیدیہ نیز خوانده اند بهار گوید که (۱) صحراست و جمع این بوادی صاحب غیاث فرماید که با یمعنی عربی است و (۲) در لغات ترکی بمعنی پیاله بزرگ آورده ـ صاحب رهنما بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصر الدین شاه قاچار فرماید که پیالهٔ مسی را مانند **مؤلف** عرض کند که از منتخب تصدیق معنی اول می شود و فارسیان این را با ترکیب فارسی استعمال کرده اند که در ملحقات آید و بمعنی دوم در لغات ترکی یافته نمی شود و نظر بر استعمال معاصرین عجم توانیم که اسم جامد فارسی زبان

خیال کنیم صاحب آصفیہ تائید خیال ما می کند و این را بمعنی اول و دوم لغت فارسی گوید تسامح اوست کہ بمعنی اول لغت عرب را فارسی گفت۔ صاحب ہفت بذکر معنی اوّل فرماید کہ زمین خراب را نیز نامند۔ بخیال ما مقصود صاحب مؤید ازیں باشد کہ بمعنی خرابی نوشت (اردو) بادیہ (۱) بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ جنگل۔ بیابان۔ صحرا۔ دشت۔ بن (۲) تانبے کا بڑا کٹورا یا پیالہ جو ایک خاص گہرت کا ہوتا ہے۔ (انتہی) مؤلف کی تحقیق میں بمعنی اول عربی ہے۔

بادیہ آشام اصطلاح۔ بقول بحر (۱) اسپ تیز رفتار و (۲) مردم سیاح و بیابان گرد۔ (ظہوری) ؎ کعبہ را تشنہ تری نیست ظہوری ازمن ۔ شاہد من قدم بادیہ آشام من است و بقول بہار و صاحب اند از عالم دوزخ آشام باشد۔ صاحب آصفی پسند ہمین استعمال بمصدر اصطلاحی (بادیہ آشامیدن) قائم کرد از معنی ساکت و مقصودش ہمین نباشد کہ این مصدر را بمعنی سیر بیابان و دشت نوردی کردن گیریم مؤلف گوید کہ اسم فاعل ترکیبی است و ما از معاصرین عجم استعمال این مصدر یا مشتقات این نہ شنیدیم و در کلام متاخرین و متقدمین ہم ندیدیم و لیکن خلاف قیاس نیست معنی لفظی این آشامندۂ دشت و بیابان و کنایہ از کسی کہ پروائے دشت و بیابان نمی کند و شب و روز بسیرش می گذارد و برداشت صعوبت دشت نوردی می دارد بصفت اسپ ہم توانیم استعمال کرد۔ لیکن برائے معنی اوّل مشتاق سند باشیم (اردو) (۱) تیز رفتار گھوڑا۔ مذکر (۲) جنگل کی سیر کرنیوالا۔

(الف) **بادیہ پیما** اصطلاح۔ بقول بحر مرادف بادیہ آشام بہر دو معنیش یعنی (۱) اسپ تیز رفتار

و (۲) مردم سیاح و بیابان گرد۔ بہار ذکر این
کردہ از معنی ساکت (ظہوری ۲) جرس محمل
مقصود چنین نغمہ سرا ؛ بہ ثنائے قدم بادیہ پیما
من است ؛ صاحب ضمیمہ برہان این را بہ تخمین
زائد در آخر (بادیہ پیمائے) آوردہ و ذکر ہر دو
معنی کردہ صاحب جہانگیری در ضمیمہ خود معنی
اول را متعلق بہ شتر ہم می کند مؤلف عرض
کند کہ آنچہ بر (بادیہ آشام) نسبت معنی اول
نوشتہ ایم نسبت این ہم خیال ما ہمانست و
(۳) کنایہ باشد از تلاش کنندہ (ظہوری ۳)
بر دامستان شوق حرم دست کوتہی ؛ راہت
دراز بادیہ پیمائے کیستی ؛ ۔۔۔۔۔۔۔

(ب) **بادیہ پیما شدن** مصدر اصطلاحی
است بمعنی دشت نوردیدن و شب و روز
سیر دشت و بیابان کردن چنانکہ ظہوری گوید
(۵) وصل حرم نیست از اہل حرم ؛ تا نشوی
بادیہ پیمائے حظ ؛ صاحب آصفی بسند (بادیہ پیما)

مصدر ۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔

(ج) **بادیہ پیمودن** قائم کردہ از معنی ساکت
مؤلف عرض کند کہ مقصودش جز این نباشد
کہ بمعنی بادیہ پیمائی کردن است۔ خلاف قیاس
نیست ولیکن استعمال این یا اشتقاقش از
نظر ما نگذشت (اردو) الف (۱ و ۲)
دیکھو بادیہ آشام (۳) تلاش کرنے والا دیکھو
والا۔ (ب) و (ج) راتدن جنگل طے کرنا۔
جنگل میں بھٹکتے پھرنا۔

بادیہ پیمودن مصدر اصطلاحی۔ صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف
گوید کہ طے کردن بادیہ باشد کہ پیمودن بمعنی
بجر مکسر اول و ضم ثانی بمعنی طے کردن و نوردیدن
آمدہ (انوری ۵) خسرو اقاعدۂ ملک چنان
می فگنی ؛ ملکا بادیۂ عدل چنان می پیمری ؛
(اردو) جنگل طے کرنا۔ بادیہ پیمائی کرنا۔

(۱) **بادیہ غول** اصطلاح (۱) بقول برہان

(۲) **بادیۂ غولدار** و جامع کنایہ از دنیاے فانی۔ صاحب بحر ہر دو را مرادف یکدیگر بمعنی دنیا گوید و صاحب جہانگیری در ضمیمۂ خود ذکر (۲) کردہ و صاحب مؤید ہم۔ **مؤلف** عرض کند کہ غول بقول غیاث بواد معروف در عربی نوعی از جن و دیو کہ در صحرا و کوہ می باشد بہر شکل کہ خواہند بر می آیند (الخ) و از ہمین است غول بیابانی۔ پس (۱) مرکب اضافی است و (۲) مرکب توصیفی و کنایہ از دنیا (**اردو**) ۱ و ۲۔ دنیا۔ مؤنث۔

(۱) **بادیہ گرد** اصطلاح۔ بقول بحر و بہار (۱) مرادف بادیہ آشام کہ گذشت صاحب آصفی ذکر (۳) کردہ از معنی ساکت و از سند پیش کردہ اش استعمال (۲) پیداست (عرفی شیرازی ؎) مرد بہ بادیہ گردی کہ رزق وشیدائی است ؛ برہنگی مطلب

(۲) **بادیہ گردی**

(۳) **بادیہ گردیدن**

کان لباس رعنائی است ؛ **مؤلف** عرض کند کہ (۳) اصل است بمعنی دشت پیمائی کردن و (۲) حاصل بالمصدرش و (۱) اسم فاعل ترکیبی و آنچہ صاحب بحر این را مرادف (بادیہ آشام) گوید مقصودش از ہر دو معنی (بادیہ آشام) باشد و ما نسبت معنی آویش طالب سند باشیم و ہمدر انجا اشارہ آن کردہ ایم (**اردو**) (۱) دیکھو بادیہ آشام کے دوسرے معنی (۲) صحرانوردی۔ ۳ کا حاصل بالمصدر (۳) دیکھو بادیہ پیمودن

بادیہ نوش اصطلاح۔ مرادف بادیہ آشام چنانکہ ظہوری گوید (؎) پیمانہ سرابست درین دشت جگرتاب ؛ از تشنگی راہ طلب بادیہ نوشم ؛ مخفی مباد کہ بلحاظ معنی دوم باید (کہ گذشت) لطفی خاص در معنی شعر پیداست خصوصاً بوجہ مصدر نوشیدن (**اردو**) دیکھو بادیہ آشام۔

(۲۰۱۷)

(الف) **باذابرنگ** اصطلاح۔ (الف) بقول مؤید لغت فارسی است باذال معجمہ
(ب) **باذارنگ** بمعنی ترنج کہ میوۂ مشہور است کذا فی القنیہ و (۲) بازیچۂ روم
وزنگ یعنی سحرۂ روزگار کذا فی الشرفنامہ و در ادات لفظ سحرہ نیست صاحب
سروری نسبت (ب) گوید کہ بذال معجمہ ہمان (بادرنگ) کہ گذشت یعنی ترنج۔ دیگر
کسی از محققین فارسی ذکر این نکرد **مؤلف** گوید کہ در (الف) دال مہملہ بدل شد بہ ذال معجمہ
چنانکہ آدر و آذر و موحدہ بعد الف زائد و الف چہارم را در ہر دو یا اینکہ زائد گیریم یا
مبدل ہائے ہوز چنانکہ پیتیون و پیتیون۔ وظاہر است کہ لفظ باد در ہر دو و مخفف بادہ با
وجہ (بادرنگ) بجایش گذشت عجبی نیست کہ تبدیل دال مہملہ بہ ذال متصرف عربی
دانان عجم باشد و عجب آنست کہ کاف فارسی را چرا بجیم بدل نکردند کہ تعریب کامل می شد
و نسبت سغنی دوم عرض می شود کہ سند استعمال پیش نشد و معاصرین عجم بر زبان ندارند اگر
سند بدست آید توانیم عرض کرد کہ این بازیچہ رنگ بادہ دارد یعنی بازیگران ہمچو میخوارانِ
مدہوش حرکات کنند در بازی (اردو) (۱) دیکھو باتس (۲) رومی اور رنگیون کے
ایک کھیل کا نام جسکی حقیقت سے ہم واقف نہین ہین نام سے اسقدر پتا چلتا ہے کہ اس
بازی مین وہ مثل مدہوشون کے حرکات کرتے ہین۔

باذغیس اصطلاح۔ بقول سروری
بسکون ذال معجمہ و کسر غین معجمہ نام ناحیہ
ایست مشتمل بر قراے بسیار قریب بہ یکدیگر
و گفتہ اند کہ اصل این (بادخیز) است
یعنی محل ہبوب ریاح (سوزنی ے)
سموم مرگ چون غلیشہ کند خشک ہ اگر پیش

شمال باذغیسم ؛ مؤلف گوید که جزین نیست که مبدل باذخیز است که دال مهمله را به معجمه وخائے معجمه را به غین معجمه وزائے هوز را به سین بدل کردند چنانکه آذر و آذر و چرخ و چرغ وایاز و ایاس (اردو) دیکھو باذخیز۔

بار بقول برهان وجهانگیری وسروری وواریسته وبهار ورشیدی بروزن کار (۱) پشته قماش وخروار وآنچه برپشت توان برداشت صاحب جامع فرماید که حمل معروف وصاحب سراج گوید که چیزے که مردم برسر وپشت خود یا برکب بار کنند و بردارند۔ بهار گوید که بدین معنی بالفظ برتافتن وبرداشتن وکشیدن وگرفتن مستعمل (میر معزی ؎) نهاد نامه مهرت زمانه برتارک ؛ گرفت بار قبولت ستاره برگردن ؛ (استاد عنصری ؎) دولیت خدمت تو بار نیست بریکدل ؛ یکی عطائے تو بار است بر دو صد حمال ؛ مؤلف عرض کند که بهار بفتح اول وسکون هر سه حروف مابعد بقول ساطع بزبان سنسکرت مذکر بار وگرانی چیزی وبهاری بمعنی گران وسنگین وثقیل از همین است وصاحب سخندان گوید که ترجمهٔ بار در سنسکرت بهار است وبس بخیال ما فارسیان از همین لغت سنسکرت را بحذف هائے هوز مفرس کرده اند وجا دارد که بار را لغت ترکی گیریم که بقول صاحب لغات ترکی بمعنی برو وترجمهٔ آن در عربی (علیه) باشد فارسیان حمل را که برپشت بار کنند به بار موسوم کردند۔ بخیال ما توجیه اول اقوی است آنچه بهار تخصیص استعمال این با چند مصادر کند قلت تلاش اوست۔ استعمال این هر قدر که از نظر ما گذشت در ملحقات می آید (اردو) بار۔ بقول آصفیه فارسی۔ اسم مذکر۔ بوجھ

بہار - اسباب بست -

(۲) بار - بقول برہان وجہانگیری وجامع وسروری ووارستہ وبہار نامی است از نام ہائے خدائے تعالیٰ ومعنی رفعت وشان وشوکت - صاحب ناصری فرماید کہ بدین معنی عربی است خان آرزو در سراج بحوالۂ قوسی فرماید کہ بمعنی بزرگ وجلیل نیز آمدہ وگوید کہ تحقیق آنست کہ اہل لغت را اشتباہ افتادہ در کلمۂ یا رکہ نام پاک حضرت خداست تعالیٰ شانہ فقط عربی است مخفف (باریٔ بہمزہ در آخر) کہ گاہی برائے تخفیف باری خوانند بہ تحتانی معروف وگاہے بار خوانند وگوید کہ در کلمۂ (بار خدا) بدین معنی نیست بلکہ بمعنی کسے است کہ ہمہ کس را بار دہد پس خدا درین صورت بمعنی صاحب خواہد بود یعنی خداوند بار بخلاف (بار الٰہ) کہ در اینجا ہمان لفظ عربی است و ہمین دو لفظ وجہ اشتباہ صاحب فرہنگان شدہ (کمال اسمعیل ؎) بزبان ہمہ درد و داغ و دغل چو دہد دل کہ نام بار بری ؎ (حکیم انوری ؎) بار اندہ مکش کہ بار دگر ؎ بر ہا نیدت از غم ایزد بار ؎ مؤلف عرض کند کہ باری - بقول منتخب در عربی زبان بمعنی پیدا کنندہ از خاک است وبقول غیاث نام حق تعالیٰ فرماید کہ در اصل (بارئ بود) (الخ) پس بخیال ما فارسیان این را بحذف تحتانی آخرہ مفرس وبرائے باری تعالیٰ شانہ استعمال کردند ومعنی رفعت وشان وشوکت مجاز است آنچہ خان آرزو در معنی (بار خدا) موشگافی کردہ ضرورت ندارد زیرا کہ ہرگاہ بار مفرس ومعنی حقیقی - پیدا کنندہ از خاک است اضافت آن با خدا کہ ہم کلمۂ صفت است غلط نباشد کہ مرکب توصیفی است

واگر بدون اضافت خوانیم ہم بقاعدۂ بدل درست باشد (اردو) بار بقول آصفیہ (صفت مین) تعالی۔ بزرگ۔ جیسے (بار خدا) خدائے بزرگ۔ رفعت وشان یؤنث (اسم) بار۔ بقول برہان وجامع وبہار وجہانگیری بمعنی رخصت واجازت عموماً ورخصت واجازت وراہ دخول ملاقات ودرآمدن پیش کسے باشد خصوصاً صاحب ناصری این را مخصوص بسلطان کند کہ گویند (بازیست) یا (بارہست) صاحب سروری فرماید کہ وقت ملاقات ورخصت درآمدن پیش کسے وعموماً بمعنی رخصت آید واز استبر راہ دخول قناعت کردو گوید کہ لفظ بارگاہ مرکب ازہمین است۔ خان آرزو در سراج فرماید کہ بمعنی رخصت دخول است مؤلف عرض کند کہ بتحقیق ما بار در ترکی زبان بقول لغات ترکی بمعنی ہست آمدہ وفارسیان ازہمین مادۂ ہستی بمعنی دخول و حضوری استعمال کردند چنانکہ حکیم انوری گوید (ع) راست گوئی کہ زبسیاری انجم ہستی ؎ درگہ خواجہ زبسیاری شاہان گہ بار ؎ واستعمال این بامصدر دادن بمعنی رخصت واجازت دادن بر سبیل مجاز باشد چنانکہ حکیم سنائی گفتہ وصاحب جہانگیری این را مال اثیر الدین اخسیکتی گوید (ع) تا زبانت خمش نشد از قول ؎ ندہد بار منطق انیرا بار ؎ وبرائے رخصت حضوری وباریابی ہم بر سبیل مجاز استعمال کردہ اند وحق اینست کہ دریجا ہم ہمان بمعنی دخول وحضوری درست می شود چنانکہ خبازی نیشاپوری گوید (ع) فی الحین آن دو زلف کہ بادش ہمی برد ؎ گوئی کہ عاشقی است کہ ہیچش قرار نیست ؎ یا بی کہ دست حاجب سالار لشکر است ؎ کز دور می نماید کامروز بار نیست ؎ واز اینجاست کہ بی بار

بمعنی بے دخل مستعمل شد چنانکہ حکیم سنائی گفتہ (ے) از حشمت و جاہ تو ہمی بیش نیاید
ہ نور قمر و شمس بنزدیک تو بے بار ہ و استعمال بے بار بمعنی بے رخصت و بے اجازت
ہم بر سبیل مجاز دیدہ ایم چنانکہ فرخی گوید (ے) ہر کہ در آید گہر ستاند بے میغ ہ ہر کہ
بخواہد ہمی در آید بے بار ہ ہمین است حقیقت بار بمعنی سوم کہ محققین نازک خیال
نسبت آن سخن سرائی ہا کردہ اند و بے بحقیقیت نبردہ اند (اردو) بار بقول آصفیہ
فارسی۔ اسم مذکر۔ دخل۔ رخصت۔ اجازت۔

(۴) بار بقول برہان و جہانگیری و جامع و سروری و وارستہ و بہار یعنی کرت و مرتبت
و نوبت و دفعہ۔ صاحب ناصری فرماید کہ چنانکہ دہ بار و ہزار بار (سعدی ے) ہزار
بار بگفتم ہزار بار ہزار ہ بدل کہ اے دل مسکین مرو تو از پے یار ہ خان آرزو در سراج
گوید کہ بدین معنی در ہندی ہم آمدہ **مؤلف** عرض کند کہ بزبان سنسکرت معنی این بقول
صاحب ساطع روز است کہ نقیض شب باشد و ہندیان از ہمین مادہ بمعنی وقت۔ روز
۔ مرتبہ و کرت استعمال کردہ اند پس ہیچ عجب نیست کہ فارسیان بدین معنی ہم از لغت سنسکرت
گرفتہ باشند و جا دارد کہ این مبدل وآر باشد کہ بقول صاحب سخندان در سنسکرت
بمعنی۔ مرتبت و نوبت و دفعہ آمدہ و صاحب ساطع ہم ذکر وآر بمعنی یوم۔ فرصت و
وقت کردہ۔ اندرین صورت بار را مفرس توان گفت مخفی مباد کہ تبدیل واو با موحدہ
موافق قیاس است ہمچون نوشتن و نبشتن (اردو) بار بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مذکر
۔ وقت۔ دن۔ مرتبہ۔ دفعہ۔ کرت۔

(۵) بار۔ بقول برہان وجہانگیری وجامع وسروری بیخ وبن ہر چیز۔ صاحب ناصری فرماتا
کہ سر وبن باشد خان آرزو در سراج گوید کہ بار بمعنی بالاست چنانکہ بن وبار یعنی سراپا
نہ اینکہ بن وبار مرادف اند چنانکہ بعض گمان برده اند مؤلف عرض کند کہ بار بمعنی بالا
مزید علیہ بر باشد بزیادت الف بعد موحدہ وخان آرزو درست گوید کہ در مجرد بار
معنی بیخ وبن نیست بلکہ (بن وبار) بمعنی سراپاست۔ (حکیم سنائی ؎) قفس چار طبع
وپنج حواس ۔ پر وبالت شکست از بن وبار ۔ (استاد فرخی ؎) عمرہاے نوح باید
تا شہی خیزد دگر ۔ ہم ازان شاہان کہ تو برکندۂ از بیخ وبار ۔ مخفی مباد کہ (سراپا)
چنانکہ انسان راست مرادف آن (بیخ وبار) است مخصوص برائے درختان اگرچہ
استعمال این ہر دو مجازاً بغیر تخصیص ہم می آید واگر بار را بمعنی ثمر ہم گیریم در (بیخ وبار)
معنی سراپاست پس مجرد بار را دریجا بمعنی بیخ وبن آوردن کم غوری محققین است
وبس۔ آنانکہ بار را بمعنی سر وبن آورده اند ہم سکندری خورده اند وہر دو سند پیش
کردۂ شان موافق ادعاے ماست (اردو) بیخ بنیاد۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم
مؤنث۔ جڑ مول (الخ) بیخ وبنیاد بھی کہہ سکتے ہین۔ لیکن ہماری تحقیق کے لحاظ سے انکے
ترجمہ کی ضرورت ہی نہین ہے اسلئے کہ بار کا لفظ یہان صرف سر اور بالا کے معنی مین ہے
(۶) بار۔ بقول برہان وجہانگیری وجامع وسروری مرادف کار است چنانکہ گویند
کار وبار۔ صاحب ناصری صراحت مزید کند کہ از اتباع کار است کہ آنرا کار وبار
گویند باو او عاطفہ (حکیم سنائی ؎) بر در ماتم سرائے دین وچندین نائے ونوش

بر در رعنا سراے: یو چندین کاروبار ہا مؤلف گوید کہ استعمال مجرد بار بمعنی کار نمی
توان کرد و این معنی بحالت ترکیب با کار پیدا می شود کہ متعلق از محاورۂ فارسیان است
(اردو) کاروبار۔ کام کاج۔ مین بار اور کاج کا لفظ کام ہی کے معنون مین سمجھا
جاتا ہے۔ بطور اتباع۔

(۷) بار۔ بقول برہان و جہانگیری و بہار جاے انبوہی و بسیاری چیزے ہمچو ہندوبار
و دریا بار، رود بار و جوبار و امثال آن صاحب جامع بذکر این فرماید کہ در حالت
ترکیب مستعمل۔ خان آرزو در سراج گوید کہ بجز رود بار و زنگبار و ہندوبار و دریا بار
استعمال این کلمہ دیدہ نشد مؤلف عرض کند کہ انحصار این چہار اصطلاح از جوبار و گنجبار
باقی نماند و در زبان غیر مادری ما نباید این قسم ادعا کنیم کہ قلت و نقص تلاش ما در غلط
نیندازد بالجملہ (ہندوبار) بقول برہان بروزن گیسو دار بمعنی ہندوستان است و کنایہ
از دوات سیاہی۔ خان آرزو در سراج بر (ہندوبار) فرماید کہ بمعنی ہندستان چرا کہ جاے
انبوہی است۔ بخیال ما اہل لغت معنی لفظی این جاے انبوہی ہندوان گرفتہ اند و ہم برین
قیاس است زنگبار و بر دریا بار صاحب برہان گوید کہ بمعنی دریاے بزرگ و نام ولایتی
کہ بر کنار دریاست و ہم او بر رود بار فرماید کہ نام ملوکی است و شہرے مابین گیلان
و قزوین و بمعنی جاے آب و رودخانہ ہاے بزرگ و جائے کہ دران رودخانہاے بزرگ
و بسیار جاری باشد و ہم او بر جوبار گوید کہ کنار جوے آب را گویند و جائی کہ در آن جوے
آب بسیار باشد و جوے بزرگی را ہم نامند کہ از جویہاے کوچک بہم رسیدہ باشد۔ حالا

عرض می شود که از صراحت معانی این هر پنج اصطلاح می کشاید که بلحاظ معانی مختلفهٔ متذکرهٔ بالا
بعض آن که دران بسیاری و کثرت پیداست سند بار بمعنی انبوهی و بسیاری است و بدین معنی
جا دارد که بار را اسم جامد فارسی زبان گیریم یا مبدل وار که بمعنی بسیار می آید و وار مفید
معنی فاعل هم یعنی کلمهٔ نسبت همچون سوگوار و تقصیروار و شک نیست که در فارسی زبان واو
به موحده بدل شود چنانکه آو و آب و نوشتن و نبشتن پس اگر بار را مبدل وار گیریم یعنی
هندو بار منسوب به هندو زنگبار منسوب به زنگ و دریا بار و جوبار و رودبار بمعنی منسوب
به دریا و جوی و رود یا دریا و جوی و رود دارنده باشد و جا دارد که بار را مبدل
وار لغت سنسکرت گیریم که معنی آن بقول ساطع این طرف جوی باشد. فارسیان این
را بر سبیل تبدیل مفرس کرده بمعنی طرف استعمال کرده باشند و در معنی هر پنج اصطلاح بالا
اشارهٔ کنایه شده از برای آن همین معنی درست می شود چنانکه معنی دوم دریا بار
و معنی اول جوبار حاصل اینست که نظر بر استناد همین پنج اصطلاح - بار را بمعنی طرف
و کناره قائم کردن هم ضرور است چنانکه کرده ایم (فردوسی ه) بیارم نشانش
بر تخت بار ؛ و زان پس کشایم در گنجبار ؛ (اردو) فارسی مین بار کثرت کے
معنون مین مستعمل ہے بحالت ترکیب جیسے ہندو بار - زنگبار - جوبار - دریا بار - رودبار
(۸) بار - بقول برهان و ناصری و جهانگیری و جامع و سروری و وارسته بمعنی بارنده
همچو زلف مشکبار و ابر گهربار و امثال آن (سیف اسفرنگی ه) جو با دصبحدم از
زلف یار برخیزد ؛ عجب نباشد اگر مشکبار برخیزد ؛ (حکیم سنائی ه) رخت بردار

ازین خراب کہ ہست ؎ بام سوراخ و ابر طوفان بار ؎ مؤلف عرض کند کہ تسامح محققین است کہ چنین خیال کردہ اند حقیقت آنست کہ بار امر حاضر است از مصدر باریدن و بقاعدۂ فارسی چون با اسمی مرکب شود افادۂ معنی اسم فاعل و اسم مفعول کند و مجرد بار بمعنی بارندہ اصلا نیست (اردو) برسنے والا۔

(۹) بار۔ بقول برہان و سروری امر بباریدن یعنی ببار و مختصر ببار (حکیم اوحدی ؎) خانہ در بیشۂ الٰہی گیر ؎ سنگ بر شیشۂ مناہی بار ؎ مؤلف عرض کند کہ این مخفف ببار نیست بلکہ ببار بہ موحدۂ اول مزید علیہ بار است (اردو) برس۔ برسنے کا امر حاضر

(۱۰) بار۔ بقول برہان و جہانگیری و جامع و سروری و بہار حاصل درخت از میوہ و گل وغیرہ و وارستہ و صاحبان ناصری و سراج این را مخصوص بہ میوہ و ثمر کنند (ناصر خسرو ؎) نہ بینی بر درخت این جہان بار ؎ مگر ہشیار مرد اے مرد ہشیار ؎ (حکیم ازرقی ؎) باغیست عارض تو کہ دارد بنفشہ بار ؎ سرویست قامت تو کہ دارد بر آفتاب ؎ خان آرزو در سراج گوید کہ این معنی راجع بمعنی اول است مؤلف عرض کند کہ مقصود جز ین نباشد کہ از معنی اول مجازاً این معنی پیدا شدہ کہ میوہ و ثمر ہم حمل شاخ و درخت است و بخیال ما اصل این بر است و بار بزیادت الف مزید علیہ آن و حقیقت بر بدین معنی غیر ازین نیست کہ بر معنی فوق دارد و میوہ چیزے است کہ فوق درخت و شاخ پیدا شود حاصل اینست کہ خیال خان آرزو و خیال ما۔ ہر دو مبنی بر قیاس است صاحب کنز ہم گل را در بار داخل کردہ۔ خلاف قیاس نیست کہ گل و برگ ہم بار درخت است چنانکہ (باریز)

بمعنی خزان می آید و تخم هم در بار داخل است چنانکه از ماخذ بار سنب که در ملحقات آید این معنی بوضوح پیوندد - بالجمله تحقیق ما اینست که این معنی مجاز معنی سیوم است که می آید (اردو) بار - بقول آصفیه - فارسی - اسم مذکر - پھل - ثمر - پھوٹل مذکر بیج مذکر -

(۱۱) بار - بقول برهان و جهانگیری و جامع و سروری و سراج غشی که در زعفران و مشک وغیر آن کنند و آنچه بازر و نقره در گدازند - صاحب ناصری گوید که غشی که در سیم یا زعفران یا مشک باشد و از ناصر خسرو سند آورده (ے) زر چون بسیار آید کم بش نگردد ؎ کم بیش زرے باشد کان باغش و بار است ؎ (حکیم خاقانی ے) هر جاکه محرمی است خسی هم حریف اوست ؎ آری زگوشت گاو بود بار زعفران ؎ خان آرزو در سراج گوید که این را از آن بار گویند که بار و زن آن چیزرا می افزاید و این در اصل مجاز است که شهرت گرفته مؤلف عرض کند که در شئی مغشوش افزونی وزن لازم نیست یعنی بعض اشیا باعتبار وزن حقیقی خود بعد از آنکه مغشوش شود کم وزن شود و بعضے برخلاف این و تائید قول ما از کلام خسرو هم می شود که بالا مذکور شد بخیال ما تعلق این با معنی هیچ هم زیاده تر مناسب است که غش در اشیا هم گناه بسیار است والله اعلم (اردو) کھوٹ بقول آصفیه - هندی - اسم مؤنث - غش - ملاو - ملونی - آمیزش - آپ هی نے اسکو (مذکر) لکھا ہے یعنی چاندی سونے مین کسی کم قیمت دہات کا ملاو -

(۱۲) بار - بقول برهان و جهانگیری و جامع و سروری و بهار دیگدان و جاے کنده - صاحب ناصری بذکر این فرماید که چون چیزے پزند گویند دیگ بر بار نهادم (لسحاق

اطعمه ے) عشق تخمی دل ما بر دہ بعینا امروز ؛ مطبخی خیر و بر و دیگ کلان نہ بر بار ؛
(وله ے) خالہ بی بی چو ترا میل طبیعت باشد ؛ عمہ خاتون نبہد بہر تو دیگی بر بار ؛ خان
آرزو در سراج گوید کہ در اینجا بار بمعنی بالا است کہ دیگ بر بالا گذاشتن عبارت از دیگدان
است و مغلان گویند کہ (دیگ بار کردہ اند) یعنی بر دیگدان گذاشتہ اند حاصل اینکہ بار
بمعنی بالا است و غایتش بمعنی دیگدان بمجاز کہ شہرت گرفتہ۔ مؤلف عرض کند کہ جادارد
کہ این را بمعنی بالا مبدل و آر گیریم کہ واو موحدہ بدل کردہ اند چنانکہ آو و آب و نوشتن
و نبشتن و وار در ترکی زبان بقول صاحب کنز بمعنی (علی) آمدہ کہ ترجمہ آن در فارسی
(بر) باشد و بار در ترکی بمعنی بر و ہم آمدہ کہ ترجمہ آن در عربی (علیہ) باشد چنانکہ ذکرش بر
معنی اول کردہ ایم و جادارد کہ در فارسی بار را مزید علیہ بر گیریم بای حالی اسم جامد باشد یا
مفرس (اردو) چولھا۔ (ہندی) اسم مذکر۔ دیکھو آتشدان۔

(۱۳) بار۔ بقول برہان و جہانگیری و جامع و سروری پردہ و سراپردہ (کمال اسمعیل
ے) کلک تو مقنعہ دار ایست کہ در پردۂ غیب ؛ ہیچ بکرے را از وے نہ حجاب است و نہ بار
؛ خان آرزو در سراج گوید کہ مجاز است مؤلف عرض کند کہ صاحبان جامع و سروری اہل
زبانند و بوثیقہ قول شان بمعنی حجاب و پردہ و سراپردہ اسم جامد فارسی زبان توانیم گرفت
و بار در سنسکرت بقول سامع بمعنی دروازہ ہم آمدہ ولیکن بخیال ما سندے کہ پیش شد
دران معنی رخصت و اجازت ہم درست می شود چنانکہ ذکرش بر معنی سوم گذشت یعنی ہیچ
بکرے را از کلک تو نہ ضرورت حجاب است و نہ ضرورت اجازت یعنی بے حجاب و بے رخصت

داخل می شود (اردو) پردہ۔ بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مذکر۔ حجاب۔ اوٹ۔ ستر۔ آڑ۔ گھونگٹ۔ نقاب۔ ہمارے خیال کے لحاظ سے اس کا ترجمہ روک ہے۔

(۱۴) بار۔ بقول برہان وجامع بمعنی یار و دوست۔ صاحب ناصری فرماید کہ بدمعنی بیشتر بترکیب گفتہ شود (ابن یمین ۵) آنکو بچہ گاے وطفل باراست ہا ازبسکہ کشد زجیر وزنجہ ہا۔ صاحب جہانگیری فرماید کہ بدمعنی بارہ ہم آمدہ۔ خان آرزو در سراج نوشتہ کہ ظاہرا بدین معنی (بارہ) باشد چنانکہ صاحب جہانگیری گمان بردہ۔ مؤلف عرض کند کہ بارہ بمعنی یار و دوست می آید و ما صراحت ماخذش ہمدرانجا کنیم وجا دارد کہ بار را بدین معنی مخففش گیریم و براعتماد قول صاحب جامع و ناصری کہ از اہل زبانند این معنی را تسلیم کنیم ولیکن از کلام ابن یمین (طفل بار) اسم فاعل ترکیبی است بمعنی بار بر طفل یا بندہ یا بار خود بر طفل دارندہ۔ مرادف بچہ گاے۔ جا دارد کہ (طفل یار بہ تحتانی) را بہ تصحیف کتابت (طفل بار بموحدہ) نوشتہ باشند و آنچہ صاحب ناصری استعمال این (بیشتر بترکیب) می فرماید قابل غور و مؤید خیال ماست۔ مجرد بار بمعنی دوست نیست و نباشد تسامح محققین و کم غوری شان بر ماخذ و کم التفاتی شان بر معنی شعر این معنی را قائم کردہ است (اردو) دوست۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ یار۔ آشنا۔ حبیب۔ دشمن کا نقیض۔

(۱۵) بار۔ بقول جہانگیری وجامع و دارستہ و بہار و برہان حمل زنان وحیوانات دیگر۔ صاحبان ناصری و سراج گویند کہ بمعنی بچہ شکم آدمی وحیوانات است (نظامی ۵)

ہران کرہ کزان تخمش بود بار ہا زدوران تک بردوزباد رفتار ہا خان آرزو در سراج گوید کہ این معنی راجع بمعنی اول است۔ **مؤلف** گوید کہ جا دارد کہ ماخذ حمل در عربی ہمین باشد وجا دارد کہ این را بمعنی دہم ہم متعلق کنیم کہ این مجاز آن باشد یا آن مجاز این وتحقیق ما اینست کہ این ہم مجاز معنی سی ام است کہ می آید وجا دارد کہ این معنی مجاز معنی بست ونہم باشد کہ حمل ہم نتیجۂ آب منی است۔ وصراحت کافی بر معنی بست ونہم می آید (اردو) بار بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ حمل۔ گربہ۔

(۱۶) بار۔ بقول برہان بمعنی پر کردن طبق از طعام و ہر چیز کہ خورند۔ صاحب مؤید گوید کہ پر کردن صحنک از طعام وامثال آن۔ وبقول جامع خوراک وقوت۔ خان آرزو در سراج ہم ذکر این کردہ **مؤلف** گوید کہ حیف است کہ سند استعمال پیش نشد وباعتبار قول جامع کہ از اہل زبانست گوئیم کہ ہر خوردنی کہ در صحنک وطبق پر کردہ باشند ثمرۂ پخت وپز است ومجازاً مطلق خوراک وقوت را ہم بار توان گفت کہ اکثر آن ثمرہ وحاصل نباتات است طرز بیان صاحبان تحقیق بمعنی مصدری در غلط می اندازد وبار کش کہ بہ معنی صحنک کلان در ملحقات می آید مؤید خیال ماست (اردو) مطلق خوراک۔ کھانے کی ہر چیز۔ مؤنث۔

(۱۷) بار۔ بقول برہان وجہانگیری وجامع۔ غم واندوہ وتکلیف مالایطاق۔ صاحب ناصری از حکیم انوری سند آوردہ (ے) بار اندہ مکش کہ بار دگر ہا بر ہانیدت ایزد از غم وبار ہا خان آرزو در سراج فرماید کہ ظاہر ا مجاز است چنانکہ گویند "بار خاطر وبارے بر دل

من است" و ذکر تکلیف مالایطاق هم کرده وحیف است که استعمال این را سندے نیاورده مؤلف گوید که بار خاطر و گرانی خاطر متعلق از همان معنی اول است بمعنی سنگینی نه بمعنی غم واندوه وتکلیف مالایطاق مبالغهٔ آن مخفی مباد که در کلام انوری بار اندوه بمعنی سنگینی اندوه وکنایه از تکلیف اندوه مستعمل است نه تکلیف مالایطاق البته از کلام مشهور شیرازی که بر (بار آمدن بر خاطر) می آید استعمال این بمعنی تکلیف مالایطاق یافته می شود حاصل اینست که بار در اینجا بمعنی غم واندوه نیست بلکه بمعنی تکلیف است (اردو) بار۔ بقول آصفیه۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ اندوه۔ غم۔ (تکلیف۔ مؤنث) (ناقابل برداشت تکلیف۔ مؤنث۔)

(۱۸) بار۔ بقول برهان وسروری گناه بسیار باشد همچو (بارگیری محتسب و بقال و نانوا و قصاب) وامثال آن۔ چنانکه (دزد با بار گرفته) خان آرزو در سراج گوید که درین نظر است چرا که در اینجا بمعنی پشته وخروار است که دزد بسته می برد واین راجع است بمعنی اول۔ مؤلف عرض کند که صاحب سروری از اهل زبان نیست وبدین وجه که گناه هم بارے بر دل پیدا کند این معنی را متعلق به معنی اول کنیم وشائق سند واضح باشیم (اردو) گناه کبیره۔ بڑا گناه مذکر۔

(۱۹) بار۔ بقول برهان وجهانگیری وبهار انبارے را گویند که بجهته قوت زراعت بر زمین کم زور ریزند۔ صاحب ناصری گوید که بمعنی سرگین است که برائے قوت زراعت بکار آید۔ صاحب جامع این را بمعنی انبار غله گوید۔ خان آرزو در سراج

فرماید کہ این مخفف انبار است مؤلف عرض کند کہ درست می فرماید بار غلہ و انبار غلہ و بار سرگین و خاشاک یا انبارش ہمہ را لفظ بار بعوض انبار مستعمل می شود و بدین وجہ کہ مجرد انبار مجاز آبرائے خس و خاشاک و فضلۂ انسان و سرگین حیوانات دیگر کہ مزارعان بر زمین زراعت ریزند مستعمل است بار را بدین معنی مخفف آن گیریم تسامح صاحب جامع پیش نیست کہ این را مخصوص بغلہ کرد و مقصودش چنین نباشد کہ این را مرادف انبار گوید بمعنی مطلق تودہ و فارسیان این را بمعنی مطلق نجاسات ہم استعمال کردہ اند کہ بر (بارخانہ) می آید (اردو) دیکھو انبار کے تیسرے اور پہلے معنے نجاست بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث۔ پلیدی۔ گندگی۔ میلا۔ بول و براز۔

(۲۰) بار۔ بقول برہان و جہانگیری و جامع سازہائے کہ مطربان نوازند ہمچو قانون و طنبور و امثال آن و بقول ناصری بمعنی پردہ و ساز و چنگ و رباب۔ خان آرزو در سراج گوید کہ مجاز است۔ مؤلف عرض کند کہ صراحت مجاز نکرد بخیال ما مجاز بمعنی دوم است کہ باری در زبان عرب بمعنی پیدا کنندہ از خاک گذشت و نام حق تعالی جل جلالہ و فارسیان بحذف تحتانی آخرہ استعمال کردہ اند پس مجازاً مزمار و سازہا را بدین وجہ بار گفتہ باشند کہ پیدا کنندۂ سرود و آہنگ است حیف است کہ سند استعمال پیش نشد (اردو) ساز بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ باجا جیسے چنگ عود بربط۔ سارنگی۔ قانون (سنجرہ) فرقت میں معنی نے چھیڑا دل نالاں کو ہے ناساز ہوا ہمکو محفل میں جو ساز آیا تو

(۲۱) بار۔ بقول برہان و جہانگیر و جامع و سراج آرد برنج و ارزن کہ بجہتہ بوزہ مہیا ساختہ باشند و ہنوز آن را صاف نکردہ باشند و بقول ناصری برنج و ارزن برائے بوزہ و فرماید

مثال و شاہدے ثابت نشدہ مؤلف عرض کند کہ بوزہ شرابی باشد کہ از آرد برنج و ارزن و جو سازند پس این آرد مخصوص را بدین وجہ بار گفتہ باشند کہ ثمر حقیقی ہمین است کہ بکار شراب می خورد عجبی نیست کہ این اصطلاح میخواران باشد۔ حیف است کہ سند استعمال پیش نشد۔ صاحب ناصری کہ از اہل زبانست از استعمال این مطمئن نیست و از محققین دیگر قول صاحب جامع اعتبار دارد کہ اہل زبانست معاصرین عجم بر زبان ندارند مشتاق سند استعمال باشیم (اردو) چانول اور کنگنی کا آٹا جو شراب بنانے کے لئے تیار کرتے ہین۔ مذکر۔

(۲۲) بار۔ بقول برہان نام دہی است از ولایت طوس و بقول صاحب ناصری و جہانگیری و جامع قریۂ از مضافات نیشاپور۔ خان آرزو در سراج فرماید کہ ظاہرا دو مقام باشد مؤلف گوید کہ در وجہ تسمیۂ این یکی را از معانی مختلفہ بار دخلی باشد حیف است کہ ما نتوانستیم کہ از وجہ خبر یابیم (اردو) ولایت طوس اور مضافات نیشاپور کے دو قریون کا نام بار ہے۔ مذکر۔

(۲۳) بار۔ بقول برہان و جامع آنچہ نویسندگان نویسند۔ خان آرزو در سراج ذکر این کردہ و صاحب مؤید فرماید کہ جرمی بود کہ نویسندگان می نویسند مؤلف عرض کند کہ تسامح و کم التفاتی محققین است کہ این معنی را قائم کردہ اند و حقیقت این بر (بارنگار) می آید و بار در ان اصطلاح متعلق بہ معنی سوم است کہ بجایش مذکور شد (اردو) دیکھو بار کے تیسرے معنے اور بارنگار۔

(۲۴) بار۔ بقول برہان و بہار شاخ را گویند و بقول جامع شاخ گاو وغیرہ۔ خان آرزو در سراج گوید کہ درینجا ہم بار بمعنی بالاست چنانکہ (گل بر بار) و (ثمر بر بار) گویند۔ یعنی بلندی کہ عبارت از شاخ باشد (نظامی ؎) فرو ریخت آن تازہ گلہا ز بار ؎ دران نار و نرگس برآمد غبار ؎ (میرزا طاہر وحید ؎) بدز دم گر نفس لخت جگر از نالۂ زارم ؎ پریشان ہر طرف چون برگ گل از بار می ریزد ؎ مؤلف عرض کند کہ مجاز معنی سوم است کہ بار ثمرۂ درخت را گویند کہ بر شاخ می باشد و بمجاز شاخ را ہم بار گفتند چنانکہ بادہ شراب را نام است کہ در ساغر می باشد و مجازاً ساغر را ہم بادہ گفتند۔ مجاز مرسل باشد آنچہ صاحب جامع مطلق شاخ را بار گوید و شاخ گاو را ہم داخل آن می کند نظر بر اعتماد بیانش کہ از اہل زبانست مشتاق سند باشیم و اگر این معنی را حقیقی خیال کنیم توانیم قیاس کرد کہ مزید علیہ بر باشد کہ بمعنی بالا می آید و مراد از شاخ کہ بالاے درخت و گاو وغیرہ باشد (اردو) شاخ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مؤنث۔ ٹہنی۔ ڈال۔ ڈالی۔ سینگ۔ شاخ حیوانات (ذوق ؎) بدخصلتوں کو کرتا ہے بالانشین فلک ؎ اونچی ہے آشیانہ زاغ و زغن کی شاخ ؎ (ولہ ؎) رہتی ہے کشمکش مین پس از مرگ پر جفا ؎ آخر کو زیر ارہ کٹی کرگدن کی شاخ

(۲۵) بار۔ بقول برہان و جہانگیری و جامع بمعنی بارگاہ (خسرو ؎) کلہ بارت شدہ بر اوج میغ ؎ کنگر قصرت زدہ بر اوج تیغ ؎ صاحب ناصری فرماید کہ درین تامل است چہ ازین بیت بار بمعنی بارگاہ مفہوم نمی شود کہ (کلہ بار) بمعنی سراپردۂ شاہان است

کہ ہنگام بار دادن برائے ایستادن مردم نصب نمایند خان آرزو در سراج گوید کہ بمجاز است (انتہی) **مؤلف** گوید کہ سندے دیگر برائے این معنی از جہانگیری است (کمال اسمعیل ؎) بخدائی کہ قبہ گردون پزیر بار جلال اوپست است ؎ و بخیال باجزین نیست کہ مخفف بارگاہ باشد۔ مجاز مرسل (اردو) بارگاہ۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مؤنث۔ دربار کی جگہ۔ اجلاس کی جگہ۔ **مؤلف** عرض کرتا ہے کہ باریابی کا مقام۔

(۲۶) بار۔ بقول صاحب کنز در فارسی زبان بمعنی فصیل و حصار و قلعہ باشد دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد **مؤلف** گوید کہ اگر سند استعمال پیش شود تو انیم عرض کرد کہ این مفرس است کہ از لغت سنسکرت بار بہ متصرف معنی قائم شد یعنی بار بقول ساطع بلغت سنسکرت بمعنی دروازہ آمدہ و جا دارد کہ مبدل باڑ باشد کہ بقول ساطع در سنسکرت بمعنی خاربست و صف و قطار مستعمل۔ رائے ہندی را بفارسی بدل و متصرفی در معنی ہم کردہ اند واللہ اعلم بحقیقۃ الحال و جا دارد کہ فارسیان از لغت بار و باری کہ در ترکی زبان بمعنی حصار قلعہ آمدہ بہ تخفیف واو و تحتانی مفرس کردہ باشند و این اقوی است (اردو) فصیل بقول آصفیہ عربی۔ اسم مؤنث۔ شہر پناہ۔ شہر کی چار دیواری۔ حصار۔ دیکھو النگ۔ قلعہ دیکھو ابناخون۔

(۲۷) بار۔ بقول مؤید۔ حاجب دربار۔ دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد **مؤلف** عرض کند کہ اگر سند استعمال پیش شود تو انیم عرض کرد کہ مخفف (بارنگار) است کہ بمعنی حاجب دربار می آید (اردو) دیکھو بارنگار۔

(۲۸) بار۔ بہ تحقیق ما بمعنی طرف و کنارہ باشد حقیقت ماخذ و سند این بر معنی ہفتم گذشت (اردو) طرف۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث۔ کنار۔ لب۔ جانب۔ سمت۔

(۲۹) بار۔ بہ تحقیق ما بمعنی آب و مزید علیہ این بزیادت الف و نون بارآن کہ بمعنی بارش است۔ صاحب موارد۔ بار و بارآن و بارش ہر سہ را حاصل بالمصدر باریدن گوید **مؤلف** عرض کند کہ بار اسم مصدر است و لغت زبان سنسکرت و باریدن مصدر جعلی و ساختہ شد از ہمین اسم۔ صاحب ساطع فرماید کہ بار بلغت سنسکرت آب طفل را گویند کہ مقصودش منی باشد۔ فارسیان ہمین لغت را مفرس کردہ بمعنی مطلق آب استعمال کردند و برائے مطر بزیادت الف و نون زائد در آخرش بارآن۔ ساختند و حقیقت بارآن بجایش مذکور شود و تصدیق این معنی در ملحقات از بار کردن و بارگین می شود (اردو) دیکھو آب کے پہلے معنے۔

(۳۰) بار۔ بہ تحقیق ما نتیجہ و حاصل باشد و ہمین معنی حقیقی است و معنی دہم و پانزدہم برسبیل مجاز پیدا شد از ہمین کہ ثمر درخت ہم نتیجۂ باشد و حمل زن ہم نتیجۂ۔ پس باید کہ بار را بہ معنی نتیجہ و حاصل اسم جامد فارسی زبان گیریم و سند این معنی بر (بار آوردن چیزی) می آید (اردو) نتیجہ۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر۔ حاصل۔ (بچہ بمعنی فارسی مین آتے ہین) پھل۔ ثمر۔

بار آمدن بر خاطر آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف**	استعمال۔ صاحب گوید کہ متعلق است بمعنی ہفدہم یعنی عائد شدن تکلیف مالایطاق بر خاطر (مشہور شیرازی ؎)

اگر بر من نسیمی می وزد شوار می آید؛ و گر گل می زنی بر خاطر من بار می آید؛ (اردو) ناقابل برداشت تکلیف دل کو پہنچنا۔

بار آوردن استعمال۔ بقول وارسته در حالت نسبت بدرخت۔ ثمر آوردن و چون نسبت به نساء کنند وضع حمل آنہاست و در وقت نسبت کردن به رجال پیدا کردن فرزند۔ بہار بذکر ہر سہ معنی بالا گوید کہ بمعنی صاحب آوازہ شدن و صاحب آصفی ہنر بانش۔ مؤلف عرض کند کہ ما تعمیم این مصدر مرکب را نمی پسندیم و ذکر ہر یک به تخصیص اضافت کنیم کہ در ملحقات می آید (اردو) بار آور ہونا۔ دیکھو اس کے ملحقات

بار آوردن بر دل استعمال۔ بمعنی اندوہگین کردن باشد (شاپور طہرانی ؎) افغان کہ با این ضعف تن آورد بر دل بار غم؛ اے نالہ کوتاہی مکن شاید سبکبار رہی

نخیال مؤلف متعلق است بمعنی مفہوم کلمہ بار کہ گذشت (اردو) کسی کے دل پر بار لانا۔ غمگین کرنا۔

بار آوردن بیخ استعمال۔ وارستہ بر (بار آوردن) گوید در حالت نسبت با درخت۔ ثمر آوردن است مؤلف عرض کند کہ محققین بالا تعمیم را پسندیدہ اند و ما ذکر این به تخصیص کردہ ایم و این متعلق است بمعنی دہم کلمہ بار (حکیم سنائی ؎) بیخ کانرا نشاند خورسندی؛ میوۂ بے نیازی آرد بار؛ (اردو) بار ور ہونا۔ پھلنا۔

بار آوردن چیزی مصدر اصطلاحی بہ تحقیق ما نتیجہ حاصل کردن است و متعلق بمعنی سی ام کلمہ بار (ابو المعالی اصفہانی ؎) خلاف با تو نہ کفر است دوزخ آرد بر؛ وفاق با تو نہ دین است جنت آرد بار؛ (قاآنی ؎) گفت این حرف مزن کاہلی و راحت دوست؛ کاہلی رنج تن و اندوہ جان آرد بار؛ (ولہ ؎) دلیری تو فزون شد ز بردباری

(۲۰۴۵)

(۲۰۴۶)

من ؛ بسا تحمل بیجا کہ خواری آرد بار ؛ ۔
(اردو) نتیجہ حاصل کرنا ۔

بار آوردن درخت استعمال ۔ وارستہ وبحر وبہار بر (بار آوردن) گویند کہ در حالت نسبت بدرخت ثمر آوردن است **مؤلف** عرض کند کہ مقصود محققین بالا چنین نباشد کہ اضافت این بسوے درخت باشد یا اجزاے درخت یا قرینہ کہ درخت را مخذوف گیریم چنانکہ صائب گوید (ے) از حجاب حسن شد آلودۂ لیلی ہنوز ؛ بید مجنون سر بہ پیش انداختن بار آورد ؛ درین شعر از بید مجنون ۔ درخت بید مجنون مراد است و این متعلق است بہ معنی دہم کلمہ بار ۔
(اردو) درخت کا بار ور ہونا پھلنا

بار آوردن زن استعمال ۔ وارستہ وبحر وبہار ذکر (بار آوردن) کردہ گویند کہ (۱) وضع حمل زن باشد **مؤلف** عرض کند کہ متعلق بمعنی پانزدہم کلمہ بار و خیال ما اینست ومعاصرین عجم ہم با ما اتفاق دارند کہ (۲) حاملہ شدن و قرار یافتن حمل است (خاقانی ے) برف بد کافور روز و شد باغ آبستن بگل ؛ اے عجب کافور بین کابستنی آورد بار ؛ درین سند معنی اوّل نیست سند دیگر باید آورد
(۱) حمل وضع ہونا ۔ (۲) حاملہ ہونا ۔

بار آوردن شاخ استعمال ۔ وارستہ وبحر وبہار بر (بار آوردن) گویند کہ در حالت نسبت بدرخت ثمر آوردن است **مؤلف** عرض کند کہ محققین بالا تعمیم را پسندیدند و ما بہ تخصیص ذکر ہر یکی می کنیم و این متعلق ست بمعنی دہم کلمہ بار (کمال اصفہانی ے) حسود بر طبق عمرم آن عراضہ نہاد ؛ کہ شاخ خاطرم آن جنس میوہ نا ورد بار ؛ (انوری ے) ابنہم اقبال تو می گوید اگر نہ تو بگوے ؛ کہ چو من شاخ چنین میوہ چہان آرد بار ؛ (اردو) شاخ

کا بار آور ہونا۔ پھلنا۔

بار آوردن کسے را مصدر اصطلاحی وارستہ بر (بار آوردن) گوید کہ در وقت نسبت کردن بہ رجال پیدا کردن فرزند باشد و برائے ادعائے خود سند اشرف مازندرانی پیش کردہ و بہار بوثیقہ ہمین سند بمعنی (صاحب آوازہ) گفتہ (ے) زانوائے ہنر پرورد بودش ؛ پدر رزنگونہ بار آوردہ بودش ؛ مؤلف عرض کند کہ بمعنی کامیاب کردن کسے راست و این متعلق باشد از بار ور کردن کہ با معنی دہم کلمہ بار تعلق دارد (اردو) کسی کو کامیاب کرنا۔

بار آوردن نہال استعمال۔ وارستہ بر (بار آوردن) گوید کہ در حالت نسبت با درخت ثمر آوردن است مؤلف عرض کند کہ وارستہ تعمیم را پسند کردہ است و باذکر این تخصیص کردہ ایم و این متعلق است بہ معنی دہم کلمہ بار (ظہوری ے) آوردہ نہال بیخودی بار ؛ ابر آمد و آب در سمید کرد ؛ (اردو) نہال کا بار آور ہونا۔ پھلنا۔

بار اب بقول برہان و جامع و انند و ہفت بروزن و معنی (۱) فاراب باشد و آن ناحیہ ایست مشہور و سیع در ماوراء النہر و (۲) زراعتی را نیز گویند کہ از آب رود خانہ و کاریز حاصل شدہ باشد صاحب سروری بر معنی اول قانع (حکیم سوزنی ے) نیست آن سرکدوے بار آبیست ؛ نہ چو آن سر کدوست در باراب ؛ بعض محققین بر (فاراب) می فرمایند کہ مخفف فاریاب است ولیکن صاحب ناصری کہ از اہل لسانست گوید کہ خطاست و فرماید کہ فاراب و فاریاب دو شہر است یکی در ترکستان و گویند بلدۂ اتراریست کہ حکیم ابو نصر ترخان معلم ثانی از آنجا بود و دیگرے مولد ظہیر الدین فاریابی شاعر مشہور مؤلف عرض کند کہ بتحقیق ما

(یاراب) اصل است بمعنی کنار آب کہ این آبادی واقع است بر کنارۂ آب وفاراب مبدلش کہ موحدہ بہ فا بدل شود چنانکہ زبان وزفان ونسبت معنی دوم عرض می شود کہ زراعت ترمی وائما درحوالی رود بار وبر کنارہ وطرف آب می باشد بار بمعنی کنارہ گذشت بنا علیہ بدین نام موسوم شد صاحب شمس این را بہ بائے فارسی اول (پاراب) نوشتہ (اردو) (۱) باراب ماوراالنہر مین ایک وسیع شہر ہے۔ مذکر۔ (۲) وہ زراعت جو زیر ندی یا نہر ہو۔ مؤنث جسکو دکن مین زراعت تری کہتے ہین۔

باراج بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ لغت فارسی است بمعنی دایہ وقابلہ دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد مؤلف خیال می کند کہ این متعلق است بمعنی پانزدہم بار کہ گذشت واو وجیم در ترکی زبان افادۂ معنی فاعلی کند چنانکہ بارو ج وقلب بعض آن باورج مطبخی راگویند ودرین لغت ترکی بار بمعنی دیگدان است کہ بر معنی دوازدہمش مذکور شد یعنی دیگدان دارندہ وکنایہ از مطبخی واز ہمین قبیل باراج ہم در ترکی زبان بارو ج باشد بمعنی قابلہ فارسیان واو را بالف بدل کردہ باراج کردند کہ مفرس است حیف است کہ محققین ترکی زبان از بارو ج سکوت ورزیدہ اند ومعاصرین عجم ہم بارج را بر زبان ندارند ومحققین اہل زبان ہم ذکر این نکردہ اند طالب سند استعمال باشیم مخفی مباد کہ باز اج بہ زائے منقوطہ وجیم فارسی ہمین معنی می آید پس جادارد کہ غلطی کتابت این لغت را قائم کردہ صاحبان انند وفرہنگ فرنگ بران عور نکردند (اردو) دائی۔ بقول آصفیہ۔ اسم مؤنث۔ دایہ۔ جنائی۔ قابلہ۔ جنانے کا پیشہ کرنے والی عورت۔

بارا بقول صاحب شمس بالکسر لغت فارسی است (۱) زین کردہ اسپ و (۲) بیابان فراخ - دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد مؤلف گوید کہ بیان جلیہ تعجب خیز است کہ چگونہ بالکسر باشد و بلحاظ ہر دو معنی ہم محتاج سند استعمال - مجرد بیانش اعتبار را نشاید کہ معاصرین عجم ہم بر زبان ندارند (اردو) (۱) زین کسا ہوا گھوڑا - مذکر (۲) وسیع جنگل - مذکر

بار افتادن استعمال - صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ (۱) بار کہ بر سر یا دوش یا شتر وغیر ذلک باشد بر زمین آمدن است و (۲) (بار بگردن افتادن) زیر بار شدن (حافظ شیراز ؎)

سار بان بار من افتاد خدا را مدد ے ؛
کہ امید کرم ہمرہ این محمل کرد ؛ (سعدے شیرازی ؎) آن شنیدستی کہ در صحرا ے غور ؛ بار سالارے بیفتاد از ستور ؛ (باقر کاشی ع) بارے چنین بگردنم افتاد چون کشم ؛ (اردو) (۱) بوجھ گر پڑنا (۲) زیر بار ہونا -

(الف) بار افگن اصطلاح - (الف) بقول بحر محل فروکش کردن - وارستہ و بہار ہم ذکر این کردہ (طالب آملی ؎) گلزار عیش و لالہ ستان نشاط را ؛ بار افگن قوافل شوق این مشام بود ؛ صاحب غیاث بحوالہ مصطلحات گوید کہ بمعنی فروکش شدن و مقام گزیدن مؤلف گوید کہ بیچارہ در غلط افتاد - این معنی مصدری درین اصطلاح نیست و نباشد و غیاث غور بران نکرد کہ اسم فاعل ترکیبی است و کنایہ از مقام فروکش و کاروان سرا کہ مسافران چون بکاروان سرا رسند بار خود را افگنند و آرام گیرند صاحب آصفی ذکر (ب) کردہ از معنی ساکت و بہ خیال ما بار از سر یا دوش یا گردن بر زمین افگندن (نظامی گنجوی ؎) بار در افگن

(ب) بار افگندن

کہ عذابت دہد ؛ می نہد آب و سرابت دہد ؛	مؤنث ۔ کاروان سرا ۔ پڑاو (ب)
(اردو) (الف) منزل ۔ بقول آصفیہ ۔ عربی ۔ اسم	بوجھ گرانا ۔ بوجھ اتارنا ۔

باران بقول بہار (۱) ترجمۂ مطر و فرماید کہ بالفظ استادن و باریدن و چکیدن و خوردن و دادن و زدن و گذشتن و گرفتن مستعمل **مؤلف** عرض کند کہ انحصار استعمال باین مصادر نباید کرد ہر قدر کہ بنظر آمد در ملحقات ہدیۂ ناظرین می کنیم و بقول شمس و رشیدی معروف و بارندہ **مؤلف** عرض کند کہ مزید علیہ بار است بمعنی آب و صراحت بار بر معنی بست و نہمش گذشت و جادارد کہ بقول محققین بلا اسم حالیہ گیریم بمعنی بارندہ چنانکہ قاعدۂ این (بر اسم حالیہ) بیان کردہ ایم صاحب موارد بار و بارآن و بارش ہر سہ را حاصل بالمصدر باریدن گفتہ بخیال ما بار اسم مصدر باریدن است و بارآن اسم مصدر بارانیدن و بارش حاصل بالمصدر باریدن (سعدی شیرازی ؒ) باران کہ در لطافت طبعش خلاف نیست ؛ در باغ لالہ روید و در شورہ زار خس ؛ و (۲) بحالت اضافت بہ کسے استعارہ از گریہ و اشک (خسرو دہلوی ؒ) روزی دہ فرداش باد این گریہ کز خسرو فتاد ؛ زیرا نخواہد ایستاد امروز این باران من ؛ و (۳) بحالت اضافت بسوی چیزی مقصود از کثرت آن چیز باشد چنانکہ باران تیر و پیکان کنایہ از کثرتش سند این مر باران پیکان می آید (اردو) باران ۔ بقول آصفیہ ۔ فارسی (۱) اسم مذکر ۔ مینہہ ۔ بارش برکھا ۔ (۲) دیکھو اشک ۔ (۳) لفظ باران سے بحالت اضافت کثرت کی معنی پیدا

ہوتے ہین جیسے آپ باران عطا ہوئے یعنے بے دریغ عطا کرتے ہو۔

باران آوردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف گوید کہ بمعنی بارانیدن باران است متعدی باریدن (امیدی ہمدانی ؎) دیدہ گریان می شود از دل چو آہے برکشم ۔ آرے آرے راست باشد باد باران آورد ۔ (اردو) مینہہ برسانا۔

باران افشاندن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ مرادف باریدن باران است (ارشدی سمرقندی ؎) عالمی را دل از افشاندن باران کفت ۔ خوش و خرم شد و آراستہ چون باد بہار ۔ (اردو) مینہہ برسانا

باران ایستادن مصدر اصطلاحی۔ ہمان است کہ بر (ایستادن باران) مذکور شد (اردو) دیکھو ایستادن باران۔

باران باریدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف گوید کہ بمعنی حقیقی است (خسرو دہلوی ؎) گاہے کہ از لب او باران بوسہ بارد ۔ جان غنچہ غنچہ خیزد دل خوشہ خوشہ روید ۔ (ظہوری ؎) شدم غواص نیسان دل شب ۔ ببارائے دیدہ باران دل شب ۔ (اردو) مینہہ برسنا۔ برسانا۔

باران پذیرفتن استعمال بمعنی حقیقی قبول کردن باران است۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت (مختار غزنوی ؎) زمین از آسمان باران پذیرفتی دمی بارد ۔ بدین فوارہ ہا اکنون زمین بر آسمان باران ۔ (اردو) برسات کو قبول کرنا

باران پیکان اصطلاح۔ صاحبان

باران تیر بحر و بہار بر معروف

قانع مؤلف عرض کند کہ مرکب اضافی
است بمعنی کثرت پیکان و تیر (واقف
بٹالوی ؎) کشت مالب تشنۂ باران
پیکان کسی است ؎ آرزوے آب از
بحر کمان داریم ما ؎ (انوری ؎) شست
تو بنشاندہ از باران تیر ؎ ہر کجا گرد خلافی
خواستہ ؎ (اردو) باران پیکان۔ باران
تیر۔ کہہ سکتے ہین۔ مذکر۔ جس سے کثرت مراد ہے

باران چکیدن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت و سندے
پیش نکرد و بہار بدیل باران ذکر این کردہ
مؤلف عرض کند کہ ترشح باران باشد
یعنی کم کم باریدن۔ معاصرین عجم بر زبان
دارند (اردو) پھوار پڑنا۔ بقول آصفیہ
ہندی۔ ترشح ہونا۔ چھوٹے چھوٹے قطرونمین باریدن

باران خوردن اصطلاح یعنی سیراب
شدن است۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ
از معنی ساکت (معزی نیشاپوری ؎) اگر
زمین ہمہ از جود او خورد باران بدے
و تموز خزان را بود نسیم بہار ؎ (اردو)
سیراب ہونا۔

باراندا ختن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف گوید
کہ دور کردن بار سر و بار دل باشد (ظہوری
؎) بار خود را در تمناے وصال انداختیم ؎
اضطراب آسودہ بالی در زلال انداختیم ؎
(اردو) بوجھ اتارنا۔ بقول آصفیہ۔ بہار
کا نیچے لانا۔ بوجھ گرا دینا۔ بھی کہہ سکتے ہین۔

(الف) باراندا ز اصطلاح۔ بقول بحر و
وارستہ و آصفی فروکش کردن و مقام گزیدن
(حاجی قدسی ؎) از خس و خار درین دشت
صدا می آید ؎ کہ درین منزل پر خوف مکن بار
انداز ؎ مؤلف عرض کند کہ از سند پیش شدہ
مصدر ----------

(ب) **بار انداز کردن** پیداست بمعنی که محققین بالا ذکرش کرده اند مصدر باشد به تحقیق ما (الف) (۱) اسم مفعول ترکیبی است بمعنی کسے که بار خود انداخته کنایه از منزل گیرنده که هر که بمنزل رسد بار خود را می اندازد و (۲) مقامی را هم توان گفت که منزل کاروان و مسافران باشد مرادف بار افگن (اردو) (الف) (۱) منزل پر پہنچا ہوا مسافر (۲) دیکھو بار افگن (ب) اُتارنا۔ فروکش کرنا۔ مقام کرنا

بار اندن صاحب موارد ذکر این کرده از معنی ساکت و از کلام ظهوری سند آرد (ے) بروز وصل ز شادی چو اشک بار انم ؎ عجب که دیده ز رویش حساب بردارد ؎ صاحب بحر ذکر بار انیدن کرده فرماید که متعدی باریدن باشد و مضارعش بارند و بر باریدن گوید که ریختن باران از ابر پے در پے و جزآن هر چیز که برهم ریخته شود مؤلف عرض کند که حاصل بالمصدر این بارانش و امر حاضر این باران مخفی مباد که اصل این بارانیدن است و بحذف تحتانی مخففش بارآندن (اردو) برسانا۔

(الف) **باران دیدن**

(ب) **باران دیده** مصدر اصطلاحی صاحب آصفی ذکر (الف) کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی سیراب شدن از باران و (ب) بقول بحر و بهار آنچه بدان باران رسیده و تر کرده باشد چون کشت باران دیده و در باران دیده (رضی دانش ے) در پناه چشم تو انش ز آتش ایمنیم ؎ نیست از آفت زیانی کشت باران دیده را ؎ (قیلان بیگ۔ رباعی) خون گشته مرا ز هجر باران دیده ؎ زین غم شده چون سیل بهاران دیده ؎ گر دست بمن زنندمی ریز د اشک ؎ مانند درخت های باران دیده ؎ مؤلف

عرض کند کہ (ب) اسم مفعول (الف) است
صفت چیزی کہ باران بر و بارد و حاصل
آن تر شدہ و سیراب شدہ مخفی مباد کہ (رگرگ
باران دیدہ) کہ بجایش می آید ملحاظ معنی حقیقی
متعلق از ہمین است (اردو) (الف)
بارش مین بھیگنا۔ سیراب ہونا (ب) بھیگا
ہوا۔ سیراب۔

باران روز عید مثل بہار و صاحب
انند ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف
عرض کند کہ مرکب اضافی است بمعنی حقیقی
فارسیان باران روز عید را کلفت انگیز
دانند کہ از کار و بار مسرت باز دارد
و بہمین سبب (باران روز عید) ہمچون
مثلی بر زبان شانست یعنی چون بروز
شادی و مسرت کسے را بفکر چیزی مبتلا
بینند این مثل را زنند مقصود این است
کہ روز مسرت نباید کہ مبتلا بفکر شویم (میرزا
رضی دانش ؒ) وصل یاران چون دہد
رو۔ اشک ریزی بد نماست ہگریۂ شادی
کم از باران روز عید نیست ہ (اردو)
دکن مین جب عید کے دن پانی برستا ہے
تو کہتے ہین "بھیگی عید ہے" اس کا مطلب
یہہ ہے کہ خوشیون کی سرگرمی بارش برسنے
سے مٹ جاتی ہے نہ دوستون کی ملاقات
کو جا سکتے ہین اور نہ مہمانون کو بلا سکتے ہین
گھر ہی گھر مین بیٹھے رہنے کے سوا چارہ نہین
ہوتا۔ جب کوئی شخص فرط مسرت سے روتا
نظر آتا ہے یا خوشی کے وقت کسی فکر کو یاد
کر کے ملول ہوتا ہے تو اوسکی نسبت بھی یہی
کہا جاتا ہے کہ "یہ کیا آفت ہے تم تو بھیگی
عید منا رہے ہو"

(الف) **باران ریختن** استعمال۔ صاحب
(ب) **باران ریز** آصفی ذکر (الف)
کردہ از معنی ساکت مؤلف گوید کہ بمعنی

باریدن باران است (کلیم همدانی ؎)
از خاک آدم این همه باران غم که ریخت
پیدایش روان ازین مژۂ اشکبار نیست ؛ و (ب)
بقول شمس آنچه پیش عمارت سازند تا آب
باران فرو ریزد۔ صاحب انند بحوالۂ فرهنگ
فرنگ گوید که مرادف (آبریز) و (ناودان)
۔ صاحب برهان بر ناو ذکر (ناودان بام
خانه) کرده و بهار بر (ناودان) فرماید که
میزاب که آن را در هند (پرنالا) گویند
مؤلف عرض کند که آنچه صاحب انند
این را مرادف (آبریز) گوید تسامح اوست
که (آبریز) چیز دیگر ست که بجایش گذشت
واگر سند استعمال (باران ریز) بمعنی ناودان
بدست آید تو انیم عرض کرد که اسم فاعل ترکیبی
است و خلاف قیاس نیست ولیکن محققین
فارسی زبان ازین ساکت (اردو) (الف)
مینهه برسنا (ب) پرنالا بقول آصفیه۔ هندی
اسم مذکر۔ کوٹھے یا بالاخانه کی موری، میزاب

(الف) باران زد (مصدر اصطلاحی)
(ب) باران زدن صاحب آصفی ذکر
(ج) باران زده (ب) کرده از معنی
ساکت مؤلف عرض کند که باریدن
باران باشد و (الف) مخفف (ج) بحذف
های هوز و (ج) بقول بحر و بهار مرادف
(باران دیده) که گذشت (سنجر کاشی ؎)
مرا از وصل او نومید دارد اشک رسوائی ؛
بلے دهقان نشوید دست از کشتی که باران
زد ؛ (میر حسن دهلوی ؎) بارخ خوے
کرده بر بام آمدی ؛ چون گل نوخاسته
باران زده ؛ (اردو) (ب) مینهه برسنا
(الف) و (ج) دیکهو باران دیده۔

باران شب شنبه اصطلاح۔ صاحب
تحقیق الاصطلاحات گوید که نزد اهل تجربه
بارانی که شب شنبه شروع می شود دیرمی ماند

مؤلف گوید کہ کنایہ باشد از باران دیر بارندہ کہ اہل نجوم ہم اتفاق دارند بریں چنانکہ سلیم طہرانی گوید (ے) نگر دود گریۂ مستانہ ام کم ؛ کہ این باران شب شنبہ گرفتہ است ؛ (اردو) شب شنبہ کی بارش۔ جسکی نسبت منجمین کا خیال ہے کہ دیر تک برستی ہے اور زور دار ہوتی ہے۔ مؤنث

باران شدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت۔ مؤلف گوید کہ بمعنی باران باریدن است (سنجر کاشی ے) چشم بر راہند میخواران کہ کے باران شود ؛ ابر میخواہند مستان خانہ گو ویران شود ؛ (اردو) مینہ برسنا۔

باران عید استعمال۔ بقول بہاروانند ہمان باران روز عید کہ گذشت (اردو) دیکھو باران روز عید۔

باران فشاندن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت۔ مؤلف گوید کہ مخفف ہمان (باران افشاندن) کہ گذشت بحذف الف سوم (نظیری نیشاپوری ے) باران گریۂ نفشاند ابر دیدۂ ؛ برق مئی زرعد ربابی ندید کس ؛ (اردو) دیکھو باران افشاندن

باران کف اصطلاح۔ مرکب اضافی است کنایہ باشد از بخشش و عطا کہ آنچہ از کف کریم می بارد ہمین است و سند این از کلام ارشدی سمرقندی بر باران افشاندن گذشت (اردو) بخشش۔ عطا۔ مؤنث۔

باران کمان اصطلاح۔ صاحبان بحر وانند و بہار عجم ذکر این کردہ از معنی سکوت و رزیدہ اند مؤلف گوید کہ خلاف قیاس نیست کنایہ باشد از تیر کہ از کمان بریزد۔ مرکب اضافی است (انوری ے) یکپیاے علم در سپہر بلند ؛ باران کمان بے بخار باشد ؛ (اردو) تیر۔ دیکھو آبا۔

باران گذشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بند شدن باران و نقل باران از یک مقام بمقام دیگر یعنے در بعض اوقات ابر بحالت سیر می بارد۔ فارسیان گویند کہ ابر قائم نیست یک لحظہ باشید کہ باران می گذرد۔ (کلیم ہمدانی ؎) میروی و گریہ می آید مرا ۔۔۔ آنقدر بنشین کہ باران بگذرد ۔۔۔ (اردو) بارش کا گزر جانا۔ رُک جانا۔

باران گرفتن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت (**مؤلف** گوید کہ باریدن باران و بر سر آمدن باران و آغاز کردن باران است (اہلی شیرازی ؎) گریۂ ام زود داد چون از دل کشیدم برق آہ ۔۔۔ ابر غم شد دیدۂ نمدیدہ و باران گرفت ۔۔۔ (صائب اصفہانی ؎) از دست ترکتاز حوادث کجا رویم ۔۔۔ ما را میان بادیہ باران گرفتہ است ۔۔۔ و سندے بر (باران شب شنبہ ہم مذکور شد) (اردو) بارش کا آلینا۔

باران گریز اصطلاح۔ بقول بحر و انند و غیاث (۱) آنچہ از چوب و خشت مثل سائبان سازند و بہندی چھجہ گویند **مؤلف** گوید کہ اسم مفعول ترکیبی است بمعنی چیزی کہ باران بواسطۂ او گریختہ و دور باشد کنایہ از سائبانی کہ ہمچو ایوان سازند تا سر شک باران داخل خانہ نریزد و بقول صاحب شمس بحوالۂ تبحری (۲) غاری کہ گذربانان راہ از خوف باد و باران در وے خزند و عرب آنرا اوبخا خوانند۔ (اردو) (۱) چھجا۔ بقول آصفیہ (ہندی) اسم مذکر وہ آگے بڑھا ہوا چھت کا حصہ جو کڑیوں یا سلون کا ہوتا ہے اور بارش کی حفاظت کے واسطے یا دھوپ کے بچاؤ کے لئے لگایا جاتا ہے۔ طرۂ۔ دالان۔ ایوان۔ بارجہ۔ برآمدہ۔ (۲) وہ غار جس میں مسافر

ہوا اور بارش سے پناہ لیتے ہیں۔ مذکر۔

باران گیر اصطلاح۔ بقول آنند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی سائبانی کہ برائے پناہ بردن از باران بسازند۔ دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد **مؤلف** عرض کند کہ اگر سند استعمال پیش شود توانیم گفت کہ بہ معنی گیرندۂ باران بر خود و پناہ دہندۂ از باران است کہ بواسطۂ آن روے خانہ از سرشک باران محفوظ ماند۔ خلاف قیاس

نیست و مرادف (باران گریز) باشد کہ گذشت (اردو) دیکھو باران گریز۔

باران نرم استعمال۔ مرکب توصیفی۔ مقابل باران سخت است و مقصود از ترشح باران (صائب ۵) جان تازہ شد ز روی عرقناک او مرا؛ باران نرم روزی قعر زمین بود؛ (اردو) ہلکی بارش۔ مؤنث پہار۔ ترشح۔ اسم مؤنث۔ صاحب آصفیہ نے ترشح کا ذکر فرمایا ہے۔ اسم مؤنث۔

بارانہ اصطلاح۔ بقول صاحب آنند بحوالۂ فرہنگ فرنگ لغت فارسی است بمعنی (۱) شہ تیر کہ چوب کلان مکان باشد و (۲) نام رستنی **مؤلف** عرض کند کہ محققین فارسی زبان و اطبا از ین لغت ساکت نسبت وجہ تسمیہ خیال ما اینست کہ بمعنی لائق بار باشد کہ غربائے عجم دہند اکثر سامان خانہ را کہ در استعمال روزمرہ نیاید بالائے شہتیر خانہ محفوظ کنند و ہمین باشد وجہ تسمیۂ این بمعنی اول و برائے معنی دوم عرض می شود کہ ہائے مؤنث در آخر برائے نسبت است کہ این رستنی خود رو و دشتی باشد کہ بفصل باران می روید واللہ اعلم حیف است کہ از حقیقت معنی دوم خبردار نشدیم کہ در السنۂ مختلفہ نام این رستنی چیست۔ اجمال

(۲۰۵۰)

بیان ہر دو محققین کلفت انگیز است (اردو) (۱) شہ تیر۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مؤنث بڑی کڑی۔ لٹھا۔ (۲) ایک پودہ کو فارسیون نے بارانہ کہا ہے جسکی حقیقت معلوم نہوسکی۔

(الف) **بارانی** بقول برہان و جامع و رشیدی (۱) نام کلاہی است کہ در روزہای باران بر سر گذارند و ہر چیزی را کہ بجہت منع باران پوشند نیز گویند و (۲) نام قبیلہ ایست از ترکان و بقول ناصری لباسی کہ برای حفظ تن از باران پوشند و بحوالہ برہان ذکر کلاہ ہم کردہ۔ صاحب سروری بر کلاہ باران قانع و بحوالہ نسخہ میرزا ذکر معنی دوم می کند خان آرزو در سراج بذکر ہر دو معنی فرماید کہ آنچہ دیدہ شد کلاہ بارانی است نہ تنہا بارانی و بمعنی ہر چیزی کہ برای منع باران پوشند و خصوصیت با جامہ نمدی ندارد زیرا کہ از سقرلاط ہم یافتہ می شود و ہم او در چراغ ہدایت بجامۂ سقرلاطی گوید و آرستہ بذکر معنی اول فرماید کہ (۳) بمعنی بارندہ ہم و بقول صاحب غیاث (۴) بمعنی بارش بہار و مؤید ہم ذکر معنی اول کردہ اند مؤلف نسبت معنی اول عرض کند کہ حقیقت اینست کہ بارانی بمعنی منسوب بہ باران لباسی را نام است کہ برای حفظ تن از باران می پوشند کہ شامل باشد بر کلاہ و چوخہ۔ مجرد کلاہ برای مقصود کفایت نمی کند و بعض این قسم ملبوس بدون کلاہ ہم کہ بالای سرش کنند و حافظ ہمہ جسم می باشد و تخصیص باسقرلاط و نمد ندارد۔ ساختہ می شود از جامۂ کہ آب در و سرایت نہ کند (نظامی ۵) زبس تیر باران کہ آمد بجوش ؎ فکند ابر بارانی خود ز دوش ؎ (انوری ۵) تا چہ ابریست کہاشان کہ چو باران بارد ؎ آسمان بر سر خورشید کشد بارانی ؎ (اشرف ۵) زرہ دستگیر

دلیران بود یہ کہ بارانی تیر باران بود یہ (اسمعیل ایما ۱۲) کسوت فقر است ایما مانع تر دامنی یہ خرقۂ پشمینہ من گشت بارانی مراد یہ نسبت معنی دوم عرض می شود کہ حقیقت این معلوم نشد محققین ترکی ازین ساکت صاحب لغات ترکی بر بادی گوید کہ فرقۂ از ازبک را نام است و بر بوری فرماید کہ فرقۂ از چغتا و ذکر بارانی نکرد و ارستہ معنی سوم را از کلام طغرا پیدا کرد و عجبی نیست کہ صاحب غیاث ہم معنی چہارم را وہمی ہندا (۱۲) جائی کہ از گل شرم رویش عرق فشان شد یہ بارانی گلابست او رانی شناسی یہ خیال ما این است کہ طغرا

(۲۰۵۱) (ب) بارانی گلاب) گلاب پاش را گفت کہ قطرہ ہا گلاب از و میریزد و تشبیہ روے عرق فشان با اوست والا بارانی گفتن و معنی بارندہ و بارش گرفتن کار محققین نیست کہ از قواعد فارسی خبر دارند (اردو) (الف) (۱) بارانی بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مؤنث۔ برساتی۔ وہ کپڑا جو برسات مین بارش کا بچاو کرے (۲) بارانی۔ ترکون کے ایک قبیلہ کا نام ہے (۳) برسنے والا (۴) بارش۔ دیکھو باران (ب) گلاب پاش بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ گلاب زن وہ ظرف جس مین عرق گلاب پُر کر کے آدمیون پر چھڑکتے ہین یہہ ظرف بہ شکل صراحی ہوتا ہے (نصیر ۱۲) دوپٹہ سر پر رہے بادلے کا گلاب پاش اسکے ہاتھہ مین ہے یہ نہ کیونکہ چھڑکے نہ کیونکہ برسے فلک پہ بجلی زمین پہ باران

(۲۰۵۲) بارانی بر سر کسے کشیدن | استعمال بہانا
دوپوشانیدن بارانی بر سر است سند این | از کلام انوری بر معنی اوّل بارانی مذکور شد (اردو) بارانی پہنانا۔

بارانی پوشیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف گوید کہ بمعنی حقیقی است یعنی در بدن کردن بارانی برائے حفاظت تن از باران۔ (سلمان ساوجی ؎) زگرد خیلتاشانت بہ بند د آسمان دیدہ ؎ بروز تیر بارانت بپوشد کوہ بارانی ؎ (اردو) بارانی پہننا

بارانیدن بقول صاحب بحر متعدی باریدن (کامل التصریف) مضارع این بارَاند دیگر کسے از محققین مصادر ذکر این نکرد (ظہوری ؎) بگلزاریکہ بارانَد طراوت ابر چشم من ؎ در آسیب تموز حشر گل سر بار می ماند ؎ مؤلف گوید کہ (بارانَد) کہ گذشت مخفف اینست و بارَان امر حاضر و بارَانش حاصل بالمصدر این و اسم این مصدر ہمان باران۔ (اردو) برسانا

بارانی گلاب ذکر این بر بارانی گذشت

بارب بقول مؤید و انند چشمۂ الیست مشہور و وسیع در ماوراء النہر و زراعتی را نیز گویند کہ از آب رود خانہ و کاریز و غدیر و آبگیر حاصل شدہ باشد مؤلف عرض کند کہ جزین نیست کہ (باراب) را بہ تخفیف الف چارم (بارب) کردہ اند و در معنی ہم تصرفی کہ ناحیہ را چشمہ نوشتہ اند حیف است کہ سند استعمال پیش نشد و نظر بر اعتبار محققینی کہ قول شان بر (باراب) مذکور شد این را تصحیف دانیم یا غلطی کتابت و کم توجہی صاحبان مؤید و انند دیگر ہیچ (اردو) دیکھو باراب۔

بار بار اصطلاح۔ بقول صاحب ضمیمۂ برہان (۱) نام پیغمبری است و بقول صاحب انند (۲) متواتر و پے در پے دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد مؤلف عرض کند کہ اگر سند استعمال

پیش شود و نسبت معنی اول عرض کنیم که بار اول
بمعنی دوست باشد چنانکه بر معنی چهارم دوش
گذشت و بار دوم نام خدا که بر معنی دوم
مذکور شد۔ پس معنی لفظی این دوست خدا
و کنایه از پیغمبرش و جا دارد که بار اول
را بمعنی بست و هفتم یعنی (حاجب دربار)
گیریم با می حال مشتاق سند استعمال باشیم
و معنی دوم چیزے نیست جز آنکه تکرار لفظ
بار بمعنی چهارم اوست یعنی کرّت و مرتبت
(قاآنی ۵) کلبهٔ جرّاح آب دگه سلّاخ برد
؎ لبسکه لاش کشتگان بر دندی آنجا بار بار؛
(ولہ ۵) چون نام همّت تو برم از زبان
من ؎ در خموشه خوشه ریزد دینار بار بار؛
و به تحقیق ما (۳) تکرار این بمعنی اول کلمه بار
مستعمل است چنانکه قاآنی گوید (۵)
هست این همان امیر که نخشید و برفشاند؛
تشریف بسته بسته زر و سیم بار بار؛

مخفی مباد که از ین تکرار معنی کثرت پیدا
می شود و هم او گوید (۵) قند و شکّر
بُد که می خوردم از ان لب تنگ تنگ
؎ مشک و عنبر بُد که می بردم از ان خط
بار بار؛ (ولہ ۵) گفتم اینها نیست
لیکن مادح خاص شهم ؎ کز لبم شکّر همی ریزد
بمدحش بار بار؛ بعض معاصرین عجم این
را متعلّق بمعنی دوم متذکرهٔ بالا کنند۔
(ولہ ۵) هر کجا نامی ز لطفت قند و شکّر
تنگ تنگ ؎ هر کجا یادی ز خلقت مشک
و عنبر بار بار؛ (ولہ ۵) وا یدون
ز لطف خواجه بجائی رسیده ام ؎ کم برده
صف بصف بود و بدره بار بار؛ (اردو)
(۱) ایک پیغمبر کا نام بار بار ہے جس کی صراحت
فرید سے اہل لغت ساکت ہیں (۲) با بار
بقول آصفیہ۔ گھڑی گھڑی متواتر۔ کئی دفعہ
نوبت بہ نوبت (۳) بوجہ ہر بوجہ۔ کثرت کیلئے

(۲۰۵۳)

(۲۰۵)

باربیار استعمال نیز متعلق به معنی اول کلمهٔ بار است از قبیل دمبدم و روزبروز بزیادت بای اتصال میان دو کلمهٔ بار چنانکه قاآنی گوید (ه) زان شکر کز دم جرّاره همی گشت پدید تا ازان شهر شکر کس نخرد باربیار (اردو) بوجھ پر بوجھ۔

باربد بقول برهان بضم بای ابجد وسکون دال بی نقطه نام مطرب خسرو پرویز است گویند اصل او از جهرم بوده که از توابع شیراز است و در فن بربط نوازی وموسیقی دانی عدیل ونظیر نداشته وسرود مسبّع از مخترعات اوست وآن سرود را خسروانی نام نهاده بود وبفتح بای ابجد هم آمده صاحب ناصری فرماید که درخدمت پرویز منصب حجابت داشت بدین سبب او را باربد یعنی بزرگ بار خوانده اند و بتوسط او مردم بحضور پرویز بار می یافتند ودر مقامات موسیقی مهارتی کامل داشت صاحبان سروری وجهانگیری هم ذکر این کرده اند خان آرزو در سراج گوید که این مرکب است از بار وبد وبد بمعنی صاحب۔ چنانکه میربد وموبد وخسرو او را صاحب بار گردانیده بود که در جمیع مجالس او را اذن بار بود وبقول بعض گوید که امرا وزرا ازو رخصت واذن بار می طلبیدند وفرماید که این برتقدیری باشد که باربد لقب او باشد واگر علم بود این توجیهه بکار نیاید وفرماید که آنچه صاحب رشیدی این را بمعنی صاحب مفتوح الاوّل گیرد محلّ نظر (انتهی) مؤلّف عرض کند که بد بقول برهان بضمّ اول بمعنی صاحب وخداوند وبار بر معنی بستن بمعنی سازهای مطربان گذشت وچون باربد در فن بربط نوازی وموسیقی بی بدیل بود چرا او را متعلق به معنی بستن کلمهٔ بار نه کنیم ومعنی

سوم را کہ رخصت و اجازت است چرا در وجہ تسمیۂ این بار دہیم محققین ماخذ بر جمیع معانی لغت غور نمی کنند و لطف ماخذ را نمی دانند بائی حالِ آنانکہ این را بالفتح موحدہ خواندہ اند بدکردند و این لقب اوست نہ نامش (نظامی ے) ستاے بار بد دستان ہمی زد ۔ بہشیاری رہ مستان ہمی زد ۔ (اردو) بار بد بقول آصفیہ ۔ فارسی ۔ اسم مذکر خسرو پرویز کے ایک انیس و جلیس مقرب خاص کلاونت کا لقب جس کا اصلی نام معلوم نہین مگر چونکہ اسکو خسرو پرویز کے دربار مین باریابی کی اجازت ملی ہوئی تھی اسوجہ سے یہہ لقب پڑگیا تھا یہہ شخص قصبۂ جہروم مضافات شیراز کا رہنے والا علم موسیقی اور خاصکر بربط نوازی مین لاثانی تھا ۔ بار بد کے شاہ پرویز کے دربار تک پہنچنے کا قصہ یہہ ہے کہ پرویز چونکہ عیش دوست ۔ نغمہ پسند آدمی تھا اسوجہ سے دور دور کے گویے اس کے دربار مین اُمڈے چلے آتے تھے مگر سرکش گویا کہ وہ بھی اپنے فن مین کچھہ کم نہ تھا کسی کی دال نہین گلنے دیتا تھا ۔ اس نے تمام حضور کے ملازمون اور دربانون تک کو رشوتین دے دیکر ان لوگون کا سد راہ بنا رکھا تھا پرویز کا منظور اور رتبہ کا بڑا تھا جب بار بد نے سرکش کی کچھہ قدر دانی سُنی اور اپنے آپ کو اس سے بدرجہا بہتر پایا تو اظہار کمال کی تدابیر مین مصروف رہنے لگا ۔ شاہی دربانون نے دھتکارا حضور رسون نے آنکھین دکھائین ۔ جشن کے دربار کا موقع پہنچا اسے سب سے بہتر تدبیر یہ سوجھی کہ شاہی باغ کے باغبانون سے خفیہ جا گٹھا اور کہا کہ دربار کے روز مجھے باغبین چھپوان جاکر دربار دیکھنے کی بھی اجازت

دیدوگے تومین ہمیشہ کو تمہارا غلام ہوجاؤنگا اور کسی موقع پر یہ احسان بھی اُتار دونگا
وہ لوگ راضی ہوگئے اب دربار کا روز آیا۔ بار بد نے بربط سنبھال سب سے
بیشتر باغ مین ایک درخت پر جا اپنا ٹھیسا لگایا۔ پادشاہ کے داخل ہوتے ہی مبارکباد
کی گیتین چھیڑین جن کے سننے سے دل کی رگین جوش مارنے لگین۔ پرویزان فرحت
افزا گیتون کو سُن سُنکر دنگ رہنے لگا اور اُس نے اس بربط نواز کو تلاش کر کے
لانے کا حکم دیا لیکن سرکش نے اس آواز کی یہ تاویل کردی کہ حضور یہ دربار شاہی اس
شان وشوکت کا ہے کہ عالم غیب سے بھی مبارکباد کی گیتون کی آواز آنے لگی کہتے
ہین بار بد نے بھی اُسوقت یہ کمال کر رکھا تھا کہ جسوقت پادشاہ ایک جام ختم کرکے
دوسرے جام پر ہاتھہ ڈالتا اسیوقت ایک نئی راگنی سرور کے درجہ کے موافق
چھیڑدیتا جس سے سور وسرور دوبالا ہوجاتا۔ پرویز جب نئی راگنی سنتا بے تاب ہوجاتا
آخرکار سخت ناراض ہوکر حکم دیا کہ اگر اس بربط نواز کو تلاش نکیا تو مجھہ سے برا کوئی
نہین۔ بلا سے تمام باغ کو اکھاڑ کر صفاچٹ میدان بنادو مگر اوس شخص کو جس طرح
سے بنے حاضر کرو۔ فرشتہ ہو تو اُسے بھی لے آؤ۔ بار بد ان باتون کو سن رہا تھا جھٹ
درخت کے اوپر سے کود پڑا اور آتے ہی آداب بجالاکر سارا حال کہہ سنایا۔ پادشاہ
نے ناراض ہوکر اسیوقت سرکش کو نکالدیا اور بار بد کو اسکا منصب دیدیا بار بد
نے پادشاہ کی طبیعت مین وہ دخل پایا کہ ندیم خاص الخاص ہوگیا۔ علم موسیقی مین
گنج عروس اُس نے تصنیف کیا۔ تیس سرود جنھین سی لحن بھی کہتے ہین اس نے اختراع

کئے ان کی مفصل کیفیت نظامی کی مثنوی شیرین خسرو مین اور نیز اکثر کتب لغات مین بخوبی موجود ہے۔

باربربستن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** گوید کہ (۱) روانہ شدن و رخصت شدن و رفتن است و (۲) تہیۂ سفر کردن کہ مسافر بار خود را برمی بندد (ازرقی ہروی ؎) عید مبارک آمد و بربست روزہ بار ؎ زانگونہ بست بار کہ پیرایہ بست یار ؎ (قاآنی ؎) بیوفائی گل انیس کہ کند زود سفر ؎ چون بہاران کہ سہ مہ آید و بربندد بار ؎ (ظہوری ؎) چہ می ترسی بمردن باربربند ؎ درا قلیم وفا نام اجل نیست ؎ (اردو) (۱) روانہ ہونا۔ جانا (۲) تہیۂ سفر کرنا

باربرتافتن استعمال۔ بہار و انند ذکر این کردہ از معنی ساکت و صاحب آصفی گوید کہ مرادف باربرداشتن است (سلیم طہرانی ؎) برنمی تابد دل آزادگان بار لباس ؎ از نمد آئینہ ام چون آب بیرون می رود ؎ (طالب آملی ؎) ازان مقفا سر کردم این غزل طالب ؎ کہ دوش قافیہ ام برنتافت بار ردیف ؎ **مؤلف** عرض کند کہ برتابیدن و برتافتن بمعنی تحمل کردن و طاقت آوردن است پس معنی این مصدر مرکب تحمل بار کردن باشد (اردو) بوجھ اوٹھانا۔ بوجھ سہنا

(الف) **باربردار**

(ب) **باربرداشتن** استعمال۔ بہار نسبت (الف) گوید معروف و (ب) را مرادف باربرتافتن نوشتہ **مؤلف** عرض کند کہ (الف) اسم فاعل ترکیبی است بمعنی حامل بار و (ب) را بمعنی حقیقی یعنی برداشتن بار (شیخ شیراز ؎)

گاوان وخران بار بردار ؛ به زاد میان مردم آزار ؛ و (۲) بمعنی تحمل تکلیف کردن بحالتی که فاعل این دل باشد (فضلی هریاد قانی ۵۲) تا کے از جور تو دل بار جفا بردارد ؛ آنقدر جور بما کن که خدا بردارد ؛ مخفی مباد که کلمهٔ بار در اینجا بمعنی هفدهم اوست یعنی تکلیف و (۳) بار ور شدن - بحالت اضافت این بسوے درخت و اجزاے آن (ظهوری ۵۳) بر بردار درخت - بار بوستان آرزو ؛ آب اگر از جوئبار چشم حسرت بار نیست ؛ (اردو) (الف) حمال - بوجهه اوٹھانے والا - (ب) (۱) بوجهه اٹھانا (۲) بار سهنا - تکلیف اٹھانا (۳) بار آور هونا پهلنا -

بار بر دل افزودن استعمال - زیاده کردن بار خاطر متعلق به بمعنی هفدهم کلمهٔ بار (قاآنی ۵) خار طعنم زدی و تنگدلیها کردی ؛ تا بیار آمدی و بر دلم افزودی بار (اردو) بار دل کو بڑهانا -

(الف)	**بار بر دل باشیدن**
(ب)	**بار بر دل بودن**
(ج)	**بار بر دل کسی شدن**
(د)	**بار بر دل نهادن**

استعمال - (الف) بار بر دل بودن (انوری ۵) مرا کاندر گناهے جز دلی نیست ؛ ترا بر دل از ان بارے نباشد ؛ و (ب) بار بر دل داشتن مرادف (الف) (صائب ۵) کے سبکباری ز همراهان کند غافل مرا ؛ بار هر کس بر زمین ماند بود بر دل مرا ؛ و (ج) بار دل دیگرے شدن (صائب ۵) شوم در زندگی چون بار بر دلها گه خفتن ؛ نمی خواهم کسے آئینه ام پیش نفس گیرد ؛ و (د) تکلیف رساندن بدل (صائب ۵) چون فلاخن زگرانی است مراد و رنشاط ؛ هر که بارے نه نهد بر دل من بار منست ؛ مخفی مباد

(۲۰۵۵)

(۲۰۵۶) تا (۲۰۵۹)

کہ در ہمۂ این مصادر مرکبہ کلمۂ بار بمعنی ہفدہم اوست کہ گذشت (اردو) (الف) دل پر بار ہونا (ب) دل پہ بار ہونا (ج) کسی کا بار خاطر ہونا (د) دل پر بار قائم کرنا۔

باربردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ گوید کہ باربردن و برداشتن یکی است **مولف** گوید کہ بمعنی حقیقی است یعنی نقل بار کردن و فرقی نازک کہ درمیان ہر دو مصدر است مخفی نیست (سعدی شیرازی ؎) مسکین خر اگرچہ بے تمیز است ؎ چون بار ہمی برد عزیز است ؎ (قاآنی ؎) مزدور نۂ این ہمہ آخر چہ کشی بار ؎ حمال نۂ این ہمہ آخر چہ بری بار ؎ (اردو) بوجہ یکجا

(الف) **باربست** اصطلاح۔ (الف)

(ب) **باربستن** بقول سروری در ضمیمہ (۱) معروف و (۲) کنایہ از سفر کردن و (ب) بقول بحر و بہار (۱) سفر کردن (۲) تہیۂ سفر کردن (والہ ہروی الف ؎) شد یار و دل بتفرقہ مشغول کار ماند ؎ او باربست و خاطر ما زیر بار ماند ؎ (قاآنی الف ؎) فتند در شیراز چون مرد مسافر شد مقیم ؎ ایمنی از فارس چون شخص مسافر بست بار (مسیح کاشی ؎) دلم بار نفس از سینۂ افگار می بندد ؎ بلے ہر کس مسافر گشت اول بار می بندد ؎ بخیال ما ضرورت نداشت کہ ذکر (الف) کنند کہ مشتق است از (ب) یعنی ماضی مطلق آن و آنچہ صاحب سروری بر معنی اول (الف) اشارہ معروف کند جز این نباشد کہ حاصل بالمصدر (ب) باشد یعنی تہیۂ سفر حیف است کہ سند استعمال پیش نشد (اردو) (الف) (۱) تہیۂ سفر۔ مذکر (۲) تہیہ سفر کیا (ب) (۱) سفر کرنا (۲) تہیۂ سفر کرنا۔

باربستن بر دوش استعمال۔ یعنی زیر بار کردن است (ظہوری ؎) نیستم زان

توام زاہد کہ بر دوش عمل ۔ بار امید بہشت
از منت دون بستہ اند ۔ (اردو) زیر بار کسی

بار بستن زبان مصدر اصطلاحی۔
صاحب بحر عجم گوید کہ بقول خان آرزو در
(چراغ ہدایت) عدم طاقت گفتار است
بسبب ضعف و بقول وارستہ ظہور کردن
بر زبان رنگ سیاہ و سفید و زرد و سرخ
از غلبۂ خلطی از اخلاط اربعہ و مجازاً کنایہ
از عدم طاقت گفتار و آن فرع بیماریست
بہار ہم ذکر این کردہ (تاثیر ؎) وضع
ناخوش بر سخنور سخت باشد ناگوار ۔ بار
می بندد زبان ہر گہ بدن رنجور شد ۔ (ولہ
؎) جہان زر رفتن صاحب سخن ذلیل شود
۔ از زبان چو بار بہ بندد بدن علیل شود ۔
مؤلف عرض کند کہ معنی لفظی این جملہ
و بار آور شدن زبان و مجازاً متورم شدن
آن و کنایہ باشد از ضعف و بیماری کہ

طاقت گفتار نباشد بسبب ورم و ضعف
و جا دارد کہ بمعنی تکلیف پیدا کردن زبان
گیریم متعلق با معنی مفہوم کلمۂ بار (اردو)
بیماری اور ضعف کی وجہ سے زبان مین
گفتار کی طاقت نرہنا۔

بار بستن شاخ استعمال یعنی بار آور
شدنش (نظیری نیشاپوری ؎) مسافران
چمن نارسیدہ در کوچ اند ۔ شگوفہ می رود
و شاخ بار می بندد ۔ و این متعلق بمعنی دہم
کلمۂ بار (اردو) شاخ کا بار آور ہونا۔

(الف) بار بگ صاحب سروری گوید
کہ بسکون رائے مہملہ و فتح بائے تازی میر
بار ملوک را گویند۔ صاحب انند بحوالۂ غیاث
فرماید کہ بکاف فارسی لغت فارسی زبان
است بمعنی امیر اعظم کہ او ہر وقت کہ خواہد
بدرگاہ بادشاہ بار یابد و این مرکب است
از بار کہ بمعنی دخل است و بگ بالکسر

(۲۰۱۱)

کہ مخفف بیگ بمعنی صاحب و امیر و این لفظ را بفتح بائے ثانی نیز نوشتہ اند کہ بگ بالفتح در ترکی زبان بمعنی امیر و صاحب آمدہ بمعنی عرض بیگی است کہ عرض مردم را بحضور پادشاہ می برد و بقولش ۔۔۔۔۔۔۔

(ب) **باربگی** بمعنی نظامت و داروغگی

مؤلف عرض کند کہ (الف) مفرس است کہ فارسیان بار را مرکب کردہ اند با کلمۂ بگ کہ مخفف بیگ باشد و بیگ بقول صاحب لغات ترکی بہ کسرۂ موحدہ و کاف فارسی در آخر بمعنی امیر و بلند مرتبہ پس معنی لفظی (الف) امیر دربار کہ انتظام دربار بدو متعلق قلب اضافت (بار بگ) و کنایہ از عرض بیگی کہ حاضرین را بار دہد بہ پادشاہ و (ب) بزیادت تحتانی مرادف (الف) تحتانی آخرہ برائے نسبت است چنانکہ عرض بیگی و در (الف) و (ب) ہیچ فرق نیست و معنی لفظی (ب) امیرے کہ منسوب بہ بار است و بس۔ نسبت کاف عرض کنیم کہ صاحب سروری صراحت کاف عربی نکرد و بلحاظ تحقیق ماخذ متحقق شد کہ بکاف فارسی است (اردو) عرض بیگی۔ بقول آصفیہ۔ اسم مذکر۔ وہ شخص جسکی وساطت سے بادشاہ کے حضور مین عرض مطالب یا حاجات پیش کرین مؤلف کہتا ہے کہ زمانۂ حال مین اس عہدہ کا نام ایڈی کانگ ہے۔

بارتنگ بقول صاحب ضمیمۂ برہان نام دوائی معروف و بقول انند بجوالۂ فرہنگ فرنگ لغت فارسی است بمعنی سپندان تلخ۔ صاحب محیط فرماید کہ بفتح فوقانی و خفاے نون و سکون کاف فارسی اسم فارسی است و چرغون و خرغولہ و خنگ نیز گویند و بعربی لسان الحمل و ذنب الفار و ذنب الیربوع و کثیر الاضلاع و بیونانی انقلیس

واو قفلس و بترکی باغ پر باغ و بهندی بالتنگ نامند بالجمله از جنس مرماخور است دو نوع باشد کبیر و صغیر و از مطلق آن صغیر مراد است - سرد و خشک در دوم و تخم و بیخ آن قریب الطبع و همچنین برگ لیکن آن هر دو در یبوست زیاده و در برودت کمتر و بهترین تخم آن سیاه مائل بسرخی طبع آن معتدل الحراره - نافع هر جراحت یا قرحه و ضماد بیخ و تخم آن نافع سیلان خون و سوختگی آتش و شری و جمره و قروح خبیثه و منافع بسیار دارد (الخ) نسبت وجه تسمیهٔ این عرض می شود که اگر این را مبدل بالتنگ هندی گیریم - لام بدل شد به رائے مهمله چنانکه آلوند و آروند پس اندرین صورت مفرس باشد و اگر اسم فارسی زبان گیریم مرکب است از بار که بمعنی ثمر گذشت و تنگ نام ولایتی از بدخشان و نام مقامی از ترکستان و بمعنی سخت و بسیار پس بار را مضاف کنیم بسوی تنگ بمعنی بار ولایت و مقام مذکور یا بار سخت و بار بسیار (اردو) بار تنگ - بقول آصفیه فارسی - اسم مذکر - ایک دوا کا نام ہے جس کا بیج بکری کے بچہ کی زبان سے مشابہ اور مزاجاً دوسرے درجہ مین سرد و خشک ہے اور بقول جامع الادویہ اسکا رانگ قابض ہے اور جگر کو قوت دیتا ہے اور جگر کے سدے کھولتا ہے -

بارتنین اصطلاح - بحث کامل و وجه تسمیه بر (بارسین) می آید (اردو) دیکھو بارسین -

بارسج بقول برهان و جامع و جهانگیری و ناصری و رشیدی بفتح ثالث و سکون جیم - سگ انگور باشد و آن را بتازی عنب الثعلب گویند - خان آرزو در سراج گوید که بکسر رائے مهمله هم آمده و صاحب محیط بر بارج حواله عنب الثعلب کرده و بر عنب الثعلب

فرماید که لغت عربی است و آن را قنا و قناة و ثلثان نیز گویند و بیونانی طرلیدون و سطروحین و بترکی قوش اوذی و بسریانی ربرق و ربق و بلاطینی سلاطم و به بربری مرآبه و به اصفهانی تاج ریزی و بفارسی روباه تریک و روباه تورک و انگور روباه و شکر انگور روباه و سگ انگور و انگور شغا و انگور شغال و بهندی مکوه و مکوی و کموئی و کاگ ماجهی نامند و آن ثمر درختی است و انواع می باشد و هریک از ان نر و ماده - بحث کامل این بر انگور شغال گذشت - وجه تسمیهٔ بارج خبر این نیست که اسم جامد فارسی زبان است و جا دارد که اصل این بارک باشد بکاف تصغیر بمعنی بارخورد و کنایه از عنب الثعلب و کاف عربی به مارسی بدل شد همچون کند و گند و پس ازان کاف فارسی را به جیم عربی بدل کردند چنانکه لگام و لجام والله اعلم (اردو) دیکھو انگور شغال -

بارجا اصطلاح - بقول برهان و سروری و ناصری و جامع بروزن پارسا بمعنی بارگاه است که محل بار ملوک و سلاطین باشد (امیر خسرو ؎) دل پاکش که هست از کینه معصوم ؎ بهیجا آهن و در بارجا موم ؎ (ولهٔ) سایهٔ حق علاء دین تاجور جهان کشا ؎ کاطلس روی خسروان مفرش بارجا کند ؎ مؤلف عرض کند که قلب اضافت (جای بار) و کلمهٔ بار در اینجا متعلق بمعنی ستوش - بهار این را به تحتانی زائده در آخر (بارجای) نوشته فرماید که (آسمان جاه) (بر پشیم طناب) (زمین آسمان) (عرش اشتباه) از صفات اوست و بالفظ زدن و کشیدن به معنی برپا کردن خیمه و بالفظ بستن بمعنی بار کردن آن مستعمل (امیر خسرو ؎) چونگام آن شد که از بارجای ؎ کند میهمان عزم

خلوت سرائے ؛ نواسباب کار آنچہ میخواستند ؛ بآئین شاہان برآراستند ؛ **مؤلف** عرض کند کہ اگر استعمال بارجا با مصدر زدن وکشیدن بنظر آید توانیم عرض کرد کہ این استعمال مخصوص است برائے خیمۂ کہ باغراض بارگاہی ساختہ باشند نہ خیمۂ عام و انحصار مصادر در استعمال شیوۂ مانیست۔ صاحب سوا ر السبیل این را بہ ہائے ہوز در آخر (بارجاہ) نوشتہ گوید کہ معرب (بارگاہ) است (اردو) بارگاہ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مؤنث۔ دربار کی جگہ۔

بارجامہ اصطلاح۔ بقول برہان و ناصری وجامع وسراج وبحر بروزن کارنامہ جوالے راگویند کہ دہن آن از پہلو باشد و بر بالائے چاروا اندازند و ہر چیز کہ خواہند دران کنند **مؤلف** عرض کند کہ بار در اینجا بمعنی اوّل اوست کہ گذشت و جامہ بمعنی حقیقیش۔ قلب اضافت جامۂ بار است یعنی چیزیکہ از جامہ ساختہ اند برائے بار کردن بر چارواو چیزہائی کہ در روبار کنند آن ہم بار است بمعنی اوّل و مرادف این است باردان بمعنی اوّلش کہ می آید (اردو) خرجی۔ دیکھو ایرغنج۔

بارجستن استعمال۔ بمعنی اجازت و رخصت طلب کردن وخواستن مطلقاً (قاآنی ؎) شاہ پذیرفت واز ان پس کہ گرفتم فرمان ؛ از پی آمدن فارس زشہ جستم بار ؛ واجازت بار یابی جستن ہم (ولہ ؎) بار تہانہ چنین است کہ ہر جا صنمی است ؛ از پے شعر وغزل در بر من جوید بار ؛ **مؤلف** عرض کند کہ این متعلق است بمعنی سوم کلمۂ بار کہ بجایش گذشت (اردو) اجازت

(۴۰۷۴)

چاہنا - باریابی چاہنا -

بار خاطر استعمال - بقول انند مخل صحبت (واقف ؎) بار خاطر شدیم یاران را ؛ چو ثمر دادنخل یاری ما ؛ دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد مؤلف عرض کند کہ مرکب اضافی است و این متعلق باشد بمعنی ہفدہم کلمۂ بار کہ گذشت یعنی سنگینی دل و کنایہ از تکلیف و رنج دل - کہ گرانی خاطر و ناگوار خاطر و اندوہ خاطر است - چنانکہ فارسیان گویند کہ "یار شاطر باش نہ بار خاطر" (صائب ؎) در گلشنی کہ جلوۂ گل بار خاطر است ؛ جولان خار بر سر دیوار نازکست ؛ استادے از عجم گوید کہ بر زبان خلق حکم مقولہ دارد (؎) بجاے گل گل دیگر شگفتہ ؛ بجاے بار بار خاطر آورد ؛ (اردو) بار خاطر - بقول آصفیہ - فارسی و عربی - صفت - ناگوار - خلاف طبع - تکلیف دہ - اندوہ خاطر - مذکر -

بار خانہ اصطلاح - بقول وارستہ و بحر و بہار (۱) پشتہ ہاے استعہ کہ آن را در ہندی اٹالا گویند (درویش والہ ہروی ؎) در بار خانۂ دل ما غیر داغ نیست ؛ این کاروان قافلہ سالار آتش است ؛ (سعید اشرف در مراحمت تمغا چیان بتاجر گوید ؎) ہمہ در پشتہ ہاے بار خانہ ؛ بکاوش کردہ کار مور یانہ ؛ و (۲) نفائس امتعہ و اقمشہ کہ ملوک و امرا بہ تجملی با ہم فرستند و آن در ہند بہ چیرہ خانہ معروفست و (۳) چیزیست کہ در ان نجاسات پر کردہ از خانہ بیرون کشند (فوقی یزدی ؎) من ہم از روی طنز فرمودم ؛ کاین چنین بار خانہ جاوید ؛ با دو قف بروت آنکہ من ؛ از رہ کینہ دشمنی ورزید ؛ مؤلف عرض کند کہ اصل این بمعنی اول مرکب

اضافیست کہ فارسیان بہ فکّ اضافت ہم
خوانند و معنی حقیقی این۔ اسباب خانہ و اثاث
البیت است و در اینجا کلمۂ بار بمعنی اوّل است
حیف است کہ برائے معنی دوم سند استعمال
پیش نشد کہ بدین معنی بگوش ما نخورد و معاصرین
عجم بر زبان ندارند اگر سند استعمال پیش شود
توانیم عرض کرد کہ مجاز معنی اول است دیگر ہیچ
و نسبت معنی سوم عرض می شود کہ قلب اضافت
خانہ بار است و کلمۂ بار در اینجا بمعنی نوزدہم
اوست۔ پس خانہ بار و بار خانہ بمعنی ظرف نجاسات
باشد ملّا فوقی نیز دی در شعر بالا (بار خانہ جاؤ
کون و مبرز را گفتہ و این کنایہ باشد (اردو)
(۱) اثالا۔ بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مذکر
۔ اسباب خانہ۔ اثاثہ۔ گھر کا اثاثہ۔ گھر کا اسباب
مؤلّف عرض کرتا ہے کہ اثالا بقول سانگ
سنسکرت مین مطلق تودہ و انبار کے معنی مین
مستعمل ہے۔ ہندیون نے مجاز آ اثاث البیت

بار خدا

کے معنون مین استعمال کیا ہے۔ (۲) متاع
نفیس۔ قیمتی اشیا جو امرا اور سلاطین ایک
دوسرے کو بطور تحفہ بھیجا کرتے ہین۔ مذکر
(۳) میلے کا ٹپ۔ مذکر۔ وہ ظرف جس مین
نجاسات جمع کر کے گھر سے باہر پھینکتے ہین

استعمال۔ بقول برہان (۱) حق تعالےٰ
را گویند۔ جلّ جلالہٗ و (۲) بادشاہان بزرگ
و الوالامر و صاحب و خداوند و مولا را نیز
و شعرا ممدوح را باین معنی (بار خدا) خوانند
و آن لفظی است مرکّب بمعنی خداوند خصت
و (بار خدا) بمعنی اے خدائے بزرگ۔ صنا
بحر و وارستہ نسبت معنی اول گویند کہ آنکہ
ہمہ کس را بار دہد و این بر غیر خدا اطلاق
ندارد الّا بر پادشاہ نیز اطلاق کنند و بحوالۂ
مجد الدین علی قوسی نوشتہ کہ بار خدا ایزد
جلّ و علا و بمعنی خداوند نیز آمدہ از ین جہتہ
جائز است کہ صفت مخلوق نیز شود (والہ

ہروی در صفت ممدوح گوید ؎ پشت
ملک آصف جم قدر غیاث الوزرا ؎ آنکہ
بر کُل جہان بعد خدا یار خداست ؎ (میر معزی
؎ یار خدائی کہ ازو شاکرند ؎ یار خدایان
جہان سر بسر ؎ صاحب سروری بر ذکر
معنی دوم قانع (حکیم انوری ؎) اجل
از یار خدائے اجل اندر نگذشت ؎ ور تو
گوئی کہ زمن در گذرد این سود است
؎ صاحب رشیدی بحوالۂ سامانی فرماید کہ
بمعنی خداوند روزی است و ازین جہت
بر خدا اطلاق کنند و گاہی پادشاہ بزرگ
را نیز گویند صاحب جامع ہم ذکر ہر دو
معنی کردہ صاحب ناصری بذکر ہر دو معنی
برائے معنی دوم از حکیم قطران سند آوردہ
(ع) یار خدایا بسے عذاب کشیدی ؎ اندر
تیمار گونہ گون بچشیدی ؎ و صاحب جہانگیری
بہ تسلیم معنی اول برائے معنی دوم استناد

منوچہری کند (ع) شاہ ملکان پشیر و
یار خدایان ؎ زیزد ملکی یافتہ یار خدائی ؎
بہار بہ تحتانی زائدہ در آخر ذکر (یار خدائے)
کردہ تسامح اوست کہ تحتانی را زائد خیال
نکرد مؤلف عرض کند کہ در کلام حکیم
قطران (یار خدایا) بمعنی اول است و
خطاب عذاب کشیدن بسوے ممدوح عجب
است از محقق بالغ نظر کہ زبان دان فارسی
است و یار خدایا را متعلق بہ معنی دوش
دانست این ہمچنین است کہ (ع) کرم
کردی الٰہی زندہ باشی ؎ درین مصرع
ہم خطاب بسوی کریم است و مقصود از
(الٰہی) نیست مصنف گوید کہ کرم کردی و
بفضل الٰہی زندہ باشی و محاورۂ زبان
لفظ فضل را محذوف دارد و ہمینسان
(یار خدا) در مصرع حکیم قطران بمعنی
(اے خدائے پیدا کنندہ) مقولہ ایست

کہ بر سبیل محاورہ بحالت اظہار تعجب و خوف استعمالش کنند چنانکہ خطاب بانسان گویند (یا اللہ این چہ مصیبت است کہ گرفتار شدی) در ینجا نمی توان خیال کرد کہ خطاب واقعہ گرفتاری مصیبت بسوی خدا است۔ فتامل بالجملہ (بارخدا) مخفف و قلب اضافت (خدائے باری) است و تحقیق لفظ (باری) بر معنی دوم کلمہ بار گذشت کہ بمعنی پیدا کنندہ از خاک و لغت عرب باشد پس معنی دوم این بمجاز است کہ خداوند مجازی را ہم بنام خداوند حقیقی استعمال کردہ اند

(اردو) (۱) بارخدا۔ بقول آصفیہ (عربی و فارسی) خدائے بزرگ۔ ایزد تعالیٰ۔ بار اللہ۔ (۲) فارسیوں نے بادشاہ اور خداوند اور مولیٰ کے لئے بھی بارخدا کا استعمال کیا ہے۔

بارخواستن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف گوید کہ اجازت و باریابی خواستن (انوری ۵) اے قضا بر در تو جویان جاہ ہر دے قدر بر در تو خواہان بار ہر (عرفی شیرازی ۵) بر بساط بارگاہ و ساحت درگاہ او ہر گاہ قیصر بارخواہ و گاہ خاقان دادخواہ (انوری ۵) ہر زمان از کدام زہرہ دل بارخواہد بہ مجلس خورشید (اردو) اجازت چاہنا۔ باریابی چاہنا۔

بارخوردن مصدر اصطلاحی۔ بقول صاحب بحر (۱) برخوردن و (۲) ملاقات نمودن دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد مؤلف عرض کند کہ معنی اول حقیقی است و معنی دوم مجاز آن حیف است کہ سند استعمال پیش نشد و لیکن خلاف قیاس نیست (اردو) (۱) میوہ کھانا

(۲) ملاقات کرنا۔ باریاب ہونا۔	رسائی حاصل کرنا۔

بارد بقول بہار (۱) بعربی سرد و فرماید کہ فارسیان بمعنی ناخوش و بے مزہ استعمال کنند (سعید اشرف ۵) نقل جمال لیلی و شیرین بدور تو ؎ چون گفتن لطیفۂ مشہور بارد است ؎ و بقول ہفت (۲) بفتح اول بالف کشیدہ و فتح رائے قرشت و دال ابجد زدہ حصار و قلعہ را گویند۔ صاحب غیاث بذکر معنی اوّل گوید کہ (۳) بکسر رائے مہملہ لغت عربی است بمعنی سرد و سردی کنندہ و فارسیان مجاز آ بمعنی عنین استعمال کنند کہ بر زن قادر نباشد **مؤلف** عرض کند کہ در معنی اول و سوم معنی حقیقی موجود است چنانکہ لطیفہ مشہور را بارد گفتہ یعنی چیزے کہ از سالہاے سال شہرت دارد سرد است و بے ذوق و چیزے کہ شہرت نو گرفتہ گرم یعنی پر مذاق و ہمچنین عنین را بارد گفتن نظر بر برودت و غیر گرمی عضو تناسل باشد بائی حال بمعنی اول و سوم مفرّس است حیف است کہ سند معنی سوم پیش نشد و بمعنی دوم مزید علیہ بار کہ بمعنی بست و ششمش گذشت بزیادت دال مہملہ در آخر چنانکہ شفتالو و شفتالود (اردو) (۱) بے ذوق۔ بے لطف۔ (۲) دیکھو بارکے چھبیسویں معنی (۳) نامرد بقول آصفیہ۔ فارسی۔ وہ شخص جو عورت پر قادر نہ ہو۔

بارداب بقول شمس لغت فارسی است و بحوالۂ حلّ اللغات گوید کہ سردی کہ پیوستہ جہد **مؤلف** عرض کند کہ محقق بے تحقیق نہ حلیۂ لفظ را بیان کند و نہ صراحت معنی۔ معاصرین عجم و محققین فارسی زبان ازین لغت ساکت معلوم می شود کہ بے تحقیق باغلطی کتابت صورتے پیدا کرد۔ اعتبار را نشاید (اردو) سردی۔ مؤنث۔

بارداد بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی رخصت و دستوری **مؤلف** گوید کہ دیگرکسی از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد جیف است کہ سند استعمال پیش نشد۔ بخیال ما مخفف بار داده بمعنی اجازت یافتہ و مجازاً بمعنی رخصت و دستوری استعمال کردہ باشند۔ طالب سند باشیم (اردو) رخصت۔ اجازت۔ **مؤلف**

باردادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ گوید کہ دخل و اجازت دادن **مؤلف** عرض کند کہ (۱) بمعنی رسائی دادن بحالت نسبت بہ بزم و دربار و مثلہ یا قرینۂ آن کہ متعلق است بمعنی سوم کلمۂ بار کہ گذشت (صائب ؎) ہر سر موے حواس من برآہے می رود ؛ این پریشان سیر را در بزم وحدت بار دہ ؛ (حسن مشہدی ؎) یارب این محمور غفلت را می اسرار دہ ؛ ہمچو آہم بر در دلہاے روشن بار دہ ؛ (کافی ہمدانی ؎) خاصہ چون سلطان اعظم گل بہ پیش وی مے بدست ؛ مطربان را خواند پیش و بندگان را بار داد ؛ و (۲) بمعنی بار آور شدن و کردن بحالت نسبت بدرخت و اجزاے آن و این متعلق است بمعنی دہم کلمۂ بار (انوری ؎) ناصر دین کہ شاخ نصرت و دین ؛ نذہد بے بہار عدلش بار ؛ (ظہوری ؎) غیر بار دل یقین دانم نخواہد داد بار ؛ زو نہال بخت بے برگ من و بر بار زد ؛ (حسن مشہدی ؎) گام ہمت میوۂ آزادگی دارد ہوس ؛ اے بہار فیض نخل نیتم را بار دہ ؛ (اردو) (۱) بار یاب کرنا۔ (۲) بار آور ہونا۔ بار آور کرنا۔

باردار اصطلاح۔ بقول بہار (۱) درخت میوہ دار و (۲) زن حاملہ و (۳) چار پاے سواری و ہودج و عماری۔ صاحبان ضمیمۂ برہان (و مؤید بحوالۂ ادات)

برمعنی اول و دوم قانع (سعدی ؒ) زنان باردار اے مرد ہشیار ؛ اگر وقت ولادت مار زایند ؛ مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است و کلمۂ بار در معنی اول متعلق است با معنی دہش۔ بحالت نسبت یا اضافت با درخت یا اجزاے آن چون درخت باردار و شاخ باردار و در معنی دوم کلمہ بار تعلق دارد با معنی پانزدہش بحالت نسبت یا اضافت بازن چنانکہ زن باردار و در معنی سوم کلمۂ بار را بمعنی اوّلش گیریم و بلحاظ تخصیص معنی مشتاق سند استعمال باشیم و مقصود از چارپاے ہودج و عماری فیل باردار است (اردو) (۱) درخت بار دار یا شاخ باردار (پھلا ہوا درخت) یا پھلی ہوئی شاخ) (۲) باردار عورت۔ حاملہ پیٹ والی۔ (۳) سواری کا جانور۔ وہ ہاتھی جس پر ہودج یا عماری ہو۔

(۱) باردار بودن
(۲) باردار شدن

(مصادر اصطلاحی) بقول بحر ہر دو بمعنی (۱) میوہ دار بودن و (۲) حاملہ شدن دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد ولیکن موافق قیاس است چنانکہ "زنے کہ بمرد یا درختی کہ بسوخت باردار بود" "درخت و زن ہر دو باردار شد"۔ (اردو) (۱) عورت کا باردار ہونا۔ حاملہ ہونا۔ (۲) درخت کا باردار ہونا۔ بارور ہونا۔ پھلنا۔

باردشتن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ (۱) باردر بودن و بمردشتن بحالت نسبت یا اضافت با درخت و اجزاے آن یا بحالت قرینہ (از رقمی ہروی ؒ) باغی است عارض تو کہ دارد بنفشہ بار ؛ سروے است قامت تو کہ دارد

برآفتاب ؛ و (۲) بمعنی باریاب بودن ورسائی داشتن بحالت نسبت یا اضافت به دربار وبارگاه وامثال آن یا بقرینه (قاآنی) شه پرست است بدانگونه که در غیبت شاه ؛ آنچنانست که گوئی برشه دار دربار ؛ و (۳) بحالت نسبت یا اضافت به زن یا قرینه بمعنی حامله بودنش چنانکه ؛ این زن باردار است یا باردارد ؛ وسند این برمعنی دوم (باردار) گذشت (اردو) (۱) بارور ہونا۔ باردار ہونا۔ درخت کا (۲) باریاب ہونا انسان کا۔ دربار یا بارگاہ سلاطین مین (۳) باردار ہونا۔ حاملہ ہونا عورت کا۔

باردان اصطلاح۔ بقول برہان وبجر بر وزن کاردان (۱) خرجین وجوالی و (۲) ہر ظرفی که دران چیزے کنند و (۳) صراحی شراب ہم۔ صاحب سروری فرماید که صراحی باشد و بحوالۂ نسخۂ میرزا ومؤید الفضلا گوید که بجای فارسی بمعنی جوال از ہرچه باشد (حکیم سنائی) چو اندر باردان او یکی ذرّه نمی گنجد ؛ چگونه کل موجودات را در باردان دارد ؛ صاحب رشیدی برجوال وخرجین وصراحی قانع۔ صاحب جامع گوید که خورجین وجوال وغیره وصراحی صاحب جهانگیری گوید که خرجین وصراحی راگویند وفرماید که در صراح معنی (خرج) باردان نوشته (حکیم آذری) باردان ہای باریز دانست ؛ مدفن سرہای پنہانست ؛ باردانی که بود پانصد من ؛ گندم انداخت اندرو یکمن ؛ صاحب ناصری نوشته که خورجین وجوال وظروف از قبیل شیشه وسبو وقرابه وامثال آن۔ خان آرزو در سراج نسبت معنی سوم گوید که غالب که بدین معنی (باده دان) باشد به دال که (باردان) به تصحیف خوانده اند صاحب مؤید بحوالۂ شرفنامه گوید که بمعنی صراحی است وبحوالۂ قنیه فرماید که بمعنی آوند باشد

مؤلف عرض کند که کلمهٔ بار بمعنی اول آنست
که بمعنی حمل گذشت و در آن بقول برهان چون
در آخر آید معنی ظرفیت بخشد همچون قلمدان
و کیسه دان و قهوه دان و مانند آن پس معنی
حقیقی این ظرف بار مخفی مباد که جوال بقول
برهان بضم اول ظرفی باشد از پشم بافته که
چیزها در ان کنند و همین است خرجین
و خورجین که محققین زبانداران ذکرش در
همین بحث کرده اند که بالا گذشت و همین
را در اردو خرجی گویند و خیال محققین
اردوست (چنانکه صاحب آصفیه نوشته
که خرجی لغت فارسی است و ما در اینجا
هر قدر که تحقیق کرده ایم مفرس است از
از خرج عربی که بحث کامل این بر خرجی می آید
و صراحت این بر (ایزغنج) هم گذشت
بالجمله جوال و خرجی هر دو یکی است یعنی
چیزیکه از پشمینهٔ کلفت وسطبر می سازند
که بر پشت چارواقائم کنند و در هر دو
جانب پشت او مثل خریطه آویزان باشد
و هر قسم بار در و کنند ما اشارهٔ این بر
بار جامه کرده ایم و حق آنست که بار جامه
مخصوص است برای جوال که از پشمینه می
سازند و بار دان عام است برای هر
ظرف که بار در و نهند اعم از اینکه از پشمینه
باشد یا چوب و آهن وغیره چنانکه صندوق
وغیر ذلک ـ پس معنی دوم حقیقی است و معنی
اوّل مجاز آن و معنی سوم هم مجاز است و بس
که شراب را در کلمهٔ بار داخل کردند بر سبیل
مجاز و صراحی و امثال آن را بذیل کلمهٔ (دان)
آوردند موافق قیاس حیف است که سند
استعمال این بمعنی دوم از نظر ما نگذشت
اعتبار محققین زبان دان اجازت انکار
نمی دهد و معاصرین عجم بدین معنی استعمال
نمی کنند آنچه خان آرزو این را بمعنی سوم

نتیجۂ تصحیف خیال می کند و اصل این بدین معنی (بادہ دان) گوید نسبت آن عرض می شود کہ چیزانی گوید کہ اصل این (باددان) بمعنی شراب دان است کہ باد بمعنی بادہ ہم بجایش گذشت پس درین صورت (باردان) را بمعنی سوم مبدّل (باددان) برخلاف قیاس گفتن بہتر از انست کہ تصحیفش گوئیم و خلاف قیاس ازین وجہ باشد کہ تبدیل دال مہملہ با رائے مہملہ نیامدہ ولیکن ہمین یک مثال را برائے این قسم تبدیل قائم کردن عیبی ندارد و اقوی آنست کہ (باردان) را بمعنی (آبدان) گیریم کہ بار بمعنی آب بر معنی بست و ہمش گذشت پس درین حالت باردان را بمعنی صراحی شراب گرفتن موجّہ باشد (اردو) (۱) دیکھو بارجامہ و ایزغنج (۲) ہر ظرف جس مین سامان رکھا جاے مذکّر۔ صاحب آصفیہ نے باردان پر فرمایا ہے۔ فارسی۔ اسم مذکّر۔ صحیح باردان کسی چیز کے رکھنے کا برتن۔ خورجین۔ تھیلا۔ اسباب رکھنے اور باندھنے کا سامان۔ سوداگری اسباب آنے کے بکس۔ بنٹین۔ بورے۔ (۳) صراحی شراب۔ مؤنّث۔

باردرموج کشادن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر۔ در دنیا اقامت کردن۔ دیگر کسے از محقّقین فارسی زبان ذکر این نکرد **مؤلّف** گوید کہ بار کشادن بمعنی خودش می آید و این کنایہ باشد کہ اقامت دنیا را قیام در موج گفتہ اند نظر بر تہ و بالائی و جزر و مد دنیا جیف است کہ سند استعمال پیش نشد (اردو) دنیا مین اقامت کرنا

باردل اصطلاح۔ بقول برہان و بحر و ناصری و رشیدی بکسر ثالث و رابع و سکون لام (۱) غم و اندوہ دل و (۲) اندیشۂ روزگار باشد۔ صاحب جہانگیری در ضمیمہ خود ذکر ہر دو معنی کردہ۔ صاحب

شمس گوید کہ بمعنی اندیشہ و اندیشۂ روزگار باشد مؤلف عرض کند کہ این متعلق بہ معنی ہفدہم کلمۂ بار است (صائب ۱) چون ماہ مصر قسمت من خواست عذر من ۲ گر یکدو روز بار دل کاروان شدیم ۲ مؤلف عرض کند کہ برائے معنی دوم اگر سند استعمال پیش شود تو انیم عرض کرد کہ مجاز معنی اول باشد کہ خوف و اندیشہ ہم مکلف دل است (اردو) (۱) (دیکھو بار خاطر) (۲) اندیشۂ روزگار۔ اندیشۂ دنیا۔ فکر دنیا۔ دنیا کا ڈر۔ مذکر۔ اندیشہ بقول آصفیہ۔ مذکر۔

باردو اصطلاح۔ بقول برہان و سروری و ناصری و جامع و ہفت با دال بے نقطہ بروزن آرزو چوبے را گویند کہ در زیر درخت میوہ دار گذارند تا از سنگینی میوہ نشکند مؤلف عرض کند کہ اصل این (دوش بار) است۔ مرکب اضافی بمعنی دوشے کہ بران بار بردارند و قلب اضافت آن (باردوش) و شین معجمہ حذف شدہ (باردو) باقی ماند کنایہ از چوبی کہ بار میوہ بردارد (اردو) وہ لکڑی جو سنگین میوہ کے نیچے بطور سہارے کے قائم کرتے ہیں تاکہ میوہ اپنی سنگینی کی وجہ سے ٹوٹ نجائے۔ مؤنث۔

باردیج بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بکسر دال مہملہ لغت فارسی است قسمی از صوف پشمی ترکردہ شدہ کہ بر چوبے بہ پیچند و ازان نان پزان تنور را صاف و پاک کنند و برائے منع افروختگی آتش ہم بکار برند۔ مؤلف عرض کند کہ محققین فارسی زبان ازین لغت ساکت و شک نیست کہ صاحب انند بر ماخذ غور نکردہ دال

مہملہ را العوض واو نقل کرد حیف است کہ فرہنگ فرنگ پیش مانیست کہ تحقیق این
می کردیم بخیال ما این مرکب است از بار کہ بمعنی آتشدان بجاے خودش مذکور شد
و در اینجا بجاز تنور باشد و ویج بواو مبدل (ویژ بزاے فارسی) است کہ بقول برہان
بمعنی خصوص و خاصہ آمدہ و زاے فارسی بدل می شود بجیم چنانکہ کژک و کجک۔ کژوکج
پس معنی لفظی این خاصہ تنور کنایہ از ان چوب خاص کہ بر سرش پشمینہ را می پیچند و آن را
در آب تر کردہ تنور را صاف کنند خصوصاً وقتیکہ تنور زیادہ تر گرم شود تا گرمی آہن جا
اش کم گردد و نان نسوزد طرز بیان ہر دو محققین بالا حقیقت حال را نمی کشاید معاصرین
عجم گویند کہ در بعض بلاد عجم این را (باریج) ہم گویند و جا دارد کہ دال مہملہ را مبدل واو
گیریم چنانکہ تیو و تید کہ نام کرمکی است این است حقیقت ماخذ این اصطلاح (اردو
وہ لکڑی جس کے سر پر ایک پشمینہ لپٹا جاتا ہے اور اُسکو پانی مین بھگو کر تنور صاف کیا
جاتا ہے اور اُسکی شدت گرمی کو کم کیا جاتا ہے۔ مؤنث۔

بارزد بقول برہان بسکون ثالث و فتح زاے نقطہ دار و دال بے نقطہ ساکن بمعنی بیرزد
است و آن صمغی باشد مانند مصطکی و بعربی قنہ خوانند۔ دو درم آن را بہ آب بنوشند
بواسیر را سود دارد۔ صاحب جامع ہم ذکر این کردہ۔ صاحب محیط فرماید کہ بسریانی
و بقولے در یونانی خلبانی و کلبانی و بہ ترکی قاسی و بہندی بریجا و بروجا و بہروزہ گویند
و معروف باسم گندہ بہروزہ است و آن شیر درختی است بزرگ بقدر سرو کہ تنہ آن
را بہ تیشہ وغیرہ جابجا می خراشند و از ان تراوش می نماید گرم در سوم و خشک در

دوم ولقول شیخ بالعکس۔ ملیّن ومحلّل۔ مغشّی ریاح وتریاق سموم ومنافع بسیار دارد (الخ) وجہ تسمیۂ این جزیں نیست کہ بارے ونتیجۂ کہ از زدن شیشہ بر تنۂ درخت حاصل شود وکلمۂ بار در ینجا متعلق بہ معنی سی امش کہ گذشت صاحب برہان بر بیرزد گوید کہ معربش بارزد باشد (اردو) گندہ بروزہ۔ بقول آصفیہ۔ اردو۔ اسم مذکر۔ چیڑ کے درخت کا گوند۔ ایک سفید بدبودار مادّہ جو چیڑ کے درخت سے نکلتا ہے قنہ۔ بارزو

بارزدن از چیزی استعمال۔ بمعنی مغشوش کردن۔ این متعلق باشد بمعنی یازدہم کلمۂ بار۔ چنانکہ قاآنی گفتہ (ع) از بہر آنکہ سیم کند سکّہ را قبول ؎ بر سیم لازمست کہ از مس زنند بار ؎ (اردو) آمیزش کرنا

بارزمان اصطلاح۔ بقول برہان و بحر ومؤیّد بروزن آب روان کنایہ از حوادث وجفاہائے روزگار وزمانہ باشد۔ صاحب جہانگیری در ضمیمۂ کتاب ذکر این کردہ مؤلف عرض کند کہ مرکّب اضافی است وکلمۂ بار در ینجا متعلق بمعنی مفہومش کہ گذشت چیف است کہ سند استعمال پیش نشد (اردو) حوادث روزگار۔ دنیا کے حادثے۔ مذکر

بارساختن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف گوید کہ تہیۂ سفر کردن است وسامان سفر بستن وزاد راہ با خود گرفتن (سعدی شیرازی ع) خجل آن کس کہ رفت و کار نہ ساخت ؎ کوس رحلت زدند و بار نہ ساخت ؎ مخفی مباد کہ کلمۂ بار درین جا بہ معنی اوّلش باشد کہ بجائے خودش گذشت (اردو) تہیۂ سفر کرنا۔ زاد راہ کا انتظام کرنا۔ سامان سفر کرنا۔

بارستاریون اصطلاح - بحث کامل این بر (بارسطاریون) می آید (اردو) دیکھو بارسطاریون -

بارسری اصطلاح - بقول صاحب ہفت مرادف (بادسری) کہ گذشت دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نہ کردہ سند استعمال پیش نہ شد مؤلف عرض کند کہ معنی لفظی این سرگرانی یعنی حالتی کہ سر کسے باری دارد و گران باشد و متعلق بہ معنی اول کلمۂ بار کہ بجایش گذشت و بحالت وجود سند استعمال - کنایہ باشد از تکبر و غرور کہ سر مغرور ان و متکبران ہم گران باشد و جا دارد کہ این را مبدل (بادسری) گیریم ہمچون (بادوان) و (باردان) (اردو) دیکھو بادسری -

بارسطاریون اصطلاح - بقول برہان و آنند بکسر ثالث و سکون سین بے نقطہ و طاے حطی بالف کشیدہ و رائے بے نقطہ مکسور و تحتانی بواو رسیدہ و نون زدہ لغتی است یونانی و معنی آن بعربی حامی بود و آن نوعی از غلہ باشد کہ مقشر کردہ بگاؤ دہند گاو را فربہ کند و بعربی رعی الحمام خوانند و آن را کبوتر بسیار دوست دارد - صاحب ہفت این را بدون رائے مہملۂ ثانی (بارسطایون) گفتہ و صاحب سواد السبیل کہ مفسر معربات است بر (بارستاریون - بہ تاے فوقانی عوض طاے حطی) حوالہ (فارستاریون بہ فاے اول) دادہ و بر (فارستاریون) گوید کہ معرب لغت یونانی (پرستریان) است کہ رعی الحمام خوانند - صاحب محیط ذکر (بارسطاریون) کردہ گوید کہ لغت یونانی است نام غلۂ ارہر کہ شاخل ہم نام دارد و برآرہر فرماید کہ نام

غلہ ایست مشہور و در کتب یونانی باسم شاخل و شاحل مرقوم و بقول اہل ہند آدہکی و
وکندلی و متا و قسم دوم آن را تورا مند و فرق میان ہر دو قسم آنست کہ درخت تور
بقامت یک و نیم درعہ می باشد و درخت ارہر بزرگتر از ان بالجملہ مزاج ارہر سرد و خشک
و بقول اہل ہند سبک و قابض۔ دافع فساد و صفرائے خون و بلغم و فساد زہر و باد انگیز و
منافع بسیار دارد (الخ) **مؤلف** عرض کند کہ بتحقیق ما (بارستاریون) لغت یونانی
نباشد بلکہ مفرس (پرستریان) و معرب آن (بارسطاریون۔ بطائے حطی) فارسیان
بائے فارسی را بعربی بدل کردند چنانکہ اسپ و اسب و تپ و تب و الف زائد بعد فوقانی
آوردند و الف ہفتم را بہ واو بدل کردند ہمچون تاغ و توغ و ہم جامد فارسی زبان
شاخل و شاخول و کشاخل است کہ بجایش می آید (اردو) ارہر بقول آصفیہ ہندی
اسم مؤنث۔ ایک قسم کا غلہ ہے جسکی دال نہایت سلونی ہوتی ہے۔ پورب والے
رہر بولتے ہیں۔ صاحب جامع الادویہ نے بھی اس کا ذکر کیا ہے اور ارہر اور تور پر
فارسی ترجمہ شاخل لکھا ہے۔

بار سفر بستن استعمال۔ بمعنی تہیۂ سفر کردن بحث این بر (بار بستن) گذشت (ظہوری ۵) دیدۂ اشک فشان بہر سبکباری اشک ؛ قرعہ انداختہ بار سفری خواہم بست (اردو) تہیۂ سفر کرنا۔	
بار سنج اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بفتح سین مہملہ و سکون نون و جیم۔ باسنگ ترازو۔ دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد **مؤلف** گوید	

(پاسنگ) بقول برہان آنچہ در یک کفۂ ترازو نہند بجہت برابر کردن کفۂ دیگر (انتہی) خیال ما اینست کہ اصل (پاسنگ) (بارسنگ) است کہ رائے مہملہ حذف شد و بائے عربی بفارسی بدل شد ہمچون آسب و آسپ بقلب اضافت (سنگ بار) پس این مبدل ہمان (بارسنگ) است کہ کاف فارسی با جیم عربی بدل شود چنانکہ آخشیگ و آخشیج حیف است کہ سند استعمال پیش نشد (اردو) پاسنگ۔ بقول آصفیہ۔ فارسی اسم مذکر۔ وہ وزن جو ترازو کی ڈنڈی برابر کرنے کے واسطے ڈس میں باندہ دیتے ہیں

بارسین بقول مؤید بحوالۂ لغات الطب کدوے تلخ۔ صاحب انند فرماید کہ لغت فارسی است و در نسخہ دیگر مؤید این را (بارتنین) نوشتہ بہ فوقانی و نون بعد رائے مہملہ۔ **مؤلف** عرض کند کہ اگر بہ سین مہملہ گیریم مرکب اضافی باشد کہ سین مبدل شہر چین است و نام قریۂ از صفاہان و جا دارد کہ وطن این یکی ازین ہر دو مقام باشد و اگر (بہ تائے فوقانی و نون) عوض سین مہملہ گیریم (تنین) بقول منتخب لغت عرب باشد بمعنی مار بزرگ۔ پس جا دارد کہ تنین را استعارہ گیریم برائے بیارہ کہ بیارۂ کدو ہمچو مار بزرگ باشد و این ہم مرکب اضافی است وجہ تسمیۂ ثانی اقوی من الاول۔ صاحب محیط ذکر این نکرد و بر کدوے تلخ گوید کہ این را بعربی قرع المر و بہندی توتنبڑی گویند در نبات شبیہ بہ بیارہ کدوے شیرین و ثمر آن از ان کوچکتر و بحوالۂ جامع تمیمی نوشتہ کہ از کدو زراعت می کنند و از ان صحرائی یافتہ می شود لیکن آن بسیار تلخ و افعال آن شبیہ بافعال کدوے شیرین نیست و باشد

که بدین جهت استثنائے این از نوع آن کرده باشند بالجمله بسیار گرم وخشک و با قوت سمیه مقدار اندکی ازان مقئی قوی وقی کردن بدان جهت ضیق النفس بارد رطب قدیم وسرفه رطب کهنه نافع ومنافع دیگر هم دارد (الخ) (اردو) کڑوا کدو۔ مذکر۔ صاحب جامع الادویہ نے تو نبڑی پر فرمایا ہے کہ کدوے تلخ۔ قرع المر۔

بارش لقول نوادر که بذیل باریدن فرماید (مثله) وصاحب انند گوید که بکسر ثالث وسکون شین معجمه بمعنی باران مؤلف عرض کند که حاصل بالمصدر باریدن است وهمین را بزبان سنسکرت بقول صاحب سخنداں (برشا) گویند وبدین وجه که اسم مصدر باریدن متعلق بزبان سنسکرت خیال می کنیم چنانکه می آید نسبت این هم با (برشا) لطفی خاص دارد ولیکن حقیقت این طرز نباشد که فارسیان برامر حاضر باریدن۔ بقاعدهٔ خود شین معجمه زیاده کرده اند وما قواعد حاصل بالمصدر را بر (آموے) بیان کرده ایم وبر (حاصل مصدر) هم می آید (اردو) بارش۔ بقول آصفیه۔ فارسی۔ اسم مؤنث۔ مینہ برکھا۔ دیکھو بارہ۔

بار شدن زندگی بر کسی مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر۔ تنگ آمدن آدمی از زیست خود۔ دیگر کسے از محققین فارسی ذکر این نکرد مؤلف گوید که کلمه بار در اینجا متعلق باشد به معنی اول یا مفهوم هش یعنی هرگاه زندگی تکلیف مالایطاق باشد۔ کنایه شد از معنی بیان کرده صاحب بحر عجم (اردو) دیکھو از جان سیر آمدن۔

بار شکنی اصطلاح۔ بقول انند بحواله فرهنگ صراح بمعنی خوار بار۔ خوراک اندک۔ قوت لایموت

دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد
مؤلف گوید کہ حیف است کہ سند استعمال
پیش نشد و اگر بنظر آید توانیم عرض کرد کہ حاصل
بالمصدر (بار شکستن) باشد و مخفف (بار
فاقہ شکستن) و کنایہ از خوراک اندک و قوت
لایموت حاصل کردن۔ (اردو) قوت
لایموت۔ دیکھو اشام۔

بار فرو ریختن استعمال۔ سبکدوش شدن
(قاآنی ؎) سبزہ از شرم خطش خواست
رود زیر زمین ۔ گلبن از رشک رخش
خواست فرو ریزد بار ۔ مخفی مباد کہ در این
شعر کلمہ بار بمعنی دمش و مراد از گل است بلحاظ
معنی حقیقی متعلق بمعنی اولش پس (بار فرو ریختن
گلبن) کنایہ باشد از فرو ریختن گل کہ بار
گلبن گل باشد و بس (اردو) بوجھ اتارنا

بار فروش دہ اصطلاح۔ صاحب ناصری
گوید کہ بضم فا و راو واو و سکون شین و کسر

دال و ہای ہوز نام شہریست از ماژندران
در بد و حال دیہی بودہ کہ بارے از دریای
خزر فرود می آوردہ اند دران دہ بفروش
میرسید بنابران بآن اسم موسوم شدہ۔ در
تاریخ ماژندران نوشتہ اند کہ مرد آبی و صحرائی
سبز در آنجا بودہ و مرغابیان بسیار دران
آبگیر جمع می شدند در زمانی کہ حضرت امام
حسن ابن علی بافتتاح ولایات تبرستان توجہ
فرمود آن محل را تعریف و تحسین نمودہ۔ ہمانا
فرمودہ اند ماء و طیر و این اسم باقی ماندہ
تبرستانیان با مطیر خوانند و بتدریج شہرے
شدہ موسوم بہ (بار فروش) و در میان
آن آبگیر قطعۂ زمین خشک بودہ صفویہ بیکے
بر یکسوے آن آب بنیان نہادند تا بآن قطعہ
زمین رسید در آنجا عمارات ساختند حتی
مسجد و گرمابہ و سرائے و رباط و خدمہ
در دولت علیہ قاجاریہ برآبادی آن افزود

(۲۰۲۵)

خاقان مغفور آن آبگیر را بجرارم و آن میدان را سبزه میدان نام کردند۔ وقتی بحکم ضرورت از شهر طهران که مسقط الرّاس مؤلّف است بدانجا رفته سالی چند متوقّف و مراجعت بطهران وشیراز اتفاق افتاد (انتهی) مؤلّف عرض کند که قلب اضافت (ده بارفروش) است۔ رائے مهمله را هم ساکن گیریم طرز بیان محقّق زبان دان ما را برین تصریح مجبور

کرد (اردو) بارفروش ده۔ ایک شهر کا نام ہے جو مازندران مین واقع ہے۔

بارفروگرفتن استعمال۔ حاصل کردن بار یابی و باریاب شدن است (ابوالمعانی رازی ؎) از پئے صحبت او چیست بروبندم دل ؛ بدر خیمهٔ او زود فروگیرم بار ؛ (اردو) باریاب ہونا۔ رسائی حاصل کرنا۔

بارک بقول برهان و ناصری و سروری و جهانگیری و رشیدی و سراج بکسر ثالث وسکون کاف (۱) مخفّف باریک است که در مقابل گنده باشد (خواجه عمید ؎) حدیث غزل کم کنم در ثنایت ؛ لطافت کنم درج بارکتر از مو ؛ (رودکی ؎) خلخیان خواهم وجماش چشم ؛ گردسرین خواهم و بارک میان ؛ بهار بترک معنی اوّل گوید که (۲) مخفّف بارک الله چنانکه ظهوری در تعریف نورس پور گوید (؎) بر ایوان کند چون سلام آفتاب ؛ دهد ابروے طاق بارک جواب ؛ مؤلّف عرض کند که بیچاره۔ طاق را بسوے بارک اضافت نکرد که بارک بمعنی اول صفت طاق است یعنی طاق نازک۔ اگر سند دیگر پیش شود ادعایش را تسلیم توان کرد و دران صورت باید که بفتح ثالث خوانیم و مخفّف بارک الله دانیم (اردو)

(۱) باریک بقول آصفیہ۔ فارسی۔ پتلا۔ نازک (۲) بارک اللہ۔ بقول آصفیہ۔ دعا لغوی معنی خدا برکت دے۔ آفرین۔ شاباش۔ کیا کہنا ہے۔

بارکاب توخاک است مقولہ۔ صاحب بحر عجم گوید کہ یعنی ہنگام سواری رام و مطیع تو ہست۔ صاحب مؤید بادی اینست و برای این معنی از کلام انوری استناد کردہ (۵) تبارک اللہ ازین آب سیر و آتش نعل ؛ کہ بارکاب تو خاک است با عنانت ہوا ؛ صاحبان اند و ہفت نقل نگارش **مؤلف** عرض کند کہ حاشا کہ چنین باشد ہمہ محققین بالا از ہمین یک شعر انوری این مقولہ را پیدا کردہ اند و فی الحقیقت مقولہ نیست۔ انوری در مدح اسپ ممدوح گوید کہ او آب سیر و آتش نعل است کہ بارکاب سوارش خاک می آید یعنی غبار و باعنان او ہوا می دود یعنی انتہائے تعریف تیز گامی است انوری چار عنصر را درین شعر جمع کردہ است بضمن تعریف اسپ ممدوح آنانکہ باستناد این شعر مقولہ عجم بمعنی خاص قائم کردہ اند لطف سخن ندارند حیف است کہ چرا مقولہ دیگر را فروگذاشتند یعنی (باعنان تو ہوا ست) کہ ہمین شعر انوری برائے آن ہم بکار می خورد۔ محققینی کہ ذوق زبان ندارند نتیجہ تحقیق شان ہمین است و بخیال ما ہیچ است و ہیچ۔ ایجاد صاحب مؤید است کہ از کلام قدما چہ خوش مقولہ پیدا کردہ فتامل (اردو) گھوڑا تیز اسطبع ہے۔

بارکاب محمد عنان در آر مقولہ۔ صاحب ہفت بحوالہ اصطلاح الشعرا گوید و صاحب اند با او گوید کہ یعنی از محمد صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم باش و فرماید کہ در

فرہنگی دیدہ شد (باسایۂ رکاب محمد عنان درآر) مؤلف عرض کند کہ اگر این عبارت ریختۂ کلک یکی از متقدمین یا متاخرین یا معاصرین فارس باشد باستناد می توانیم گفت کہ (بارکاب کسے عنان درآوردن) یا (باسایۂ رکاب کسے عنان درآوردن) کنایہ باشد از پیروا بودن وبس۔ للہ العجب۔ محققین ہند نژاد در تالیف فرہنگہا چہ مایہ تعب برداشتہ اند و مصادر اصطلاحی را مقولۂ انگاشتہ و بصراحت معنی چہ علم ہا افراشتہ حزبین نیست کہ صاحب انند بارکاب صاحب ہفت عنان درآوردہ و بے تحقیقت نبردہ۔ فتامل۔ (اردو) کسی کا پیرو ہونا۔

بارکردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف گوید کہ (۱) بمعنی تہیۂ سفر کردن کہ در وقت رحیل بار می کنند و این متعلق بمعنی اول کلمۂ بار است (شریف سبزواری ؎)

در زلف چین فگند و مرا بر دل زدست ۔ چون شام بشکند سفری بار می کند ۔ و

(۲) بمعنی مغشوش کردن ہم بحالت اضافت بسوے طلا یا نقرہ یا مشک و امثال آن متعلق بمعنی یازدہم کلمۂ بار (حکیم ازرقی ؎) شنیدہ ام بحکایت کہ بار مشک کنند ۔ ازان جگر کہ ز آتش بدو رسیدہ اثر ۔ بزلف مشک فروش است دلبرم لیکن ۔ ز زمن بجاے جگر خواستہ است خون جگر ۔ و (۳) بمعنی آب کردن و کنایہ از باریدن متعلق بہ معنی بست و نہم کلمۂ بار (استادے گوید و صاحب جہانگیری بذیل کلمۂ بار نقل کند ؎) اگر باران جود او کند بار ۔ ز زمین پر سیم و زر گردد چو عبہر ۔ (اردو) تہیۂ سفر کرنا (۲) کسی چیز میں آمیزش کرنا۔ (۳) برسنا۔

(الف) **بارکش** (ب) **بارکشادن** (ج) **بارکشودن** (د) **بارکشیدن**

اصطلاح۔ (الف) بقول بحر (۱) کسیکه غمخواری مردم کند و (۲) متحمل آزار باشد و مظلوم و (۳) صحنک کلان و (۴) طناب بزرگ صاحبان مؤید و ضمیمهٔ برهان و هفت و انند بذکر هر چهار معانی بالا گویند که (۵) آنکه بارهای گران بردارد بهار بذکر این از معنی ساکت مؤلف عرض کند که (۶) امر حاضر است از (د) و بهر پنج معانی بالا اسم فاعل ترکیبی است و معنی بمجم حقیقی باشد و دیگر هر چهار معانی مجازان مخفی مباد که معنی اول و دوم متعلق است با معنی هفدهم کلمهٔ بار و معنی سوم متعلق به معنی شانزدهمش که صحنک کلان هم حامل ماکولات است و نسبت معنی چهارم عرض می شود که طناب بزرگ هم حامل بار خیمه باشد متعلق به معنی اول کلمهٔ بار حیف است که محققین بالا

سند استعمال هر یک اصطلاح پیش نکر دند (میر معزی ۵) بار بسیار و بارکش اندک ؛ چاکران بیش و مرکبان کم و کاست (انوری ۶) بارکش انوری که بارگر اوست ؛ زرین تبرسد هزار بار کند ؛ و (ب) و (ج) بقول صاحب بحر بمعنی فرود آمدن بجائی بغرو کش کردن مؤلف گوید که هر که بجائی قیام کند سامان خود در انجامی کشد متعلق است بمعنی اول کلمهٔ بار (نظامی ۵) پای درین بحر نهادن که چه ؛ بار درین موج کشادن که چه ؛ (قاآنی ۵) دو هفته پیشتر از آنکه پادشاه ختن ؛ ز برج حوت بکاخ حمل کشاید بار ؛ (ولہ ۵) حاجی شود هر آنکه بدانجا کشید رخت ؛ ناجی شود هر آنکه در آنجا کشود بار ؛ و (د) بقول بهار معروف و مؤلف گوید (۱) باربرداشتن و بار بر سر و دوش گرفتن متعلق به معنی اول کلمهٔ بار (صاحب

ے) از گرانان ہر کہ چون عنقا گرانجانی کشید ؛ بار کوہ قاف بتواند بآسانی کشید ؛ و (۲) متحمل آزار شدن و تکلیف کشیدن متعلق بمعنی ہفدہم کلمۂ بار (انوری ے) نوبنو ہر روز بارے می کشم ؛ بار نبود چون زیارے می کشم ؛ بار او نتوان کشید از ہجر وصل ؛ پس مرا این بس کہ بارے می کشم ؛ و (۳) پرداخت کردن و ناز کشیدن و این ہم من وجہٍ متعلق بہ معنی ہفدہم کلمۂ بار است کہ ناز برداری ہم تکلیف رسان باشد (انوری ے) بار بندہ کہ کشد جز کہ خداوند کریم ؛ ناز حسان کہ کشد جز کہ رسول مختار ؛ (اردو) (الف) (۱) غمخوار بقول آصفیہ۔ ہمدرد۔ غمگسار۔ دکھ درد کا ساتھی۔ (قناعت ے) کھویا غم فراق نے دل سے جہان کا غم ؛ غم ہی ہمارے واسطے غمخوار ہو گیا ؛ (۲) تکلیف کا متحمل۔ مظلوم۔ (۳) بڑی صحنک۔ مونث (۴) خیمہ کی بڑی رسی۔ طناب۔ مونث (۵) بارکش۔ بقول آصفیہ۔ فارسی اسم مذکر بوجھ اٹھانے والا (۶) مصدر (د) کام۔ بار اٹھا (ب) و (ج) مقام کرنا۔ بقول آصفیہ۔ ٹھہرنا۔ قیام کرنا۔ ڈیرہ ڈالنا۔ اترنا۔ فروکش کرنا۔ ٹھیرانا۔ اتارنا (د) (۱) بوجھ اٹھانا (۲) تکلیف کا متحمل ہونا۔ تکلیف اٹھانا (۳) پرداخت کرنا۔ ناز اٹھانا۔

بار کشیدن خاطر استعمال۔ ملول شدن خاطر باشد (سانک کاشی ے) از جنبش باد خاطرم بار کشد ؛ آشفتگی از نسیم گلزار کشد ؛ (اردو) خاطر پر بار ہونا۔

بارگان اصطلاح۔ بقول شمس باکاف فارسی و رائے موقوف حوضی خورد کہ آب گندہ دران در آید مؤلف عرض کند کہ محققین فارسی زبان ازین اصطلاح ساکت اند

(۲۰۹۵)

وحیف است کہ سند استعمال پیش نشد اگر گیر آید
توانیم عرض کرد کہ متعلق بمعنی نوزدہم کلمہ باد
باشد و گان بمعنی لائق و سزاوار پس معنی
لفظی این جائی کہ لائق آب گندہ باشد
بعضے از معاصرین عجم متصدیق این گفتند و
بعض شان ساکت ولیکن خلاف قیاس
نیست کہ اصل این (بارخان) باشد بمعنی
خانہ مغتسلات وجا دارد کہ این را مبدل
بارگین گوئیم کہ بہ ہمین معنی می آید تحتانی بدل
شد بہ الف ہمچون بر معان و ارمغان۔
(اردو) وہ مختصر حوض جو غلیظ اور گندہ
پانی جمع ہونے کے لئے بناتے ہیں۔ مذکر۔
صاحب آصفیہ نے چوبچہ پر فرمایا ہے کہ
اس کی اصل (چاہ بچہ) ہے۔ اسم مذکر۔
گندے پانی کا گڑھا۔

بارگاہ اصطلاح۔ بقول برہان وجامع
بروزن چارگاہ خیمۂ پادشاہان وسلاطین

باشد و جائے رخصت و اجازت و شکم
حیوانات مادہ۔ صاحب ناصری فرماید کہ
(بارگاہ و بارگہ) خانہ و خیمۂ پادشاہ است
کہ لشکر و سپاہ وغیرہ بسلام آیند و آن
معروف است و فرماید کہ شکم حیوانات
مادہ کہ حاملہ شدہ اند۔ صاحب سروری
نسبت معنی اول الذکر خوب تعریفی کردہ کہ
محلی باشد کہ ملوک و سلاطین بار مردم دہند
صاحب مؤید نسبت معنی مذکور فرماید کہ نوعی
از خیام مراتب سلاطین و ملوک و نسبت
معنی مابعد الذکر گوید کہ جائے بار دادن و
فرمودہ کہ سینۂ زنان ہم و در بعض نسخ مؤید
نسبت معنی آخر الذکر (جلے بار دار زن)
نوشتہ و صاحب رشیدی گوید کہ (بارجا) و
(بارگاہ) و (بارگہ) ہر سہ بمعنی جائی کہ بار عام
دہند۔ خان آرزو در سراج بحوالۂ قوسی فرماید
کہ خصوصیتی با خیمہ ندارد و بزبان حال دیوانخانہ

عبارت از انست و نسبت بمعنی آخر الذکر گوید کہ بمعنی شکم حیوانات ہم و ظاہر امجاز است بہار گوید کہ مرادف (بارجائے) کہ گذشت مؤلف عرض کند کہ (۱) معنی لفظی این جا بار یابی سلاطین و مراد از دیوانخانۂ شاہی و آنچہ بعضے محققین خیمہ را درین داخل کردہ اند مخصوص باشد بخیمۂ کہ سلاطین در سفر باغراض بارگاہ قائم کنند و این متعلق است بمعنی سوم کلمۂ بار و (۲) رحم اعم از ینکہ رحم انسان باشد یا حیوان کہ مقام حمل است و متعلق بہ معنی پانزدہم کلمۂ بار و آنچہ صاحب مؤید (۳) سینۂ زنان را بارگاہ گوید قیاس بعید است و مجاز مجاز دیگر کسے از محققین فارسی زبان با او نیست اگر سند استعمال پیش شود تو انیم گفت کہ نظر بر گنبد بارگاہ استعارہ باشد بدین معنی (الوزی ۱۲) سیر ستارگان فلک نیست در بروج ۔ بر گوشہائے کنگرۂ بارگاہ تست ۔ (ولہ ۱۳) آستان تو چرخ را سعد ۔ بارگاہ تو خلق را محراب ۔ و بہ تحقیق ما (۴) استعارہ باشد از عماری کہ عماری ہم مقام بار است ۔ سند این بر (بارگاہ بر پیل بستن) می آید و (۵) بہ معنی مطلق خیمہ ہم بہ مجاز و سند این در ملحقات بر (بارگاہ زدن) مذکور شود ۔

(۲۰۰۰) (۲۰۰۱)

۔ (اردو) (۱) بارگاہ دیکھو بارجا (۲) رحم بقول آصفیہ ۔ عربی ۔ اسم مذکر ۔ بچہ دان (۳) عورتون کا سینہ ۔ مذکر ۔ چھاتیان ۔ پستان ۔ (۴) عماری ۔ بقول آصفیہ ۔ عربی ۔ اسم مؤنث ۔ ہاتھی کے اوپر کی رتھہ جو اسکے پیٹھ پر بیٹھنے کے واسطے رکھتے ہین ۔ (۵) ڈیرا خیمہ ۔ مذکر ۔

بارگاہ آراستن (مصدر اصطلاحی) صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف گوید کہ بمعنی آراستہ کردن بارگاہ

وکنایہ از دربار کردن و برآمدن دربارگاہ باشد مخصوص بہ سلاطین (قاسم گونابادی ؎) خدیو جم آئین دارا پناہ ؛ برآراست در اصفہان بارگاہ ؛ (اردو) بارگاہ آراستہ کرنا۔ دربار کرنا۔ دربار میں برآمد ہونا

بارگاہ افراشتن (مصدر اصطلاحی) صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف گوید کہ بپا کردن خیمہ بارگاہ باشد وکنایہ باشد از رونق افروز شدن و برآمد شدن (قاسم گونابادی ؎) چو افراشت در عجد دان بارگاہ ؛ جہان تیرہ گشت از غبار سپاہ ؛ (اردو) خیمۂ بارگاہ کو قائم کرنا۔ رونق افروز ہونا۔ برآمد ہونا

بارگاہ بر پیل بستن (مصدر اصطلاحی) کنایہ باشد از سوار شدن سلطان بر عماری و بارگاہ در اینجا استعارہ باشد از عماری یعنی چون عماری بر پیل بندند علامت برآمدن پادشاہ در عماری و بار دادن است (عبد اللہ ہاتفی ؎) بہ بندند بر پیل نر بارگاہ ؛ در آرند جنبش باین کارگاہ ؛ صاحب آصفی باستناد ہمین سند۔ مصدر (بارگاہ بستن) قائم کردہ گوید کہ بمعنی بار کردن آن است عجب است از تحقیق او (اردو) بادشاہ کا عماری میں برآمد ہونا۔

بارگاہ زدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ گوید کہ بمعنی بر پا کردن خیمہ باشد (حافظ شیرازی ؎) بیا ساقی آن جام چون مہر و ماہ ؛ بدہ تا زنم بر فلک بارگاہ ؛ مؤلف گوید کہ بر اصطلاح بارگاہ غرض کردہ ایم کہ تخصیص آن بادیوانخانہ و خیمہ ملوک باشد کہ باغراض بار یابی خلق در سفر زنند) ولیکن در اینجا مجازاً بمعنی مطلق خیمہ مستعمل (اردو) خیمہ بر پا کرنا۔ ڈیرہ لگانا۔

بارگاہ ساختن استعمال۔ محل بار یابی

قائم کردن است صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت (سعدی شیرازی ؎) منعم بکوہ و دشت و بیابان غریب نیست ؛ ہر جا کہ رفت خیمہ زد و بارگاہ ساخت ؛ (اردو) بارگاہ قائم کرنا۔ بارگاہ بنانا۔

بارگاہ کشیدن استعمال۔ بقول صاحب آصفی بر پا کردن خیمہ و بہ تحقیق ما مرادف بارگاہ افراشتن (کمال خجندی ؎) در ہمت گدائے تو باشد فرو منوز ؛ بر عرش اگر کشند شہان بارگاہ را ؛ (اردو) دیکھو بارگاہ افراشتن ؛

بار گذاشتن استعمال۔ صاحب آصفی بحوالۂ بہار ذکر این کردہ گوید بار گذاشتن بر چیزی است و سندی پیش نکرد و بہار ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی بار دادن و اجازت دادن است یعنی اجازت باریابی عطا کردن (ظہوری ؎) بار نگذارد دربہ خلوت سرائے وصل یار ؛ گرچہ خود خوبان سر انگشت طلب بر در زنند ؛ (اردو) دیکھو بار دادن کے پہلے معنے ۔

بار گرفتن مصدر اصطلاحی۔ بقول وارستہ و بحر و آصفی و بہار (۱) آبستن شدن مؤلف عرض کند کہ این متعلق است بہ معنی پانزدہم کلمۂ بار و این معنی بحالت اضافت یا نسبت بسوے زن حاصل شود (بدیعی سمرقندی ؎) بار گیرند از نسیم نطق تو ابکار باغ ؛ ہمچنان کز روح قدسی دختر عمران گرفت او بہ تحقیق ما (۲) بمعنی بار بر سر یا پشت یا گردن گرفتن یعنی متحمل بار شدن و متعلق بہ معنی اول کلمۂ بار (امیر معزی ؎) نہاد نامۂ مہرت زمانہ بر تارک ؛ گرفت بار قبولت ستارہ بر گردن ؛ و (۳) بار ور شدن۔ بحالت اضافت یا نسبت

(۲۰۷۳)

(۲۰۷۴)

بسوے درخت یا اجزائے آن و در اینجا کلمۂ بار متعلق بمعنی دہم اوست کہ گذشت (ثنائی مشہدی ؎) درخت خشک سخا کز ثمر شود رومان بود ہ بروزگار امیر کبیر بار گرفت ؎ (انوری ؎) بیخ اقبال باز نشو نمود ہ شاخ انصاف باز بار گرفت ؎ و (۴) نتیجہ حاصل کردن و کامیاب شدن و این متعلق است بمعنی سوم کلمہ بار (انوری ؎) تا بیایش ستارہ خار سپرد ہ تا بدستش زمانہ بار گرفت ؎ (اردو) (۱) حاملہ ہونا۔ (۲) بوجھ اٹھانا (۳) باردار ہونا (درخت کا) (۴) نتیجہ حاصل کرنا۔

بارگہ استعمال۔ مخفف بارگاہ است کہ گذشت بحذف پنجمش (انوری ؎) در بارگہت شیوہ حجاب گرفتہ ؎ بہرام فلک نظم حواشی خدم راہ ؎ (اردو) دیکھو بارگاہ۔

بارگی بقول برہان بفتح ثالث بروزن خانگی اسپ را گویند و بعربی فرس خوانند و بعضے گویند کہ نوعی از اسپ باشد و بعضے اسپ پالانی بارکش را گفتہ اند و (۲) بمعنی قدرت و توانائی ہم و (۳) روسپی و قحبگی را نیز گویند صاحب سروری بر اسپ و قسمی از اسپ قانع۔ صاحب مؤید بذکر معنی اوّل نسبت معنی دوم گوید کہ بمعنی اندازہ و قدرت و توانائی از اینجاست کہ (۴) اندازہ را از معنی دوم جدا کردیم و ہم او ذکر معنی سوم بحوالۂ زفانگو یا کردہ صاحب رشیدی ہم ذکر معنی اوّل کردہ صاحب جامع بذکر معنی اوّل و دوم فرمایند (۵) بمعنی دوستی۔ صاحبان ناصری و جہانگیری بر معنی اوّل قانع مؤلف عرض کند کہ اگرچہ صاحبان تحقیق صراحت حلیۂ لفظ نہ کردہ اند ولیکن سلسلۂ ردیف شان گوید کہ بکاف فارسی است و از کلام امیر خسرو

(۲۰۷۵)

ہم متصدیق این می شود (ط) مئی خور کہ بخشی زر و بارگی ؛ نہ آن می کہ آرد بخورنخوارگی
؛ (انوری ط) احباب ترا بزیر ران است ؛ ز اقبال تو بارگی و ادہم ؛ (فردوسی ط)
چو برتیزرو بارگی برنشست ؛ برفت اہرمن را بافسون بہ بست ؛ خیال ما اینست کہ بر لفظ
بار کہ بمعنی حمل بجای خودش گذشت کاف فارسی زیادہ کردند (بارگ) شد چنانکہ (مردہ ری
را (مردہ ریگ) کردند و این موافق قیاس است و پس ازان یای نسبت در آخرش زیادہ
کردہ (بارگی) اسپی را گفتند کہ بار کشد و مجازاً برای مطلق اسپ مستعمل شد و نسبت
معنی دوم عرض می شود کہ بار بمعنی خدای عزوجل وشان و رفعت بر معنی دوش گذشت
و بزیادت کاف فارسی (چنانکہ بالا مذکور شد) و یای مصدری در آخر برای معنی
قدرت و توانائی استعمال کردند ولیکن سند استعمال این پیش نشد۔ مشتاق سند باشیم
و حقیقت معنی سوم خبرین نباشد کہ بارہ بمعنی ہر چیز زشت است کہ می آید یای مصدری
در آخرش زیادہ کردند و بقاعدۂ فارسی ہای ہوز بدل شد بہ کاف فارسی پس بارگی
بمعنی حقیقی زشتی است و بمعنی مجازی قحبگی مستعمل شد۔ حیف است کہ سند استعمال این
ہم پیش نشد۔ طالب سند می باشیم و معنی چہارم را غیر از صاحب مؤید دیگر کسے از
محققین زبان فارسی ذکر نکرد ولیکن یکبارگی و دوبارگی کہ مستعمل است متعلق بہ ہمین
معنی۔ پس توانیم عرض کرد کہ بارہ بمعنی کرّت و مرتبت و نوبت می آید یای نسبت یا زائد
در آخرش زیادہ شد و ہای ہوز بقاعدۂ متذکرۂ بالا بدل شد بہ کاف فارسی حالا
باقی ماند حقیقت این اصطلاح بمعنی ششم۔ مخفی مباد کہ بارہ بمعنی دوست مستعمل ہمچو

(غلام بارہ) یعنی پسر دوست پس یائے مصدری بر و زیادہ کردند و بقاعدۂ فارسی ہائے ہوز را بکاف فارسی بدل کردند و بارگی بمعنی دوستی مستعمل شد۔ مشتاق سند باشیم (اردو) (۱) گھوڑا۔ دیکھو اسپ (۲) قدرت۔ توانائی۔ مؤنث (۳) زناکاری۔ بقول آصفیہ۔ اسم مؤنث۔ حرام کاری۔ زنا۔ بدکاری۔ (۴) دیکھو بارکے چوتھے معنے (۵) دوستی بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مؤنث۔ یارانہ۔ دوستانہ۔ یاری محبت۔ آشنائی۔ اتحاد۔

بارگیر اصطلاح۔ بقول برہان بارابع بہ تحتانی رسیدہ و برائے قرشت زدہ (۱) اسپ و شتر و امثال آن از برائے بارکردن و ارستہ بر مطلق اسپ قانع و بہار نقل نگارش صاحب بحر بر اسپ و شتر و امثال آن قناعت کردہ۔ صاحب جامع گوید کہ چاروا را گویند۔ صاحب ناصری فرماید کہ اسپ و شتر و امثال آن و عموماً بمعنی بارکش از حیوان و انسان و کشتی و امثال آن و صاحب بول چال کہ پابند محاورۂ معاصرین عجم است می فرماید کہ چاروائے بارکش را گویند۔ صاحب غیاث بر اسپ و شتر و گاو قانع۔ مؤلف عرض کند کہ جزین نیست کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی بارگیرندہ و بارکش۔ متعلق بہ معنی اول کلمۂ بار ترجمۂ حامل است مطلقاً و اسناد استعمال کہ بدست آمد مؤید این و چاروائے بارکش داخل ہمین معنی است و تخصیص اسپ و شتر نیست و آنانکہ بر مطلق اسپ و شتر وغیرہ قناعت کردہ اند سکندری خوردہ اند (حیاتی گیلانی ؎) تختش ہم از تحرک بادی فتد بخاک ۔۔۔ ہا ہنید بارگیر سلیمان ہم از ہواست ؛ (خاقانی ؎) زبان ثنا گر درگاہ مصطفیٰ بہتر ۔۔۔ کہ بارگیر سلیمان نکوتر است صبا ؛ (اردو) بوجہ اٹھانے والا (دیکھو بارکش) صاحب آصفیہ

نے بارگیر پر فرمایا ہے کہ بوجہ اوٹھانے والا جانور۔ لدو گھوڑا اونٹ وغیرہ

(۲) بارگیر۔ بقول برہان و بحر و جامع و مؤید بمعنی ہودج و عماری مؤلف گوید کہ چیف است کہ سند استعمال پیش نشد و باعتبار قول صاحب جامع کہ از اہل زبانست می توانیم کہ این را اسم فاعل ترکیبی گیریم و کنایہ از عماری کہ بار جلیس بر می دارد (اردو) عماری دیکھو بارگاہ۔

(۳) بارگیر۔ بقول برہان و بحر و جامع مادۂ ہر حیوانی۔ مؤلف عرض کند کہ چیف است کہ سند استعمال پیش نشد و باعتبار قول صاحب جامع کہ از اہل زبانست می توانیم عرض کرد کہ این اسم فاعل ترکیبی است بمعنی حمل گیرندہ متعلق بہ معنی پانزدہم کلمۂ بار (اردو) مادۂ حیوان۔ مؤنث۔

(۴) بارگیر۔ بقول خان آرزو و چراغ ہدایت حرفی کہ در کلام بے تامل و خواہ مخواہ آید و اکثر بر زبان جاری شود در اثنای گفتن و آن را تکیہ کلام گویند (تاثیر ۵) ہر جا کہ ہست بہمہ گو خوار و ابتر است چون حرف بارگیر زیادہ و مکرر است (دبہار (ذلہ بردارش) بر حرف بارگیر قانع و ہم او بر (حرف بارگیر) نقل عبارت خان آرزو کردہ کہ بالا مذکور شد و شعر محسن تاثیر ہم بہ سندش نقل کردہ۔ صاحب بحر ہم بر حرف بارگیر بہ نقل عبارت خان آرزو اینقدر افزاید کہ تنہا (بارگیر) بمعنی بند نیست چنانکہ بعض اعزہ گمان بردہ اند مؤلف عرض کند کہ با صاحب بحر اتفاق داریم۔ خان آرزو تسامح کردہ است (اردو) دیکھو حرف بارگیر۔

(۵) بارگیر۔ بقول برہان سواری بعاریت بہ کسے دادن و بقول مؤید اسپ و ستور و

وشتر کہ بعاریت برائے سواری دہند (غنیت
خان عالی در ہجو خواتین خان جہان بہادر
۵) مشغول بجو پدار و فراش ؛ مشغوف بہ
بارگیر و چیلہ ؛ و ارستہ بذکر این شعر گوید
کہ ظاہرا بدین معنی ہندیست و نیک چند بہار
بدون صراحت معنی نویسد کہ چیلہ ہم بدین معنی
است مؤلف گوید کہ چیلہ مرادف بارگیر نیست
چنانکہ بہار گفتہ بلکہ مفرس است بمعنی بندۂ خانہ زاد
و مرید و شاگرد و بارگیر اسم مفعول ترکیبی است
بمعنی رخصت و اجازت یافتہ شدہ برائے سواری
اسپ و کسی کہ منجانب مالک اسپ بر اسپ
سوار شود و خدمت بجا آرد۔ بمزد باشد یا بے
مزد متعلق بمعنی سوم کلمۂ بار و ہمین اصطلاح در
دکن ہم الی الان در لشکر مستعمل۔ مخفی مبادکہ واجب
تسامح کرد کہ بارگیر را بدین معنی لغت ہندی خیال
کرد (اردو) بارگیر۔ بقول آصفیہ۔ فارسی
اسم مذکر۔ وہ سوار جس کا ذاتی گھوڑا ہو۔

(۶) بارگیر۔ بقول صاحب بحر بمعنی نوکر و فرماید
کہ بدین معنی ہندیست صاحبان آصفی و انند
ہم ذکر این بدین معنی کردہ اند و ہر سہ محققین
بالا سکندری خوردہ اند استناد شان
از کلام خان عالی است کہ بر معنی پنجم گذشت
و آن بمعنی دیگر است۔ بارگیر را بمعنی عام نوکر
گرفتن غلط باشد۔ ما حقیقت این بر معنی پنجم
بیان کردہ ایم (اردو) نوکر۔ مذکر۔
(۷) بارگیر۔ بقول مؤید بمعنی بار را بگیر مؤلف
گوید کہ امر حاضر از مصدر (بار گرفتن)۔
(اردو) بوجھ اٹھا۔

بارگیری اصطلاح۔ صاحب رہنما بحوالۂ
سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار (۱) بہ معنی
باربستن نوشتہ۔ صاحب روزنامہ کہ ماخذش ہم
سفرنامہ مذکور است این را (۲) بمعنی
اسباب جہاز آوردہ مؤلف عرض کند کہ
حاصل بالمصدر (بار گرفتن است) و استعمال

معاصرین چنانکہ ہر دو محققین بالا ذکرش کردہ اند خلاف قیاس نیست کہ بار گرفتن بمعنی برداشتن بار بر پشت و سر و گردن گذشت پس مقصود از معنی اول باربرداری است کہ ہندیان عموماً سامان سفر را بار برداری گویند و معنی دوم خاص است (اردو) (۱) سامان سفر مذکر (۲) اسباب جہاز مذکر

بارگین بقول برہان و جامع بکسر رابع و سکون تحتانی و نون (۱) آبگیر و تالاب را گویند کہ درمیان شہر و اندرون دہ باشد۔ صاحب ناصری بر مطلق آبگیر و تالاب قانع۔ و بقول مؤید حوض بزرگ کہ در زمستان آب در وے جمع کنند و بتازیش فارقین گویند۔ صاحب سروری صراحت کاف فارسی کردہ و صاحب ہفت ہم این را بکاف فارسی آوردہ مؤلف عرض کند کہ کلمہ بار بمعنی آب بر معنی بست و نہش گذشت و گین مخفف آگین است بمعنی پر پس معنی لفظی این پر از آب و مراد از تالاب است بخیال ما تخصیص آبادی ضرورتی ندارد (حکیم حاذق ؎) حوض کوثر کہ مشرب الارواح است ؎ ناودانی ز بارگین من است ؎ (حکیم خاقانی ؎) خویشتن ہمجنس خاقانی شمار مند از سخن ؎ بارگین را ابر نیسانی شمار مند از سخا ؎ بعضے بر انند کہ سند خاقانی متعلق بمعنی دوم است کہ می آید (اردو) دیکھو آبگیر۔

(۲) بارگین۔ بقول برہان جائی کہ زیر آب حمام و مطبخ و امثال آن دران جمع شود۔ صاحب سروری فرماید کہ گوے کہ آب باران و حمام و امثال آن دران جمع گردد بقول صاحب جامع مرادف بالوعہ و صاحب غیاث بر بالوعہ فرماید کہ حوضی کوچک سر از اندرون فراخ کہ آب صحن خانہ و آب

مبرزدران جمع می شود صاحب ناصری گوید کہ این را منجلاب ہم گویند۔ خان آرزو در سراج آوردہ کہ این مرکب است از بارکہ بمعنی نجاست باشد وگین کلمہ نسبت بمعنی آبگیرے کہ آبہائے متعفن ونجس دران جمع شود صاحب رشیدی ہمزبانش مؤلف عرض کند کہ کلمۂ بارد ریجا بمعنی نوزدہم آوست وحقیقت گین بر معنی اول این بیان کردہ ایم پس معنی لفظی بارگین پر از نجاست وکنایہ از معنیٔ کہ صاحب جامع ذکرش کردو منجلاب ہم ہمین باشد (از ناصری ؎) غولے است حسودش بیابد ہمی غوکے است غنودش بیارگین بارگان کہ گذشت مبدّل این باشد (اردو) دیکھو بارگان۔

(۲۳) بارگین۔ بقول صاحب سروری خندق راگویند (حکیم فرخی ؎) بسی شہرہائیکہ برگرد ہریک ۔ ربض گہ بدو بارگین بحر اخضر ۔ مؤلف عرض کند کہ صراحت ماخذ بر معنی اول این کردہ ایم و این ہم کنایہ باشد۔ (اردو) خندق۔ بقول آصفیہ (عربی کندہ) اسم مؤنث۔ کھائی۔ وہ کھدی ہوئی زمین جو شہر کے چارون طرف ہوتی ہے۔ مؤلف عرض کرتا ہے کہ اس مین پانی بھر دیا جاتا ہے تاکہ دشمن آسانی کے ساتھ شہر پر قبضہ نہ کرسکے عموماً قلعون کے اطراف خندقین بنائی جاتی ہین۔

بارمان بقول برہان وناصری وسروری وجامع ورشیدی ومؤید وجہانگیری نام یکی از پہلوانان تورانست (فردوسی ؎) برفتند یکبارگی در زمان ۔ چو رہام وگودرز با بارمان ۔ مؤلف گوید کہ وجہ تسمیۂ این غیر ازین نباشد کہ مان

کہ بقول برہان بمعنی شبیہہ و مثل است مرکب شدہ است با کلمۂ بار منظر بر یکی از معانیش کہ گذشت یعنی لفظی این ہمچو حصار قلعہ باشد یا ہمچو شاخ درخت یا ہمچو آتشدان (اردو) بارمان ایک تورانی پہلوان کا نام تھا۔

(الف) بار منّت
(ب) بار منّت کشیدن

استعمال منّت باشد چنانکہ صائب گوید (ے) قد نہال خم از بار منّت ثمر است ؛ ثمر قبول مکن سرو این گلستان را ؛ صاحب آصفی ذکر (ب) کردہ از معنی سائلت مؤلف عرض کند کہ کنایہ از ممنون شدن است (جویائے کشمیری ے) بسکہ بار منّت زلفت کشید ؛ می گذارد ناف آہو بر زمین (اردو) (الف) بار منّت۔ بار احسان۔ اردو میں مستعمل ہے بمعنی احسان کا بوجھ مذکر (ب) احسان کا بوجھ اٹھانا۔

بارنامہ

اصطلاح۔ بروزن کارنامہ بقول برہان و بحر و ناصری و سروری و جامع و رشیدی و جہانگیری (۱) اسباب تجمّل و حشمت و بزرگی (حکیم سنائی ے) دین فروشی ہمی کہ تا سازی ؛ بار کی نقرہ خنگ و زین زر کند ؛ گوئی از بہر حرمت علمست ؛ این ہمہ طمطراق خنگ و سمند ؛ علم ازین بارنامہ مستغنیست ؛ تو برو بر بروت خویش مخند ؛ مؤلف عرض کند کہ بار بمعنی اول اوست و مراد از اسباب و نامہ بہائے نسبت منسوب بہ نام و نشان پس سامانی کہ منسوب بہ نام و نشان است۔ اسباب تجمّل و حشمت باشد مرکب توصیفی است و بفک اضافت مستعمل (اردو) سامان تجمّل و حشمت۔ مذکر۔ (۲) بارنامہ۔ بقول برہان و بحر و مؤیّد منّت نہادن بر کسے۔ صاحب سروری

وجامع وجہانگیری بر منت قانع (ص)
انوری لاف مزن قاعدہ بسیار منہ
بالغی طفل نہ جائے بہ بین ثمر اثر منحائے
بارنامہ نکشد بار خدائی کہ سپہر
از پائے رکاب پدرش گشتہ دونائے
مؤلف عرض کند کہ بارنامہ بمعنی پروانہ
باریابی بر معنی سوم می آید و درین شعر استعمال
ہمون معنی است۔ محققین نازک خیال بر
لطافت معنی شعر غور نکردہ نظر بر قرینہ کہ
پیدا است (بارنامہ) را بمعنی منت خیال
کردہ اند اگر مقصود شاعر از منت می بود
بہ آئین بہین در ینجا (بار منت) می نوشت
کہ مصدر کشیدن ہم بیرون از محاورہ نبود
حقیقت اینست کہ معنی لفظی (بارنامہ) ہیچ
تعلق با منت ندارد و ہیچ کنایہ بدون
تعلق با معنی حقیقی درست نمی شود شاعر گوید
کہ (بار خدائی یعنی ممدوح ما) کہ چنین ذی اقتدار
وعالی قدر است کہ پائے رکاب پدرش
پشت آسمان را دوتا کردہ است نمی تواند
کہ اجازت بار طلبد و بارنامہ پیش کند و محتاج
بارنامہ شود۔ ازین معنی این مقصود پیدا
می شود کہ چنین شخص ذی اقتدار منت کسی
نمی کشد ولیکن معنی منت از مجرد (بارنامہ
پیدا نیست۔ فتامل (اردو) منت عربی
اسم مؤنث۔ احسان۔
(۳) بارنامہ۔ بقول برہان و بحر و جامع
پروانہ و فرمان و رضا و رخصت دادن
بدخول خانہ سلاطین و بقول ناصری پروانہ
دخول خانہ سلاطین مؤلف در ینجا طرز
بیان صاحب ناصری را می پسندد کہ بہتر از
محققین اول الذکر است و این قلب اضافت
نامہ بار است و کلمہ بار در اینجا بمعنی سوم
اوست کہ بجایش گذشت سلاطین سلف
نظر بر اعتماد و اعزاز بعضے از اہل دربار

خود پروانہ می دادند کہ بوسیلۂ آن صاحب پروانہ اجازت عام می داشت دربار یابی و اجازت کسے طلب نمی کرد ہمون پروانہ را (بارنامہ) می گفتند وسند استعمال از کلام انوری برمعنی دوم این گذشت (اردو) باریابی کا پروانہ۔ مذکر۔

(۴) بارنامہ۔ بقول برہان و رشیدی نازش ومباہات وبقول ناصری نازش ومباہات کردن چنانکہ ہم او گوید (ے) زہے بارجائے تو دربار ہفتم پایہ ہمی روز بار از پے بارنامہ پس مؤلف گوید کہ معنی لفظی بارنامہ درین شعر ہم ہمانست کہ برمعنی سوم گذشت و فارسیان مجازاً بمعنی فخر ومباہات استعمال کردہ اند کہ کسے کہ پروانۂ باریابی دارد ناز کند بران وہمین پروانہ وسیلۂ مباہات باشد طرز بیان برہان و رشیدی بہتر از ناصری است کہ درینجا معنی مصدری نیست بلکہ بمعنی حاصل بالمصدر است (اردو) نازش بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مؤنث۔ حاصل المصدر۔ اترانا۔ ناز۔ فخر۔ (زکی ے) بے کسی ہے مری وجہ نازش ہوگیا محو تماشا کوئی ہے

(۵) بارنامہ۔ بقول برہان۔ بمعنی لقب نیک۔ صاحب رشیدی فرماید کہ اصح آنست کہ بمعنی برائے تازی وفارسی است چنانکہ بیاید وبقول سروری بحوالۂ تحفۃ السعادت۔ لقب نیک نہادن وخان آرزو در سراج باشیدی اتفاق دارد وبقول مؤید لقب نیک یابد نہادن۔ مؤلف گوید کہ طرز بیان محققین قابل غور است کہ معنی مصدری را بچہ عنوان ازین اصطلاح پیدا کردہ اند ونمی دانند کہ اسم جامد مرکب است جیف است کہ سند استعمال پیش نہ شد وآنچہ صاحبان رشیدی وخان آرزو این را بہ زائے منقوطہ وفارسی اصح دانند۔ خیال شان مبنی بر تبدیل باشد وبخیال ما معنی

لفظی این به های نسبت رفعت و شانے که
منسوب بنام است یعنی نام بلندے که لقب
باشد۔ اندرین صورت باید که کلمه بار را بمعنی
دوش گیریم که فارسیان بمعنی رفعت و شان
استعمال کرده اند و اگر کلمه بار را متعلق به معنی
سنگینی گیریم معنی لفظی این نتیجه منسوب به
نام باشد و کنایه از لقب کسے اعم از اینکه
نیک باشد یا بد و بلحاظ معنی اوّل الذکر بر قول
صاحب سروری بتخصیص نیک رامی پسندیم
که او صاحب زبانست و برائے تصفیهٔ این
مشتاق سند استعمال باشیم و ذکر (بارنامه
به زائے هوز) غیر از محقق هندو نژادیعنی صاحب
شمس دیگر کسے بدین معنی نکرد و هم او (پارنامه
به بائے فارسی و زائے هوز) و (پاچنامه به
بائے فارسی و جیم فارسی) هر دو را مرادف
گیرد۔ و صاحب برهان هم ذکر (پاچنامه به
با و جیم فارسی) و (پاژنامه به با و زائے فارسی

به همین معنی کرده و صراحت ماخذ هر یک بجائے
خودش کنیم و در اینجا همین قدر کافی است که
(بارنامه به رائے مهمله) را مبدّل یکی از اینها
نتوانیم خیال کرد که تبدیل جیم و زائے فارسی
با رائے مهمله خلاف قیاس است و (بارنامه
را که به زائے هوز می آید توانیم که مبدّل (پاچنامه
به با و جیم فارسی) گیریم که بحث کامل این
بر (بارنامه) می آید بالجمله ماخذ این خبر آن
نباشد که ذکرش بالا گذشت (اردو)
نیک لقب۔ مذکر۔

(۶) بارنامه۔ بقول برهان و بحر و جامع
و جهانگیری بمعنی تفاخر و غرور۔ صاحب
رشیدی بر تفاخر قانع و بقول مؤیّد تفاخر
کردن (شیخ ابوسعید ابوالخیر) غبر نفی
که ماه در چنبر اوست ۔ شیرین سخنی که شهد
در شکر اوست ۔ زان چندان بارنامه
کاندر سر اوست ۔ فرمانده روزگار فرمان

اوست ؎ (نجیب الدین جربادقانی ع)
چہ سگ بود کہ بہ پیش تو بار نامہ کند ؎ سپہر
دون کہ بسان پلنگ مغرور است ؎
مؤلف عرض کند کہ این را بمعنی غرور
گرفتن ہم از ان قبیل است کہ ذکرش بر
معنی چہارم کردہ ایم یعنی کسے کہ پروانۂ
باریابی حاصل کردہ است مغرور می باشد
بر قدرت خود کہ بدون استجازت از
کسے بوسیلۂ (بارنامہ) پیش شاہ می رود
پس بر سبیل مجاز (بارنامہ) را بمعنی غرور
استعمال کردہ اند و تفاخر را در اینجا دخلی
نیست کہ آن متعلق بہ معنی چہارم است کہ
گذشت (اردو) غرور۔ مذکر۔

(۷) بارنامہ۔ بقول برہان و بحر و جامع
بمعنی مدح و نعت۔ خان آرزو بذکر معانی
بیان کردۂ برہان و رشیدی فرماید کہ بمعنی
مدح و نعت خطاست بلکہ ہمان لقب
است کہ (بر معنی پنجم گذشت) لقب را لغت
خواندہ اند **مؤلف** بر اعتبار صاحب جامع
کہ صاحب زبانست عرض کند کہ اگر خان آرزو
نعت را تصحیف لقب خیال می کند۔ مدح
را چہ می گوید۔ بخیال ما (نامۂ بار) مرکب
اضافی است و (بارنامہ) قلب اضافت
آن باشد بمعنی نامۂ کہ شعرا ببارگاہ سلطان
می خوانند پس کلمۂ بار در اینجا بمعنی سوم است
یا بمعنی نامۂ شان و رفعت گیریم متعلق بمعنی
دوم کلمۂ بار و بہر دو صورت کنایہ باشد
از قصیدۂ کہ شعرا بمدح و نعت سلطان
خوانند و مجازاً بمعنی مدح و نعت استعمال
کردہ باشند۔ بائی حال بمشتاق سند باشیم
(اردو) مدح۔ نعت۔ مؤنث۔

(۸) بارنامہ۔ بقول رشیدی و سروری دفتر
کہ تجار تفصیل خرید خود دران نویسند **مؤلف**
بر اعتبار صاحب سروری کہ از اہل زبانست

عرض کند کہ قلب اضافت (نامۂ بار) باشد بمعنی تحریر سامان و کلمۂ بار در اینجا بمعنی اول اوست بمشتاق سند استعمال باشم (اردو) وہ فرد جس مین تجار اپنے خرید کئے ہوے سامان کی تفصیل لکھا کرتے ہین (اسم مؤنث)

بارنامہ کردن مصدر اصطلاحی یہ

تحقیق مؤلف بمعنی غرور کردن است سند این بر معنی ششم (بارنامہ) مذکور شد وحقیقت ماخذ این ہم بمد رانجا مذکور

(اردو) غرور کرنا۔

بارنامہ کشیدن مصدر اصطلاحی یہ

تحقیق مؤلف بمعنی تحقیقی است یعنی پروانۂ باربانی پیش کردن سند استعمال این بر معنی دوم (بارنامہ) مذکور شد وحقیقت ماخذش ہم بمد رانجا عرض کردہ ایم (اردو) پروانۂ باربانی پیش کرنا۔

(۲۰۷۷)

(۲۰۷۸)

بارنب بفتح نون۔ بقول مؤید وانند وہفت در فارسی زبان تخم شبت را گویند کہ بہندش سوا یا نامند۔ صاحب محیط بر شبت گوید کہ اسم عربی است بہ یونانی انیتون و فول طامون و فارو و بسریانی صرابلہ و بشیرازی شود و شوت و در انگریزی ڈل سیڈ و بہندی سوا و سویا گویند نباتی است معروف و تخم آن را (والان حورو) نام است و بہترین آن نرم تازہ خوشبو و شگفتہ است۔ گرم در آخر دوم و خشک در اول منضج اخلاط بارد و مسکن اوجاع و مفرق ریاح و منافع بسیار دارد (الخ) مؤلف عرض کند کہ دیگر محققین فارسی زبان ذکر (بارنب) نکردہ اند۔ کلمۂ بار درین اسم بسکون رائے مہملہ تقاضی آنست کہ لغت نب در فارسی زبان بمعنی شبت باشد عجب است کہ نب را در لغات فارسی و ترکی و عربی و سنسکرت نیافتیم و قیاس غالب ما این بود

کہ لغت ژند و پاژند باشد کہ بغفلت فارسیان ہمچو لغت ہای بسیار این زبان از کتب لغت حذف شد و تصدیق این از معاصرین زردشت می شود کہ نب بفتح نون در فارسی قدیم شبت را می گفتند و بارنب تخم شبت است (اردو) سویا کے بیج اس تخم کو سنسکرت مین سوا کہتے ہین ۔

بارندگی اصطلاح بقول انند بجوالۂ فرہنگ فرنگ مرادف باران ۔ دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد مؤلف گوید کہ حاصل بالمصدر باریدن است کہ یاے مصدری بر اسم فاعل بارندہ زیادہ کردند و ہاے مختفی بقاعدۂ فارسی بدل شد بہ کاف فارسی طالب سند استعمال باشیم (اردو) دیکھو بارش ۔

بارنگار اصطلاح ۔ بقول ناصری و انند بمعنی عارض درگاہ شاہ کہ از حضور و غیبت مردم خبر دہد و در العربی حاجب گویند مؤلف گوید کہ بارنویس ہم گویند کہ مرادف حاضری نویس است و بدین وجہ کہ این خدمت تفویض حاجب می باشد ۔ صاحب ناصری ترجمہ اش حاجب نوشت و معنی لفظی حاجب مانع باشد کہ منع بار کند بہ کسانی کہ اجازت بار ندارند (اردو) دربان ۔ بقول آصفیہ ۔ فارسی ۔ اسم مذکر حاجب ۔ دیکھو اتالیق ۔ اور بلحاظ معنی اصطلاحی حاضری نویس ۔ بارنویس ۔

بارنگ و بوے اصطلاح ۔ بقول مؤلف وانند و ہفت با آب و تاب و کر و فر و استعداد تمام ۔ مؤلف عرض کند کہ کلمۂ با در اینجا بمعنی مہ ہم اوست (اردو) با آب و تاب کہہ سکتے ہین ۔ اردو مین کلمۂ با بترکیب فارسی مستعمل ہے جیسے باحیا

باقاعدہ ۔ باوفا ۔

بارنہادن مصدر اصطلاحی ۔ بقول برہان وبحر ورشیدی وشمس وہفت (۱) کنایہ از زادن مؤلف عرض کند کہ این معنی پیدا می شود بصورت نسبت یا اضافت بہ زن متعلق بہ معنی پانزدہم کلمہ بار محققین بالا از سراج الدین قمری سند آرند (۲) زمانہ حاملہ اندہ ونشاط آمد ولیک بر دل اعدات بار بنہادہ مؤلف گوید کہ استناد غلط است وازین سند اصطلاح (۲) بادنہادن بر دل کسے پیدا می شود کہ بمعنی رنج وتکلیف رسانیدن بہ کسے است متعلق بمعنی ہفدہم کلمہ بار وچنین (۳) بار نہادن بر دوش وبدوش ولب بمعنی بار گرفتن وبرداشتن است صاحب آصفی بر (بار نہادن) گوید کہ بصلۂ بر بمعنی بار گذاشتن بر چیزی است مؤلف عرض کند کہ این تعمیم درست نباشد ومعنی دوم خلاف ادعاے اوست باقی حال این متعلق بمعنی اول کلمۂ بار (صائب) بار قتل خود بدوش دیگران نتوان نہاد پا در میان عشق باز ان کوہ کن مردانہ رفت (اردو) (۱) وضع حمل ہونا جنانا (۲) کسیکے دلکو تکلیف پہنچانا (۳) بوجہ اوٹھانا ۔ بوجہ رکھنا ۔

بارنہم اصطلاح ۔ بقول صاحب جہانگیری در ضمیمۂ خود کنایہ از عرش باشد دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد مؤلف گوید کہ حیف است کہ سند استعمال پیش نشد مخفی مباد کہ (بارہ نہم) بہمین معنی می آید ۔ پس جز این نباشد کہ ہاے ہوز آخرہ اش در کتابت حذف شد یا بہ تخفیف ہاے ہوز استعمال این کردہ اند معنی لفظی این قلعۂ نہم باشد وکنایہ از فلک نہم از قبیل بام نہم مشتاق سند استعمال باشیم (اردو) عرش دیکھو بادبان اخضر

کے دوسرے معنے ۔ جہان عرش کا بیان | بقول آصفیہ ہوا ہے۔

بارو بقول برہان وشمس وجامع وناصری بروزن جارو (۱) حصار وقلعہ را گویند صاحبان جہانگیری وسروری بر حصار قانع (منصور شیرازی ؎) بود بہ تحت قدم پاسبان قدر ترا ؛ فراز کنگر این ہفت حصن نہ بارو ؛ (جلال خوافی ؎) تا ترا جائے پائے بارو شد ؛ برج سیمین فزود بارو را (از ناصری ؎) بر قلۂ آن قلعہ کہ قدر تو نشیند ؛ از قلزم وقاف است بران خندق وبارو ؛ (ملا ہاتفی ؎) دوید ند بالا بہ بارو وبام ؛ کشید ند شمشیر بر قتل عام ؛ صاحب ناصری صراحت کند کہ این را (بارہ) بہ ہائے ہوز ہم گویند کہ می آید صاحب مؤید بحوالۂ رسالۂ علمی گوید کہ لغت ترکی است بمعنی دیوار حصار مؤلف عرض کند کہ صاحب کنز ہم کہ محقق ترکی زبانست ذکر این کردہ ومخفف ومفرس ہمین باشد بارکہ بر معنی بست وشمشیر گذشت (اردو) دیکھو بار کے چھبیسویں معنے ۔

(۲) بارو ۔ بقول رشیدی ہمان باروت وبارود کہ دارو ے تفنگ است وفرماید کہ این لغت در کلام قدما واکابر دیدہ نشد ومستحدث است خان آرزو در سراج فرماید کہ مخفف بارود باشد وگوید کہ تحقیق آنست کہ این لفظ سریانی است کہ بمعنی شورہ دران زبان استعمال کنند وآن را نمک چینی نیز گویند وچون جزو اعظم آن شورہ است بمجاز دارو ے تفنگ را گویند (صاحب سواء السبیل تصدیق این می کند) وباز فرماید کہ آنچہ صاحب رشیدی نوشتہ کہ این لغت در کلام قدما واکابر

دیدہ نشد (الخ) خبر از غفلت می دہد۔ مؤلف عرض کند کہ بارود لغت ترکی است چنانکہ صاحب کنز ذکرش کردہ و بارود مبدل و مغرسش کہ فوقانی بہ دال مہملہ بدل شود ہمچون زرتشت و زردشت و جا دارد کہ بارو را مغرس و مخفف بارود گیریم کہ فوقانی و دال مہملہ ہر دو تخفیف می شود چنانکہ راست و راس و زودتر و زوتر و ہمین لغت بارو بقول ساطع در ہندی ہم بمعنی بارود است و در سنسکرت بمعنی ریگ (اردو) بارود۔ بقول آصفیہ۔ ترکی۔ بارود۔ فارسی۔ اسم مؤنث۔ گندک شورے کوئیلے کا مرکب جس سے توپ۔ بندوق وغیرہ چھوڑتے ہین۔

بارو بند اصطلاح۔ بہ واو عطف بقول بہار و انند مصالح ہر چیز چون رشتہ برائے تسبیح و دوال و امثال آن برائے شمشیر و فرماید کہ در محاورۂ فارسی بند و بارہم گویند (ملا طغرا در قسمیہ ۵) بہ تسبیح شبنم کہ بے بارو بند ہا زگردش بود تا سحر بہرہ مند ہا مؤلف عرض کند کہ بمعنی ساز و سامان و آلات و ادوات باشد و بس کلمۂ بارو دریں جا بمعنی اول اوست کہ گذشت۔ (اردو) ساز و سامان۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ درستی۔ ترتیب۔ لوازمات۔

بارود بقول بہار و غیاث و انند مرادف (بارود۔ بدال) (۱) شورہ و آن را نمک چینی ہم گویند و (۲) بمعنی دارو ے تفنگ مجاز است زیرا کہ جزو اعظم آن شورہ و (بارو) کہ گذشت مخففش۔ صاحب شمس بذکر معنی دوم فرماید کہ این لغت در کلام قدما دیدہ نشد و گوید کہ بارود۔ بدال مثلہ۔ و صاحب رشیدی ہمرہ بانش

(مرزا عبد القادر قونی در ذکر تسخیر قلعہ
ﷺ) ہمین سوخت ہندو دران کارزار
چو باروت کاندر وے افتد شرار
(سعید اشرف در تعریف تیغ گوید ﷺ)
دشمنان را دادہ از یک جلوہ در باد فنا
خرمن باروت را کافی بود برق شرار
مؤلف عرض کند کہ ما بر لغت (بارو)
کہ مخفف ہمین است حقیقت (باروت)
را بمعنی دوم بیان کردہ ایم کہ لغت ترکی
وحقیقت این در سریانی ہم ہمدرانجا مذکور
شد۔ فارسیان شورہ را باروت نمی گویند
چنانکہ محققین بالا ذکرش کردہ اند بلکہ بمعنی
اوّل در سریانی زبان است نہ در فارسی
۔فارسیان استعمال این بمعنی دوم کردہ اند
صاحب برہان بر لغت شورہ صراحت کند کہ شورہ
کہ از ان باروت سازند و نمی گوید کہ مرادف
باروت است۔ فتامل۔ ما سعید اشرف

مازندرانی را از اکابر قدما دانیم۔ آنچہ
محققین بالا استعمال این را در کلام قدما ندیدند
نقص تلاش شان است وبس (اردو)
باروت۔ دیکھو بارو۔

باروت خانہ اصطلاح۔ بقول
بہار وانند خانہ کہ باروت دران نگہدارند
مؤلف گوید کہ قلب اضافت خانہ باروت
باشد حیف است کہ سند استعمال پیش نشد
(اردو) باروت خانہ۔ مذکر وہ مکان
جس مین باروت محفوظ کی جاے۔

باروچہ اصطلاح۔ بقول انند بحوالہ برہنگ
فرنگ مرادف پاروچہ کہ بہ باو جیم فارسی
می آید لغت فارسی است نوعی از ظرفی و
آوندے کہ دران گل ولاے می برند مؤلف
عرض کند کہ دیگر کسے از محققین فارسی زبان
ذکر این نکرد اگر سند استعمال پیش شود توانیم
قیاس کرد کہ اصل این باربچہ باشد بمعنی

ظرفی خورد کہ گل ولائے وبخاسات بوسیلۂ آن دور کنند از قبیل دریچہ یعنی دروازۂ خورد۔ بائے موحدہ بواو بدل شد چنانکہ آب و آو۔ مخفی مباد کہ این متعلق باشد بہ معنی نوزدہم کلمۂ بار و باید کہ واو را مفتوح گیریم واگر رائے مہملہ را مضموم وواو را ساکن گیریم معنی لفظی این حصار خورد باشد کہ بارو یعنی حصار گذشت وچہ کلمۂ تصغیر است پس حصار خورد کنایہ باشد از ظرفے کہ وضع ترکیبی آن محصور است یعنی این ظرف خاص دیوارے کوچک دارد واللہ اعلم حیف است کہ محققین بالا از حلیہ واعراب لفظ سکوت ورزیدہ اند (اردو) وہ چھوٹا ٹب یا ظرف جس مین میدا اور کیچڑ بھر کر لیجاوین۔

باروحی اصطلاح۔ بقول صاحب رشحات بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار بمعنی فرح بخش است وبقول صاحب بول چال بمعنی خوش فرا صاحب رشحات گوید کہ بمعنی دلکشا باشد۔ مؤلف عرض کند کہ کلمۂ بادر اینجا بہ معنی ہفدہم اوست کہ افادۂ معنی فاعلی دہد وروح بالفتح بقول منتخب لغت عربست بمعنی آسایش ونسیم ورحمت وتحفانی آخرہ زائد باشد پس معنی لفظی این چیز آسایش دارندہ یعنی فرح بخش ودلکشا۔ معاصرین عجم بر زبان دارند (اردو) فرحت بخش۔

بارود ہمان باروت است کہ حقیقت ماخذ وصراحت معنیش بر (بارو) و (باروت) گذشت۔ صاحبان برہان وشمس ورشیدی وجامع وناصری ذکر این کردہ اند (اردو) دیکھو باروت۔

بارور اصطلاح۔ بقول بہار وانند درختے کہ بار آوردہ (صائب ؎) بہ نخل بارور سنگ از درد دیوار می بارد چو اہل دل آمادہ شو صائب ملامت را بکار

کاشی ؎) نمیدانم نہالی راکہ نامش آرزو کردم ؛ شود روزی ز آب دیدۂ من بارور یا نہ ؛ (ظہوری ؎) بارورتر ز ما نہالی نیست ؛ ہمہ جا بردم تبر مائیم ؛ (انوری ؎) چمن بوستان نعمت تراست ؛ خاطرم آن درخت بارور است ؛ کہ ز مدح و ثنا و شکر و دعا ؛ دائمش شاخ و بیخ و برگ و براست ؛ مؤلف عرض کند کہ کلمۂ بار در اینجا بمعنی دہم اوست و کلمۂ ور بقول برہان وقتی کہ با کلمۂ ترکیب شود افادۂ معنی صاحب و خداوند و دارندہ می کند ہمچو دانشور و تاجور و بارور (الخ) پس معنی لفظی این صاحب بار (اردو) باردار۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ پھلا ہوا پھلدار۔ مؤلف عرض کرتا ہے کہ بارور بھی کہہ سکتے ہین۔

بارور شدن استعمال۔ بمعنی باردار شدن است حقیقت ماخذ این بر (بارور) بیان کردہ ایم (صائب ؎) بر نہال توقع صبا دوش بجان می لرزید ؛ این زمان بارور از میوۂ الوان شدۂ ؛ (ولہ ؎) ہر برگ سبز دامن پر سنگ می شود ؛ روزی کہ نخل طالع ما بارور شود ؛ (اردو) باردار ہونا۔ بارور ہونا۔ پھلنا۔

بارورنہ اصطلاح۔ بقول برہان وسرور وناصری وجامع وشمس وہفت بفتح ثالث وزائے ہوز ونون وسکون رابع نام نوائیست از موسیقی (منوچہری ؎) ساعتی سیوا تیز و ساعتی کبک دری ؛ ساعتی سرو ستاہ و ساعتی بارورنہ ؛ صاحب انند گوید کہ نزد اے فارسی ہم بہ نظر آمدہ مؤلف عرض کند کہ وجہ تسمیۂ این غیر ازین نباشد کہ کلمۂ بار در اینجا بہ معنی ہفدہم اوست و رورن بمعنی حقیقی است وہاے ہوز در آخر برائے نسبت باشد یعنی نوائے منسوب بہ یک رورن دارندہ یعنی

نوائی کہ از نے یک روزن دار برآید کہ مراد
از گلوست (اردو) ایک راگنی کا نام
فارسی مین (باروزنہ) ہے افسوس ہے کہ
اردو کا اصطلاحی ترجمہ معلوم نہ ہوسکا۔

بارہ روزہ اصطلاح۔ بقول برہان با
زائے ہوز بروزن پالودہ خوراک وقوت
ہر روزہ باشد وضروری ومایحتاج ہر
روزہ از جامہ وزیر جامہ وامثال آن
وجامۂ کہنہ نیز صاحب جامع فرماید کہ قوت
لایموت ومایحتاج ہر روزہ از جامہ وغیرہ
وبقول سروری مرادف (بادروزہ)
کہ گذشت۔ خان آرزو در سراج این را
مخفف (بادروزہ) گوید مؤلف عرض
کند کہ چنان باشد کہ آن مزید علیہ این است بہ
زیادت دال مہملہ (اردو) دیکھو بادروزہ
جس پر اردو ترجمہ موجود ہے۔

بارق بقول برہان وہفت وانند بروزن فاروق بلغت رومی سفید آب
قلعی را گویند مؤلف گوید کہ مقصود محققین بالا بذکر این لغت جز این نباشد کہ فارسیان
استعمال این در فارسی زبان کردہ اند حیف است کہ سند استعمال پیش نہ شد (اردو)
قلعی۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث۔ دیکھو ازیر۔

بارہ بروزن خارہ بقول برہان وناصری وجامع وسروری ورشیدی وواژہ
ومؤید وجہانگیری (ا) دیوار وحصار قلعہ وشہر صاحب بول چال ہم ذکر این کردہ
وصاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار آورہ (خاقانی ؎) از قلۂ قاف
سنگش آرند ہ بارہ زستارہ واگذارند ہ (زلالی ؎) قلعۂ قہقہۂ دہان کردہ ہ
تختہ پل بر درش زبان کردہ ہ بارہ از گہر کشیدہ بروہ زدہ قفلی زلعل بر در او ہ

(انوری ؎) بارہ بجوامد جہان ہمی کہ جہانرا ہا اسن کنون خود نگاہبان امین است ہا
مؤلف گوید کہ مبدل بارو باشد کہ در ترکی زبان بہمین معنی گذشت و ذکرش بمعنی بست و ششم
بار کردہ ایم و آو بہائے ہوز بدل شد چنانکہ آوسو و آوسہ پس بارہ بدین معنی
مفترس باشد و بہ تحقیق ما فارسیان این را بمعنی مطلق خانہ ہم استعمال کردہ اند بمجاز
(حسین ثنائی ؎) خانۂ عیش مرا بام و در آمد فرو ہا بارۂ صبر مرا رخنہ بدیوار شد ہا و بہ تحقیق
ما مجاز ا بمعنی مطلق قلعہ ہم آمدہ سند این از کلام انوری بر (بارۂ چرخ) می آید۔ (۲۰۷۹) (۲۰۸۰)
(اردو) دیکھو بار کے چھبیسویں معنے۔ گھر۔ مذکر۔ قلعہ۔ مذکر۔
(۲) بارہ۔ بقول برہان و ناصری و جامع و سروری و جہانگیری و سراج بمعنی کرت و
مرتبت و نوبت (خاقانی ؎) صد بارہ برآورند بہتر ہا صد بارہ زبارۂ سکندر
ہا (جمال الدین عبد الرزاق ؎) دگر بارہ چہ صنعت کرد با ما ہا سپہر سرکش فرتوت
رعنا ہا مؤلف عرض کند کہ بخیال ما ہائے ہوز در آخر این زائد است و این
مزید علیہ بار است کہ بمعنی چہارش گذشت (اردو) دیکھو بار کے چوتھے معنے۔
(۳) بارہ۔ بقول برہان و ناصری و جامع و سروری و رشیدی و وارستہ و جہانگیری
و سراج بمعنی دوست۔ ہمچو غلام بارہ یعنی پسر دوست خان آرزو در سراج بجوالۂ
قوسی گوید کہ بمعنی میل و شہوت نیز آمدہ در ینوقت بہ آنچہ میل کردہ شدہ ترکیب دہند
چنانکہ غلام بارہ و فرماید کہ زن بارہ و دختر بارہ بر زبان ترکیان است و در
فارسی مطلق نمی آید و از تحقیق کہ استاد شمس الدین محمد قیس در رسالۂ خویش نمودہ

چنان معلوم می شود که لفظ زن باره دوختر باره معقول است غایتش در زبان عجم متروک الاستعمال هم او گوید که اژدها باره وشب باره نیز آمده و فرماید که تحقیق آنست که باره مبدل واره حرف نسبت باشد مؤلف عرض کند که نه چنان است بلکه بقول برهان بمعنی صاحب وخداوند وهمین باشد معنی حقیقی باره همچو عشق باره که قلب اضافت باره عشق است بمعنی صاحب عشق (شرف شفرده ے) دلی که عشق نباز د زسنگ خاره بود ؛ چه دولتی بود آندل که عشق باره بود ؛ واز همین قبیل است هنر باره که قلب اضافت باره هنر است بمعنی صاحب هنر (از سروری ے) نه بخز مواهب تو در زمانه دانش دوست ؛ نه بخز مکارم تو در جهان هنر باره ؛ واز همین معنی حقیقی مجازاً دوست ومیل دارنده را هم گویند چنانکه غلام باره وزن باره وشاعر باره (سعید اشرف ے) بر دور او ز خیل غلامان بود حصار ؛ زین رو غلام باره توان گفت خواجه را ؛ - (فردوسی ے) شبستان مراو را فزون از صد است ؛ شهنشاه زن باره باشد بدست ؛ (مولوی معنوی ے) نیست شهرت طلب این خسرو شاعر باره ؛ تا زبیت وغزل و شعر روان بفریبم ؛ وگاهی مجازاً بمعنی منسوب هم مستعمل چنانکه ضحاک را فارسیان اژدها باره گویند واین در حقیقت بمعنی حقیقی است یعنی صاحب اژدها (نظامی ے) فریدون به آن اژدها باره مرد ؛ به آن قوت اژدهائی چه کرد ؛ نمیدانیم که خان آرزو چه طور ادعا کرد که زن باره در فارسی زبان مطلق نمی آید کلام فردوسی از نظرش نگذشته باشد (اردو) صاحب - دوست - منسوب -

(۴) باره - بقول برهان و ناصری و جامع و سروری و وارسته و مؤید و جهانگیری و سراج بمعنی حق و شان چنانکه در بارهٔ فلان یعنی در حق فلان و در شان فلان صاحب رشیدی گوید که درین تامل است چه باره در اینجا بمعنی باب باشد - مؤلف عرض کند که هیچ وجه تامل نیست آنچه محققین اول الذکر نوشته اند معنی حقیقی است و باب هم بمعنی باره و حق گذشت - اسم جامد فارسی زبانست (مومن حسین یزدی ؎) کس یاد نکرد از دل آوارهٔ من ؛ یک لطف نکرد یار در بارهٔ من ؛ (ملا محمد شهوری ؎) شهر هستی شد شهوری را خراب از هجر تو ؛ وقت آن شد کز کرم فکری کنی در باره اش ؛ (طالب آملی ؎) دانه ما بگلو خوشهٔ پروین دارد ؛ سعی دهقان نبود بیهده در بارهٔ ما ؛ (ظهوری) می توان یافت غرض تربیت رسوائیست ؛ کرد بی طاقتی این فکر که در بارهٔ ما ؛ (اردو) باره - بقول آصفیه - فارسی - اسم مذکر - باب - بابت - بمعاملہ - مضمون - حق - جیسے "فلان باره مین"

(۵) باره - بقول برهان و ناصری و جامع و جهانگیری بمعنی طرز و روش و قاعده و قانون خان آرزو در سراج فرماید که بمعنی نوع و قسم هم آمده چنانکه گویند "ازین باره حرفی مگوی" یعنی ازین قسم و نوع و باب - بهر دو معنی مرادف این است (فردوسی ؎) ازین باره گفتار بسیار گشت ؛ دل مردم خفته بیدار گشت ؛ مؤلف عرض کند که بخیال ما این معنی هم در اسناد متذکرهٔ بالا متعلق است بمعنی چهارم که گذشت و (ازین باره) در اسناد بالا بمعنی (متعلق باین) و (درین باب) باشد و بلحاظ معانی اول الذکر تشتاق

سند استعمال باشیم (اردو) دیکھو (آب) کے چوتھے معنے۔

(۶) بارہ۔ بقول برہان وجامع ورشیدی وجہانگیری مشروبی را گویند مست کنندہ کہ آنرا از آرد برنج وارزن وامثال آن سازند وبعربی نبیذ خوانند (مولوی معنوی ؎)

زنور عقل کل عقلم چنان دنگ آمد وخیرہ کزان معزول آمد خمر و بنگ و بارہ وشیرہ

خان آرزو در سراج گوید کہ بدین معنی مرکب است از بار کہ بمعنی ارزن گذشت کہ برائے بوزہ مہیا سازند وہائے نسبت مؤلف را بارائے خان آرزو اتفاق (اردو) وہ شراب جو خرما اور جو وغیرہ سے بناوین جسکو نبیذ کہتے ہین۔ مؤنث۔

(۷) بارہ۔ بقول برہان وجامع بمعنی ہر چیز زشت مؤلف عرض کند کہ کلمہ بار بر معنی یازدہش بمعنی غش گذشت وصراحت ماخذ ہم ہمدرانجا مذکور پس فارسیان ہائے نسبت در آخرش زیادہ کردہ بمعنی عام برائے ہر چیز زشت استعمال کردند وجا دارد کہ این را متعلق بہ معنی ہجدہم کلمہ بار کنیم کہ گناہ بسیار را گفتہ اند بہ ترکیبی کہ بالا مذکور شد حیف است کہ سند استعمال پیش نشد۔ قول صاحب جامع کہ از اہل زبانست اعتبار را شاید۔ مشتاق

سند استعمال باشیم (اردو) ہر بری چیز۔ مؤنث۔

(۸) بارہ۔ بقول برہان وناصری وجامع ورشیدی وجہانگیری بمعنی زلف۔ خان آرزو در سراج فرماید کہ بمعنی گیسو وجعد باشد مؤلف عرض کند کہ بار بر معنی ہفتمش بمعنی انبوہی وبسیاری چیزے گذشت وجا دارد کہ فارسیان بہ ترکیب ہائے نسبت در آخرش بہ معنی جعد وزلف استعمال کردہ اند کہ بر کثرت موے شامل می باشد (حکیم سنائی ؎)

ہر زمان مدعیٔ را زخم و رد ل خویش ہ تازہ خون پدر اندر خم ہر بارہ اوست ہ (اردو) زلف۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مؤنث۔ اُن بالون سے مراد لیتے ہین جو کنپٹی کے اوپر خوبصورتی کے واسطے حلقہ کی طرح موڑ لیتے ہین۔ بالون کی لٹ۔ کاکل۔ گیسو (آتش ؎) آئینے نے رخ انور پہ اجارہ باندھا ہ شانے کے حصہ مین جب زلف پریشان آئی ہ چوٹی۔ بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مؤنث۔ جعد۔ چونڈا۔ لمبے بال۔ گندھے ہوے بال۔ عورتون کے سر کے بال۔

(۹) بارہ۔ بقول برہان و ناصری و جامع و جہانگیری بمعنی گلہ و رمہ گاو و گوسفند و اسپ و امثال آن۔ صاحب رشیدی گوید کہ ظاہرا بدین معنے (پادہ) صحیح است بہاے فارسی و دال۔ خان آرزو در سراج گوید کہ بدین معنی ماخوذ از حصار است (یعنی معنی اول) چنانکہ جرگہ کہ بمعنی حلقہ است و بمعنی رمہ و گلہ آہوان نیز۔ مؤلف عرض کند کہ تعلق این بمعنی ہفتم کلمہ بار مناسب تر است کہ بمعنی انبوہی و بسیاری گذشت اندرین صورت معنی لفظی این بہاے نسبت منسوب بہ انبوہی و بسیاری باشد و آنچہ صاحب رشیدی اصل این پادہ بہ باے فارسی و دال مہملہ گوید قرین قیاس است کہ پاد بمعنی پاسبان آمدہ پس معنی لفظی این منسوب بہ پاسبان باشد یعنی چیزے کہ برائے آن گلہ بان یا باشد اندرین صورت بارہ را مبدل پادہ گیریم کہ باے فارسی بعربی و دال مہملہ بہ رائے مہملہ بدل شد چنانکہ (باددان) و (باردان) الاقل اقوی (اردو) ریوڑ۔ بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مذکر۔ بکریون کا گلہ۔ رمہ۔ دکن مین مندہ کہتے ہین جیسے بکریون یا بیلون کا مندہ۔

(۱۰) بارہ۔ بقول برہان و ناصری و جامع و شمس و سروری و رشیدی و وارستہ و جہانگیری و سراج بمعنی اسپ کہ بعربی فرس خوانند (استاد عنصری ؎) چو بدرہ مہر کند مہر اوست للشعرا ؎ چو بارہ داغ کند داغ اوست للمزوار ؎ (حکیم فردوسی ؎) پے بارہ کوچاند بجنگ ؎ نماید بران روی جنگی پلنگ ؎ صاحب مؤید فرماید کہ بہ معنی اسپ کہ بارگی نیز گویند۔ بہار گوید کہ اسپ تیز رو را گویند مؤلف عرض کند کہ این متعلق است بہ معنی اول کلمۂ بار و بترکیب بائے نسبت بارہ بمعنی منسوب بہ بار و کنایہ از اسپی کہ بار کشد و مجازاً برائے مطلق اسپ مستعمل دیگر ہیچ (اردو) دیکھئے اسپ

(۱۱) بارہ۔ بقول مؤید نام شہر۔ دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد بخیال مؤلف ہمان باشد کہ بر معنی بست و دوم کلمۂ بار گذشت غلطی کتابت۔ ہائے ہوز را در آخر این زیادہ کردہ باشد یا اگر شہرے دیگر ورائے آن موسوم بہ بارہ باشد ما از صراحت مزیدش قاصریم کہ محقق ہندنژاد صراحتی نکرد (اردو) ایک شہر کا نام بارہ ہے۔ صاحب مؤید نے کچھ نہیں بیان کیا کہ کہاں واقع ہے۔

(۱۲) بارہ۔ بقول مؤید بمعنی حجرۂ بالا مؤلف عرض کند کہ معاصرین عجم از ین ساکت و محققین فارسی زبان ہم ذکر این نکردہ اند بخیال ما مقصود مؤید غیر از معنی خانہ نباشد کہ ذکرش بر معنی اول این واز کلام حسین ثنائی استناد کردہ ایم طرز بیان محقق ہندنژاد خانہ را بالاخانہ کردہ عجبی نیست کہ از کلام انوری پیدا کردہ باشد کہ بر (بارۂ چرخ) می آید۔ (اردو) بالاخانہ۔ دو منزلہ۔ مذکر۔

(۱۳) بارہ۔ بقول مؤید بحوالۂ شرفنامہ بمعنی رشوت این را بائے فارسی ہم خواندہ اند **مؤلف** عرض کند کہ صاحب برہان ذکر این بہ بائے فارسی بہمین معنی کردہ اگر سند استعمال پیش شود توانیم عرض کرد کہ مبدل پارہ باشد کہ بائے فارسی با عربی بدل شد ہمچون تپ و تب و اسپ و اسب (اردو) رشوت۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث ناجائز مدارانہ

بارۂ آرد اصطلاح۔ بقول شمس طعامی کہ از آرد سازند و آن مخصوص مسافران و فقیران است دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد **مؤلف** عرض کند کہ خلاف قیاس نیست و معاصرین عجم بر زبان دارند قلب اضافت آرد بارہ و مراد از آرد برنج بریان کہ اکثر غربا از برائے زاد راہ با خود مہیا دارند و بعض متوسطین قدرے از شکر ہم با این آرد در می آمیزند تا بدیر محفوظ ماند و عند الاستعمال قدرے آب در و آمیختہ می خورند و معنی لفظی این آردے کہ برائے سفر مہیا کنند و بارہ در اینجا کنایہ باشد از سفر کہ منسوب بہ بار است و متعلق بہ معنی

اوّلش (اردو) ستو۔ بقول آصفیہ ہندی اسم مذکر۔ بھنے ہوے اناج کا آٹا جیسے اکثر پورب کے غربا ستو کھاتے اور موسم گرما مین عام آدمی چاول یا گیہون کے ستو گھولکر پیتے ہین **مؤلف** عرض کرتا ہے کہ غربائے دکن ستو سفر مین استعمال کرتے ہین اور مشہور غذائے اسفر ہے

بارہا خان آرزو در سراج گوید کہ بروزن پارسا (۱) بمعنی بارگاہ و ظاہرا بار جاست بجیم کہ بہ تصحیف ہا خواندہ اند صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ گوید کہ جمع بار باشد و (۲) بمعنی اکثر **مؤلف** گوید کہ طرز بیان صاحب انند بہتر از خان آرزو ست کہ معنی اوّل متعلق بہ معنی سوم کلمۂ بار و معنی دوم

متعلق بہ معنی چہار مش و بخیال ما تخصیص ازین
دو معنی نباشد کہ با علامت جمع باشد و با کلمۂ
بار مرکب و درست می شود برائے اکثر معانی کلمۂ
بار (صائب ۵) فیض یکرنگی تماشا کن کہ گلچینان
باغ ؛ بارہا از بال بلبل - دستۂ گل بستہ اند ؛
(انوری ۵) خطاست اینکہ ہمی گویم این طمع
نکنم ؛ کہ دست بر دطمع چند بارہا دارم ؛
و ما ہم در قصیدۂ گفتہ ایم (۵) تا چہ می بالد فلک
بر آب نیسان بہار ؛ ابر گوہر بار در دست
تو دیدم بارہا ؛ (اردو) (۱) بار کی جمع
مختلف معنون مین (۲) بارہا - بقول آصفیہ -
تابع فعل - کئی بار - اکثر - بہت دفعہ - بدفعات

بارہا گفتہ ام و بار دگر می گویم مقولہ
صاحبان خزینہ و امثال فارسی ذکر این کردہ
اند و از معنی ساکت - **مؤلف** عرض کند کہ
فارسیان این مقولہ را بجائی استعمال کنند کہ
چون کسے را برائے کردن کارے یا منع کارے
اصرار مقصود باشد (اردو) بارہا کہا ہون
اور پھر کہتا ہون (کہ ایسا نہ کرو) یا (اُس کام
کو ضرور کرو)

بارہ بند اصطلاح - بقول ناصری و انند
جائی کہ اسپ بندند و در عرف این زمان
اصطبل و طویلہ گویند و بارہ بند مخفف این
مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است کہ
بارہ بمعنی اسپ بجایش گذشت و بند امر حاضر
است از مصدر بستن پس بارہ بند اسم
فاعل ترکیبی است بمعنی اسپ را بند کنندہ
و کنایہ از مقامی کہ اسپ در انجا بستہ شدہ
(اردو) دیکھو اصطبل -

بارہ چرخ اصطلاح بمعنی بام چرخ باشد متعلق بمعنی
دوازدہم کلمۂ بارہ و جادارد کہ بمعنی قلعہ چرخ گیریم نظر
بر بلندی آسمان کہ قلعہ ہم بلند میباشد اندریصورت
باید کہ این را متعلق کنیم بمعنی اوّل بارہ (انوری ۵)
ملکی کہ در و عزم کردی ؛ گر بارہ چرخ حصار باشد

(اردو) بام آسمان۔ قلعہ آسمان کہ سکتے ہین۔ مذکر (ناسخ ؎) بیخودی مین آنکھ پڑ جاتی ہے جب خورشید پر ہے آسمان کو جانتا ہون اُس پری کا بام ہے ؎

بارہ کشیدن استعمال۔ بمعنی حقیقی دیوار وحصار کشیدن است متعلق بہ معنی اوّل کلمۂ بارہ (انوری ؎) وان کجا بارۂ کشید از اس ؎ قفل بیزار کرد از رزفین ؎ (اردو) حصار کھینچنا۔

بارۂ نہم اصطلاح۔ بقول برہان وبحر وشمس ورشیدی کنایہ از فلک نہم کہ فلک الافلاک باشد وآن را العربی عرش خوانند مؤلف گوید کہ کلمۂ بارہ دریجا استعارہ باشد از فلک حیف است کہ سند استعمال پیش نشد۔ خلاف قیاس نیست (اردو) دیکھو بادبان اخضر کے دوسرے معنے۔

باری بقول برہان بروزن جاری (۱) نامی است از نام ہائے خدائے تعالیٰ جل جلالہ وبقول جامع وجہانگیری بدین معنی لغت عربست مؤلف عرض کند کہ فارسیان بہ سکون تحتانی معروف استعمال این کردہ اند (قاآنی ؎) ز صافی آب ہر کا ریزد رجوے ؎ چو در قلب موحد نور باری ؎ (اردو) باری بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر۔ خاک سے پیدا کرنے والا۔ خالق۔ خدائے تعالیٰ۔

(۲) باری بقول برہان گاہے بر ملوک وسلاطین نیز اطلاق کنند مؤلف گوید کہ مجاز معنی اوّل باشد۔ دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد ومعاصرین عجم ہم بر زبان ندارند طالب سند استعمال باشیم (اردو) فارسیون نے لفظ (باری) کو مجازاً بادشاہون کے لئے بھی استعمال کیا ہے۔

(۳) باری۔ بقول برہان وجامع وناصری وجہانگیری نام قصبہ ایست در ہندوستان

صاحب سروری گوید کہ قصبہ در ہند کہ چندین ده بدو متعلق است و صاحب رشیدی فرماید کہ این قصبہ در حوالی آگرہ واقع خان آرزو در سراج گوید کہ اکبر آباد را نام است و آن شکارگاہ سلاطین ہند بود۔ (فرخی) آن شاہ عدو بند کہ بگرفت و بیفگند ہ گرگی و دژم شیری اندر رہ باری ؛ مؤلف عرض کند کہ کلمۂ بارہ بمعنی گلہ و رمہ چارپایان گذشت عجبی نیست کہ فارسیان بزمانۂ تاخت تاز در شاہ بر ہند این قصبہ را کہ در شکارگاہ کثرت درندگان بود ترکیب یائی نسبت در آخرش بدین نام خواندہ باشند (اردو) آگرہ۔ بقول امیر ایک شہر ہے دریائے جمن کے کنارے جسے اکبر آباد کہتے ہین۔ اسے اکبر پادشاہ دہلی نے بسایا تھا۔

(۴) باری۔ بقول برہان و جہانگیری دیوار قلعہ و حصار شہر۔ صاحب جامع بر حصار قلعہ قانع و بقول صاحبان سروری و رشیدی مطلق حصار۔ صاحب مؤید بحوالۂ رسالۂ علمی گوید کہ بدین معنی لغت ترکی است۔ خان آرزو در سراج فرماید کہ مبدل بارو است کہ واو بہ یا بدل شد مؤلف عرض کند کہ ضرورت ندارد کہ این را مبدل گیریم بقول صاحب کنز کہ محقق ترکی زبانست ہمین لغت در ترکی زبان بمعنی فصیل قلعہ آمدہ و قلعہ را ہم گویند صاحب لغات ترکی ہم این را بمعنی دیوار حصار گوید (اردو) دیکھو بارکے چھبیسوین معنے۔

(۵) باری۔ بقول برہان از برائے تقلیل و انحصار آید ہمچو القصہ و بہمہ حال و بہرحال۔ صاحب جامع بر الحاصل قانع صاحب سروری بحوالۂ نسخۂ وفائی فرماید کہ کلمۂ باشد کہ بر انحصار دلالت کند (انوری) روا نیست در عقل جز مدحت تو کہ چو مدحت ہمی بایدم کرد

باری ۱ صاحب ناصری گوید که در پارسی بجای علی الجمله عربی می آورند و سخن را بدان مختصر کنند و با آنکه در نظم و نثر شائع است در لغت فارسی نیاورده اند (ناصری ۵) گه پیر و کفریم و گهی رهبر دینیم ۲ باری چه توان کرد چنانیم و چنینیم ۳ **مؤلف** عرض کند که استعمال این به یای مجهول بمعنی آخر کار والغرض و بالجمله باشد طرز بیان برهان درست نیست ما با صاحب جامع و ناصری اتفاق داریم و معنی بهمه حال و بهر حال را می پذیریم (اردو) باری ۔ بقول آصفیہ ۔ فارسی ۔ تابع فعل ۔ آخر الامر ۔ آخر کار ۔ الغرض ۔ (۶) باری ۔ بقول برہان بمعنی مرتبہ یعنی یکباری و دوسہ باری ۔ صاحب سروری گوید که بمعنی یک وقتی و نوبتی صاحب سفرنگ نوشته که بمعنی تدریجی و هنگامی که لفظی پس از لفظی بیرون آید ۔ **مؤلف** عرض کند که به یای معروف است بمعنی نوبت و دور ۔ یای مصدری بر کلمه بار زیاده کرده اند که بمعنی چهارمش گذشت استعمال این در کلام قدما و متاخرین ندیدیم و از معاصرین عجم شنیدیم ۔ باعتبار صاحب سفرنگ توانیم گفت که فارسی قدیم است و قول صاحب سروری که از اهل زبانست اعتبار را شاید مشتاق سند باشیم (اردو) باری بقول آصفیہ ۔ اردو ۔ اسم مونث ۔ نوبت دور (۷) باری ۔ بقول برہان بمعنی گاهی و ایا می صاحب مؤید بحواله قنیه ذکر این کرده **مؤلف** عرض کند که محققین اهل زبان ازین معنی ساکت بخیال ما بمعنی گاه و بی گاه هم و تحتانی آخر مجهول باشد (مولوی معنوی ۵) بمیان این ظریفان بسر ع این حریفان ۴ ره بوسه گر نباشد بر سد کنار باری ۴ (قاآنی ۵) لیک بازم ز غنا بار گرانیست بدل ۴ باری از یاری تو بوکه سبک گردد و بار ۴ (اردو) کبھی ۔ بقول

آصفیہ۔ ہندی۔ تابع فعل۔ گاہ۔ گاہے۔ کسی نہ کسی وقت۔

(۸) باری۔ بقول برہان بمعنی کعبتین قلب دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این معنی نکرد **مؤلف** عرض کند کہ کعبتین بقول غیاث دو پانسہ باشد کوچک از استخوان مربع شش پہلو کہ بر پہلوے ہر یک پانسہ از یک تا شش عدد منقش کنند و بدان نرد بازند و قلب بقولش بالفتح بمعنی واژگون و برگردانیدہ شدہ و زر ناسرہ و غیر خالص پس مقصود صاحب برہان ازین اجمال بیان حجرین نباشد کہ پانسہ و واژگون را فارسیان باری گویند و این اسم جامد باشد پس تحتانی آخرہ معروف خوانیم و یائے نسبت دانیم کہ منسوب بہ بار است و من وجہ متعلق بہ معنی یازدہمش (اردو) الٹا پانسہ۔ اوندھا پانسہ۔ مذکر

(۹) باری۔ بقول برہان ہر چیزی کہ بر بار و سنگین باشد **مؤلف** گوید کہ مرادف وزنی بہ یائے معروف نسبت کہ بر آخر کلمۂ بار زیادہ کردہ اند متعلق بہ معنی اوّل کلمۂ بار دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد و معاصرین عجم بر زبان ندارند۔ طالب سند استعمال باشیم (اردو) وزنی۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ صفت۔ بھاری۔ ثقیل۔

(۱۰) باری۔ بقول صاحب مؤید بمعنی یکبار۔ **مؤلف** عرض کند کہ یائے مجہول وحدت بر کلمۂ بار زیادہ کردہ اند و متعلق بہ معنی چہارم کلمۂ بار (انوری ۵) کنون بارے بوصلت در پذیرم ۔ چو با این جملہ عیبم در خریدی ۔ (اردو) ایک بار۔ ایکدفعہ

(۱۱) باری۔ بیائے مجہول بمعنی یکبارگی و دفعتہً چنانکہ نظامی گوید (۵) چو دور آمد بخسرو گفت بارے ۔ کہ سیہ شیرے بداند رمز غرارے ۔ جا دارد کہ درین شعر باری را بمعنی دہمش

گیریم ولیکن معاصرین عجم معنی یکبارگی را پسند کنند
معنی مصرع دوم اینست که ناگاه دیدیم که سیه
شیری در مرغزارے بود۔ (اردو) یکبارگی
بقول آصفیه۔ فارسی۔ تابع فعل۔ دفعتہً۔
ایکا ایکی۔ اچانک۔ یکایک۔

باریا بقول شمس (۱) همان بوریا که
می آید و بقول صاحب ضمیمهٔ برهان (۲)
بمعنی اے باری تعالی و (۳) مردم صاحب
زرق و ریا را نیز گویند و نسبت معنی اوّل
فرماید که در عربی بوریا را گویند **مؤلّف**
عرض کند که بمعنی اوّل با الف ممدودهٔ آخر معرّب
بوریا باشد صاحب اندبر باریا ذکر این
کرده گوید که لغت عرب است و بمعنی دوم
باری را مرکّب کردند با الف ندا و بمعنی سوم
کلمهٔ با که بمعنی هذا هم اوست مرکّب شد
با لفظ ریا (اردو) (۱) چٹائی۔ بقول آصفیه
ہندی۔ اسم مؤنث۔ بوریا۔ حصیر۔ گھاس
یا کھجور کے پتّوں کا فرش (۲) اے باریتعالی
۔ اے خدا۔ (۳) ریاکار بقول آصفیه۔ منافق
۔ مکّار۔ دورنگا۔ فریبی۔

(الف) باریاب
(ب) باریافتن اصطلاح (الف) به
قول انند بحوالهٔ فرهنگ
فرنگ آنکه بحضور و دربار سلاطین دخل
دارد و (ب) بقولش بمعنی رخصت و دستوری
یافتن بحضور امرا و سلاطین۔ **مؤلّف** عرض
کند که کلمهٔ بار در اینجا بمعنی سوم اوست که گذشت
و (الف) اسم مفعول ترکیبی است (قاآنی
ے) آن فریدون اگرش کاوه نشاندی
بسریر ہا این فریدون ببرش کاوه نشاندی
یا (نبّاے ہروی ے) حال چون گویم مرا
در پیش جانان بار نیست ہا بار اگر یابم ز
خویش زہرهٔ گفتار نیست ہا (اردو)
(الف) باریاب۔ بقول آصفیه۔ فارسی۔
اجازت پانے والا۔ دربار اور کچہری میں

آنے والا (ب) دربار سلاطین مین رسائی حاصل کرنا۔ باریاب ہونا۔

بارے بہ ہیچ خاطر خود شاد مکنیم مقولہ صاحبان خزینہ و امثال فارسی ذکر این کردہ از معنی و محل استعمال ساکت۔ **مؤلف** عرض کند کہ فارسیان سرور را پسند کنند و ہمیشہ زندہ دلی را دوست دارند و ظاہر دلخوشی کنند مقولہ شان است کہ اگر سامان سرور ہم نباشد خود را شاد می کنیم بہیچ وکلمہ باری در اینجا بہ یاے مجہول معنی دہم اوست (اردو) (ع) زندہ دل غم سے بھی مسرور ہوا کرتے ہین یہ مقولہ مشہور مصرع قریب قریب اسی فارسی مقولہ کا ترجمہ ہے یعنی یہ ہے کہ ہمیشہ اپنے دلکو خوش رکھنا چاہیئے وجہ مسرت کچھ بھی نہو تب بھی مسرور رہنا چاہیئے

باریدن بقول بحر (۱) ریختن باران از ابر پے در پے و (۲) ہر چیز کہ بر ہم ریختہ شود (کامل التصریف) مضارع این بار دو متعدی این بار آمدن کہ گذشت صاحب موارد ہم ذکر ہر دو معنی کردہ گوید کہ بارش و بار و باران حاصل مصدر است و فرماید کہ (۳) بمعنی باراندن ہم آمدہ و (۴) ظاہر شدن **مؤلف** گوید کہ بار اسم مصدر است چنانکہ بر معنی بست و نہش بیان کردہ ایم و حقیقت بارش و باران ہم بجایش مذکور سند این بمعنی اول بر (باران باریدن) گذشت۔ سند معنی دوم در ملحقات می آید۔ (صائب ۵۳) نا امیدی می دہد اشکے کہ می باریم ما را بہ رزق قارون می شود تخمی کہ می کاریم ما را (کلیم ۵۳) بحیرتم چو دراز سفید باران نیست ما را چہ وجہاست کہ در چشم اشکبار من است ما را (عرفی ۵۴) از جام سینہ ام چو رود دست خونچکان ما را می بارد از رخش کہ ستمگارہ کسے است ما را **مؤلف** عرض کند کہ

در معنی سوم و چہارم ہم معنی پے در پے ظاہر می شود (اردو) (۱) برسنا۔ بقول آصفیہ ہندی۔ بارش ہونا۔ (لازم) (۲) افراط سے آمد ہونا جیسے روپیہ برس رہا ہے (۳) برسانا۔ متعدی (۴) برسنا بمعنی نمایاں ہونا جیسے انکی صورت سے شہد پن برستا ہے مؤلف عرض کرتا ہے کہ چوتھے معنی میں افراط ظاہر ہوتی ہے

باریدن امید مصدر اصطلاحی۔ پے در پے آثار امید ظاہر شدن و کردن است متعلق بہ معنی دوم و سوم باریدن (ظہوری ؎) ز اشک نا امیدی گرچہ دریا کردہ ام صحرا ؛ از ان ابرے کہ بر میدارد آب امید می بارد ؛ بہ محشر می برم از دولتش مژگان پرنم را ؛ سحاب چشم مشتاقان او امید می بارد ؛ (اردو) امید برسنا۔ برسانا۔ (۲۰۸۴)

باریدن پیکان مصدر اصطلاحی۔ پے در پے افگندن و افتادن پیکان از قبیل باریدن تیغ (ظہوری ؎) بہ گلخن می نشینم شعلہ خنجر می کشد بر من ؛ بگلشن می روم پیکان ز شاخ بید می بارد ؛ (اردو) پیکان برسنا۔ برسانا۔ (۲۰۸۵)

باریدن تعلق مصدر اصطلاحی بمعنی پے در پے ظاہر شدن تعلق متعلق بمعنی چہارم باریدن (ظہوری ؎) ز خرقہاے خرقہ می گریند بر حالت ؛ مخور بازی تعلقہا ازین تجریدی بارد (اردو) پے در پے تعلق ظاہر ہونا۔ تعلق برسنا۔ (۲۰۸۶)

باریدن تہدید مصدر اصطلاحی۔ پے در پے ظاہر شدن تخویف باشد متعلق بہ معنی چہارم باریدن و تہدید لغت عرب است۔ بقول منتخب بمعنی ترسانیدن (ظہوری ؎) بحرف صلح لب کرد آشنا از بہر خاطرہا ؛ ولیکن از نگاہش آنچنان تہدیدی بارد (اردو) پے در پے تخویف ظاہر ہونا۔ (۲۰۸۷)

تخویف برسنا۔

باریدن تیغ اصطلاح۔ بقول بحر پے در پے شمشیر زدن **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی لازم ہم یعنی پے در پے شمشیر افتادن کہ باریدن بمعنی لازم و متعدی ہر دو گذشت متعلق بہ معنی دوم باریدن حیف است کہ سند استعمال پیش نکرد ولیکن معاصرین عجم بر زبان دارند (اردو) تیغ برسانا تیغ برسنا

باریدن حسرت مصدر اصطلاحی۔ پے در پے ظاہر شدن حسرت متعلق بہ معنی چہارم باریدن (ظہوری ؎) گدائے عشقم از من حسرت جمشید می بارد ہجر اعظم گشتہ روشن بر شبم خورشید می بارد۔ (اردو) حسرت برسنا۔

باریدن خورشید مصدر اصطلاحی۔ کنایہ از بر آمدن خورشید باشد متعلق بمعنی چہارم باریدن۔ سند این بر باریدن حسرت

گذشت (اردو) آفتاب طلوع ہونا۔

باریدن زخم مصدر اصطلاحی ظاہر شدن زخم متعلق بمعنی چہارم باریدن (ظہوری ؎) مگر از نالہ خود مرہمی بر ریشہا بندم کہ زخم جان و دل از نغمہ ناہیدی بارد (اردو) زخم ظاہر ہونا

باریدن سنگ مصدر اصطلاحی پے در پے افتادن و افگندن سنگ باشد سند این بر معنی نہم کلمہ بار۔ گذشت (اردو) پے در پے پتھر برسنا۔ برسانا۔

باریدن شعلہ مصدر اصطلاحی بمعنی پیا پے افتادن یا افگندن شعلہ متعلق بمعنی دوم و سوم باریدن (قاآنی ؎) با دو دیدستی کہ ہمچون رعد آید در خروش با ابر دیدستی کہ ہمچون برق باشد شعلہ بار (اردو) شعلہ برسنا۔ برسانا۔

باریدن شکست مصدر اصطلاحی

(۲۰۸۷) (۲۰۸۸) (۲۰۸۹) (۲۰۹۰) (۲۰۹۱) (۲۰۹۲) (۲۰۹۳)

بمعنی پیاپے ظاہر شدن شکست متعلق بمعنی چہارم
باریدن (ملا ظاہر غنی ؒ) شکست از ہر
در و دیوار می بارد مگر گردون پُر زرنگ
چہرۂ ما ریخت رنگ خانۂ ما را ہ (اردو)
شکست برسنا شکست پیاپے ظاہر ہونا۔

باریدن عید مصدر اصطلاحی۔ کنایہ (۲۰۹۴)
باشد از ظاہر شدن مسرّت و این متعلق
است بمعنی چہارم باریدن۔ (ظہوری ؒ)
چرا رنگین نباشد عیش دہر از تیغ ناز او کہ
برسال و مہ از قربانیانش عید می بارد ہ (اردو)
مسرّت برسنا۔

باریدن فتنہ مصدر اصطلاحی۔ برپا (۲۰۹۵)
شدن فتنہ باشد (قاآنی ؒ) صد جعد تیر
بستہ بمژگان فتنہ زاے ہ صد قبضہ تیغ ہشتہ
در ابروے فتنہ بار ہ (اردو) فتنہ برپا ہونا

بارہ پز بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ (۱)
بمعنی خزان و فرماید کہ بہ بائے فارسی ہم آمدہ

و (۲) بقول بول چال معاصرین عجم دار السلطنت
فرانس را کہ (پیرس) نام دارد بارہ پز گویند
مؤلف عرض کند کہ اصل این بمعنی اوّل
(بارہ ریز) باشد اسم فاعل ترکیبی بمعنی ریزندۂ
بار و بار بمعنی برگ و گل و ثمر بر بمعنی دہش گذشت
پس یک رائے مہملہ بکثرت استعمال حذف شدہ
(بارہ ریز) شد و نسبت بمعنی دوم عرض می شود کہ
بائے فارسی (پیرس) را بدل کردند بموحدہ
چنانکہ تپ و تب و نخستانی بدل شد بالف
چنانکہ بریغان و ارمغان و سین مہملہ بدل شد
بہ زائے ہوز چنانکہ سماروغ و زماروغ و
تحتانی چہارم میان رائے مہملہ و زائے ہوز
زائد است برائے اظہار کسرہ چنانکہ نسبت
و بیست پس بارہ ریز بمعنی دوم مفرس باشد
(اردو) (۱) خزان بقول آصفیہ۔ فارسی۔
اسم مؤنث۔ پت جھڑ۔ بہار کا نقیض فصل خریف
کا وہ موسم جس مین درختون کے پتے جھڑ کر گر پڑتے

بین (۲) پیرس۔ پاے تخت فرانس کا نام۔ نذکر۔	معاصرین عرب نے اسکو باریس کہا ہے۔

باریقون بقول برہان بکسر ثالث وسکون تحتانی وقاف بہ واو رسیدہ وبنون زدہ بیونانی دوائی است کہ آن را شوکران خوانند وآن تخم بیخ رومی است واز تفت کہ از ولایت یزد است آورند وآنرا دورس تفتی گویند صاحب محیط بر باریقون حوالۂ شوکران کردہ وبر شوکران آوردہ کہ اسم عربی است وگویند یونانی وگویند بیونانی قوینن وقونیون وبہ رومی سقونیون وباریقون نامند وآن تخمہاست وبعربی بنج جبلی ورومی وبعجمی اندس حفوظ وبفارسی دورس وتفت وبفرنگی شبکنہ گویند وآن نباتی است برگ آن شبیہہ ببرگ خیار وبہترین آن کہ از موضع تفت بعضے گویند کہ آن اسم درخت خشخاش سیاہ است کہ رطوبت آن افیون باشد۔ سرد وخشک در سوم وگویند سرد در چہارم وخشک در آخر سوم وآن مخدر ومسکر است واز جملۂ افعال آن تنویم وجمود خون وقطع نزف الدم ومنافع بسیار دارد (الخ) مؤلف گوید کہ لغت رومی است (اردو) صاحب جامع الادویہ نے بنج تفت اور شوکران کا ذکر کیا ہے اور فرمایا ہے کہ بقول بعض موٹھ کی جڑ ہے۔ مہلک۔

باریک بقول بہار عجم (۱) نازک ولطیف چون کمر ولب وبارک مخفف آن (میر حسن دہلوی ؎) لب باریک تو زیر خط شبگون دیدم ؎ چون ہلالی کہ خبا نگاہ برون می آید ؎ و (۲) بمعنی کم در عرض چون راہ باریک مؤلف عرض کند کہ مقصود بہار غیر تنگی نباشد (طالب کلیم ؎) ہر کجا باریک شد راہت قدم از فرش

چارہ گر ار تار در پیش آید مضراب باش (۲) و (۳) بمعنی کم در عمق چون آب باریک و سیلاب باریک و محیط باریک (صائب ؎) از تواضع می توان مغلوب کردن خصم را ہ می شود باریک چون سیلاب از پل بگذرد ہ (ولہ ؎) نازک تر است از رگ جان گفتگوے من ہ باریک شد محیط چو آمد بجوی من ہ صاحب آنند نقل نگار بہار۔ صاحب آصفی بہ پیروی بہار فرماید کہ (۴) بمعنی پنہان مؤلف گوید کہ بہار این معنی را پیدا کردہ است از کلام صائب کہ بر باریک شدن کسے) می آید حیف است از تحقیقش ۔کہ بعوض گریز معنی پنہان قائم کردہ و بہ تحقیق ما از شعر صائب معنی ششم پیدا می شود۔ و (۵) بقولش لاغر۔ مؤلف عرض کند کہ (۶) بمعنی خفیف و سبک و ہم این ہمہ معانی از معنی اول بر سبیل مجاز پیدا و تصفیہ این در ملحقات شود مخفی مباد کہ بارک بہ کسر رے مہملہ لغت ترکی است بمعنی رقیق و دقیق و بقاعدۂ ترکی برائے اظہار کسرہ رائے مہملہ تحتانی چہارم زیادہ کردہ اند و صاحب کنز کہ محقق ترکی زبانست ذکر ہر دو کردہ پس فارسیان این را مفرس کردہ اند و بر سبیل مجاز بمعانی متذکرۂ بالا استعمال کردہ اند و آنچہ بہار بارک را مخفف باریک گفتہ درست نیست بلکہ استعمال ہر دو در فارسی بر سبیل تفریس است بہ تصرف خفیف در معنی و آنچہ بہار معنی سوم را از کلام صائب پیدا کردہ است فضولی محض است کہ معنی محض کم عمق اصلا پیدا نیست و من وجہ با معنی دوم تعلق دارد و حقیقۃً متعلق بمعنی اول است محققین نقل نگار از معنی شعر کار ندارند و فہم باریک را واگذارند و از تعمق کار نگرفتہ اند کہ معنی کم عمق را پیدا کردہ اند بحث کامل این بر (باریک شدن

سیلاب ہی آید (اردو) (۱) باریک دیکھو بارک۔ (۲) تنگ بقول آصفیہ۔ فارسی فراخ کا نقیض۔ کم چوڑا۔ نازک (۳) اتھلا۔ بقول آصفیہ ہندی۔ ابھرا ہوا۔ گہرا کا نقیض ابھروان۔ (۴) چھپا ہوا مخفی۔ گریز بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مؤنث۔ بھاگڑ۔ فرار۔ (۵) لاغر بقول آصفیہ۔ فارسی۔ دبلا۔ قاق نحیف۔ (۶) خفیف بقول آصفیہ عربی ہلکا۔ سبک۔ ذلیل۔ رسوا۔

باریک بین اصطلاح۔ بقول بحر (۱) آنکہ بامعان نظر نیکو دچون ستارہ شناس ومانند آن ومعنی (۲) خسیس وناتوان بین۔ بہار ہم ذکر ہمین دو معنی کردہ (صائب ۲ے) از سرخوان فلک برخیز کین باریک بین ؛ می شمارد لب گزیدن را لب نان دگر ؛ مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است متعلق بمعنی اول باریک (اردو) (۱) باریک بین۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ تیز فہم۔ خردہ بین۔ دقیقہ رس۔ رموز دان (۲) ناتوان بین۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ حاسد۔ بدانیش۔ کینہ ور۔ بدخواہ۔ وہ شخص جو دوسرے کو توانا نہ دیکھ سکے (ظفر ۲ے) اگرچہ عشق مین تیرے ہوے ہین سوکھ کر کانٹا ؛ نظر مین ناتوان بینون کے پر اے دل کھٹکتے ہین ؛

باریک خیال اصطلاح۔ بقول بہار شاعر نازک خیال (صائب ۲ے) ہر کہ چون رشتہ زباریک خیالان گردید ؛ روزیش تنگ تر از دیدۂ سوزن باشد ؛ مؤلف گوید کہ ما معنی بیان کردۂ بہار را تسلیم نمی کنیم وتخصیص این باشاعر نباشد وبخیال ما عام است بصفت کسی کہ نازک خیال باشد اعم از ینکہ شاعر باشد یا غیر آن وتائید خیال ما از ہمین شعر صائب می شود

کہ گذشت (اردو) نازک خیال بقول آصفیہ۔ اسم مذکر۔ باریک اور دقیق باتیں لکھنے والا شاعر اور وہ شخص جسکے خیالات عمدہ ہوں۔ دقیقہ رس۔ نغز گو۔ نغز گفتار۔

باریک دیدن (مصدر اصطلاحی) صاحب آصفی این را بوثیقۂ اصطلاح (باریک بین) قائم کردہ است و از کلام صائب استناد کردہ کہ ہمدرا نجا گذشت **مؤلف** گوید کہ خلاف قیاس نیست ولیکن طالب سند استعمال ورائے اصطلاح (باریک بین) باشیم کہ استعمال مشتقات این مصدر مرکب از نظر ما نگذشت (اردو) غور سے دیکھنا

باریک رسیدن مصدر اصطلاحی بقول صاحب بحر و وارستہ (۱) در کارے بغور تمام وارسیدن وبکمال خوبی آن را سرانجام دادن و (۲) لاغر شدن (غزالی مشہدی ۵) غزالی شہد نظم گر خورد عقل ہ نماید تا ابد انگشت لیسی ہ دہد سر رشتۂ حرف از بکاتب ہ کہ موشکافد از باریک ریسی ہ بکوشد تا غلط کمتر نویسد ہ گراز دستش بیاید خوشنویسی ہ (میر نجات ۵۲) مدعی ورنہ بیجا چہ کنی ہیچی ہیچ ہ چند باریک بریسی شدۂ پیلتہ پیچ ہ وارستہ ازین شعر میر نجات سند معنی دوم گرفتہ وخان آرزو در چراغ بذکر معنی دوم نسبت کلام میر نجات گوید کہ در ینجا (باریک رسیدن) بمعنی (۳) حیلہ ومکر کردن معلوم می شود۔ بہار بر معنی اوّل قانع وصاحب آصفی آمین گویش **مؤلف** عرض کند کہ (رسیدن) بقول بحر بمعنی رشتن وتافتن وتابیدن تار پنبہ وابریشم وپشم وامثال آن (الخ) پس (۴) معنی لفظی این حقیقی است ومعنی اوّل متذکرہ بالا استعارہ باشد بہ تشبیہ باریکی در کار و نسبت معنی دوم عرض می شود کہ کارے را بحالت ضعف کردن بطریقی کہ ناتوانی ظاہر شود

وہمین معنی پیدا می شود از کلام میر نجات نہ لاغر شدن و معاصرین عجم ہم تصدیق خیال ما کنند آنچہ محققین ہند نژاد باستناد کلام میر نجات معنی دوم و سوم پیدا کردہ اند از ذوق کلام کار نگرفتہ اند (اردو) (۱) باریکی سے کام کرنا (۲) باریک کاتنا۔ آہستگی اور سستی سے کام کرنا۔ صاحب آصفیہ نے اسکو ترک فرمایا ہے۔ لیکن حضرت جلیل نے فی البدیہہ فرمایا ہے۔ (ے) سیکھا یہ کس سے آپ نے باریک کاتنا؟ تحریر مختصر کئی دن مین تمام کی؟ (۳) مکر وحیلہ کرنا (۴) ریشم یا روئی یا پشم کو باریک کاتنا۔

باریک شدن مصدر اصطلاحی۔ بقول وارستہ و بحر (۱) بمعنی لاغر شدن مؤلف گوید کہ اگر این را بسوے کسی یا بسوی تن و امثال آن مضاف کنیم البتہ این معنی پیدا می شود سند این بر (باریک شدن تن) می آید و این متعلق است بامعنی پنجم لفظ باریک و (۲) بلحاظ معنی اول لفظ باریک۔ نازک و لطیف شدن ہم (صائب ے) اے دل تصویر کمر یار نازکست؛ باریک شو کہ رشتۂ این کار نازکست؛ (۳) بقول شان پنہان از جائی بدر شدن و خان آرزو در چراغ گوید کہ پنہان گریختن است مؤلف عرض کند کہ بحالت اضافت بسوے کسی خفیف و سبک شدن کسے باشد و سند محققین بر (باریک شدن کسے) می آید و تصفیہ آخر ہم ہمدرانجا شود و این متعلق است بمعنی ششم لفظ باریک کہ گذشت (اردو) (۱) لاغر ہونا دبلا ہونا (۲) نازک ہونا لطیف ہونا (۳) چھپ کر بھاگنا۔ خفیف اور سبک ہونا۔

باریک شدن تن (مصدر اصطلاحی) کنایہ باشد از لاغر شدنش و این متعلق است بہ معنی پنجم لفظ باریک (مسیح کاشی ے) تن

(۲۰۹۷)

سودائی من درغم آن موی نحیف ہا گشتہ
باریک کہ ابریشم سازش کردم ہا مخفی مباد
کہ سند پیش شدہ متعلق از (باریک گشتن تن)
باشد عیبی ندارد کہ گشتن مرادف شدن است
(اردو) جسم کا لاغر ہونا۔

باریک شدن دیدہ (مصدر اصطلاحی) کنایہ باشد از تنگ چشم شدن متعلق بمعنی دوم لفظ باریک است (وحید قزوینی ۵) وحید آفت دور و نزدیک شد ہا چو آن شوخ را دیدہ باریک شد ہا خان آرزو در چراغ بر (باریک شدن) نقل این شعر کردہ دیدہ را بحذف ہائے ہوز دیدن نوشت و ما از کتب دیگر تصحیح این کردہ ایم (اردو) تنگ چشم ہونا۔ بخیل ہونا۔

باریک شدن راہ (مصدر اصطلاحی) بمعنی نازک شدن راہ و تنگ شدن آن متعلق بہ معنی دوم لفظ باریک سند این از کلام طالب کلیم بر لفظ باریک گذشت۔ (اردو) راستہ کا تنگ ہونا۔

باریک شدن سیلاب (مصدر اصطلاحی) بمعنی نازک شدنش و مراد از کم عرض و عمق و تنگ شدن آن کہ مقابل سیلاب تند است متعلق بہ معنی دوم لفظ باریک۔ سند این از کلام صائب بر لفظ باریک گذشت (اردو) سیلاب کا ہلکا ہونا۔ پہلاؤ اور عمق زیادہ نہ ہونا۔ تنگ ہونا۔

باریک شدن کسی (مصدر اصطلاحی) (۱) بمعنی خفیف و سبک شدنش متعلق بہ معنی ششم لفظ باریک (صائب ۵)

بہ از روشن دلی تیر شہابی نیست شیطان را
کہ شد باریک زاہد تا ہلال عید پیدا شد

ہا و ارستہ و (خان آرزو در چراغ) این را

بمعنی پنہان گریختن آوردہ اند چنانکہ بر (باریک شدن) گذشت و ازہمین شعر صائب این معنی را پیدا کردہ اند۔ بخیال مؤلف ہیچ ضرورت ولطف ندارد کہ زاہد بگریزد۔ خفیف وسبک شدنش از رویت ہلال معنی لطیف تر باشد از گریز فتامل و (۲) بمعنی لاغر شدن کسی سند این بر (باریک گردیدن) می آید و این متعلق است بہ معنی پنجم لفظ باریک۔ (اردو) (۱) کسی کا خفیف اور سبک ہونا۔ مخفی بھاگنا۔ گریز اختیار کرنا (۲) کسی کا دبلا ہونا۔ نحیف ہونا۔

باریک شدن گردن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار بمعنی ملائمت و ہمواری بہم رسانیدن۔ صاحب انند آمین گوی بہار (صائب ؎) در زمان خط مدار چشم او بر مردمی است ؎ گردن عامل شود باریک در پائے حساب ؎

مؤلف عرض کند کہ بر معنی شعر غور نکردہ گردن عامل در زمان محاسبہ باریک می شود بفکر پس باریک شدن گردن علامت ناتوانی است و این مصدر اصطلاحی کنایہ باشد از ناتوان شدن کہ بحالت ناتوانی نخافت جسم اول از گردن ظاہر شود و این از قبیل (باریک شدن تن) است کہ گذشت۔ صاحب بحر ہمزبان ما و این متعلق بہ معنی پنجم لفظ باریک باشد (اردو) گردن پتلی ہونا۔ لاغر ہونا۔

باریک شدن ماہ (مصدر اصطلاحی) بمعنی حقیقی وکنایہ باشد از ہلال شدن و متعلق بہ معنی پنجم لفظ باریک باشد (کاشی آملی ؎) بتیاب نشد مہ اگر از تاب جمالت ؎ پس بہر چہ باریک شد از شہر بدر رفت ؎ (اردو) چاند کا باریک ہو جانا۔ پتلا ہونا۔ ہلال ہونا۔

(۱۰۱۲)

باریک شدن محیط (مصدر اصطلاحی) از قبیل باریک شدن سیلاب است که گذشت و سند این از کلام صائب بر لفظ باریک مذکور شد (اردو) دریا کا عرض و عمق گھٹنا۔ تنگ ہونا۔

(الف) **باریک گردیدن** مصادر

(ب) **باریک گشتن** اصطلاحی

صاحب آصفی ذکر (ب) کرده از معنی ساکت۔ مؤلف گوید که هر دو مرادف باریک شدن باشد (صائب الف) باریک تا چو رشته نگردد خداشناس ہا ذکر خفی ز حلقهٔ زنار نشنود ہا۔ سند (ب) (بر باریک شدن تن) گذشت۔ مخفی مباد که سند (الف) هم متعلق به (باریک گردیدن کسے) است مرادف (باریک شدن کسی) که گذشت عیبی ندارد که مصدر خاص است از همین مصدر عام (اردو) دیکھو باریک شدن۔

باریک میان اصطلاح بقول انند بحوالهٔ فرهنگ فرنگ بمعنی لاغر میان مؤلف عرض کند که بمعنی نازک باشد متعلق بمعنی اول لفظ باریک۔ فرق باریک میان هر دو معنی دیگر هیچ (اردو) پتلی کمر۔

باریکی بقول انند بحوالهٔ فرهنگ فرنگ بروزن تاریکی نازکی و لطافت و دقت باشد۔ مؤلف عرض کند که یای مصدری در آخر لغت باریک زیاده کرده اند دیگر هیچ (اردو) باریکی بقول آصفیه۔ فارسی۔ اسم مؤنث۔ پتلاپن۔ نزاکت۔ موشگافی۔

باز بقول برهان و جامع و رشیدی و جهانگیری و ناصری و بحر (بدیل باختن) (ا) پرنده ایست مشهور و معروف۔ صاحب برهان صراحت کند که سلاطین و اکابر شکار فرمایند خان آرزو فرماید که ظاهرا باز مخفف بازی عربی است پس فارسی الاصل نباشد بدینمعنی مؤلف عرض کند که چرا نگوییم که مقرس است و نسبت قول برهان صراحت فرمایند کنیم که این پرنده خود شکاریست و سلاطین

واکابر بوسیلۂ آن شکار کنند نہ خود او را شکار کنند (منوچہری ۵) گاہ رہوارے چو کبک وگاہ جولان چون عقاب ؛ گاہ برجستن چو پاشہ گاہ برگشتن چو باز ؛ (انوری ۵) بازیست کہ صیدش ہمہ مرغان دماغند ؛ شاخیست کہ بارش ہمہ مضمون ضمیر است ؛ (اردو) باز بقول آصفیہ۔ عربی۔ ایک شکاری پرند۔ مذکر۔ دیکھو اولہ۔

(۲) باز۔ بقول برہان وجامع وجہانگیری وناصری و (بحر تبدیل باختن) بمعنی کشادگی میان ہر دو دست را گویند چون ازہم بکشایند وآن را بترکی قلاج وبعربی باع گویند وبا این معنی بازاے فارسی ہم آمدہ۔ صاحب رشیدی گوید کہ بعضے بیاے حطی عوض باے موحدہ گیرند۔ خان آرزو در سراج گوید کہ این ماخوذ است از معنی دہم (کہ می آید) مؤلف عرض کند کہ مقصودش جزین نباشد کہ باز بمعنی حقیقی کشادگی وکشایش اسم جامد فارسی زبان است فارسیان مجازاً باع را ہم باز گفتند کہ برائے آن ہر دو دست می کشایند دیگر ہیچ وجہ ندارد کہ این را مبدل باع گیریم کہ عین بدل شد بہ زائے ہوز پس اندرین صورت مفرس باشد ولیکن این قسم تبدیل خلاف قیاس است کہ در لفظی دیگر یافتہ نشد وعجبی نیست کہ فارسیان بام را کہ بہمین معنی لغت سنسکرت است باز کردہ باشند کہ میم بزائے ہوز بدل شود چنانکہ دژبرام ودژبراز صاحب قانون وشگیری ذکر این کردہ ودر نصوص ہم مفرس باشد وہمین است آرش کہ بجایش گذشت (منوچہری ۵) آفرین زان مرکبی کو بشنود در نیم شب ؛ بانگ پاے مورچہ در زیر چاہ شصت باز ؛ (اردو) بام۔ دکن میں اُس جریب کا نام ہے جو دونوں ہاتھ کھولنے سے شمول سینہ ایک ہاتھ کی بیچ کی انگلی

سے دوسرے ہاتھ کی بیچ کی انگلی تک طولاً حاصل ہو جسکو عربی مین باع کہتے ہین اور فارسی
مین ارش اور باز۔ بعض زبان دانان اردو کا قول ہے کہ لکھنو مین بھی اسکو بام کہتے ہین
(۳) باز۔ بقول برہان و جامع بمعنی شبر و وجب و آن مقدارے کہ از دست تا بین
سر انگشت کوچک و انگشت شست باشد۔ خان آرزو در سراج گوید کہ اغلب
کہ این صحیح نباشد بلکہ غلط۔ **مؤلف** عرض کند کہ اگر قول برہان را کافی ندانیم صاحب
جامع را اہل زبان خوانیم پس قول او در لغات فارسی چرا غلط باشد نمی دانیم کہ محقق
ہند نژاد برچہ اصول حکم غلطی می دہد ہم او بر معنی دوم گفتہ کہ معنی حقیقی باز کشادہ و چون
دست ہا را می کشایند باع پیدا می شود و باع را بمجاز باز گفتند پس بہمین قبیل چرا
نمیداند کہ چون مشت را باز کنند شبر پیدا می شود و مجازاً آنرا باز گفتند وجہ تامل نیست
مشتاق سند استعمال باشیم۔ (اردو) بالشت۔ بقول آصفیہ۔ اسم مؤنث دیکھو اوس
(۴) باز۔ بقول برہان و جامع بمعنی دوش و بازو **مؤلف** عرض کند کہ قول صاحب
جامع کہ از اہل زبانست اعتبار را شاید و بخیال ما مخفف (بازو) است کہ واو آخر
حذف شدہ باز شد۔ مشتاق سند استعمال باشیم (اردو) بازو۔ بقول آصفیہ۔ فارسی
اسم مذکر۔ کہنی سے شانے تک کا حصہ۔
(۵) باز۔ بقول برہان و جامع یک بند انگشت **مؤلف** عرض کند کہ متعلق بمعنی حقیقی
دہم است کہ می آید یعنی چون مشت را بکشایند و باز کنند بندہای انگشتان ظاہر شود
فارسیان بر سبیل مجاز یک بند انگشت را باز نام کردند جز ین نیست کہ اسم جامد

فارسی زبان گیریم (اردو) انگلی کا ہر ایک جوڑ جس کو دکن مین پیری کہتے ہین اور اردو مین پور۔ بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مؤنث۔ بند انگشت انگلی کا جوڑ۔ انگل (۶) باز۔ بقول برہان بمعنی تکرار و دیگر چنانکہ گویند باز مگو یعنی مکرر مگو و باز چہ می گوید یعنی دیگر چہ می گوید (صاحب بحر بدیل باختن) بر مکرر قانع و صاحبان رشیدی و جہانگیری و ناصری و سراج بر دیگر و بہار گوید کہ در ینجا بمعنی پس و بعد است۔ مؤلف عرض کند کہ مقصود ہمہ محققین واحد است طرز بیان ہر یک جدا است ترجمہ این در فارسی دیگر است و بس۔ اسم جامد فارسی زبان باشد (منوچہری ؎)

آمدت نوروز و آمد جشن نوروزی فراز
کامگار اکار گیتی تازہ از سر گیر باز۔

(جامی ؎) باز ہوائے چمنم آرزوست ۔ جلوۂ سرو و سمنم آرزوست (اردو) پھر۔ بقول آصفیہ۔ ہندی۔ تابع فعل۔ دوبارہ۔ بعد ازان۔

(۷) باز۔ بقول برہان و سراج بمعنی معاودت چنانکہ باز آمد یعنی واپس آمد مؤلف عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان است و من وجہ تعلق دارد بمعنی ششم یعنی از سفر باز آمدن کسے۔ آمدنش دگر بارہ باشد یعنی یکبار کہ در ینجا بود دبار دگر آمد و معنی واپسی مجازاً پیدا می شود خان آرزو بدیل این معنی گوید کہ بہمین نسبت باز آمدن بمعنی توبہ نیز استعمال یافتہ چنانکہ (؎) باز آ باز آ از انچہ ہستی باز آ ۔ گر کافر و گبر و بت پرستی باز آ ۔ نیز گوید کہ ترک کارے کردن چنانکہ گویند "فلانی از فلان چیز باز آمد" و معنی توبہ نیز بہمین راجع (الخ) مؤلف عرض کند کہ حیف است کہ غور نکرد ترک کردن و

توبہ کردن را با این معنی اصلا تعلق نیست و آن متعلق است بمعنی چہاردہم کہ می آید و ذکر این ہمدر انجا کنیم (اردو) مراجعت بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث۔ واپسی۔ بازگشت۔ رجوع۔ واپس آنا۔

(۸) باز۔ بقول برہان و رشیدی و سراج بمعنی بازندہ و بازی کنندہ ہمچو قمار باز و ریسمان باز و شب باز و امثال آن صاحب جامع درست گوید کہ این معنی بحالت ترکیب حاصل می شود صاحب ناصری کہ از اہل زبانست می فرماید کہ بمعنی بازیدن و بازندہ نیز گویند و این بے ترکیب گفتہ نمی شود مؤلف عرض کند کہ سبحان اللہ معنی بازیدن خوب پیدا کرد (منوچہری ۵) شاخ گل شطرنج سیمین و عقیقین عندلیب ہا وقت شبگیران بہ نطع سبز بر شطرنج باز ہا (اردو) بقاعدۂ فارسی اردو مین بھی شطرنج کھیلنے والے کو شطرنج باز کہتے ہین جو اسم فاعل ترکیبی ہے لیکن مجرد باز بمعنی بازندہ مستعمل نہین ہے

(۹) باز۔ بقول برہان امر بہ بازی کردن یعنی بباز و بازی کن مؤلف گوید کہ این امر حاضر مصدر بازیدن و باختن است نہ بازی کردن۔ صاحب برہان غور بر لفظ نکردہ و از معنی کار گرفت۔ صاحبان جامع و رشیدی و جہانگیری ہم ذکر این کردہ اند (اردو) کھیل۔ بازی کرنا۔ کھیلنا۔ بازی کرنا کا امر حاضر۔

(۱۰) باز۔ بقول برہان و (بجر بدیل باختن) و جامع و رشیدی و جہانگیری و ناصری و سراج بمعنی کشادہ کہ در مقابل بستہ باشد۔ خان آرزو در سراج گوید کہ معنی دوم ماخوذ است از ہمین معنی۔ مؤلف عرض کند کہ چرا نگوئیم کہ معنی سوم ہم متعلق بہ ہمین معنی است

و بدین معنی اسم جامد فارسی زبان باشد۔ (منوچهری ؎) اے خداوندی که تا تو از عدم پیدا شدی پابسته شد درهائے بد درهائے نیکی گشته باز پ (انوری ؎) اے شده دست ممالک زا یادتی تو پر پ وے شده چشم معانی بزرگی تو باز پ (اردو) کشاده۔ بقول آصفیه۔ فارسی۔ کهلا هوا۔ باز۔ وا۔ بقول آصفیه۔ فارسی۔ کهلا هوا کشاده۔

(۱۱) باز۔ بقول برهان و جامع و جهانگیری و ناصری و (بحر بذیل باختن) بمعنی نشیب که مقابل فراز است (منوچهری ؎) همچنان سنگے که سیل او را بگرداند ز کوه پ گاه زین سو گاه زان سو گه فراز و گاه باز پ صاحب رشیدی گوید که درین تامل است بلکه باز درین شعر بمعنی دیگر باشد یعنی گاه فراز و گاه دگرگون چنانکه باز گونه گویند بمعنی دیگر گون۔ **مؤلف** عرض کند که اگر (باز گونه) بمعنی دیگر گون مستعمل شود لازم نمی آید که باز را بمعنی نشیب نگیریم۔ قول صاحبان تحقیق که بعض شان اهل زبانند مستند است و از کلام منوچهری هم تصدیق قول شان می شود و (باز گونه) را متعلق بمعنی ششم چرا نکنیم که بمعنی دیگر گذشت۔ باقی حال اسم جامد فارسی زبان است باین معنی (اردو) نشیب۔ بقول آصفیه۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ نیچان۔ پستی۔

(۱۲) باز۔ بقول برهان و جامع باز ماندن و واماندن بمعنی نارسیدن و صاحب بحر بذیل باختن) ذکر این کرده **مؤلف** عرض کند که این همانست که بمعنی چهار دهم مذکور شود که بمعنی جدا می آید طرز بیان محققین در غلط اندازد و اصلا معنی مصدری ندارد۔ می بایست که جائی که ذکر معنی چهار دهم کرده اند همانجا ذکر این بطور سند استعمالش کنند

(اردو) دیکھو باز کے چودھویں معنی۔

(۱۳) باز۔ بقول برہان وجہانگیری بمعنی تمیز کردن و تفرقہ نمودن میان دو چیز و بقول بحر بندیل باختن) بمعنی تمیز و تفرقہ۔ وصاحب جامع ہم متفق با بحر و بقول رشیدی ممتاز و ہم او بجوالۂ جہانگیری فرماید کہ بمعنی تمیز و تفرقہ در نسخۂ دیگر دیدہ نہ شد مؤلف گوید کہ صاحب جامع از اہل زبانست و تصدیق این معنی می کند و استعمال کمال اسمعیل ہم (ے) کسے کہ دست چپ و دست راست داند باز ؛ باختیار ز مقصود خود نماند باز

و صاحب رشیدی این را بسند معنی بستم گیرد و ما با خیالش اتفاق نداریم و تصفیۂ آن ہمدر انجا کنیم بخیال ما باز بمعنی تمیز و تفرقہ درست است و از کلام کمال اسمعیل مصدر (باز دانستن) بمعنی فرق و تمیز کردن پیدا می شود (اردو) فرق۔ عربی۔ مذکر۔ تمیز۔ عربی۔ مؤنث۔

(۱۴) باز۔ بقول برہان و جامع و رشیدی و جہانگیری و ناصری و (بحر بندیل باختن) بمعنی جدا ہم کہ بعربی فصل گویند۔ خان آرزو در سراج گوید کہ این معنی ظاہرا ماخوذ از معنی تفرقہ و تمیز است میان دو چیز کہ با کلمۂ دانستن و شناختن مستعمل شود (کہ بر معنی سیزدہم مذکور شد) سند این از کمال اسمعیل بر معنی سیزدہم گذشت (مسعود سعد ے) نشود باز آنچہ عادت اوست ؛ ار شود باز این سعادت اوست ؛ مؤلف عرض کند کہ معنی ترک ہم متعلق بہمین است و آنچہ فارسیان مجازاً بمعنی توبہ استعمال کردہ اند (چنانکہ بر (باز آمدن) می آید بہمین معنی تعلق دارد چنانکہ ذکرش بتردید خیال

خان آرزو بر معنی ہفتم کردہ ایم (اردو) جدا بقول آصفیہ۔ فارسی۔ الگ علیحدہ تمیز

(۱۵) باز۔ بقول برہان وجامع و (بجر بذیل باختن) بمعنی عکس وقلب۔ خان آرزو در سراج گوید کہ صاحب رشیدی نسبت این گوید کہ بمعنی دیگر گونہ است ولیکن تحقیق آن است کہ معنی دیگر وقلب وعکس ورجعت کہ گذشت ہر سہ یکی است واصل ہمہ قلب و عکس است مؤلف عرض کند کہ ما با خان آرزو اتفاق نداریم زیرا کہ معنی دیگر ورجعت البتہ باہم تعلق دارد چنانکہ بر معنی ہفتم ذکرش کردہ ایم وقلب وعکس ورائے اینست فارسیان باز گونہ بمعنی مقلوب ومعکوس استعمال کردہ اند کہ می آید و (واژگونہ) مبدل آنست قول صاحب جامع کہ از اہل زبانست اعتبار را شاید (اردو) عکس۔ بقول آصفیہ عربی۔ اسم مذکر۔ اوندہا۔ اُلٹا۔ باز گونہ۔ لوٹا ہوا۔ قلب۔ بقول آصفیہ اسم مذکر اُلٹا ہوا۔ اوندہا لٹکا ہوا۔ واژگون۔

(۱۶) باز۔ بقول برہان وجامع و (بجر بذیل باختن) بمعنی شراب کہ بعربی خمر خوانند خان آرزو در سراج گوید کہ بدین معنی خطاست مؤلف عرض کند کہ قول صاحب جامع کہ از اہل زبانست اعتبار را شاید۔ بخیال ما مبدل باد است کہ بمعنی بادہ گذشت دال مہملہ بہ زائے ہوز بدل شود چنانکہ سرخ مرد و سرخ مرز پس وجہی نیست کہ محققین ہند نژاد در لغات فارسی بر خلاف اہل زبان روند معاصرین عجم بر زبان ندارند جز ین نیست کہ محاورۂ فارسی قدیم باشد (اردو) شراب۔ مؤنث۔

(۱۷) باز۔ بقول برہان وجامع وجہانگیری و (بجر بذیل باختن) بمعنی طرف وجانب۔

(حکیم سوزنی ۵) آن حسام ابن حسامی کہ حسام منظرش ؛ ہرگز از خصم بالزام نشد بازنیام
؛ صاحب رشیدی بحوالۂ سامانی فرماید کہ درین شعر کلمۂ باز بمعنی بائے الصاق است۔
چنانکہ گویند "باز وگفتم" یعنی باو گفتم **مؤلف** عرض کند کہ بحث این بمعنی بائے
الصاق بر معنی بستم می آید حقیقت اینست کہ حکیم سوزنی درین شعر مصدر (بازنیام
شدن) استعمال کردہ است کہ مخفف (باز بہ نیام شدن) است بحذف بائے موحدہ
بمعنی واپس بہ نیام شدن۔ پس باز درینجا بمعنی ہفتم اوست کہ بمعنی مراجعت گذشت
سخن فہمان بر معنی شعر و محاورہ عبور نکردہ اند۔ شک نیست کہ معنی مرادی این بسوے
نیام شدن شمشیر پیدا می شود ولیکن نمی شود کہ مطلق کلمۂ باز را بمعنی طرف و جانب
گیریم فتامل۔ طالب سند دیگر برائے ادعائے محققین باشیم (اردو) طرف۔
بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث۔ جانب۔ سمت۔ جہت۔

(۱۸) باز۔ بقول برہان و جامع و جہانگیری و (بحر بذیل باختن) بمعنی گذرگاہ سیل
باشد۔ خان آرزو در سراج گوید کہ بدین معنی در کتاب دیگر دیدہ نمی شود **مؤلف**
عرض کند کہ نمی دانیم کہ مقصود خان آرزو از کتاب دیگر چیست فرہنگ جہانگیری را
شاید ملاحظہ نکرد (اردو) سیل کی راہ مؤنث یعنی وہ راستہ جدہر سے سیل گزرے
گذرگاہ سیل اردو میں کہہ سکتے ہیں۔

(۱۹) باز۔ بقول برہان و جامع و (بحر بذیل باختن) بمعنی باج و خراج و گوید کہ باینمعنی
باز اے فارسی ہم آمدہ۔ خان آرزو در سراج گوید کہ این معنی بہ زاے فارسی است۔

مؤلف عرض کند کہ مقصودش جزین نباشد کہ برائے عربی بدین معنی نیامدہ۔ ما می گوئیم کہ نظر باعتماد قول صاحب جامع کہ اہل زبانست چرا نگوئیم کہ مبدل باز است کہ بقاعدۂ فارسی زبان زائے فارسی بعربی بدل می شود چنانکہ آژیر و آزیر (اردو) دیکھو باج۔ (۲۰) باز۔ بقول رشیدی بحوالۂ سامانی مرادف بائے الصاق و فرماید کہ بمعنی بائے الصاق بسیار آمدہ چنانکہ گویند "باز و گفتم" یعنی باو گفتم "و باز خانہ شد" یعنی بخانہ شد۔ سند رشیدی برائے این معنی ہمان شعر حکیم سوزنی است کہ بر معنی ہفدہم لفظ باز مذکور شد۔ خان آرزو در سراج بحوالۂ سامانی فرماید کہ (در مصرع کمال اسمعیل (ع) کسی کہ دست چپ از دست راست داند باز) ہمین معنی بائے الصاق راست می آید نہ معنی تفرقہ و تمیز چنانکہ صاحب جہانگیری گفتہ چرا کہ این معنی در نسخہ دیگر دیدہ نہ شد و این محل بحث است چرا کہ قوسی نیز بمعنی فرق کردن آوردہ حتی کہ بیت کمال را مستند ساختہ غایتش معنی فرق و تمیز و وا ماندن و نرسیدن را معنی مطابقی نگفتہ و مدلولات التزامی شمردہ (انتہی) و صاحب ناصری گوید کہ ما نیز در منشآت فضلائے خراسان (باز و) بمعنی باو بسیار دیدہ ایم واللہ اعلم مؤلف عرض کند کہ ما از محققین ہند نژاد بحثی نداریم کہ فارسی۔ زبان مادری شان نیست حیف از صاحب ناصری است کہ راہ ترکستان می برد و تصفیۂ معنی محاورۂ زبان خویش بر ہند نژادان می گذارد ادعائے رشیدی بے دلیل است (باز و گفتم) کہ محاورۂ فرس است درست است یعنی بر (از و گفتم) بائے موحدہ زیادہ کردہ اند و کلمۂ باز درین جا اصلا نیست و استعمال (باز خانہ شد)

ہم درست باشد کہ بمعنی واپس بخانہ باشد بحذف موحدہ کہ کلمۂ باز بمعنی مراجعت بر معنی ہفتمش گذشت و آنچہ صاحب رشیدی بہ سند کلام حکیم سوزنی بحثی کرد ما حقیقتش را بر معنی ہفدہم کلمۂ باز ظاہر کردہ ایم آنچہ صاحب ناصری تصدیق این می کند کہ (بازو) بمعنی باو در منشآت فضلاے خراسان بسیار دیدہ است جوابش اینست کہ آغا۔ ما ہم دیدہ ایم و ازین معنی انکار نداریم ولیکن چرا تصفیہ بحث نکردید و راہ بسوے دیگر بردید این است طرز تحقیق محققین زباندان۔ فافہم۔ (اردو) حرف (ب) کے پہلے معنے پر بائے الصاق کا بیان ہے لیکن اُسکو اِس سے کچھ تعلق نہین ہے۔

(۲۱) باز بقول بہار بمعنی وقت و زمان چون (ازان باز) (میر معزی ؎) کمال دولت عالی ستودہ بود رضا کورا کہ نبود اندر ہمہ ہمتاز آدم باز تا اکنون ۔ صاحب غیاث گوید کہ این معنی در کتب لغت نیامدہ مگر در کتب درسی فارسی مثل ظہوری و ابو الفضل وغیرہ چند جا واقع شدہ و در لفظ (دیر یاز) حرف چہارم یاے تحتانی است (نہ بائے موحدہ) مؤلف گوید کہ جدت بہار در خور ستایش کہ معنی تازہ پیدا کردو ندانست کہ در مصرع دوم میر معزی باز بمعنی دیگر است کہ بر معنی ششمش بیان کردہ ایم شاعر گوید کہ ہمتاے تو از آدم تا بحال دیگرے بدست نیامد (اردو) وقت۔ نگر

(۲۲) باز۔ در کلام انوری استعمال این بطور زائد ہم آمدہ کہ ہیچ معنی ندارد و بحث این بر (باز جستن) می آید کہ بمعنی جستن است (اردو) فارسی مین کلمۂ باز کبھی زائد بھی آتا ہے۔ دیکھو۔ باز جستن۔

بازآمدن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر (۱) مراجعت کردن و (۲) ترک دادن چیزے و فرماید کہ بدین معنی با حرف از مستعمل و (۳) توبہ کردن صاحب ناصری بر ذکر (بازآ) قانع کہ امر حاضر ہمین مصدر است وگوید کہ بہ معنی بازبیا **مؤلف** عرض کند کہ مختصر نگاری او بیش نیست و متعلق با مصدرے کہ بمعنی (۴) دیگر بار آمدن و مکرر آمدن است بہار گوید کہ برقیاس بازگردد و بازگشت کہ بیاید و بمعنی توبہ کردن مجاز ست **مؤلف** عرض کند کہ سبحان اللہ چہ خوش طریقہ تحقیق است (بازگردد و بازگشت) کہ می آید متعلق با مصدر بازگردیدن و بازگشتن باشد باجملہ معنی اول متعلق بہ معنی ہفتم کلمہ باز است (ظہوری ۱۵) زحد بردست چشم اشکبارم قرعۂ غلطانی ؛ نمیدانم شکیبم از سفر کے باز می آید ؛ و معنی دوم متعلق بہ معنی چہاردہم کلمہ باز و معنی سوم ہم مجاز آن (از سراج ۱۳۲۵) بازآ بازآ از انچہ ہستی بازآ ؛ گر کافر و گبر و بت پرستی بازآ ؛ (سعدی ۱۳۵) اگر خشم گیرد بکردار زشت ؛ چو بازآمدی ما جرا درنوشت ؛ و معنی چہارم متعلق بہ معنی ششم کلمہ بازآ (انوری ۱۴۵) بازآمد آنکہ دولت و دین در پناہ اوست ؛ دور سپہر بندۂ درگاہ جاہ اوست ؛ (ولہ ۱۴۵) کدامی سعادت بود بیشتر زین ؛ کہ بازآمدی در سعادات ایوان ؛ (اردو) (۱) واپس آنا (۲) باز آنا۔ بقول آصفیہ چھوڑنا ترک کرنا۔ (۳) باز آنا۔ بقول آصفیہ توبہ کرنا (۴) پھر آنا۔ مکرر آنا۔

(الف) **بازآورد**
(ب) **بازآوردن** استعمال۔ بہار ذکر (الف) و صاحب آصفی ذکر (ب) کردہ از معنی ساکت **مؤلف** گوید کہ (الف) از مشتقات (ب) یعنی (۱)

ماضی مطلق و مضارع و (۲) اسم مفعول بحذف تا یعنی
باز آوردہ شدہ و باز در ینجا بمعنی ششم و
(باز آورد دل) کنایہ باشد از خواہش دل
و مرغوب دل یعنی چیزے کہ دل مکرر و بار بار
در خود آرد خواہش اوست چنانکہ اسیری
لاہجی گوید (ے) جز فغان و نالہ دلسوز نیست
پیک در فراق دوست باز آورد دل پیک (ب)
مصدر مرکب باشد بمعنی (۱) واپس آوردن
متعلق بہ بمعنی ہفتم کلمہ باز (صائب ے)
کند ز کعبہ دلالت بدیر حاجی را ۔ مرا ز کوی
تو ہر کس کہ باز می آرد پیک (النوری ے)
جان نو داد تنش را حالی ۔ وان بغارت
شدہ را باز آورد پیک و (۲) بمعنی دیگر
بار آوردن و حاصل کردن متعلق بہ بمعنی ششم
کلمہ باز (کمال اصفہانی ے) سرش ہمیشہ
ز اندیشہ باشد اندر پیش ۔ چنان کسی کہ حدیثی
بخاطر آرد باز ۔ (اردو) (الف) واپس
لایا۔ واپس لاؤ (۲) خواہش کیا ہوا۔ مرغوب
(ب) (۱) واپس لانا (۲) دوسری دفعہ
لانا مکرر لانا۔ پھر لانا۔

باز ا (القول برہان و ناصری باز اے
بالف کشیدہ (۱) نود استیر باشد بموجب
قرار داد زرتشت بہرام و ہر آستیرے
چہار مثقالست و (۲) بمعنی دیگر بیا ہم
ہست یعنی باز بیا۔ صاحب جہانگیری در
ضمیمۂ خود بر معنی اول الذکر قانع و گوید کہ
زند و پازند است **مؤلف** عرض کند
کہ اسم جامد فارسی قدیم است بمعنی اول
کہ وزن سہ صد و شصت مثقال را گویند
و معنی دوم امر حاضر است از مصدر
(باز آمدن) بامر دہ چہارم بہ جملہ معانیش
کہ گذشت و سند این ہمہ را نجا مذکور شد
(اردو) (۱) باز ا۔ زند و پازند میں
ایک وزن کا نام ہے جو تین سو ساٹھ

مشقال کا ہوتا ہے (۲) باز آمدن کا امر حاضر
۔ دیکھو باز آمدن ۔

باز اچ بقول انند و مؤید بجیم فارسی در
آخر۔ لغت فارسی است بمعنی دائیہ ناف
کہ بتازیش قابلہ گویند یعنی آن دایہ کہ تعہد
زچہ کند و فرماید کہ آنانکہ بارائے مہملہ خوانند
خطاست صاحب مؤید صراحت فرید کند
کہ بائے فارسی و جیم فارسی ہم آمدہ مؤلف
گوید کہ ما بر (باراج) ہم اشارۂ این کردہ
ایم کہ بارائے مہملہ و جیم عربی گذشت مخفی
مبادکہ زاج بہ زائے موز و جیم عربی و فارسی
بقول برہان بمعنی زن نوزائیدہ و صراحت
کند کہ بعد زائیدن زن او را تا ہفت روز
زاج گویند پس فارسیان کلمہ بائی مصاحبت
در اوّل این آورند و معنی لفظی این کسی کہ
مصاحب زن نوزائیدہ تا ہفت روز باشد
و کنایہ از قابلہ و آنانکہ بہ بائے فارسی گیرند
مبدّل این باشد چنانکہ تب و تپ۔
صاحب برہان (پازاچ) را کہ بہ بائے
فارسی و جیم فارسی می آید بہ معنی دائیہ شیر
دہندہ و ماماچہ نوشتہ کہ بعربی قابلہ و مرضعہ
خوانند مؤلف عرض کند کہ قابلہ دایہ
ایست کہ بوقت تولد تدبیر و خدمت
زچہ و بچہ کند و مرضعہ شیر دہندۂ اطفال
پس این دو معنی را مخصوص دانیم با
(پازاچ) کہ در ردیف بائے فارسی
می آید و درین جا بر معنی بالا قناعت
کنیم و این تخصیص محاورۂ فارسیان
است دیگر ہیچ (اردو) قابلہ
بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث۔
دائی۔ بچہ جنانے والی وہ عورت جو
بوقت تولد بچے کی تدبیر اور زچہ کی
خدمت کرتی ہے۔ دائی بقول آصفیہ اسم
مؤنث۔ قابلہ۔ انا۔

بازاد بقول مؤید بالکسر زین کردن اسپ و بیابان فراخ باشد مؤلف عرض کند که ما در نسخهٔ قلمی قدیم مؤید الفضلا این لغت را نیافتیم و این همان لغت است که بارای مهمله بقول شمس گذشت که بر حلیه و معنی این رای خود ظاهر کرده ایم. مطبع نولکشور چنانکه عادت اوست در نسخهٔ مؤید این لغت را زیاده کرد و شک نیست که از شمس اللغات گرفت و کاتب دست درازش هم کاری کرد که یک نقطه بر رای مهمله گذاشت. لله العجب. چه تصرف ها در کتب لغات کرده اند و چه تصحیف ها بکار برده اند که بیچاره مؤلف مرحوم مورد اعتراض هاست و در مزار خود قفل بر دهان است و همین قسم تصرف در بسیاری از لغات بهار عجم هم دیده ایم که حلیهٔ اشاعت در مطبع نولکشور گرفت گویند که گروهی از علما برای تصحیح کتب مطبوعهٔ این مطبع مقرر بود که بضمن تصحیح بیش از مسوده کارها کرده است خدا محفوظ دارد طبع ثانی این کتاب را در هیچ مطابع (اردو) دیکھو باراد.

بازار بهار گوید که ظاهرا در اصل (ابازار) بوده که در چنین جاها اکثر اطمعه و اباها می فروخته اند و بمرور ایام (ا) بمعنی مطلق جای فروختن استعمال یافته و همین شهرت دارد و تیز و رواج و گرم کنایه از بازار رایج بود مقابل بازار افسرده و بسته و شکسته و کند که کنایه از بازار غیر رایج است و برین قیاس بازار تیز کردن و شکستن (که در ملحقات می آید) صاحب سوار السبیل هم در وجه تسمیه نقل قول بهار کند صاحب ناصری گوید که پارسی صرف است و اعراب تبدیل الف با یا (بیزار) کرده اند و (بیازره) جمع آن

صاحب منتخب ہم ذکر این تعریب کردہ و صاحب مؤید گوید کہ بمعنی سوق است و بس مؤلف عرض کند کہ شک نیست کہ آبا بر معنی دوم ش بمعنی آش گذشت و زآر بقول برہان مکان روئیدن و مقام انبوہی و بسیاری ہم۔ پس اگر بآر ا مخفف آبا گیریم معنی لفظی این مقام انبوہی آش و مجازاً مقامی کہ اغذیہ در آنجا بسیار بفروش می رود و کنایہ از سوق معروف باشد و ہمین است مقصود و صراحت اجمال بیان محققین بالا ولیکن بعض معاصرین عجم کہ ذوق تحقیق زبان خود دارند بر خلاف این۔ گویند کہ بآ بمعنی ہفد ہم اوست کہ گذشت کہ افادۂ معنی فاعلی کند و زآر بمعنی انبوہی و کثرت و بسیاری و معنی لفظی این کثرت و بسیاری دارندہ برائے ہر چیز و کنایہ از سوق معروف است و این معنی بہتر است از تخصیص بہ آش۔ ما توجیہ آخر الذکر را برائے وجہ تسمیہ بہتر از اوّل میدانیم و ذوق زبان و وضع بعض لغات کہ با کلمۂ بآ گذشتہ است ہمین وجہ تسمیہ را می پسند و مخفی مباد کہ صاحب کنز کہ محقق ترکی است این را لغت ترکی گفتہ بہ معنی سوق و بیع (میر صیدی ؎) نیست سودی کہ زیانش نہ بود در دنبال ؎ بار می بندم از ان شہر کہ بازاری نیست (اردو) بازار بقول آصفیہ۔ فارسی اسم مذکر۔ خرید و فروخت کی جگہ۔ ہاٹ۔ پیٹھ۔ چوٹہا۔ سوق۔

(۲) بازار۔ بقول بہار بمعنی سود و معاملہ و سودا (فراری گیلانی ؎) با ہمہ ناہربانی بیوفا خواندی مرا کافرم گر در قیامت با تو این بازار نیست ؎ (عرفی ؎) من نگویم کہ درین شہر ستمکاری ہست ؎ ہمہ دانند کہ ما را بتو بازاری ہست ؎۔

مؤلف عرض کند کہ مجاز معنی اوّل است بمعنی معاملہ و سودا و سند معنی سود و نفع بر بازار زدن می آید بعض محققین بر اصطلاح۔ (بازار اول یوسف) بازار را بہ معنی قیمت گرفتہ اند و ما ہمدر انجا اختلاف کنیم (اردو) نفع۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر۔ سود۔ فائدہ۔ منافع۔ منفعت۔ معاملہ۔ سودا۔ مذکر۔ صاحب آصفیہ نے سودا پر فرمایا ہے۔ معاملہ۔ خرید و فروخت کی بات چیت (ظفر ؎) دل کا زلفون مین مرے سہل ہوا یون سودا ہے جیسے سستی کوئی بک جاتی ہے نیلام کی چیز ہے۔ سابقہ بقول آصفیہ عربی۔ واسطہ۔ معاملہ جیسے "خدا ان سے سابقہ نہ ڈالے"

(۳) بازار۔ بقول ضمیمۂ برہان و ناصری رونق و رواج و بقول صاحب مؤید و شمس ارزش و رواج چنانکہ گوئی "امروز بازار او ست" مؤلف عرض کند کہ معاصرین عجم ہم گویند کہ "بازار حسن او گرم است" معنی مجازی این باشد کہ رواج و رونق او زیاد است پس این معنی ہم بمجاز تعلق دارد با معنی اول دیگر ہیچ (سکوتی جہاد قانی ؎) فتنہ بازارے بجنبش داشت پرسیدم کہ چیست ہا گفت آشوبے برلے روز محشر می خرم ہا (اردو) رونق۔ مؤنث۔ رواج۔ مذکر۔ صاحب آصفیہ نے رواج پر فرمایا ہے کہ عربی۔ اسم مذکر۔ کساد بازاری کا نقیض۔ چلن۔

(۴) بازار۔ بقول صاحب ضمیمۂ برہان و شمس بمعنی سو و طرف۔ صاحب مؤید فرماید کہ ہم برین قیاس است کہ بازار بزرگ را چار سو گویند۔ مؤلف گوید کہ سند مؤید۔ مؤید او نیست زیرا کہ چار سو بمعنی چار طرف است و مراد از بازار

بزرگ زیرا کہ چون ہریک طرف بازارے میباشد اطلاق بازار بزرگ بر چار سو کنند و ازین مثال چار سو نمیتوان لفظ بازار را بمعنی سو و طرف گیریم دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این معنی نکرد طالب سند باشیم (اردو) دیکھو اسو۔

(۵) بازار۔ بقول صاحب ضمیمہ برہان امر۔ بازآوردن۔ مؤلف عرض کند کہ اصل این بازآر و بکثرت استعمال ممدودۂ چہارم مقصورہ بدل شود و ضرورت نداشت کہ باوجود ذکر مصدر (بازآوردن) ذکر مشتقاتش کنیم بالجملہ شامل است بر ہمۂ معانی بازآوردن۔ (اردو) واپس لا۔ پھیرلا۔ بازآوردن کا امر اسکے تمام معنون مین

(۶) بازار۔ بقول مؤید بمعنی خواہش۔ مؤلف عرض کند کہ در بعض نسخ قلمی۔ این معنی غیر مذکور۔ ولیکن از (بازارآراستن) کہ در ملحقات می آید من وجہ در مصدر اصطلاحی (بازار داشتن) ہمین معنی پیدا می شود (اردو) خواہش۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مؤنث۔ آرزو۔ تمنا۔ ارمان۔ رغبت۔ شوق۔ مرضی۔ مطلب۔ مقصد۔ مدعا۔ مراد۔

بازارآراستن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار (۱) ترتیب دادن بازار باشد۔ صاحب آصفی نقل نگارش (نظامی) (۲) چو زینگونہ بازاری آراستند ؎ نخوان از سکندر رامان خواستند ؎ (ولہ ۳) چو بازار من بی من آراستی ؎ بآن رسم و آئین کہ می خواستی ؎ زرونق مبر منقش و آراستیم ؎ نصیبی دہ از گنج بخشایشیم ؎ مؤلف عرض کند کہ معنی بیان کردۂ بہار درست است ولیکن از سند دوم معنی (۲) رونق دادن و از سند اولش (۳) تکمیل خواہش کردن پیدا می شود (اردو)

(۱) بازار سجانا (۲) رونق دینا (۳) خواہش پوری کرنا۔

بازار افتادن (مصدر اصطلاحی) معاملہ در پیش شدن و واقع شدن معاملہ و سودائے و این متعلق است بہ معنی دوم لفظ بازار کہ بجایش گذشت (انوری ؎) مرا با دلبری کارے بیفتاد ؛ دلم را نیز بازارے بیفتاد ؛ (اردو) معاملت واقع ہونا۔ سابقہ پڑنا۔

بازار افروختن (مصدر اصطلاحی) صاحب آصفی ذکر (بازار افروختن چیزے) کردہ گوید کہ رونق و رواج دادن آن چیز را و از ابو الفرح رونی سندے آوردہ۔ (؎) آنکہ بفراخت شرع را گردن ؛ و آنکہ بفروخت ملک را بازار ؛ مؤلف گوید کہ از سند پیش کردہ اش (چیزے را بازار افروختن) بمعنی افزودن رونق آن پیداست۔ و مصدر فروختن کہ مخفف افروختن ہم ہست مستعمل و این متعلق است بہ معنی سوم لفظ بازار (اردو) رونق بڑھانا

(الف) **بازار افسردن** (مصدر اصطلاحی)

(ب) **بازار افسردہ شدن** صاحب آصفی ذکر (الف) کردہ از معنی ساکت و بذکر (بازار افسردہ) گوید کہ کنایہ از بازار غیر رائج (جویائے کشمیری ؎) بازار کرسی و فلک اکنون فسردہ شد ؛ گرمی نماندہ است مگر در دکان برف ؛ مؤلف عرض کند کہ (الف) و (ب) ہر دو مقابل (گرم شدن بازار) است و مرادف سرد شدن (۱) کنایہ از بے رونق شدن بازار بلحاظ معنی اوّل لفظ بازار کہ حقیقی است و (۲) بے رونق و بے رواج شدن چیزے بصورت اضافت بلحاظ معنی سوم لفظ بازار کہ مجازی است و سندیکہ بالا مذکور شد متعلق بہ (ب) باشد و (بازار افسردہ) کہ متعلق بہ (الف) است

مرکب توصیفی بمعنی (۱) بازاری کہ رونق او باقی نیست و (۲) بصورت اضافت بازار بسوے چیزی۔ چیز بے رونق۔ واضح باد کہ فسردن مخفف افسردن است مخفی مباد کہ از سند پیش شدہ۔ استعمال مصدر فسردن پیدا است عیبی ندارد (اردو) (الف) و (ب) (۱) بازار مندا ہونا۔ خرید و فروخت کم ہونا۔ سرد بازاری ہونا (۲) کسی چیز کا بے رونق ہونا۔

بازار اول یوسف اصطلاح بقول بحر و بہار قیمتی کہ برادران یوسف علیہ السلام نزد تاجر بعد برآمدن از چاہ بآن فروختند و (بازار دوم یوسف) کہ می آید۔ وقت بیع او در مصر بدست زلیخاست بہار نسبت قیمت اوّل صراحت مزید کند کہ کمیت آن بنا بر اختلاف روایت ہشت یا پانزدہ یا ہفدہ درم است و بد بمعنی (قیمت اول یوسف) نیز آمدہ مؤلف گوید کہ در نسخۂ دیگر کہ مطبوعہ اوّلین است بمیت یا ہژدہ یا ہفدہ درم نوشتہ (ظہوری ۵) دکان حسن فروشی اگر بیارائی بغنیمتی شمرد یوسف اولین بازار (ولہ ۵) قیمت خود مدان کہ قیمتیٔ یوسفی یوسف دوم بازار مؤلف عرض کند کہ طرز بیان محققین بالا در غلط می اندازد۔ گوئیم کہ بازار بمعنی قیمت نیامدہ و مراد از (بازار اوّلین یوسف) چنانکہ ظہوری گوید اوّلین سودا ست کہ برادران یوسف با اہل کاروان کردند و (بازار دوم یوسف) ہمان معاملت کہ زلیخا بخریداری یوسف کرد و ہر دو متعلق است بہ معنی دوم لفظ بازار (اردو) یوسف کی پہلی بیع جو ان کے بھائیوں نے کنوئیں سے نکلنے کے بعد اہل کاروان کے ہاتھ کی تھی اور دوسری بیع وہ جو زلیخا کے

ہاتھ مصرعین ہوئی۔

بازار برچیدن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر و بہار و انند بمعنی برداشتن بازار است مؤلف گوید کہ مقصود از بند کردن آنست (صائب ؎) چار بازار عناصر پر نکتہ برگشتہ است ہا وقت آن آمد کہ برچینید این بازار را ہا (اردو) بازار اٹھا دینا بند کرنا۔

بازار تیز اصطلاح یعنی بازار رونق دار کہ قیمت امتعہ درست و گران آید و ارزان نباشد مرادف بازار گرم و مقابل بازار سرد۔ بہار (بازار فلان تیز است) قائم کردہ کہ متعلق بہمین است (محتشم کاشی ؎) کنون کہ خنجر بیداد یار خونریز است ہا کجا ست مرد کہ بازار امتحان تیز است ہا (اردو) بازار کی صفت مین تیز کا استعمال کر سکتے ہین جیسے "آج سونے کا بازار تیز ہے"

بازارچہ اصطلاح۔ بقول بہار و انند مصغر بازار است (ظہوری ؎) رنگین ز سر شک گونہ دارم ہا بازارچۂ جگر فروشان ہا مؤلف عرض کند کہ صاحب برہان بر کلمۂ چہ گوید کہ باخفاے ثانی افادۂ تصغیر کند چون در آخر کلمہ در آرند ہمچون باغچہ و طاقچہ۔ (اردو) چھوٹا بازار۔ مذکر۔

بازار چیدن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ گوید کہ یعنی بازار برداشتن است و سند پیش کردہ اش۔ از کلام صائب ہمانست کہ بر (بازار برچیدن) مذکور شد مؤلف عرض کند کہ سکندری خوردہ است و معنی مخالف بیان کردہ بہ تحقیق ما (بازار چیدن) بمعنی قائم کردن بازار است نہ برداشتن (ظہوری ؎) نشاط ہر دو عالم پایۂ بیگانگی دارد ہا جو بر کالاے دکان غمش

بازار می چینم ؛ (ولہ ؎) زبیداری نمی یابد
کسی پرمایۂ ازمن ؛ زسودائے تو صد بازار
در کنج دکان چینم ؛ صاحب موارد برمصدر
چیدن ذکر (بازار چیدن) بمعنی بیان کردۂ ما
کردہ است (اردو) بازار قائم کرنا۔

بازار چیزی گرم شدن (مصدر اصطلاحی) بحث این بر (بازار گرم شدن) می آید (اردو) دیکھو بازار گرم شدن۔

بازار خاک اصطلاح۔ بقول برہان وجہانگیری وہفت بکسر رائے بے نقطہ و خائے نقطہ دار بالف کشیدہ وکاف زدہ (۱) کنایہ از قالب آدمی است و (۲) عظمت بشریت راگویند و (۳) کنایہ از رونق امور دنیوی و اخروی۔ صاحبان بحر وجامع بر معنی اول وسوم قانع صاحب مؤید بذکر ہر سہ معنی معنی دوم را مخصوص کند بہ رونق امور دنیوی واعتبار آن و (۴) بہ تحقیق ما

کنایہ باشد مطلق از دنیا۔ (نظامی ؎) تہی گشت بازار خاک از خروش ؛ ز بانگ جرسہا بر آسودہ گوش ؛ و صاحب شمس نسبت معنی اول بر آدمیان قناعت کند و معنی سوم را مخصوص کند بہ رونق اخروی مؤلف گوید کہ ہر سہ متعلق است با معنی سوم بازار یعنی رونق ورواج خاک را کنایہ گرفتند از قالب آدمی وعظمت بشریت ورونق امور دنیوی محققینی کہ در معنی سوم آخرت را داخل کردہ اند بخیال ما قرین صواب نمی نماید بائی حال مشتاق سند استعمال معنی دوم و سوم باشیم۔ حیف است کہ پیش نشد اردو

(۱) قالب انسان۔ انسان کا جسم مذکر۔
(۲) انسانی بزرگی۔ عظمت بشریت۔ مؤنث
(۳) امور دنیا اور آخرت کی رونق مؤنث
(۴) دنیا۔ مؤنث۔

(الف) **بازار داشتن** مصادر اصطلاحی

(ب) **بازار داشتن بچیزی** صاحب
(ج) **بازار داشتن متاع** آصفی ذکر
(ب) کردہ گوید کہ معاملہ داشتن بہ آنچیز است
ونسبت (ج) فرماید کہ رونق ورواج داشتن
متاع مؤلف عرض کند کہ الف متعلق است بمعنی ششم لفظ بازار
یعنی خواہش داشتن چنانکہ انوری گوید (ے)
بخر بازار وسواس تو در دل ہ بجان تو کہ
بازارے ندارم ہ وسند (ب) ازسکونی
جرباد قانی است (ے) فتنہ بازاری
بچشمش داشت پرسیدم کہ چیست ہ گفت
آشوبی برائے روز محشر می خرم ہ ونسبت
(ج) عرض می شود کہ این را بلحاظ سندی
کہ بدست آمد مخصوص بہ متاع کردن ما را خوش
نمی نماید باید کہ (بازار داشتن چیزے)
را بمعنی رونق داشتن آنچیز گیریم (فطرت
مشہدی ے) نازنینان را چہ پروائے
نیاز موسوی ہ در دیار حسن بازاری ندارد

این متاع ہ (اردو) (الف) خواہش
رکھنا خواہش مند ہونا (ب) کسی چیز کے ساتھ
معاملہ رکھنا (ج) کسی چیز کا رونق دار ہونا۔

بازار دوم یوسف اصطلاح بحث
این بر بازار اول یوسف مذکور شد۔
(اردو) دیکھو بازار اول یوسف۔

بازار زدن مصدر اصطلاحی۔ بقول
برہان وجہانگیری (۱) کنایہ از فائدہ خاطر
خواہ کردن وبقول وارستہ ورشیدی
فائدہ خاطر خواہ گرفتن صاحب بحر مذکر این
گوید کہ بازار بمعنی سود وسودا بجائیش گذشت
واین متعلق بہ ہمان است صاحب جامع
فرماید کہ کنایہ از فائدہ خاطر خواہ۔ صاحب
سروری در ضمیمہ کتاب گوید کہ کنایہ از
فائدہ خوب بردن است بہار بذکر معنی بالا
گوید کہ از اہل زبان بتحقیق پیوستہ کہ
(۲) بمعنی بازار آراستن است گویند کہ

ﷺ درقشون ولشکر بازار زده اند وچادر ها نگانده ﷺ مؤلف عرض کند که حیف از صاحب جامع که اهل زبانست مصدری را اسم جامد کرد و آنچه بهار معنی دوم پیدا کرد درست است ومعنی اول کنایه باشد ازهمین معنی حقیقی که نفع وفائده نتیجهٔ بازار است ونقصان هم نتیجهٔ این که برمعنی سوم می آید- (صائب ؎) امروز هرکه سنگ ملامت بما رساند ؛ گودست خود ببوس که بازاری زند ؛ (ظهوری ؎) آبی نخورد خواجه میرس ازخوانش ؛ برطابع خود مویه کند مهمانش ؛ بازار زدی کز آفت افتادن ؛ راهی بردی برستهٔ دندانش ؛ (ولهٔ ؎) زدوکان داری تقوی فروشان ؛ زده بازار اخلاص ریائی ؛ (حکیم شفائی ؎) جنس دل برکف صلائی برخریداری زدیم ؛ مشتری خواهان کالانغز بازاری زدیم ؛ مؤلف عرض کند که زدن بمعنی حاصل کردن ویافتن می آید چنانکه سود زدن وزیان زدن ومعنی اول متعلق به همین است وبازار در اینجا بمعنی دوم اوست ومعنی بسیاری ازمحاوره پیدا شود وبدون آن هم درست است یعنی حاصل کردن فائده بغیر مبالغه وزدن بمعنی نصب کردن وقائم کردن وترتیب دادن هم می آید چنانکه خیمه زدن ودکان زدن ومعنی دوم متعلق است باین وزدن بمعنی بند کردن هم می آید چون راه زدن پس ازین معنی پیداست که (۳) بازار زدن بمعنی بند کردن بازار وکنایه از زیان برداشتن باشد چنانکه ظهوری گوید (؎) بازار زد آنکس که کشاد از تو دکانی ؛ سرمایهٔ سود دو جهان است زیانی ؛ مخفی مباد که محققین این شعر را بسند معنی دوم آورده اند وذکر معنی سوم نکرده ولیکن برمعنی شعر غور نفرموده اند-

شاعر گوید که هرکه با تو معامله کرد بازار خود را بند کرد و خسارت برداشت ولیکن این زیان که از معامله تو بما حاصل شد سرمایهٔ سود هر دو جهان است۔ اگر بازار زدن را درین شعر بمعنی نفع حاصل کردن گیریم لطف زبان که در مصرع ثانی است بلطف سخن بر بادمی رود سخن فهمان دانند (اردو) (۱) خاطر خواه فائده حاصل کرنا (۲) بازار آراسته کرنا۔ بازار قائم کرنا۔ (۳) بازار بند کرنا۔ بازار اٹھا دینا۔

بازار زده اصطلاح۔ قول مجرّد بهار است که جنسے را گویند که آن را مکرّر در بازار برده باشند و هنوز خریده نشده مؤلف گوید که طالب سند استعمال باشیم مجرّد بیان بهار بکار ما نمی خورد معاصرین عجم بر زبان ندارند (اردو) ایکدفعه بازار مین لائی هوئی چیز جو مکرر بازار مین لائی جاے۔ مؤلف

بازار سرد شدن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر کساد بازار و ناقدردانی۔ دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد مؤلف عرض کند که مقابل گرم شدن بازار است و کنایه از کساد بازاری و مرادف بازار افسردن که قیمت اجناس درست نیاید و کمی مشتریان و خواهشمندان ارزانی پیدا کند و اهل متاع زیان بردارند۔ معاصرین عجم بر زبان دارند (اردو) بازار سرد هونا۔ بازار مندا هونا۔ دیکھو بازار افسردن

(الف) بازار شکستن مصدر اصطلاحی

(ب) بازار شکسته صاحب آصفی ذکر (الف) کرده از معنی ساکت مؤلف گوید که (۱) کم شدن و کردن رونق بازار و (۲) زائل شدن و کردن رونق و درینجا بازار بمعنی سوم اوست که گذشت و (ب) بقول آصفی (۱) بازار غیر رائج۔ مؤلف

عرض کند کہ مرکب توصیفی است و (۲) بمعنی رونق زائل شدہ (انوری۔ الف ۲ ۵) آنکہ بفرزود کلک را رونق ؛ وانکہ شکست تیغ را بازار ؛ (ولہ الف ۵۲) اے کردہ خجل بتان چین را ؛ بازار شکستہ حور عین را ؛ (خالص اصفہانی۔ الف ۵۲) مطلب بجز شکستن بازار ماہ نیست ؛ خوبان کہ سینہ طرح بہ مہتاب دادہ اند ؛ (اردو) (الف) (۱) بازار کا ٹوٹ جانا۔ بازار کو توڑ دینا۔ بازار کی رونق مٹنا مٹانا جیسے " آپکی کم توجہی سے ہمنا باد کا ہفتہ واری بازار ٹوٹ گیا " ہفتہ کے بازار نے اتوار کے بازار کو توڑ دیا " یعنے سرد کر دیا یعنے وہ رونق اور چہل پہل باقی نہیں رہی جو پہلے تھی (۲) رونق مٹنا۔ مٹانا (ب) (۱) بے رونق بازار۔ (۲) بیرونق

بازار فلان چیز تیز است مقولہ بقول بحر و بہار اے رونق و رواج دارد۔ سند این بر (بازار تیز) از محتشم کاشی نقل کردہ ایم **مؤلف** عرض کند کہ بخیال ما این مقولہ متعلق است از (بازار تیز) کہ بتجانش گذشت۔ دیگر ہیچ (اردو) فلان چیز کا بازار آج کل گرم ہے " صاحب آصفیہ نے (بازار گرم ہونا) پر فرمایا ہے کہ کسی چیز کا زور ہونا۔ غلبہ ہونا۔ جیسے " بیماری کا بازار گرم ہے۔

بازار کردن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر (۱) ہنگامہ چیدن اعم از نیکہ بخوبی باشد یا بزشتی بہار باتفاق بحر فرماید کہ گویند " با فلان برخوردی کردیم یا ما طرفہ بازاری کرد " (خواجہ آصفی ۵) مصرد دل را بتو دادیم و عزیزان غافل ؛ کہ بما یوسف حسن تو چہ بازاری کرد ؛ بہار گوید کہ (۲) مرادف بازار زدن ہم **مؤلف** عرض کند کہ ہر دو محققین نازک خیال بر لطف زبان و ماخذ

این غور نکردند (بازار کردن) چیزے نیست و (بازاری کردن) اصل است که بمعنی هنگامه کردن باشد و بزشتی مخصوص و (بازاری) بمعنی منسوب ببازار کنایه باشد از هنگامه که اکثر در بازار بضبن معامله و سودا هنگامه برپا و بحث ها واقع شود نمیدانیم که صاحبان بحر و بهار باوجود سند استعمال منظم و نثر چرا تحاشی را برای وحدت گرفتند و چگونه این را عام کردند بزشتی و خوبی معاصرین عجم با ما اتفاق دارند و معنی دوم مجرّد بر قول بهار اعتبار ندارد تا آنکه سند استعمالش بنظر نیاید (اردو) (۱) هنگامه کرنا بقول آصفیه - شور و شر کرنا - فساد مچانا - هل چل مچانا - دکن مین کہتے ہین بازاری پن کرنا - (۲) دیکھو بازار زدن -

بازار کشیدن مصدر اصطلاحی - بقول بحر (۱) بازار ترتیب دادن و (۲) هرزه گوئی کردن و لاف زدن بهار بر معنی اوّل و صاحب ضمیمه برهان بر معنی دوم قانع - (میر خسرو ؎) ز آب و گل تن مردم چو قلعه آراست ؛ به شکل تنگ و بمعنی جهان اسرار است ؛ در و کشید به عنصر چهار بازاری ؛ که رخت هر دو جهانش بچار بازار است ؛ مؤلف عرض کند که برای معنی دوم طالب سند باشیم که از نظر نگذشت و معاصرین عجم بر زبان ندارند و محققین زبان دان یعنی سروری و ناصری و جامع ازین ساکت اند (اردو) (۱) بازار لگانا - بازار قائم کرنا - (۲) هرزه گوئی کرنا - لاف مارنا

بازارگان اصطلاح - بقول برهان و جامع با کاف فارسی با الف کشیده و نون زده سوداگر را گویند صاحب سروری گوید که بازرگان و بازارگان هر دو بدین معنی مستعمل (سعدی ؎) نه آن تندرو لیست

بازارگان ؛ کہ بردی سراز کبر بر آسمان ؛ صاحب ناصری فرماید کہ بازرگان مخفف بازارگان است و بقول صاحب مؤید بمعنی سوداگر مایہ دار۔ خان آرزو در سراج باتفاق برہان گوید کہ بخاطر ما میرسد کہ این لفظ بفتح رائے مہملہ و مرکب باشد از بازار وگان کہ لفظ نسبت است از عالم را یگان وشایگان یعنی کسی کہ منسوب بہ بازار باشد و پیوستہ کارہائے او موقوف بر بازار است **مؤلف** عرض کند کہ گان افادۂ معنی لائق و سزاوار کند پس معنی لفظی این لائق بازار است و صاحب کنز کہ محقق ترکی است۔ (بازرگان را بکسر زائے معجمہ) لغت ترکی گیرد و ما صراحت کامل ہمدرانجا کنیم (اردو) سوداگر۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ تاجر۔ تجار۔ بیوپاری۔

بازارگاہ اصطلاح۔ بقول بہار آنقدر زمین کہ بازار دران واقع شود از عالم بزم گاہ و مجلس گاہ **مؤلف** عرض کند کہ گاہ بقول برہان بمعنی جا و محل و مقام لیکن بدین معنی بدون ترکیب گفتہ نمی شود چون بارگاہ و لشکرگاہ و خیمہ گاہ پس قلب اضافت (گاہ بازار) و معنی لفظی این مقام معاملہ و سوداست و متعلق بمعنی دوم بازار نہ زمین بازار بلکہ کنایہ باشد از بازار۔ (فردوسی ؎) چو کاوہ برون شد زدرگاہ شاہ ؛ برو انجمن گشت بازارگاہ ؛ (امیر معزی ؎) چون کارگاہ شستر و بغداد و روم گشت ؛ بازارگاہ لشکر شاہ از سنجار تو ؛ (اردو) بازار۔ بازار کا مقام۔ مذکر۔

بازارگرد اصطلاح۔ صاحب ناصری بذیل بازار گوید کہ مردم بے تمکین و لاابالی را گویند (حکیم سنائی ؎) نیست باجودش

از پے مقدار ہ سیم بازار گرد را بازار دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد مؤلف گوید کہ موافق قیاس است یعنی اسم فاعل ترکیبی بمعنی گردش کنندہ در بازار از قبیل جہانگرد و کنایہ باشد از مردم بے تمکین ولا ابالی (اردو) دیکھو بازاری کے دوسرے معنی۔

بازار گرم شدن مصدر اصطلاحی بقول صاحب بحر قدر و منزلت چیزے دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد مؤلف عرض کند کہ (۱) معنی حقیقی این رونق و رواج بازار و اگر بازار را منسوب یا اضافت کنند بچیزی (۲) قدر و منزلت و رونق آن چیز باشد (خواجہ شیراز ؎)

بازار شوق گرم شد آن شمع رخ کجاست
تا جان خود بر آتش رویش کنم سپند

پس معنی دوم متعلق است بہ (بازار چیزے گرم شدن) کہ گذشت (اردو) (۱) بازار گرم ہونا۔ بقول آصفیہ بازار چمکنا۔ بخوبی خرید و فروخت ہونا۔ بازار رونق پر ہونا۔ (۲) کسی چیز کا زور ہونا جیسے "بیماری کا بازار گرم ہے"۔

بازار مصطفی خرمدار خدا مثل۔ صاحب خزینہ و امثال فارسی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ فارسیان این مثل را بجائی زنند کہ معاملہ کسے با شخصے متعلق شود کہ رضا جو و قدر دان آن کس باشد مثلاً زید محبت داشت با بکر و از محاسن آگاہ بود و می خواست کہ قدرش بیفزاید۔ تا آنکہ زید صاحب اقتدار یا انتظامی خاص با او متعلق شد چون بکر را امیدوار آن کار دید بجان و دل انتخابش کرد و بنواخت۔ گویند کہ باغبانی را پسرے بود بغایت ملیح و امیرے بر و عاشق بود روزے معشوقش گلدستہ

به بازار آورد تا بفروش دهد و امیر عاشق برو گذشت و روبسوے او آورد و از قیمت گلدسته ها پرسید باغبان زاده مقداری بیان کرد و امیر عاشق مضاعفش داد و همه گلدسته ها را بخرید۔ مقصود این است که چون خریدار با بائع عشق و محبت باشد کار از ارزانی و گرانی قیمت ندارد هرچه خواهد می دهد این مثل را تخصیص باخریدار و بائع هم نیست هرگاه معامله درمیان دو کس باشد که همین قسم تعلق دارند فارسیان این مثل را زنند (اردو) دکن مین بهی فارسی کهاوت مستعمل ہے اسی مثل کو مؤلف نے اپنے کلام مین باندها ہے اور حضرت جلیل نے اس کو پسند فرمایا ہے (ے) نقد روان سے ہون مین خریدار جنس حسن ہے بازار مصطفی مین خریدار ہے خدا ہے

بازار مکش مقوله۔ صاحب هفت بجواله قنیه گوید که اے خرافات مگو و لاف مزن مؤلف عرض کند که نهی باشد از مصدر (بازار کشیدن) که بمعنی دوش گذشت عجبی نیست که صاحبان بحر و ضمیمه برهان سند همین مقوله آن مصدر را قائم کرده اند معاصرین عجم بر زبان ندارند (اردو) بیهوده نه بک۔ لاف نه مار۔

بازار منیٰ اصطلاح۔ بقول وارسته و بحر منیٰ موضعی است از ارض مکه که قربانی دران کنند و بازاری که همانجا است و آن منای حضرت اسمٰعیل پیغمبر علیه السلام (طالب کلیم ے) ساکن بیت اللهی اما اگر دست آیدت یک خانه را نزدیک تر سازی بباز ار منیٰ یک (اردو) منیٰ بازار۔ مذکر وہ بازار جو ارض مکہ کے ایک خاص موضع مین جس کا نام منیٰ ہے حج کے زمانہ مین قائم ہوتا ہے

بازار نهادن مصدر اصطلاحی۔ بقول

بحر و بہار مرادف بازار گشیدن (شیخ شیراز
ے) قیامت کہ بازار مینو نہند ہا منازل
بہ اعمال نیکو دہند ؛ (اردو) دیکھو بازار گشیدن

بازارہ اصطلاح۔ بقول بہار آنکہ در
بازار نشیند و خرید و فروخت کند بازارگان
(جمع) و بازرگان بحذف الف دوم مخفف
این و اطلاق آن بر شخص واحد از عالم
قرگان و دندان کہ جمع مژہ و دندانست
و بمعنی مفرد مستعمل می شود پس بازرگان بالضم
چنانکہ عوام خوانند غلط محض و صحیح بفتح بہر تقدیر
بمعنی سود اگر مجاز است و ہمین شہرت دارد
صاحب انند نقل نگارش مؤلف گوید کہ
ہائے نسبت بر لفظ بازار زیادہ کردہ اند
و معنی حقیقی این منسوب بہ بازار۔ استعمال این
یافتہ نمی شود مگر جمع این بمعنی واحد (اردو)
دیکھو بازارگان۔

بازاری اصطلاح۔ بقول انند (۱)
منسوب بہ بازار بمعنی مردم بازار و (۲) مردم
بے تمکین و لا ابالی۔ صاحب ناصری بر لفظ
بازار ذکر معنی دوم کردہ مؤلف عرض کند
کہ (۳) بمعنی ہنگامہ کہ صراحت ماخذ این
بر (بازار کردن) گذشت و شک نیست
کہ در ہر سہ معنی یائے نسبت در آخر لفظ
بازار مرکب کردہ اند (اردو) بازاری
بقول آصفیہ۔ فارسی۔ بازار سے نسبت رکھنے
والا۔ (۱) بازار کے بیٹھنے والے (۲) اوباش
شہدے۔ بے اعتبار۔ مؤلف عرض کرتا ہے
کہ واحد کے لئے بھی مستعمل ہے جیسے "یہ بازاری
شخص ہے" (۳) ہنگامہ۔ بقول آصفیہ فارسی
۔اسم مذکر۔ شورش۔ شور و شغب۔ غل غپاڑہ
۔فساد۔ گڑبڑ۔

بازاریا اصطلاح۔ بقول صاحب ضمیمہ
برہان (۱) بمعنی اے بازاری و فرماید کہ
(۲) بمعنی تصغیر ہم یعنی بازاریک و صاحب شمس

بر تصغیر بازاری قانع و صاحب ہفت بجوالہ قنیہ بذکر معنی دوم فرماید کہ الف برائے تصغیر ہم می آید مؤلف عرض کند کہ در بازاریا بمعنی اول الف ندا است و در معنی دوم الف زائد است بمعنی مطلق بازاری و آنچہ محققین این را بمعنی تصغیر گرفتہ اند تسامح کردہ اند۔

بازاریک به کاف آخر تحقیر باشد نہ تصغیر و این کاف را کاف تحقیر خوانند و بازاریا را بمعنی بازاریک گرفتن قابل نظر است و محتاج سند استعمال (اردو) (۱) اے بازاری (۲) بازاری۔

(۱) بازاری را نیازاری مقولہ

(۲) اگر آزاری چنانکہ بازاری صاحب خزینہ ذکر (۱) کردہ و صاحب امثال فارسی (۲) ہم آوردہ بزیادت لفظ آزاری بعد لفظ چنان ہر دو از معنی ساکت مؤلف گوید کہ ہر دو مقولہ ایست گویند کہ از مردم بازاری و بے تمکین احتراز اولیٰ است و نباید کہ او را از جا برآورند و تحریک کنند و بیازارند کہ مقابلۂ او شایان مردم باتمکین نیست و ہمان وقت اینگونہ تحریک باید کرد کہ خود ہم ہمچو بازاری آمادۂ مقابلہ اش شوند (اردو) دکن مین کہتے ہین "بزاری کا مقابلہ بزاری کرسکتا ہے"

بازاریک اصطلاح۔ صاحب ضمیمہ برہان بذیل بازاریا ذکر این کردہ گوید کہ تصغیر است مؤلف عرض کند کہ ما صراحت این ہمہ را نجا کردہ ایم (اردو) دیکھو بازاریا کے دوسرے معنے۔

بازاری کردن مصدر اصطلاحی بمعنی ہنگامہ کردن است بہ زشتی صراحت ماخذ و سند این بر (بازار کردن) گذشت (اردو) دیکھو بازار کردن۔

بازار آشیان بلبل پراندن مثل۔

بقول بہار باوصف استعداد نیکی بدی و
دشمنی کردن (والہ ہروی ے) ازان
دہان چوجان جانگزا حدیث مگو ہاز آشیانہ
بلبل چرا پرانی بازہا وارستہ و بحر ثوبقیہ
ہمین شعر ذکر این کردہ و آشیان را آشیانہ
نوشتہ اند (اردو) دکن مین کہتے ہین
"کابک سے کوے کیون اڑاتے ہو" یعنے
بھلائی کر سکتے ہو تو پھر برائی کیون کرتے ہو۔

بازافتادن بچیزے مصدر اصطلاحی
بقول آصفی و بحر و بہار رجوع شدن
بہ وے (انوری ے) اے دریغا کہ
ثنا ہا بدعا بازافتاد چون چنین است
درین حال بہین ذکر دعاست مؤلف
گوید کہ حالت موجودہ را گذاشتن و بحالت
دیگر آمدن است و این معنی از رجوع شدن
پیدا نمی شود (اردو) پلٹا کھانا پلٹی کھانا
بقول آصفیہ۔ ایک حال سے دوسرے حال
یا ایک پہلو سے دوسرے پہلو کو پلٹنا مؤلف
کہتا ہے کہ رجوع ہونا بھی کہہ سکتے ہین اور
پلٹ پڑنا اس فارسی محاورہ کا خالص ترجمہ
ہے جو دکن مین مستعمل ہے۔

بازافگن اصطلاح۔ بقول برہان بافا
وکاف بروزن مادرزن (۱) زندہ و
پلینہ باشد کہ فقیران و درویشان بر جامہ
وخرقہ دوزند و (۲) مداخل مانندے کہ
بعضے از سپاہیان بر پشت گریبان جامہ
پلنبہ دار و چار قب دوزند چنانکہ سر مدخل
بر میان ہر دو شانہ افتد صاحب ہفت
بذکر ہر دو معانی بالا گوید کہ (۳) کیسہ را ہم
گویند کہ گدایان در بغل دارند۔ صاحب
ناصری فرماید کہ زندہ و پلینہ کہ بر قفاے
گریبان جامہ دوزند و بازپس افگنند
بتازی رقعہ یعنی پارہ گویند۔ صاحبان
جہانگیری و سروری گویند کہ پارچہ باشد

که بر جامه پاره و ژنده درویشان بدوزند
و آن را پینه و درپی نیز نامند و بتازی رقعه
صاحب رشیدی فرماید که بازافگن پارچه
که بر قفای گریبان جامه و فرگل دوزند
و بازپس افگنند و بحوالهٔ سامانی گوید که بازافگن
در شعرا کابر همان رقعه که بر پشت گریبان
جامه و لباده و امثال آن دوزند و فرماید
که جهانگیری بمعنی مطلق رقعه و خرقه (که بر
جامه و مرقع دوزند) آورده و این خطا
است صحیح معنی اول است لیکن بطریق مجاز
بر مطلق رقعه و خرقه اطلاق توان کرد. صاحب
جامع فرماید که (۱) پینه و وصلهٔ جامه و (۲)
مداخل مانندے که سپاهیان بر پشت جامه
دوزند خان آرزو در سراج گوید که به زاے
فارسی است ـ پارچه که بر قفاے گریبان
جامه و لباده و فرگل دوزند و خصوصیت
به رقعه و خرقه که بجامه و مرقع درویشان
دوزند بیجاست و ذات کلمه و جوهر لفظ دلالت
دارد که آن را بازپس افگنند چنانکه سامانی
تصریح کرده مگر آنکه بمجاز بر پینه و رقعه اطلاق
کرده باشند مؤلف عرض کند که وجه تسمیه
همین است که رقعه و پیوند چیزے است
که در جامه مکرر دوخته شد و نسبت
معنی دوم عرض می شود که پارچه بشکل قبه
مدور باشد که عربان آن را در محاورهٔ خود
قبه خوانند و اکثر در گریبان جبه بسوی پشت
دوزند بطرزے که پهن آن مطابق عرض پشت
بر حصهٔ بالاے پشت و بر هر دو دوش هم رسد
و بر سینه بسیار کم عرض باقی ماند مقصود شان
همین قدر است که مقام پشت از تکرار پارچه
محفوظ باشد باعتبار ترکیب اسم مفعول کتقی بر
است یعنی مکرر افگنده شده پس معنی اول
و دوم کنایه باشد و معنی سوم مجاز آن ـ
(خاقانی ۵) دلقش هزار میخی چرخ و بجیب جامه

؎ باز افگندش ز نور و فر او نیرش از ظلام ؎ (ولہ ۱) این فر او نیری و آن باز افگنی خواہد زمن ؎ من ز جیب آسمان یک شانہ دان آوردہ ام (ولہ ۲) کردہ زردائے عالم الغیب ؎ باز افگن خرقہ و بن جیب ؎ (شرف شفروہ ۳) از گریبان جلالش ماہ نو باز افگن است ؎ لاجرم بر جیب این نہ صوفی گردندہ شد ؎ حیف است کہ برائے معنی سوم سندے پیش نشد و نسبت معنی سوم مجرد بیان صاحب ہفت است و بس معاصرین عجم بر زبان ندارند (اردو) (۱) تھگلی بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مؤنث۔ پیوند۔ رقعہ۔ جوڑ (۲) وہ کپڑا جو گریبان سے متصل پس پشت لباس مین سیا جاتا ہے صوبہ مدراس مین اسکو گبّہ کہتے ہین جو اکثر جُبّہ مین لگایا جاتا ہے جسکا اصلی تلفظ قبّہ ہے یعنی وہ مثل قبّہ کے مدوّر ہوتا ہے اس سے مقصد یہ ہوتا ہے کہ لباس کا وہ حصّہ جو پشت کے بالائی حصّہ پر رہتا ہے دوہرا ہو جاے اور اور پشت کے بالائی حصّہ کو ہوا سے محفوظ رکھے مذکّر۔ (۳) فقیر کا کاسہ جو بغل مین چھپا رہتا ہے (مذکّر)

باز افگندن مصدر اصطلاحی بمعنی باز داشتن است (ظہوری ۵) نقش پا باید فتاد از خویش در راہ طلب ؎ خویش را ہر بار زان صد سالہ رہ باز افگنم ؎ (اردو) روکنا۔ باز رکھنا۔

باز ام بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بر وزن آرام۔ لغت فارسی است بمعنی باد پیچ۔ صاحب کنز کہ محقق لغت ترکی است ذکر این کردہ گوید کہ لغت فارسی زبان مؤلف عرض کند کہ ظاہرا اسم جامدی نماید ولیکن کلمۂ با دلالت بر ترکیب می کند کہ مفید معنی اسم فاعل است و زم در فارسی زبان بقول برہان با دسخت و تند

راگویند پس معنی لفظی این بادسخت دارنده وصاحب بادسخت کنایه از بادپیچ است که بجائے خودش گذشت الف دوم زائد است وبس چنانکه مهاروماهار۔ (اردو) دیکھو بادپیچ۔

(الف) **بازان** استعمال۔ خان آرزو در چراغ هدایت ذکر (الف) کرده گوید

(ب) **بازان کردن** که بازائے معجمه ماخوذ از باختن بمعنی باخته شده وبرین قیاس است تازان (رکنائے مسیح ۵) بهرحولان رخش را درعرصه چون تازان کند ۵ عاشق بیدل بجائے گوے جان بازان کند ۵ مؤلف عرض کند که ازین سند مصدر (ب) پیدا می شود بهمین وجه قائم کرده ایم (الف) به تحقیق ما اسم حالیه است از باختن وبازیدن که برامر حاضرش (باز) الف ونون زائد مرکب کرده بازان کردند ومعنی این بازنده وباخت کننده وبازی کننده مفید معنی اسم فاعل حقیقت اسم حالیه بجایش بیان کرده ایم پس (ب) مصدر مرکب است بمعنی (بازی کننده کردن) یعنی (ببازی آوردن) و (مشغول بازی کردن) شاعر گوید که چون یار ما از برائے حولان رخش خود را درعرصه مشغول تاختن کند۔ عاشق او جان خود را بعوض گوے مشغول بازی کند۔ خان آرزو بر معنی شعر غور نکرده ونمیدانیم که از لفظ بازان معنی باخته شده چه طور پیدا کرد این است تحقیق محقق مهذب نژاد که بدستے چراغ دارد ومدت دیگر سراج فتائل (اردو) (الف) هارنے والا۔ کھیلنے والا (ب) کھیلوانا مشغول بازی کرنا

بازایستادن مصدر اصطلاحی ینکر شدن ومنقلب شدن از قول یا عهد و

پیمان (انوری ۵) جان خواہیم بوسہ و بازایستی ز قول ؛ چون وعدہ ات ہمین ہمہ سوی تو میرود ؛ (اردو) پھر جانا۔ پلٹنا۔ انکار کرنا جیسے "وہ اپنے قول سے پلٹ گیا۔

بازبار اصطلاح۔ صاحب شمس گوید کہ لغت فارسی است بمعنی (۱) بازدارو (۲) بمعنی کشتگان کہ بہندش کویری نامند دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد **مؤلف** عرض کند کہ کویری بہ رائے ہندی در سنسکرت کشاورزو برزی گررا گویند و مقصود صاحب شمس از کشتگان ہمین است ولیکن تا آنکہ سند استعمال بنظر نیاید ہر دو معنی بالا را در لغت (بازبار) تسلیم نہ کنیم کہ خلاف قیاس است و اسم جامد نیست۔ صاحب مؤید الفضلا ذکر این بہ تحتانی چہارم عوض موحدہ کردہ گوید کہ بمعنی کشتکار باشد بحث این بجائے خودش می آید و درینجا ہمین قدر کافی است کہ تصحیف کتابت صاحب شمس متحقق کہ (بازیار) را (بازبار) نقل کرد۔ (اردو) دیکھو بازیار۔

بازبردن مصدر اصطلاحی۔ بمعنی واپس بردن و این متعلق است بہ معنی ہفتم کلمۂ باز کہ گذشت (انوری ۵) منعش بفلک بازدہد طالع بد را ؛ حکمش بعمل بازبرد عامل جان را ؛ (اردو) واپس لیجانا۔

بازبعدم دادن مصدر اصطلاحی۔ بقول آصفی نیست و نابود کردن و بہار ہمین معنی را بر (بعدم بازدادن) نوشتہ **مؤلف** عرض کند کہ ہر دو یکی است و خلاف قیاس نیست ولیکن طالب سند استعمال باشیم (اردو) نیست و نابود کرنا۔

بازبگو استعمال۔ صاحب آنند بحوالۂ فرہنگ فرنگ گوید کہ بمعنی مکرر بگو و اعادت کن

(۲۱۰۹)

مؤلف عرض کند کہ متعلق است بہ معنی ششم کلمۂ باز و امر حاضر مصدر مرکب (باز گفتن) کہ می آید۔ ضرورت نداشت کہ ذکر این کنیم۔ نمیدانیم کہ محققین بالاغرض مشتقات را چرا پسندیدند۔ (اردو) پھر فرمائیے۔ پھر بولو

باز بودن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت و سند کمال اصفہانی پیش کردہ (۵) چو پستہ با ہمہ کس خونمودگی است ترا از ان بود ہمہ سالت زخندہ لب ہا باز پ **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی کشادہ بودن باشد متعلق بمعنی دہم کلمہ باز و تخصیص بالب نیست بلکہ مضاف توان کرد بسوئے دہن و زبان و امثال آن ہم چنانکہ باز بودن زبان وغیر ذالک (اردو) کھلا رہنا۔ کشادہ رہنا۔

باز بورت اصطلاح۔ بقول صاحب بول چال کہ پابند زبان معاصرین عجم است بمعنی پاسپورت **مؤلف** عرض کند کہ پاسپورت لغت انگلیسی است کہ بتائے ہندی پروانہ را گویند کہ مسافران را دہند تا بوثیقۂ آن از ساحل بگذرند۔ معاصرین عجم سین مہملہ را بہ زائے معجمہ و تائے ہندی را بہ فوقانی بدل کردند چنانکہ ایاس و ایاز و سمارو غ و زمارو غ جز این نیست کہ مفرس باشد (اردو) پروانہ راہداری۔ مذکر۔ صاحب آصفیہ نے پاس پر اس کا ذکر فرمایا ہے۔

باز پرس اصطلاح۔ بقول بحر (۱) مواخذہ و پرسش۔ صاحب شمس گوید کہ (۲) باجہام فارسی مضموم۔ پرسش کن و تحقیق نمائے۔ صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بہ نسبت معنی اول گوید کہ تحقیق و تنقیح و استفسار بدقت و غور تمام و ذکر معنی دوم ہم کردہ (انوری ۷) گو برو از خطبہ باز پرس زسکہ پ ہر کہ یقینش بہ شک و ریب رہین است پ **مؤلف**

عرض کند کہ کلمۂ باز در معنی اول و دوم متعلق است بہ معنی ششمش یعنی معنی لفظی این مکرر پرسیدن و بمعنی اوّل حاصل بالمصدر و کنایہ از مواخذہ۔ مرادف باز خواست ۔ معاصرین عجم بر زبان دارند و بمعنی دوم امر حاضر است از مصدر مرکب (باز پرسیدن) کہ بمعنی دیگر بار پرسیدن است (اردو) (۱) باز پرس۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مؤنث۔ پوچھ گچھ۔ محاسبہ۔ جوابدہی۔ مواخذہ ۔ باز خواست (۲) پھر پوچھ۔

(الف) **باز پرس بیمار کردن** مصادر

(ب) **باز پرسیدن بیمار** اصطلاحی

بقول بحر ہر دو مرادف یکدیگر است مؤلف عرض کند کہ (بیمار پرسیدن) و (بیمار پرسی کردن) بمعنی عیادت بیمار بر زبان معاصرین عجم است۔ و نسبت (الف) و (ب) دیگر محققین فارسی زبان سکوت ورزیدہ اند طالب سند استعمال باشیم (اردو) عیادت کرنا۔ بقول آصفیہ۔ بیمار پرسی کرنا۔ بیمار کو پوچھنا۔ مزاج پرسی کرنا۔

بازپرہ اصطلاح۔ بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بفتح بائے فارسی و رائے مہملہ بمعنی (۱) پروانہ و (۲) شپرہ مؤلف عرض کند کہ دیگر محققین فارسی زبان ازین ساکت۔ طالب سند استعمال باشیم اگر پیش شود عرض کنیم کہ ہائے ہوز آخر برائے نسبت است یعنی چیزے کہ در پریدن بار بار رجعت کند یعنی می آید و می رود بتواتر۔ پروانہ و شپرہ باشد کہ ہمین عادت این ہر دو ست پس خلاف قیاس نیست (اردو) (۱) پروانہ بقول آصفیہ۔ اسم مذکر۔ وہ پردار کیڑا جو شمع پر عاشق ہو۔ (۲) چمگادڑ۔ بقول آصفیہ اسم مؤنث۔ شپرہ۔ خفاش۔ ایک اندھیرا پسند پرند کا نام جو اکثر مکانوں میں لٹکتا رہتا

اور رات کو اُڑا کرتا ہے۔

(الف) بازپس اصطلاح۔ بقول انند بمعنی بازو بعد بہار ذکر این کردہ از معنی ساکت و ہر دو از کلام عرفی استناد کردہ اند (ے) پرسوختہ مرغ نگہم بازپس آمد ؛ از بسکہ گلستان تماشائے تو گرم است ؛ مؤلف عرض کند کہ (بازپس) (۱) مراجعت و (۲) دور مجاز معنی اول و ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔

(ب) بازپس آمدن بمعنی مراجعت کردن است و استعمال بمعنی دوم بر (بازپس داشتن) می آید۔ صاحب انند بر نزاکت معنی غور نکردہ و سکوت بہار مرجح بران۔ فتامل (انوری ے) دمی برجعت شود لفبردا باز ؛ گر اشارت کنی کہ بازپس آے ؛ (ولہ ے) دل بکارے کہ پیش می نرود ؛ یک قدم بازپس نمی آید ؛ (اردو) (الف) (۱) واپس (۲) دور (ب) واپس آنا۔

بازپس داشتن مصدر اصطلاحی بمعنی دور داشتن است (انوری ے) امید و بیم کند مرد را مسخر خلق ؛ بدین دو خویشتن از خلق بازپس دارم ؛ (اردو) دور رکھنا۔

بازپس سپرم مقولہ۔ بقول شمس یعنی بازپس روم۔ صاحب ہفت بحوالۂ ادات متصدیق این معنی می کند و صاحب مؤید الفضلا فرماید کہ اے رجوع کنم و بازپس روم و صاحب انند نقلش بردارد مؤلف عرض کند کہ محاورہ اجازت این معنی نمی دہد و قول ہر چہار محققین ہند نژاد بدون سند استعمال نتوانیم تسلیم کنیم و مصدر۔ (بازپس سپردن) ہم بدین معنی یافتہ نشد۔ طالب سند باشیم (اردو) واپس جانا

بازپسین اصطلاح۔ بقول بہار واپسین چون نفس بازپسین و نگاہ بازپسین (صاحب

ے) از ان کنم دم مردن نگاہ خیرہ بر ویش
پ کہ نیست خجلتی از پس نگاہ بازپسین را پ (از وری)
ے) شعر من بندہ در مدیح ملیح پ آن نخستین
شناس و بازپسین پ (ولہ ے) در ہران
دل کہ ز اقبال گہ در دو حیاست پ (از وری)
بازپسین بعد بر دیعنی کے پ **مؤلف** عرض
کند کہ بازپسین بمعنی آخرین است مطلقاً و جز
این نیست کہ یا و نون نسبت در آخر بازپس
زیادہ کردہ اند و معنی لفظی این منسوب بہ مراجعت
یعنی انجام کہ مقابل نخستین است (اردو)
واپسین۔ بقول آصفیہ۔ اخیر۔ آخرین پچھلا
جیسے دم واپسین۔

بازپیچ اصطلاح۔ بقول برہان بروزن
مارپیچ (۱) مہرہ چندیست کہ بر ریسمان بندند
واز بالائے گہوارۂ اطفال آویزند تا ایشان
بدان بازی کنند و آن را بعربی داداۃ گویند
و بعضے گویند (۲) چہار چوبست و بران
تختہ و جامہ وصل کنند کہ بمنزلہ گہوارہ باشد
اطفال را و (۳) ریسمانی را نیز گویند کہ
در ایام جشن و عید از جائے آویزند و زنان
و دختران بران نشستہ در ہوا آیند و روند
و باین معنی بجائے بائے فارسی نون ہم آمدہ
صاحب ناصری بذکر معنی اول صراحت کند
کہ اسمش داداۃ در عربی است و نسبت معنی
دوم بحوالۂ سامانی گوید کہ چوبی چند است کہ
بر یکدیگر بندند و کرپاسے بر روے آن
افگنند کہ بدل گہوارۂ کودک باشد و ذکر
معنی سوم ہم کردہ و بحوالۂ فرہنگ سامانی
و رشیدی گوید کہ بدال مہملہ عوض زائے
ہوز صحیح است صاحب رشیدی بذکر ہر
سہ معنی نسبت معنی اوّل فرماید کہ اسم این
در عربی دودات است۔ صاحبان بحر و
و سروری بر ذکر معنی اوّل و دوم قانع
صاحب جہانگیری ذکر این نکردہ و بہ نون

عوض بائے فارسی آوردہ بر معنی سوم قانع
خان آرزو در سراج فرماید کہ در تحقیق این
لفظ اختلاف بسیار است چنانچہ سامانی بدال مہملہ
تحقیق کردہ و صاحبان جہانگیری و رشیدی
ہم بہ دال و بائے فارسی و ہم بہ زلے
تازی و نون آوردہ اند و در برہان قاطع
بہ زائے تازی و بائے فارسی نیز و در
معانی آن ہم اختلاف است و آنچہ نزد
مؤلف بہ تحقیق رسید آنست کہ بازینج
بہ نون است بمعنی اوّل الذکر و بازپیچ بہ
بائے فارسی بمعنی (۴) ریسمانی کہ رسن
بازان بستہ بران بازی کنند و بادپیچ
بدال مہملہ بمعنی سوم (کہ بالا گذشت) و انچہ
سامانی ذکر معنی دوم کردہ است آن ہم
بدال مہملہ خواہد بود کہ آن را در ہندی جھولا
گویند (الخ) مؤلف عرض کند کہ محققینے
کہ از ماخذ کار مذارند و کاتبانی کہ بر قلم خود

اختیار دارند در تصحیف لغات کارہا
کردہ اند و در نقل اشعار ہم متصرّف ہا بکار
بردہ حالا پیش ما سہ لغت است کہ در معرض
تحقیق است یکی (بادپیچ) کہ بدال مہملہ
سوم و بائے فارسی چہارم گذشت و دیگری
(بازپیچ) کہ بزائے موّز سوم و بائے فارسی
چہارم۔ زیر بحث است و سوم (بازنیج)
کہ بزائے منقوطہ سوّم و نون چہارم می آید
و بمقابلہ این ہر سہ لغت چہار معنی است
کہ بالا مذکور شد یعنی (۱) بازیچۂ اطفال در
گہوارہ و (۲) گہوارۂ چہار چوبی و (۳)۔
اورک کہ بہ رسن قائم کنند و بوسیلۂ آن در
ہوا حرکت کنند و (۴) رسنی کہ بازیگران
بر دو ستون قائم و بالائے آن بازیہا کنند
پس تحقیق خان آرزو کہ بالا گذشت بخیال
ما بے دلیل است کہ ہر چہ خواست رائے
خود قائم کرد و فرمود کہ فالہدایۃ فضل من اللہ

ومامی گوئیم کہ بلحاظ ماخذ بہر چہار معنی بالا اصل این (باد پیچ) است بہ دال مہملہ سوم و بائے فارسی چہارم (اسم فاعل ترکیبی) و معنی لفظی این پیچنده در ہوا و این معنی حقیقی برائے ہر چہار معنی متذکرہ بالا صادق می آید صاحبان تحقیق (باد پیچ) را بمعنی سوم مخصوص کردہ اند چنانکہ بجایش گذشت و ہمدرانجا اشارہ کردہ اند کہ عوض دال مہملہ زائے ہوز ہم آمدہ و ذکر معنی اول و دوم و چہارم در انجا نیست پس این تخصیص معنی کہ در انجا گذشت متعلق است از محاورۂ فارسیان و مارا می رسد کہ بروے قیاس امرار برین کنیم کہ (باد پیچ) را باین ہر چہار معنی استعمال توان کرد کہ فارسی زبان۔ زبان مادری ما نیست و آنچہ محققین فارسی زبان باستناد کلام شعرائے فرس (باز پیچ) را بزائے ہوز سوم و بائے فارسی چہارم بہ ہر چہار معنی بالا درست خیال کردہ اند جز این نیست کہ مبدل ہمان۔ (باد پیچ) است کہ دال مہملہ بہ زائے ہوز بدل شود چنانکہ سرخ مرد و سرخ مرز و آنچہ (باز پیچ) بہ زائے ہوز سوم و نون چہارم بہ معنی سوم می آید ہم مبدل (باد پیچ) است کہ دال مہملہ بہ نون بدل شود چنانکہ نمودہ و نمونہ و گزیدہ و گزینہ۔ این است حقیقت این ہر سہ لغت مرکب کہ موافق قیاس و مطابق قواعد فارسی است۔ آنچہ خان آرزو (باز پیچ) را بہ زائے ہوز سوم و نون چہارم مخصوص بہ معنی اول کند و (باز پیچ) را بہ زائے ہوز سوم و بائے فارسی چہارم بمعنی چہارم خاص فرماید و (باد پیچ) را بہ دال مہملہ سوم و بائے فارسی چہارم بہ معنی سوم خصوصیی می بخشد۔ می پرسیم از وکہ بر سبیل الہام است یا القا و آنچہ بر تحقیق خود ناز کند و می فرماید کہ۔ فالہدایۃ فضل من اللہ قابل غور است کہ ہر محقق بے دلیل می تواند تحقیق خود را مبنی

بر ہدایت کند اہل تحقیق را باید کہ دعوی خود
را بدلیل ثابت کنند نہ بالہام والقاء وہدایت
(استاد شہید ۵) پئے مہد اطفال جاہت
رسد ؎ کہ عقد ثریا شود باز پیچ ؎ (فخری ۵)
امن وعدل واستقامت در ہوائے ملک تو ؎
باد چون بازیگران بازی کنان بر بازپیچ ؎
(ابوالمثل ۵) زناک خوشہ فروہشتہ وز
باد بران ؎ چو زنگیانی بر بازپیچ بازیگر ؎
(اردو) (۱) چٹے پٹے۔ بقول آصفیہ۔
ہندی۔ اسم مذکر۔ چھوٹے بچون کے ایک
قسم کے کھلونے جس مین جھینے اور لٹو پڑے
ہوے ہوتے ہین۔ (انتہی) دکن مین اس کو
لٹ پٹے کہتے ہین گھوڑے پر لٹکایا جاتا ہے
جس کو چھوٹے بچے ہاتھ پاؤن سے
مار کر کھیلتے ہین (۲) پالنا۔ بقول آصفیہ
ہندی۔ اسم مذکر۔ گہوارہ۔ پرسنگورہ۔
مہد۔ ہنڈولنا۔ ایک قسم کا جھولا یا ہنڈولا

(انتہی) مؤلف عرض کرتا ہے کہ دکن
مین اس کو ڈولارا کہتے ہین۔ ایک چادر پر
چار لکڑیان مثل چوکہٹے کے قائم کرکے باندہ
دیتے ہین اور اسکو آویزان کرکے بچے کو اس
مین ڈالدیتے ہین۔ (۳) دیکھو اورک۔
(۴) وہ رسی جو بازیگر دو بلند ستون سے
تان دیتے ہین اور اس پر بازیگری کے
کرتب دکھاتے ہین یعنے اس رسی پر
دوڑتے ہین اور ایک پاؤن پر کھڑے
ہوکر اچکتے ہین۔ پلٹیان لیتے ہین۔ مؤنث

بازپیچیدن عنان مصدر اصطلاحی
۔عطف عنان باشد۔ یعنی لجام را بسوی
دیگر حرکت دادن و برگردانیدن مخفی
مبادکہ کلمۂ باز درین جا بمعنی ہفتم اوست
(انوری ۵) گر نایژۂ ابر نشد پاک بریدہ
؎ چون پیچ عنان باز نہ پیچد سیلانرا ؎
(اردو) باگ موڑنا۔

(۱۱۱۲)

بازتافتن عنان مصدر اصطلاحی ۔ مرادف بازپیچیدن عنان است کہ گذشت مخفی مباد کہ کلمہ باز در ینجا بمعنی ہفتم اوست (انوری ۵) تقدیم تو جائیست کہ از پس روی او ؎ افلاک عنان باز نتابند قدم را ؎ (ولہ ۵) از فلکم باز عنان باز تافت ؎ بار دگر زے کرۂ خاک بر د ؎ (اردو) دیکھو بازپیچیدن عنان ۔

(الف) **بازجاے** اصطلاح ۔ بقول بحر (۱) ماوا و مکان بہار گوید کہ مستقر و ماوا و مکان را گویند (نظامی ۱) از ان ہستی اندام زخم آزماے ؎ عنان دزدیے کرد و شد بازجاے ؎ صاحب انند بجوالۂ غوامض سخن فرماید کہ (۲) بمعنی بازپس ہم (نظامی ۲) بشہ گفت برخیز و شو بازجاے ؎ کہ آن کوہ پایہ در آمد زجاے ؎ اسکندر چو زان شہر شد بازجاے ؎ فریب از فلک دید و فتح از خداے ؎ مؤلف عرض کند کہ از ہر سہ سند پیش شدہ مصدر ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔

(ب) **بازجاے شدن** بمعنی واپس شدن بجاے خود پیدا می شود و بہار از سندے کہ معنی اول پیدا کردہ است متعلق بہ معنی دوم است ۔ مشتاق سند دیگر باشیم ۔ (اردو) (الف) (۱) ماوا ۔ بقول آصفیہ ۔ عربی ۔ اسم مذکر ۔ جاے بازگشت ۔ جاے پناہ ۔ گھر ٹھکانا (۲) دیکھو بازپس (ب) اپنی جگہ پر واپس ہونا

بازجستن مصدر اصطلاحی ۔ بہار گوید و صاحب انند بقلش بردار و کہ (۱) مزید علیہ جستن است و کنایہ از تفحص نمودن و می تواند کہ بمعنی اندیشہ این کار باشد (نظامی ۵) ہمان دادۂ خویش را بازجست ؎ کمر بند ایزدیان کرد دست ؎ مؤلف عرض کند کہ (۲) بمعنی بازیافتن است و کلمۂ باز در ینجا بمعنی

ششم اوست که گذشت۔ سند بالا تائید تحقیق ما
می کند و مطابق ما خذ ہم۔ آنچه بهار این را
مزید علیه جستن قرار می دهد استعمال این در
کلام انوری من وجه یافته می شود که اتفاقاً
بدست آمده (۵) از قیاسی که تکیه گاه من
است ؎ باز جستم زمانه را سر و پائے ؎ در
مصرع ثانی این باز جستن بمعنی جستن است
یعنی تلاش کردن و معلوم کردن که ظاہراً معنی
باز در اینجا ہیچ نیست و متعلق بسلسلهٔ بست و دوش
وجاد ارد که معنی دہم کلمه باز در اینجا مطابق
شود یعنی بخوبی یافتم۔ فتامل (اردو)
(۱) دہونڈنا۔ تفحص کرنا۔ غور کرنا (۲) پانا
یا اچھی طرح معلوم کرنا۔

باز چتر اصطلاح۔ بقول انند و بہار بچیم
فارسی و سکون فوقانی و رائے مہملہ (۱) کنایه
از باز چتر بسته و (۲) بمعنی ذات چتر و برین
تقدیر اضافت مشبّه به الی المشبه باشد (سلمان

۵۲) شاہی که باز چترش ہر گه که پر کشاید
؎ طاؤس چرخش آید در سایهٔ ہمایون ؎
مؤلف عرض کند که باز را مضاف
کرده اند بسوے چتر که بالاے سر می باشد
و باز چتر چتر باشد که مثل باز است۔
ضرورت نداشت که ذکر این بطور اصطلاح
کنیم نمیدانیم که مقصود محققین بالا از (باز
چتر بسته) چه باشد و غیر ازین نباشد که
بازے را گفته اند که نقاب چرمی بر سر و چشمش
کشیده باشند ولیکن این معنی در الصورت
درست باشد که نقاب باز را فارسیان
چتر گفته باشند حیف است که از نظر ما نگذشت
و سندے ہم پیش نشد و معاصرین عجم بر زبان
ندارند (اردو) (۱) وہ باز جسکے سر پر
ٹوپی چڑہائے ہوں۔ صاحب آصفیہ نے
ٹوپی پر لکھا ہے کہ وہ تھیلی جو شکاری جانور
کے منہہ پر چڑہا دیتے ہیں۔ لماغہ (۲) چھتری

بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مؤنث چھوٹا چھاتا۔ دھوپ اور بارش کے بچاؤ کی چیز جو سر پر لگا لیتے ہیں۔

بازچیدن چیزی مصدر اصطلاحی بہار و انند (بازچیدن) را بمعنی برداشتن گویند (خواجہ شیراز ؎) عنقا شکار کس نشود دام بازچین ہا کاینجا ہمیشہ باد بدست است دام را ہا مؤلف عرض کند کہ کلمۂ باز در اینجا متعلق بمعنی ہفتم اوست و معنی لفظی این واپس گرفتن چیزے است و معنی برداشتن مخصوص باشد بحالت اضافت بسوے دام یا امثال این کہ گسترانیدہ باشند واگر گوئیم کہ ؎ دامن او گرفتم و او بازچید بمعنی برداشتن صادق نمی آید و معنی بیان کردۂ ما کہ متعلق بمعنی حقیقی است در ہر حال درست می شود (انوری ؎) زمانہ مہرۂ تشویش بازچید چو دید کہ گرفتہ با تو ہمی تازد وہمی راند ہا (اردو) واپس لینا۔ کھینچ لینا

بازخ بقول انند بحوالۂ مؤید بفتح زاے معجمہ وسکون خاے نقطہ دار در فارسی زبان بمعنی (۱) بلند و (۲) کوہ بلند را گویند۔ صاحب مؤید صراحت کردہ کہ این ہر دو معنی بالالغت عرب است۔ صاحب محیط المحیط کہ محقق زبان عرب است فرماید کہ بزخ بہ فتحتین بمعنی برآمدن سینہ و درآمدن پشت باشد از باب سمع۔ اسم فاعل این بروزن افعل ابزخ است۔ الخ۔ مؤلف عرض می کند کہ عجبی نیست کہ فارسیان از ہمین باب اسم فاعل این را بروزن سامع۔ بازخ گرفتہ اند بہ کسر زاے ہوز و تصرف در معنی ہم کردہ اند اندرین صورت مفرس گیریم و طالب سند استعمال باشیم کہ مجرد بیان صاحب اند اعتبار را نشاید و دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد (اردو) (۱) بلند (۲) بلند پہاڑ

بازخاست اصطلاح۔ بقول صاحب
اننند بحوالۂ فرہنگ فرنگ مرادف بازخیز کہ
قیامت و رستخیز و حشر باشد مؤلف عرض
کند کہ دیگر کسے از محققین فارسی زبان
ذکر این نکرد۔ صاحبان بحر و بہار (روز
بازخواست) را بہمین معنی آوردہ اند اگر
سند استعمال (بازخواست) بدست آید
توانیم عرض کرد کہ کنایہ باشد از روز قیامت
کہ (خاستن) بقول بحر بمعنی برپا شدن و
استادن است پس معنی لفظی این روزی
کہ مخلوق دیگر بار زندہ شود و برخیزد۔ ترجمہ
قیامت باشد کہ معنی لفظی آن ہم قائم شدن
است و بقول غیاث روز حشر را بدین
سبب قیامت گفتند کہ دران روز
مردگان زندہ شدہ قیام کنند اصل این
روز قیامت و روز بازخاست بود
در استعمال زبان روز را حذف کردند

بازخانہ اصطلاح۔ بقول بہار و انند
معروف و گویند کہ بترکی قوشخانہ گویند مؤلف
عرض کند کہ قوش در ترکی بقول صاحب
کنز بمعنی طائر است و عصفور و بقول
صاحب لغات ترکی بمعنی شکار و جانورے
پس بازخانہ در فارسی زبان بمعنی حقیقی
اوست و خانہ کہ دران بازہا نگاہ دارند
و بلحاظ ترجمہ قوشخانہ۔ شکارخانہ باشد
حیف است کہ سند استعمال پیش نشد و
محققین فارسی زبان ذکر این نکردہ اند
و معاصرین عجم بر زبان ندارند و شکارخانہ
جائی را گویند کہ جانوران شکاری در انجا

محفوظ باشند۔ اگر سند استعمال پیش شود توانیم عرض کرد کہ فارسیان این را مجازاً بمعنی شکارخانہ استعمال کردہ باشند (اردو) شکارخانہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ وہ گھر جس مین شکاری جانور رکھے جائین۔

بازخریدن از چیزے مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار و بحر خلاصی دادن و رہانیدن از وے (ملّا وحشی ؎) بفروختہ خود را زعمت باز خریدیم ؎ آن خطّ غلامی کہ بدیدیم و ربدیم ؎ **مؤلّف** عرض کند کہ ذکر این در ردیف الف مقصورہ بر (از چیزی باز خریدن) گذشت (قدسی ؎) از نصیحت ہائے غمخواران جنون باز م خرید ؎ گلشن افسردہ بودم آفتابم زندہ کرد ؎ و بخیال ما (باز خریدن) در محاورۂ فارسی آزادی بخشیدن بردہ باشد باد آے قیمتش و کنایہ باشد از خلاص دادن و ورہانیدن مطلقاً (اردو) نجات دلانا۔ مخلصی بخشنا۔ چھڑانا۔

بازخشین اصطلاح۔ بقول برہان بکسر ثالث و فتح خاے نقطہ دار و شین قرشت بہ تحتانی رسیدہ و نون زدہ نوعی از باز باشد کہ پشت آن سیاہ و تیرہ رنگ و چشم ہایش سرخ بود۔ و این قسم باز را ترکان (غزل قوش) خوانند۔ صاحب جامع بر (قزل قوش) قانع۔ صاحب ناصری باتفاق برہان گوید کہ این بسیار قوی و شکار ریست و آن را خشینہ نیز گویند و در اشعار شعرا بسیار مذکور **مؤلّف** عرض کند کہ صاحب لغات ترکی ذکر (قزل قوش) نکرد و ترجمۂ لفظی این ہر دو لفظ در ترکی طائر مغشوش و سرخ است۔ صاحب برہان بر لغت خشین فرماید کہ ہر چیز کہ آن بکبودی

مائل سیاہ رنگ و تیرہ باشد عموماً و بازے را گویند کہ پشت او کبود و تیرہ و چشمہایش سیاہ رنگ باشد خصوصاً و گویند کہ بعد از تولک اول یعنی پر رختین اوّل چشم او سرخ می شود و او را ابتر کی قزلقوش خوانند و بعضے گویند کہ بازے باشد نہ سیاہ و نہ سفید و نام ولایتی ہم از ماوراء النہر (انتہی) پس حقیقت وجہ تسمیۂ این ہمین است مرکب توصیفی است کہ بفک اضافت ہم مستعمل (اردو) باز کے ایک قسم کا نام ہے جسکی پیٹھ سیاہ اور تیرہ اور آنکھیں سرخ ہوتی ہیں۔ مذکر۔

(۱) **باز خمید** اصطلاح۔ بقول سروری بسکون زا و فتح خا و کسر میم یعنی کسی کہ بطعنہ شخصے را باز نمود و بطعنہ حکایت او کرد صاحب برہان گوید کہ کسی کہ بعنوان طعنہ صدارت کسی کند و بکنایہ سخن شخصی را باز نماید گویند باز خمید یعنی بطعنہ سخن او را گفت و صدارت او کرد۔ صاحب بحر نقل نگارش۔ بہار ذکر معنی بالا کردہ مصدر مرکب ---

(۲) **باز خمیدن** را ذکر کند و صاحب جامع بذکر معنی اول الذکر ---

(۳) **باز خمیدہ** را نوشت و صاحب موارد بر (خمانیدن) گوید کہ حرف حکایت و حرکات و سکنات کسے را تقلید نمودن از روی تمسخر و فرماید کہ این مجاز است کہ مشہور شدہ و شیرازیان این را والوچاندن و والوچانیدن گویند و صاحب ناصری کہ از اہل زبان است بر خماند گوید کہ بروزن رساند مستقبل خم کردن و بمعنی تقلید کردن حرف و حرکت کسے از تمسخر و بمعنی تقلید و تمسخر کردن چنان کہ طیان ہمی گفتہ (ع) چون بوزنہ گوبسگے

بازخمانید" و فرماید که خمانیدن اصل و
مصدر آنست. صاحب برهان هم برخماندو
خمانید و خمانیدن ذکر این معنی کرده گوید که کسی
که تقلید کسی کند و سخن او را بهمان ترتیب
باز نماید گویند" فلان بازخماند" مؤلف
عرض کند که بخیال ما (بازخمیدن) و (بازخمانیدن)
هر دو بمعنی آخر الذکر صحیح است طرز بیان
محققین بالا فرق لفظی در بیان معنی هر دو
پیدا کرده و آنان که مجرد (خمانیدن) را بدین
معنی آورده اند غور نکرده اند و آنچه صاحب
ناصری خماند را استقبل خم کردن نوشته
اعتنا بر قواعد فارسی نکرده با جمله معنی متذکره
بالا کنایه باشد یعنی چیزے که خمیده است
آن را بازخمانید و کلمهٔ باز در اینجا بمعنی تکرار
واقع شده بمعنی ششمش که گذشت حاصل
اینست که سخن کسے را که از زبان کسے
برآمده برسبیل استهزا باز بزبان خود نقل

کردن و لب و زنخدان خود را بطریق هزل
به نقل آن خمانیدن و کج کردن گویا خمیده
را بازخمانیدن است که مکروه الطبع و چیز
لاحاصل و بے نتیجه و خلاف تهذیب باشد
چنانکه کشته را کشتن و کلمهٔ باز درین اصطلاح
بضرورت آنست که (بازخماننده) تکرار همان
الفاظ می کند که از زبان کسے برآمده و استعمال
مصدر خمانیدن درین اصطلاح از برائے
آنست که نقال به نقل سخن هالب و زنخدان
خود را خم دهد و کج کند. این است حقیقت
ماخذ این اصطلاح. آنچه محققین زباندان
لازم و متعدی هر دو را بدین معنی استعمال
کرده اند محل نظر است که این معنی تعلق از
مصدر لازم ندارد ولیکن قول سروری
که از اهل زبان است قابل لحاظ باشد
و بیش ازین نیست که استعمال مصدر لازم
بمعنی متعدیست و بس (اردو) (۱) چڑانا یا

(۲) چڑانا۔ بقول آصفیہ۔ کسی بات کی نقل کرکے غصہ دلانا۔ منہہ ہونٹہہ اور تھوڑی کو بگاڑ کر نقل کرنا۔ چھیڑنا (۳) چڑایا۔ (۲) کا ماضی مطلق (۱) کا مرادف۔

(الف) بازخواست اصطلاح۔ بقول غیاث طلب و جستجو و مواخذہ و واپس گرفتن چیزے و صاحب بحر نقش کردہ مؤلف گوید کہ بمعنی پرسش و مواخذہ چنانکہ فارسیان قیامت را روز بازخواست گویند حاصل بالمصدر است (حافظ ۵) ترسم کہ صرفۂ نبرد روز بازخواست ۔ نان حلال شیخ ز آب حرام ما ۔ و مصدر ــــــــــــــــ

(ب) بازخواستن بمعنی (۱) واپس خواستن و (۲) مواخذہ کردن و (۳) قبول کردن پس معنی اول متعلق بمعنی ہفتم کلمۂ باز و معنی دوم مجاز آن و ہم متعلق بہ معنی ہفتم کہ از کسے کہ بازخواست کنند مطالبۂ زندگی اش را و پس گیرند ازین وجہ مؤاخذہ را بازخواست نام کردند و معنی سوم من وجہ تعلق دارد بامعنی ششم کلمۂ باز زیرا کہ چون عفو قصور کنند یا عذر را قبول کنند دیگر بار حالت ابتدائی قائم شود و عود کند و جا دارد کہ بامعنی ہفتم کلمۂ باز ہم متعلق کنیم (انوری ۵) از روزگار عذر مرا بازخواہ از انکہ ۔ بگشتم غریق رحمت احسان روزگار ۔ (اردو) (الف) بازخواست۔ دیکھو بازپرس (ب) (۱) واپسی چاہنا۔ واپس لینا۔ (۲) بازپرس کرنا۔ بازخواست کرنا (۳) قبول کرنا۔

بازخواندن استعمال۔ بقول بہار مزید علیہ خواندن و صاحب انند نقل نگارش و صاحب آصفی کہ زلہ بردار بہار است ازین مصدر ساکت مؤلف عرض کند کہ (۱) مکرر و دیگر بازخواندن چنانکہ

"این کتاب باز خواندم" و (۲) واپس طلب کردن (ظہوری ۵۲) عقل از سودائے جعد حور خود را باز خواند ہ عشق عطر چین کاکل بر مشام ہوش زد (ولہ ۵۲) حسن لیلیٰ باز خواند خویش را ہ عشق بر مجنون نہ پیماید دگر ہ (اردو) (۱) پھر پڑھنا۔ (۲) واپس طلب کرنا۔

(الف) باز خورد اصطلاح۔ بقول شمس (۱) بمعنی ملاقات کردو (۲) بیمناکی و بیوصفی و بیوفائی و بے مرگی کردو بقول غیاث و بحر

(ب) باز خوردن مصدر اصطلاحی بمعنی (۱) ملاقی و مقابل شدن است صاحب آصفی (باز خوردن از چیزی) را بحوالۂ بہار بمعنی دوچار شدن و پیوستن بچیزی نوشتہ و از خسرو دہلوی سند آوردہ (۵) شارح رعنا بچمن باز خورد ہ چشم بر خسارۂ گل سرخ کرد ہ و بہار و اند کبند ہمین شعر مصدر (باز خوردن بچیزے) قائم کردہ اند مؤلف گوید کہ خوردن بقول بحر بمعنی ملاقی شدن آمدہ اند رین صورت کلمۂ باز بہ معنی بست و دومش یعنی زائد باشد و (۲) بمعنی دیگر بار ملاقی شدن ہم اند رین صورت کلمۂ باز بمعنی ششم اوست۔ مخفی مباد کہ آنچہ صاحب شمس بر (الف) ذکر معنی دوم کردہ بدون سند استعمال اعتبار را نشاید و موافق قیاس ہم نیست معاصرین عجم بر زبان ندارند و دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد (اردو) (الف) (۱) ملاقات کی (۲) ڈر گیا۔ باز زنا۔ بیوفائی اور بے مرگی کی (ب) (۱) ملاقات کرنا۔ ملنا۔ مقابل ہونا۔ (۲) پھر ملنا۔

باز دادن مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار و بحر (۱) بمعنی برگردانیدن (انوری

ے) منعش بفلک باز دہد طالع بد را ۔ حکمش بعمل باز برد عامل جان را ۔ (ولہ ے) دل بصراف غمش دادم بدستم باز داد ۔ گفت نقدی دہ کہ این با خاک یکسان می رود ۔ مؤلف گوید کہ این معنی متعلق باشد بہ معنی ہفتم کلمہ باز و بہ تحقیق ما (۲) بمعنی مکرر دادن۔ باشد و این متعلق است بمعنی ششم کلمہ باز (ظہوری ے) بازدہ تاب طرۂ پرتاب ۔ تو دہ کن یک جہان دل بیتاب ۔ (ولہ ے) طرح می کردند رخ یاران بمن ۔ چرخ دون گو کام فرزین۔ بازدہ ۔ (اردو) (۱) واپس دینا ۔ لوٹانا۔ (۲) پھر دینا۔ مکرر دینا۔

(۱) **بازدادن بعدم** | مصادر اصطلاحی
(۲) **بازدادن بقلم** | بہار بذیل

(بازدادن) گوید کہ بمعنی خط بطلان کشیدن بر چیزی است و ہم او نسبت (۱) بجای خودش گوید کہ نیست و نابود کردن است و نسبت (۲) بجایش فرماید کہ خط بطلان کشیدن بر چیزے **مؤلف** عرض کند کہ ما ذکر (۱) بر (بازبعدم دادن) کردہ ایم کہ بمعنی واپس بعدم دادن کنایہ باشد از نیست و نابود کردن۔ خلاف قیاس نیست ولیکن طالب سند استعمال باشیم و نسبت (۲) عرض می شود کہ معنی لفظی این واپس بقلم دادن است یعنی چیز نوشتہ را کالعدم کردن و کنایہ باشد از خط بطلان کشیدن این ہم خلاف قیاس نیست ولیکن سند استعمال باید مجرد قول بہار کفایت نمی کند معاصرین عجم بزبان ندارند مخفی مباد کہ درین ہر دو اصطلاح کلمہ باز بمعنی ہفتم اوست (اردو) (۱) نیست و نابود کرنا۔ لکھے ہوئے پر خط کھینچنا۔ باطل کر دینا۔

بازدادن صدا مصدر اصطلاحی (۱) واپس کردن آوازے کہ در گنبد بلند یا دره ہائے کوہ یا از آلۂ گرامفون واپس می آید و کنایہ از جواب دادن (حافظ شیراز ۵۱) بانگ گاوی چو صدا باز دہد عشوہ مخر کے سہا عکس ز خورشید صفا ببرد (صائب ۵۲) عاشق دل شدہ ہر چند کہ آواز دہد کوہ تمکین تو شکل کہ صدا باز دہد مخفی مباد کہ بانگ گاو در کلام خواجۂ شیراز اشارہ بقصۂ گوسالۂ سامری است کہ آواز می داد۔ درین قصہ اختلاف ہاست گویند کہ بزمانۂ موسی علیہ السلام جادوگر سامری گوسالۂ از طلا درست کردہ بود کہ ہمچو گوسالۂ ذی روح آواز می کرد بعض بر انند کہ چون گاوے پیش آن گوسالہ آواز می کرد گوسالہ ہم جواب میداد و بخیال ما ہمین معتبر می نماید عجبی نیست کہ ساخت آن بت گوسالہ بترکیب ادویۂ خاص بود کہ اثرش آواز را رد میکرد چنانکہ درین روزہا از آلۂ گرامفون این صنعت را مشاہدہ کردہ ایم و شنیدہ ایم۔ معاصرین موسی علیہ السلام بوجہ ناواقفیت ازین حکمت اثر جادو خیال کردند۔ خواجۂ شیراز ہمین مضمون را در کلام خود آوردہ۔ (اردو) آواز کا واپس کرنا جیسے درّہ کوہ یا بلند گنبد سے واپس آتی ہے یا آلۂ گرامفون سے (۲) جواب دینا۔

بازدار اصطلاح۔ بقول سروری بہ حوالۂ شرفنامہ و نسخۂ میرزا برو زن رازدار زارع و دہقان باشد و بازیار معرب آنست و جمعش بیازرہ (سلمان ۵۳) باغ چون راغش خراب و کشت چون دشتش سراب ہ زاغ آن را باغبان و قاز این را بازدار ہ و فرماید کہ در شرح سامی فی الاسامی (۲)

بمعنی دارندۂ باز آوردہ صاحب برہان بذکر معنی اوّل نسبت معنی دوم گوید کہ میر شکار و صیّاد و نگاہ دارندۂ باز و (۳) شخصے را نیز گویند کہ مردم را از کارے و از چیزے باز دارد و منع کند و (۴) امر بباز داشتن و منع کردن ہم۔ صاحب رشیدی بر معنی اوّل و دوم قانع و صاحب جامع بر معنی اوّل و صاحب بحر معنی چہارم را گذاشت۔ صاحب ناصری بذکر ہر چہار معنی با برہان متفق صاحب مؤیّد معنی اوّل را ترک کردہ و بذکر معنی دوم و سوم و چہارم گوید کہ (۵) بمعنی بار دیگر بدار و (۶) باز را بدار۔ مؤلّف عرض کند کہ بمعنی اوّل اسم فاعل ترکیبی است مزید علیہ بزدار کہ بز بالفتح بمعنی زمین می آید و از کثرت استعمال الف بعد موحدہ زیادہ شد چنانکہ مہار و ماہار معنی لفظی این زمین دارندہ و کنایہ از زارع و دہقان۔ اسم فاعل ترکیبی است و بمعنی دوم ہم اسم فاعل ترکیبی باشد بمعنی دارندۂ باز و مجازاً بمعنی مطلق شکاری و میر شکار و بمعنی سوم ہم اسم فاعل ترکیبی است و بمعنی چہارم امر حاضر از مصدر مذکور و بمعنی پنجم جزئی نیست کہ کلمۂ باز بمعنی ششم اوست و دار امر حاضر داشتن و در معنی ششم کلمۂ باز بمعنی اوّل و دار امر حاضر مصدر داشتن (اردو) (۱) کاشتکار۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ کسان۔ مزارع۔ کھیتی باڑی کرنیوالا (۲) باز پالنے والا۔ شکاری۔ (۳) باز رکھنے والا۔ کسی کام کا مانع۔ (باز رکھنا) کا اسم فاعل (۴) باز رکھ۔ اسی مصدر کا امر حاضر (۵) پھر رکھ (۶) باز کو رکھ۔

بازدارش استعمال۔ بقول ناصری بکسر شین (۱) ممانعت کردن کسے را واز

کارے باز داشتن و محبوس کردن صاحب
انند نقل نگارش مؤلف گوید کہ مقصود
جزین نباشد کہ حاصل بالمصدر (باز داشتن)
است کہ می آید و مکبر رائے مہملہ نہ شین معجمہ
حیف است کہ ما از معاصرین عجم نہ شنیدیم
و قول صاحب ناصری کہ از اہل زبانست
قابل قبول باشد و بخیال ما اگر رائے مہملہ را
مفتوح گیریم (۲) بمعنی باز دار او را۔
(اردو) (۱) باز رکھنا حاصل بالمصدر
کے معنون مین (۲) اسکو باز رکھہ۔

باز داشتن مصدر اصطلاحی بقول
جہانگیری در (ضمیمہ کتاب) (۱) کنایہ از
پنہان داشتن (استاد فرخی ؎) تو بگوئی
چہ فتاد است بگو ار بتوانی ؟ من نہ بیگانہ
ازین حال زمن باز مداری ؟ صاحب
برہان بذکر معنی اوّل گوید کہ (۲) بمعنی منع
کردن ہم۔ صاحب رشیدی متفق با جہانگیری

و صاحب بحر متفق با برہان بہر دو معنی۔
بہار ذکر (باز داشتن از چیزے) کردہ
ذکر معنی اوّل کند و برائے معنی دوم از آقا
زمان زرکش سند آوردہ (؎) کعبہ
مارا از طواف خانۂ دل باز داشت ؟
راہ رو را منزل نزدیک کاہل می کند
؟ (سعدی ؎) خواب نوشین بامداد
رحیل ؟ باز دارد پیادہ را ز سبیل ؟۔
مؤلف عرض کند کہ حقیقت معنی اوّل
در ینع داشتن است مجاز معنی چہاردہم
کلمۂ باز و معنی دوم جدا کردن و محروم داشتن
و دور داشتن باشد ہم متعلق بمعنی چہاردہم
کلمۂ باز و منع کردن و مانع شدن مجاز آن
(صائب ؎) مرگ نتواند مرا از بیقراری
باز داشت ؟ می شود صائب ز کشتن
زندہ تر سیماب من ؟ (ظہوری ؎)
چنگ دل از نفس دلشدگان باز نداشت ؟

نغمۂ نالہ درین تار کشیدیم عبث ؎ (انوری)
۲) گفتم کہ باز دارد تاثیرہات رایش
؎ گفتا کہ می چگوئی تقدیر ہام راہم ؎ (اردو)
(۱) دریغ کرنا۔ چھپانا۔ (۲) باز رکھنا۔ روکنا
۔ روک رکھنا۔ سد راہ ہونا۔ منع کرنا۔

باز دانستن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر (باز ندانستن) کردہ گوید کہ فرق
نکردن میان دو چیز باشد **مؤلف** عرض
کند کہ بمعنی تمیز کردن متعلق بمعنی سیزدہم
کلمۂ باز (بہرامی سرخسی ۵) جز تلخ و تیرہ
آب ندیدم دران زمین ؎ حقا کہ ہیچ باز
ندانستم از رکاب ؎ (اردو) فرق
کرنا۔ تمیز کرنا۔

باز دند اصطلاح۔ بقول صاحب
ہفت بفتح اوّل بالف کشیدہ و زائے
ہوّز و فتح دال مہملہ و نون و دال ثانی
زدہ (۱) پستان بند زنان و (۲) سینہ بند
طفلان باشد **مؤلف** عرض کند کہ دیگر
کسے از محققین فارسی زبان ذکر این
نکرد و بقول صاحب کنز (باز واند)
در ترکی زبان بمعنی حجاب آمدہ اگر سند
استعمال این پیش شود توانیم عرض کرد کہ
بحذف الف و بہ تصرف معنی بر سبیل مجاز
مخفف و مفرس لغت ترکی است و جا
دارد کہ باز رند کہ بہ رائے مہملہ چہارم
می آید مبدل این باشد کہ دال مہملہ بہ
رائے مہملہ بدل شد چنانکہ باددان و
بارودان با بجملہ معاصرین عجم بر زبان ندارند
طالب سند استعمال باشیم (اردو)
(۱) چولی۔ بقول آصفیہ۔ اسم مؤنث
۔ انگیا۔ آپ ہی نے انگیا پر فرمایا ہے کہ
اسم مؤنث۔ آنگی۔ محرم۔ چولی عورتوں
کا سینہ بند (۲) بچوں کا سینہ بند۔ مذکر

باز دید اصطلاح۔ بقول روزنامہ

بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار بمعنی ملاقات ثانی۔ صاحب رہنما صراحت کند کہ چون زید بملاقات بکر می آید بکر بہ خانۂ زید برائے بازدیدش می رود صاحب بول چال فرماید کہ بدل ملاقات را گویند مؤلف عرض کند کہ معاصرین عجم ہم برزبان دارند و کلمۂ بازدید این اصطلاح بمعنی ششم اوست یعنی ملاقات مکرر (اردو) بازدید۔ بدل ملاقات یعنے جب زید بکر کی ملاقات کو آتا ہے تو بکر زید کے گھر بازدید کے لئے جاتا ہے

بازدید کردن مصدر اصطلاحی۔ بہار گوید کہ از کلام مولانا شرف الدین علی یزدی۔ صاحب تیمور نامہ بمعنی (۱) آفریدن و (۲) بہ نمود آوردن معلوم می شود و بہمین معنی در کتب طبیہ در خواص بعض ادویہ آوردہ اند (فقرہ ۱)" فلان چیز اشتہا را باز دید کند" و ارستہ گوید کہ (۳) در تحقیق چیزے تفحص کردن (اسمعیل ایما ۵) فارغ دمی نہ گشتیم از باز دید ابیات" گر دیدہ ایم گویا ما ناظر بیوتات" ہم او فرماید کہ شرف الدین علی یزدی در قصۂ عاشق شدن خلیل سلطان بر شہزاد ملک قمۂ امیر حاجی و انحراف مزاج صاحبقرانی ازین ماجرا و صدور حکم باحضار شاہزادہ ورویش ساختنش خلیل سلطان گوید (فقرہ) حکم شد کہ او را باز دید کردہ ناچیز سازند" صاحب بحر بمعنی دوم قانع مؤلف عرض کند کہ از سند نشر پیش کردہ و ارستہ تصدیق معنی دوم یعنی بہ نمود آوردن می شود و معنی سوم بیان کردہ اش از مثال اسمعیل ایما ثابت نمی شود بخیال ما نگرانی کردن است بملاحظہ و مشاہدۂ پیاپے یعنی بارہا دیدن مخفی مباد کہ طرز بیان معنی اول ہم درست نیست

بخیال ما واپس آوردن است وسند بہار۔
موافق خیال ماست۔ ما از معاصرین عجم
شنیدہ ایم کہ (۴) بازدید کردن۔ بدل
ملاقات کردن ہم چنانکہ صراحت این بر
(بازدید) کردہ ایم و در ہر چہار معنی بالا
کلمہ باز بمعنی ششم اوست (اردو) (۱)
واپس لانا۔ (۲) نمود مین لانا۔ ظہور مین
لانا۔ (۳) نگرانی کرنا۔ کئی بار دیکھنا (۴)
بازدید کرنا۔ بازدید کی ملاقات کرنا یعنی
تبادلۂ ملاقات۔ دیکھو بازدید۔

(الف) **بازدیدن** مصدر اصطلاحی (ب)

(ب) **بازدیدہ** بقول ہفت بہ سکون
زاے ہوز و بکسر دال مہملہ و فتح دال دوم
بمعنی بازنمودہ۔ صاحب شمس ہمزبانش
مؤلف عرض کند کہ چیزے کہ مکرر دیدہ
شود۔ اسم مفعول مصدر (الف) کہ بہ معنی
حقیقی مکرر دیدن باشد۔ معنی بازنمودہ را
بدون سند استعمال اصلا تسلیم نہ کنیم (اردو)
(الف) پھر دیکھنا۔ مکرر دیکھنا (۲) مکرر دیکھا ہوا

بازرا بازدار بودن بہ چغدرا چغدسار بودن مثل۔ صاحب خزینہ ذکر
این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند
کہ (بازدار) بمعنی صیاد بجاے خود گذشت پس
معنی لفظی این جزرین نباشد کہ باز را صیادی
مناسب است و چغد را در چغدسار بودن
اولے۔ مخفی مباد کہ در مصرع دوم بعد
کلمہ را آباے موحدہ بمعنی در محذوف باشد
مقصود اینست کہ ہر کس را کارے باید کرد
کہ مناسب حال اوست۔ فارسیان چون
کسے را مشغول بکارے بینند کہ با او مناسبت
ندارد این مثل را زنند (اردو) دکن مین
کہتے ہین "بھڑ بھونجے کو بھاڑ بہلا"

بازرگان اصطلاح۔ بقول سروری
و جامع مرادف بازارگان و بقول برہان

وبحر و ناصری و غیاث مخفف بازارگان - مؤلف گوید که اگر لغت فارسی گیریم مخفف بازارگان است و حقیقت ماخذ بازارگان همدر انجا مذکور (تمامی ۵) تو بازرگان صد خروار قندی پاسز دگر بر غریبان در شه بندی پا ولیکن صاحب کنز که محقق ترکی زبان است این را به کسر زاے هوز لغت ترکی گوید بمعنی تاجر و (بازرگانلق) مصدر ترکی زبان است بکسر زاے منقوطه بمعنی تجارت کردن و بیع و شرا نمودن و گرفتن و دادن پس اندرین صورت باید که بازارگان را بزیادت الف بعد زاے معجمه مفرس دانیم (اردو) دیکھو بازارگان

بازرند اصطلاح - بقول برهان که بذیل (باژرنگ - به زاے فارسی) آورده بمعنی (۱) پستان بند زنان است (۲) وسینه بند طفلان مخفی مباد که صاحب برهان در کتابت این هم زاے سوم را فارسی نقل کرده وحیف است که صراحت حلیهٔ لفظ نکرده - خان آرزو در سراج بازرنگ و بازرند هر دو را بازاے هوز سوم یکجا نوشته فرماید که سینه بند طفلان و زنان (کما فی البرهان) و گوید که تخصیص جهانگیری بسینه بند زنان خطاست و تحقیق آنست که اول مبدل ثانی است چراکه دال به کاف فارسی بدل شود چنانکه استخوان رند و استخوان رنگ (انتهی) و صاحب جامع بذیل هر دو لغت بالا ذکر هر دو معنی کند و صاحب ناصری بذکر هر دو معنی بالا گوید که این را باز رنگ هم گویند مؤلف عرض کند که بتحقیق ما انیست که (باز رند) به دال مهملهٔ چهارم اصل است چنانکه گذشت و ذکر ماخذش همدر انجا مذکور و (باز رند) به راے مهملهٔ پنجم مبدل آن چنانکه ذکرش همدر انجا کردیم

وبازرنگ که می آید مبدل این چنانکه خان آرزو سند این قسم تبدیل پیش کرده واگر (بازرنگ) را اصل گیریم و (بازرند) را مبدلش اندرینصورت باید که معنی لفظی این مثل بازیعنی مثل باع باشد زیراکه سینه بند زنان که نامش در اردو چولی وانگیا است مشابه کسے است که هر دو دست خود را باز کرده باشد۔ فالاول اقوی من الاخر (اردو) دیکھو بازرند۔

بازرنگ اصطلاح۔ صاحب سروری بحوالۂ تحفه گوید که برائے معجمه بوزن بادرنگ (۱) سینه بند طفلان وبحوالۂ فرهنگ فرمایدکه (۲) سینه بند زنان که پستان دران نهند وبرپشت گره زنند که پستان بزرگ نشود صاحب رشیدی ذکر هر دو معنی کرده وخان آرزو در سراج این را با (بازرند) آورده که بجایش مذکور شد و صاحب جامع هر دو را بهر دو معنی مرادف یکدیگر گوید و صاحب جهانگیری بر معنی اول قانع (حکیم سوزنی ؎ ۱) در کام باحلاوت شهد شهادت است ؎ اے بے شریک شهد شهادت مکن شرنگ ؎ در عمر خویش بر تو نیاورده ایم شک ؎ در عهد بسته اند برین گونه بازرنگ ؎ (حکیم ولولی ؎ ۲) مطربه ناهده پستانت برقص ؎ چون در آید دل مریخ برد با بازرنگ ازمه وخورشید کند ؎ بازرنگ از مه وخورشید برد ؎ مؤلف عرض کند که حقیقت ماخذ این بر (بازرند) و (بازرند) بیان کرده ایم (اردو) دیکھو بازرند۔

بازروز اصطلاح۔ بقول بحر باضافت آفتاب را گویند۔ دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد مؤلف عرض کند که خلاف قیاس نیست کنایه ایست (اردو) دیکھو آفتاب کے دوسرے معنے۔

باززدن مصدر اصطلاحی بمعنی تمیز کردن و ممتاز دانستن باشد و متعلق بہ معنی سیزدہم کلمۂ باز (ظہوری ۵) زور زاریم ببین قدرت عجزم بنگر ؎ کز نیاز دگران باززدم نازترا ؎ (اردو) تمیز کرنا۔ ممتاز خیال کرنا۔ (۲۱۱۵)

بازسپہر اصطلاح۔ بقول صاحب ضمیمۂ برہان و بحر و مؤید (۱) کنایہ از آفتاب عالمتاب و (۲) کنایہ از روز و ہم مؤلف عرض کند کہ اگر باز را مضاف کنیم بسوے سپہر بمعنی اوّل موافق قیاس است و برائے معنی دوم طالب سند باشیم۔ کنایۂ لطیف نیست (اردو) (۱) دیکھو آفتاب کے دوسرے معنے (۲) دِن۔ مذکر۔

بازسپید پر اصطلاح۔ بقول صاحب جہانگیری کہ در ضمیمۂ کتاب آوردہ کنایہ از آفتاب و صاحبان برہان و جامع و بحر بر (باز سفید پر) ذکر این کردہ اند و صاحب رشیدی با جہانگیری متفق مؤلف عرض کند کہ سپید مبدل سفید است چنانکہ پیل و فیل۔ حیف است کہ سند استعمال پیش نشد قول صاحب جامع را سند توان گرفت کہ از اہل زبانست (اردو) دیکھو آفتاب کے دوسرے معنے۔

بازستادن مصدر اصطلاحی مخفف (باز استادن) است و معنی این استقامت گزیدن و پا افشردن و جاے خود را نگذاشتن و حرکت نکردن و این معنی از لفظ باز پیدا شد کہ متعلق است بمعنی شش شمش یعنی دیگر و مکرر و این تکرار معنی استقامت را قائم کرد کہ استادن را باز استادن قوت می بخشد (صائب ۵) شیرازۂ قلمرو کثرت ز وحدت است ؎ دارد علم بازستادن سپاہ را ؎ (اردو) قدم گاڑنا۔ بقول آصفیہ (۲۱۱۶)

پاؤں جمانا۔ آپ ہی نے فرمایا ہے۔ قدم جمانا۔ پا افشردن کا ترجمہ۔ ڈٹ کر کھڑا ہونا۔ جمکر کھڑا ہونا۔ (نسیم ؎) ارفانی مقام لغزش ہے ؎ کوئی اپنا قدم جما نہ سکا ؎

بازستاندن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف گوید کہ واپس گرفتن است متعلق بہ معنی ہفتم کلمۂ باز (صائب ؎) دزدی بوسہ عجب دزدی خوش عاقبت است ؎ کہ اگر باز ستانند دو چندان گردد ؎ (انوری ؎) دلی بیرد کہ یک لحظہ باز می نفرستد ؎ غمی بداد کہ یک ذرہ باز می نستاند ؎ (ولہ ؎) اے چرخ خرآیت بلاخوانی نے ؎ بر کس قلمی زعافیت رانی نے ؎ چیزے ندہی کہ باز نستانی نے ؎ اے کور کبود خود جزین دانی نے ؎ (اردو) واپس لینا۔

بازسفید پر اصطلاح۔ ہمانست کہ بر (بازسپید پر) گذشت (اردو) دیکھو بازسپید پر۔

بازشدن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف گوید کہ (۱) واپس شدن و مراجعت کردن و (۲) کشادہ شدن و (۳) ترک شدن متعلق بہ معنی ہفتم و دہم و چہاردہم کلمۂ باز سند این در ملحقات می آید (اردو) واپس ہونا۔ مراجعت کرنا (۲) کھلنا۔ (۳) ترک ہونا۔ چھوٹنا۔

بازشدن از جائی مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار بمعنی برگشتن و معاودت کردن (میر معزی ؎) باز شد از عراق خرم و شاد ؎ سیف دولت امیر شمس الدین ؎ مؤلف عرض کند کہ متعلق است بمعنی ہفتم کلمۂ باز صاحب آصفی این را (بازشدن از چیزے) بہمین معنی و باستناد

ہمین شعر بحوالۂ بہار نوشتہ تسامح اوست و بہ خیال ماجائی یا مقامی بہتر از چیزی است (اردو) لوٹنا۔ معاودت کرنا۔

(۲۱۱۷) **بازشدن بہ چیزے** مصدر اصطلاحی بمعنی رجوع شدن بسوے چیزی باشد متعلق بمعنی مفہم کلمۂ باز (انوری ؎) اے خر سوارہ پیش کسے لاف می زنی کو شد سوار فضل بمیدان روزگار پانے نے بمدح باز شو دپس بگوے زود کاے ثابت از وجود تو ارکان روزگار کو سند حکیم سوزنی کہ بر معنی مفہم کلمۂ باز مذکور شد متعلق از ہمین است (اردو) رجوع ہونا

(۲۱۱۸) **بازشدن چشم** (مصدر اصطلاحی) بمعنی وا شدن چشم و متعلق بمعنی دہم کلمۂ باز است و سند این از کلام انوری ہمدانجا مذکور شد (اردو) آنکھ کھلنا۔

(۲۱۱۹) **بازشدن چیزے** مصدر اصطلاحی۔ بمعنی گشادہ شدن آن است متعلق بہ معنی دہم کلمۂ باز (سعدی شیرازی ؎) بروے خود در طماع باز نتوان کرد چو باز شد بدرشتی فراز نتوان کرد و سند دیگر از کلام منوچہری بر معنی دہم کلمۂ باز مذکور شد و متعلق بہمین مصدر است (باز شدن چشم) و (باز شدن در) (اردو) کھلنا۔ جیسے آنکھ کھلنا۔ دروازہ کھلنا۔

(۲۱۲۰) **بازشدن در** مصدر اصطلاحی۔ بمعنی فتح الباب و گشادہ شدن در باشد متعلق بمعنی دہم کلمۂ باز (صائب ؎) بعد ایامی کہ درہاے اجابت باز شد آہ در دل ہمچو جوہر ریشہ در فولاد داشت (اردو) دروازہ کھلنا۔

(۲۱۲۱) **بازشدن دست بسخا** مصدر اصطلاحی۔ بمعنی واقع شدن سخاوت و عطا و متعلق بہ معنی دہم کلمۂ باز باشد

(انوری ؎) دست خصمت بسخا زان نشود باز کہ بخجل ؛ دستہا شان برحم درہمہ درخام گرفت ؛ (اردو) سخاوت واقع ہونا۔ سخاوت ہونا۔

باز شدن راہ مصدر اصطلاحی بمعنی کشادہ شدن راہ متعلق بمعنی دہم کلمۂ باز (ظہوری ؎) پیغام چون روانہ کنی در خبر نشین ؛ راہِ نظر چو باز شود در نظر نشین ؛ (اردو) راستہ کھلنا۔ کشادہ ہونا۔ (۲۱ ۲۲)

باز شدن عادت مصدر اصطلاحی بمعنی ترک شدن آن است متعلق بمعنی چہاردہم کلمۂ باز۔ سند این از مسعود سعد ہمدرانجا گذشت (اردو) عادت ترک ہونا۔ چھوٹنا۔ (۲۱ ۲۳)

باز شدن کار مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر سرانجام یافتن کار مؤلف عرض کند کہ مجرد قول صاحب بحر متقاضی سند استعمال است بمعاصرین عجم بر زبان ندارند۔ موافق قیاس و متعلق بہ معنی دہم است و معنی لفظی این کشادگی پیدا شدن در کار باشد و کنایہ از سرانجام یافتن آن طالب سند استعمال باشیم (اردو) کسی کام کا سرانجام پانا۔

باز شدن گوشۂ چشم بچیزی مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار و بحر التفات کردن بہ وے (خواجۂ شیراز ؎) گوشۂ چشم رضائی بمنت باز نشد ؛ این چنین عزت صاحب نظران میداری ؛ مؤلف عرض کند کہ متعلق است بہ معنی دہم کلمہ باز و تحت مصدر اصطلاحی (باز شدن چیزی) کہ گذشت (اردو) التفات کرنا کسی چیز کے طرف۔

باز شناختن چیزے از چیزے مصدر اصطلاحی۔ بقول آنند بحوالۂ غوامض سخن

امتیاز کردن در ہر دو (ظہیر فاریابی ؎)
ہنر نہفتہ چو غنچہ بماند از انکہ نماند
کسے کہ باز شناسد ہمائے را از خاد
مؤلف عرض کند کہ کلمۂ باز درین جا متعلق است
بمعنی سیزدہمش کہ گذشت و معنی لفظی این
شناختن بہ امتیاز چیزی از چیزی است
(اردو) امتیاز کرنا دو چیزون مین۔

بازک بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ
بفتح زائے معجمہ و سکون کاف تازی لغت
فارسی است کہ باشہ را گویند و نوعی از
باز است و آن را باز کی و ژرکی نیز خوانند
مؤلف عرض کند کہ حقیقت باشہ
بجایش می آید و دریں جا جز ین نیست کہ کاف
تصغیر بر کلمۂ باز کہ بمعنی اول اوست۔
زیادہ کردہ اند کہ باشہ باز کوچک را
گفتہ اند (اردو) باشہ۔ بقول آصفیہ
فارسی۔ اسم مذکر۔ ایک شکاری پرند کا نام

باز کردن مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار
بمعنی (۱) جدا کردن و (۲) کشادن و ارشد
و بحر بمعنی اول قانع۔ صاحب روزنامہ
بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار بر ذکر
معنی دوم قانع مؤلف عرض کند کہ معنی
اول متعلق است از معنی چہاردہم کلمۂ باز
و معنی دوم تعلق دارد با معنی دہمش و از
ہمین مصدر عام تعلق دارد مصادر خاص
کہ در ملحقات می آید و بخیال ما (۳) بمعنی
واپس کردن ہم متعلق بہ معنی ہفتم کلمۂ باز
چنانکہ (باز کردن تیغ) محققین بالا اسنادی
کہ برائے این ہر دو معانی پیش کردہ اند بر
(باز کردن تیغ) و (باز کردن عقد) و (باز
کردن طفل از شیر) می آید بخیال ما این است
کہ این مصدر را مرکب کنیم با چیزے و کسے۔
(اردو) (۱) جدا کرنا۔ (۲) کھولنا (۳) واپس کرنا

باز کردن آغوش مصدر اصطلاحی

(۱۲۱۲)

ہر دو دست باز کردہ کسے را بہ پسند خاطر در آغوش گرفتن (باقر کاشی ؎) آغوش صلح با ہمہ کس باز کردہ ایم ؎ رویم کشادہ چین جبینم نمانده است ؎ (اردو) آغوش پھیلانا۔ آغوش کھولنا۔ بقول امیر گودین لینے کو دونون ہاتھ پھیلانا (اسیر ؎) برنگ ہالہ دوڑا دل مرا آغوش پھیلا کر ؎ اسیر اُس رخ کا دھوکا ہو گیا کیا ماہ کامل پر ؎ (سوز ؎) تیغ ابرو سے مرے دل کو لگا ہے دھڑکا ؎ جی نکلتا ہے میان کھول بھی آغوش کہین ؎

باز کردن تیغ مصدر اصطلاحی یعنی واپس کردن تیغ بہ نیام باشد (ملا وحشی ؎) ہمہ را کشت بگوئید کہ باخاطر جمع ؎ این زمان باز کند تیغ و کمر بکشاید ؎ مؤلف عرض کند کہ محققینی کہ بر (باز کردن) ذکر معنی جدا کردن کردہ اند ہمین شعر را باستناد

خود آوردہ اند اندرین صورت باید کہ کلمۂ باز را در ینجا بمعنی چہار دہمش گیریم ولیکن بخیال ما متعلق باشد بہ معنی ہفتمش بلحاظ معنی بیان کردہ ما کہ بالا مذکور شد نتیجۂ ہر دو یکی است بصورت اوّل جدا کردن از کمر گیریم و بصورت ثانی واپس کردن تیغ بہ نیام (اردو) تلوار کو کمر سے جدا کرنا۔ یا کمر سے کھولنا۔ یا تلوار کو میان مین ڈالنا۔

باز کردن جا مصدر اصطلاحی بمعنی کشادہ کردن جاے باشد۔ کلمۂ باز در ینجا بمعنی دہم اوست (ظہوری ؎) اے دیدہ رخت گریہ ز منزل برون فگن ؎ مے لب برائے خندہ تو ہم جاے باز کن ؎ (اردو) جگہ کشادہ کرنا۔

باز کردن چشم کسے مصدر اصطلاحی یعنی کشادن چشم کسے و بصیرت پیدا کردن

وخبردار کردنش (صائب ؎) اگر نہ چشم من آن دلنواز باز کند ؎ مرا زہر دو جہان کیست بے نیاز کند ؎ بخیال مؤلف کلمۂ باز در اینجا بمعنی دہم اوست (اردو) آنکھین کھولنا۔ بقول امیر غفلت سے چیتنا۔ ہوش مین آنا۔ ہوشیار اور خبردار ہونا۔ دکن مین (آنکھین کھولدینا) بمعنی ہوشیار کرنا۔ بصیرت عطا کرنا مستعمل ہے جیسے "انکی نصیحت نے میری آنکھین کھولدین" (جگانا) بقول آصفیہ۔ خبردار کرنا۔ ہوشیار کرنا

باز کردن خاک از سر چیزی مصدر اصطلاحی۔ بظہور آوردن وظاہر کردن چیزے بخیال ما کلمۂ باز در اینجا بمعنی چہار دہم اوست (انوری ؎) اے دل ز سر نہاد پرواز مکن ؎ فرجام نگر حدیث آغاز مکن ؎ خاک از سر آن راز نہان باز مکن ؎ خود را و مرا در سر این راز مکن ؎ (اردو) ظاہر کرنا نمود مین لانا۔

باز کردن خاک مردہ مصدر اصطلاحی۔ قبر کشادن (سعدی ؎) باللہ ار خاک مردہ باز کنند ؎ نشناسی تو انگر از درویش ؎ (اردو) مردہ پر سے خاک ہٹانا۔ قبر کھولنا

باز کردن دہن استعمال۔ دہن کشادن کہ کلمۂ باز در اینجا بمعنی دہم اوست (صائب ؎) از صدف کم نتوان بود بہ ہمت زنہار ؎ گر دہن باز کنی گوہر شہوار طلب ؎ (اردو) منھ کھولنا۔

باز کردن راہ (مصدر اصطلاحی) جاری کردن راہ وکشادنش وراہ ورسم جاری کردن (انوری ؎) ور تو دانی کہ رہے باز کنی بہ باشد ؎ تا برانیم وسلامی بکنیم از تنہاست ؎ بخیال ما کلمۂ باز در اینجا بمعنی دہم اوست۔ (اردو) راستہ کھولنا۔ راہ ورسم جاری کرنا۔

بازکردن زبان استعمال۔ زبان کشادن (ظہوری ؎) زبان چو بازکنم گوش ہا شوند قدح ؎ بوصف نرگس مستت سخن شراب شدہ ؎ بخیال ما کلمۂ بازدریں بمعنی دہم اوست (اردو) زبان کھولنا

بازکردن سر چیزے (مصدر اصطلاحی) بمعنی کشادن سرپوش چیزے وکنایہ از آغاز کردن و افشا نمودن است وکلمۂ بازدریں جا متعلق باشد بمعنی دہش (صائب ؎) چون بازکنم من سر طومار شکایت ؎ جائی کہ خموشی است زگفتار گراں تر ؎ (اردو) شروع کرنا۔ آغاز کرنا۔ افشا کرنا۔ ظاہر کرنا۔

بازکردن طفل از شیر مصدر اصطلاحی بمعنی باز داشتن طفل از شیر خواری (ثنائی تکلوی ؎) چو رفت ایام شیر مہد نازش ؎ بعادت دایہ کرد از شیر بازش ؎ بخیال مؤلف بازدریں جا بمعنی جدا است ومتعلق بمعنی چہارم آں کہ گذشت (اردو) دودھ بڑھانا۔ دیکھو از شیر باز داشتن۔

بازکردن عقد مصدر اصطلاحی باضافت بمعنی جدا کردن ومجازاً بمعنی گرفتن عقد باشد مخفی مباد کہ عقد بالکسر بہ معنی سلک آمدہ (ملا طغرا ؎) رشوہ گویان عقد شبنم را ز رویش بازکرد ؎ شحنۂ باد صبا گل را چو بابل گرفت ؎ (اردو) جدا کرنا۔ لینا

(الف) بازکشا اصطلاح۔ (الف) **(ب) بازکشادن** بقول جامع قوت و منزلت انسانی و (ب) بقول بحر مرادف بازکردن مؤلف عرض کند کہ (الف) خلاف قیاس است وصراحت این بخلاف فارسی می آید و (ب) موافق قیاس وبخیال ما کلمۂ باز در (ب) متعلق بہ بمعنی بست و دوم اوست یعنی زائد۔ پس (ب)

بمعنی کشادن است وبس۔ ونسبت (الف) طالب سند استعمال باشیم (حیاتی گیلانی ب) ۵) ورق چوکار فروبستہ باز نکشاید ۔ بہر کتاب کہ نامش جو بسم عنوان است ۔ (اردو) (الف) منزلت انسانی قوت انسانی مؤنث (ب) کھولنا۔

بازکشیدن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار وغیاث (۱) بمعنی نوشتن۔ علامی شیخ ابوالفضل در مکاتبات آوردہ "آنکہ در باب بازکشیدن فقرۂ چند قلمی نمودہ اند الخ" صاحب بحر فرماید کہ بمعنی رقم کردن است۔ صاحب موارد بذکر معنی اول گوید کہ (۲) بمعنی زدن وبرکشیدن چنانکہ (باز کشیدن چتر) وصراحت مزید فرماید کہ باز کشیدن فقرہ بہ معنی اوّل است (انوری ۵۲) چتر شب دامنت چو بازکشی ۔ خرمن ماہ شرگین تو باد ۔ مؤلف عرض کند کہ مجرد (بازکشیدن) را بمعنی نوشتن در انجا تسلیم کنیم کہ سند استعمال پیش شود۔ ابوالفضل (بازکشیدن فقرہ) را استعمال کردہ است وصاحب موارد درست گوید کہ بازکشیدن فقرہ بمعنی نوشتن باشد ومؤلف تخصیص فقرہ ہم نہ پذیرد بلکہ بازکشیدن فقرہ وسطر وعبارت وتحریر وامثال آن را بہمین معنی گیرد واگر سند مجرد (بازکشیدن) بمعنی نوشتن ورقم کردن بدست آید توانیم عرض کرد کہ معنی لفظی این مکرر کشیدن وواپس کشیدن است متعلق بمعنی ششم وہفتم کلمۂ باز وکنایہ از نوشتن کہ بسیاری از حروف در کتابت مکرر کشیدہ می شود ودر کتابت بعض حروف قلم از روانی معاودت ہم می کند چنانکہ در کتابت یائے مجہول در از ودائرۂ عین وجیم پس ہمین قدر است وجہ کنایہ (اردو) (۱) لکھنا (۲) لگانا۔ جیسے چھتری سر پر لگانا۔

بازکندن پوست مصدر اصطلاحی بمعنی سلخ است و کلمۂ باز درینجا بمعنی ہفتم اوست کہ درین عمل پوست بازمی شود و رجعت گیر دازکندیدگی (انوری ؎)

چوکدو خصم تو گردن کش اگر شد چہ عجب
ہم تواش بازکنی پوست زتن ہمچو چنار

(اردو) پوست اُتارنا۔ پوست کھینچنا بقول آصفیہ۔ کھال کھینچنا۔ کھال اُتارنا۔ اگلے پادشاہون کے زمانہ مین ایک سزا تھی جو مجرم کو دیجاتی تھی۔

بازگرد اصطلاح۔ بہار گوید کہ مرادف بازگشت بمعنی عود و مراجعت عموماً و اعادت بیماری از بد پرہیزی یا ہوا زدگی خصوصاً و این را بتازی نکث گویند (علی اکبر معمار باشی اصفہان ؎)

آنکس کہ بنفس خود نبردے دارد
با خویش ہمیشہ سوز و دردے دارد
گر خاک شود عدوی و بر باد رود

و غافل نشوی کہ بازگردی دارد؛ صاحبان اند و آصفی نقل نگار بہار مؤلف عرض کند کہ حاصل بالمصدر بازگردیدن است بمعنی مطلق واپسی و مراجعت عموماً و معنی خاص بیان کردۂ بہار را بدون وجود سند استعمال نتوانیم تسلیم کنیم کہ از نظر ما نگذشت و بگوش ما نخورد طالب سند استعمال باشیم و بحث بازگشت بجائے خودش می آید۔ و آنچہ ترجمۂ این در عربی بہ ثائے مثلثۂ آخر ذکر کردہ اند صحیح نباشد نکس بہ سین مہملہ در آخر آمدہ (اردو) واپسی معاودت مؤنث

بازگردانیدن مصدر اصطلاحی۔ بمعنی واپس کردن است متعلق بہ معنی ہفتم کلمۂ باز (ظہوری ؎)

وائے گر باز برنگردانند؛ جان بر لب رسیدۂ ما را؛ (انوری ؎)

تو دران منصبی کہ گر خواہی؛ روز گذشتہ بازگردانی؛

(اردو) واپس کرنا۔ لوٹانا۔

بازگردد بہ اصل خود ہر چیز مثل صاحبان خزینۃ الامثال و امثال فارسی و محبوب الامثال ذکر این کردہ اند و از معنی و محل استعمال ساکت مؤلف عرض کند کہ فارسیان این مثل را بحق کسی زنند کہ از خانوادۂ شرفا نباشد و بمنصبی رسد و کارہائے بد از و بوقوع آید و این قریب بمعنی (اصل بد از خطا خطا نکند) باشد کہ بجائے خود ش گذشت و مرادف ہمین است (عاقبت گرگ زادہ گرگ شود) کہ می آید۔ مخفی مباد کہ کلمۂ باز درین مثل بمعنی ہفتم اوست (اردو) دیکھو اصل بد از خطا خطا نکند۔" صاحب محبوب الامثال نے اس فارسی مثل کا اردو ترجمہ "جیسے کاتیا" لکھا ہے اور دکن مین ایسے مواقع پر کہتے ہین "عاقبت گرگ زادہ گرگ شود" صاحب محاورات ہند نے بھی اسی فارسی مثل کو اردو مین مستعمل قرار دیا ہے۔ دکن مین جب کسی نا شریف سے کوئی بُرا کام وقوع مین آتا ہے تو کہتے ہین "بھہ تو اپنی اصل پر گیا ہے" اور یہ کہاوت مثل زیر بحث کا حقیقی ترجمہ ہے۔

بازگردیدن (مصدر اصطلاحی) (۱) بمعنی واپس شدن است و کلمۂ باز درینجا متعلق بمعنی ہفتم اوست (ظہوری ؎) ز خجلت بازگردد پر تو مہر ؎ از و پرتو اگر بر روزن افتد ؎ و (۲) بمعنی واشدن بحالت اضافت بسوی عقد و گرہ (صائب ؎) تا قیامت گرہش بازنگردد چون خال ؎ ہر کرا فکر سر زلف بہم پیچید است ؎ مؤلف عرض کند کہ درینجا کلمہ باز متعلق بہ معنی دہم اوست (اردو) (۱) واپس ہونا (۲) کھلنا۔

بازگرفتن از چیزے مصدر (اصطلاحی) بقول بہار (۱) بمعنی واپس گرفتن و (۲) دریغ داشتن۔ صاحب آصفی نقل نگارش (ابو طالب کلیم ؎۱) زمانہ از شب تارم چراغ بازگرفت ؎ پس از وفات من آورد و بر مزارم سوخت ؎ (سلمان ساوجی ؎۲) خورشید رخا سایہ زمن بازگرفتی ؎ وز من نظر مہر و وفا بازگرفتی ؎ مؤلف عرض کند کہ کلمۂ باز در سند اول و مصرع اول سند دوم متعلق بمعنی ہفتم اوست و از سند معنی دوم مصدر (بازگرفتن از کسے) پیدا می شود کہ بجایش می آید ہائی حال کلمۂ باز در مصرع ثانی سند دوم ہم متعلق بمعنی ہفتمش باشد کہ دریغ داشتن مجاز واپس گرفتن است و بس (اردو) (۱) واپس لینا۔ (۲) دریغ کرنا۔ بقول آصفیہ افسوس کرنا۔ کنجوسی کرنا۔ (زنگین ؎)

وہ جو آوے مرے گھر میں تو مجھے جاوے لوٹ
؎ جاؤں گھر اسکے تو وہ مجھ سے کرے پاس دریغ

بازگرفتن از سر (مصدر اصطلاحی) بمعنی مکرر آغاز کردن است و کلمۂ باز در بیت متعلق باشد بمعنی ششمش و سند این از کلام منوچہری ہمدرانجا مذکور (اردو) سر سے پھر آغاز کرنا۔ مکرر آغاز کرنا۔

بازگرفتن از کسے (مصدر اصطلاحی) (۱) بمعنی واپس گرفتن از کسے و (۲) دریغ داشتن از کسے باشد چنانکہ بحث این بر (بازگرفتن از چیزے) گذشت و سند این ہم ہمدرانجا مذکور۔ و مصدر (بازگرفتن مدیح) کہ می آید متعلق است از معنی اول این و صاحب سفرنگ این را بشرح فقرۂ یکصدی و ستیر گوید کہ بمعنی مسترد کردن است چنانکہ "زیرا کہ بخشندہ ہر آینہ آنچہ بخشد باز نگیرد" مؤلف عرض کند کہ

طرز بیان سفرنگ خلاف سند و مقصودش از مسترد کردن مسترد گرفتن باشد و بس چنانکہ از سندش پیداست (اردو) دیکھو بازگرفتن از چیزی۔

بازگرفتن پردہ از رخ مصدر اصطلاحی بمعنی دور کردن نقاب از رخ باشد و در ینجا کلمہ باز بمعنی چہاردہم اوست و این من وجہ داخل است در مصدر عام (بازگرفتن از چیزے) (علی خراسانی ے) نغمہ بر چہرۂ خود نغمۂ اعجاز گرفت ؎ ہر کجا شاہد ما پردہ زرخ باز گرفت ؎ (اردو) نقاب چہرہ سے ہٹانا۔

بازگرفتن رونق (مصدر اصطلاحی) بمعنی مکرر حاصل کردن رونق است یا واپس گرفتن رونق (انوری ے) باز گیر و پس ازین رونق ملک محمود ؎ دہر شوریدہ تر و تیرہ تر از زلف ایاز ؎

مؤلف عرض کند کہ کلمہ باز در ینجا متعلق بمعنی ششم یا ہفتم اوست (اردو) پھر رونق حاصل کرنا۔ رونق کو واپس لانا۔

بازگرفتن کسے را و بر کسے مصدر اصطلاحی۔ اعتراض کردن بر کسے و (باز گیر) کہ بمعنی معترض بجاے خودش می آید از ہمین مصدر باشد و صراحت کامل ماخذ این مصدر ہمدر اینجا کنیم۔ (اردو) اعتراض کرنا۔

بازگرفتن کنار (مصدر اصطلاحی) بمعنی کشادن کنار و کلمہ باز در ینجا متعلق بمعنی دہم اوست (انوری ے) کنار رحمت گر باز گیری ؎ بخروار ان فروریزم غم دل ؎ (اردو) آغوش کھولنا۔

بازگرفتن مدیح (مصدر اصطلاحی) بمعنی واپس گرفتن قصیدہ باشد و کلمہ باز در ینجا متعلق بمعنی ہفتم اوست (انوری ے)

تو پسندی کہ رد کنی سخنم ؎ چون منی را بچون تو ئی منظور است ؎ چکنم باز گیرم از تو مدیح ؎ بندہ را آخر اینقدر بصر است ؎ مؤلف عرض کند کہ این متعلق است بمصدر عام (باز گرفتن از کسے) کہ گذشت (اردو) قصیدہ کا واپس لینا۔

بازگشا اصطلاح۔ بقول برہان وبحر و ناصری و انند بضم کاف فارسی وشین نقطہ دار بالف کشیدہ قوت ممیزۂ انسانی را گویند مؤلف عرض کند کہ صاحب جامع ہمین لغت را بہ کاف عربی بمعنی قوت منزلت انسانی آوردہ کہ بجایش گذشت بخیال ما غلطی کتابت بیش نیست کہ کاف فارسی را عربی نقل کردہ و ممیزہ را منزلت نوشتہ بخیال ما اصل این بازگش بکسر کاف فارسی است و گش بالکسر بقول برہان قلب را گویند پس معنی لفظی این باضافت باز بسوے گش۔ تمیز قلب باشد و مراد از قوت ممیزۂ انسانی وکلمہ باز در اینجا بمعنی سیر دہم اوست پس این را بزیادت الف در آخر باز گشا کردند و آنچہ محققین بالاکاف فارسی را بالضم گرفتہ اند نتیجۂ استعمال باشد بعدم واقفیت از ماخذ (اردو) قوت ممیزہ بقول آصفیہ (عربی) اسم مؤنث۔ تمیز کرنے اور پہچاننے کی قوت۔ جیسے۔ سمجھ۔ فہم۔ بدھ۔ گیان کہتے ہیں

بازگشت اصطلاح۔ بقول بہار و دارستہ و بحر عجم بفتح کاف فارسی مرادف باز گردیدن کہ گذشت یعنی (۱) عود و مراجعت عموماً و (۲) اعادت بیماری از بدپرہیزی یا ہوا زدگی خصوصاً (میرزا نور۔ لامع تخلص ؎) بازگشتی کن تو چون تیر ہوائی در جہان ؎ گر بجائی میرسی از ہمت برگشتگی است ؎ (حاجی محمد جان قدسی در قصہ گرنجین چہچہا

بندیلہ گوید (۲) شنیدی بہ برگشتن از کوہ و دشت ہا کہ بیمار را بدبود بازگشت ہا مؤلف عرض کند کہ حاصل بالمصدر بازگشتن است کہ بمعنی واپس آمدن می آید و بہ تحقیق ما (۳) در اصطلاح سیاق رقمی است خرچ شدہ کہ واپس گرفتہ باز در حساب جمع می کنند و (۴) بآئین ہند رسمی است در عروسی کہ داماد با عروس واپس بخانہ خود میرسد چنانکہ ما گفتہ ایم (۳) عجوبہ ایست بآئین ہند داماد می ہا کہ شب نہفتہ رود صبح سرفراز آید ہا چہ بازگشت عروسی کہ بازگشت خوش است ہا کہ یک بخرج و مضاعف بجمع باز آید ہا و (۵) ماضی مطلق است از مصدر بازگشتن (اردو) (۱) بازگشت بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مؤنث۔ واپسی مراجعت۔ اعادت۔ (۲) بدپرہیزی کی وجہ سے مرض رفع شدہ کا عود کرنا (۳) اصطلاح سیاق مین بازگشت اُس رقم کا نام ہے جو بمد خرچ لکھی جانے کے بعد پھر واپس جمع کیجاے۔ (۴) دکن مین بازگشت اُس رسم کا نام ہے جو دولھا بعد نکاح دلھن کو لئے ہوے اپنے گھر واپس ہوتا ہے (۵) پہرا واپس ہوا۔ لوٹا۔ (ماضی مطلق)

بازگشتن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر (۱) بمعنی مراجعت کردن (صائب ے) جائی نمیروی کہ دل بدگمان من ہا تا بازگشتن تو بصد جا نمیرود ہا (النوری ے) القصہ بازگشتم و آمد بخانہ زود ہا در باز کرد و بانہ بست از بس استوار ہا مؤلف عرض کند کہ کلمۂ باز در اینجا متعلق بہ معنی مفہتم اوست۔ و بہ تحقیق ما (۲) بمعنی کنارہ کردن و این متعلق است بامعنی چہاردہم کلمۂ باز (النوری ے) از خدمت فرخندۂ تو بازگشتن ہا ہرگز کہ ز تشریف تو شان بر اثر آمد ہا و (۳)

(۲۱۸۱۲) (۲۱۸۱۲) (۲۱۸۱۲) (۲۱۸۱۲)

بمعنی دیگر بار شدن و مکرر شدن متعلق بامعنی ششم کلمۂ باز (انوری ۵) پیش ازین عمری بیاد عشق او بر داده ام ؛ باز گشتم عاشق دیدار او تدبیر چیست ؛ و (۴) بمعنی کشاده شدن متعلق بمعنی دہم کلمۂ باز و سند این از کلام منوچہری ہمدر انجا مذکور شد (اردو) (۱) واپس ہونا۔ (۲) کنارہ کرنا۔ باز آنا (۳) پھر ہونا۔ جیسے پھر عاشق ہونا (۴) کھلنا۔

(الف) باز گفتن | مصدر اصطلاحی۔

(ب) باز گو | صاحب آصفی ذکر

(الف) کرده از معنی ساکت مؤلف گوید که (۱) دیگر بار گفتن و اعادۂ سخن کردن متعلق بمعنی ششم کلمۂ باز و (۲) تصریح کردن و کشاده گفتن و جا دارد که در اینجا کلمۂ باز را متعلق بمعنی دہم گیریم (انوری ۵) باز گفتم عادت طغرل تکین در ملک چیست ؛ گفت انصاف است و بخشش عادت طغرل تکین ؛ (وله ۵) برائے اعلائے آن و عالی این ؛ کز خرد نیست باز گفتن نام ؛ (وله ۵) نه پیغامش از حال دل باز گویم ؛ کس از من نیاید که تا در نیاید ؛ و (ب) بقول آصفی سخن گفته را اعاده کردن صاحب غیاث گوید که بیان کننده و صاحب بحر بذیل (باز گوئی) نسبت این ہمزبان غیاث و صاحب اند فرماید که سخن گفته را باز گفتن بہار ذکر این کرده و به تعریف این زحمت نبرده۔ مؤلف عرض کند که محققین بالاجرائی گویند که (۱) حاصل بالمصدر (الف) و (۲) امر حاضرش و (۳) اسم فاعل ترکیبی بہر دو معنی (الف) (صائب ۵) صحبت شبہائے می خواران مدار د باز گو ؛ چون ز مجلس می روی بیرون لب پیمانه باش ؛

مخفی مباد کہ در مصرع اوّل (ندارد بازگو) بمعنی لائق گفتن نیست۔ ولائق اظہار و افشا نباشد (نشر ملّا طغرا در الہامیہ ۳) از رنگینی معانی چار سوے صفحہ بجدول بازگو۔

(اردو) (الف) (۱) پھر کہنا۔ مکرّر کہنا کہی ہوئی بات کا اعادہ (۲) ظاہر کرنا۔ صراحت کے ساتھ کہنا (ب) (۱) اعادۂ قول۔ اظہار۔ مذکر۔ تصریح۔ مؤنث (۲) پھر کہہ۔ ظاہر کر۔ صراحت کر (۳) اعادۂ قول کرنے والا۔ پھر کہنے والا۔ صراحت کرنیوالا

بازگون اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ لغت فارسی است بمعنی واژگون۔ صاحب شمس ہم ذکر این کردہ خان آرزو در (سراج) گوید کہ بازگون وبازگونہ۔ باسگون و باسگونہ۔ واژگون و واژگونہ۔ و واژون ہر ہفت لغت بزاے فارسی بقلوب و سرنگون و بحوالۂ رشیدی گوید کہ بازگونہ لغتی است در بازگونہ بہ زاے تازی بمعنی دیگر گونہ و برگشتہ و مرکب از باز بمعنی دیگر و گونہ بمعنی روش یعنی برگشتہ روش۔ و خود خان آرزو فرماید کہ معنی ترکیبی بیان کردۂ رشیدی براے بازگونہ بہ زاے تازی است و این براے باژگونہ بزاے فارسی بکار نمی آید مگر آنکہ گوید کہ زاے تازی بہ فارسی تبدیل یافتہ۔ تبدیل این دو حرف دیدہ نشد پس صحیح آنست کہ (بے ملاحظۂ معنی ترکیبی این الفاظ) بمعنی قلب و برگشتہ آمدہ و باسگون مبدّل بازگون است و واژگون نیز مبدّل آن و واژون مخفّف۔ ازینجاست کہ لفظ وارون بہ رائے مہملہ نیز بدین معنی آمدہ حالانکہ بہ تبدیل رائے مہملہ و زاے معجمہ باہم ہیچکس قائل نمی شود و نظیر آن نیز بنظر نیامدہ و در جہانگیری واژگونہ و واژونہ بمعنی نحس و شوم نیز

آوردہ (الخ) مؤلف عرض کند کہ تبدیل زاے فارسی باز اے عربی بالعکس آن دیدہ ایم و مقننین فارسی اعتراف این کردہ اند چنانکہ آزیر و آژیر پس عیبی نیست کہ بازگون را اصل گیریم و واژگون را (کہ می آید) مبدلش و واژرون بدون کاف فارسی مخفف آن و بازگونہ و واژگونہ بزیادت ہاے نسبت یا زائد مزید علیہش و باسگون و باسگونہ مبدل بازگون و بازگونہ کہ تبدیل زاے ہوز بہ سین مہملہ ہم آمدہ یا بالعکس آن ہم چنانکہ ایاز و ایاس و ہرمز و ہرمس و سمارو غ و زمارو غ و آنچہ وارون و وارونہ کہ بہ راے مہملہ بہ ہمین معنی می آید مبدل و مخفف بازگون و بازگونہ کہ موحدہ بدل شدہ بہ واو چنانکہ آب و آو و زاے ہوز بدل شدہ بہ راے مہملہ چنانکہ انیزان و انیران و کاف فارسی حذف شد چنانکہ واژگون و واژرون مخفی مباد کہ قواعد تبدیل حروف بیان کردہ مقننین فارسی مبنی بر لغات فارسی و دریافت حقیقت ماخذ است چون نظائر تبدیل حروف بدست آید دیگر چہ باید بای حال بازگون بمعنی مقلوب و سرنگون و بالعکس متحقق است (بدر الدین چاچی ؎) بازگونست جملہ کار جہان ہم تا بجدی کہ ما و رای حداست ؎ (اردو) واژرون۔ بقول آصفیہ فارسی۔ اوندھا۔ سرنگون۔ برگشتہ۔ نامبارک۔ منحوس۔ اُلٹا۔ معکوس۔ بالعکس۔ بقول آصفیہ۔ اُلٹا۔ برخلاف۔ برعکس۔

بازگونہ اصطلاح۔ صاحب سروری این را مرادف (باشگونہ بہ شین معجمہ) گفتہ و بقول ناصری مرادف واژگونہ و باشگونہ۔ خان آرزو در سراج بدیل

بازگون ذکر این کردہ و ما حقیقت ماخذ
این را ہمدرانجا عرض کردہ ایم۔ صاحب
سفرنگ بشرح (نامہ شت ساسان
نخست) گوید کہ بمعنی خلاف و عکس است
چنانکہ (فقرہ) پس ہرگاہ یکی آہنگ پرودہ
کند و دیگرے خواست بازگونہ آن۔
اگر کام ہر دو شود گرد آمدن دو ضمیر
است" صاحب سفرنگ شرح کند
کہ ہرگاہ ازین دو خدا یکی قصد کند چیزی
را و خدائے دیگر ارادۂ خلاف آن کند
یعنی یکی وجود چیزی خواہد و دیگری عدم
آن پس اگر ارادۂ ہر دو ظاہر شود اجتماع
نقیضین یعنی فراہمی وجود با عدم لازم
آید و این خود محال است (انتہی)۔
مؤلف عرض کند کہ ما حقیقت ماخذ این
را بر بازگون عرض کردہ ایم و این مزید علیہ
است بزیادت ہائے ہوز (مدبر الدین

چاچی ے) از یکی بازگونہ کیش ہمانک ز
گل درین پنجہ است و نیم صد است ز
چپ نہادند عقد نہ صد را ز راست
گیریش نہ صد و نود است ز (اردو)
بالعکس۔ دیکھو بازگون۔

بازگویہ اصطلاح۔ بہار ذکر این کرد
از معنی ساکت۔ صاحب انند خوب
تحقیق کردہ کہ بمعنی ظہوری گفتہ مقصودش
ہمین نباشد کہ بمعنیئی کہ ظہوری استعمال
این کردہ است (ظہوری ے) ز استماع
کلام تو گوش گوہر چین ز باز گویۂ نام
تو نطق شکر خا ز مؤلف عرض کند کہ
بازگوئی کہ می آید حاصل بالمصدر بازگفتن
است یعنی اعادۂ سخن پس بخیال ما
ہمین لفظ بازگوئی درین شعر ظہوری است
کہ تصحیف کاتب گوئی را گویہ کرد واللہ اعلم
اگر استعمال این متحقق شود تو انیم عرض کرد

که مبدل بازگوئی است که تحتانی آخره بهائے هوز بدل شد چنانکه خوے و خوه۔ (اردو) دیکهو بازگوئی۔

بازگوئی استعمال۔ بقول وارسته وبحر سخن گفته را بازگفتن مؤلف عرض کند که مقصود هر دو محققین جز این نباشد که اعادهٔ سخن است وبس۔ حاصل بالمصدر بازگفتن که بجایش گذشت۔ (نظیری ۵) سخن ار بد دوست باشد بروم برون زد نیاید دل پر هزار حسرت بامید بازگوئی۔ (اردو) دیکهو بازگو کے پهلے معنے۔

(الف) **بازگیر** اصطلاح۔ بقول برهان وجامع وبحر بازاے هوز بروزن بادگیر (۱) مردم تاریخ دان وتاریخی ومورخ را گویند خان آرزو در سراج فرماید که ظاهرا به راے مهمله وصاحب ناصری که از اهل زبانست بذکر معنی اوّل بحوالهٔ برهان فرماید که اما انچه از سیاقهٔ عبارت اصل دساتیر معلوم می شود که در نامهٔ زردشت در ترجمهٔ فقرهٔ یکصد وهوده معنی (۲) اعتراض وسرزنش وتوبیخ خواهد بود که بعربی مؤاخذه گویند ومعنی بازپرس نیز همین یعنی ایراد گرفتن۔ صاحب سفرنگ گوید که بمعنی اعتراض ونقص کلام کسے و ــــــــــــــــ

(ب) **بازگیردار** بمعنی اعتراض کننده چنانکه در دساتیر آورده "بازگیردار بدین روباه دریائه سرزنش بجوان شیر گفت که بیگناه کشتن وبدآئینی وکام بری وخشم ستائی جانوران از مردم بسیار یادگرفتند" صاحب سفرنگ صراحت کند که معنی روباه بدین قصه اعتراض کرده گفت (الخ) مؤلف عرض کند که (الف

امر حاضر است از (باز گرفتن) کہ بہ معنی واپس گرفتن است و (۱) اسم فاعل ترکیبی است یعنی کسی کہ حالات گذشتہ را باز بقلم آرد مؤرخ باشد حیف است کہ سند استعمال پیش نشد ولیکن قول صاحب جامع کہ از اہل زبانست در خور اعتبار باشد آنچہ خان آرزو این را بہ رائے مہملہ گرفتہ خیال محض است و دلیلی ندارد و بر ماخذ توجہ نمی گمارد و از محققین فارسی زبان کسی با او نیست و از معنی دوم بیان کردۂ صاحب ناصری (اعتراض) را پسند کنیم کہ موافق قیاس است و متصدیق این معنی از بیان صاحب سفرنگ ہم می شود کہ بحوالۂ دساتیر ذکرش کردہ پس حاصل بالمصدر است و کنایہ باشد از ایراد و اعتراض و کلمۂ باز در اینجا بمعنی پانزدہم اوست و (ب) بمعنی ایراد و اعتراض دارندہ یعنی معترض اسم فاعل ترکیبی باشد لغت ژند و پاژند است و بس (اردو) (الف) (۱) مورخ۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر۔ تاریخ لکھنے والا۔ وقائع نویس۔ صاحب تاریخ۔ تاریخ نگار۔ اہل سیر۔ (۲) اعتراض۔ بقول امیر۔ عربی۔ مذکر۔ نکتہ چینی (ناصر ے) ہوئی کلام کی اصلاح نکتہ چینی سے بڑا سلوک کیا جس نے اعتراض کیا (ب) معترض۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر۔ اعتراض کرنے والا۔ گرفت کرنے والا۔

بازمان اصطلاح۔ بقول برہان و جامع و بحر و ناصری بروزن آسمان (۱) بمعنی توقف و (۲) امر بہ بمعنی ہم یعنی موقوف دار و توقف کن۔ صاحب سفرنگ بحوالۂ فقرۂ شصت و ہشتم دساتیر فرماید کہ بباے موحدہ بالف و زاے معجمہ و میم بالف و نون بمعنی (۳) وابستہ و متعلق (چنانکہ

(فقرۂ دساتیر) چہ روان کردن نام برگوہر یا بگزارش کفینی نیستی است اورا نام گوہر گویند مانند پاک یا بگزارش کفینی است۔ ہستانی کہ دریافت اوبر دریافت جزش بازمان نیست اورا نام فروزہ خوانند۔ چون زندہ یا بگزارش کفینی است ہستانی کہ دریافت او بازبان بدریافت جزاوست آنرا نام کردار خوانند چنانکہ آفریننده" مؤلف عرض کند کہ بمعنی اول حاصل بالمصدر مصدر (بازماندن) وبمعنی دوم امر حاضر مصدر مذکور کہ می آید وبمعنی سوم اسم جامد زند و پاژند یعنی فارسی قدیم است (اردو) (۱) توقف۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر۔ دیر۔ وقفہ۔ ڈھیل۔ صبر۔ تامل۔ تحمل۔ تاخیر۔ (۲) ٹھہر۔ توقف کر (۳) وابستہ۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ بندھا ہوا۔ پیوستہ۔ متعلق۔

(الف) بازماندن (مصدر اصطلاحی)

(ب) بازمانده

صاحب آصفی ذکر (الف) کردہ ازمعنی ساکت مؤلف عرض کند کہ (۱) باقی ماندن وکلمۂ باز دریخا من وجہٍ متعلق بمعنی چہار دہمش بسند این بر (ب) می آید و (۲) فرو ماندن و عاجز آمدن وکلمۂ باز دریخا من وجہٍ متعلق بمعنی یازدہمش (انوری ؎)

بازماندم درغم تیمار او تدبیر چیست؟
بازگشتم عاجز اندر کار او تدبیر چیست؟

و (۳) بازماندن از چیزے بمعنی ناکام ومحروم ومحترز ماندن ازان و دریخا کلمۂ باز متعلق بمعنی چہاردہم اوست (عرفی ؎) از تماشا باز مانم گر من از اطوار خویش؟ ہر کرا بیگانہ یابم آشنائی کم کنم؟ (ولہ ؎) شد خزان وبلبل از قول پریشان باز ماند؟ من ہمان

(۲۱۵۱)

(۲۱۵۲)

(۱۵۲)

دیوانہ مرغ بے محل گویم ہنوز ہست (۴) باز ماندن زبان و دہان بمعنی کشادہ ماندنش وکلمۂ باز در اینجا متعلق بہ معنی دہم اوست (ظہوری ۵) چون گل سوفار در خواہش زبانم باز ماند ہست تا خدنگت غنچۂ دل را بہ پیکان برگرفت ہست (انوری ۵) بادام وار چشم حسود تو آژدہ ہست و زنالہ باز ماندہ دہان ہمچو پستہ باد ہست و (ب) اسم مفعول (الف) بقول بہار (۱) واپس ماندہ از طعام وطعم وغیرآن۔ مؤلف عرض کند کہ چرا نگوئیم کہ باقی ماندہ وپس ماندہ باشد واین معنی بہتر است از واپس ماندہ۔ صاحب سفرنگ بشرح (فقرۂ صد و ہفدہم دساتیر) ہم ذکر این کردہ و بہ ہمین معنی آوردہ پس این متعلق باشد بمعنی اوّل (الف) (سنجر کاشی ۵) افتاد دل چو از نظر او اجل ربود ہست کز باز باز ماندہ بہ صیّاد میرسد ہست و بہ تحقیق ما (۲) جدا فتادہ ومحروم ہم (انوری ۵) ولیکن از بدن ملک ریگ نیست چنان ہست کہ خدمت تو کند جان باز ماندہ کجاست ہست و این متعلق بہ معنی سوم (الف) (اردو) (الف) (۱) باقی رہنا بچنا۔ (۲) عاجز آنا (۳) ناکام رہنا محروم رہنا محترز رہنا۔ باز رہنا۔ (۴) کہلا رہجانا (ب) (۱) بچا ہوا (۲) جدا محروم

بازن اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ مرادف پازن و پاژن بہ بائے فارسی و زائے فارسی (۱) بمعنی دیّوث یعنی کسی کہ زن خود را بدیگران دہد و (۲) بے حمیّت و بے غیرت مؤلف عرض کند کہ فارسیان این را قلتبان و کس کش و زن جلب و قرتبان و تیرآور و بعربی دیّوث و بہ ترکی قرمساق گویند مؤلف عرض کند کہ معنی اوّل حقیقی است و معنی دوم مجاز آن و وجہ تسمیۂ بازن جز این نباشد کہ کسے کہ زن خود بدیگری

سپرد و خود هم با او باشد کلمۂ با بمعنی معیت است و بس حیف است که سند استعمال پیش نشد محققین فارسی زبان بر زبان ندارند و معاصرین عجم ساکت پازن و پاژن اگر بدین معنی تحقق شود جز این نیست که مبدل بازن باشد که موحده به بائے فارسی و زائے هوز مبدل شود چنانکه تب و تپ و آزیر و آژیر (اردو) (۱) دیوث۔ عربی۔ اسم مذکر۔ قلتبان۔ بھڑوا۔ قرمساق۔ وہ شخص جو اپنی عورت کے افعال قبیحہ پر واقف ہو کر چشم پوشی اور اغماض کرے وہ آدمی جو اپنی اہل پر حیا نکرے۔ (۲) بے حمیت بے غیرت۔ بے شرم۔

بازنامه اصطلاح۔ بقول شمس لقب نیک که باوے تفاخر کنند و نیز تفاخر کردن و منت نهادن۔ صاحبان انند و غیاث بر اسباب و تجمل و منت و تفاخر قانع مؤلف گوید که ما تصیفه این بر معنی اوّل و دوّم و پنجم و ششم (بارنامه) کرده ایم که به رائے مهملهٔ سوم گذشت و سیما بر معنی پنجم بیش بیان ما خذ هم بخیال ما (بازنامه) برائے هوز مبدل (باجنامه) باشد که باج بقول صاحب کنز بمعنی امیری است و نامهٔ امیری کنایه باشد از لقب نیک و تفاخر و جاداد که (بازنامه) را مبدل باجنامه گیریم که به باو جیم فارسی بمعنی لقب می آید بائے فارسی بعربی بدل شود چنانکه اسپ و اسب و جیم عربی و فارسی را به زائے هوز بدل کنند چنانکه سوج و سوز و پچک و پزشک ما اشارهٔ این لغت بر (بارنامه) هم کرده ایم (اردو) دیکھو بارنامہ کے پہلے اور دوسرے اور پانچویں اور چھٹے معنے۔

بازنج اصطلاح۔ بقول شمس با بائے تازی و جیم فارسی رسنے دو تا که بیاویزند

وبچگان و دختران دران نشینند و می جنبند و بازی کنند دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد مؤلف عرض کند که (باز پیچ) بنون چہارم و تحتانی پنجم بہمین معنی می آید و ہمین معنی بر معنی سوم (باز پیچ) ہم گذشت که بہ بائے فارسی چہارم و تحتانی پنجم و جیم فارسی بجایش مذکور شد۔ پس اگر سند استعمال باز پنج بدست آید توانیم عرض کرد که مخفف (باز پیچ) است که تحتانی پنجم حذف شد والا جزین نباشد که تصحیف کاتبین شمس گیریم بالجمله تحقیق معنی و ماخذ این بر باز پیچ گذشت (اردو) دیکھو باز پیچ کے تیسرے معنے۔

باز ندانستن مصدر اصطلاحی بقول بہار بمعنی فرق نکردن میان دو چیز صاحب انند و آصفی نقل نگارش۔ صاحب بحر فرق نکردن۔ قانع (بہرامی ۵) جز تلخ و تیره آب ندیدم دران زمین ۱۲ حقا که ہیچ باز ندانستم از رکاب ۱۲ مؤلف عرض کند که جزین نیست که منفی مصدر (باز دانستن) است که گذشت محققین بالا (باز دانستن) را ترک کرده بر ذکر این قناعت کرده اند و ما ذکرش بجاے خودش کرده ایم کلمه باز در ینجا بمعنی سیزدہم اوست (اردو) دو چیزون مین فرق نکرنا۔ تمیز نکرنا۔

بازندگی اصطلاح۔ بقول بہار و راست کنایه از مکاری و حیالی و صاحب بحر بہ باختن ذکر این کرده مؤلف عرض کند که حاصل بالمصدر باز یدن است و بس و معنی لفظی این بازی و کنایه باشد از معنی اول الذکر (محسن تاثیر ۵) بسکه بازندگی از مردم عالم دیدم ۱۲ صورت گنجفه خلقم بنظر می آید ۱۲ (اردو) مکاری۔ بقول آصفیه اسم مؤنث۔ فریب۔ دغابازی۔ عیاری۔ دھوکے بازی۔ چالاکی۔

بازندہ اصطلاح۔ صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ گوید کہ بکبر زائے عجمہ (۱) بمعنی بازی کنندہ و (۲) نوعی از کبوتر دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد و معاصرین عجم این را بصفت کبوترے تسلیم کنند کہ در عالم پرواز بازی کند یعنی دَور زند و این قسم کبوتر را اہل ہند گرہ باز گویند مجرد (بازندہ) بمعنی دوم نہ شنیدیم بالجملہ بمعنی اوّل اسم فاعل بازیدن است کہ می آید و بمعنی دوم بشبہ وجود سند مجاز آن (اردو) (۱) بازی کرنے والا۔ (۲) گرہ باز۔ بقول آصفیہ۔ وہ کبوتر جو بلندی پر چڑھ کر کلا بازیاں کھائے (معروف ے) گو گرہ باز میں کبوتر اشک پر اُنھوں کی اُڑان کچھ بھی نہیں (ذوق ے) کھائیں کبوتران گرہ باز کی طرح سینہ سے آن کر سر و دوش ہوا گرہ

(۱) بازنمود اصطلاح۔ صاحب سفر

(۲) بازنمودن ذکر (۱) کردہ فرماید کہ بمعنی تفصیل و تشریح است و از فقرۂ چہل و سوم دساتیر سندش آوردہ "مرا نیز دان بدان آگاہ ساختہ و در بازنمود آن سخن زی من فرو فرستاد" مؤلف عرض کند کہ حاصل بالمصدر (۲) باشد بمعنی افشاہم و (۲) بمعنی ظاہر کردن و تفصیل و تشریح نمودن و افشا کردن است مخفی نباد کہ کلمۂ باز در اینجا متعلق بمعنی دہم اوست (انوری ے) زیدار رمز دل و سر ہوائے دل خویش پیش تو باز نمایم بطریق اعجاز (اردو) (۱) اظہار۔ مذکر تفصیل و تشریح۔ مؤنث۔ افشا۔ مذکر (۲) ظاہر کرنا تفصیل کرنا۔ تشریح کرنا۔ افشا کرنا۔

بازنیام شدن مصدر اصطلاحی محقق بازبہ نیام شدن است بحث این بر معنی ہفدہم کلمۂ باز گذشت و سند این از حکیم سوزنی

(۲۱۵۴)

همدرانجا مذکور (اردو) میان مین دو انپل ہونا

بازنیچ اصطلاح - صاحبان برہان و جامع این را به نون چہارم و تحتانی پنجم و جیم فارسی در آخر بمعنی ریسمانی نوشته اند که در ایام عید و جشن از جائی آویزند و زنان و دختران بران نشسته در هوا آیند و روند صاحب جہانگیری بذکر این معنی فرماید که این را اورک و کازر و هلود و چلین نیز گویند و از کلام شمس فخری استناد کند که بر بازنیچ گذشت و در مصرع دوم

بازنیچ را که به بائے فارسی چہارم بود در پنجا به نون چہارم نقل کرده لله العجب چه تصرفها در نقل اشعار اساتذه راه یافته بائی حال بازنیچ گیریم یا بازنیچ بهر دو صورت برائے این معنی بکار نمی خورد بلکه متعلق است به معنی چہارم بازنیچ که رسن بازیگران باشد - ما صراحت معنی و ماخذ این بر بازنیچ کرده ایم که به بائے فارسی چہارم گذشت (اردو) دیکھو بادنیچ اور بازنیچ کے تیسرے معنے جس پر اس کا تفصیلی بیان ہے۔

بازو بقول صاحب ضمیمۂ برہان (۱) از دوش تا مرفق دست و بعربی بال گویند و (۲) هر یک از دو چوب دو طرف دروازۂ خانه صاحب رشیدی بذکر معنی اوّل و بترک معنی دوم گوید که (۳) مجازاً شاخ درخت را گویند و (۴) عصا و چوب دست که گویا بازوی آدمی است خان آرزو در سراج بذکر معنی اوّل نسبت سوم و چہارم فرماید که مجاز معنی اوّل باشد و ظاهرا بازو و بازه هر دو یکی است که واو و ہا در برائے نسبت می آید بہار بذکر معنی اوّل و دوم گوید که بازوان جمع این و توانا و کشور ستان از صفات اوست (شیخ شیراز ؒ) ببازوان توانا و قوّت سر دست پاخطاست

پنجهٔ مسکین ناتوان شکست ؛ وارسته تبرک کل معانی بالا (ه) بمعنی قوت و استعداد آورده (شفائی ۵) اے دل باین قرار مزن لاف عاشقی ؛ بازوی یک نگاه ندارد تحمل تو ؛ (ظهوری ۵) بازوی زری ضرور دارم ؛ شاید که بآن کمر درآید ؛ صاحب سخندان گوید که در سنسکرت بازو را بمعنی اوّل باهو گویند و در فارسی زبان هم باهو به همین معنی آمده مؤلّف عرض کند که شک نیست که باهو بقول برهان بمعنی بازو می آید و بقول ساطع باه بروزن آه بزبان سنسکرت (مؤنّث) بازو و جا دارد که در فارسی زبان باهو را مبدّل بازو گیریم که زاے هوّز به هاے هوّز بدل شود چنانکه کوز پشت و کوه پشت و براز و براه و عجبی نیست که فارسیان باهو را از زبان سنسکرت گرفته باشند ولیکن به تحقیق ما بازو اصل است و مرکّب از باز بمعنی مفتح همش که طرف و جانب باشد و او نسبت در آخرش مرکّب کردند که معنی لفظی این منسوب بطرف و جانب انسان باشد و کنایه از عضد پس معنی دوم مجاز باین که هر یک پارهٔ دَرّ از دو پاره اش یک طرف دَرّ باشد که در عربی مصراع نام دارد و بفارسی تخته در هم و همچنین معنی سوم هم مجاز معنی اوّل که هر شاخ هم یک طرف درخت می باشد و هم برین قیاس است معنی سوم که عصا را فارسیان بازو گفتند که در یک دست معین صاحب عصا است و معنی پنجم هم بر سبیل مجاز تواند گرفت که از ظرف مظروف مراد گرفتند یعنی قوت و استعداد را هم بازو گفتند استعمال این همه معانی در ملحقات می آید (اردو) (ا) بازو بقول آصفیه - فارسی

اسم مذکر۔ ڈنڈ۔ پہنچا۔ کہنی سے شانہ تک کا حصہ۔ عضد (۲) پٹ۔ بقول آصفیہ۔ اسم مذکر۔ کواڑ۔ تختۂ در۔ (۳) شاخ۔ فارسی۔ اسم مؤنث۔ ٹہنی۔ ڈال۔ ڈالی۔ (۴) عصا۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر۔ لاٹھی۔ چوب دستی۔ (اسیر ؎) زور بازوے جوان ہے آسرا ہر پیر کا ۔ دیکھ لو دست کمان مین بھی عصا ہے تیر کا ۔ (۵) قوت۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث۔ بل۔ طاقت۔ زور۔ سکت۔

بازو بازکردن مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار و بحر بمعنی بازو بلند کردن و دست یازیدن برای زدن یا گرفتن چیزی (میر خسرو ؎) دو لشکر روی در روی ساز کردند ۔ بکوشش بازوی کین باز کردند ۔ مؤلف عرض کند کہ معنی این مطلق کشادن بازو ست محبت باشد یا بخصومت و ہر یک معنی ازین ہر دو پیدا می شود باضافت چنانکہ بازوی کین در سند بالا گذشت۔ مخفی مباد کہ کلمۂ باز در ینجا بمعنی دہم اوست یعنی کشادہ۔ (اردو) لپٹ جانا اس کا حقیقی ترجمہ ہے جو محبت اور خصومت دونون سے متعلق ہے

(الف) بازو برآوردن مصدر اصطلاحی **(ب) بازو برافراختن** بقول بہار و بحر و آصفی و انند ہر دو مرادف بازو بازکردن است کہ گذشت (نظامی ؎) چو گفت این سخن در رکاب ایستاد ۔ برآورد بازو عنان برکشاد ۔ بہر جا کہ بازو برافراختی ۔ سر حقہ در پایش انداختی ۔ مؤلف عرض کند کہ بمعنی مطلق دست بلند کردن است (اردو) ہاتھ اٹھانا بقول آصفیہ۔ وار کرنا۔ حربہ کرنا۔ حملہ کرنا۔ مارنے کو تیار ہونا (ظفر ؎) یا رو اجل کا منہ ہے کیا

(۲۱۵۵)

بجھپہ جو ہاتھ اٹھا سکے ہو ہوتی ہمارے قتل
کو تیغ علم اُسی کی ہے ؎

بازو بر بشت بستن مصدر اصطلاحی
تعزیریست کہ ہر دو دست را بر پشت
می بندند (ظہوری ۵) بر پشت بستہ نگیر
بازوی صبر و طاقت ؎ زلف تو ذوق
دارد بر گوشمال مردم ؎ (اردو) دیکھو
بازو بستن۔

بازو بریدن بہ از دست بر آویدن مثل۔ صاحبان خزینہ
و امثال فارسی دکن
این کردہ اند و از معنی و محل استعمال ساکت
مؤلف گوید کہ (۱) مقصود ازین مثل آنست
کہ از ان پیش کہ دست تو بریدہ شود باید
دست مقابل برید یعنی قبل از انکہ دشمن
بر تو حملہ بکند شمشیر بزن و کار او تمام کن
و (۲) بعض معاصرین عجم برینند کہ ازین مثل
مقصود اینست کہ بزور شمشیر چیزی حاصل کردن
بہ ازان است کہ دزدی کنند و بپاداش
آن دست بریدہ شود۔ (اردو) (۱) دکن
مین کہتے ہین "مرنے سے مارنا بھلا" اس
کا مقصد یہ ہے کہ قبل از آنکہ تم پر وار ہو
تلوار برسانا بہتر ہے۔ (۲) اور بلحاظ معنی
دوم "چوری سے ڈاکہ بھلا"

(الف) **بازو بستن** مصدر اصطلاحی
(ب) **بازو بند** صاحب آصفی ذکر
این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند
کہ (الف) گرفتار کردن و دستہا بر کتف یا
پشت بستن است (سلمان ساوجی ۵)
بازی او گاہ رزم بازوی رستم بہ بست
پنجۂ او روز زور پنجۂ دستان شکست
(ب) بقول وارستہ (۱) مصالح ہر چیز
چنانکہ رشتہ برائے تسبیح و دوال و امثال آنرا
برائے شمشیر (طغرا ۵) بہ تسبیح شبنم کہ بی
بازو بند ؎ زگردش بود تا سحر بہرہ مند

و فرماید که در محاوره بند و باز گویند مؤلف عرض کند که این بوا و عطف مقلوب بند و باز است یعنی چیزی که ذریعهٔ بند و کشادگی است و کنایه از مصالح هر چیز چنانکه واژ ذکرش کرده و متعلق به معنی دهم کلمهٔ باز باشد و (۲) اسم مفعول ترکیبی مرکب از باز و بند که امر حاضر است از مصدر رستن یعنی چیزے که بر بازو بسته شود و نام زیوری معروف ـ صاحب انند بحوالهٔ فرهنگ فرنگ ذکر این کرده و ما در تالیف خود (تاریخ النوائط) هم تعریف این بیان کرده ایم زیوریست که غربا از نقره و امرا به طلا و مرصع سازند مرکب از چند پاره های تعویذ نما همه را به رشته کشند و بر هر دو باز و میان کتف و آرنج به بندند و (بازوبند) در ترکی بمعنی تعویذ (دعائی) (درهجو) بسته بر خود بجای بازوبند اخصیه های مجید شوستری ـ (اردو) (الف) مشکین بانہ

بقول آصفیه ـ مجرم کی ٹنڈیان کسنا ـ دست بر کتف بستن کا ترجمه دونون شانون کو جانب پشت ملا کر جکڑنا پکڑنا ـ گرفتار کرنا مشکین کسنا بھی کہتے ہین (ب) (۱) ساز و سامان مذکر ـ (۲) باز و بند ـ بقول آصفیه ـ فارسی اسم مذکر یعنی بند ـ ایک زنانه زیور جو بازو پر باندھتے ہین ـ

بازو پریدن به از دست پریدن مثل ـ صاحب احسن ذکر این کرده ـ همان است که بر (بازو بریدن به از دست بریدن) گذشت فرق همین قدر است که (بریدن بموحده) را (پریدن) بپائے فارسی نوشت و (بریدن) را که بموحده بود به پائے فارسی (پریدن) نقل کرد (اردو) دیکھو بازو بریدن به از دست بریدن ـ

بازو خوردن مصدر اصطلاحی ـ بهار ذکر این کرده از معنی ساکت و صاحب انند

نقل نگارش صاحب آصفی فرماید کہ (۱) نقل
بازو زدن است و آن بازو کوفتن باشد کہ
پہلوانان در وقت کشتی کنند مؤلف عرض
کند کہ تحت ضرب کسی آمدن مثلاً تا تیغ کسی شد
باشد صاحب آصفی از ہمین یک سند ظہوری
معنی اوّل را پیدا کردہ و استناد معنی (۲) بیان
کردۂ ما ہم از ہمین است (ظہوری ؎)
ظہوری داشتی منظور آخر راحت خود را
زدی بر تیغ او خود را نخوردی حیف بازوئی
بخیال ما سکوت در تحقیق بالا بہتر از صراحت
صاحب آصفی و تصفیۂ معنی بیان کردہ اش
با خیال ما بدست ناظرین است و بس منتہی میباد
کہ در بعض نسخ دیوان ظہوری مصرع ثانی بر
خلاف این نقل شدہ یعنی (ع) زدی بر تیغ
رو خود را نخوردی حیف ابروئی نوشتہ
خدامی داند کہ مقصود ظہوری چہ بود (اردو)
(۱) خم ٹھوکنا کا مقابل (۲) کسی کے زد میں
آنا جیسے تہ تیغ ہونا۔ دہکا کھانا۔ بقول آصفیہ
صدمہ اٹھانا۔ نقصان اوٹھانا۔

بازو دادن مصدر اصطلاحی بقول
بہار و جہانگیری (در ضمیمۂ کتاب) کنایہ از
یاری کردن و بقول برہان و بحر یاری دادن
و مددگاری کردن و حیف است کہ سند
استعمال پیش نہ شد و بازو در اینجا بمعنی پنجم
اوست (اردو) مدد کرنا۔ مدد دینا۔

بازو داشتن مصدر اصطلاحی یعنی
طاقت و قوّت داشتن مؤلف گوید کہ
متعلق است بہ معنی پنجم بازو کہ بجایش گذشت
و سند استعمال این ہم ہمدرانجا مذکور (اردو)
قوّت رکھنا۔ قوتمند ہونا۔ زوردار ہونا۔

(الف) **بازو دراز** اصطلاح۔ (الف)
(ب) **بازو دراز شدن** بقول جہانگیری (در
ضمیمۂ کتاب) کنایہ از غالب و مستولی و
آن را دست دراز ہم گویند صاحب برہان

گوید که (۱) مردم دراز دست و (۲) کنایه لطیف از غالب و مستولی شدن و دراز دستی. و بقول رشیدی و بحر دست دراز و غالب بهار هر دو معنی را کنایه گوید صاحب ناصری بر مردم دراز دست غالب و مستولی قانع و فرماید که (۳) لقب بهمن اسفندیار بود. صاحب انند ذکر (ب) کرده گوید که از عالم دست دراز شدن است **مؤلف** عرض کند که (الف) اسم فاعل ترکیبی است و معنی اوّل حقیقی است که بازوی بعض دراز باشد و گویند که این علامت اقبالمندی و توانائی اوست و معنی دوم کنایه که شخص زوردار و غالب را مجازاً بازو دراز گویند و معنی مصدری بیان کرده برهان غلط است و نتیجه کم توجهی او بر قواعد فارسی بان و آنچه بهار هر دو معنی را کنایه گوید صحیح نباشد معنی اوّل حقیقی است و معنی دوم مجاز و کنایه و (ب) بمعنی قوی شدن (حکیم نزاری الف ۲ ص) بغایت گردنکش بازو دراز است؛ از ان چیز است دریغا نعوله؛ (میر خسرو الف ۲ ص) تیغ زند بهمن بازو دراز؛ نوبتیت سنجر نوبت نواز؛ (نظامی ب ص) دگر بار گفتا بمن گوی راز؛ که بازوی بهمن چرا شد دراز؛ - (**اردو**) (الف) (۱) وہ شخص جس کے ہاتھ لانبے ہوں (۲) قوی. غالب (۳) بازو دراز. لقب ہے بہمن اسفندیار کا (ب) قوی ہونا. غالب ہونا۔

بازور اصطلاح. بقول جہانگیری و ناصری و برہان و رشیدی و سراج و جامع بروزن کافور نام جادوئی است از توران که جادوئی کرده لشکر ایران را شکست داد و آخر از دست رہام بن گودرز کشته شد (فردوسی ص) بیامد یکی مرد پنهان شده؛ به رہام نمود انگشت کوه؛ که بازور جادو

نستوہ بود ؎ بافسون تنبل بران کوہ بود
؎ مؤلف عرض کند کہ وجہ تسمیۂ این جزیرہ
نباشد کہ صاحب زور بود و قوی کلمۂ بادر بمعنی
بمعنی ہفدہم اوست کہ مفید معنی فاعل باشد
ظاہر القبش معلوم می شود نہ نام واللہ اعلم
(اردو) بازور۔ توران کے ایک جادوگر
کا نام تھا جس نے اپنے جادو کے زور سے
لشکر ایران کو شکست دی اور آخر کار رستم
بن گودرز کے ہاتھ مارا گیا۔

بازوزدن مصدر اصطلاحی بقول
بہار بمعنی بازو کوفتن چنانچہ پہلوانان در
وقت کشتی کنند۔ صاحب بحر باتفاق معنی
بہار گوید کہ این مقابل (بازو خوردن)
است مؤلف عرض کند کہ حقیقت بازو
خوردن بجایش ذکر کردہ ایم و نمیدانیم
کہ مقصود صاحب بحر از تقابل چیست۔
(حکیم ازرقی ؎) اجل بازوزنان

ہر سو ہمی رفت ؎ بخون اندر چو مردان شناور
؎ (اردو) خم ٹھوکنا۔ بقول آصفیہ ڈنڑ و
یا بازوں پر اس طرح ہاتھ مارنا کہ حریف
جان لے کہ اب یہ کشتی کو تیار ہے۔ پٹھے
ٹھوکنا۔ ڈنڑ بجانا۔ دست ببازو زدن و
دست فرو کوفتن کا ترجمہ۔

بازوستون کردن مصدر اصطلاحی
بقول بہار و بحر و آنند راست کردن بازو
برائے کمان کشیدن و مانند آن مؤلف
عرض کند کہ (ستون کردن بازو) بہمین
معنی بجائے خودش می آید و بہار در انجام
ازہمین شعر میرزا جلال استناد کردہ ؎
تا ستون می کرد بازوئے طپیدن می شکست
؎ ناتوانی ہائے دل زور کمان ماند اشت ؎
مخفی مباد کہ چون کمان می کشند بازو راست
می شود و بدین وجہ کہ ستون ہم راستی دارد
کنایۃً این معنی پیدا شد۔ ازین سند مصدر

(بازو ستون کردن) و (بازو شکستن) هر دو پیدا می شود و عدم تکرار لفظ بازو در مصرع اوّل بلیغ است (اردو) بازو کھڑا کرنا ۔ بازو بلند کرنا جیسے غلیل چلاتے وقت یا کمان کھینچتے وقت بازو کھڑا کیا جاتا ہے ۔

(الف) بازو شکستن مصدر اصطلاحی

(ب) بازو شکن صاحب آصفی ذکر (الف) کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی حقیقی بی کار کردن بازو ست از شکستن آن و بصورت اضافت بازو بطرف چیزی چنانکه (بازوی همّت شکستن) زائل کردن همّت سند این از کلام میرزا جلال بر بازو ستون کردن گذشت و (ب) بقول بهار و بحر کنایه از بسیار قوی و زور آور **مؤلف** عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است (نظامی ؎) ترنگ کمان های بازو شکن ؛ بلبی خلق را برده از خویشتن ؛

(اردو) (الف) (۱) بازو توڑنا (ب) قوی ۔ زور آور ۔

بازو کشادن مصدر اصطلاحی بقول بهار و وارسته (۱) کنایه از جوانمردی و سخاوت کردن و بقول بحر (۲) سعی بلیغ نمودن هم **مؤلف** عرض کند که حیف است که سند استعمال معنی اوّل پیش نشد و لیکن خلاف قیاس نیست که از داد و دهش بازو کشاده می شود یعنی دست بحرکت آید و معنی دوم هم خلاف قیاس نباشد که از سعی بلیغ دست و پا بحرکت آید و لیکن مجرّد قول صاحب بحر تقاضی سند استعمال است و به تحقیق ما (۳) بمعنی دست دعا بلند کردن که ازین حرکت هم بازو کشاده می شود ۔ (مخلص کاشی ؎) بے دست کشاده نیست مقبول دعا ؛ از نهار زبان به بند و بازو بکشا ؛ از مصرع دوم این معنی سوم پیدا است و محققین اوّل الذکر از همین مصرع استناد معنی

(۱۲۵۷ھ)

اوّل کردہ اند و بہ تحقیق ما (۴) بمعنی حقیقی ہم یعنی کشادن بازو و واکردنش (ظہوری ؎) بازو کشادہ در لحد تنگ چون دلم ہائے عشق ہمتی مگر او را ز سر کشم پہ جا دارد کہ ازین سند معنی دوم را متعلق کنیم (اردو) (۱) ہاتھ کھولنا بقول آصفیہ سخاوت کرنا۔ (۲) سعی بلیغ کرنا (۳) دعا کے لئے ہاتھ بلند کرنا۔ (۴) بازو پھیلانا۔

بازو کشادہ اصطلاح۔ بقول بحر و شمس۔ نیازمند و محتاج۔ صاحبان ہفت و اند بحوالۂ قنیہ ذکر این کردہ اند **مؤلف** عرض کند کہ اسم مفعول مصدر (بازو کشادن) است کہ گذشت پس وجہی نیست کہ بہر چہار معنی نگیریم کہ ہمہ را نجا گذشت با ہمہ حال برائے این معنی طالب سند استعمال باشیم و خلاف قیاس ندانیم کہ محتاج ہم دست دراز می کند و ازین حرکت بازو کشادہ می شود و جا دارد کہ از کلام ظہوری کہ بر معنی چہارم مصدر

(۲۱۵۷)

این گذشت من وجہ سند این گیریم مخفی مباد کہ در ضمیمۂ برہان این را بکاف فارسی نوشتہ و مصدر (گشادن۔ بکاف فارسی) ہم بمعنی باز کردن و واکردن آمدہ (اردو) صاحب احتیاج۔ محتاج۔

بازو کوفتن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این بحوالۂ بہار کردہ از معنی ساکت و سند استعمال ہم پیش نکرد و بہار ذکر مستقل این مصدر نکرد ولیکن بہ تعریف (بازو زدن) گوید کہ (بازو کوفتن) است و ما این را بدون وجود سند استعمال مرادف (بازو زدن) نہ گیریم کہ بہار صاحب زبان نیست و صاحب نفائس بر (خم ٹھوکنا) می فرماید کہ دست بہ بازو زدن و دست فرو کوفتن ہم پس مجرد (بازو کوفتن) بدین معنی از نظر ما نگذشت (اردو) دیکھو بازو زدن۔

(الف) بازو نمودن مصدر اصطلاحی۔

بقول بحر اظہار قوت کردن۔ و صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت و بہار بر (ب) **بازو و تیغ نمودن** گوید کہ کنایہ از اظہار قوت و شمشیر زنی کردن و صاحب آصفی نقل نگارش و سند ہر دو از ملا ہاتفی (ے) کشیدند شمشیرہا بید ریغ ۔ بدشمن نمودند بازو و تیغ ۔ **مؤلف** عرض کند کہ ما با ہمہ اتفاق داریم لفظاً در (ب) و با بحر متفق ہستیم معنیً و مجرد بازو نمودن را بدین معنی نگیریم (اردو) اظہار قوت کرنا۔

بازوی چیزی داشتن مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار و بحر و انند بمعنی قوت و استعداد چیزی داشتن است **مؤلف** عرض کند کہ در اینجا لفظ بازو متعلق بہ بمعنی پنجہ اوست و سند استعمال این ہم ہمدر اینجا مذکور شد (اردو)

طاقت رکھنا۔ سکنا۔ جیسے "میری تلوار تیرے مقابلہ کی طاقت نہیں رکھتی" یا "تیر امقابلہ نہیں کر سکتی"۔

بازوی در رفتہ اصطلاح۔ بقول صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار دستی کہ مفصل بازو گذاشتہ باشد **مؤلف** عرض کند کہ اسم مفعول (در رفتن بازو و عضو) است کہ بجای خود ش می آید (اردو) اترا ہوا بازو۔ مذکر۔

بازوی کمان اصطلاح۔ بمعنی طاقت کمان باشد و لفظ بازو در اینجا بمعنی پنجہ است (ظہوری ے) چرخ را بازوی کمان تو نیست ۔ سر خور در خور سنان تو نیست (اردو) طاقت کمان۔ کمان کی طاقت۔ مؤنث۔ واضح ہو کہ کمان سے کمان تیر مراد ہے۔

بازہ بقول سروری و جہانگیری و سراج و ناصری بفتح زائے معجمہ (ا) چوبی باشد متوسط کہ بدست گیرند دو دستی نیز گویند ش صاحب جہانگیری فرماید کہ چوب گندہ

ولک مانند چوبی کہ کپان را ازان بیاویزند وچوب دستی وامثال آن ولقول صاحب جامع وبرہان چوب گندۂ کہ قپان وترازو را ازان آویزند وچوب دستی وسر دستی قلندران ولقول صاحب رشیدی وناصری بطریق مجاز عصا وچوبیست بزرگ وشاقیر وامثال آن گویا بازۂ اشجار است چہ بازہ لغتی است در بازو مؤلف عرض کند کہ بازو بمعنی عصا ہم بکار ایش گذشت پس چرا نگوئیم کہ این مبدل آنست کہ واو بدل شدہ بہای ہوز چنانکہ آوسو واوسہ (خجستہ ؎) نشستہ بصد خشم در کازۂ ؎ گرفتہ بچنگ اندرون بازۂ ؎ (حکیم سوزنی ؎) آن مژدہ چیست آنکہ برای صواب او ؎ پایا نیرپان بیازۂ چوپان رسید باز ؎ (اردو) دیکھو بازو کے چوتھے معنے۔ اور بلحاظ معنی مجازی لٹھا۔ بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مذکر۔ شہتیر۔ گولا۔ دکن مین اُس بلند اور بڑی لکڑی کو لٹھا کہتے ہین جو مختلف کامون کے لئے زمین مین گاڑ دیتے ہین۔

(۲) بازہ۔ بقول جہانگیری وبرہان ورشیدی وجامع وناصری کشادگی ہر دو دست از سر انگشتان دستی تا سر انگشتان دست دیگر وآن را باز ہم خوانند وبعربی باع وبترکی قلاج۔ خان آرزو در سراج فرماید کہ ماخوذ از باز مؤلف عرض کند کہ باع وباز نتیجۂ پیمایش دو دست کشادہ وباز کردہ شدہ پس جادارد کہ فارسیان ہای نسبت بر کلمۂ باز زیادہ کردہ باع را بازہ گفتند وباز کہ بہمین معنی گذشت مخفف ہمین بازہ باشد وتوجیہہ بیان کردۂ خان آرزو ہم من وجہ درست است (حکیم اسدی ؎) چہی ژرف دیدند صد بازہ راہ ؎ یکی چرخ گردندہ بالای چاہ

(اردو) دیکھو باز کے دوسرے معنے۔

(۳) بازہ۔ بقول جہانگیری و برہان و جامع و ناصری فاصلۂ میان دو دیوار و میان دو کوہ کہ عبارت از کوچہ و درہ بود۔ صاحب رشیدی گوید کہ بدین معنی لغتی است در باز بمعنی کشادہ۔ مؤلف عرض کند کہ مقصود رشیدی چنین نباشد کہ ہر کلمہ باز کہ بمعنی کشادہ گذشت ہای ہوز زیادہ کردہ کوچہ و درہ را نام کردند کہ کشادگی درمیان دو دیوار و دو کوہ دارد (اردو) کوچہ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر گلی۔ گلیارا۔ راہ تنگ۔ درہ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ دو پہاڑوں کے درمیان کا راستہ۔ دیکھو انبرہ کے تیسرے معنے۔

بازہر اصطلاح۔ مخفف ہمان باذہر است کہ بجای خودش گذشت و ذکر این ہمدرانجا کردہ ایم (اردو) دیکھو باذہر **بازہمان حال شد احمد پارینہ را مثل** این ہمان مثل است کہ ذکرش برا احمد پارینہ گذشت و محل استعمال این را ہمدرانجا بیان کردہ ایم (اردو) جو کیفیت پہلے تھی وہی اب بھی ہے۔ دیکھو احمد پارینہ۔

بازی بقول بہار (۱) معروف و (۲) دغا و فریب و فرماید کہ بمعنی اول بالفظ آوردن و انگیختن و کردن مستعمل و بمعنی دوم بالفظ خوردن و دادن۔ صاحب انند نقل نگارش صاحب مؤید فرماید کہ بمعنی اول ترجمۂ لعب است و (۳) طشت را گویند و (۴) مرکب است بمعنی با پیرایہ۔ صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار ذکر معنی اول کردہ مؤلف عرض کند کہ اکثر محققین زبان دان این لغت را

ترک کرده اند و ملحقات این را آورده اند و جهش غیر ازین نباشد که این را لغت معروف
خیال کردند و بیان ملحقات را کافی نشمردند و پی به ماخذ نبردند و بخیال اکثر معاصرین عجم
اسم جامد است و اسم مصدر (بازیدن) که می آید. و برای همچو لغت مختصری غیر ازین
چه خیال کنیم و لیکن خیال ما اینست که این مرکب است با کلمهٔ با بمعنی هفدهمش و زی
که بالکسر بمعنی حیات و زندگی است (کما فی البرهان) و جزین نیست که زی مخفف زیست
باشد پس معنی لفظی (بازی) صاحب زندگی و زیست دارنده و کنایه از لعب که نزد حکما
مایهٔ زندگی است و صحت و تندرستی باقی نماند تا آنکه با اشغال دیگر و ورزش و لعب
را هم قائم نداریم و همین است ماخذ این بمعنی اول و بدین وجه که در لعب دیگری را
اکثر غلط اندازند معنی دوم بر سبیل مجاز قائم شد و جا دارد که برای ماخذ این بمعنی
دوم یای نسبت بر کلمهٔ باز زیاده کرده باشند که بمعنی عکس و قلب گذشت پس معنی لفظی
این منسوب بعکس و قلب و کنایه باشد از دغا و فریب. آنچه صاحب مؤید این را بمعنی سوم
نقل کرده است مفترس باشد که معنی لفظی این در عربی بمعنی خم دارنده و خمیده. فارسیان
کنایه از طشت گرفته اند که خم دارد و معنی چهارم را غیر او دیگرکسی از محققین فارسی زبان
ذکر نکرد و طالب سند باشیم و اگر سند استعمال بدست آید توانیم عرض کرد که معنی لفظی این
بازینت است و زی مخفف زینت و جا دارد که زی لغت عرب گیریم بمعنی لباس پس
اندرین صورت معنی لفظی این صاحب لباس و کنایه از صاحب زینت باشد (اردو)
(۱) بازی بقول آصفیه. فارسی. اسم مؤنث. کھیل. تماشا. کرتب (۲) بازی بقول

آصفیه ـ مؤنث ـ چال ـ فریب ـ دھوکا ـ (۳) طشت ـ بقول آصفیه ـ مذکر معرب تشت
بڑا طباق ـ تھال ـ لگن ـ پرات ـ تسلا (۴) آراستہ ـ

بازیار اصطلاح ـ بقول جہانگیری و برہان وجامع وبحر وناصری (۱) کسی را گویند کہ زراعت کند یعنی برزگر (شاہ داعی شیرازی ؎) آب رامی را مرد مزدی بازیار ؎ سائلی گفتا کہ ہستی در چہ کار ؎ گفت انگور و انار و سیب و بہ ؎ می کشم زین جوی سوی باغ وده ؎ از جواب بازیار خوش ضمیر ؎ این اشارت ہا بسوی عشق گیر ؎ خان آرزو در سراج بذکر معنی دہقان و مزارع گوید کہ اغلب کہ بدین معنی بہ زای فارسی کہ صاحب باج باشد مؤلف عرض کند کہ بہ خیال ما کلمہ باز در اینجا بمعنی گذرگاہ سیل است کہ بر معنی ہجد ہمش گذشت یعنی دوست گذرگاہ سیل و کنایہ از مزارع ـ آنچہ خان آرزو در اینجا باز را بہ زای فارسی بمعنی باج گیرد درست نیست زیرا کہ باج یار یا باز یار کنایہ نتوان گرفت از پادشاہ نہ مزارع حیف است کہ بعض محققین کنایہ را بامعنی حقیقی متعلق می کنند و بخیال ما تعلق معنی حقیقی با کنایہ لابد (اردو) مزارع ـ کسان ـ مذکر ـ

(۲) بازیار ـ بقول جہانگیری و برہان وسراج وجامع وبحر بازدار را گویند یعنی میر شکار (حکیم سوزنی ؎) تا نگیرد باز یار آن کش خرامیدن زکبک ؎ تا نیاموزد خرامان کبک بازیدن زبازیار ؎ دست در زلف چو چنگ بازیار کبک زن ؎ ور شکار بوسہ چون بازان لبسوی کبک بازیار ؎ و بقول صاحب ناصری واند بمعنی بازو میر شکار مؤلف عرض کند کہ معنی

حقیقی این دوست باز و نگاہدار باز و مجازاً
بمعنی میر شکار باشد و آنچہ محققین آخر الذکر
بمعنی باز نوشتہ اند سکندری خوردہ اند و
غور بر معنی لفظ نکردہ اند فقیر (اردو)
میر شکار۔ شکاری۔ مذکر۔

باز یافت اصطلاح بقول بحر و اند
وغیات (۱) بمعنی خریدن۔ دیگر کسی از
محققین فارسی زبان ذکر این نکرد و مؤلف
عرض کند کہ قول ہر سہ محققین بالا بدون
سند استعمال اعتبار را نشاید طالب سند
باشیم و اگر سند استعمال بدست آید گوئیم
کہ بمعنی حاصل بالمصدر یعنی خرید و خریداری
باشد نہ خریدن و بہ تحقیق ما (۲) در اصطلاح
سیاق زری را گویند کہ لائق واپسی باشد
یعنی زری کہ از میزان واجب الوصول کم
کنند مثلاً مشاہرہ زید پنجاہ روپیہ و الواجب الادا
است و لیکن در برآورد مشاہرہ وہ زر روپیہ

را کہ جرمانہ قابل وصول از وست باز یافت
یعنی وضع کردیم و باقی چہل روپیہ را
بنام واجب الادا قائم کردیم پس این
وضعات دہ روپیہ باز یافت نام دارد
معاصرین عجم در سیاق عجم ہم ہمین اصطلاح
را استعمال کنند مخفی مباد کہ کلمہ باز در اینجا
بمعنی ہفتم اوست یعنی مراد ازین عمل ہمین
قدر است کہ مشاہرہ کامل بزید اداکردیم
و دہ روپیہ زر جرمانہ را باز گرفتیم (اردو)
(۱) خریداری۔ خرید۔ اسم مؤنث۔ خریدنا
کا حاصل بالمصدر (۲) باز یافت اصطلاح
سیاق مین اُس وضعات کا نام ہے جو کسی
کی واجب الادا رقم سے وضع کیجاتی ہے

بازی انگیختن مصدر اصطلاحی بمعنی
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف
گوید کہ بازی گری و شعبدہ بازی کردن
متعلق بمعنی اول یا دوم لفظ باز ی است

(نظامی ے) ولاچند زین بازی انگیختن ؛ بہر دست رنگی در آمیختن ؛ (اردو) شعبدہ بازی کرنا۔ منظر بندی کرنا۔ چالاکی کرنا۔ مکاری کرنا۔ مؤلف عرض کرتا ہے کہ بازی گری کرنا بھی کہہ سکتے ہین۔

(الف) **بازی باختن** استعمال صاحب آصفی ذکر (الف) کردہ از معنی ساکت مؤلف گوید کہ بہ معنی حقیقی باختن بازی است بہار نسبت (ب) گوید کہ بہ بی پروائی کار کردن صاحبان بحر و انند و غیاث نقل نگارش مؤلف عرض کند کہ (۱) حاصل بالمصدر (الف) است و بس و اگر تکرار لفظ بازی گیریم معنی آن کثرت بازی باشد و (۲) بمعنی لہو و لعب و سند ہمہ محققین از کلام صائب است (ے) بنای طاقت من گرچہ بود از بی ستون افزون ؛ ببازی بازی آخر پایمال نی سوران شد ؛ (اردو) (الف) بازی ہار نا۔ (ب) (۱) بازی کی ہار۔ (۲) کھیل کود۔ بقول آصفیہ اسم مذکر۔ لہو و لعب۔ اچھل کود۔ مؤلف عرض کرتا ہے کہ دکن مین کہتے ہین کہ "کھیل کھیل مین آپ نے تعلیم کا وقت گزار دیا"۔

بازی بازی بریش بابا ہم بازی مثل صاحبان فارسی ذکر این کردہ از معنی و محل استعمال ساکت مؤلف عرض کند کہ چون فارسیان کسی را با بزرگان در تمسخر بینند بہ تنبیہش این مثل را زنند (اردو) دکن مین جب کوئی شخص کسی بزرگ کے ساتھہ مسخرہ پن کرتا ہے تو حاضرین مین سے کوئی شخص اسکو روکتا ہے اور اسی فارسی مثل کا استعمال کرتا ہے اور کہتا ہے "اب تو تم بہت بڑھ گئے یہ کیا واہیات

اور فضولی ہے۔ بازی بازی برلیش بازی لفظ ہم اس مین داخل نہین ہے۔

بازی بانگیز مقولہ۔ خان آرزو در چراغ گوید کہ بفتح وسکون نون وکاف فارسی ویائے مجہول وزای معجمہ بازئی کہ نزدیک باشد بہ بردن وکنایہ از خوبی بازی بہار و بحر و اند ہمزبانش مؤلف گوید کہ باید کہ (بازی بانگیز است) قائم کنیم و این مقولہ فارسیان است کہ چون بازی کسی را غالب بینند بہ مقابلش گویند کہ "بازیت بانگیز است" (وحشی ؎) شدیم مات بشطرنج غائبانہ تو؛ بمانجند کہ خوش بازیت بانگیز است؛ (اردو) "بازی چڑھی ہوئی ہے" "بازی بڑھی ہوئی ہے" یعنی بازی غالب ہے

بازی برآوردن از پردہ مصدر اصطلاحی صاحب آصفی ذکر (بازی برآوردن) کردہ فرماید کہ مرادف بازی انگیختن است کہ گذشت مؤلف عرض کند کہ صراحت معنی ہمدرانجا کردہ ایم (نظامی ؎) ہر نفس این پردۂ چابک فریب؛ بازئی از پردہ برآرد غریب؛ (اردو) دیکھو بازی انگیختن۔

بازی برون آوردن مصدر اصطلاحی۔ بازیدن بازی است متعلق بہ معنی دوم بازی و مرادف بازی انگیختن (انوری ؎) دل ہمی دزدی و منکر می شوی؛ بازی نیکو برون آوردۂ؛ (اردو) دیکھو بازی انگیختن۔

بازیچہ اصطلاح۔ بقول برہان وسراج وناصری وہفت ومؤید (۱) آنچہ بدان بازی کنند و (۲) سخرہ۔ بہار بذکر ہر دو معنی بالا گوید کہ (۳) کنایہ از کار آسان وصاحب انند نقل نگارش و صاحب غیاث بذکر معنی اوّل فرماید کہ اگرچہ بظاہر تصغیر بازی است

(۲۱۵۹)

مگر تحقیق آنست کہ کلمۂ چہ درین لفظ برای نسبت است (انوری ۱) یکرویہ کن این کار کہ سہل است وسلیم ؛ ملک است نہ بازیچہ کہ الملک عقیم ؛ (ظہوری ۲) رازی کہ ودیعت خموشی است ؛ بازیچۂ نرگس سخن گوست ؛ نسبت معنی دوم عرض کنیم کہ مجاز باشد کہ مسخرہ ہم ہمچو بازیچہ است وقول صاحب ناصری کہ از اہل زبان است ستند وبرای معنی سوم وجہ کنایہ نیست ودیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر این نکردہ وسند استعمال پیش نشد ومعاصرین عجم بر زبان ندارند اعتبار را نشاید

(اردو) (۱) بازیچہ۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ کہلونا۔ کھیل۔ تماشا۔ (۲) مسخرہ۔ مذکر۔ دیکھو الواط۔ صاحب آصفیہ نے کہلونا پر فرمایا ہے۔ ہندی اسم مذکر۔ وہ خوش مزاج یا مسخرہ آدمی جسے ہر ایک پسند کرے جیسے "یہ شخص تو امیر کا کہلونا ہے" (۳) آسان کام۔ مذکر۔

بازیچۂ اطفال شدن استعمال بمعنی حقیقی بازیچۂ طفلان قرار یافتن است۔ (ظہوری ۲) از ہمہ سادہ تر واز ہمہ پر کار ترم ؛ ہر کہ بازیچۂ اطفال شد افلاطون است ؛ (اردو) بازیچۂ اطفال بننا۔ بچوں کا کہلونا بننا۔

بازیچۂ روم وزنگ اصطلاح۔ صاحب جہانگیری در ضمیمۂ کتاب گوید کہ کنایہ از روزگار وکنایہ از مسخرۂ روزگار وبقول صاحبان برہان وبحر مسخرۂ روز وشب وکنایہ از دنیا وروزگار باعتبار شب وروز مؤلف گوید کہ روم وزنگ استعارہ باشد از صبح وشام وبازیچہ بمعنی اولش پس بازیچۂ روم وزنگ کنایہ از دنیاست کہ دو رنگ دارد وہیچ تعلق

با مسخرہ ندارد طرز بیان محققین بالا در غلط
اندازد (اردو) لیل و نہار کے کھیلنے
سے دنیا مراد ہے۔

بازی چیدن مصدر اصطلاحی بقول صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف
گوید کہ قائم کردن بازی است (نثر ظہوری)
در رسالۂ مذکور منصوبہ ہاست کہ سی بازی
و چہل بازی از روی ہمدگر چیدہ شدہ
است " (اردو) بازی قائم کرنا۔

بازی خام اصطلاح۔ بقول بہار
و انند۔ بازی مغلوب و ضعیف (صائب
ے) بازی ما گرچہ اوّل خام می آید بچشم
در عقب دارد تماشاہای رنگین نزد ما
مؤلف عرض کند کہ مرکب توصیفی است
(اردو) بازی مغلوب۔ مغلوب بازی

بازی خوردن مصدر اصطلاحی۔
بقول بحر بمعنی فریب خوردن۔ صاحب آصفی
ہم ذکر این کردہ مؤلف عرض کند کہ این
متعلق است بمعنی دوم لفظ بازی (صائب
ے) بازی عشرت مخور از خندۂ ما
ہمچو برق
گریہ ہا در پردہ دارد چہرۂ خندان ما
(ظہوری ے) حبذا در دا گر بازی در میان
نخورد ای خوشا زخم اگر دست خوش
مرہم نیست (اردو) دہوکا کھانا۔

بازی دادن مصدر اصطلاحی بقول
صاحب آصفی بمعنی (۱) فریب دادن
صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین
شاہ قاچار بر (بازی میدہد) گوید کہ
(۲) بہ لعب می آورد و مشغول لعب می کند
مؤلف گوید کہ این ہر دو معنی متعلق بمعنی
اوّل و دوم لفظ بازی است (خسرو دہلوی
ے) دادبر دم جان و تو در بند بازی
داونم من بعد اخود بماندم تا توام بازی
دہی (النوری ے) ای زمان تو بی

تناسخ نفس و کبک را داده در هنر بازی

و (اردو) (۱) دهوکا دینا۔ فریب دینا جل دینا۔ (۲) کھیل کھیلنا کھیل میں مشغول کرنا

بازیدن بقول صاحب بحر (۱) بازی کردن و (۲) دراز کردن (کامل التصریف) و مضارع این بازد۔ صاحب موارد نسبت معنی اول صراحت کند که اشتغال کردن ببازی نرد و شطرنج و گوی و شکار و مانند آن و حاصل بالمصدر این بازی و صاحب نوادر همبانش مؤلف عرض کند که اسم مصدر این هم بازی است که حقیقت ماخذش بحالیش بیان کرده ایم فارسیان بقاعدهٔ خود (دن) علامت مصدر را برلفظ بازی زیاده کرده مصدری ساخته اند و این مصدر اصلی است نه جعلی که اسم مصدرش لغت زبان فارسی است و یای مکسور هم اصلی است نه زائد و باختن که بهمین معنی گذشت مخفف و مبدل این باشد که بازی را بتخفیف تحتانی بازکردند و زای هوز بجای معجمه بدل شده باخ شد چنانکه فراز و فراخ و پس ازان علامت مصدر (تن) بر و زیاده کرده مصدری ساختند و این هم مصدر اصلی است و اشتقاق این مخصوص است و کامل التصریف نیست بلکه نظر بر تعریف صاحب بحر۔ سالم التصریف است که غیر از ماضی و مستقبل و مفعول نیاید۔ آنانکه بعض مشتقات بازیدن را برای باختن مخصوص کرده باختن را کامل التصریف خیال کرده اند (چنانکه خود صاحب بحر پی بحقیقت ماخذ نبرده اند حیف است که ما اشارهٔ این بر باختن نکرده ایم ازینجاست که درینجا تلافی مافات کرده ایم مخفی مباد که نسبت معنی دوم این مجرد بقول صاحب بحر است۔ طالب سند استعمال باشیم (اردو)

بازی کرنا۔ کھیلنا (۲) دراز کرنا۔ طول دینا

بازیر طلا اصطلاح۔ بقول صاحب روزنامہ بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار دستۂ طلائی است کہ بہندوستانی گویند **مؤلف** گوید کہ (بازیر طلا) بدون اضافت دستہ را گویند کہ از آہن یا چیز دیگر ساختہ بالای آن ورق طلا نشاندہ باشند بطرزی کہ جنس داخلی پنہان شود۔ مخفی مبادکہ (زیر طلا) فک اضافت زیر طلاست وکلمۂ با بمعنی ہمدمش پس معنی لفظی این چیزی کہ صاحب زیر طلاست یعنی آن دستہ کہ زیر ورق طلا موجود است پس این اسم خاص برای دستۂ طلائی است اعم از ینکہ دستۂ کارد باشد یا قبضۂ شمشیر وغیر ذالک (اردو) سونے کا ورق چڑھایا ہوا طلائی دستہ۔ مذکر۔

بازیرہ اصطلاح۔ بقول سروری و رشیدی وسراج وجامع وناصری بہ کسر زای ہوز وفتح رای مہملہ بروزن پاکیزہ پارۂ شب را گویند چنانکہ بازیرۂ نخستین و بازیرۂ بازپسین وبقول صاحبان جہانگیری وبرہان باتحتانی مجہول باشد بروزن کاجیرہ می فرمایند کہ حصہ و پارۂ از شب چنانکہ اگر بازیرۂ اول وآخر گویند مراد از ان پارۂ از اول شب وآخر شب بود **مؤلف** عرض کند کہ بقول صاحب محیط المحیط زیرۃ در عربی زبان بمعنی پارۂ از کتان و بدین وجہ کہ جزیرہ قطعۂ زمین است آن را ہم زیرہ گویند (الخ) پس بخیال ما این مفرس باشد کہ فارسیان در اول زیرہ کلمۂ با مرکب کردہ لغتی ساختند کہ معنی لفظی این حصہ دارندہ وحصہ دار است و در محاورہ مخصوص شد برای شب و بازیرۂ اول حصہ دار

اوّل شب و بازیرہ آخر حصہ دار آخر شب و مجازاً برای حصّہ اول و آخر شب مستعمل شد (اردو) حصّہ شب۔ مذکر۔ جیسے اول حصّہ شب و آخر حصّہ شب۔ رات کا حصّہ۔ مذکر۔ جیسے پہلی رات پچھلی رات

(الف) بازی سگال استعمال۔

(ب) بازی سگالیدن صاحب انند در تعریف این بر لفظ (چابو) حوالہ کردہ و بر (چابوک دست) از حکیم اسدی سندی آوردہ کہ استعمال بازی سگال درانست (ے) چہ چابوکدستی است بازی سگال کہ در پردہ داند نمودن خیال ؛ صاحب آصفی بحوالہ بہار بر (ب) ہمین سند را نقل کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ سگالیدن بقول صاحب بحر بمعنی قصد کردن آمدہ پس معنی لفظی (ب) قصد بازی کردن و مراد از بازیدن (الف) اسم فاعل ترکیبی است یعنی قصد بازی کنندہ و مراد از بازندہ۔ در نسخہ قدیم بہار بر بازی سگال بازی گر نوشتہ و حقیقت بازیگر بجایش می آید و بخیال ما با بازی سگال فرق دارد (اردو) (الف) کھیلنے والا (ب) کھیلنا۔ بازی کرنا۔

بازی شب اصطلاح۔ بقول انند و شمس (۱) خمر نوشیدن و (۲) آتشبازی کردن و (۳) بیرون آوردن صورتہا و این را ہفت بازی ہم گویند۔ صاحب ہفت بہ اضافت بازی بسوی شب ذکر ہر سہ معنی بالا کردہ گوید کہ مرادف ہفت بازی باشد مؤلف عرض کند کہ مرکب اضافی است طالب سند استعمال باشیم مخفی مباد کہ شب باز بقول برہان کسی کہ شب ہا بازی کند و صورت ہای مختلف از پس پردہ بنماید (الخ) پس بازی شب

بمعنی سوم خلاف قیاس نیست کہ شب بازی
قلب اضافت اوست۔ صاحب بحر ذکر شب
بازی ہم بہ ہمین معنی کردہ (اردو) (۱)
شراب خواری۔ اسم مؤنث (۲) آتشبازی
دیکھو آتشبازی کے دوسرے معنے (۳) تماشا
کا تماشا۔ بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مذکر۔
لعبت بازی۔ شب بازی۔

بازی فلکی اصطلاح۔ مرکب توصیفی
است کنایہ از حادثات زمانہ و واقعات
لیل و نہار (انوری ؎) بہ پیل حادثہ
شہ مات باد عمر عدوت ؛ ببازی فلکی
از غرای و باد افراہ ؛ (اردو) زمانہ کے
حادثات۔ لیل و نہار کے واقعات۔ مذکر

بازیکدہ اصطلاح۔ بقول بہار قریب
بمعنی بازیگاہ کہ می آید و بر بازیگاہ می فرماید
کہ قریب بہ معنی بازیکدہ صاحب اند
نقل نگارش مؤلف عرض کند کہ ضعف

تحقیق محققین بالا صورت تحقیق را بازی
اطفال کردہ بہ تحقیق ماہر و مرادف یکدیگر
است بمعنی مقام بازی و جای بازی
دیگر ہیچ (ظہوری ؎) از شوخی طفلان
شدہ پامال موسہا ؛ بازی کدۂ لابہ و
لاغ است دل ما ؛ و ما گفتہ ایم (؎)
از شوخی طفلان کہن سال تغافل ؛ بازیکدۂ
لابہ و لاغ است لغت ہا ؛ (اردو) بازیگاہ
۔ مذکر۔ مقام بازی۔ کھیل کود کی جگہ۔

بازی کردن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض
کند کہ (۱) لعب کردن و بازیدن و (۲)
مکر و فریب کردن (خسرو ؎) ز عدلش
میش بر بازی کند با شیر ہیجون سگ ؛ ز بہر
پاسبانی گرگ دنبال شبان گیرد ؛ (انوری
؎) فتح تبنی کہ باز مانۂ او ؛ چون سمندر ہمی
کند بازی ؛ (مخلص کاشی ؎) شبم را

روز و روزم شب نمود از گردشِ چشمی
چہ بازی کرد با من گردش افلاک را دیدی

(اردو) (۱) کھیلنا۔ (۲) فریب کرنا

بازی کوش اصطلاح۔ بقول سروری وجہانگیری (در ضمیمۂ کتاب) (۱) کنایہ از شوخ و شنگ و بقول خان آرزو در سراج بکاف فارسی طفل شوخ و شنگ و فرماید کہ معنی ترکیبی این کسیکہ گوش بر آواز بازی باشد نیز فرماید کہ بعضی بکاف تازی خوانند اگرچہ این بقیاس نزدیک است لیکن خلاف روزمرہ و داخل مجاز است وہم او در چراغ گوید کہ طفلیکہ گوش بر آواز بازی طفل دیگر باشد و آن کنایہ از طفلی کہ شوق بازی بسیار دارد۔ صاحب جامع بکاف تازی ذکر معنی اوّل کردہ گوید کہ (۲) کنایہ از محیل و فریبندہ صاحب برہان بصراحت کاف فارسی بر معنی اوّل قانع و بقول رشیدی کہ کتابتش بکاف فارسی است شوخ و سخن ناشنوا۔ صاحب بحر بہ نقل عبارت صاحب چراغ گوید کہ بکاف تازی خواندن خطاست۔ صاحبان انند و بہار گویند کہ بمعنی بازی دوست باشد و فرمایند کہ از زبان دانان ہمین بہ تحقیق پیوستہ و جوہر لفظ ہم دلالت دارد کہ بکاف فارسی است مؤلف عرض کند کہ معاصرین عجم کاف فارسی و تازی ہر دو را درست دانند یعنی بکاف فارسی اسم فاعل ترکیبی است بمعنی گوش بر آواز بازی دارندہ و بکاف تازی ہم اسم فاعل ترکیبی باشد بمعنی بازی دوست و کوشش بازی کنندہ آنانکہ بر غلطی کاف تازی رای زدہ اند ذوق زبان ندارند و تلاش شان محدود و بخیال ماہر دور است است و بلحاظ معنی دوم کہ بیان فرمودۂ صاحب زبانست کاف تازی مخصوص۔ فتامل۔

(مرزا طاہر وحید ۵) چون صدف در بحر طوفان خوردہ ہر سال خورد ۔ پگشتہ بازی گوش از اخبار بازیہای ما ۔ (ظہوری ۵) می کنم بازی بہ پند ناصحان ۔ عشق طفلانم چہ بازی گوش کرد (صائب ۵) در زمان شرمستی طفل بازی کوش من ۔ مہرہ گہوارہ جای سنگ بر دیوار ریخت ۔ (ولہ ۵) ہمچو ثمرگان ہر دو عالم را بہم انداختہ است ۔ از اشارتہای پنہان چشم بازی گوش تو ۔ (اردو) (۱) کہلاڑی ۔ بقول آصفیہ کھیل کود میں مشغول رہنے والا ۔ کھلنڈرا (۲) کہلاڑی ۔ مکار ۔ فریبی ۔ عیار ۔ دغاباز ۔ چالاک

بازیگاہ اصطلاح ۔ مرادف بازیکدہ و بحث این بر بازیکدہ گذشت (ناصر علی ۵) چو خواندی درس آزادی گلستان ۔ می شود زندان ۔ کہ روز جمعہ بازیگاہ طفلان است مکتب ہا ۔ (اردو) دیکھو بازیکدہ

بازیگر (۱) **بازیگری** (۲) اصطلاح ۔ بہار ذکر این کردہ از معنی ساکت و صاحب انند نقل نگارش مؤلف عرض کند کہ (۱) اسم فاعل ترکیبی است بمعنی بازی کنندہ و شعبدہ باز (۲) بیای مصدری بمعنی شعبدہ بازی (نظامی ۵) مپندار کز بہر بازی گریست ۔ سراپردہ اینچنین سرسریست ۔ (اردو) (۱) بازیگر بقول آصفیہ فارسی ۔ اسم مذکر ۔ تماشا گر ۔ بھانمتی ۔ شعبدہ باز ۔ (۲) بازیگری شعبدہ بازی ۔ مؤنث ۔

بازی گوش اصطلاح ۔ بہ کاف فارسی ہمان بازی کوش کہ بکاف تازی گذشت بمعنی اولش و بحث کامل این ہمہ را نجا گذشت (اردو) دیکھو بازی کوش ۔

بازی لیکی اصطلاح ۔ بقول صاحب رہنما بحوالہ سفرنامہ ناصر الدین شاہ قاچار (۱) بمعنی بارگاہ شاہی ۔ صاحب بول چال

بذکر معنی اوّل گوید کہ (۲) بمعنی شبستان وہم او صراحت فرماید کہ از لغت انگلیسی (پیسلک) گرفتہ اند **مؤلف** گوید کہ بقول صاحب چیمبرس دکشنری (بیبی لیکا) بزبان لاطینی بنائی عظیم الشان را می گفتند کہ از ان کاروبار تجارت وفصل خصومات متعلق بود وبعد ازان ہمین منازل را بکار کلیسا ومعبد استعمال کردند وصاحب لغت انڈیل گوید کہ (بیازی لیکا) لغت لاطینی است ماخوذ از لغت یونانی (بیاسی لیک) کہ معنی حقیقی این منزل عالی باستون ہای بلند وباستانیان منازل عامہ را بدین نام موسوم می کردند و معبد ہای نصاری را بہمین وضع می ساختند وفی زماننا بعض معبد ہای رومی را بہمین اسم موسوم کردہ اند۔ پس فارسیان بہ حذف تحتانی دوم از لغت لاطینی وتبدیل الف آخر بہ تحتانی (چنانکہ ارسغان ویرسغان) و(اکدش ویکدش) مفرس کردہ بمعنی بارگاہ شاہی استعمال کردند صاحب برہان بر شبستان فرماید کہ بمعنی خانۂ شب وحرم سرای پادشاہان وخلوت خانہ وعبادتخانہ مخصوص مساجد۔ پس بنجیال ما معنی دوم ہم داخل معنی لغت لاطینی است (اردو) (۱) دیکھو بارجا (۲) شبستان۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر خلوتخانہ خوابگاہ۔ امیروں کے سونے کی جگہ۔ مسجد کی وہ جگہ جہاں رات کو عبادت کرتے ہیں۔

بازی میر و وزیر اصطلاح۔ بقول چراغ وبہار وبحر وانند بازئی است کہ اکثر اطفال وجوانان بازی کنند (سلیم ؎) ہر دو روزی دیگری را پیش می آرد (سلیم ؎) می کنند دوران چو طفلان بازی میر و وزیرک (میر یحیی شیرازی ؎) بجنبش والیان طفل حقیر اند ؛ شہان ہم بازی میر و وزیر اند **مؤلف** عرض کند کہ بازئی را نام است

کہ دران میر و وزیر فرضی قائم کنند	فرضی میر و وزیر ہون جیسے گنجیفہ
وبس (اردو) وہ کھیل جس مین	جس مین میر اور وزیر فرضی دونون مین

باژ بقول جہانگیری و برہان و سروری و رشیدی و جامع و ناصری بازای عجمی (۱) زر و مال و امثال وغیر آن را گویند کہ پادشاہ قوی دست از پادشاہ و حاکم زیر دست بگیرد (فردوسی ؎)
چنان بد کہ ہر سال یک چرم گاو ؛ ز کابل ہمی خواستی باژ و ساو ؛ (خاقانی ؎)
بہ بیچارگی باژ و ساو گران ؛ پذیرفت باید ترا بیکران ؛ (فردوسی ؎) نشستند
با باژ ہر دو بر اسپ ؛ دوان تا سوی خانہ آذرگشسپ ؛ خان آرزو در سراج
گوید کہ باج کہ گذشت مبدل این است **مؤلف** عرض کند کہ صراحت ماخذ این
بر معنی اوّل باج کردہ ایم (اردو) دیکھو باج کے پہلے معنے۔

(۲) باژ۔ بقول جہانگیری و برہان و سروری و رشیدی و جامع و ناصری زری باشد کہ راہداران و گذربانان از سوداگران و تجار و دیگر آیندگان و روندگان بستانند (حکیم خاقانی ؎) زان این رصدان مقیم راہند ؛ کز قافلہ باژ عمر خواہند
؛ **مؤلف** عرض کند کہ مجاز معنی اوّل است کہ گذشت (اردو) دیکھو باج کے دوسرے
(۳) باژ۔ بقول جہانگیری و برہان و سروری و رشیدی و جامع و ناصری و سراج خاموشی بود کہ مغان در وقت بدن شستن و خوردنی خوردن بعد از زمزمہ اختیار کنند و شرح این اجمال بذیل لغت برسم می آید و فرمایند کہ باین ہر سہ معنی کہ مذکور شد مرادف باج است کہ گذشت (فردوسی ؎) پرستندۂ آذر زردشت

ہمی رفت با باژ و برسم بہشت ؛ (نظامی ۵) چو آمد وقت خوان داری عالم ؛
زمو بد خواست رسم باژ و برسم ؛ مؤلف عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان
است و اشارۂ این بر باج کردہ ایم (اردو) دیکھو باج کے تیسرے معنے۔
(۴) باژ۔ بقول جہانگیری و برہان و رشیدی و سراج نام قریہ ایست از قرای طوس
از ناحیت طبران بزرگ۔ گویند کہ تولد حکیم فردوسی دران قریہ واقع شدہ مؤلف
عرض کند کہ اشارۂ این ہم بر معنی ششم باج کردہ ایم وجہ تسمیۂ این قریہ غیر ازین نباشد
کہ این را شاہی بہ شہنشاہی عوض باج سپردہ باشد یا باجگیران راہ را ہمدریجا مقام باشد
واللہ اعلم۔ (اردو) دیکھو باج کے چھٹے معنے۔
(۵) باژ۔ بقول برہان جزیہ را ہم گویند کہ مسلمانان از کافران بگیرند مؤلف
گوید کہ مجاز معنی اوّل باشد و اسم جامد فارسی زبان۔ ما اشارۂ این بر لفظ باج ہم
کردہ ایم (اردو) دیکھو باج کے چوتھے معنے۔
(۶) باژ۔ بقول برہان مرادف باز بمعنی باع۔ خان آرزو در سراج گوید کہ بدین
معنی باز بہ زای تازی است چنانکہ گذشت مؤلف گوید کہ چرا نگوئیم کہ بدین معنی
مبدل باز است کہ زای عربی بفارسی بدل شود چنانکہ آزیر و آژیر (اردو)
دیکھو باز کے دوسرے معنی۔
(۷) باژ۔ بقول برہان و (خان آرزو در سراج) بمعنی دوش و بازو و یک
بند انگشت۔ مؤلف عرض کند کہ دیگر محققین فارسی زبان ازین ساکت و اگر

سند استعمال پیش شود توانیم عرض کرد کہ مبدل باز است کہ بدین معانی گذشت زای عربی یا فارسی بدل می شود چنانکہ آزیر و آژیر (اردو) دیکھو باز کے چوتھے اور پانچویں معنی

باژبان اصطلاح۔ بقول برہان و آنند و ہفت باز ای فارسی و بای ابجد بر وزن کاردان (۱) شخصی را گویند کہ باج و خراج از مردم می گیرد و او را باژدار ہم گویند و (۲) طائفہ باشد از ترکان۔ صاحب ناصری بر معنی اول قانع۔ **مؤلف** عرض کند کہ باجبان کہ بمعنی اول گذشت مبدل ہمین باشد کہ زای فارسی بجیم عربی بدل شود چنانکہ کژک و کجک و حقیقت بان بر باجبان مذکور صاحب کنز و لغات ترکی کہ محققین ترکی زبانند از معنی دوم ساکت و ہمین معنی دوم بر (باژمان) بہ میم عوض موحدہ ہم می آید (اردو) (۱) دیکھو باجبان (۲) ترکون کے ایک طائفہ کا نام باژبان ہے۔ مذکر۔

باژخواہ اصطلاح۔ بقول مؤید و ہفت مرادف باجبان و گرزبان **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است و باج خواہ کہ بجایش مذکور شد مبدل این کہ زای فارسی بجیم عربی بدل شود چنانکہ کژک و کجک (اردو) دیکھو باج خواہ۔

باژدار اصطلاح۔ بقول برہان و ہفت بر وزن تاجدار بمعنی باجبان **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است مرادف باجدار کہ گذشت و آن مبدل این است کہ زای فارسی بجیم عربی بدل شود چنانکہ کژک و کجک (اردو) دیکھو باجدار۔

باژدان اصطلاح۔ بقول برہان و ناصری و آنند و شمس بر وزن پاسبان (۱) ظرفی را گویند کہ زرہا جی کہ از مردم گیرند دران ریزند۔ صاحب مؤید بذکر معنی اول بحوالہ

زفانگو یا گوید که (۲) نگهدارندهٔ باج هم
مؤلف عرض کند که صاحب هفت معنی
دوم را بر (باژوان) می نویسد که به واو
عوض دال مهمله می آید که مبدل (باژبان)
است تسامح صاحب مؤید یا دست درازی
کاتب باشد که معنی دوم را برین اصطلاح
نقل کرد و غور بر ماخذ نکرد و باجدان که
بمعنی اول گذشت مبدل این است یعنی
اول که زای فارسی به جیم عربی بدل شود
چنانکه گژگ و گجگ (اردو) دیکهو باجدان

باژرند اصطلاح - هر دو بقول برهان
باژرنگ دانند بروزن باربند سینه بند
طفلان و زنان مؤلف عرض کند که ما
حقیقت ماخذ هر دو را بر (باژرند) بیان
کرده ایم که به زای هوز عوض زای فارسی
و به رای مهملهٔ چهارم گذشت و این مبدل
آنست که زای هوز به فارسی بدل شود

چنانکه آزیر و آژیر دیگر هیچ (اردو) دیکهو باژرند

باژستان اصطلاح - بقول انند بحوالهٔ
فرهنگ فرنگ بکسر سین مهمله بمعنی باج گیر است
مؤلف عرض کند که اسم فاعل ترکیبی
است از مصدر رستاندن و باج ستان که
بجایش گذشت مبدل این که زای فارسی
به جیم عربی بدل شود چنانکه گژگ و گجگ -
(اردو) دیکهو باج ستان -

(۱) **باژگون** اصطلاح - بقول سروری
(۲) **باژگونه** معنی برگردانیده و مقلوب
صاحب رشیدی هم ذکر این کرده مؤلف
عرض کند که ما حقیقت این بر باژگون و
باژگونه بیان کرده ایم که به زای هوز گذشت
جزین نباشد که این مبدل آنست که زای
هوز با زای فارسی بدل شود چنانکه آزیر
و آژیر (سراج الدین راجی ۱۲) خاک
پایت را زحل از دیده بر سر می نهد ها -

آری آری هست دائم کار هند و باژگون
(حکیم خاقانی ؒ) مسیح وار پی راستی
گرفت آن دل که باژگونه روئی بود چو
خط ترسا مخفی مباد که واژگون و واژگونه
که می آید مبدل همین است (اردو) دیکھو
(۱) بازگون (۲) بازگونه۔

باژمان اصطلاح۔ بقول مؤید بحوالۂ شرفنامه بازای فارسی طائفه از ترکان

مؤلف عرض کند که صاحبان کنز و لغات ترکی که محقق ترکی زبانند ازین ساکت بخیال ما فارسیان طائفه را از ترکان نام کرده باشند که در قریه باژ سکونت اختیار کرده باشد اسم فاعل ترکیبی است از مصدر ماندن قیاس محض است واللہ اعلم بحقیقة الحال (اردو) ایک گروہ کا نام فارسی مین باژمان ہے۔ مذکر۔

باژن بقول سروری وجامع بفتح زای فارسی گوسفند پشیر و گله باشد که نهاز ش نیز گویند صاحب برهان گوید که ترجمهٔ این بعربی کراز است صاحب رشیدی فرماید که این را تکه هم نامند صاحب شمس بر مطلق گوسفند قانع مؤلف عرض کند که اسم جامد فارسی قدیم است و پازن به بای فارسی اول وزای هوز بمعنی بزکوهی می آید۔ (کما فی البرهان) وجا دارد که اصل این همین پازن باشد اسم فاعل ترکیبی است بمعنی پای زننده و نقش قدم قائم کننده برای دیگران وکنایه از پشیر و که گله گوسپندان بر آواز پای این براه رود۔ بای فارسی بدل شد به بای عربی چنانکه اسپ و اسب وزای هوز را بدل کردند به زای فارسی چنانکه بازو باژ و جا دارد که (پازن) را که به بای فارسی وزای هوز بمعنی بزکوهی می آید به تبدیلات بالا بزی را نام نهادند

کہ پیشرو گلہ باشد و این علامت بی خوفی اوست یعنی در ہمہ گلہ گوسپندان ہمین یکی است
کہ بی خوف و خطر می رود چنانکہ بزکوہی و دیگر گوسفندان پیروی این کنند (اردو)
وہ بکرا جو ریوڑ کے آگے آگے چلتا ہے اور سارا ریوڑ اسکی پیروی کرتا ہے۔ (مذکر)

باژوان اصطلاح۔ بقول ہفت بہ واو چہارم بمعنی باژبان است دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد ولیکن خلاف قیاس نیست مبدل باژبان باشد کہ بجایش گذشت موحدۂ دوم بدل شد بہ واو چنانکہ آب و آو (اردو) دیکھو باژبان

باژہ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بفتح ثالث و سکون ہا۔ باج و خراج و مانند آن **مولف** عرض کند کہ حیف است کہ سند استعمال پیش نہ شد جزین نباشد کہ ہای ہوز در آخر زائد است بر لغت باژ کہ بہ ہمین معنی گذشت۔ طالب سند باشیم دیگر محققین فارسی زبان ازین ساکت (اردو) دیکھو باژ کے پہلے اور دوسرے اور پانچوین معنے۔ جس پر تفصیلی بیان ہے۔

باس بقول برہان و جامع و ہفت بر وزن طاس (۱) بمعنی قدیم باشد کہ مقابل حادث است (۲) ترس و بیم را نیز گویند صاحبان ناصری و انند بر معنی اول قانع و فرمایند کہ عہود گذشتہ و قدیمہ را کہ ایام باستان گویند ازہمین است صاحب سفرنگ باستناد فقرۂ ہفتاد و یکم دساتیر ذکر معنی اول کردہ (وہو ہذا) کہنہ و نوو پاینده و ناپای دانستنی از کہنگی خرد وران و سپہر را خواہد کہ باس است" (انوری ۲۵) تا بسودہ در وز باس وزیر ؎ سر زلف بنفشہ دست چنار ؎ **مولف**

عرض کند که بمعنی اوّل اسم جامد زند و پازند است و بمعنی دوم عربی است نمیدانیم که محققین بالا چگونه این را فارسی گفتند و تعجب از صاحب جامع که اهل زبانست (اردو) (۱) قدیم (۲) ڈر۔ بقول آصفیه۔ ہندی۔ اسم مذکر خوف۔ ترس خطره اندیشه

پاسبوس بقول جهانگیری باسین موقوف نام ریحانی که آن را مرزنگوش گویند صاحب برهان گوید که بروزن آبنوس آذان الفار صاحبان جامع و ناصری و مؤیّد هم ذکر این کرده اند صاحب (محیط) بر مرزنجوش فرماید که معرّب مرزنگوش فارسی است و بعربی سمسق و حبق الفیل و عنقر و بیونانی مروقوس و اناغلیس و ثاموس و طامیوس و بهندی مروا نامند و آن غیر آذان الفار است **مؤلّف** عرض کند که هم او بر اناغالس ترجمه آذان الفار نوشته و بقول گیلانی و رای آذان الفار گفته و صاحب برهان بر اناغلس گوید که مرزنگوش و آذان الفار را گویند۔ ما این اختلاف را بر اناغلس بیان کرده ایم و در اینجا چاره جز این نیست که بر قول صاحب محیط اعتبار کنیم که محقق مفردات طب است و مرزنگوش و مرزنجوش را مرادف باسبوس گیریم و بقول صاحب محیط طبع آن گرم در آخر دوم و خشک در اوّل و بقول شیخ گرم و خشک در سوم بالجمله ملطّف و محلّل و مفتّح و جالی و جاذب و مفتّح سدد دماغ و نافع شقیقه و صداع و منافع بی شمار دارد (الخ) و هم صاحب محیط بر مروا لغت ہندی حوالهٔ مرزنجوش دهد و صاحب مؤیّد بر باسبوس ترجمهٔ آن در ہندی موساکنی و بعربی آذان الفار گوید و صاحب جامع الادویه بر آذان الفار ترجمهٔ آن در فارسی گوش موش و بهندی

چوگنی آوردہ ومصلح آن مرزنجوش گفتہ حیف است کہ باز تحقیق مزید قاصریم۔ وائے برین اختلاف کہ در اسمای مفردات طب راہ یافتہ۔ اینقدر متحقق باشد کہ باسبوس اسم جامد فارسی زبان است وترجمہ آن مرزنگوش (اردو) مروالقول صاحب محیط وصاحب ساطع سنسکریت مین مرزنجوش کو کہتے ہین۔ صاحب محیط نے آذان الفار پر اس کا ہندی ترجمہ موساکنی اور چوہہ کنی لکھا ہے۔

باسبون بموحدۂ اوّل وچہارم بقول صاحب شمس لغت فارسی ونام گیاہی است **مؤلف** عرض کند کہ باسیون بہ تحتانی چہارم می آید تسامح صاحب شمس یا دست درازی کاتب مطبع باشد کہ تحتانی را موحدہ نوشت (اردو) دیکھو باسیون

باستار وبیتار بقول جہانگیری باستار بہ رای مہملۂ آخر وبیتار بہ تحتانی دوم لفظیست مانند فلان وبہمان وہمچنان۔ فرماید کہ فلان وبہمان را گاہی باہم نویسند وگویند وگاہی فرادی فرادی۔ باستار وبیتار را نیز گاہی باہم نویسند وگویند وگاہی فرادی فرادی (از مکاتبات قاضی عین القضاۃ ہمدانی) علی الجمل از قدرت راہ بشرط ومشروط یکی است بی تفاوتی پس ہر کہ پندارد کہ فلان حادثہ را سبب وجود فلان چیز است وفلان چیز را سبب وجود بہمان چیز است وبہمان چیز را سبب وجود باستار چیز است باطل است ولعاقبت آخر این اسباب حقیقی خان آرزو در سراج گوید کہ لفظی است ترجمۂ فلان کہ در فارسی فلانی بزیادت تحتانی نیز آمدہ واین وضع فارسیان است کہ گاہی بی ملاحظۂ معنی یائی زیادت کنند

چنانکہ فضولی بمعنی فضول و نقصانی بمعنی نقصان و اشالہ آن در اصطلاحات متاخرین نوشتہ خواہد
و بیستا بہ یا امالۂ آن۔ صاحب سروری (باستار و بیستار) ہر دو را بہ یکجا نوشتہ گوید کہ یعنی
فلان و بہمان و صاحب برہان بذکر ہر دو فرماید کہ از الفاظ متابعہ ہمچو فلان و بہمان
و استعمالش در اوصاف مجہولہ شائع باشد ہمچنانکہ گاہی فلان و بہمان را جدا جدا استعمال
می کنند۔ باستار و بیستار را نیز جدا جدا مذکور می سازند و بقول رشیدی و جامع بمعنی
فلان و بہمان و بقول ناصری از الفاظ متابعہ مانند فلان و بہمان۔ صاحب سفرنگ
بشرح (نامہ شت ساسان نخست) نقل فقرۂ بستمش کند (و ہو ہذا) آسمانہا را
کشاد و شگافت و پیوند و دوزیست بس فرگوید سویہا ہستند جداگانہ چنانکہ گویند
باستار کس جنبید بیستار رسو" و فرماید کہ باستار بمعنی فلان و بہمان و بیستار ہمچو باستار (انتہی)
مؤلف عرض کند کہ باستار بمعنی فلان و امالہ اش بیستار نیز بمعنی فلان است چنانکہ
گویند" باستار کس چنان می گوید" یعنی فلان کس چنان می گوید و ہمچنین است استعمال
(باستار و بیستار) ہر دو بہ یکجا چنانکہ" باستار و بیستار ذکر این کردہ اند" یعنی فلان
و فلان ذکر این کردہ اند۔ (شمس فخری ۵) باوجودت از شہان باستان ہا چرخ نارد
بر زبان جز باستار" مقصود شاعر اینست کہ بمقابلہ وجود ممدوح چرخ چون از باستان
یعنی پیشینیان ذکر کند نام شان بر زبان نگیرد و بر فلان قناعت کند۔ مخفی مباد کہ این
لغت زند و پازند است و حالا بر زبان معاصرین عجم متروک (اردو) فلان بقول
آصفیہ (عربی) اسم مذکر شخص فرضی۔ امکا ڈھمکا۔

باستان بقول سروری (۱) قدیمی باشد و بقول جہانگیری و جامع و ناصری و مؤید باسین موقوف کہنہ و گذشتہ و قدیم و دیرینہ صاحب رشیدی بر قدیم قانع۔ خان آرزو در سراج باتفاق رشیدی گوید کہ آنچہ بیای فارسی شہرت دارد خطاست مؤلف عرض کند کہ این مزید علیہ باس باشد کہ بمعنی قدیم گذشت تای فوقانی بر وزائد شد چنانکہ پاداش و پاداشت و پس ازان الف و نون زائد تان (میر معزی ؎)

عقل نہ پسندد کہ من نوشیروان گویم ترا ۔ گرچہ کس چون او نبود از خسروان باستان ہا

(حکیم خاقانی ؎) تختہ نرد پاکبازان در عدم گستردہ اند ۔ گر سرش داری برانداز این بساط باستان ہا (عبدالواسع جبلی ؎) قلعۂ بستد کہ ہرگز کس بران قادر نشد ۔ از سلاطین گذشتہ و ز ملوک باستان ہا (اردو) قدیم۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ پرانا۔ دیرینہ کہنہ

(۲) باستان۔ بقول سروری و سراج و جامع بمعنی تاریخ۔ صاحبان جہانگیری و برہان بذکر معنی گویند کہ لغت پارسی دری است صاحب ناصری فرماید کہ زبان دری تاریخ گویند کہ احوال گذشتگان در و جمع باشد و باستان نامہ کتابی است از تواریخ فارسیان صاحب مؤید گوید کہ بدین معنی لغت تازی است۔ مؤلف عرض کند کہ تسامح صاحب مؤید یا دست درازی کاتب مطبع باشد کہ دری را تازی نوشت۔ حیف است کہ سند استعمال این پیش نشد اگر پیش شود توانیم عرض کرد کہ مجاز معنی اول باشد کہ تاریخ ہم قدامت دارد (اردو) تاریخ۔ بقول آصفیہ۔ عربی اسم مؤنث۔ اُس فن کا نام جس مین واقعات عظیمہ کا حال مندرج ہے اور واقعات

عظیمہ اور سیر کی وہ کتاب جس مین بادشاہون کا حال معہ سنہ پیدائش وجلوس اور وفات وغیرہ درج ہو۔

(۳) باستان۔ بقول برہان وجامع ومؤید کنایہ از دنیا وعالم ودہر مؤلف عرض کند کہ باعتبار صاحب جامع کہ از اہل زبانست عرض کنیم کہ مجاز معنی اول باشد کہ عالم ہم قدیم است وحق آنست کہ از اسناد معنی اوّل کہ گذشت ہر یک سند بکار این می خورد (اردو) دنیا۔ مؤنث۔ عالم۔ مذکر۔

(۴) باستان بقول برہان ومؤید معنی مجرّد کہ از ترک وتجرید باشد وبقول جامع مجرّد از علائق مؤلف عرض کند کہ مشتاق سند استعمال باشیم۔ اگرچہ صاحب جامع از اہل زبانست وقولش اعتبار را شاید ولیکن این معنی را بامعنی حقیقی تعلّقی نیست (اردو) مجرّد بقول آصفیہ۔ عربی۔ جریدہ۔ تنہا۔ اکیلا۔ وہ شخص جو علائق دنیوی سے الگ ہوگیا ہو۔

(۵) باستان۔ بہ تحقیق ما بمعنی پیشینیان وقدما باشد اندرین صورت باس را بمعنی خودش گیریم یعنی قدیم چنانکہ بجایش گذشت فارسیان بقاعدۂ خود فوقانی بر وزیادہ کردند چنانکہ فرامش وفرامشت وپس از ان باالف ونون جمع مرکب شدہ باستان ومعاصرین عجم این را بمعنی قدما بر زبان دارند و (باستان نامہ) کہ بمعنی نامۂ پیشینیان می آید متعلق ازہمین است۔ وآنچہ صاحب ناصری بر معنی دوم باستان اشارہ (باستان نامہ) کند قابل غور است کہ بی بحقیقت نبردہ (اردو) قدما بقول آصفیہ۔ عربی

اسم مذکر۔ قدیم کی جمع۔ اگلے لوگ متقدمین۔ قدیم زمانہ کے لوگ۔

باستان نامہ اصطلاح۔ بقول برہان وہفت نام کتابی است از تاریخ فارسیان **مؤلف** عرض کند کہ قلب اضافت نامۂ باستان باشد ومعنی لفظی این آنچہ محققین خیال کردہ اند کتاب تاریخ است چنانکہ صاحب ناصری بذیل معنی دوم باستان اشارہ این کردہ وما تحقیق خود را بر معنی پنجم باستان ظاہر کردہ ایم کہ بمعنی نامۂ قدما وپیشینیان است (اردو) باستان نامہ مذکر۔ فارسی مین ایک کتاب کا نام ہے جس مین قدمائے فارس کی تاریخ ہے۔ نامۂ باستان کا قلب اضافت۔

باستی بقول برہان وجامع وناصری ومؤید وانند وہفت بروزن راستی بمعنی افتادگی وفروتنی **مؤلف** عرض کند کہ باست بمعنی قدیم بذیل معنی پنجم باستان گذشت وبزیادت یای مصدری بمعنی قدامت ولیکن استعمال فارسیان مجازاً بمعنی افتادگی وفروتنی است کہ صفت قدماست وعیبی ندارد اگر این را اسم جامد فارسی قدیم گیریم کہ لغت زند وپازند باشد جیف است کہ ذخیرۂ لغات قدیم بکم التفاتی اہل زبان برجا نماند یای مصدری در آخر این خبر می دہد کہ لغت مرکب باشد وقرین قیاس است کہ بوست مزید علیہ بوس باشد بزیادت فوقانی در آخر چنانکہ فرامش وفرامشت وبوس بقول برہان بمعنی فروتنی آمدہ قیاس ما این است کہ معنی حقیقی بوس فروتن است نہ فروتنی واقتضای ماخذ ہم بلحاظ لغت باستی ہمین پس واو بدل شد بالف چنانکہ توغ وتاغ ویای مصدری بر باست زیادہ کردہ باستی

کردند و بمعنی فروتنی استعمال ساختند و اگر بوس را بالقول برہان بمعنی فروتنی قائم داریم اندرین صورت بعد زیادت فوقانی و تبدیل واو بالف و ترکیب یای زائد در آخر باستی بمعنی فروتنی باشد و اللہ اعلم بالصواب (اردو) فروتنی۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مؤنث۔ عاجزی۔ مسکینی۔

باستیان بقول رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار بمعنی بارہ و بقول بوریحال بُرج قلعہ مؤلف عرض کند کہ در ترکی زبان باستیون قلعہ را گویند (کافی الکنز) معاصرین عجم واو را بالف بدل کردہ مقرس کردہ اند چنانکہ توغ را تاغ کردند دیگر ہیچ (اردو) دیکھو بارہ کے پہلے معنے۔

باستین بقول رشیدی (۱) بلوکیست از بلوکات سبزوار کہ ملوک سربداران ازان بلوکند و (۲) باری کہ از میان شاخ بیرون می آید مؤلف عرض کند کہ باشتین بہ شین منقوطہ سوم بعوض سین مہملہ بہ ہمین دو معنی می آید بحث این ہمہ را انجا کنیم (اردو) دیکھو باشتین۔

باس داشتن مصدر اصطلاحی بمعنی بزرگی داشتن و معظم کردن متعلق است بہ معنی لفظ باس بر سبیل مجاز کہ از قدامت بزرگی پیدا می شود (انوری ۵) ای بہم خدمت از آغاز دوران داشتہ ؎ طارم قدر ترا ہندوی ہفتم چرخ باس ؎ بعضی برانند کہ بلحاظ معنی دوم کلمۂ باس کہ لغت عرب باشد خوف داشتن و خوفناک بودن گیریم۔ (اردو) بزرگی کرنا۔ تعظیم کرنا۔ خوف کرنا۔ ڈرنا۔

باسر آمدن مصدر اصطلاحی بمعنی آمدن بتعظیم و ادب و مرادف از سر قدم ساختن کلمه با در اینجا متعلق بمعنی سیزدهم اوست (نزاری قهستانی ۵) همین دم موزه پوشم از سر دست ۱ زسر سازم قدم باسر بیایم (اردو) دیکھو از سر قدم ساختن۔

(الف) **باسرم** بقول برہان (الف) بفتح رای قرشت وسکون میم (۱) زمینی را گویند
(ب) **باسره** که برای کشت و زراعت مہیا کرده باشند و (۲) کشت را نیز و (ب) بقولش بفتح ثالث و رابع بمعنی دوم (الف) و فرماید که بسکون ثالث و کسر ثالث هم بنظر آمده صاحب سروری بنسبت (ب) بمعنی دوم الف قانع و صاحب رشیدی بذیل (ب) متفق باسروری و نیز فرماید که بقول بعض (الف و ب) هر دو بمعنی اوّل هم و صاحب جهانگیری بذکر هر دو لغت بر معنی اول قناعت کرده۔ خان آرزو در سراج بذکر هر دو لغت نقل قول برہان و رشیدی کرده فرماید که تحقیق آنست که در اصل باسره بود و بعد ازان میم را حذف کرده های هوز آخر زیاده کرده اند و هر دو بیک معنی است یعنی اوّل و دوم نزدیک بهم میتواند که یکی حقیقت بود دیگری مجاز و اصل همان زمین آراسته شده برای زراعت و صاحب جامع بذکر هر دو لغت بر معنی اوّل اکتفا کرده و صاحب ناصری هر دو لغت را بهر دو معنی آورده صاحب مؤیّد (الف) را بحواله دستور بمعنی اوّل گوید و (ب) را بحواله قنیه بمعنی اوّل مؤلّف عرض کند که باسره در عربی زبان بمعنی ترش روی و بدسیرت و غمگین فارسیان همین لغت را مفرّس کردند و بمعنی زمینی استعمال کردند که برای زراعت تیار کرده باشند که قبل از زراعت و

آبیہ سانی ہیئت وغیر شاداب باشد وپس ازان ہای ہوز بدل شد بہ میم مثال این تبدیل بقول صاحب قوانین دستگیری پناہ و پناہ است و معنی دوم مجاز معنی اول بالجملہ بہ تحقیق ما (ب) اصل است و (الف) مبدلش بر خلاف خان آرزو کہ موجہ است و الدعائش بالعکس خیال ما محض خیالش واللہ اعلم (شمس فخری ۵۲) پیوستہ کشت زار امیدش زر آب کام ہمہ سیراب باد تا کہ بود نام باسرہ ؛ (اردو) (الف و ب) (۱) وہ زمین جو زراعت کے لئے تیار کی گئی ہو۔ مؤنث (۲) کشت زار بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مونث۔ کھیتی۔ زراعت۔ کھیت۔ آپ ہی نے کھیتی پر فرمایا ہے کشت۔ بویا ہوا کھیت۔

باسک بقول سروری وسراج وناصری بضم سین خمیازہ باشد صاحب جہانگیری فرماید کہ دہان دردہ۔ اسا۔ فاژہ نیز گویند و صاحب برہان فرماید کہ سبب خمیازہ خواب یا خمار است صاحب رشیدی گوید کہ بہای فارسی ہم آمدہ صاحب جامع فرماید کہ این را بترکی استمک گویند بہار گوید کہ بالفظ زدن و کردن مستعمل۔ صاحب غیاث نوشتہ کہ ہمین است بہندی جماہی **مؤلف** عرض کند کہ بحث این بر افزا ہم گذشت و ماخذ این جزین نباشد کہ سک بالضم بقول برہان بمعنی نکبت و فلاکت و کلمہ با بمعنی ہمدہم اوست پس معنی لفظی باسک نکبت و فلاکت دارندہ و کنایہ از خمیازہ کہ بخیال قدما علامت نکبت و فلاکت است و بہ تحقیق حکمای حال بہترین حرکتی کہ دفع تکان و تعب نماید (اردو) جماہی۔ اسم مؤنث۔ دیکھو آصفیہ کے تیسرے معنے۔

باسک زدن استعمال۔ بہ کاف عربی چہارم۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ

باسک کردن از معنی ساکت و بہار بذیل باسک اشارہ این کردہ۔ **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی فاژہ زدن است (طیان مرغزی ؎) ای برادر بیار کاسہ می ؏ چند باسک زنم ز خواب و خمار ؏ (قمری قزوینی ؎) چو باسک کند ماہ من از خمار ؏ قرار مہ نو نماید فرار ؏ (اردو) جماہی لینا۔ صاحب آصفیہ نے جماہی کے ذیل مین اس کا ذکر کیا ہے

باسک بجوال رفتن مصدر اصطلاحی بقول برہان (۱) کنایہ از بیحیانہ شدن با مردم بدخو و (۲) معارض شدن با ہر دو صاحب بحر بذکر ہر دو معنی بالا گوید کہ (۳) نوعی از تعذیب مجرمان باشد **مؤلف** عرض کند کہ حکام سیاست پارس مجرمین را تعذیبا باسگی در جوال می کردند و این اشارہ ہمان تعذیب است بمعنی لازم و کنایہ از مبتلای تعذیب شدن و معنی سوم حقیقی باشد جیف است کہ سند استعمال ہر سہ معنی پیش نشد (اردو) (۱) بدمزاج کے ساتھہ ایک گھر مین مقیم ہونا (۲) بیہودہ گو کے ساتھہ ہمکلام ہونا۔ سابقہ پڑنا۔ (۳) کتے کے ساتھہ ایک تھیلے مین بند کیا جانا۔ یہہ ایک قسم کی سزا ہے جو فارس مین مجرمین کو دیجاتی ہے مبتلائے تعزیر ہونا سزا پانا۔

باسگ بجوال فروشدن (مصدر اصطلاحی) بجیال **مؤلف** مرادف مصدر گذشتہ باشد بہر سہ معانی کہ ہمدرانجا گذشت محققین فارسی زبان ازین ساکت اند۔ (انوری ؎) شد آنکہ دشمن او داشت گربہ در انبان ؏ کنون است وقت کہ با سگ فروشود بجوال ؏ (اردو) دیکھو باسگ بجوال رفتن۔

باسگ در جوال است (مقولہ)

(۲۱۶۵)

فارسیان چون کسی را با مردم بدخو همخانه یا معارض هرزه گویند استعمال این مقوله کنند ـ صاحب سروری در ضمیمهٔ کتاب ذکر مصدر (باسک در جوال شدن) کرده و از کلام انوری سندی آورده که متعلق به همین مقوله باشد (انوری ؎) طمع گوگر به در انبان است فروشد که بخل امروز باسک در جوال است ـ مؤلف عرض کند که مصادر اصطلاحی که بعد ازین می آید بحث کامل این بران نگذشته شود که این مقوله قائم شده است از همان و مقصود همین قدر است که صحبت غیر جنس دارد (اردو) جب کسی بدمزاج یا غصیلے کے ساتھ یا بیہودہ گو کے ساتھ سابقہ پڑتا ہے تو دکن مین کہتے ہین "ابے گٹھے ہو تم بھی کیون نہین بھوکتے" اس مقولہ سے یہہ معنی پیدا ہوتے ہین کہ تمہارا مخاطب مثل کتے کے ہے اور اشارہ کرتا ہے کہ اسکو مار ڈالو ـ یہہ اشارہ بھوکنے سے پیدا ہوتا ہے دکن مین بھوکدینا کسی آلۂ جارحہ کو پیٹ مین ٹھونس دینے کو کہتے ہین ـ نیز کہتے ہین "کتے سے مقابلہ پڑا ہے" یہہ قریب قریب ترجمہ ہے اس فارسی مقولہ کا ـ

باسگ در جوال بودن (مصدر اصطلاحی) صاحب ناصری در ضمیمهٔ کتاب ذکر این کرده بر معنی اول و دوم از هر سه معانی (باسگ بجوال رفتن) قانع مؤلف گوید که وجهی نیست که این را مخصوص کنیم بمعنی اول و دوم (اردو) دیکھو باسگ بجوال رفتن ـ

باسگ در جوال رفتن (مصدر اصطلاحی) ـ صاحب جهانگیری در ضمیمهٔ کتاب ذکر این کرده بر معنی اوّل و دوم (باسگ بجوال رفتن) قانع و ذکر معنی سوم نکرد مؤلف عرض کند که به تبدیل صیغه (باسله در

ترک معنی سوم را وجہی نیست۔ مرادفش باشد بہر سہ معنی (اردو) دیکھو باسگ بہ جوال رفتن۔

باسگ در جوال شدن مصدر اصطلاحی صاحبان سروری دانند ذکر این بمعنی اوّل و دوم (باسگ بجوال رفتن) کردہ اند و صاحب بحر ذکر معنی سوم ہم کردہ مؤلف با محقق آخر الذکر اتفاق دارد کہ مرادف (باسگ بجوال رفتن) است بہر سہ معنی (اردو) دیکھو باسگ بجوال رفتن۔

باسگون بقول خان آرزو در سراج مرادف بازگون و بازگونہ مؤلف عرض کند کہ ما اشارۂ این بر بازگون و بازگونہ کردہ ایم زای موز بہ سین مہملہ بدل شد چنانکہ آیاز و آیاس (اردو) دیکھو بازگون اور بازگونہ۔

باسگونہ

باسلیق بقول صاحب ضمیمۂ برہان بزبان یونانی نام شہ رگی در دست و آن منسوب است بطرف باسلوس کہ بزبان یونانی بادشاہ را گویند۔ صاحب انند بحر الجواہر صراحت کند کہ این رگ از دل و جگر رستہ است مؤلف عرض کند کہ باسلیق بہ شین معجمہ عوض سین مہملہ بقول صاحب لغات ترکی بمعنی سردار آمدہ و بقول صاحب سواء السبیل (باسلیق بہ سین مہملہ) معرب است از باسلکان یونانی بمعنی رگی کہ در دست باشد اگر آن را بکشایند خون فاسد جگر خارج شود (الخ) پس فارسیان ہمین معرب را در فارسی زبان استعمال کردہ اند و لغتی خاص در فارسی برای این منظور نیاید از ینجاست کہ ما این لفظ را در ین کتاب جا دادہ ایم (اردو) باسلیق بقول آصفیہ۔ یونانی۔ اسم مؤنث۔ بازو کی اُس بڑی رگ کا نام ہے جو دل اور جگر

مین ہوکر آتی ہے۔ مؤلف عرض کرتا ہے کہ دکن مین اسکو فصد کی رگ کہتے ہین۔

باسلیقہ استعمال۔ بقول صاحب روزنامہ بجوالہ سفرنامہ ناصرالدین شاہ قاچار معنی ہنرمندی مؤلف عرض کند کہ سلیقہ لغت عربیست و بقول منتخب بمعنی سرشت و طبیعت معاصرین عجم این را باکلمہ با کہ بمعنی ہمدہم او یعنی مفید معنی فاعلی است مرکب کردہ استعمال کردہ اند کہ معنی آن کسی است کہ صاحب ہنر و تمیز است یعنی سلیقہ شعار و ہنرمند و سنجیدہ و ہنرمندی اگر گویند کہ "زید این کار را باسلیقہ سرانجام می دہد" توانیم کہ معنی ہنرمندی ازین استعمال پیدا کنیم یعنی بہ خوبی و ہنرمندی سرانجام دہد ولیکن در مجرد (باسلیقہ) معنی مصدری درست نباشد صاحب روزنامہ بر قواعد زبان غور نکرد علمای معاصر عجم بالاتفاق دارند (اردو) باسلیقہ سلیقہ مند کہ سکتے ہین یعنی وہ شخص جو اپنے کام کو ہنر اور سنجیدگی اور تمیز کے ساتھ کرے۔ صاحب آصفیہ نے سلیقہ پر فرمایا ہے عربی اسم مذکر۔ سرشت۔ طبیعت۔ تمیز۔ شعور۔ وقوف ہنر۔ سنجیدگی۔ تہذیب۔ جوہر۔ لیاقت۔

باسمہ بقول انند و ہفت بفتح اول بالف کشیدہ و بسین مہملہ زدہ و فتح میم و رائی مہملہ زدہ باقلا را گویند۔ صاحب مؤید ہم ذکر این کردہ و ہر سہ محققین بالا این را لغت فارسی گفتہ اند۔ صاحب محیط ذکر باسمہ نکرد و بر باقلا فرماید کہ بکسر قاف است و نیز بعربی الوبرماج و یونانی فابش و فرانسوس و فرماسو و بسریانی بولا و کوفی و کرانیس و قوباوس و کوئی و بقبطی و مصری فول و بعراق جرجر معرب گرگر و بلغت سنجری کالوسک و بیتی کوسک و بفارسی باکلا و بہند نیز ہمین نام مشہور و

بلہر نیز گویند۔ طبع آن بقول شیخ قریب از اعتدال و میل آن بسردی و خشکی بیشتر و بعضی گویند سرد در دوم و تر در اوّل چون خشک شود در ان تجفیف و قبض ظاہر و پوست اندرون آن نیز مجفّف و قابض و گویند کہ آن از اغذیہ ایست کہ حفظ صحت و از دیاد لحم کند و بدن را فربہ نماید و منافع بشمار دارد (الخ) مؤلّف عرض کند کہ این را اسم جامد فارسی زبان دانیم (اردو) باقلا۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر۔ مٹر اور لوبیا کی قسم کا ایک غلّہ ہے جسکی پھلیاں پکاتے ہین اصل مین یہہ مصر سے آیا ہے۔

یاسمہ خان آرزو در سراج گوید کہ نقاشی اوراق طلا و نقرہ خواہ بقلم کاری در جامہ پوشیدنی و امثال آن و مخفّف این بسمہ بحذف الف کہ بہند چھاپہ گویند مؤلّف عرض کند کہ ہمہ محقّقین فارسی زبان ازین لغت ساکت اند و سند استعمال ہم پیش نہ شد و معاصرین عجم ہم بر زبان ندارند ہم او در چراغ ہدایت البتہ سند استعمال بسمہ چی پیش کردہ و صاحب شمس و بہار ہم نقش بردہ و صاحب برہان بر وسمہ گوید کہ در عربی بمعنی داغ و نشان و داغ کردن باشد (الخ) پس جا دارد کہ فارسیان بہ تبدیل واو با موحدہ (چنانکہ وربخن و بربخن) (بسمہ چی) کسی را نام کردند کہ ورق طلا و نقرہ را بدست کاری بجامہ نشاند چنانکہ مرزا طاہر وحید گفتہ (ے) دلم ماند از بسمہ چی در شگفت ہ از و دیدہ ام نقش حیرت گرفت ہ (ملّا طغرا ے) بسمہ چی رنگی ندارد از گل بستان نقر ہ ہ زانکہ مہر جیب او نقش عروس را مظہر است ہ و عجبی نیست کہ (بسمہ چی) مرکب ترکی زبان باشد و فارسیان استعمالش کردند ولیکن حیف است کہ لغات ترکی

ازین ساکت بائی حالِ ہرچہ بہ تحقیق پیوست (بسمہ چی) باشد کہ سند استعمالش ہم موجود است
ویتوانذ کہ ازین مرکب مستند (بسمہ) را پیدا کنیم ولیکن نمیدانیم کہ خان آرزو (باسمہ)
را از کجا پیدا کردہ نہ کسی از زبان دانان با اوست و نہ سند استعمالی چیز این بناشد کہ
الہدایۃ من اللہ است کہ بر بعض لغات زمزمۂ او ہمین است و تحقیقی کہ مبنی بر
است القا باشد و بس۔ محققین لغات را نمی رسد کہ باین قسم تحقیق لغات مجددہ را
قائم کنند بالجملہ این از مجددات خان آرزو ست و ما آرزوی سند استعمال داریم
(اردو) چھاپہ۔ مذکر۔ دکن مین اُس نقاشی کو کہتے ہین جو چھاپہ گر طلائی اور نقرئی
ورق سے ٹھپہ کے ذریعہ سے کپڑون پر چھاپتے ہین۔ صاحب آصفیہ نے ٹھپا پر
لکھا ہے کہ نقش کرنے کا آلہ۔ پاسا چھاپنے کا آلہ۔ سانچا۔ اسم مذکر۔

باسنگ بقول ضمیمہ برہان و بحر و انند بر وزن آہنگ (۱) بمعنی گران بار و (۲) عظیم القدر و صاحب تمکین مؤلف عرض کند کہ معنی اول موافق قیاس و حقیقی است یعنی گرانی دارندہ و معنی دوم مجاز آن مخفی مباد کہ کلمہ بار در ینجا بمعنی مفہوم ہم اوست۔ بائی حالِ طالب سند استعمال باشیم (اردو) (۱) گران بار۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ بوجھ مین لدا ہوا بردار (۲) عظیم الشان بقول آصفیہ (عربی) والا قدر۔ بڑی شان اور شکوہ والا۔

باسو بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بضم ثالث لغت فارسی است بمعنی چوب دستی و عصا۔ دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد اگر سند استعمال پیش شود تو انیم عرض کرد کہ مبدل بازو است (کہ بہ ہمین معنی گذشت) چنانکہ ہمزہ و ہمس (اردو)

عصا بقول آصفیہ۔ اسم مذکر۔ لاٹھی چوب دستی۔ دیکھو بازو کے چوتھے معنے۔

باسوس بقول ضمیمۂ برہان بروزن جاسوس بیخ کبر رومی را گویند۔ صاحب مؤید هم بذیل لغات فارسی ذکر این کرده و صاحب شمس گوید که لغت فارسی است برای بیخ کشنیز رومی۔ صاحب برهان بر کبر گوید که بفتح اول و ثانی نام رستنی است که در دواها بکار برند۔ صاحب جامع الادویه بر (کبر کی جڑ) ذکر بیخ کبر کرده که بعربی اصل الکبر نام دارد و از بیقدر تحقیق ثابت شد که تسامح صاحب شمس یا تصرف کاتب مطبع باشد که کبر را کشنیز نوشت۔ صاحب محیط بر کبر گوید که لغت عربی است یا معرب و بیونانی انونیطس و قبارس و بسریانی قبارو و برومی قباریش و بشیرازی کورک نامند و بهندی کریل و اهل دکن درخت آن را نیتپی گویند درختی است خاردار و بیخ آن سفید بزرگ طولانی و تلخ۔ گرم و خشک در دوم و آنچه در بلاد گرم و خشک بهم رسد تا سوم محلل مفتح۔ جالی۔ دافع ریاح و سردی و منافع بسیار دارد۔ و بیخ آن متقطع بلطف منقی بلغم و سودا و اخلاط لزجه و انفع اجزای این درخت پوست بیخ آنست (الخ بخیال مؤلف (باسوس) اسم جامد فارسی است برای بیخ کبر (اردو) کبر کی جڑ۔ دیکھو جامع الادویہ

باسه بقول ضمیمۂ برهان و هفت واند بروزن کاسه سیاه رو را گویند صاحب مؤید بحوالۂ قنیه بذیل لغات فارسی ذکر این کرده مؤلف عرض کند که در عربی زبان باس بقول منتخب بمعنی عذاب و سختی آمده پس فارسیان های نسبت در آخرش زیاده کرده یعنی منسوب بعذاب و سختی و کنایه از سیاه رو گرفته باشند۔ طالب سند استعمال باشیم

(اردو) سیاہ رو۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ روسیاہ۔ بے حرمت۔ بے عزت۔ ذلیل بدنام۔ خوار۔ رسوا۔ بے وقر۔ شرمندہ۔ کلنگی۔

باسی بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بکسر ثالث لغت فارسی است بمعنی (۱) یک مرتبہ و (۲) قدری و (۳) طائر و (۴) حاشیہ یا کنارہ کہ بطریق آرایش بکار برند **مؤلف** عرض کند کہ دیگر محققین فارسی زبان ازین ساکت و سند استعمال پیش نشد و معاصرین عجم بر زبان ندارند اگر سند استعمال بدست آید توانیم عرض کرد کہ اسم جامد فارسی قدیم باشد (اردو) (۱) ایکبار۔ ایک دفعہ۔ ایک مرتبہ۔ (۲) تھوڑا سا۔ (۳) پرند۔ طائر۔ مذکر (۴) گوٹ۔ بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مؤنث۔ سنجاف۔ حاشیہ۔ کنارہ۔ مغزی۔ وہ کپڑا یکی دبخی جو دوپٹہ رضائی وغیرہ کے گرداگرد لگاتے ہیں۔

باسیج بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بہ بای عربی و فارسی ہر دو و کسر ثالث در فارسی زبان پرستوک را گویند **مؤلف** عرض کند کہ دیگر محققین فارسی زبان ازین لغت ساکت و بیای فارسی ہم نہ نوشتہ اند و اگر سند استعمال بدست آید توانیم عرض کرد کہ اصل این (باسیز) باشد مرکب از کلمۂ با کہ بمعنی ہفدہمش گذشت یعنی مفید معنی اسم فاعل و سیز بمعنی تیزی آید معنی لفظی این تیزی دارندہ و سریع در پرواز و کنایہ از پرستک و پرستو کہ تیزی پروازش معروف است زای ہوز بدل شد بہ جیم عربی چنانکہ سوز و سوج۔

(اردو) ابابیل۔ مؤنث۔ دیکھو افسر گر۔

باسیدن بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بہ بای عربی و فارسی ہر دو بمعنی حراست

وحفاظت کردن مؤلف عرض کند کہ صراحت ماخذ این بر (پاسیدن) بہای فارسی کنیم و در اینجا ہمین قدر کافی است کہ اگر سند استعمال این پیش شود توانیم عرض کرد کہ مبدل (پاسیدن) باشد کہ بای فارسی بعربی بدل شد ہمچون تپ وتب دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد (اردو) دیکھو پاسیدن یعنی نگاہبانی کرنا۔

باسیرہ بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بکسر ثالث وسکون تحتانی وفتح رای مہملہ لغت فارسی است بمعنی (۱) شاعر و (۲) مورخ و (۳) مزرع کاشتہ دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد وطالب سند استعمال باشیم واگر پیش شود توانیم عرض کرد کہ اسم جامد فارسی قدیم باشد۔ بترکیب وکلمہ با بمعنی مہد ہمش مفید معنی اسم فاعل ومتقاضی آنست کہ ہای ہوز آخرہ زائد باشد وسیر بہ کسر سین وفتح تحتانی ورای مہملہ بمعنی تاریخ پس معنی لفظی این صاحب سیر وصاحب تاریخ ومجازاً شاعر را ہم توان گفت ولیکن ہیچ تعلق با بمعنی سوم ندارد ومتصرف در اعراب نتیجہ لب ولہجہ مقامی باشد واللہ اعلم

(اردو) (۱) شاعر بقول آصفیہ شعر لکھنے والا (۲) مورخ۔ تاریخ کا مؤلف۔ صاحب تاریخ۔ (۳) کھیتی۔ مؤنث بقول آصفیہ۔ زراعت۔ کشت۔ کشت زار۔ بویا ہوا کھیت۔

باسیلک صاحب رہنما بحوالہ سفرنامہ ناصر الدین شاہ قاچار گوید کہ ہمان بسیلک کہ خوانگاہ سلطانی را گویند مؤلف عرض کند کہ حقیقت بسیلک بر (بازی لیکی) بیان کردہ ایم و در اینجا جزین نیست کہ تحتانی دوم (بسیلیکا) را کہ لغت لاطینی است بالف بدل کردند چنانکہ بر مغان وارمغان وتحتانی ششم والف آخرہ را تخفیف کردہ

برای خوابگاہ سلطانی استعمال کردند پس مقرس باشد وبس (اردو) خوابگاہ سلطانی مونث

باسیہ دل چہ سود گفتن وعظ مقولہ صاحبان خزینہ وامثال فارسی ومحبوب الاشراف واحسن ذکر این کردہ اند واز معنی ساکت وصاحب گلدستہ مصرع ثانی راہم نقل کردہ (وہو ہذا) نرود میخ آہنی در سنگ ؛ واین شعر از کلام شیخ شیراز است۔ **مؤلف** عرض کند کہ سیاہ دل بقول صاحب بحر کنایہ از گناہگار وظالم وسنگدل است کہ بجای خودش می آید فارسیان این مقولہ را بحق ظالم سنگدل استعمال کنند کہ نصیحت وموعظت بحق او اثر نمی کند (اردو) دکن مین کہتے ہین "ظالم کو کان نہین" اس کا مطلب یہ ہے کہ وہ کسی کی نصیحت نہین سنتا اور نصیحت کا اثر اُس پر نہین ہوتا۔

باش بقول ضمیمۂ برہان (۱) ترجمۂ قدیم وبقول ہفت ومؤید وانند (۲) بمان وبگذار و (۳) باو و (۴) باورا وصاحب رہنما وبول چال بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار گوید کہ (۵) بمعنی افسر صاحب سخندان فرماید کہ مرادف باس بہ سین مہملہ باشد کہ در سنسکرت فعل است بمعنی سکونت وبقول صاحب ساطع باس در سنسکرت بہ سین مہملہ بمعنی خانہ **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی اوّل اسم جامد فارسی قدیم است وہمین است اسم مصدر (باشیدن) کہ می آید وبمعنی دوم امر حاضر است بلحاظ معانی مصدر مذکور ونسبت بمعانی سوم وچہارم عرض می شود کہ حقیقت شین معجمہ کہ ضمیر متصل باشد بر کلمہ (اش) بیان کردیم کہ اگر ضمیر مفعول بود بعد فعل آید بمعنی او را چنانکہ گفتندش یعنی گفتند او را واگر ضمیر مضاف الیہ بود باسم ملحق شود چنانکہ رخشش ولبش بمعنی رخ او ولب او پس

در کلمه باش ضمیر متصل بالفظ با که بمعنی معیت است ملحق شد بمعنی با او نمیدانیم که هر سه محققین بالا وسیما صاحب مؤید الفضلا چرا با فضلا بازی کند و مبتدیان را در غلط اندازد و نمیداند که (با او را) چه معنی دارد فتامل. مخفی مباد که لفظ باش بمعنی پنجم لغت ترک است که فارسیان استعمالش و صاحبان کنز و لغات ترکی ذکرش کرده اند دیگر هیچ (اردو) (۱) قدیم. دیکھو باستان کے پہلے معنے۔ (۲) ٹھہر۔ چھوڑ (۳) اسکے ساتھ (۴) ناقابل ترجمہ (۵) افسر۔ بقول آصفیہ۔ اسم مذکر۔ سردار۔ عہدہ دار۔ دیکھو اوپچہ۔

باشا بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ (۱) بمعنی باشندہ و (۲) بمعنی بادشاہ و (۳) وزیر و (۴) جانور یست معروف که بدان شکار کنند و صراحت فرماید که لغت فارسی است صاحب بول چال گوید که (۵) بمعنی افسر مرادف باشی۔ **مؤلف** عرض کند که دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر معانی بالا نکرد و بخیال ما باشا بمعنی اول مخفف باشان باشد که اسم حال از باشیدن است بحذف نون آخر چنانکه ایشان و ایشا و بمعنی دوم مخفف بادشاه بحذف دال مهمله و های هوز هر دو چنانکه بدتر و بتر و گیاه و گیا و جادارد که به معنی دوم و سوم مبدل لغت ترکی (پاشا) گیریم چنانکه اسپ و اسب۔ صاحب کنز که محقق ترکی زبانست ذکر هر دو معنی به بای فارسی کرده و بمعنی چهارم مبدل باشه که به های هوز در آخر می آید یعنی باز که بجایش مذکور شد بمعنی پنجم هم لغت ترکی است که صاحب کنز این را بمعنی سید و مولی نوشته۔ اینست حقیقت این لغت وحیف است که محققین بالا سند استعمال این در فارسی بهر پنج معانی بالا پیش نکردند (اردو) (۱) باشندہ۔ رہنے والا

(۲) دیکھو بادشاہ (۳) وزیر بقول آصفیہ عربی۔ اسم مذکر۔ دیوان۔ پردہان۔ مدار المہام دستور (۴) دیکھو بازک (۵) دیکھو افسر۔

باش اچق اصطلاح۔ بقول صاحب لوائح بمعنی (۱) سر برہنہ و (۲) نام قومی کہ زن و مردش دائما برہنہ سر باشند و صاحب رہنما ہم بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار ذکر ہر دو معانی بالا کردہ **مؤلف** عرض کند کہ صاحب کنز کہ محقق ترکی زبان است ذکر این لغت مرکب نکرد ولیکن بقولش باش در ترکی زبان بمعنی سر و اچق بمعنی مفتوح و مکشوف آمدہ پس شک نیست کہ این مرکب بہر دو لفظ ترکی زبان است کہ معاصرین عجم استعمال این کردہ اند (اردو) (۱) برہنہ سر ننگے سر (۲) ایک قوم کو فارسیون نے باشی اچی کہا ہے جس کے مرد اور عورت ہمیشہ برہنہ سر رہتے ہین۔

باشام بقول سروری و جامع (۱) بمعنی پردہ باشد مطلقا صاحبان برہان و جامع و انند و ہفت صراحت کنند کہ خواہ پردۂ در باشد خواہ پردۂ ساز۔ صاحب رشیدی باشامہ و باشومہ و باشام ہر سہ را مرادف یکدیگر بمعنی (۲) سراندازِ زنان گوید کہ بتازی مقنعہ باشد خان آرزو در سراج بذکر قول برہان و رشیدی فرماید کہ تحقیق آنست کہ در باشام و باشامہ تفرقہ بیجا است **مؤلف** عرض کند کہ ما با صاحب رشیدی و خان آرزو اتفاق داریم از بنیکہ ماخذ این تقاضی آنست کہ ذکرش بر باشامہ میاید و اصل این باشامہ متحقق است و این مخفف آن بحذف ہای ہوز آخرہ و معنی مطلق پردہ بمجاز باشد و معنی حقیقی این جامۂ سر چنانکہ صراحت این بر باشامہ کنیم و کنایہ باشد

از نقاب و مقنعہ (اردو) (۱) پردہ بقول آصفیہ اسم مذکر۔ دیکھو لفظ بار کے تیرہوین معنی (۲) نقاب۔ بقول آصفیہ عربی۔ اسم مؤنث و مذکر۔ وہ پردہ جو مُنہ پر ڈالتے ہین مقنع۔ چہرہ پوش۔ وہ جالی جو عورتین مُنہ پر ڈالتی ہین (داغ ؎) جوش جنون نے سا تھ دیا جوش حسن کا پھٹ تکڑے اُدھر نقاب ادھر پیرہن ہوا ہے

باشامہ بقول سروری مرادف باشومہ بمعنی سرپوش زنان چون چادر وغیرہ وبقول جہانگیری و ناصری و برہان بفتح میم معجری باشد کہ زنان بر سر اندازند و بقول رشیدی و جامع مرادف باشومہ و باشام بمعنی سرانداز زنان کہ بتازی مقنعہ گویند۔ خان آرزو در سراج این را مرادف باشام گفتہ کہ گذشت **مؤلف** عرض کند کہ اصل این باش جامہ بود بمعنی جامۂ سر کہ بلغت ترکی باش بمعنی سر آمدہ کذا فی الکنز۔ جیم بکثرت استعمال حذف شدہ (باشامہ) باقی ماند و این مرکب از لغت ترکی و مفرّس باشد و باشام کہ بدون ہای ہوز آخرہ گذشت مخفف این و بوشامہ کہ می آید بہ تبدیل الف با واو مبدل این چنانکہ تاغ و توغ۔ بعضی از معاصرین عجمہ این را اسم جامد فارسی قدیم دانند و زحمت مزید رانمی پسندند (فخر گرگانی ؎) دریدہ ماہ پیکر جامہ در بر پھگندہ لالہ گون باشامہ از سر پھ (کمال کوتہ پا ؎) باشامہ بکرد آن جبین مہوش پھ چون ہالہ بگرد ماہ زیبندہ و خوش پھ ہر کس کہ بدید آن رخ چون خورشید پھ فریاد بر آورد کہ آتش آتش پھ (فخر گرگانی ؎) وزان پس داد آزین نامہ و پس پھ ہمان پیراہن و باشامہ و بس پھ (اردو) دیکھو باشام۔

باشانه بقول انند بحوالهٔ فرهنگ فرنگ بفتح نون لغت فارسی است (۱) بمعنی فربه و (۲) روغن جوز را گویند و (۳) بمعنی چیزهای پراگنده و منتشر و (۴) بمعنی منتخب و برگزیده **مؤلف** عرض کند که اگرچه دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر این هر چهار معنی نکرده است ولیکن خلاف قیاس نیست و برای معنی اول باید که این را مرکب دانیم بالفظ با بمعنی هفد همش که مفید معنی اسم فاعل است و شانه استخوان کتف را گویند پس معنی حقیقی این شانه دار یعنی کسی که استخوان شانه اش قوی و کنایه از فربه و معنی چهارم مجاز این و بمعنی دوم هم من وجهٍ تعلق دارد از همین که پهلوانان عموماً روغن جوز را بر شانه های خود می مالند صاحب محیط ذکر این نکرد و بر جوز فرماید که معرب گوز است و روغن آن بهتر از مغز و شدید الحرارت. قوی التحلیل و گاه روغن آن بکوفتن و افشردن برمی آرند و دران چیزی از دوائیت است و روغن کهنه مورث درد حلق (الخ) بخیال ما وجه تسمیهٔ این جزین نباشد که روغن این را بر ورشانهٔ مرد قوی حاصل کنند ذریعهٔ دشته هاون. نسبت معنی سوم طالب سنه باشیم که بعید از قیاس است و هیچ تعلق با معنی حقیقی ندارد (**اردو**) (۱) فربہ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ لاغر کا مقابل جسیم۔ دیکھو ازنب (۲) جوز کا روغن۔ مذکر (۳) پراگندہ اور منتشر چیزیں۔ مؤنث (۴) منتخب برگزیدہ۔

باشت بقول سروری و برهان و سراج و جامع و شمس بروزن چاشت (۱) چوبی بزرگ که سقف خانه را بآن پوشند۔ صاحب جهانگیری فرماید که این را شاه تیر و فرسپ

نیز خوانند و بقول ناصری و انند (۲) نام محل و منزلی است در حوالی کوہ کیلونہ فارس
کہ الوار را انجا ساکن اند و آن را (باشت بادی) گویند و بادی نام آن طائفہ
مؤلف عرض کند کہ بمعنی اوّل مفرّس است کہ فوقانی زائدہ بر لغت ترکی باش زیادہ
کردہ اند کہ بمعنی سر آمدہ (کذا فی الکنز) و برای چوب بزرگ استعمال کردند کہ بر سر ما
حامل سقف خانہ باشند (نظامی عروضی ؎) بی پایہ ترا و سقف بی باشت ؛ با عقل
نگہ نمی توان داشت ؛ و نسبت معنی دوم عرض می شود کہ مجرّد باشت نام محل و منزل
نیست بلکہ (باشت بادی) مقام و محلّ سکونت طائفۂ خاص را نام است و باشت
در اینجا مزید علیہ باش بزیادت فوقانی (چنانکہ پاداش و پاداشت و فرامش و فراموشت
حاصل بالمصدر (باشیدن کہ بمعنی سکونت کردن می آید) و معنی لفظی این مقام سکونت
طائفہ بادی (**اردو**) (۱) شہتیر۔ شاہ تیر۔ دیکھو افرسب (۲) باشت بادی ایک
مقام کا نام ہے جس مین قوم بادی کی سکونت ہے۔ مذکّر۔

باشتین | بہ سکون شین معجمہ و کسر فوقانی و سکون تحتانی و نون بقول سروری بحوالۂ
تحفہ بروزن استین (۱) باری کہ از میان درخت بیرون آید و بحوالۂ فرہنگ گوید کہ
(۲) نام بلوکی از بلوکات سبزوار۔ صاحبان جہانگیری و برہان و جامع بذکر ہر دو معنی
نسبت معنی اوّل صراحت مزید کنند کہ این بار بر آید بی آنکہ گل کند۔ خان آرزو در سراج
بذکر معنی اوّل نسبت معنی دوم گوید کہ این قسم درختان کہ چنین میوہ آورند دران بلوک
بسیار باشد و لہذا بدان موسوم شد صاحبان ناصری و مؤیّد بر معنی دوم قانع **مؤلف**

عرض کند که باش در ترکی زبان بمعنی راس و سر گذشت و باشت بزیادت فوقانی در آخر مزید علیهش چنانکه پاداش و پاداشت و پس ازان یا نون نسبت در آخرش زیاده کردند و معنی لفظی این منسوب به سر و کنایه باشد از گرهی که بعض درختان را از شاخ برآید که مدوّر و مشابه سر انسان باشد و چون آن گره را چاک زنند داخل آن چیزی بنظر آید که من حیث صورت مشابه ثمر آن درخت باشد ولیکن ثمر اصلی نیست و درختانی را که ثمرش مدوّر باشد چنانکه انبه وغیر ذلک خود آن گره مشابه ثمر می نماید محققین علم فلاحت این گره را مرضی گویند که عارض شود آن درخت را و سبب مرض کثرت مادّه باردی که در درخت باشد چنانکه انسان را آب منی گویند که انسان را منی و درخت را این جوهر چون بکثرت پیدا شود قدری ازان در خون انسان و سیلان آب درخت جذب شده انسان و درخت را تقویت کلّی بخشد و به کلّ اعضای انسان و شاخ و بن درخت نشو و نمای کامل پیدا کند و گاهی همین جوهر تمام تر رجوع کند به عضو خاص انسان و به شاخی از شاخهای درخت. اندرین صورت کثرت آن در عضو و شاخ خاص مرضی پیدا کند که انسانان را رسولی و درختان را باشتین نام دارد و رسولی انسان را در عربی زبان سلعه گویند و علامت این مرض آنست که انسان را غدودی بزرگ دران عضو و درخت را کیسهٔ کلان دران شاخ پیدا شود محققین طب گویند و ما هم مشاهده کرده ایم که داخل بعض رسولی های انسانی موی سر و ناخن انسان و استخوان و شبیه بصورت یا گوش و بینی انسانی موجود می باشد و تولید و تشکیل این از همان مادّهٔ منی می شود که

در رسولی جمع شدہ۔ بحث کامل رسولی بجایش کنیم و در ینجا ہمین قدر کافی است کہ باشتین نباتات را ہمچنانست کہ رسولی انسان را۔ نسبت معنی دوم خیال خان آرزو من وجہ درست باشد یا منظر بر قدامت آن بلوک باشتینش نام کردہ باشند یا وجہ تسمیۂ آن چیز دیگر باشد واللہ اعلم بحقیقۃ الحال (اردو) (۱) درختوں کی وہ گرہ جو بشکل میوہ ظاہر ہوتی ہے جیسا کہ انسان کے جسم مین رسولی۔ مؤنث (۲) سبزوار کے ایک حصّہ ملک کا نام باشتین ہے جو کئی قریون پر شامل ہے۔ مذکر۔

باشجر صاحب مؤیّد بذیل لغات فارسی گوید کہ باشین معجمہ موقوف بالا را گوید ضعیف است کہ سند استعمال پیش نہ شد و دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد مؤلّف گوید کہ اگر سند استعمال بدست آید تو انیم عرض کرد کہ مفرّس است و مرکّب با کلمہ با کہ بمعنی سوی و طرف و جانب گذشت معنی لفظی این جانب شجر و کنایہ از فوق و بالا دیگر ہیچ معاصرین عجم بر زبان ندارند (اردو) بالا۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ فوق۔ اوپر۔ بخلاف زیر۔ پر (عربی مین اس کا ترجمہ علی ہے)

باش جنگلی اصطلاح۔ بقول صاحب بول چال۔ (۱) دار و غۂ جنگل و صحرا و بقول رہنما بحوالۂ سفر نامۂ ناصر الدین شاہ قاچار (۲) بمعنی باز مؤلّف عرض کند کہ بمعنی اوّل مرکّب مفرّس باشد کہ باش در ترکی زبان بمعنی سردار آمدہ و معنی لفظی این افسر منسوب بہ جنگل و کنایہ از دار و غۂ جنگل و صحرا کہ انتظام و رختانش بدو متعلّق باشد و بمعنی دوم مرکّب توصیفی است کہ باش مخفّف باشندہ بمعنی ساکن از مصدر باشیدن

وجنگلی صفت آن وکنایہ باشد از بازوجاندار
کہ دریںجا ہم باش را بمعنی سردار گیریم کہ
لغت ترکی باشد و سردار جنگلی کنایہ از
باز۔ اندریں صورت این مرکب را ہم
مقرس گیریم (اردو) (۱) داروغہ جنگلات
۔وہ حاکم جو انتظام درختان جنگل کیلئے مقرر
ہو جیسا کہ حیدرآباد میں ناظم جنگلات۔
مذکر (۲) دیکھو باز کے پہلے معنے۔

باش چاؤش اصطلاح۔ صاحب
بول چال گوید کہ ترجمہ سارجنت میجر است
بر زبان معاصرین عجم مؤلف عرض کند کہ
معنی لفظی این بدون اضافت سرداری

کہ ضابط عسکر است کہ باش بمعنی سردار
گذشت و چاؤش در ترکی زبان بقول صاحب
کنز بمعنی ضابط عسکر آمدہ و (سارجنٹ میجر) ہم
در انگلیسی نام افسر لشکر است کہ درجۂ
خاص دارد۔ فارسیان از ہر دو لغت
ترکی زبان لغتی مرکب کردہ اند کہ مقرس
باشد (اردو) سارجنٹ بقول آصفیہ
مذکر زبان انگریزی میں رنگروٹوں
کا سکھانے والا۔ حوالدار۔ جمعدار الخ
میجر فوجی ایک اعزاز کا نام ہے جو معینہ
قدامت کے بعد افسران فوج کو حاصل ہوتا ہے
پس سارجنٹ میجر وہ افسر فوج ہے جسکو میجر کا اعزاز ملچکا ہو

باشد بقول صاحب نوادر برای تشکیک و تمنی بصلۂ کاف مستعمل مؤلف
عرض کند کہ حقیقۃً مضارع مصدر باشیدن است کہ می آید۔ فارسیان استعمال
این بمعنی شاید و جاداردو عجبی نیست و امید۔ کنند (حافظ شیرازی) کشتی
شکستگانیم ای باد شرط برخیز کہ باشد کہ باز بینیم آن یار آشنا را (اردو)
شاید۔ بقول آصفیہ صرف شک۔ باشد۔ ممکن۔ مگر۔ غالباً۔ کداچت۔

باشہر بقول ضمیمہ برہان لغت فارسی است قلعہ ایست مستحکم بطرف شمال حلب و مابین آن وحلب دو روزہ راہ است وآن از مکانہای مشہورہ وآن را (تل باشر) نیز گویند (انتہی) دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد مؤلف عرض کند کہ وجہ تسمیۂ این ہیچ معلوم نشد وظاہر اللغت زبان ترکی می نماید کہ (باشر مق) بقول صاحب کنز مصدر ترکی است بمعنی تتمیم وتکمیل وتیسیر جیف است کہ محققین ترکی زبان ذکر این نکردہ اند و (تل باشر) ہم متروک (اردو) باشر ایک مستحکم قلعہ کا نام ہے جو حلب کے شمال مین واقع ہے اور حلب سے دو دن کی مسافت پر مذکر۔

باشش بقول ضمیمہ برہان وانند بروزن خواہش ترجمۂ سکنی باشد کہ مراد از ساکن بودن است صاحب مؤید ہم بکسر شین اول ذکر این کردہ وبقول ہفت بمعنی سکینی۔ مؤلف عرض کند کہ غلطی کتابت صاحب ہفت بیش نیست کہ مسکن را مسکینی نوشت وطرز بیان محققین بغلط می اندازد بہ تحقیق ماحاصل بالمصدر (باشیدن) است کہ می آید کہ بمعنی سکونت باشد (اردو) سکونت۔ مؤنث۔

باشقہ بقول صاحب ضمیمہ برہان چرکی کہ بسبب کارکردن در دست واعضا بہم رسد۔ دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد وبقول صاحب کنز ولغات ترکی بمعنی (علیحدہ) مؤلف عرض کند کہ صاحب ضمیمہ برہان بدون سند استعمال چگونہ این را لغت فارسی قرار داد مشتاق سند باشیم (اردو) وہ میل جو کام کرنے سے ہاتھ۔ پاؤن اور اعضا مین پیدا ہو۔ مذکر۔

باشنگ بقول شمس بکاف فارسی خیار و خوشۂ انگور کہ برای تخم نگاہدارند ش دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد مؤلف عرض کند کہ ہمین لغت بہ ہمین معنی بزیادت نون بعد شین معجمہ می آید۔ تسامح و سہل انگاری صاحب شمس است کہ صراحت حلیہ نکرد یا کاتب چابکدست نون را در کتابت حذف کرد (اردو) دیکھو باشنگ۔

باشنگوک اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بضم کاف فارسی و کاف عربی موقوف لغت فارسی است بمعنی ہنرمند و داناو تیزدست۔ مؤلف عرض کند کہ لغت مرکب است از ہر دو لغات ترکی یعنی باش بمعنی سردار و گوک بقول کنز بمعنی دل و معنی این مرکب حاکم دل یعنی بر دل حکومت دارندہ۔ محققین لغات ترکی ازین مرکب ساکت واگر سند استعمال این بمعنی ہنرمند پیش شود توانیم عرض کرد کہ مفرس و کنایہ باشد واللہ اعلم (اردو) ہنرمند۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ باہنر۔ صاحب سلیقہ۔ باکمال صنعت و حرفت سے

باشگون اصطلاح۔ صاحبان سروری و رشیدی ذکر این کردہ اند و ما حقیقت ماخذ این بر (بازگون) بیان کردہ ایم جزین نیست کہ این مبدل آنست کہ زای موز بہ شین معجمہ بدل شود چنانکہ زلوک و شلوک۔ (اردو) دیکھو بازگون۔

باشگونگی بقول مؤید متجانس بازگونگی و بقول صاحب ہفت بمعنی بازگونگی بہ زای فارسی مؤلف عرض کند کہ از قبیل چگونہ و چگونگی و باشگونہ و باشگونگی جزین نیست کہ یای مصدری بر آخر باشگونہ زیادہ و بقاعدۂ فارسی ہای ہوز را بہ کاف فارسی بدل کردہ اند (اردو) واژونی۔ مؤنث۔ جیسے "واژونی بخت" بمعنی بدقسمتی۔

باشگونه اصطلاح ـ صاحبان سروری ورشیدی وجهانگیری وبرهان وناصری دجامع ذکر این کرده اند **مولف** عرض کند که چنین نیست که مبدل بازگونه باشد که زای هوز به شین معجمه بدل شود چنانکه زلوک وشلوک وما اشارهٔ این بر بازگونه کرده ایم (نظامی) گرا باشگونه بود پیرهن ؎ بجاجت بود بازگشتن بتن ؎ (عبدالواسع جبلی) گشت است باشگونه همه رسمهای خلق ؎ زین عالم نهره وگردون بی وفا ؎ (اردو) دیکھو بازگونه۔

باشمشیر پرسیدن مصدر اصطلاحی بقول وارسته وبحر واسند کسی را برای تلوار آنچه کرده باشد بشمشیر تهدید کردن (آقا رہی شاپور ؎) خدنگش رد نه کردم پس چه بد کردم نمیدانم ؎ که باشمشیرم آن چشم شکار اندازمی پرسد ؎ (اردو) تلوار سے سوال کرنا یعنی تلوار مار کر اقبال جرم کرانا خوف دلا کر پوچھنا۔

باشنامه اصطلاح ـ بقول ضمیمهٔ برهان (۱) لقب نیک وبد نهادن (۲) تفاخر کردن (۳) منت نهادن ـ بقول صاحب مؤید وشمس همان باجنامه که آن را بازنامه نیز گویند صاحب اند بحوالهٔ فرهنگ فرنگ گوید که خانمان کثیر و وافر ونسبت معنی دوم فرماید که مجرد مباهات باشد ونسبت معنی سوم گوید که لطف ومهربانی ـ **مؤلف** عرض کند که چنین نیست که این مبدل بارنامه باشد که به رای مهمله گذشت که رای مهمله به شین معجمه بدل شود چنانکه انگاردن وانگاشتن وجادارد که این را مبدل بازنامه گیریم که به زای هوز مذکور شد چنانکه زلوک وشلوک وحقیقت ماخذ بر بارنامه عرض کرده ایم (اردو) دیکھو بارنامه کے چوتھے اور دوسرے اور پانچوین معنے

باشنگ بقول سروری و برهان و ناصری و جامع بروزن نارنج (۱) خوشهٔ انگور خرد خشک که برتاک باشد و (۲) بمعنی خیاری که برای تخم گذارند. خان آرزو در سراج بر (باشنگ به بای فارسی) بحوالهٔ سامانی گوید که این مرکب است از پا بمعنی پاینده و شنگ که نوعی از خیار است که بجهت تخم نگاهدارند و معنی ترکیبی آن خیار محفوظ و آنچه در فرهنگهای دیگر بمعنی مطلق ثمر مثل کدو و خیار که برای تخم نگاهدارند آورده خطاست. صحیح اوّل است و شاید بطریق مجاز بدین معنی آمده باشد (الخ) و خان آرزو بر سامانی اعتراض کند که عجب از سامانی چیرا که هرگاه شنگ بمعنی خیاری باشد که برای تخم نگاهدارند. لفظ پا بمعنی پاینده متدرک و زائد محض خواهد بود و فرماید که صحیح همانست که بمعنی مطلق ثمری است که برای تخم نگاهدارند و بهند پاشنگ و پاتنگه بمعنی خوشهٔ انگوری نیز است که برتاک خشک شود (کما فی البرهان) و گوید که حق تحقیق آنست که پاشنگه در اصل پاشنده بدال بود و دال به کاف فارسی بدل شده چنانکه در استخوان زند و استخوان رنگ و چون ثمری که برای تخم نگاهدارند خوب آن همان باشد که از هم نپاشند بدین نام موسوم شده و پاشنگ بحذف ها مخفف آن است و پاچنگ مبدل آن چنانکه پاشیده و پاچیده (الخ) مؤلف عرض کند که خان آرزو حق تحقیق ادا نکرده به تحقیق ما پاشنده اصل است بمعنی ریزنده و مخصوص برای خوشهٔ خرد انگور خشک که برتاک می گذارند از برای تخم و بعد از انکه خشک تر گردد دانه دانه می ریزد و آن را برای تخم ریزی

جمع کنند و معنی دوم یعنی اطلاق این برای خیار یا کدو (کہ برای تخم نگاہدارند) بر سبیل مجاز پس پاشندہ را بحذف ہای ہوز پاشند کردند و دال مہملہ بکاف فارسی بدل شد چنانکہ خان آرزو گفتہ۔ و (باشنگ بہ بای عربی) مبدل (پاشنگ بہ بای فارسی) باشد چنانکہ اسپ و اسب و تپ و تب (اردو) (۱) خشک انگور کا چھوٹا خوشہ۔ مذکر۔ جسکو باغراض تخم ریزی بیل پر محفوظ کرتے ہین (۲) وہ ککڑی یا کھیرا یا کدو جو تخم ریزی کی غرض سے بیل پر رکھہ چھوڑتے ہین۔ اور خشک کر دیتے ہین۔

باشنگان القول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بکسر ثالث لغت فارسی است بمعنی خربزہ زار دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد مؤلف عرض کند کہ خلاف قیاس نیست اگر سند استعمال بدست آید تو انیم عرض کرد کہ مرکب است از پاشنا کہ با بای فارسی بمعنی خیار و خربزہ و ہندوانہ و کدو می آید الف آخر را حذف کردہ با لفظ گان مرکب کردند کہ بمعنی لائق آمدہ و بای فارسی بدل شد بہ بای عربی چنانکہ اسپ و اسب پس معنی لفظی این لائق خربزہ و کنایہ باشد از خربزہ زار۔ (اردو) خربزہ کا کھیت۔ مذکر۔ جیسے شالیزار۔ دہان کے کھیت لے لئے۔

باشنہ القول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ لغت فارسی است بروزن و معنی پاشنہ دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد بخیال مؤلف مبدل پاشنہ باشد کہ بای فارسی بعربی بدل شد چنانکہ تپ و تب (اردو) ایڑی۔ بقول آصفیہ ہندی۔ اسم مؤنث۔ پاشنہ۔ پاؤن کا اخیر حصہ بخلاف پنجہ (جسکو عربی مین عقب کہتے ہین)۔

باشو بقول جهانگیری و برهان وجامع باشین منقوطه مضموم و واو مجهول چلپاسه را گویند. صاحب رشیدی گوید که ظاهر (کرباشو) است نه باشو. خان آرزو گوید که مخفف کرباشو که بجایش می آید **مؤلف** عرض کند که تخفیف مجرد نیست بلکه تبدیل هم که لغت صحیح کرپاسو به سین مهمله است پس بای فارسی بعربی بدل شده است چنانکه اسپ و اسب وسین مهمله به شین معجمه چنانکه کستی و کشتی صاحب شمس همین لغت را به بای فارسی آورده (اردو) چھپکلی بقول آصفیه۔ ہندی۔ اسم مؤنث۔ چلپاسہ۔ وہ جانور جو اکثر دیوارون پر رہتا اور مکھیان کھاتا ہے۔ دکن مین اسکو سپلک کہتے ہین۔

باشومه بقول سروری و برهان بضم شین معجمه و فتح میم سرپوش زنان باشد چون چادر وغیره و فرماید که باشامه نیز گویند صاحب رشیدی باشام و باشامه و باشومه هر سه را مرادف یکدیگر گوید **مؤلف** عرض کند که ما بحث کامل این در باشامه کرده ایم همین نیست که این مبدل آنست که الف چهارم بدل شد به واو چنانکه ذکرش همدر انجا کرده ایم۔ (اردو) پردہ۔ مذکر۔ نقاب۔ مؤنث۔ دیکھو باشام و باشامہ۔

باشه بفتح شین معجمه بقول سروری و جامع و بهار مرغی باشد که شکار کند و بعربی باشق گویند۔ صاحب رشیدی گوید که باشق معرب اینست و بقول برهان و ناصری از جنس زرد چشم و کوچک از باز باشد **مؤلف** عرض کند که ما این را مفرس خیال کنیم که فارسیان لغت ترکی باشار را که بمعنی سید و مولا است به تبدیل الف آخر با های هوز چنانکه (یاسا و یاسه) جانوری را نام کردند که گویا مولای طیور است یا های هوز زیاده کردند

بر لغت ترکی باش کہ بمعنی سردار آمدہ اندرین صورت معنی لفظی این منسوب بہ سردار یعنی منسوب بہ بازکہ سردار طیور باشد وجا دارد کہ اصل این بازہ بود یعنی منسوب بہ بازہ زا ہوز بدل شد بہ شین معجمہ چنانکہ زلوک وشلوک مخفی مباد کہ این ہم قسمی است از باز واین را بازک ہم گویند (ابن یمین ے) ہر کجا میزان عدل شاملت شاہین نمود ہ از سر کنجشک عاجز ظلم باشہ بازکرد ہ (ماثر رحیمی ے) مجنبان لاشہ در رزمی کہ دستانی کند رستم ہ میران باشہ در روزی کہ طوفانی کند صرصر ہ (انوری ے) تو آن جہان امانی کہ در حمایت تو ہ تذرو باشہ وروباہ مادۂ شیر است ہ (اردو) باشہ۔ دیکھو بازک۔

باشۂ فلک اصطلاح۔ بقول بحر و رشیدی و جہانگیری (در ضمیمۂ کتاب) (۱) کنایہ از آفتاب و (۲) کنایہ از نسر طائر و (۳) نسر واقع۔ صاحب برہان نسبت معنی دوم وسوم صراحت کند کہ دو صورت است از جملہ صور چہل و ہشت گانۂ فلک **مؤلف** عرض کند کہ خبر ندیدیم کہ مرکب اضافی است و بہر سہ معنی کنایہ باشد (اردو) (۱) دیکھو آفتاب کے دوسرے معنے (۲) نسر طائر بقول آصفیہ۔ عربی اسم مذکر۔ اڑتا ہوا گدھ۔ ایک ستارون کے گچھے کا نام جسکی شکل پر پھیلائے ہوے اوپر کی طرف اڑنے والے گدھ سے مشابہ ہے یہہ ستارہ منطقۃ البروج سے جانب شمال ہے۔ (ناسخ ے) اوج طائر سے بجھ ہوتی عرش پیمائی کہان ہ نسر طائر خط مرا اس ماہ کو لیکر گیا ہ (۳) نسر واقع۔ بقول آصفیہ عربی۔ اسم مذکر۔ اترنے والا۔ گدھ چونکہ اس ستارے کی صورت دو اور ستارون کے مل جانے سے جو اسکے دونون پہلوؤن مین ہین ایسی ہوگئی ہے جیسے گدھ کندھے جوڑے ہوئے

اوپر سے نیچے کی طرف آرہا ہے لہذا یہ نام رکھا گیا یہ ستارہ قطب جنوبی کی طرف ہے

باشی وارستہ و بہار گویند کہ (۱) بمعنی سردار است لیکن ترکی است چنانکہ توپچی باشی و مین باشی و امثال آن و فرمایند کہ (۲) در خراسان قرم ساق را باشی گویند و از کلام شفیع اثر استناد کنند صاحب بولچال بر معنی اوّل قانع و فرماید کہ مرادف (باشا) باشد و صاحب رہنما ہم بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار ذکر معنی اوّل کردہ مؤلف عرض کند کہ محققین ترکی زبان لغت باش را بمعنی سر آوردہ اند و باشی را ترک کردہ اند عجبی نیست کہ فارسیان بزیادت یائی نسبت در آخر این را بمعنی سردار استعمال کردہ باشند اندرین صورت مفرس باشد و نسبت معنی دوم عرض می شود کہ از ہر دو سند پیش کردۂ بہار و وارستہ کہ نسبت معنی دوم محاورۂ خراسان گویند ادعای شان ثابت نیست و ما در کلام شفیع اثر ہم باشی را بمعنی اوّل می دانیم و از دیگر محققین فارسی زبان احدی ذکر معنی دوم نکرد (لغت خان عالی ۱۲) در جرگۂ لولیان سرافراز ہر یک بخطاب قحبہ باشی یا (شفیع اثر در ہجو حمام و حمامی گوید ۱۲) حذر از تیغ این دلاک باشی را کہ سر بازیست اینجا سر تراشی یا (اردو) (۱) سردار۔ مذکر (۲) قرمساق۔ بقول آصفیہ۔ ترکی۔ اسم مذکر۔ وہ شخص جو اپنی بیوی کو دوسرے کے حوالے کرے۔

(الف) **باشیدن** بقول بحر (۱) ماندن (۲) گذاشتن (۳) سکونت کردن (۴) ساکن گردانیدن۔ کامل التصریف و مصادر این باشد۔ صاحب موارد بذکر معنی اوّل

مرادف بودن و (۵) توقف وصبر کردن و (۶) عمل کردن گوید وصاحب نوادر بربودن قانع (ناطق ۵) ناطق آن طفل کنون عرض تو کے گوش کند ۵ باش تا خط سیہ فام بمالد گوشش ۵ صاحبان نوادر وموارد ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔

(ب) باشیدہ را بمعنی ثابت وپائدار آوردہ اند کہ بظاہر اسم مفعول ہمین می نماید وازسند مولوی معنوی مصدر ۔ ۔ ۔

(ج) باشیدہ گرفتن پیدا می شود (۵) چون نباشم در وصالش اے زبی تابان نہان ۵ در بہشت وحور دولت تا ابد باشیدہ گیر ۵ مؤلف عرض کند کہ لغت باش کہ بمعنی قدیم گذشت اسم ہمین مصدر است وباس بہ سین مہملہ بزبان سنسکرت بمعنی خانہ ہم آمدہ پس تحتانی معروف درین مصدر تقاضائے آن می کند کہ بقاعدۂ مقننین فارسی این را مصدر جعلی خیال کنیم کہ از لغت سنسکرت باس بر سبیل تبدیل ساختہ شد کہ سین مہملہ بشین معجمہ بدل گردیدہ چنانکہ کستی وکشتی ومعنی اول حقیقی است ومعنی دوم متعدی آن بشرط وجود سند و معنی سوم مجاز معنی اول ومعنی چہارم کہ متعدی معنی سوم است مجاز معنی دوم وہمچنین معنی پنجم وششم را ہم مجاز معنی اول توان گرفت ۔ حاصل بالمصدر این باشش بجائے خودش گذشت مخفی مباد کہ (ج) بمعنی سلامت بودن وقائم ماندن است وبس (اردو) (الف) (۱) رہنا ۔ (۲) رکھہ چھوڑنا ۔ رکھنا (۳) سکونت کرنا (۴) ٹھیرانا ۔ اُتارنا جیسے "ہم نے انکو اپنے مکان مین اتارا ہے یا ٹھیرایا ہے" (۵) توقف کرنا ۔ صبر کرنا ۔

(ب) عمل کرنا (ب) پائدار۔ بقول آصفیہ فارسی مضبوط۔ دیرپا۔ محکم (ج) قائم رہنا بقول آصفیہ۔ سلامت رہنا۔ برقرار رہنا۔ بنا رہنا۔	

باشین بقول انندراج بحوالہ فرہنگ فرنگ بہ بای عربی و فارسی ہر دو و کسر ثالث در فارسی زبان چوب پارہا و خاشاک و شاخ ہای بریدۂ درخت را گویند دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد **مولف** عرض کند کہ باشن بقول برہان بہ بای فارسی بمعنی پریشان و افشان می آید فارسیان یا و نون نسبت بران زیادہ کردند و معنی لفظی آن منسوب بہ پریشان و کنایہ کردند از چوب پارہ ہا وغیرہ۔ بای فارسی بدل شدہ بہ موحدہ چنانکہ تپ و تب (اردو) لکڑی کے ٹکڑے۔ ریزے۔ خاشاک۔ کچرا۔ مذکر۔ درخت کی کاٹی ہوئی شاخیں۔ مؤنث۔

باطس بقول برہان بکسر طای حطی و سکون سین بی نقطہ لغت یونانی است بمعنی نیلوفر کہ آن را توت سہ گل خوانند و بعربی ثمرۃ العلیق و درخت آن را سہ گل نام است اگر برگ و بار آن را باہم بجوشانند خضابی باشد جہت موی ریش و گیسو و امثال آن۔ صاحب محیط ذکر این کردہ گوید کہ این را باطر گویند و قسمی است از علیق و بہ علیق فرنگی کہ بیونانی باطس و بہ لاطینی روس و بفارسی ورد و بہ شیرازی توت سہ گل و بہ ترکی بکوز نیکان و بہندی اچھو گویند درخت صحرائی و کوہی است مزاج آن مرکب القوی لیکن سردی و خشکی بران غالب۔ سیاہ کنندۂ موی و خضاب نیکو۔ مضاد برگ این محلل اورام و منجر و بیلات و مانع از دیاد اکلہ و منافع بسیار دارد (الخ) (اردو) اچھو صاحب محیط

نے اس کا ذکر کیا ہے اور علیق پر بھی اس کا اشارہ ہے اس کے پتے سے خضاب کرتے ہیں
صاحب جامع الادویہ نے اس کا کوئی ذکر نہیں فرمایا تحقیق مزید نہو سکی۔

باطسہ بقول اتند بحوالہ فرہنگ فرنگ بکسر طای حطی و فتح سین مہملہ مرادف باطیسہ (فارسی) بمعنی (۱) میدان و (۲) کشت۔ دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد مؤلف عرض کند کہ ظاہر اللغت فارسی یافتہ نمی شود و محققین ترکی و عربی ہم ازین معنی ساکت عجبی نیست کہ لغت دیگر زبان باشد غیر از عربی و ترکی و فارسی حیف است کہ پے بہ حقیقتش نبردیم (اردو) (۱) میدان۔ مذکر (۲) کھیتی۔ مؤنث۔

باطل بقول بہار ناچیز و ناحق و محو و ناپدید۔ فرماید کہ بالفظ شدن و کردن مستعمل۔ مؤلف عرض کند کہ لغت عرب است اسم فاعل از مصدر ربطل و ابطال۔ فارسیان این را ترکیب خود با مصادر فارسی استعمال کنند بمعنی رد کردہ شدہ و غلط قرار یافتہ و تخصیص با ہر دو مصادر بیان کردہ بہار نیست چنانکہ از ملحقات ظاہر شود (اردو) باطل بقول آصفیہ۔ عربی۔ جھوٹا۔ کھوٹا۔ بے اصل۔ غلط۔ لغو۔ بیجا۔

باطل آمدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی باطل شدن و غلط قرار یافتن است (انوری ؒ) مرا تاثیر عشقت بر دل آمد ہا ہمہ دعوای عقلم باطل آمد (اردو) باطل ہونا۔ غلط قرار پانا۔

باطل افتادن استعمال بمعنی غلط قرار یافتن و رد شدن (ظہوری ؒ) جگر بداغ برآمیخت گرم خون گردید بنفس در آہ نیامیخت باطل افتاد است و کتاب

صبر که تصحیح داده بود ش عقل ؛ بکنج مدرسه عشق باطل افتاده است ؛ (اردو) دیکھو باطل آمدن ۔

باطل السحر اصطلاح ۔ بقول بہار و بحر عزائم و افسون که ابطال سحر بدان کنند ۔ صاحب تحقیق الاصطلاحات فرماید که فارسیان این را در مقام مبطل السحر استعمال کنند ۔ **مؤلف** عرض کند که از ہر دو لغت عربی زبان بترکیب عربی معنئی گرفته اند که بقاعدۂ عربی صحیح نباشد یعنی باطل در عربی لازم است نه متعدی و متعدی این ابطال باشد پس فارسیان از مصدر لازم معنی متعدی پیدا کرده اند و جزین نباشد که این را مفرس گوئیم (محمد جان بیگ بن رستم بیگ دلغستانی ؎) چین ابرو خط آزادیست مجنون ترا ؛ ناز بیجا باطل السحر است افسون ترا ؛ (میرزا مغرفطرت ؎) باطل السحر بآن نرگس جادو چه کند ؛ خرمن صبر مرا بر کرا و چه کند ؛ (محتشم کاشی ؎) باطل السحر مگر ورد زبانم گردد ؛ که نگهدارد ازان چشم فسون ساز مرا ؛ (اردو) سبطل السحر ۔ سحر اور جادو کو باطل کرنے والا ۔

باطل بودن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی غلط بودن و رد کرده شدن است (محمود شوستری ؎) بود در ذات حق اندیشه باطل ؛ محال محض دان تحصیل حاصل ؛ (اردو) باطل ہونا ۔

(الف) **باطل خوار** اصطلاح (الف) بمعمول
(ب) **باطل خوردن** بہار چیزی که ناحق را فرو برد ۔ صاحب آنند نقل نگارش ۔ صاحب آصفی بوثیقه (الف) مصدر (ب)

قائم کردہ از معنی ساکت۔ مؤلف عرض کند کہ مقصودش چنین نباشد کہ باطل و ناحق را خوردن یعنی محو کردن۔ مخفی مباد کہ الف اسم فاعل ترکیبی است (انوری ؎)

رایتیت آیتیست حق گستر ہ قلمت معجزیست باطل خوار ہ (اردو) (الف) باطل کو مٹانے والا محو کرنے والا (ب) باطل کو مٹانا۔ محو کرنا۔

باطل دانستن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف گوید کہ بمعنی حقیقی باطل خیال کردن است (عرفی شیرازی ؎) گفتگوہای دل شوریدہ ام باطل مدان ہ بہرہ از ہوشیاری ہست مجذوب مرا ہ (اردو) باطل جاننا۔ باطل خیال کرنا۔

باطل ساختن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی حقیقی باطل کردن است یعنی رد کردن (انوری ؎) سوالت را نسازم بسکہ باطل ہ کہ از منعم نزیبد رد سائل ہ (اردو) باطل کرنا۔

باطلست آنچہ مدعی گوید مقولہ صاحب گلدستہ ذکر این کردہ از معنی و محل استعمال ساکت مؤلف عرض کند کہ این مصرع بصورت مقولہ گرفتہ مال شیخ شیراز است فارسیان چون کسی را مدعی چیزی بینند استعمال این کنند مقصود آنست کہ تا آنکہ مدعا علیہ جوابش ندہد یا مدعی بر دعوی خود شہادتی پیش نکند مجرد دعوایش باطل باشد و ہمین است اصول انصاف و قانون (اردو) دکن مین کہتے ہین "مجرد دعوی باطل ہے" یعنے مدعی کا فرض ہے کہ اپنے دعوے کو ثابت کرے

(الف) باطل ستیز اصطلاح (الف) بقول

(ب) باطل ستیز مدن مبارز آنکہ جنگ بناحق

کند۔ صاحب اند نقل نگارش (نظامی ؎)
زحق دشمنی چند باطل ستیز ۔ بہ بین چون کند
حق ز باطل گریز ۔ صاحب آصفی بوثیقۂ
ہمین سند نظامی ذکر (ب) کردہ از معنی
ساکت مؤلف عرض کند کہ مقصودش
جز ین نباشد کہ بمعنی ستیز بدین بر باطل است
و نجیال ما (باطل ستیز بدین) بدین معنی داخل
محاورہ نیست و (الف) اسم فاعل ترکیبی
است (اردو) (الف) ناحق پر لڑنے
والا (ب) ناحق پر لڑنا۔

باطل شدن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف
عرض کند کہ لازم باطل کردن است یعنی
رد شدن (والہ ہروی ؎) از دل
ما سیہان مہر سفیدان بردند ۔ سحر باطل
شود آنجای کہ اعجاز آمد ۔ (انوری ؎)
باطل شدۂ قضای قہرت ۔ حاصل نشود
بجز اعظم ۔ (اردو) باطل ہونا۔

باطل شمردن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف
گوید کہ مرادف باطل دانستن است کہ
گذشت (شہاب سمرقندی ؎) آن قوم
کہ ایشان رہ ابرار سپردند ۔ احوال جہان
باطل و بازیچہ شمردند ۔ (اردو) دیکھو
باطل دانستن۔

باطل شناختن استعمال۔ صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف
گوید کہ مرادف باطل دانستن است کہ
گذشت (ملا جامی ؎) عشق را باطل شناسد
زاہد ناحق شناس ۔ دانش اندوزی کہ
بشناسد حق از باطل نماند ۔ (اردو)
دیکھو باطل دانستن۔

باطل کردن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند

کہ مرادف باطل ساختن است کہ گذشت (حافظ شیراز ؎) طوطئی را بہوای شکری دل خوش بود ؛ ناگہش سیل فنا نقش امل باطل کرد ؛ (انوری ؎) ہمہ توقیع ہا را کرد باطل ؛ لبش از مشک چون طغرا برآورد ؛ (ولہ ؎) تابش رای سایۂ یزدان ؛ منت آفتاب باطل کرد ؛ (اردو) باطل کرنا۔

باطل گردیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ مرادف باطل شدن است بمعنی حقیقی (آشنای تربتی ؎) پاکان سبب فساد ہرگز نشوند ؛ از آب دہن روزہ نگردد باطل ؛ (اردو) باطل ہونا

باطل گریختن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت وسندی کہ از کلام نظامی گنجوی پیش کردہ است ہمان است کہ بر (باطل ستیز) مذکور شد کہ مصرع دومش (ع) ببین چون کند باطل از حق گریز ؛ سبحان اللہ چہ خوش سند استعمال است کہ مدعی ست است وگواہ چست ازین مصرع۔ استعمال (گریز کردن باطل) پیداست۔ خدایش بیامرزد چہ داد تحقیق داد (اردو) باطل کا گریز کرنا۔

باطل گفتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف گوید کہ بمعنی غلط و ناحق گفتن (سعدی شیراز ؎) بلی مرد آنکس است از روی تحقیق ؛ کہ چون خشم آیدش باطل نگوید ؛ (اردو) غلط کہنا۔ خلاف حق کہنا۔ غلط سلط کہدینا

باطلہ بقول خان آرزو در چراغ۔ باصطلاح اہل دفاتر فرد باطل را گویند (تاثیر ؎) تاثیر مگو از نظر افتادۂ یارم ؛ تمغا بزند ناظر شہ باطلہ بسیار ؛ بہار و صاحب انند ہم نقل این

برداشتہ مؤلف عرض کند کہ فارسیان
ہای نسبت در آخر لفظ باطل زیادہ کردہ
اشارہ کردہ اند بسوی فرد باطل کہ بجایش
می آید (اردو) فرد باطل۔ بقول آصفیہ
عربی۔ نکمّی اور بیکار فرد جو کار آمد نہ رہی ہو

باطل یافتن استعمال۔ صاحب

آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف
عرض کند کہ بمعنی غلط و ناچیز و بی کار یافتن
است (جمال اصفہانی ؎) امی فلک
افتادہ عشق ترا برداشتہ ؛ ہجر تو تدبیرہای
صبر باطل یافتہ ؛ (اردو) باطل پانا
۔غلط پانا ۔ بے کار پانا ۔

باطن بقول بہار (۱) درون چیزی و (۲) نفرین و دعای بد و فرماید کہ بدین
معنی است بباطن گذاشتن و باطن زدن و خوردن مؤلف عرض کند کہ لغت
عربی است بقول منتخب درون چیزی و چیزی پنہان و شناسندۂ درون چیزہا و
نامی از نامہای حق تعالی۔ فارسیان استعمال این بترکیب فارسی بہر دو معنی بالا کنند
چنانکہ در ملحقات می آید و بمعنی دوم مفرس باشد کہ تصرّف فارسیان در معنی راہ
یافتہ۔ سند ہر یک معنی در ملحقات می آید (اردو) (۱) باطن۔ بقول آصفیہ عربی
اسم مذکّر۔ اندرونی حصّہ۔ قلب (۲) نفرین۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مؤنّث
دعای بد۔ کوسنا۔ سراپ ۔

باطن بر ہم خوردن مصدر اصطلاحی
۔بقول بہار و بحر و انند بشورش در آمدن
دل مؤلف عرض کند کہ قلب اضافت

بر ہم خوردن باطن است و (بر ہم خوردن)
بجای خود می آید پس معنی این پریشان شدن
دل باشد (مرزا بیدل ؎) باطن

آسودہ از یک حرف برہم می خورد ؛ غنچہ تا خواہد نفس برلب رساند بیدل است ؛ (اردو) دل برہم ہونا۔ دل گھبرانا خاطر پریشان ہونا۔

باطن بین اصطلاح۔ بقول صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بکسر موحدہ بمعنی باریک بین مؤلف عرض کند کہ حیف است کہ سند استعمال پیش نشد و معاصرین عجم ہم بدین معنی برزبان ندارند و دیگر محققین فارسی زبان ہم ذکر این نکردہ اند بخیال ما مقابل ظاہر بین است کہ خیال سطحی ندارد بلکہ بغور رنگبرد بمعنی بیان کردۂ محققین بالا خلاف قیاس نیست مشتاق سند استعمال باشیم (اردو) دیکھو باریک بین۔

باطن خوردن مصدر اصطلاحی بقول وارستہ و بہار و بحر۔ بدعای بدگرفتار آمدن مؤلف عرض کند کہ متعلق بہ معنی دوم باطن است کہ گذشت (سنجر کاشی ؎) غفلت شبہا باین روزم نشاند ؛ باطن شب زندہ داری خوردہ ایم ؛ (ظہوری ؎) رنج آسودگی کشید دلم ؛ وای ار باطن فنا نخورد ؛ (اردو) دعای بدکا مورد ہونا۔ کوسے جانا

(الف) **باطن زدن** (مصدر اصطلاحی)

(ب) **باطن مینا زدن** (الف) بقول بہار مثل (باطن خوردن) کہ گذشت و بقول بحر اثر کردن دعای قلبی کسی و خان آرزو در چراغ (ب) را بہمین معنی ذکر کردہ گوید کہ برین قیاس است (باطن خوردن) کہ متاثر شدن است بدعای مذکور خان آرزو و بہار و بحر ہر سہ برای معنی بیان کردہ خود از کلام محسن تاثیر استناد کردہ اند (؎) ساقی نہ سیہ مستیت از میکدہ باشد ؛ شاید کہ ترا باطن مینا زدہ باشد ؛ مؤلف عرض کند کہ شاعر درین شعر (باطن زدہ)

را کہ اسم مفعول ہمین مصدر است بمعنی بد دعائے قلبی استعمال کردہ و اضافت این بد دعا بسوئے مینا ست ولیکن درین مصراع فکّ اضافت است و مضاف الیہ بعد لفظ باطن واقع شدہ و این قسم استعمال در محاورۂ فارسی بسیار است مقصود شعر این است کہ ای ساقی تو مستی تو از میکدہ نیست بلکہ اثر بد دعای قلبی مینا ست پس درین مصدر اصطلاحی (مینا) را جاداون عام را خاص کردن است و این اصلا درست نیست خان آرزو بر معنی شعر و ترکیب (باطن مینا زدہ) غور نکردہ و سکندری خوردہ۔ ما گوئیم کہ مینا را ازین مصدر اصطلاحی بر داریم تا مدہوشی بعض محققین از میان برخیزد پس مجرد مصدر (الف) باقی می ماند با جملہ (باطن زدن) بمعنی بد دعا بقلب کردن یا اثر کردن بد دعای قلبی است و این متعدی (باطن خوردن) باشد کہ بمعنی مورد بد دعائے قلبی شدن۔ گذشت و آنچہ بہار (الف) را مثل (باطن خوردن) داند نتیجۂ کم غوری اوست کہ در لازم و متعدی فرقی نکرد (الا فوقی بزدی ۵ زنی گر با ہنگ دیگر نوا ۵ زند باطن ہر زہ گوئی ترا ۵ شاعر گوید کہ اگر تو با ہنگ دیگر نوا زنی ہر زہ گوئی ترا بد دعای قلبی دہد یا بد دعای قلبی ہر زہ گوئی بتو رسد و اثر کند (صائب ۵) تو فکر خویش کن ای شیخ کار من سہل است ۵ مرا شراب و ترا باطن شراب زدہ ۵ مخفی مباد کہ لفظ باطن در ہمۂ این اشعار بمعنی دوم اوست۔ (اردو) دل سے بد دعا دینا۔ کوسنا۔ دلی بد دعا کا اثر کرنا۔

باعث بکسر عین مہملہ و ثای مثلثہ ساکن بقول بہار برانگیزندہ و بمعنی وسیلہ و علت و سبب مجاز است و بالفظ انگیختن مستعمل۔ بواعث جمع این مؤلف عرض

کند که لغت عربست صاحب منتخب ذکر جمع این کرده و فارسیان بمعنی علت و سبب و وسیله استعمال این کنند و با مصادر خود مرکب سازند چنانکه در ملحقات می آید (علی خراسانی ؎) کس نیست باعث من خواهم که بی تکلف ؛ در خدمت تو یابم از خدمت تو باعث ؛ (اردو) باعث۔ بقول آصفیه۔ عربی۔ اسم مذکر۔ سبب۔ وجه۔ علت۔ وسیله۔ بقول آصفیه۔ اسم مذکر۔ ذریعه۔ واسطه۔ پشت۔ پناه۔

باعث انگیختن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی سبب و علت پیدا کردن و گردانیدن است (کلیم همدانی ؎) بخت ز آغوش من انگیخته ؛ همچو صدف باعث دیرانیم ؛ (اردو) سبب پیدا کرنا۔ سبب گردانا۔

باعث شدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی سبب قرار یافتن است (سلیم طهرانی ؎) خطش بتازه باعث نازو نیاز شد ؛ کوتاه کرد زلف و شکایت دراز شد ؛ (اردو) باعث ہونا۔ سبب ہونا

باعث گردیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر هر دو کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که مرادف باعث شدن است (صائب ؎) با مهش در هاله خط رفت شد پا در رکاب ؛ باعث آوارگی گردد گیه گلدسته را ؛ (وله ؎) بید ماغی باعث بیماری من گشته است ؛ بیشتر سنگین شود بیماری از پرسیدنم ؛ (اردو) دیکھو باعث شدن۔

باعث لیل و نهار اصطلاح۔ بقول بحر و شمس و انند رموید (۱) حق تعالی و

(۲) آفتاب۔ صاحب ہفت گوید کہ معنی دوم بر سبیل مجاز است **مؤلف** عرض کند کہ مرکب اضافی است بمعنی سبب وعلت شام وسحر معنی اوّل باعتبار آفرینش باشد کہ آفریند لیل ونہار را وتعالی شانہ است ومعنی دوم کنایہ کہ آفتاب سبب است برای آن کہ چون طلوع شود روز کند وچون غروب شود شب واقع شود (اردو) (۱) خداوند تعالی شانہ۔ مذکر (۲) آفتاب۔ دیکھو آفتاب کے دوسرے معنے۔

باعث یافتن استعمال۔ صاحب ارمغان آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت۔ **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی وسیلہ وذریعہ یافتن است وسند این از علی خراسانی بر لفظ باعث گذشت (اردو) وسیلہ پانا

باعنانت ہوا است مقولہ۔ بکسر عین مہملہ وفتح نون بقول مؤید وانند وشمس یعنی چون عنان گردانی در ہوا چون باد روان شود۔ **مؤلف** عرض کند کہ سند این کہ ذکر شد صاحب انند کردہ است انکلام انوری بر (بارگاہ تو خاک است) گذشت ومباحث کامل این ہمدر انجا کردہ ایم (اردو) تیرا گھوڑا ہوا ہے یعنے مثل ہوا کے تیز ہے

باعورا بقول برہان باعین بی نقطہ وبواو رسیدہ ورای بی نقطہ بالف کشیدہ نام پدر بلعم است کہ او زاہدی بود مستجاب الدعوات۔ در زمان موسی وعاقبت ایمان بر باد داد واو را بلعام نیز می گفتہ اند صاحب ہفت گوید کہ بضم عین است۔ صاحب غیاث ذکر بلعم باعور کردہ گوید کہ یکی از علماے بنی اسرائیل کہ مستجاب الدعوات بود ہوا ے نفس خود بر موسی علیہ السلام دعاے بد کرد موسی بسبب آن چہل سال در بیابان سرگردان ماند آخر بدعاے یوشع علیہ السلام ایمان او مسلوب گردید (الخ) پس عین

نباشد کہ فارسیان در آخر باعور الف تسمیہ برای تعظیم زیادہ کردہ باعورا خواندند۔ چنانکہ نصیرا و ظہیرا و صابا و باعور لغت عبرانی است (اردو) بلعم ایک عالم کا نام ہے جو موسیٰ علیہ السلام کے زمانہ مین گزرا ہے۔ اس کے باپ کا نام عبرانی زبان مین باعور تھا۔ فارسی مین بزیادت الف تسمیہ باعورا مشہور ہے۔

باغ القول برہان وجامع (۱) معروف است کہ بعربی حدیقہ گویند و (۲) کنایہ از دنیا و روزگار ہم۔ خان آرزو در سراج بذکر معنی اوّل گوید کہ غالباً فارسی است و فرماید کہ در بعضی از کتب لغت دیدہ ام کہ عربی است و لہذا عبداللہ ہاتفی در شعر خود جمع آن باغات آوردہ ولیکن این قسم تصرفات فارسیان بسیار است چنانکہ پرگنات جمع پرگنہ۔ صاحب ناصری بر معنی اوّل قانع بہار گوید کہ از مولوی حبیب اللہ۔ صاحب ترجمۂ قاموس شنیدہ شد کہ لغت عربی است و بیغان جمع آن چون تاج و تیجان و در عرف ہندی باگ بکاف فارسی است و این توافق لسانین باشد بالجملہ آراستہ و دلفریب۔ دلکشا از صفات و عروس از تشبیہات اوست (ظہیر فاریابی ؎) عروس باغ مگر جلوہ می کند امروز کہ باد غالیہ سا لیست و ابر لولو بار ؎ صاحب سوا ر السبیل کہ پابند معربات است ذکر کردہ گوید کہ بیغان و باغات جمع این در عربی است مؤلف عرض کند کہ باگ را بدین معنی در لغات سنسکرت نیافتیم بالجملہ باغ بمعنی حدیقہ اسم جامد فارسی زبان است دیگر ہیچ و معنی دوم را اگر سند استعمال بدست آید توانیم عرض کرد کہ استعارہ باشد نہ کنایہ (اردو) (۱) باغ دیکھو آرم (۲) دنیا۔ مؤنث۔

باغ آفرینش اصطلاح۔ مرکب اضافی کنایہ از دنیا باشد کہ آفرینش را باغی گفتہ اند وعجبی نیست کہ بعض محققین معنی دوم باغ را از ہمین اصطلاح قائم کردہ باشند ولیکن تسامح اوشان است کہ مجرد باغ بدین معنی چگونہ باشد (انوری ۵) در باغ آفرینش از حرص خدمت تو ہمچون بنفشہ ہرگز نیفتی مبادی خم ؛ (اردو) دنیا۔ مؤنث

باغ آہو اصطلاح۔ خان آرزو در چراغ گوید کہ از کتب تواریخ بہ ثبوت رسیدہ کہ بدین نام باغی است در ہرات صاحبان بحر و بہار ہم ذکر این کردہ اند مؤلف عرض کند کہ مرکب اضافی است و وجہ تسمیۂ این جز این نباشد کہ آہوان بسیار درین باغ باشند (اردو) باغ آہو۔ مذکر۔ ایک باغ کا نام ہے جو ہرات مین واقع ہے

باغات خان آرزو در چراغ گوید کہ (۱) جمع باغ و (۲) نام محلہ ایست در صفاہان کہ ساکنانش اکثر رند و اوباش اند (میر نجات ۵) در چمن تنبک تعلیم گلت غنچۂ گل ؛ رسند باغاتی و تنبور نوازت بلبل ؛ بہار بذکر معنی دوم نسبت معنی اول گوید کہ جمع تراشیدۂ فارسی زبانان است (ملا عبداللہ ہاتفی ۱۵) کہ ناگاہ از طرف باغات شہر ؛ برآمد یکی گرد آشوب دہر (محمد طاہر نصیر ابادی در احوال میرزا محمد شفیع مازندرانی نوشتہ) او در اوائل حال مشرف باغات سرکار خاصہ بودہ مؤلف عرض کند کہ حقیقت معنی اول بر لفظ باغ مذکور شد و نسبت وجہ تسمیۂ باغات بمعنی دوم عرض می شود کہ مسکن رندان و اوباشان را بدین وجہ باغات نام کردہ باشند کہ باغ در عربی زبان بمعنی ہیجان و برانگیختگی آمدہ ولیکن جمع این بقاعدۂ

عربی تصرف فارسیان است (اردو) (۱) باغات۔ باغ کی جمع۔ مذکر۔ (۲) باغات۔ مذکر۔ صفاہان مین ایک محلہ کا نام ہے۔ جہان اکثر رندان اوباش رہتے ہین۔

باغ ارم استعمال۔ بقول ضمیمہ برہان وشمس وہفت باغی است کہ شداد بن عاد ساختہ بود صاحب مؤید گوید کہ بہشت دنیا۔ باغ شداد **مؤلف** عرض کند کہ بحث این بر لفظ ارم گذشت و دریں جا مرکب اضافی است (انوری ؎) آنجا کہ در آید بہ نوا بلبل بزمت ؛ ہر چند زیارت نکند باغ ارم را ؛ (اردو) دیکھو ارم کے پہلے معنے

(الف) **باغ باغ** اصطلاح۔ بقول خان آرزو در چراغ بمعنی بسیار شگفتہ و خوش و فرماید کہ اگرچہ سابق مید انستم کہ این فارسی ہندوستان است لیکن الحال بہ ثبوت پیوستہ کہ فارسی صحیح است (خیالی خجندی ؎) چمن را تا نسیمت در دماغست ؛ نژادی غنچہ را دل باغ باغ است ؛ بہار از اکبر نامہ ہم سندی پیش کردہ (؎) ہوس از ریاحین معطر دماغ ؛ زبوی چمن آرزو باغ باغ ؛ (ظہوری ؎) باغ باغ از خرمی گل در گلستان بشگفد ؛ گر بداند لائق آن گوشۂ دستار ہست ؛ صاحب بحر بذکر این مصدر

(ب) **باغ باغ شدن** را ہم بمعنی شاد شدن آوردہ **مؤلف** عرض کند کہ بہ تکرار لفظ باغ کثرت شگفتگی خاطر را پیدا کردہ اند وبس (اردو) (الف) باغ باغ نہایت خوش جیسے "میرا دل باغ باغ ہے" (ب) باغ باغ ہونا۔ بقول آصفیہ۔ نہایت خوش ہونا شگفتہ خاطر ہونا۔

باغبان اصطلاح۔ بقول بہار بمعنی باغ پیرای وبقول مؤید نگہدارندۂ باغ **مؤلف** عرض کند کہ بقول برہان کلمۂ بان چون با کلمۂ

مرکب شود بمعنی نگہبان آید چنانکہ دربان
پس این مرکب بمعنی حقیقی است و حقیقت
بان را بجایش ذکر کنیم (ظہوری ؎)
بسیر باغ مخوان باغبان ظہوری را
کہ جلوہ
ہای قدت از نارون نمی آید (صائب ؎)
نہال قدترا تا جہان بود در سر
کہ ناز سرو
قدانست باغبان ترا (اردو) باغبان
بقول آصفیہ۔ فارسی۔ مذکر۔ مالی۔ باغ کا محافظ

باغبان را وقت میوہ گوش گرمی باشد

مثل۔ صاحبان خزینہ و امثال

فارسی ذکر این کردہ اند و از معنی و محل استعمال
ساکت مؤلف عرض کند کہ معاصرین عجم
گویند "باغبان وقت میوہ گرم باشد" یعنی
چون موسم میوہ رسد باغبان سرزنش و
نکوہش و ملامت مالک را بدنگیرد و کار
از سکوت گیرد برخلاف آن در موسم بی
باری خیلی نازک مزاج و برداشت سخن ما

درشت نمی کند سبب اینست کہ در موسم میوہ
موقع خوردن میوہ دارد و نمی خواہد کہ باغبانی
را واگذارد۔ فارسیان چون بینند کہ مالک
باغ باغبانی را نسبت کارش ملامت می کند
گویند با باہر چہ خواہی بگو گوش باغبان گرم
است و این مقولہ خبر می دہد ازین کہ درختان باغ
بار و راست و ہمین مثل را بجائی دیگر ہم
زنند کہ مماثل این باشد بہ خود غرضی (اردو)
دکن مین کہتے ہین کہ "شاخ پکے تو مالی بیدار"
اس کا مطلب یہ ہے کہ جب میوہ کا موسم
نہین ہوتا تو مالی اسقدر گہری نیند سوتا ہے
کہ اگر کوئی درخت کاٹ لیجاے تو مالی کو خبر
تک نہو اور ثمرہ کے موسم مین وہ رات بھر
بیدار رہتا ہے یعنے پکے ہوے آم کے گرنے
کی آواز سے وہ درخت کے پاس پہنچ جاتا ہے
بظاہر اُسکی یہہ بیداری حفاظت کی غرض سے
معلوم ہوتی ہے لیکن فی الحقیقت اس کا

مقصد یہ ہوتا ہے کہ پکا ہوا پھل رات ہی
رات مین نوش جان کرے۔ یہ کہاوت
بالمعنی قریب قریب اسی فارسی مثل کے ہے
جس سے مالیون کی خودغرضی میوہ کے موسم
مین ظاہر ہوتی ہے۔

(۱) باغ بخت | (۲) باغ بدن | استعمال۔ ہر دو مرکب اضافی است یعنی بخت و بدن کہ مثل باغ است ماذکر این باظہار تشبیہات باغ کردہ ایم کہ فارسیان بخت و بدن راہم بباغ تشبیہ دادہ اند (ظہوری ۱۲) بباغ بخت بر سر خرمی را سایہ افگندم پگذشت آنہا ظہوری کز بہارستان خزان روید پ (ولہ ۱۲) بر خس و خاری سر کوئی اگر افتد گذر پ تا گلی چینم باغ بخت دامان دادہ ایم (ولہ ۱۲) عشوۂ ساقی بشر ابم مگند پ باغ بدن را رگ و پی تاک باد پ (اردو) (۱) باغ بخت ۔مذکر (۲) باغ بدن کہہ سکتے ہین۔ مذکر۔

باغ بدیع | اصطلاح بقول برہان و بحر و رشیدی و جامع و (جہانگیری در ضمیمۂ کتاب) کنایہ از بہشت باشد۔ صاحب شمس گوید کہ کنایہ از بہشت و بہشت ہشتم و بقول مؤید جنت الماوی کہ بہشت ہشتم باشد و صاحبانند گوید کہ (۱) آسمان و (۲) بہشت عنبر سرشت و جنت الماوی و بقول ہفت جنت الماوی۔ مؤلف عرض کند کہ مرکب توصیفی است و بدیع صفت باغ و ما باعتبار محققین اول الذکر خصوصاً صاحب جامع کہ از اہل زبان است مطلق بہشت دانیم و تخصیص بہشت ہشتم را وجہی درین اصطلاح نمی بینیم و نسبت معنی اول بیان کردۂ صاحبانند طالب سند استعمال باشیم (اردو) (۱) آسمان۔ دیکھو اسمان (۲) بہشت۔ دیکھو اوریس خانہ۔

باغ بلبل اصطلاح۔ بقول بہار و بحر و انند باغیست در صفاہان مؤلف عرض کند کہ اگر سند استعمال پیش شود تو نیم عرض کرد کہ مرکب اضافی است و وجہ تسمیہ بخیرین نباشد کہ بلبلان درین باغ بکثرت باشند و گل ہم (اردو) صفاہان مین ایک باغ ہے جس کا نام باغ بلبل ہے۔ مذکر

باغ بہشت در اصطلاح۔ بقول صاحب شمس (۱) بہشت (۲) قالب انسان مؤلف عرض کند کہ دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد (باغ ہشت در) بجای خودش می آید بہمین دو معنی و بحث آن ہمدرانجا کنیم۔ دریں جا ہمین قدر کافی است کہ صاحب شمس غور نکرد و ہشت را بہشت نقل کرد و اعتبار را نشاید (اردو) دیکھو باغ ہشت در۔

باغ پرستارہ اصطلاح۔ بقول ضمیمہ برہان و مؤید و بحر و ہفت بکسر غین معجمہ کنایہ از باغی باشد پر از گلہای شگفتہ۔ صاحب انند صراحت کند کہ بضم بای فارسی و سکون رای مہملہ باشد مؤلف عرض کند کہ مرکب توصیفی است و معنی لفظی این باغی کہ مملو از ستارگان است و بہ تشبیہ گلہای باغ۔ کنایہ از باغی کہ دران گلہای بسیار باشد دیگر ہیچ جیف است کہ سند استعمال پیش نشد (اردو) وہ باغ اور چمن جو پھولون سے بھرا ہوا ہو۔ مذکر۔

باغ پیرلے اصطلاح۔ بہار ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی باغبان کہ پیرایندہ باغ از فرائض اوست (والہ ہروی ؎)

چمن حسن تو ہر روز بہی چون ندہد ؟ باغ پیرای نگہ بر در و دہقان نیاز ؟ مخفی مبادا کہ ضرورت ندارد کہ تحتانی آخرہ را داخل اصطلاح

گنیم که زائد است ؛ (اردو) دیکھو باغبان

باغنج بقول سروری مرادف باغنج که به نون چهارم می آید هر دو بفتح غین معجمه. انگور نیم رسیده. صاحب رشیدی گوید که در جهانگیری بضم غین و جیم فارسی است صاحب برهان ذکر (باغنج به نون چهارم و جیم عربی در آخر) به همین معنی کرده و صاحب ناصری باغنج را بروزن نارنج آورده. خان آرزو در سراج فرماید که باغنج را بعضی بضم غین و جیم عجمی نوشته اند و باغج بدون نون اگرچه مخفف می تواند شد ولیکن بی سند است پس تصحیف خواهد بود (الخ) **مؤلف** عرض کند که اصل این باغنج بود. بار بمعنی حقیقی است که بر باشد و غنج بالفتح بقول برهان بمعنی آغشته چنانکه بیمار غنج بمعنی دردناک یعنی آغشته بیماری (الخ) و بتحقیق ما بالضم باشد زیرا که مبدل گنج است که بمعنی گنجایش می آید و همین است اسم مصدر گنجیدن پس بار غنج خوشه انگور نیم رسیده را گفتند که پر از بار باشد و ما مشاهده کرده ایم که دانه های خوشه انگور در نیم رسیدگی بکثرت بود و هر روز کم کم می ریزد و چون رسیده و پخته شود آنقدر کثرت باقی نماند از بسیاری که خوشه انگور نیم رسیده را فارسیان بار غنج نام کردند و مجازاً برای انگور نیم رسیده هم مستعمل شد. رای مهمله بکثرت استعمال حذف شده باغنج باقی ماند و باغج بدون نون مخفف آنست چنانکه ایشان و ایشاو این و آمی. بمید انیم که خان آرزو برای تخفیف نون چه قسم سند می طلبد و چرا باغج را تصحیف گوید و آنچه باغ بجیم فارسی می آید مبدل باغج است چنانکه کاج و کاج حیف است که خان آرزو معاصر ما نماند تا می پرسیدیم از و که چه قسم تحقیق را بکار می برد (اردو) انڈے پکے انگور۔ مذکر۔ نیم پختہ انگور۔

(۲۱۹۹)

باغ جنان اصطلاح. بکسر غین معجمه و کسر جیم عربی مرکب اضافی است که باغ به معنی اوّلش و جنان بمعنی بهشت پس ترجمه لفظی این باغ بهشت است مخفی مباد که معنی حقیقی جنان در عربی بزبان بقول منتخب بمعنی باغها که جمع جنّت باشد ولیکن استعمال این در فارسی مخصوص است برای بهشت (ظهوری) ؎ گل چشمست گل باغ جنان را ؎ گلخنی باش و گلستان مشناس ؎ (اردو) باغ بہشت۔ مذکّر۔

باغج به جیم فارسی همان باغچ که به جیم عربی گذشت صراحت معنی و ماخذ و اشارهٔ این همه را بانجا کرده ایم صاحبان برهان و آنند و جهانگیری ذکر این کرده اند (اردو) دیکھو باغچ

باغچوان بقول انند بحوالهٔ فرهنگ فرنگ لغت فارسی است بمعنی باغبان۔ دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد مؤلف عرض کند که خلاف قیاس نیست اصل این (باغچه بان) باشد های هوز حذف و بای موحده به واو بدل شد چنانکه آب و آو معنی لفظی این نگهبان باغچه باشد صاحب کنز که محقق ترکی زبانست ذکر باغچه بان و باغچه وان به همین معنی کرده و جا دارد که باغج را بمعنی انگور نارسیده گیریم و نگهبانش همان باغبان باشد (اردو) دیکھو باغبان۔ مذکّر۔

باغچه بقول هفت بفتح جیم فارسی باغ خورد را گویند و بقول غیاث باغ کوچک و فرماید که کسانی که بغیچه گویند خطاست صاحب سخندان گوید که باغه هم به همین معنی آمده و صاحب کنز فرماید که لغت ترکی زبانست بمعنی حدیقه و بستان و بمعنی جنینة هم که باغ خورد باشد مؤلف عرض کند که فارسیان که این را بمعنی دوم مخصوص کرده اند بدین وجه باشد که کلمهٔ چه بالفتح برای تصغیر می آید

وصاحب تحقیق القوانین ذکر این فرماید کہ چہ
در آخر اسم واقع شدہ مفید معنی تصغیر باشد
چنانکہ سبوچہ و کوچہ و قالیچہ و کلیچہ (الخ) پس
از معاصرین عجم آنانکہ ہمین لغت را بزیادت
تحتانی بعد غین معجمہ باغیچہ گویند فرید علیہ باغچہ
باشد (اردو) باغچہ بقول آصفیہ۔ فارسی
اسم مذکر (عوام) باغیچہ۔ چھوٹا باغ۔ چمن۔

(۱) **باغچۂ سلیمان** اصطلاح۔ صاحب

(۲) **باغچۂ سلیمانی** انند ذکر (۱) کردہ
گوید کہ باغ طلسم باشد کہ بشعبدہ و سحر منظر
متخیل گردانند و صاحبان بحر و غیاث
ہمین معنی را بر (۲) نوشتہ اند دیگر کسی از محققین
فارسی زبان ذکر این نکرد و مؤلف گوید کہ
(۱) مرکب اضافی است و (۲) مرکب
توصیفی و معنی لفظی این باغی کوچک منسوب
بہ سلیمان علیہ السلام و این اسم فرضی است
و نسبت با سلیمان مقرر بر طلسم کہ جن ہا تابع

سلیمان بود دیگر ہیچ چیز است کہ سند استعمال
پیش نشد (اردو) باغیچۂ سلیمانی۔ مذکر۔
فارسیون نے اس طلسمی اور خیالی باغ کو
کہا ہے جو ساحرین اور شعبدہ باز دکھلاتے ہیں

باغ خلد اصطلاح۔ مرکب اضافی است (۱۰۴۰)
مرادف باغ جنان کہ گذشت مخفی مباد
کہ خلد لغت عرب است بالضم بمعنی ہمیشگی
و مخصوص برای بہشت (کذا فی المنتخب)۔
(ظہوری ۵) بالین قبول نیست زگلہائے
باغ خلد ہ از خار کوی عشق بہ بستر فتادہ ایم
ہ (اردو) دیکھو باغ جنان۔

(الف) **باغ دل** استعمال۔ (الف) (۱۰۴۱)
(ب) **باغ دلگشا** فارسیان دل را
بہ باغ تشبیہ دادہ اند و باغ دل۔ دل
باشد (ظہوری ۵) تمنا را بسیر باغ دل
گاہی توان بردن ہ کہ جای سبزہ از لماس
حسرت نیشتر رویدہ ہ و (ب) بقول بہار (۱)

باغیست در تفت (محسن تاثیر ۵) در بزم شراب قدس ساقی ؛ کیفیت باغ عبد باقی ؛ باگلزار دگر کہ رشک مینوست ؛ قنادی شہر مالک اوست ؛ شیرین نسبی خوش انتظامی ؛ منصرت دہ آن نضیر نامی ؛ ہر کس بسلیقہ آشنا نیست ؛ دل بستہ باغ دلکشا نیست ؛ موٴلف عرض کند کہ (۲) مرکب توصیفی بمعنی مطلق باغی کہ دلکشا باشد (ظہوری ۵) ز وصف خلد ظہوری مکن بزندانم ؛ کہ نیست جز سر کو باغ دلکشای کسی ؛ (اردو) (الف) باغ دل ۔کہہ سکتے ہین یعنی دل کی تشبیہہ باغ کے ساتھ ۔مذکر (ب) (۱) باغ دلکشا ایک خاص باغ کا نام ہے جو تفت مین واقع ہے ۔ مذکر (۲) باغ دلکشا۔ اُس باغ کو کہہ سکتے ہین جسکی سیر سے دلکو فرحت حاصل ہو۔ صاحب آصفیہ نے دلکشا پر فرمایا ہے ۔ کہلا ہوا۔ وسیع۔ فراخ۔ دلکو شگفتہ کرنے والا۔ فرحت افزا جیسے دلکشا باغ

باغ دنیا استعمال ۔ مرکب اضافی است ۔فارسیان دنیا را بہ باغ تشبیہہ دادہ اند و باغ دنیا۔ دنیا باشد (انوری ۵) صبا بسبزہ بیاراست باغ دنیا را ؛ نمونہ گشت زمین مرغزار عقبیٰ را ؛ (اردو) باغ دنیا۔ کہہ سکتے ہین۔ مذکر یعنے دنیا کی تشبیہہ باغ کے ساتھہ۔ بلحاظ نیرنگی دنیا وغیرذالک ۔

(۴۲۰۲)

باغ بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بکسر ثالث وسکون رای مہملہ (۱) لغت فارسی است بمعنی آماس و ورم کہ در بدن باشد و (۲) خنازیر ۔ہم او بر خنازیر گوید کہ ریشہا کہ در گردن و گلوی مردم برآید صاحب فصول الاغراض بر خنزیر گوید کہ جمع این خنازیر و در اصطلاح اطبا عبارت از اورام صغار است کہ در اکثر امر در مکان خود متمکن باشد و حرکت نکند و گاہ باشد کہ بدستور سلعہ در ابتدا تکون متحرک باشند و اکثر حدوث

آنها در لحوم رخوه خاصه در عنق باشد و بشیتر متعدد بوند که همگی آن ایک کیس بود و باشد که هر واحد را کیس علیحده باشد و خاصه انتهاست که همرنگ بدن و خورد باشند و خنزیر شدید العظم بسیار کم بهم می رسد و علت مولده این علت رطوبت غلیظه باشد که از تواتر تخم و شور متضم در بدن جمع آمده باعضاء رخوه ریزد و وجه تسمیه این علت کثرت وقوع آن بخنزیر باشد کلیت آن بدان یا متعدد العدد بودن وی بدستور کثیر الولد بودن حیوان مذکور یا نسبت عنق صاحبش بگردن خنزیر در عدم تمایل آن نمیه ویسره است (انتهی) دیگر کسی از محققین فارسی ذکر این نکرد مؤلف عرض کند که باغر بقول کنز بکسر غین معجمه لغت ترکی است بمعنی صدر و حشا و احشا پس اگر فارسیان قدیم این را مفرس کرده برای ورم و آماس بدن و خنازیر استعمال کرده باشند اسم جامد باشد و از لغت باغره که می آید من وجه تصدیق این می شود (اردو) (۱) دیکھو آماس (۲) کنٹھہ مالا۔ بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مذکر۔ خنازیر۔ گل سوا۔ گھر گھرا۔ گلے کے ایک مرض کا نام جس مین گلٹیان ہو جاتی ہین۔

باغ رخ استعمال۔ مرکب اضافی است فارسیان رخ محبوب را بباغ تشبیهه داده اند (ظهوری ۵) بهار بستر بالین بخت بیدار ی ست که از فسانهٔ باغ رخت بخواب شده ۶ مؤلف عرض کند که سبزهٔ خط و چاه زنخدان و سیب ذقن وغیر ذلک ثبوت این است

(اردو) باغ رخ کہہ سکتے ہین۔ یعنی رخ کی تشبیہہ باغ کے ساتھ۔ مذکر۔

باغ رخسار استعمال (۱) مرکب اضافی است۔ مماثل باغ رخ که گذشت یعنی تشبیهه رخسار یار به باغ (انوری ۵) کرا در باغ رخسارت بود راه ۶ ازان دلها که در زلف

توہستند ؛ (اردو) باغ رخسار۔ کہہ سکتے ہین یعنی رخسار کی تشبیہہ باغ کے ساتھہ۔ مذکر (۲) باغ رخسار۔ در استعمال عجم۔ بدون اضافت۔ اسم فاعل ترکیبی است کہ کنایہ باشد از محبوب (ظہوری ؎) نخواہیم نشوم افسانہ ہای باغ رخسار ان ؛ کہ می ترسم فتد بر چشم بیدارم گل خوابی ؛ (اردو) باغ رخسار۔ مذکر۔ محبوب کو کہہ سکتے ہین۔

باغ رضوان اصطلاح۔ مرکب اضافی کنایہ باشد از بہشت کہ رضوان بالکسر نام فرشتۂ ایست کہ موکل و دربان بہشت است (ظہوری ؎) دلکشائیہای کوئی سیر خاطر میکند ؛ گاہی ارگوشی بحرف باغ رضوان دادہ ایم (اردو) باغ رضوان کہہ سکتے ہین۔ مذکر صاحب آصفیہ نے فرمایا ہے کہ رضوان عربی اسم مذکر۔ ایک فرشتہ کا نام جو فردوس برین کا دربان اور موکل ہے

باغ رفیع اصطلاح۔ بقول برہان بفتح رائے قرشت بمعنی باغ بدیع است کنایہ از بہشت عنبر سرشت باشد صاحب جہانگیری (در ضمیمۂ کتاب) و صاحبان جامع و بحر و مؤید ذکر این کردہ اند مؤلف عرض کند کہ مرکب توصیفی است بمعنی باغی کہ رفعت دارد۔ مخفی مباد کہ آنچہ صاحب برہان عنبر سرشت را بصفت بہشت آوردہ حکم فضولی دارد کہ در تعریف (باغ رفیع) دخلی ندارد۔ محققین را باید کہ در تعریف اصطلاحات از لفظ اصلی کار گیرند حیف است کہ کسی از محققین بالا سند استعمال پیش نکرد قول جامع بمنزلۂ سند است کہ از اہل زبانست (اردو) دیکھو باغ بدیع۔

باغ رنگین اصطلاح۔ بقول ضمیمۂ برہان و مؤید و شمس و بحر کنایہ از دنیاست مؤلف عرض کند کہ مرکب توصیفی است بہ فتح رای مہملہ و سکون نون و کسر کاف فارسی

نیرنگی و رنگارنگی دنیا مشهور است (اردو) باغ رنگین. مذکر. دنیا کو کہہ سکتے ہین۔

باغ رویان اصطلاح۔ اسم فاعل ترکیبی۔ از قبیل باغ رخسار چنانکہ گذشت کنایہ باشد از محبوبان منظر بر سبزہ خط و چاہ زنخدان وسیب ذقن وغیر ذلک (ظہوری ؎) باغ رویان بہ بہار تو محتاج اند ؎ سببی ہست کہ باہیچو منی ساختہ اند ؎ (اردو) یار کو باغ رو کہہ سکتے ہین بلحاظ سبزۂ خط اور چاہ زنخدان وغیرہ۔

باغره بقول جہانگیری باغین موقوف و فتح رای مہملہ۔ گرہی را گویند کہ در اعضا و بند مردم بسبب دردمندی پیدا شود مثلاً از پای کسی دنبلی برآمدہ باشد و بواسطۂ درد آن در پیغولۂ ران گرہا بہم رسد یا سر بالین بدنہادہ باشد و بدان جہت در گردن گرہا پیدا شود و ہر گرہی کہ مثل این بہم رسد آنرا باغره خوانند صاحب برہان بذکر معنی بالا فرماید کہ بقول بعض زحمتی است کہ بسبب زحمت دیگر پیدا شود و مآل ہر دو یکی است صاحب سروری فرماید کہ بکاف فارسی عوض غین معجمہ ہم آمدہ بمعنی زحمت کہ از زحمت دیگر تولد کند صاحب رشیدی ہمزبان تعریف جہانگیری و فرماید کہ باگره مرادف این صاحبان جامع و ناصری ہم ذکر این کردہ اند۔ صاحب مؤید صراحت مزید کند کہ چون این گرہ پختہ گردد دریم بیرون آید۔ خان آرزو در سراج بذکر اقوال جہانگیری و رشیدی و برہان فرماید کہ آنچہ برہان بعد بیان آخر الذکر گوید کہ مآل ہر دو یکی است درین بحث است چہ تفاوت عموماً و خصوصاً کم تفاوتی نیست و بقول قوسی گوید کہ بثوری کہ در بدن پیدا شود۔ مؤلف عرض کند کہ محقق ہندنژاد در تعمیم و تخصیص معنی بیان کردۂ برہان

بحثی دارد کہ ضرورت نداشت ما معنی آخر الذکر را کہ عام است حقیقی گیریم و معنی خاص اوّل الذکر مجاز آن و باغرہ مبدل باگرہ کہ کاف فارسی بغین بدل شود چنانکہ گلولہ و غلولہ و خیال ما این است کہ ترکان استعمال این بغین معجمہ کردہ باشند جیف است کہ لغات ترکی ازین ساکت بای حال اصل این باگرہ بہ کاف عربی مرکب از باک کہ بمعنی خوف و بیم می آید و رہ مخفف راہ بمعنی طریق پس معنی لفظی این راہ خوف باشد و شک نیست کہ باگرہ بسیار خوف ناک است یعنی اگر دیر بماند خود او بصورت دنبلی ریم پیدا کند و نوبت بہ فصاد رسد و این مصداق است بہ (یک نہ شد دو شد) بالجملہ فارسیان کاف عربی را بہ فارسی بدل کردند چنانکہ کند و گند و استعمال این مجاز مخصوص است برای معنی اوّل الذکر و جا دارد کہ فارسیان برلغت باغرہ کہ گذشت بای نسبت زیادہ کردہ منسوب بہ باغرکردند بمعنی منسوب بہ ورم یا منسوب بخنازیر و پس ازان باغرہ را باگرہ کردند والآخر اولی من الاوّل۔ (اردو) گلٹی۔ بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مؤنث۔ غدود۔ گانٹھ۔ گرہ۔ دکن مین باگرہ ہی مستعمل ہے۔ وہ خاص گلٹی جو کسی ہرج سے پیدا ہو جیسے ہاتھہ مین دنبل ہونے سے اسکے ہرج سے بغل مین باگرہ ظاہر ہوتا ہے اسی طرح پاؤن مین دنبل یا زخم ہونے سے چڈے مین باگرہ ہوتا ہے۔

باغ زاغان اصطلاح۔ بقول جہانگیری و برہان و رشیدی و بحر نام باغی است از باغہای ہرات ہمان آرزو در سراج گوید کہ الحال جامی حاکم نشین ہرات ہمان باغی است و در چراغ ہدایت ہم ذکر این کردہ۔ بہار از محمد قلی سلیم سندی آوردہ (ے) ذوق

گلگشت خراسان رفتہ است از یاد ما ہ در
سواد ہند سیر باغ زاغان می کنیم ۔ مؤلف
عرض کند کہ مرکب اضافی است و از معانی
متعددۂ زاغ یکی را در وجہ تسمیۂ این دخل
باشد یعنی زاغ بمعنی غراب و قسمی از کبوتر سیاہ
و فتنہ و گوشہ گمان آمدہ پس عجبی نیست کہ کثرت
زاغہا یا کبوترہای سیاہ درین باغ باشد
کہ موسوم شد بباغ زاغان و نظر برین کہ
مستقر حاکم ہرات است یعنی فتنہ ہا را
درین دخلی باشد و جا دارد کہ باغی را باغ
زاغان گفتہ باشند کہ از کثرت درختان تیرہ
و تار باشد و ہمین قسم باغ را زاغان می پسندند
و مسکن خود کنند مقابل باغ سپید کہ می آید
بالجملہ باغ مخصوص را بدین نام موسوم کردن
خبر می دہد از ین کہ باغ تیرہ باشد (عبد اللہ
ہاتفی ؎) پس آگاہ کرد آن سرافراز سرو
بسوی باغ زاغان خرامان تذرو ۔

(اردو) باغ زاغان ۔ ہرات مین ایک
باغ کا نام ہے ۔ مذکر ۔

باغ زمستانی اصطلاح ۔ صاحب رہنما
بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار گویند
کہ باغی را گویند کہ بالای درختانش سایہ
خیمہ پوش کردہ باشند تا از صدمۂ برف
باری محفوظ مانند و صاحب بول چال
ہم ذکر این کردہ مؤلف عرض کند کہ مرکب
توصیفی است معاصرین عجم بر زبان دارند
و گویند کہ درین قسم باغ امرا ہم زمستان
مقیم باشند (اردو) فارسیون نے
باغ زمستانی (مذکر) اس باغ کو کہا ہے
جس کے درختون پر ٹٹیون کا سایہ قائم
کرتے ہین تاکہ درخت برف باری سے محفوظ رہین

باغ زندگی استعمال ۔ فارسیان زندگی
را بباغ تشبیہ دادہ اند ۔ مرکب اضافی
است (صائب ؎) گریۂ تلخ است

(۲۲۰۷)

صہبای ایاغ زندگی ہے آہ باشد سرو یا بر جای باغ زندگی ہے (اردو) باغ زندگی۔ کہہ سکتے ہین۔ مذکر۔ یعنی باغ کی تشبیہہ زندگی کے ساتھہ۔

(الف) باغ سبز می نماید مقولہ صاحبان
(ب) باغ سبز نمودن خزینۃ الامثال

وامثال فارسی ذکر (الف) کردہ از معنی ساکت و (ب) بقول (خان آرزو در چراغ) وعدہ ہای دروغ نمودن از راہ فریب و فرماید کہ از اہل زبان بہ تحقیق پیوستہ و صاحبان بحر و بہار گویند کہ فریب دادن و آراستہ نسبت (ب) از محسن تاثیر سند آوردہ (ے) غبیرین خطی بدام وعدہ خامم کشید ہے باغ سبزی ہر طرف نمود و در دامم کشید ہے مؤلف عرض کند کہ (الف) مقولہ ایست مشتق از مصدر مرکب (ب) یعنی حالش۔ فارسیان چون کسی را بینند کہ وعدہ دروغ می کند یا فریب می دہد استعمال الف کنند (اردو) (الف) سبز باغ دکھاتا ہے" (ب) سبز باغ دکھانا بقول آصفیہ۔ فریب دینا۔ دھوکا دینا۔ بتا دینا۔ جھوٹے وعدے سے پھسلانا۔ اصل مین اس عملی باغ سے مراد ہے جو بازیگر ایک آن واحد مین پردے کے نیچے سے غیر موسم مین سبز پیڑ اگا کر دکھا دیتے ہین۔ چونکہ اسکی کچھہ اصل نہین ہوتی اس وجہ سے وعدہ ہای دروغ پر استعمال ہونے لگا (میر تقی ے) تیرا ہی منہ تکے ہے کیا جانئے کہ نوخط نے کیا باغ سبز تو نے آئینہ کو دکھایا ہے (ناظم ع) سبز باغ ابتو دکھانے لگے ماشاء اللہ

باغ سبزی کاری اصطلاح۔ بقول صاحب رہنما بحوالہ سفر نامہ ناصر الدین شاہ قاچار باغی کہ دران کاشت بقولات کنند۔ صاحب بول چال ہم ذکر این کردہ

ومعاصرین عجم ہم بر زبان دارند مرکب توصیفی است وموافق قیاس (اردو) ترکاری کا باغ۔ مذکر۔

باغ سپید اصطلاح۔ بقول بحر نام باغی۔ صاحب انند نقل نگارش صاحب ہفت گوید کہ (۱) باغ روشن را گویند و نیز باغی کہ صحن و دیوار آن سپید باشد و (۲) نیز نام باغی کہ نوشابہ بکنار بردع ساختہ بود مؤلف عرض کند کہ مرکب توصیفی است ومعنی حقیقی این باغی کہ از کثرت درختان تیرہ و تار نباشد۔ مقابل باغ زاغان ومعنی دوم مجاز آن کہ باغ مخصوص را بدین نام موسوم کردند مخفی مباد کہ بردع بالفتح وبفتح دال مہملہ ملکیست از توابع ایران در آذربیجان باقلیم پنجم (شیخ نظامی در شیرین خسرو ؎) سپیدہ دم ز لشکرہای خسرو ؎ سوی باغ سپید آمد روان و ؎۔

(اردو) (۱) وہ باغ جو روشن ہوا اور گنجان نہ ہو جس مین درختون کی کثرت نہ پائی جاے۔ مذکر۔ (۲) ایک باغ کا نام فارسی مین باغ سپید ہے جس کو نوشابہ نے بردع کے سرحد پر بنایا تھا۔ مذکر۔

باغستان اصطلاح۔ بقول بہار وانند۔ باغستان و داغستان (۱) نام جائی در عراق دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد مؤلف عرض کند کہ داغستان و رائے باغستان است معاصرین عجم گویند کہ در عراق عجم ملوکی است کہ کثرت درختان میوہ دار دارد آن را باغستان گویند و ناحیہ کہ کثرت جبال دارد بہ داغستان معروف۔ صاحب کنز فرماید کہ ترکان این لغت را از فارسی گرفتہ اند و بمعنی باغ انگور استعمال کردہ اند وہم او بر باغ فرماید کہ لغت فارسی است و در ترکی بمعنی انگور مستعمل (اردو) باغستان

عراق عجم مین ایک ملک کا نام ہے جس مین میوہ دار اشجار کی کثرت ہے۔ مذکر۔

باغ سخا اصطلاح۔ بقول جہانگیری در ضمیمۂ کتاب کنایہ از سخی بود و بقول برہان وجامع و مؤید (۱) کنایہ از مردم صاحب ہمت وسخاوت و (۲) کنایہ از دنیا۔ مؤلف عرض کند کہ حیف است کہ سند استعمال پیش نشد۔ ظاہرا مرکب اضافی است و بمعنی اوّل الذکر موافق قیاس و برای معنی دوم مشتاق سند استعمال باشیم۔ زیرا کہ دنیا ہم سخی باشد و ہم بخیل (اردو) (۱) سخی۔ صاحب سخاوت (۲) دنیا۔ مؤنث۔

باغ سخن استعمال۔ مرکب اضافی است۔ فارسیان سخن را بباغ تشبیہ دادہ اند کہ سخن ہم ہمچون باغ رنگینی دارد (انوری ؎) ہرچہ در شاخ ہنر باغ سخن طوطی داشت ؎ ہمہ را داعیۂ برّ تو لبی وام گرفت ؎

(اردو) باغ سخن کہہ سکتے ہین یعنی سخن کی تشبیہ باغ کے ساتھہ اسلئے کہ کلام مین بھی رنگینی ہے۔ مذکر۔

باغ سرپوشیدہ اصطلاح۔ صاحب روزنامہ بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار گوید کہ باغی را گویند کہ سرش پوشیدہ باشد صاحب بول چال گوید کہ بر اکثر درختہا سقف زجاجی گذارند تا درختان از برودت برف محفوظ مانند و این قسم باغ را باغ سرپوشیدہ گویند۔ صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار (باغ سرپوشیدہ ساختہ) را بہمین معنی آوردہ (اردو) وہ باغ یا چمن جس پر شیشے کی چھت قائم ہو تاکہ درخت برف سے محفوظ رہین۔ مذکر۔

باغ سفید اصطلاح۔ بقول بحر ہمان باغ سپید کہ گذشت (اردو) دیکھو باغ سپید

باغ سیاوشان اصطلاح۔ بقول

(۲۲۰۹)

سروری وجہانگیری نام نوائی ولحنی واز
منوچہری سند آرد (ے) بلبلان راہ گل
نوش ولبینا دانند ؛ صصلان باغ سیاوشان
باسرو سیاہ ؛ وفرماید کہ لبینا نام لحنی ونوائی
وصصل بضم صادین مہملتین بعربی نام
مرغی شبیہہ بہ فاختہ صاحب رشیدی گوید کہ
نام نوائیست از موسیقی صاحب جامع بر
صوتی قانع ۔ خان آرزو در سراج گوید
کہ باغ شیرین وباغ سیاوشان ہر یک
نام نوائی از موسیقی ۔ صاحبان بحر وبہار
وانند وہفت ہم ذکر این کردہ اند مؤلف
عرض کند کہ سیاوش نام پسر کیکاوس کہ بقول
غیاث بغایت خوش منش وعیاش بود الخ
پس عجبی نیست کہ این لحن ونوا مرغوب خاطر
یا از اختراع او باشد کہ موسوم شد بہ باغ سیاوشان
والف ونون آخر برای نسبت است چنانکہ
تورانی کہ منسوب بہ تور است ولفظ باغ

در اینجا استعارہ از لحن ونوا مقرر تفریحی کہ
ازین لحن حاصل می شد (اردو) باغ
سیاوشان فارسی مین ایک مقبول راگ کا نام
ہے جس کا موجد غالبًا سیاوش ہے یا اسکو
یہ راگ پسند تھا ۔ مذکر ۔

باغ سینہ استعمال ۔ مرکب اضافی فارسی
سینہ را بباغ تشبیہہ داده اند کہ گل داغہا
در وست (ظہوری ے) فارغ از اندیشہ
بہار وخزانند ؛ نخل تمنا از باغ سینہ بر بند
؛ (اردو) باغ سینہ کہہ سکتے ہین ۔ مذکر
سینہ کی تشبیہہ باغ کے ساتھہ ہو سکتی ہے

باغ شجری اصطلاح ۔ صاحب ورنا
بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار ذکر
این کردہ گوید کہ بمعنی باغ شجر دار است
مؤلف عرض کند کہ مقصودش چنین
نباشد کہ تکلفات چمن بندی در وے نیست
ومخصوص است بدرختان مثمر (اردو)

وہ باغ جس مین چمن بندی نہ ہو اور صرف میوے کے درخت ہون۔ مذکر۔

باغ شگوفہ فشان اصطلاح۔ بقول بحر و ہفت کنایہ از چشم گریان است مؤلف عرض کند کہ مرکب توصیفی است و موافق قیاس کہ اشک شگوفہ را ماند۔ (اردو) چشم گریان۔ مؤنث۔ وہ آنکھ جس سے اشک جاری ہون۔

باغ شیرین اصطلاح۔ بقول سروری نام نوائی و لحنی از جملہ سی لحن بار بدو بقول صاحبان برہان و بحر لحن چہارم است و بقول (خان آرزو در سراج) و مؤید و رشیدی و جامع و بہار نام نوائی از موسیقی مؤلف عرض کند کہ مرکب توصیفی است بمعنی باغ حلاوت بخش کہ رنگینی آہنگ ہا دارد و این کنایہ باشد (نظامی ؎) چو کردی باغ شیرین را شکر بار ؎ شدی باغ از زمین بوسش شکر خوار ؎ (اردو) بار بد کے تیس راگون سے چوتھے راگ کا نام فارسیون نے باغ شیرین رکھا ہے۔ مذکر۔

باغ طرب استعمال۔ مرکب اضافی است۔ فارسیان طرب را بباغ تشبیہ داده اند کہ تفریحی می بخشد (ظہوری ؎) گر ز آہ من گل باغ طرب پژمردہ شد ؎ لالۂ دشت غم از آہ ظہوری تازہ باد ؎ (ولہ ؎) بباغ طرب نیست یک نغمہ سنج ؎ ز لب در غمش ہای و ہو کردہ ایم ؎ (اردو) باغ طرب۔ کھ سکتے ہین یعنے طرب کی تشبیہ باغ کے ساتھ۔ مذکر۔

باغ طرّہ استعمال۔ مرکب اضافی است۔ فارسیان طرّہ را بباغ تشبیہ داده اند مخفی مباد کہ طرّہ بالضم و تشدید را بمعنی زلف و موی پیشانی است و تشبیہ این با باغ جہ زین

(۱۱۸۲)

نباشد کہ فارسیان طرّہ را بہ سنبل تشبیہ میدہند
کہ خود باغ است (ظہوری ؎) ز باغ طرّہ فراق تو خلق چون نگشد ؛ کدام روز
نمی ترسی از خدای کہ حیہ ؛ (اردو) باغ طرّہ کہہ سکتے ہین یعنی طرّہ کی کی تشبیہہ باغ
کے ساتھہ۔ مذکّر۔

باغ عامّہ استعمال۔ صاحب روزنامچہ
بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار گوید
کہ باغ عام را گویند مؤلّف عرض کند
کہ معاصرین عجم باغی را بدین نام موسوم
کردند کہ برای تفریح عامّہ رعایا درست
کردہ میشود۔ مرکّب توصیفی است و معنی
لفظی این باغی کہ منسوب بہ عوام و خواص
است بعضی از معاصرین برانند کہ ما بر لغت
عربی عام ہای نسبت نتوانیم زیادہ کنیم و
نزد شان عامّہ در حقیقت عامّیّہ لغت
عربی است پس اندرین صورت باید کہ
این را مرکّب اضافی گیریم ما می گوئیم کہ نمی دانیم
کہ فارسیان بسیاری از الفاظ غیر فارسی را
بقاعدۂ فارسی مرکّب کردہ اند پس وجہی نیست
کہ عامّہ را بہ ہای نسبت منسوب بہ عام نگیریم
(اردو) باغ عامّہ۔ مذکّر۔ دکن مین اس
باغ کا نام ہے جو حکومت نے اس غرض
سے بنایا ہے کہ عام و خاص رعایا اس کی
سیر کرین۔ پبلک گارڈن۔

باغ قدس اصطلاح۔ بقول ضمیمہ
جہانگیری و برہان و جامع و ضمیمہ ناصری
مرادف باغ بدیع و باغ رفیع۔ کہ گذشت
مؤلّف عرض کند کہ مرکّب توصیفی است
کہ قدس را بمعنی مقدس گرفتہ اند خلاف قیاس
نیست (خاقانی ؎) چو جان کار از مایت
بباغ قدس خواہد شد ؛ حواس کار کن از
حبس تن مگذار برہانش ؛ (اردو)
دیکھو باغ بدیع۔

باغ گلکاری اصطلاح۔ صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار گوید کہ باغی را گویند کہ دران گلبن ہای بسیار باشد و بقول بول چال گلشن و گلزار **مؤلف** عرض کند کہ مرکب اضافی یعنی باغی کہ گلکاری دار د یعنی چمن بندی **(اردو)** پھول باغ یا گلزار جس مین اوس باغ کو کہتے ہین جس مین میوے کے درختون کے بجاے صرف پھول کے درختون سے بنایا گیا ہو۔

باغل بقول برہان بروزن بابل جای گاو و گوسفند و امثال آن و بقول جامع ہمچو اغل۔ مغارۂ صاحب ناصری گوید کہ بمعنی آغل است یعنی جای گوسپندان و گاو۔ خان آرزو در سراج بحوالۂ برہان ذکر معنی بالا کردہ فرماید کہ این خطاست و صحیح اغل و اغول است چنانکہ گذشت **مؤلف** عرض کند کہ آغل و آغول و اغل و اغول بمدودہ و مقصورہ بہ ہمین معنی گذشت و بحث کامل و صراحت ماخذ بر اغل و اغول کردہ ایم و باغلق بقول کنز در ترکی زبان مصدری است بمعنی ربط و عقد و باغلو بقولش مربوط و مقید و متعلق پس فارسیان اسم مصدر ترکی را کہ (باغل) است بمعنی جائی استعمال کردند کہ گاوان و گوسپندان در انجا شب بسر برند بخلاف نیست کہ این را مفرس گیریم و تصدیق وجود این اسم جامد از صاحبان ناصری و جامع کہ اہل زبانند می شود پس وجہی نیست کہ در غلط بودن این با محقق ہند نژاد اختلاف نہ کنیم کہ دخل بزبان غیر مادری خود می دہد اعتبارش بیش از صاحبان جامع و ناصری نیست **(اردو)** دیکھو آغل۔ آغول۔ اغل۔ اغول۔

باغ لیل و نہار اصطلاح۔ بقول صاحب ضمیمۂ برہان (۱) اشارہ بہ باری تعالے

جل جلاله و (۲) کنایه از آفتاب عالمتاب۔
مؤلف عرض کند که دیگر کسی از محققین
زبان فارسی ذکر این نکته و همین دو معنی
بر لغت مرکب (باعث لیل و نهار) گذشت
خیال ما این است که صاحب ضمیمه برهان
به تسامح این لغت را قائم کرد و بلحاظ معنی
حقیقی این کنایه از دنیا توان گرفت نه
اشاره به باری تعالی و کنایه از آفتاب
پس بدون سند استعمال این را تسلیم
نه کنیم (اردو) دیکھو (باعث لیل و نہار)

باغ مراد اصطلاح۔ بقول وارسته و
بحر و غیاث و انند باغی است در هرات
چنانکه درویش واله هروی در وصف
هرات گوید (ے) جنات که هشت است
دو چندان شود از ذوق پ در فال گر اید صفت
باغ مرادش پ **مؤلف** عرض کند که مرکب
اضافی است و وجه تسمیه از معنی لفظی پیدا

(اردو) هرات مین ایک باغ ہے جس کا
نام (باغ مراد) ہے۔ مذکر۔

باغ مشجری اصطلاح۔ صاحب رهنما
بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاچار گوید
که باغی را گویند که دران درختان بزرگ
میوه دار باشند و صاحب بول چال بر
باغ درختان قانع **مؤلف** گوید که مرکب
توصیفی و مرادف باغ شجری۔ دیگر هیچ
(اردو) دیکھو باغ شجری۔

باغ نباتات اصطلاح۔ بقول صاحب
بول چال بحوالهٔ معاصرین عجم باغ بقولات
و بوته دار **مؤلف** عرض کند که مرکب
اضافی است تخصیص معنی بر سبیل مجاز۔
(اردو) ترکاریون کا باغ۔ مذکر۔

باغنج صاحبان سروری و برهان و ناصری
و سراج و جامع ذکر این کرده اند و حقیقت
این بر (باغنج) گذشت (اردو) دیکھو باغنج

باغندہ بقول سروری و سراج بروزن آگندہ پنبہ زدہ و گرہ کردہ۔ باشد برای ریسیدن و بقول برہان و جامع و ناصری بروزن بافندہ۔ پنبۂ حلاجی کردہ را گویند کہ بجہت رشتن گلولہ کردہ باشند صاحب غیاث صراحت کند کہ این را ہندی پونی گویند **مؤلف** عرض کند کہ معنی بیان کردہ محققین بالاستقاضی آنست کہ این را اسم جامد فارسی زبان گیریم ولیکن صورت لفظ تقاضای آن می کند کہ این را مبدل بافندہ گوئیم کہ فا بغین معجمہ مبدل شود چنانکہ فلیو و غلیو و معنی لفظی این معروف کہ اسم فاعل است از مصدر بافتن و بافیدن پس چیزی کہ ذریعۂ بافیدن است ہمین گلولۂ پنبہ کہ بواسطہ چرخہ رشتہ از و پیدا میشود و بکار بافتن در آید۔ (اردو) پونی۔ بقول آصفیہ۔ ہندی اسم مؤنث۔ وہ پونی جو روئی کاتنے کے واسطے پون سلائی کے ذریعہ سے بناتے ہیں

باغ نسیم اصطلاح۔ بقول خان آرزو در چراغ۔ نام باغیست در کشمیر (طغرا ۵) ہر کہ گردید رفیقم بہ باغ نسیم ۔ کرد سرگشتہ مرا ہمچو صبا در کشمیر ۔ صاحبان بحر و بہار و انند ہم ذکر این کردہ اند **مؤلف** عرض کند کہ ظاہرا مرکب اضافی است و خبر می دہد ازین کہ باد نرم کہ بوی خوش دارد دران باغ ہمیشہ می وزد و ہمین باشد وجہ تسمیۂ این باغ و سبب این کثرت گلہا و کمی درختان بلند و بالاست کہ مانع ہوا نباشد (اردو) باغ نسیم۔ کشمیر مین ایک خاص باغ کا نام ہے۔ مذکر۔

باغ نصیر اصطلاح۔ بقول بہار و انند نام باغی است در تفت **مؤلف** عرض کند کہ مرکب اضافی است و وجہ تسمیۂ جز این نیست کہ نصیر نام کسی باشد کہ این باغ

را درست کرده و سند این بر (باغ دلکشا) گذشت (اردو) باغ نصیر تفت مین ایک باغ کا نام ہے۔ مذکر۔

باغ نظر اصطلاح۔ خان آرزو در چراغ گوید که باغیست مشهور در صفاهان و آنرا گوید که از اهل ایران بتحقیق رسید که این باغ در کرمان است نه صفاهان (واعظ ؎) تا عکس گل روی تو در چشم تر ماست ؎ دامان پر از خون شده باغ نظر ماست ؎ بهار باتفاق خان آرزو گوید که همین باغ دریاچه کلان دارد (محسن تاثیر ؎) دیده از سیل سرشکم رشک صد دریاچه شد ؎ تا بر خسار تو ای باغ نظر افتاده است ؎ صاحب بحر ذکر قول خان آرزو و او را رد کرده و تحقیق خود را گذاشت۔ صاحب انند متفق با بهار و صاحب غیاث متفق با او و آنرا مؤلف عرض می کند که معاصرین عجم گویند در کرمان مقاماتی بسیار است که نظر بر کثرت درختان ثمر و دریاچه ها از دور معلوم می شود که باغ است و فارسیان این مقامات را باغ نظر گویند که از دور باغ بنظر می آید و این اصطلاح مخصوص باکرمان نیست بل در صفاهان و دیگر مقامات هم این قسم نظر پیدا می شود آن را هم باغ نظر گویند مؤلف گوید که ما قول معاصرین عجم را معتبر تر از هر دو محققین هند نژاد دانیم و در هر دو اسناد بالاهم همین معنی بنظر می آید۔ فتامل (اردو) وہ مقام جو دور سے باغ نظر آئے یا وہ باغ جو پیش نظر ہو دونون کو باغ نظر کہہ سکتے ہین۔ اور بقول بعض باغ نظر ایک خاص باغ ہے کرمان مین اور بقول بعض اصفہان مین ہے۔

باغ نقش اصطلاح۔ بقول بهار معنی باغ تصویر که بر پارچه و کاغذ و مانند آن سازند۔ صاحب انند نقل نگارش مؤلف عرض کند

که (۱) اگر مرکب اضافی گیریم معنی آن هر نقشی که رنگارنگ است مثل باغ و (۲) اگر نقش را بمعنی منقوش گیریم اندرین صورت مرکب توصیفی است بمعنی نقش و تصویر چمن و درخت های باغ (اردو) (۱) باغ نقش۔ مذکر۔ اُس تصویر کو کہہ سکتے ہین جس مین مختلف شکلین ہون تشبیہہ باغ (اگرچہ اس مین باغ کی تصویر نہ ہو) (۲) باغ کی تصویر۔ مؤنث۔

باغوان اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی باغبان مؤلف عرض کند که مبدل باغبان باشد که موحده به واو بدل شود چنانکه آب و آو (اردو) دیکھو باغبان۔

باغ و بوستان لائق دوستان ومحل استعمال ساکت مؤلف عرض کند که مقوله۔ صاحب حسن ذکر این کرده از معنی فارسیان این مقوله را بخیر طلبی و خصوصیت دوستان استعمال کنند دیگر هیچ (اردو) دکن مین کہتے ہین "بن کھنڈر دشمنون کے لئے" اگرچہ یہہ فارسی مثل کا خالص ترجمہ نہین ہے لیکن مقصد دونون کا ایک ہے فارسیون نے باغ کو دوستون سے مخصوص کیا اور دکھنیون نے بن اور کھنڈر کو دشمنون کے لئے قرار دیا۔ مقصود یہی ہے کہ کھنڈر مین دشمن رہین اور باغ مین دوست۔

باغ وحش اصطلاح۔ صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار گوید که بمعنی باغی که چرندو پرند را دران جمع کرده باشند صاحب بول چال گوید که باغی که در و جانوران وطیور زنده نگهدارند و بقول روزنامه باغ حیوانات مؤلف عرض کند که مرکب اضافی است معاصرین عجم باغی را مانند که جانوران وحشی و اقسام طیور را باهتمام خورونوش

وآب و دانهٔ شان در مکانات خاص نگهدارند و برسبیل تفریح سیر این قسم باغ می کنند و طلبهٔ مدارس را هم مشاهدهٔ آن بصیرت افزاید که فائق تر از نقش و تصویر است در دار السلطنت های حکمرانان این قسم باغ ها یافته می شود (اردو) وہ باغ جس مین چڑیا خانہ ہو اور درندجانور پالے جائین۔ مذکر

باغ وسیع اصطلاح۔ بقول ضمیمهٔ جہانگیری وضمیمهٔ ناصری و برہان و بحر و رشیدی و جامع مراد از باغ بدیع که گذشت مؤلف عرض کند که مرکب توصیفی است بشتاق سند استعمال باشیم (اردو) دیکھو باغ بدیع۔

باغوش القول برہان بروزن آغوش چیزی را آب فرو بردن و سر آب فرو بردن و غوطه خوردن هم۔ صاحب ناصری گوید که سر آب فرو بردن و غوطه خوردن و هر قدر در زیر آب بماند گویند پاغوش خورد (فردوسی ۵) درین آب پاغوش خوردن رواست ؛ که یک تیر بالا بود آب راست ؛ صاحب جامع فرماید که چیزی را یا سر خود را آب فرو بردن و غوطه خوردن خان آرزو در سراج گوید که چیزی را آب فرو بردن و غوطه دادن و غوطه خوردن و فرماید که بیای فارسی نیز می آید۔ صاحب شمس گوید که بمعنی غوطه باشد مؤلف عرض کند که با صاحب شمس اتفاق داریم اصل این بیای فارسی است و این مبدل آن که بای فارسی بعربی بدل شود چنانکه تپ و تب و پاغوش به بای فارسی مخفف (پا آغوش) اسم مفعول ترکیبی که بمعنی غوطه خورده باشد مطلقاً یعنی کسی که غوطه می خورد پای خود را آغوش می گیرد و بدین حرکت بر سطح آب نمی آید و کسی که پای خود را بغل نگیرد و دست و پا در آب زند بر سطح آب بلند شود۔ فارسیان این را مجازاً

بمعنی مطلق غوطہ ہم استعمال کردہ اند و (یا غوش خوردن) بہ بای فارسی بمعنی غوطہ خوردن آمدہ نمی دانیم کہ محققین بالا اسم مصدر را چرا بمعنی مصدری بیان کردند و حیف است از صاحب ناصری و جامع سیّما از خان آرزو کہ معنی غوطہ دادن و خوردن را از مجرّد اسم جامد چطور پیدا کرد (اردو) غوطہ۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر۔ ڈبکی چپّی۔ پانی مین ڈوبنا

(۱) باغ وصل
(۲) باغ وفا
(۳) باغ ہجر

استعمال۔ فارسیان وصل و وفا و ہجر را بباغ تشبیہہ دادہ اند (ظہوری ۱) خود خواندۂ چو بوالہوسان را بباغ وصل پۂ دستی اگر برند بہ سیب ذقن مرنج پۂ (انوری ۲) اندرین ایام در باغ وفا پۂ گر نمی روید گلی خاری کجاست پۂ (ظہوری ۳) بباغ ہجر دلم را ہزار جای ادب کن پۂ بدست رشک ولی تاب گوشمال ندارد پۂ مؤلّف عرض کند کہ تشبیہہ (۳) را کلام ظہوری ثابت نمی کند و ما گفتہ ایم (۴) باغ ہجرت می دہد صد غنچہ بر امید گل پۂ در روایت آہم آمد در وزیدن چون صبا پۂ مخفی مباد کہ مصدر (آہ در وزیدن آمدن) بجایش گذشت (اردو) باغ وصل۔ باغ وفا۔ باغ ہجر۔ کہہ سکتے ہین۔ مذکر۔ یعنی وصل اور وفا اور ہجر کی تشبیہہ باغ کے ساتھہ۔

باغ ہزار درخت

اصطلاح بقول رشیدی و شمس باغیست بغزنین۔ ساختۂ سلطان محمود و الحال مفقود است خان آرزو در سراج (ہست) را (بود) کرد و بہار ہمزبانش مؤلّف عرض کند کہ مرکّب توصیفی است (اردو) باغ ہزار درخت مذکر۔ ایک باغ کا نام ہے جسکو سلطان محمود نے غزنین مین بنایا تھا۔

باغ ہستی استعمال۔ فارسیان ہستی را بباغ تشبیہ دادہ اند (ظہوری ؎) سرخ روئی گل کند از باغ ہستی در خمار ۔ جام اگر بر قطرۂ دامان داغ خود زند ۔ (اردو) باغ ہستی۔ مذکر۔ کہہ سکتے ہین یعنے ہستی کی تشبیہ باغ کے ساتھہ۔

باغ ہشت در اصطلاح۔ بقول بحر وانند (۱) بہشت و (۲) قالب انسان مؤلف عرض کند کہ محققین بر (ہشت بہشت) گویند کہ یکی خلد و دوم دار السلام سوم دار القرار چہارم جنت عدن پنجم جنت الماوی ششم جنت النعیم ہفتم علیین ہشتم فردوس پس ہمین ہشت در را صفت باغ قرار دادند و کنایہ کردند از بہشت و ہمچنین دو چشم و بینی و دو گوش و دہان و مقعد و مبول را ہشت در گفتند و بصفت باغی آوردند و این کنایہ باشد از قالب انسان۔ جیف است کہ سند استعمال پیش نشد (اردو) (۱) بہشت۔ مؤنث (۲) قالب انسان۔ مذکر۔

باغ ہوس اصطلاح۔ مرکب اضافی است۔ فارسیان ہوس را بہ باغ تشبیہ دادہ اند (ظہوری ؎) صد شاخ تازہ از بن ہر برگ بر دمد ۔ بر کہنہ نخل باغ ہوس چون تبر زنیم ۔ (اردو) باغ ہوس کہہ سکتے ہین۔ مذکر۔ یعنے ہوس کی تشبیہ باغ کے ساتھہ۔

باغیچہ بندی اصطلاح۔ صاحب روزنامہ بحوالۂ سفر نامۂ ناصر الدین شاہ قاچار ذکر این کردہ گوید کہ بمعنی حدود و احاطہ بندی باشد مؤلف عرض کند کہ در تعریف لغت سکندری خوردہ است معاصرین عجمہ (باغیچہ بندی) انتظامی را گویند کہ متعلق بہ درستی روش ہا و چمن ہای باغ باشد تعمیم صاحب روزنامہ غیر باغ را ہم در بر

اصطلاح داخل می کند و وجود باغیچہ تعیم را منع می کند۔ فتاتل (اردو) چمن بندی ۔دکن مین باغ کے اس انتظام کو کہتے ہین	جور وشون اور کیاریون کی درستی وغیرہ مین کیا جاتا ہے۔ مؤنث صاحب آصفیہ نے اس کو ترک فرمایا ہے۔

باغیگری اصطلاح ۔بقول بحر و بہار عصیان و بیفرمانی۔ (ملا ہاتفی ؎) گروہی زعقل و گیاست بری ؛ درانجا زدہ کوس باغیگری ؛ مؤلف عرض کند کہ باغی لغت عرب است و بقول اند بمعنی نافرمان و از اطاعت بیرون شوندہ و بقول منتخب ستم کنندہ ۔اسم فاعل بغاوت و فارسیان بر آخر این کلمہ گر آورند کہ بقول برہان وقتی کہ در آخر کلمہ آید افادۂ معنی اسم فاعل دہد چنانکہ کوزہ گر و کاسہ گر و بازی گر (الخ) پس ازان یای مصدری بر و زیادہ کردند ہمچون بازیگری پس معنی لفظی این نافرمانی و بغاوت۔ ما این را مفرّس گوئیم کہ تصرف استعمال فارسیان در لغات عرب بقاعدۂ فارسی است ۔ (اردو) بغاوت بقول آصفیہ۔عربی۔اسم مؤنث ۔سرکشی۔نافرمانی۔غدر۔بلوا۔ تمردی۔سرتابی۔انحراف ۔

(الف) **باف**	(الف) بقول اند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بہ فای سعفص (۱) امراز بافتن حریر و بور یا و ترکیب بمعنی بافندہ و (ب) بقول موارد حاصل بالمصدر بافتن مؤلف عرض کند کہ (۳) اسم مصدر (د) است مزید علیہ (الف) کہ بمعنی افزار جلاہگان (مثل شانہ) می آید۔خان آرزو در سراج (الف) را مرادف بفتری گوید و فرماید کہ چون جامہ بافند
(ب) **بافیدن**	
(ج) **بافت**	
(د) **بافتن**	
(ہ) **بافتہ**	

آن را حرکت دهند تا تار ها برابر افتد و دفته و دفتین هم آمده (الخ) فارسیان بزیادت الف باظهار فتح موحده باف کردند و مخفف بافت هم - و (ب) بقول بحر متعدی بافتن و بافیدن و (ج) بقول نوادر (۱) ماضی بافتن و بقول موارد (۲) حاصل بالمصدرش و فرماید که (لبفت) که می آید مخفف آن چنانکه (زربفت) و (د) بقول موارد بمعنی (۱) بافیدن و (۲) ساختن و (۳) آراستن و (۴) گفتن چون دروغ بافتن و حرف بافتن صاحب بحر گوید که نسج کردن جامه و بجز آن و (۵) درهم کردن و (۶) تاب دادن و پیچیدن موی و ریسمان و فرماید که کامل التصریف است و مضارع این باف (ظهوری ۱) غزالی کز نگه دام دل وارستگان بافد ؛ مگر برگردنش روزی کمند آه ما پیچد ؛ (جامی ۲) بهر یک چند می بافد دروغی ؛ دهد زان گوهر خود را فروغی ؛ (خواجه شیراز ۳) یکی از عقل می لافد دگر طامات می بافد ؛ بیا کین داور یها را به پیش داور اندازم ؛ (ظهوری ۴) نفسم حرف طره می بافد ؛ دانها خال مشک بیزم را ؛ مؤلف عرض کند که معنی اول حقیقی است بلحاظ ماخذ که اسم مصدر این افزار جلاهگان است چنانکه بر (الف) مذکور شد و دیگر همه معانی مجاز آن و این مصدر اصلی است که از اسم جامد فارسی زبان ساخته شد و بافیدن که می آید تصحیف و جعلی خیال کنیم که محققین اهل زبان ذکرش نکرده اند و مقننین هند نژاد و بی خبر از ماخذ حقیقت باف را نه فهمیده بقاعده مصادر جعلی بزیادت تحتانی مکسور و بزیادت (دن) که علامت مصدر است مصدری ساختند دیگر هیچ و (ه) بقول صاحب بحر (۱) نوعی از قماش ابریشمی و بقول صاحب انند

بحوالۂ فرہنگ فرنگ (۲) تکمہ ہای پشم گوسپند و (۳) رسن و (۴) رنگی است مر کبوتر را مؤلف عرض کند کہ (۵) بمعنی حقیقی خود اسم مفعول بافتن یعنی منسوج دیگر ہمہ معانی مجاز این و نسبت معنی چہارم عرض می شود کہ ما این قسم کبوتران را دیدہ ایم کہ پرہای سیاہ و سپید بہم آمیختہ ظاہرا چنان مفہوم می شود کہ از تار و پود بافتہ اند و این قسم کبوتر رنگین در گرہ باز یافتہ می شود (اردو) (الف) (۱) بُن۔ بننا کا امر حاضر (۲) دیکھو جیم کے دوسرے معنے (۳) جلاہون کے ایک اوزار کا نام فارسی مین (لف) ہے اور اسی کا مذکر علیہ (باف) اسی کو اردو مین (مہتا) کہتے ہین کنگی کی شکل کا۔ (ب) بُنوانا۔ بننا کا متعدی۔ (ج) (۱) بُنا۔ بننا کا ماضی مطلق (۲) بافت۔ فارسی اسم مؤنث۔ دکن مین بنوٹ اور اردو مین بناوٹ جو بننا کا حاصل بالمصدر ہے۔ (د) (۱) بُننا (۲) بنانا (۳) آراستہ کرنا۔ سجانا۔ (۴) کہنا (۵) درہم برہم کرنا (۶) بل دینا۔ بقول آصفیہ۔ بٹنا۔ مروڑنا۔ (د) (۱) بافتہ۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ ایک قسم کا ریشمی کپڑا۔ مذکر (۲) پشم کی گنڈی۔ مؤنث (۳) رسّی۔ مؤنث (۴) کبوترون کے ایک رنگ کو فارسیون نے بافتہ کہا ہے جو سیاہ و سپید پرون کے ملنے سے بظاہر ایسا معلوم ہوتا ہے کہ گویا تانے اور بانے سے بنے ہوے ہین۔ یہ رنگ اکثر گرہ باز کبوترون مین پایا جاتا ہے۔ مذکر (۵) بنا ہوا بُننا کا اسم مفعول۔ بافیدہ بھی کہ سکتے ہین۔ صاحب آصفیہ نے ترک فرمایا ہے۔

بافدم بقول سروری بسکون فا و ضم دال۔ (۱) عاقبت کار رہا باشد و فرماید کہ در نسخہ وفائی و ادات الفضلا بہ قاف عوض فا۔ باقدم آوردہ (الوشکور ۵) چہ باشد

کردن کنون با فدم ؛ مگر خانه روبی چو رو به بدم ؛ (رودکی ـه) گرچه هر روز
اندکی بردارد شش ؛ با فدم روزی بپایان آردش ؛ صاحب برهان گوید که بسکون
فا و فتح دال ابجد و میم ساکن انجام و پایان کارها و بضم دال هم آمده صاحب رشیدی
بذکر معنی مذکور گوید که در کلام ابوشکور بضم دال و بقول شمس فخری هم (که بر با قدم
به قاف می آید) ولیکن اسدی بفتح دال آورده (ـه) بر اسپ گمان از ره راست
خم ؛ قرارت بد و زخ بود با فدم ؛ و فرماید که شاید که قافیه گم باشد نه خم صاحبان
جامع و ناصری و سراج ذکر این کرده اند و صاحب مؤید گوید که آنچه ادات به قاف
آورده شاید که خطای کاتب باشد **مؤلف** عرض کند که باف بمعنی افزار جلاهگان
گذشت که بشکل شانه باشد چون پود را در تار قائم کنند آخر کار بوسیلهٔ باف آن را
مستحکم سازند پس با فدم قلب اضافت دم باف باشد و مجازاً بمعنی آخر کار مستعمل شد
اندرین صورت بفتح دال مهمله صحیح باشد صاحب قانون دستگیری فرماید که در لغات
فارسی زبان هر کجا فا بنظر آید باید دانست که اصلش بای فارسی است پس فدم را
مبدل پدم گیریم و پدم در سنسکرت بروزن عدم آخر اعداد است که از روی شمار
ده صد کرور را گویند و حسب دستور العمل اکبر پادشاه هزار صد کرور و زائد ازین
تعداد را اسمی در اعداد نیست و این را آخر اسماء اعداد گویند پس عجبی نیست که فارسیان
همین لغت سنسکرت را مرکب کردند با کلمهٔ با که بمعنی هفده هم اوست چنانکه بجایش گذشت
و معنی لفظی این - پدم دارنده یعنی اسم آخر اعداد دارنده و مجازاً بمعنی آخر کار مستعمل شد

اند درین صورت هم باید که دال مهمله را مفتوح گیریم پس آنانکه بضم دال استعمال کرده اند غور بر ما خذ نکرده اسم جامد دانسته باشند که در استعمال بفتحه و ضمه دال آمده والله اعلم بحقیقة الحال. بعضی از معاصرین و واقفین عادات حیوانات گویند که روباه مقام خود را به دم صاف نمی کند بلکه به نفس و دم خود و این عادت او دائما از برای آن است که جانوران موذی از هوای نفس او بگریزند و مقام او محفوظ شود و گویند که وجه تسمیهٔ روباه هم همین است که اصلش (روبه آه) بالف ممدوده یعنی روی آه دارنده یعنی دائما آه کشنده و گویند که بزمانهٔ نقل و حرکت هم نفس تند زند و حشرات الارض موذی از راهش بگریزند و کناره کنند. بالجمله از این قدر صراحت که ما کرده ایم قافیهٔ شعرا بوشکور به فتح باشد نه بضم و همهٔ محققین نازک خیال باستناد همین یک شعر با قدم را بضم دال مهمله گرفته اند و خلاف ما خذ پی برده اند. آفرین بر صاحب رشیدی که برای تصدیق ضمهٔ دال اصلاحی در کلام اسدی پسندید و ضم را گم خیال کرد بالجمله آنانکه فارا قاف گرفته اند ما خذشان قول ادات است و صاحب مؤید خوش فیصله کرده که خطای ادات بدست کاتب که بزیادت یک نقطه پریشان کرد تکملهٔ بحث این بر با قدم کنیم. این است حقیقت با قدم و نتیجهٔ جگرکاوی ما (اردو) آخرکار بقول امیر. انجام کار. آخرکو.

بافق بقول بهار و انند قصبه ایست از مضافات یزد. از انجاست مولانا وحشی بافقی المشهور به یزدی مؤلف عرض کند که وجه تسمیهٔ این متحقق نشد ظاهرا لغت ترکی یافته می شود ولیکن محققین ترکی زبان ازین ساکت. (اردو) بافق. مضافات

یزد سے ایک قصبہ کا نام ہے۔ مولانا وحشی بافقی کا وطن۔ ندگر۔

بافکار اصطلاح۔ بقول سروری بہ فا وکاف تازی بروزن راز دار جولاہ را گویند (حکیم لبیبی ؎) بافکاری بود در شہر ہری ؎ داشت زیبا روی و رعنا دختری ؎ و بقول برہان وجامع وبحر بافندہ وجولاہہ۔ صاحب ناصری فرماید کہ مخفف بافندہ کار۔ صاحب مؤید این را بہ کاف فارسی گفتہ مؤلف عرض کند کہ باف بمعنی افزار جولاہگان بجایش گذشت وکار بمعنی خودش پس اسم فاعل ترکیبی است یعنی کار باف دارندہ یا باف را حاصل بالمصدر بافتن گیریم ومرکب کنیم با کار بمعنی کار بافت کنندہ وبافندہ واگر کاف فارسی گیریم کار بقول برہان لفظی است کہ افادۂ فاعلیت کند وقتی کہ بلفظ دیگر مرکب شود ہمچو آموزگار وسازگار اندرین صورت معنی لفظی این صاحب باف باشد بہر دو صورت کنایہ از جولاہہ۔ آفرین بر محقق صاحب زبان کہ این را مخفف بافندہ کار نوشت اینست طرز تحقیق ماخذ کہ معتمد بہ یکی از طبع آزمائی اہل زبانست (اردو) دیکھو انوجشی۔

بافلان چہ داری مقولہ۔ بقول وارستہ وبحر یعنی با او چہ خصومت داری مؤلف عرض کند کہ حقیقت این بر (با او چہ داری) بیان کردہ ایم وسند استعمال این ہم از کلام ملا طغرا مسمد رانجا گذشت (اردو) دیکھو با او چہ داری)

بافندہ بقول انند بجوالہ فرہنگ فرنگ بفتح ثالث وسکون نون نساج وجولاہہ۔ (شیخ شیراز ؎) بوریا باف گرچہ بافندہ است ؎ نیز ندش بکارگاہ حریر ؎ مؤلف عرض کند کہ بکسر ثالث اسم فاعل بافتن وبافیدن است ضرورت نداشت کہ بعد ذکر مصادر

ازشتقاتش بحث کنیم نمیدانیم کہ محقق معاصر چرا ذکر این کردوچسپان فارا مفتوح گرفت

(اردو) بُننے والا۔ جُلاہا۔ جامہ باف۔ نورباف۔ مومن۔ پارچہ باف۔ کولی۔

بافنک القول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بروزن آہنگ۔ لغت فارسی زبان است نوعی از سمور وسنجاب محققین فارسی بر سمور وسنجاب گویند کہ نام دو جانور است کہ از پوستش پوستین سازند ولقول غیاث پوست حیوان مذکور ہم۔ صاحب برہان بر فنک گوید کہ بہ فتح اوّل وثانی نام جانوری بسیار موی کہ از پوستش پوستین سازند وبعضی گویند کہ نوعی از پوست باشد کہ آن از سنجاب گرم تر واز سمور سرد تر مؤلف عرض کند کہ دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر بافنک نکرد بخیال ما مرکب است از کلمۂ با بمعنی مفد ہمش وفنک بمعنی دوم بیان کردہ برہان وغیاث ومعنی لفظی این فنک دارندہ یعنی پوستی دارندہ وکنایہ از جانوری کہ نوعی است از سمور وسنجاب حیف است کہ صاحب محیط ہم ازین ساکت وبذیل سمور وسنجاب ہم ذکر این نکرد وما از تحقیق مزید قاصریم ولحاظ ماخذ بالا تو انیم عرض کرد کہ بفتح سوم وچہارم باشد (اردو) بافنک ایک جانور کا نام ہے جو سمور اور سنجاب کے اقسام سے ہے۔ مذکر۔

بافیدن القول بجر بمعنی بافتن کامل اللغۃ ومضارع این بافد صاحب انند ہم ذکر این کردہ مؤلف عرض کند کہ ما بحث این بر بافتن کردہ ایم وذکر ماخذ ہم ہمدرانجا

گذشت (اردو) دیکھو بافتن۔

باقالب ریختن مصدر اصطلاحی۔ صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار ذکر این کردہ گوید کہ در قالب ریختن

است مؤلف گوید که کلمه با در اینجا بمعنی
سیزدهم اوست یعنی استعانت پس معنی
لفظی این باستعانت قالب ریختن باشد
وجا دارد که بمعنی چهاردهمش گیریم یعنی
در که ترجمهٔ فی باشد (اردو) ڈہالنا
بقول آصفیه - ڈہات کو پگھلا کر قالب مین
ڈالنا - سانچے کے ذریعه سے بنانا - سانچے مین
ڈہالنا - بقول آصفیه - قالب مین ڈالکر بنانا
باقدم بقول جهانگیری با قاف موقوف
و فتح دال عاقبت کار و از حکیم اسدی سندی
آورده که بر (بافدم به فا) گذشت و در اینجا
در همان کلام اسدی بافدم را به قاف
نقل کرده - نیز فرماید که شمس فخری بضم دال
بسته (ه) زین خران بر آن خورد کو دائما
در دم ایشان فتد چون پا در دم
دارای دوران تربیت کار دانش نیک
گردد باقدم و فرماید که درین ماده قول
اسدی اصح باشد مؤلف عرض کند که
مقصودش جزین نباشد که فتح دال مهمله را
اصح داند حیف است از محققین فارسی
زبان چه مایه بی اعتنائی کرده اند که یکی در
کلام اسدی بافدم را به فا نوشته سند خود
گیرد و دیگری به نقل باقدم به قاف از همان
یک شعر سند پذیرد حقیقت اینست که شعرای
زبان دان استعمال این به فا و قاف سوم
هر دو کرده اند و ماخذ این به فای سوم
بجای خودش بیان کرده ایم و در اینجا عرض
می شود که (باقدم) مرکب باشد با کلمه با
بمعنی هفدهمش و قدم بفتحتین بمعنی خودش
یعنی پای و معنی لفظی این قدم دارنده و صاحب
قدم و کنایه از آخر کار که قدم هم عضو آخر
انسان است مخفی مباد که در مصرع آخر
کلام شمس فخری اگر قدم را بفتح اول نگیریم
وزن شعر درست نمی شود - مدعی در ادعای

اعراب لغت سست است وگواہ او تبصدیق قول ما چست بالجملہ (باقدم) بہ سکون قاف نیست ونباشد وبفتح دال صحیح باشد آنانکہ	(باقدم) را با (دُم) بالضم قافیہ کردہ اند پس باخذ وصحت اعراب لغت نبردہ اند فتامل (اردو) دیکھو باقدم۔

باقرخانی اصطلاح۔ صاحب انند بحوالہ فرہنگ فرنگ گوید کہ نوعی از نان کہ از شکر وشیر وآرد می سازند مؤلف عرض کند کہ بعض معاصرین عجم گویند کہ این ایجاد (باقرخان) باشد کہ در زمانہ پاستان گذشتہ۔ یکی از معاصرین ترک گوید کہ این لغت ترکی زبان است وکتابت این بواو بعد خای معجمہ (باقرخوانی) مخفی مباد کہ باقر در ترکی زبان نحاس یعنی مس باشد وخوان لغت فارسی است کہ در ترکی بمعنی طعام وسفرہ مستعمل (کافی الکنز) پس یای نسبت در آخرش زیادہ کردند معنی لفظی این مس منسوب بہ طعام یا مس منسوب بہ سفرہ وکنایہ از گردہ نان کہ سرخ رنگ باشد و(مد ور چنانکہ سفرہ عرب) (اردو) باقرخانی بقول آصفیہ۔ ترکی۔ اسم مؤنث۔ ایک قسم کی روغنی اور خستہ میدے کی روٹی جو شکر اور دودھ ملا کر تنور میں پکائی جاتی ہے۔

باقرقرہ بفتح ہر دو قاف وسکون رائے مہملہ اول وفتح ثانی بقول صاحب رہنما بحوالہ سفرنامہ ناصر الدین شاہ قاچار (۱) آبگیر وغدیر وبہندی جھیل نام است وبقول بول چال (۲) مادہ خروس جنگی مؤلف عرض کند کہ غرغرہ بقول برہان بفتح اول بر وزن پنجرہ بمعنی غرغر است یعنی غلطک آب کشی ودر عربی آب کہ در گلو کنند وحرکتی دہند وبریزند وبکسر اول وثالث نام نوعی از مرغ کہ بقول بعض خانگی است وبقول

بعضی صحرائی (الخ) پس بخیال ما قرقرہ مبدل غرغرہ باشد بغین معجمہ بہ قاف بدل شود چنانکہ آروغ و آروق و کلمہ با بمعنی ہمدمش کہ افادۂ معنی فاعل کند اذرین صورت معنی لفظی این غرغرہ دارندہ و کنایہ از آبگیری و غدیری کہ از آب مجتمعہ آن موجش بزور ہوا بر پشتہ آن زند و آوازی دہد ہمچون غرغرہ و نسبت معنی دوم عرض می شود کہ شنیدہ ایم کہ از گلوی مادۂ خروس ہم آواز غرغرہ برآید (اردو) (۱) جھیل۔ بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مؤنث۔ تال۔ تالاب۔ ڈل۔ غدیر۔ آبگیر۔ پانی کا وہ قطعہ جو چاروں طرف خشکی سے محیط ہو (۲) ایک جنگلی مرغی جو مثل غرارے کے آواز دیتی ہے۔ مؤنث۔

باقل بقول وارستہ و بہار بہ کسر قاف (۱) کودک نشان ریش برآمدہ و (۲) نام شخصی کہ بحمق شہرت دارد و (۳) سخنی کہ بکاہلی و درماندگی بیان شود (فقرہ جلالای طباطبا) من باقل سخن کہ کار دانش بسزا نساختہ ام (الخ) صاحب شمس این را بمعنی اوّل و دوم لغت عرب گوید۔ صاحب انند فرماید کہ باقل۔ کصاحب۔ عربی۔ نام مردی از قیس ابن ثعلبہ کہ در عجز بیان بہ وی مثل زنند گویند کہ آہوئی خریدہ بود بہ یازدہ درم چون از و قیمت آن پرسیدند ہر دو کف دست خود بکشاد و زبان برآورد و پس آہو گریخت و ہم او ذکر معانی بیان کردۂ بہار کردہ و بحوالۂ غیاث (۴) بمعنی ترہ فروش آوردہ صاحب منتخب گوید کہ نام مردیست ضرب المثل بنادانی و بی زبانی **مؤلف** عرض کند کہ فارسیان لغت عرب را بہر سہ معنی اوّل الذکر استعمال کردہ باشند بمجاز مقصود از معنی اوّل کودکی کہ عقل کامل ندارد و مراد از معنی دوم ہر شخص احمق حیف است کہ سند استعمال معنی اوّل و سوم

پیش نشد نسبت معنی سوم عرض می شود کہ شخصی باشد کہ سخن بہ کاہلی و عجز ادا کند و بہ اشارہ کار گیرد و نقصان بردارد چنانکہ باقل عرب بجای آنکہ قیمت آہو بیان کند دہ انگشتان ہر دو دست کشاد و زبان برآورد تا سائل از یازدہ درم واقف شود و ندانست کہ ازین حرکت آہو از دست می رود محققین بالا در تعریف معنی سوم غور نکردہ اند فتامل مخفی مباد کہ اگر نسبت معنی چہارم سند استعمال پیش شود توانیم عرض کرد کہ مفرس است کہ فارسیان از بقل بقاعدہ عربی باقل بروزن فاعل استعمال کردہ اند و فی الحقیقت باقل بدین معنی در عربی یافتہ نمی شود (اردو) (۱) وہ لڑکا جسکے سبزہ آغاز ہو اور عقل کامل نہ رکھتا ہو۔ مذکر (۲) وہ شخص جس کی حماقت کا شہرہ ہو۔ احمق۔ (۳) عاجز بیان۔ کاہل کلام جیسے (کاہل وجود) بات کرنے مین سست جو زبان نہ کھولے اور اکثر اشارون سے مطلب ادا کرے۔ اگرچہ اُس کا نقصان ہو جاے۔ (۴) ترکاری فروش۔

(الف) **باقلا** بقول منتخب لغت عرب است بہمزہ و تشدید لام و بی ہمزہ۔ معروف صاحب روزنامہ بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار ذکر این کردہ و فرماید کہ معاصرین عجم غلۂ معروف را گویند کہ ترجمۂ آن بہندی مٹر است یا سیم صاحب سروری این را بہ ہای ہوز عوض الف در آخر۔ ---

(ب) **باقلہ** گفتہ و ہم او بہ تحتانی آخرہ۔ ---

(ج) **باقلی** آوردہ گوید کہ شگوفہ او بغایت خوشبو و بچشم احول شبیہ (شاعر ۵) نرگس شوخ و گل باقلی امروز بباغ ما چون دو چشمندیکی اشہل و دیگر احول کہ صاحب برہان

نسبت (ج) گوید که این همان غلّه معروف باشد که بعربی باقلا گویند و صاحب جامع هم ذکر این کرده و صاحب کنز (الف) و (ب) را لغت ترکی گفته مؤلف عرض کند که بحث این بر باسمر گذشت و در اینجا همین قدر کافیست که باقلی هم لغت عرب است و فارسیان الف آخر را به های هوز بدل کرده اند چنانکه یاسا و یاسه پس (ب) مفرّس باشد (اردو) دیکھو باسمر۔

باقو بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ لغت فارسی است (۱) مریخ را گویند و (۲) نام مردی که قوی باشد دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد مؤلف عرض کند که اگر سند استعمال پیش شود توانیم عرض کرد که (لقمق) بقول کنز بمعنی دیدن و حذر کردن و مائل شدن آمده و چون علامت مصدر (مق) را دور کنند اسم مصدر یا حاصل بالمصدر (باق) باقی ماند بمعنی نظر و حذر و میلان پس فارسیان بزیادت واو نسبت برین باقو کردند و معنی این منسوب بحذر و کنایه از مریخ که فارسیان این ستاره را بسیار خشمگین و خشمناک دانند و جلاد فلک هم نامند بمعنی دوم مجاز باشد (اردو) (۱) جلاد فلک بقول آصفیه۔ عربی۔ اسم مذکر۔ مریخ۔ ایک آتشی ستارہ کا نام۔ دیکھو اختر پنجم (۲) باقو۔ فارس مین ایک پہلوان کا نام تھا۔ مذکر۔

باقی بقول منتخب لغت عرب است بمعنی جاوید باشنده و نامی از نامهای حق تعالی مؤلف عرض کند که اسم فاعل از مصدر بقاء باشد فارسیان (۱) بمعنی هر چیز باقی مانده استعمال کنند که در لطمات می آید و (۲) اصطلاحی است در سیاق عجم یعنی زری را گویند که بعد وضع

مصارف در سلک باشد یعنی زر موجود و این مجاز معنی اوّل است مقابل فاضل کہ عام را خاص کردہ اند (ظہوری ۵۲) گردیدہ ثبت نام ظہوری بکلک عشق ؛ در دفتری کہ باقی و فاضل برابر است ؛ (ولہ ۵۲) شکیب یک دمہ ام را کہ بار صد سال است ؛ مجوی باقی عاشق کہ فاضل افتادست ؛ (ولہ ۵۲) خرچ بسیار و شکیبائی کم کس چہ کند ؛ باقی آوردہ ام و می طلبم فاضل خویش ؛ (اردو) باقی۔ بقول آصفیہ عربی۔ اسم مؤنث۔ (۱) بچی ہوئی چیز۔ مابقی۔ بچت۔ بقایا۔ بقیہ۔ (۲) اصطلاح سیاق مین بچی ہوئی رقم کو اعم ازینکہ لینے کے قابل ہو یا دینے کے قابل۔ باقی کہتے ہین اور یہ مقابل ہے فاضل کا

باقی بودن استعمال۔ بمعنی حقیقی است ومتعلق بہ بمعنی اوّل لفظ باقی (انوری ۵) مرا بگوی چہ باقی بود ز رونق شغل ؛ چو در معاملت از اصل بگذرد توفیر ؛ (اردو) باقی رہنا۔ بچنا۔

(الف) **باقی داستان بفرداست**
(ب) **باقی داستان بفرداشب**
(ج) **باقی داستان شب فردا**

مثل۔ خان آرزو در چراغ ذکر (الف) کردہ فرماید کہ مثل است و در مقامی استعمال کنند کہ کاری کنند و تتمہ را موقوف برآیندہ دارند و این در اشعار سلیم و محاورۂ اہل عبارت وارد است۔ صاحب بحر ہم ذکر این کردہ و بہار (ب) را آوردہ معنی متفق با خان آرزو و صاحب اند نقل نگارش ہر دو از محمد قلی سلیم سند آرند (۵) اشہم در دول تمام نشد ؛ باقی داستان بفرداشب ؛ و صاحبان خزینہ و امثال فارسی و احسن ذکر (ج) کردہ از معنی و محل استعمال ساکت مؤلف عرض کند کہ اختلاف لفظی (الف و ب و ج) چیزی نیست معاصرین

عجم (ب) را بر زبان دارند چون کاری
در روزی ختم نشود و باقی ماندہ آن را بر
آینده گذارند فارسیان استعمال این مثل
کنند و معنی حقیقی این متعلق است بہ حکایات
الف لیلہ کہ حاکی آن ہر شب حصہ باقیہ را
بہ شب آینده می گذاشت۔ فارسیان ہمین را
بطور مثل می زنند بمعنی عام کہ باشب حصوصیت
ندارد (اردو) باقی کل۔ باقی پھر کبھی۔

باقی دگر شمارا مقولہ یقول وارستہ
و بہار و بحر یعنی این قدر گفتم دیگر اختیار
شماست بفہمید و بمعنی حرف وا رسید
(محسن تاثیر) زان دلربای جانی باصد
حضور تاثیر؛ حرفی بر مز گفتم باقی دگر شمارا
؛ **مؤلف** عرض کند کہ فارسیان این مقولہ را
برای مخاطب استعمال کنند بعد از انکہ سخن خود

را تمام کنند مقصود از استعمال این آنست
کہ ہر چہ از سخن ما باقی ماند فہمیدن آن بدست
شماست (اردو) "آیندہ تم سمجھ لو"
وکن مین جب دو شخصون مین گفتگو ہوتی ہے
تو ایک شخص اپنے مخاطب کو کہتا ہے "مجھکو
جو کہنا تھا کہہ چکا آیندہ تم سمجھ لو" اس کا
یہہ مطلب ہے کہ میری تقریر کے مقصد کو تم
پا چکے ہو آیندہ کیا ہونا چاہتا ہے تم اسپر غور کرلو

باقی ماندہ استعمال۔ بقول انند بحوالہ فرہنگ
فرنگ۔ تتمہ و پس ماندہ۔ **مؤلف** عرض کند
کہ متعلق بہ معنی اول لفظ باقی۔ ہای مقدار واندازہ
در آخر اضافی مطلق (باقی ماندن) زیادہ کردہ اند
بمعنی اندازہ کہ باقی ماند وجا دارد کہ ہای نسبت
گیریم بمعنی چیزی کہ منسوب بہ باقی است (اردو)
باقی ماندہ۔ باقی رہی ہوئی چیز۔

باک بکاف عربی بقول سروری و جہانگیری و برہان و رشیدی و مؤید و ناصری
و سراج بمعنی (ا) ترس و بیم۔ بہار گوید کہ بالفظ داشتن مستعمل **مؤلف** عرض کند کہ

به تلاش ما با مصادر آمدن و بودن هم وحق آنست که انحصار درست نیست صاحب کنز فرماید که لغت ترکی است بمعنی نحیب و بکا و صراخ و بمعنی خوف و رعب لغت فارسی است مؤلف عرض کند که عجبی نیست که فارسیان از ترکی گرفته باشند یا بالعکس آن بصورت اول مفرس باشد که فارسیان متصرفی در معنی کردند که نحیب و بکا و صراخ هم علامت ترس و بیم است و بصورت ثانی اسم جامد فارسی زبان باشد و بس و عجبی نیست که اصل این از بکا باشد که لغت عرب است و ترکان از عربی گرفته باشند (انوری ؎) قوت دادن اگر نیست مرا باکی نیست ؎ قوت ناستدن هست و لله الحمد ؎ (وله ؎) لیک چون حکم شهنشه در میان آمد چه باک ؎ خود چنان پندار جرم بیگران آورده ام ؎ (فردوسی ؎) من این باک در خواب دیدم نخست ؎ چنین است و بین خواب من شد درست ؎ (اردو) باک۔ بقول آصفیه۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ خوف۔ فکر۔ اندیشه خطر۔ ڈر۔ دہشت۔

(۲) باک۔ بقول جہانگیری و برہان بمعنی التفات نمودن و بقول مؤید و سراج التفات مؤلف عرض کند که اگر سند استعمال پیش شود توانیم عرض کرد که اسم جامد فارسی زبان است و با معنی بیان کرده مؤید و سراج اتفاق داریم حیف است که صاحبان جہانگیری و برہان اسم جامد را مصدر قرار دادند و غور بر لفظ نکردند مخفی مباد که باق در ترکی زبان بقول صاحب لغات ترکی بمعنی بین و نگر امر حاضر است از مصدر باقمق که بمعنی التفات کردن بچیز و راست و صاحب کنز ذکر این مصدر کرده پس باق حاصل بالمصدرش

بمعنی التفات ومبدلش باک باشد که قاف بدل شد به کاف وجا دارد که ترکیبان مصدر باقیمق را از اسم جامد باک (فارسی) به تبدیل کاف با قاف ساخته باشند۔ واللہ اعلم (اردو) التفات۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث۔ میل۔ توجہ۔ رغبت۔ مہربانی۔

(۳) باک۔ بقول جہانگیری وبرہان بمعنی ازپس نگریستن وبقول خان آرزو در سراج درپس نگریستن وبقول مؤید بازپس نگریستن مؤلف عرض کند که اگر سند استعمال پیش شود توانیم عرض کرد که معنی این مشاهده درپس حاصل بالمصدر پس نگریستن واین هم از قسم التفات است ومتعلق به بیم وترس هم که درپس نگریستن علامت خوف واندیشه باشد والتفات بکسی هم که درپس باشد بای حال این را مجاز معنی اول ودوم دانیم (اردو) پھر کر دیکھنا پیچھے نظر کرنا۔ پلٹ کر دیکھنا۔ حاصل بالمصدر۔

(۴) باک۔ بقول برہان ترجمہ نوع۔ خان آرزو در سراج ذکر این بحواله برہان کرده محققین اہل زبان ازین ساکت مشتاق سند استعمال باشیم اگر بدست آید توانیم عرض کرد که اسم جامد فارسی قدیم باشد (اردو) نوع۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث قسم جنس

(۵) باک۔ بقول ناصری بمعنی همه وسندی که از ناصر خسرو پیش کرده برای (پاک۔ به بای فارسی) است مؤلف عرض کند که تسامح محقق عجم است که بای فارسی را عربی دانست طرز بیانش خبر میدهد از سکندری خوردنش که در ردیف موحده ذکر این کرده ومعنی اول را هم ذکر کرده اگر این را مبدل پاک می گفت عیبی نداشت محققین فارسی بر لغت (پاک به بای فارسی) هم نگفته اند که ببای عربی می آید (اردو) دیکھو پاک۔

باک آمدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ خوفناک شدن باشد (فردوسی ؎)

فریدون چو بشنید شد خشمناک ؎ ازان ژرف دریا نیامدش باک ؎ (انوری ؎) کشتی نوح است درگاہت چہ باک آید مرا ؎ گر ز بیدادی بر اہل فضل طوفان آمدہ است ؎

(اردو) ڈر ہونا۔ خوفناک ہونا۔

باکافر و مسلمان بنشین و صلح کل کن مقولہ۔ صاحبان خزینہ و امثال فارسی واحسن ذکر این کردہ از معنی و محل استعمال ساکت و در کتابت خزینہ واو عطف بعد لفظ کافر متروک و معاصرین عجم بر زبان دارند فارسیان این مقولہ را بطور موعظت استعمال کنند مقصود انیست کہ صلح کل باش و با ہمہ مذاہب و ملل در امور دنیوی و مذہبی دل آزاری کسی مکن (اردو) دکن مین کہتے ہین "صلح کل پر رحمت دل آزار پر لعنت"

باکافہ شکوفہ فشان اصطلاح بقول مؤید بحوالہ قنیہ۔ ای چشم گریان مؤلف عرض کند کہ کافہ بقول منتخب بہ تشدید فا بمعنی ہمہ و صاحب غیاث فرماید کہ در فارسی بی تنوین آید پس بخیال ما مصدر (شکوفہ فشاندن) کنایہ از اشک فشاندن و گریستن قابل بیان بود و ضرورت نداشت کہ این را بطور اصطلاح ذکر کنیم (اردو) دیکھو شکوفہ فشان

باک بودن استعمال۔ بمعنی خوف و بیم بودن است۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت (خسرو ؎) عاشق کہ می سوزد دلش از طعن کے باکش بود ؎ شمعیکہ آتش می خورد راحت شمار دگازرا

(اردو) ڈر ہونا۔ خوف ہونا۔

باک داشتن استعمال۔ صاحب آصفی

ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** گوید که بمعنی خوف داشتن و خوفناک بودن است (سعدی ؎) تو پاک باش برادر مدار از کس باک ؛ زنند جامهٔ ناپاک گازران برسنگ (صائب ؎) چه باک دانهٔ خال ار گزندمی دارد ؛ ز چشم زخم چه پروا سپند میدارد ؛ (انوری ؎) بند بکشود چرخ تند مباش ؛ راه نمود بخت باک مدار ؛ (اردو) خوف رکھنا خوفناک ہونا

باکران بهشت اصطلاح. بقول مؤید وبحر و هفت و انند بمعنی حوران بهشت **مؤلف** عرض کند که مرکب اضافی است و باکره بقول محیط المحیط لغت عربست بمعنی دوشیزه وجمع آن بواکر (الخ) پس فارسیان که جمع این را خلاف قیاس باکران آورده اند. مفترس باشد (اردو) حوران بہشت. کہہ سکتے ہین. صاحب آصفیہ نے حور پر لکھا ہے کہ عربی. اسم مؤنث. حور کی جمع. خوبصورت لڑکیان جو بہشت مین نیک آدمیونکی بیبیان ہونگی

باکرزمان اصطلاح. بقول شمس بفتح سوم وچهارم بمعنی (۱) عرش و (۲) آسمان اما از کلام دقیقی معلوم می شود که لفظ کرزمان است با در و داخل نیست لهذا در باب کاف نیز آورده اند. (الخ) دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد **مؤلف** عرض کند که می پرسیم از صاحب شمس که این اصطلاح را آخر از کجا قائم کرد تا آنکه سند استعمال پیش نه شود اعتبار را نشاید معاصرین عجم هم بر زبان ندارند و ماخذ هم غیر متحقق و کرزمان بفتح اول وسکون ثانی بمعنی آسمان و عرش اعظم بکایش می آید (اردو) دیکھو کرزمان.

باکسی آتش شدن مصدر اصطلاحی. بقول وارسته و بحر و انند بمعنی با او در مقام خشم بودن چه آتش بمعنی خشم است (ظهوری ؎) بیم است که بر باد رود خاک ظهوری ؛ ساقی

بمن آتش چه شوی عالم آب است ؛ مؤلف عرض کند که (آتش شدن) کنایه از غضب کردن بجایش گذشت. محققین نازک خیال (باکسی) را که بمعنی با او آورده اند سکندری خورده اند زیرا که با من و با تو آتش شدن هم داخل تعمیم همین مصدر باشد. فاعل و سند شان هم متعلق ازین مصدر اصطلاحی نباشد که از ان مصدر (بکسی آتش شدن) پیدا است نه باکسی (اردو) دیکھو آتش شدن.

باکسی برآمدن مصدر اصطلاحی بقول انند بجوالهٔ بهار بمعنی (۱) از عهده اش برآمدن و (۲) برابری کردن (صائب ؎) کی حصاری می تواند ساخت طوفان را تنور ؛ نیست ممکن خم برآید با می پرزور ما ؛ (حافظ شیراز ؎) ماه اگر با تو برآید بدونیمش سازند ؛ دولت احمدی و معجزهٔ سبحانی ؛ (وله ؎) اندران موکب که بر پشت صبا بندند زین ؛ با سلیمان کی برآیم من که مورم مرکب است ؛ مؤلف عرض کند که این کنایه باشد مخفی مباد که (برآمدن باچیزی وکسی) بجای خودش می آید واز سند اول (باچیزی برآمدن) پیداست (اردو) (۱) کسی کام کو حسب دلخواه سرانجام دینا. دیکھو (از عهده برآمدن) (۲) برابری کرنا.

باکسی برابر بودن مصدر اصطلاحی بمعنی همسری کردن است باکسی (انوری ؎) از فلک تا که صبح روی نمود ؛ انوری با فلک برابر بود ؛ (اردو) همسری کرنا.

باکسی برابر زدن مصدر اصطلاحی بقول انند و بهار مرادف باکسی برآمدن که گذشت ما این را در نسخه بهار عجم مطبوعه قدیم یافتیم (امیر شاهی سبزواری ؎) کز و برد شاهی ز اقران بسفر ؛ چو با اوستادان برابر زده ؛ (اردو) دیکھو باکسی برآمدن.

(۲۱۱)

(۱) **باکسی بزرگی زدن** مصدر اصطلاحی بقول انند بحوالۂ بہار خود را بہتر از و دانستن (سلیم ؎) بر خاک آبروی خودای آسمان مریز ؛ ہرگز نکردہ است بزرگی بما کسی ؛ **مؤلف** عرض کند کہ بہار این سند را بر (۲) **باکسی بزرگی کردن** آوردہ جز این نیست کہ تسامح صاحب انند است کہ بر الفاظ سند غور نکرد و بہار ہم از تعمق کار نبردہ کہ از کلام سلیم مصدر (بکسی بزرگی کردن) پیدا ست نہ باکسی - بالجملہ معاصرین عجم (۱) را بر زبان ندارند طالب سند باشیم مخفی مباد کہ بر معنی بیان کردۂ صاحب انند ہم اعتراض کنیم کہ بغلط می اندازد - و معنی صحیح (خود را بہتر از دیگری باکسی دانستن) است نہ از و دارفی (۱) و (۲) اپنے آپکو کسی سے بہتر سمجھنا -

باکسی بس آمدن مصدر اصطلاحی - بمعنی باکسی موافق آمدن و کنایہ از عہدۂ کسی بر آمدن (انوری ؎) صبر با عشق بس نمی آید ؛ یار فریاد رس نمی آید ؛ مخفی مباد کہ بس بقول برہان بالفتح بمعنی حسب و پسندیدہ آمدہ پس معنی اصطلاحی بالا موافق قیاس است (اردو) کسی کے موافق طبیعت ہونا - کسی کا کام حسب دلخواہ سر انجام دینا - دکن مین سبر آنا کہتے ہین -

(۱) **باکسی سبر بردن** مصادر اصطلاحی

(۲) **باکسی سبر کردن** - بقول انند و بہار کنایہ از سازش و موافقت کردن (صائب ؎) از باغ رفتنم نہ زبی مہری گل است ؛ چندان دماغ نیست کہ با گل سبر برم ؛ (زکی ہمدانی ؎) نہ یار را ز غم خود خبر توانم کرد ؛ نہ با جفای غم او سبر توانم کرد ؛ **مؤلف** عرض کند کہ سازش را در تعریف این آوردن خلاف محاورہ باشد محققین ہند نژاد بعوض سازگاری - سازش نوشتہ اند تحقیق سازش بجای خودش می آید - در ینجا ہمین قدر کافیست

(۲۲۱۷)

باجملہ بہ تحقیق ما این ہر دو مصدر اصطلاحی کنایہ باشد از زندگانی بسر کردن باکسی و معنی موافقت کردن ہم پیدا می شود (اردو) کسی کے ساتھ بسر کرنا۔ صاحب آصفیہ نے (بسر کرنا) پر فرمایا ہے کہ گزارنا۔ بھوگنا۔ اوقات گزاری کرنا۔ زندگی کو پورا کرنا۔

(۱) باکسی خوش افتادن
(۲) باکسی خوش بودن
(۳) باکسی خوش داشتن

مصادر اصطلاحی بقول اند

و بہار در امثال این مواقع لفظ خوش بحذف موصوف لفظ حال است (میر خسرو ۱) مرا با شکل رسوائی خوش افتاد ؎ بخندیدای رقیبان بر گران ہا ؎ (کمال خجندی ۱) زلف معشوق سرکش افتادست ؎ عاشقان را بہ آن خوش افتادست ؎ (جلال الدین عضد ۲) از لب گوہر فشانت نیست چشمم را شکیب ؎ چشم گریان مرا با لعل خندانت خوش است ؎ (مولانا لسانی ۳) خوشم من با وجود ضعف پیری ؎ کہ با من آن پسر خوش دارد امروز (مرزا محمد مجذوب تخلص ۳) عشق با آہ و نالہ خوش دارد ؎ مست با ہم پیالہ خوش دارد ؎ مؤلف عرض کند کہ از سند اول استعمال (با چیزی خوش افتادن) پیداست و در سند دوم ہم استعمال مصدر (۱) نیست بلکہ مصدر (خوش افتادن چیزی) مستعمل است و سند سوم متعلق نیست با مصدر (۲) و سند چہارم شاہد مصدر (۳) باشد و از سند پنجم استعمال مصدر سوم و (با چیزی خوش داشتن) پیداست باقی حال ہر سہ مصادر بالا موافق قیاس و مستعمل در محاورہ و بر زبان معاصرین عجم است۔ صاحب برہان بر خوش گوید کہ کہ بفتح اول و ثانی معدولہ خوب و نغز را گویند پس (خوش افتادن) یعنی خوش واقع شدن است یعنی واقع شدن خوش حالی و در مصدر

دوم خوش بمعنی حقیقی است و در مصدر سوم ہم خوش بمعنی خوشی و خوشحالی باشد و ہمین معنی باشد در سند پنجم (اردو) (۱) کسی کے ساتھ اچھی گزرنا۔ خوش حالی کے ساتھ گزرنا۔ (۲) کسی کے ساتھ خوش ہونا خوش رہنا (۳) کسی کے ساتھ خوشحال رہنا خوش حالی رکھنا۔ دیکھو پہلے معنے۔

باکسی داشتن مصدر اصطلاحی بقول انند کنایہ کردن (طالب ؎) با تو دارم با تو ای گردون تجاہل بر طرف ؎ دیدۂ خورشید و مہ بکشا و بر حالم بہ بین ؎ (سنجر کاشی ؎) آنچہ سروی زند از یار بما اندر بزم ؎ بخود اغیار نگیرند کہ با من دارد ؎ (جلال اسیر ؎) ز تاراج غمش راہی بدلہا کردہ ام پیدا ؎ نگاہش سرگران باہر کہ می گردد بمن دارد ؎ (ولہ ؎) ز ہر پیمانہ می گردد برنگی ؎ نمیدانم چہ دارد با من امروز مؤلف عرض کند کہ با اشارۂ این بر (با او چہ داری و با او دارد) کردہ ایم دیگر ہیچ (اردو) دیکھو با او چہ داری و با او دارد۔

(۱) باکسی در آویختن
(۲) باکسی در آویز کردن
(۳) باکسی در افتادن
(۴) باکسی در افگندن

مصادر اصطلاحی بقول بہار انند کنایہ از باہم پیچیدن (صائب ؎) ندارد صرفہ کشتی گرفتن با زبردستان ؎ بود با خاک و اتم کردن (کلیم ؎) دیوانہ آسا باگردون در آویزد ؎ (کلیم ؎) زلفم و از غایت سودا ؎ با باد در آویزم و با شانہ در افتم ؎ (میر حسن دہلوی ؎) شانہ گر با سر زلفت در آویزی کند ؎ آری آنجا کرا باشد دو سر جز شانہ را ؎ (ظہوری ؎) خاقان من بر تبہ ز شعری گذشتہ است ؎ خود را چرا بشاعر خاقان در افگنم ؎ مؤلف عرض کند کہ صاحب بحر (۱) (در آویختن باکسی)

را در مصادر مرکبہ بمعنی آویزش نمودن با کسی آوردہ و (۳) (در افتادن) را در مصادر مفردہ بمعنی خصومت و جنگ کردن با کسی نوشتہ نسبت (۲) غیر از ادعای بہار تائیدی از اہل زبان نیست و معاصرین عجم ہم بر زبان ندارند و از سند میر حسن دہلوی ہم (در آویزی کردن) پیدا است طالب سند دیگر باشیم از اہل زبان مخفی مباد کہ ہر دو محققین ہند نژاد فرق (باکسی) و (باچیزی) نکردہ اند۔ فتائل۔ (اردو) (۱) تا (۴) لپٹ جانا۔ بھڑنا۔ گتنا۔ جتنا۔

باکسی در تہ یک پیرہن بودن مصدر اصطلاحی۔ بقول انند و بہار کنایہ از (۱) کمال قرب (صائب ؎) اگر خواہی بہ یوسف در تہ یک پیرہن باشی ؎ مدہ تا ممکن است از دست دامن فرصت خود را ؎ مؤلف عرض کند کہ از کلام صائب می کشاید کہ (۲) کنایہ باشد از مماثلت پیدا کردن و ہمرتبہ شدن یعنی شاعر گوید کہ اگر می خواہی کہ بدرجۂ یوسف رسی دامن فرصت را بحد امکان از دست مدہ وسعی کن و وقت خود را ضائع مکن فتائل (اردو) (۱) قرب کامل ہونا (۲) مماثلت پیدا کرنا۔ ہمرتبہ ہونا۔

(الف) باکسی در جوال بودن مصادر
(ب) باکسی در جوال رفتن اصطلاحی
(ج) باکسی در جوال کردن (الف) (ب) بقول وارستہ و بحر و انند (۱) ہمخانہ او بودن و (۲) با او معارضہ اتفاق افتادن و نسبت (ج) فرماید کہ متعدی۔ الف و ب (امیر خسرو الف ؎) خواجہ کہ با نوش زبان آوراست ؎ با سگ وحشی بجوال اندر است ؎ (سعید اشرف ب ؎) باچنین خرسی بفرمان تو رفتم در جوال

ورنه سودایم دماغ این تماشا ها نداشت
(ظهوری ج ے) ظهوری کجا پیشه کردن
تواند که کردند با نفس خود در جوالش
مؤلف عرض کند که معنی اول و دوم موافق
قیاس است و کنایه باشد ولیکن از سند
میر خسرو (با سگ در جوال است) پیداست
و این مقوله الیست که تعریفش بجای خودش گذشت
و مخصوص با سگ باشد نه با کسی و (ب و
ج) هم کنایه باشد (اردو) (الف و ب) (۱)
همخانه هونا - کسی کے ساتھه ایک گهر مین رهنا
(۲) کسی کے ساتھه معارضه کرنا - همکلام
هونا - بحث کرنا (ج) (۱) کسی کو کسی کے ساتھه
ایک گهر مین بند کرنا (۲) کسی کو کسی کے ساتھه بحث
اور معارضه مین مبتلا کرنا -

باکسی در زیر یک پیراهن بودن مصدر
اصطلاحی - بقول انند و بهار مرادف (باکسی
در ته یک پیرهن بودن) که گذشت (صائب

بی دل بینا فراید پرده بر غفلت پ با همه کنعان
اگر در زیر یک پیراهنی پ مؤلف عرض
کند که هر دو محققین بالا لعوض پیراهن بدون
الف پیرهن نوشته اند و ما موافق سند (الف)
در پیراهن زیاده کرده ایم - پیرهن و پیراهن
هر دو یکی است - عیبی ندارد و این کنایه باشد
از واصل بودن و وصل حاصل کردن و
از شعر صائب معنی اول پیداست که بر (باکسی
در ته یک پیرهن بودن) گذشت (اردو)
دیکهو (باکسی در ته یک پیرهن بودن) کے پہلے معنے

باکسی در ساختن مصدر اصطلاحی -
بقول انند و بهار کنایه از سازش و موافقت
کردن (کلیم ے) بسان شعله و شمع است
الفت من و تو پ بمن یکی شده لیک در نمی سازی
پ (شیخ شیراز ے) و را نیز در ساز با طاعتش
پ زشرف عمل برکن و ناظرش پ مؤلف
عرض کند که از سند اول مصدر (باکسی در ساختن)

پیداست البته سند دوم بکار محققین می خورد
و ما با معنی سازش کردن اختلاف داریم -
چنانکه برا با کسی بسر بردن) ذکرش کرده ایم
(اردو) دیکھو با (کسی بسر بردن)

(الف) باکسی درمیان داشتن
(ب) باکسی درمیان زدن
(ج) باکسی درمیان کردن
(د) باکسی درمیان نهادن

مصدر اصطلاحی
بقول انند
و بهار کنایه از آشکارا کردن و بفعل آوردن
و فرماید که تخصیص آن بالفظ را از چنانکه صاحب
اصطلاحات نوشته محض تحکم است (میر
خسرو ؎) ملک هرچند می زد بادل
ریش ؎ که در صحرا نهد سوز دل خویش ؎
(میر معزی ج ؎) یارب چه بود آنش
کان ماه روی من ؎ با من بخلوت اندر تا
راز کرد ؎ (باقر کاشی ج ؎) بر من شبی
نمی گذرد کز جفای تو ؎ تا روز راز دل نکنم

با خدای تو ؎ (شیخ شیراز د ؎) بگفت
ار نهی با من اندر میان ؎ چو یاران یکدل
بکوشم بجان ؎ (حسین ثنائی د ؎) من
از نظاره بیخود و چشمش بگشتنم ؎ با دل هزار
گونه سخن درمیان نهاد ؎ (صائب د
؎) کاری مکن که از جگر سوز داغ را
؎ با مرهم حرام نمک درمیان نهم ؎ (امیر
شاهی سبزواری د ؎) هر شب بدل
حکایت خود درمیان نهم ؎ دل را زسوز
عشق تو داغی نهان نهم ؎ مؤلف عرض
کند که طالب سند استعمال (الف) با شیم
مجرد ادعای محققین هند نژاد اعتبار را
نشاید معاصرین عجم بر زبان ندارند و
از سند (ب) استعمالش پیدا نیست بلکه
استعمال (با دل زدن) بمعنی در دل خیال کردن
و گفتن ظاهر است که بجای خودش لوثیقه
همین سند گذشت و بدون سند استعمال

(ب) را تسلیم نه کنیم و از معاصرین عجم هم نشنیدیم
و سند (ج) هم بکارش نمی خورد و ازان سند
(باکسی راز کردن) پیداست و بجای خودش
می آید و از سند شیخ شیراز (مصدر باکسی
اندر میان نهادن) ثابت می شود و (در میان)
و (اندر میان) یکی است و این سند را
من وجه موافق (د) خیال می کنیم و سند
حسین ثنائی واضح تر است برای (د) و لیکن
از کلام صائب تصدیق (د) نمی شود
زیرا که (با مرهم نمک در میان نهادن)
بمعنی خود است و این را با تعمیم مصدر
(باکسی در میان نهادن) بمعنی بیان کرده
محققین هندنژاد تعلقی نیست و از کلام
امیر شاهی سبزواری مصدر (بکسی در میان
نهادن چیزی) بمعنی ظاهر کردن آنچیز پیدا
می شود و حق آنست که تعمیم چیزی در بنجا
پسند ما نیست باید که در میان نهادن حکایت

واشال آن بکسی) بمعنی بیان کردن حکایت
باکسی قائم کنیم و ما این مصادر را در ردیف
دال مهمله بر (در میان نهادن) بیان کنیم
انشاء الله این است تحقیق محققین هندنژاد
که بالا گذشت و جگرکاوی ما. فتامل (اردو)
آشکارا کرنا۔ ظاهر کرنا۔ وجود میں لانا۔

باکسی در یک پیرهن خوابیدن مصدر
اصطلاحی. بقول انند و بهار (را) مرادف
(باکسی در تته یک پیرهن بودن) (کلیم)
گل به بستر تا نیفشانی نمی خوابی و من با شمع سان
با شعله در یک پیرهن خوابیده ام (صائب
ه) با خیال یار در یک پیرهن خوابیده ام
با برندارم سر ز بالین هر که بیدارم کند
مؤلف عرض کند که ازین هر دو سند
(۲) (با چیزی در یک پیرهن خوابیدن)
کنایه از متلای آن شدن است که کمال
قرب از ان چیز باشد. محققین بالا در چیزی

وکسی فرق نکرده اند مامی گوئیم که از تعمیم چیزے
بہتر است که (باشعله دریک پیرہن خوابیدن)
را بمعنی مبتلای سوز و گداز شدن و آتش
گرفتن گیریم و (باخیال دریک پیرہن خوابیدن)
را منہمک شدن در خیال و این ہر دو کنایہ
باشد بای حال اسناد مطابق ادعای محققین
بالائیست ولیکن (باکسی دریک پیرہن
خوابیدن) بہ معنی (۳) با او اتفاق کلی داشتن
استعمال توان کرد کہ بہتر است از (قرب کامل)
کہ اتفاق کلی کنایہ ایست و قرب کامل معنی لفظی
آن معاصرین عجم با ما اتفاق دارند۔ فتامل۔
(اردو) (۱) دیکھو (باکسی در تہ یک پیرہن
بودن) (۲) کسی چیز مین مبتلا ہونا۔ (۳)
کامل اتفاق کرنا۔ دکن مین اتفاق کلی رکھنا۔

باکسی دست در نرفتن (مصدر
اصطلاحی) بقبول وارستہ و بجز از عہدۂ او برنیامدن
(سلمان ؎) سبردر رہش نہادم و کارے
بسر نرفت با او بہ ہیچ حیلہ مرا دست
در نرفت ؎ صاحبان اتند و بہار ہمین
سند را مال خواجۂ شیراز گویند و بہار بہ
وثیقہ ہمین سند (باکسی دست نرفتن) را
قائم کردہ مقصودش بخرین نباشد کہ کلمۂ
در را زائد گیرد **مؤلف** عرض کند کہ
ذوق زبان ندارد کہ معنی مطلوب از حذف
کلمۂ در پیدا نمی شود۔ فتامل (اردو)
عہدہ برآ نہ ہونا۔ صاحب آصفیہ نے
(عہدہ برآ ہونا) پر لکھا ہے کہ فرض ادا
کرنا۔ انتہیٰ۔ کسی کی خدمت جیسی چاہئے ادا نکرنا

باکسی دست زدن مصدر اصطلاحی
یقبول اتند و بہار مرادف (باکسی برآمدن)
کہ بمعنی از عہدہ اش برآمدن و برابری
کردن گذشت (فردوسی ؎) بداد و
بہ آن پادشہ دست زد ؎ چنان کز رہ
پادشاہی سزد ؎ **مؤلف** عرض کند کہ

(دست زدن) بقول بحر مرادف کف زدن و دستک زدن و بمعنی خوشحالی کردن هم پس بخیال ما (دست زدن باکسی و بکسی) مصافحه کردن که طریقه ملاقات عرب و عجم است و کنایه از موافقت کردن با او توان گرفت و سند فردوسی هم همین معنی را تقاضا کند و معاصرین عجم هم با ما اتفاق دارند بهار بر معنی بیان کرده خود باسند غور نکرد (اردو) دیکھو (باکسی برآمدن) اور بلحاظ ہماری تحقیق کے کسی سے ہاتھ ملانا۔ موافقت کرنا۔

(الف) باکسی دست و بغل است — مقولہ

(ب) باکسی دست و بغل بودن — فارسیان

(ج) باکسی دست و بغل رفتن — چون

کسی را باکسی در ستیز و مقابله بینند استعمال (الف) کنند و گویند که فلان با فلان دست و بغل است یعنی باهم پیچیده است (ملا فوقی یزدی ؎) از در آسمان چه می طلبی با کاختر ش باوفاست دست و بغل مقصود شاعر آنست که اختر آسمان باوفا ستیز دارد و مخالف اوست۔ بهار و انند بذکر (ب) گویند که (۱) بمعنی دست در بغل یکدیگر در آوردن بقصد بر زمین زدن حریف خود را و با او کشتی کردن و بحواله سراج منیر (۲) برابری و مساهمت هم و بقول شان (ج) مرادف (ب) و بقول وارسته و بحر (ج) (۱) بمعنی کشتی کردن و (۲) مساهمت هم مؤلف عرض کند که محققین اول الذکر (ب) را بوثیقه کلام ملا فوقی یزدی قائم کرده اند چنانکه آئین اوشان است که کلمه است را متعلق دانند بامصدر (بودن) و ما بدون سند هم (ب) را تسلیم کنیم بمعنی اول و معاصرین عجم هم با ما اتفاق دارند و نسبت (ج) عرض می شود که همه محققین

بالانسبت معنی اولش در غلط افتاده اند و
معنی دوم ازهمین پیدا کرده اند صاحب
سراج منیر معنی دوم را با (ج) مخصوص داشته
است و محققین اول الذکر با (ب) هم متعلق
کرده اند و به تحقیق ما معنی (ج) به برابری
و موافقت بسر بردن است و بس جیف است
که همه محققین بالانسبت (ج) غور کامل نکرده
اند و در معنی دوم (ب) سکندری خورده
فتامل - (حکیم رکنائی کاشی ؎) با فلک
دست و بغل می روم ای خواجه به بین
که تماشاست تلاش دو زبردست بهم
(اردو) (الف) وہ اسکے ساتھ دست و
گریبان ہے - گتھ گیا ہے - لپٹ گیا ہے
چمٹ گیا ہے (ب) (۱) کسی کے ساتھ
دست و گریبان ہونا - چمٹ جانا - لپٹ جانا
گتھ جانا - دھینگا مشتی کرنا - لڑنا - کشتی کرنا
(۲) برابری کرنا - (ج) موافقت اور

مساوات کے ساتھ زندگی بسر کرنا - گزارنا

باکسی راز کردن مصدر اصطلاحی
بقول وارسته و بحر ظاهر کردن راز
با او و مؤلف عرض کند که مقصود محققین
از (با او) باکسی باشد و بس (باقر کاشی
؎) بر من شبی نمی گذرد کز جفای تو
روزی راز دل نکنم با خدای تو
که کردن بمعنی گفتن آمده (اردو) کسی سے راز کہنا

باکسی زبان داشتن مصدر اصطلاحی
بقول برهان و بحر و هفت کنایه از آنست
که خود را به آنکس از آن کس وانماید مؤلف
عرض کند که حیف است که سند استعمال
پیش نشد مقصود محققین بالا جز این نباشد
که کسی را از تعلق خود که با مخاطب است خبر دادن
معاصرین عجم بر زبان ندارند (اردو)
کسی کو اپنی شناخت کرانا -

باکسی سر کردن (مصدر اصطلاحی)

بقول انند و بہار مرادف باکسی در ساختن و بسر بردن و بسر کردن کہ گذشت (ملا طغرا در صفت پیر مغان ؎) بخون گرمی کرد باشیشہ سر ہا کہ دل سرد شد ز آتش شیشہ گر مؤلف عرض کند کہ (سر کردن) بمعنی آغاز کردن و بسر بردن و باہم سلوک کردن و معاش نمودن می آید (کذا فی البحر و البہار) بہار در کلام ملا طغرا معنی دوم گیرد و ما معنی اول را پسند کنیم یعنی آغاز کرد بخون گرمی بالجملہ وجہی نباشد کہ ہمہ معانی سر کردن درین مصدر مرکب نگیریم (اردو) دیکھو (باکسی بسر کردن) و باکسی سر کردن)

باکسی سنجیدن (مصدر اصطلاحی) کنایہ باشد از برابر کردن باکسی و باکسی ہمسر قرار دادن و مساوی دانستن۔ (ظہوری ؎) می توان با برہمن سنجید نیست کمتر ز کفر اسلامم ہا (اردو) کسی کو کسی کے ساتھ ہمسر اور برابر قرار دینا۔ مساوی سمجھنا۔

باکسی گرفتن کسی را (مصدر اصطلاحی) بقول بحر و وارستہ کسی را در عین فعل شنیع گرفتن۔ سند این از ملا طغرا بر (باز کردن عقد گذشت مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) کسی کو کسی کے ساتھ پکڑنا۔ گرفتار کرنا۔ کہہ سکتے ہیں دکن میں مستعمل ہے بمعنی افعال شنیعہ کی حالت میں گرفتار کرنا۔

باکسی مخالف یا موافق شدن استعمال (۲۱۹) بمعنی حقیقی خود است (انوری ؎) اگر بخت با من مخالف شد است کہ تو با دی موافق مشو زینہار ہا (اردو) کسی کے ساتھ مخالف یا موافق ہونا۔

باکفایت و دیپلومات اصطلاح بقول صاحب روزنامہ بحوالہ سفرنامہ

ناصر الدین شاه قاچار بمعنی (۱) قابل و (۲) اجاره دار و مقابل آن در انگلیسی زبان انتلیجنت نوشته که ترجمه آن چالاک فهیم و هوشیار و قابل است مخفی مباد که (دپلومه) به دال هندی مکسور و ضم لام و فتح میم لغت انگلیسی است بمعنی سند لیاقت. معاصرین عجم این را بقاعدهٔ عربی جمع کرده مفرس کرده اند و کلمه باد ریخا بمعنی هفدهم اوست پس معنی لفظی این کسی که محتاط است و سند های لیاقت دارد کنایه از قابل و چالاک و فهیم و هوشیار و نسبت معنی دوم عرض میشود که اجاره داران و مستاجران هم سند های حسن خدمات و کفایت شعاری با خود دارند و بدین معنی هم کنایه باشد (اردو) (۱) قابل۔ بقول آصفیه ہوشیار۔ دانا۔ لائق (۲) اجارہ دار۔ بقول آصفیه۔ اسم مذکر۔ ٹھیکہ دار۔

باکلا صاحب محیط گوید که اسم باقلاست و بذیل باقلا فرماید که باکلا اسم فارسی زبان (الخ) حقیقت این بر باسمر گذشت و عجبی نیست که باقلا که گذشت معرب این باشد ماخذ این جزین نباشد که کله در زبان فارسی بضم اول و ثانی غیر مشدد به خفای ها هر چیز کوتاه را عموماً و آدم کوتاه را خصوصاً گویند (کما فی البرهان) پس فارسیان های مخفی آخر را بالف بدل کرده باشند چنانکه یاسه و یاسا و کلمه با بمعنی هفدهش و معنی لفظی این کوتاه قد دارنده که درخت باقلا کوتاه قد است و اختلاف اعراب متعلق بمجاورهٔ زبان (اردو) دیکھو باسمر۔

باکلہ پائین آمدن (مصدر اصطلاحی) صاحب رهنما بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصر الدین شاه قاچار ذکر این کرده گوید که از بلندی افتادن چنانکه روی بر زمین باشد۔

مؤلف عرض کند کہ کلمہ با در ینجا بمعنی نہم اوست کہ طرف و جانب باشد و کلہ بمعنی رخسارہ و روی (اردو) مُنہ کے بل گرنا بقول آصفیہ۔ اوندھے مُنہ گرنا۔ مُنہ کے بل آنا۔ (اردو) شہزور اپنے زور مین گرتا ہے مُنہ کے بل ؛ وہ طفل کیا گریگا جو گھٹنون کے بل چلے ؛

(الف) باکمال بنیہ اصطلاح (الف) بقول بول حال بمعنی قوی و (ب) بقول رہنما بحوالہ سفرنامہ ناصرالدین شاہ قاچار قوی القویٰ بودن مؤلف عرض کند کہ بنیہ لغت عربست بقول غیاث بکسر و بضم اوّل و سکون نون بمعنی بنیاد و نہاد و آفرینش و سرشت و بقول منتخب بنا کردہ شدہ و کلمہ با در الف بمعنی ہمدہم اوست و در (ب) بمعنی معیّت ہم توان گرفت (اردو) (الف) قوی بقول آصفیہ عربی۔ توانا۔ دیکھو اشگرف (ب) قوی ہونا۔

(ب) باکمال تغیّر اصطلاح۔ بقول صاحب رہنما بحوالہ سفرنامہ ناصرالدین شاہ قاچار بحالت خشمناکی سخت مؤلف گوید کہ کلمہ با در ینجا بمعنی معیت است و تغیّر لغت عرب باشد بقول منتخب از حال خود برگشتن و این کنایہ باشد کہ خشمناک تغیّری دارد (اردو) کمال غصہ کی حالت مین۔ کمال غصہ مین لال ہوکر۔

(الف) باکند (الف) بقول برہان بروزن پازند (۱) یاقوت را گویند و آن

(ب) باکندہ جوہریست معروف و بابای فارسی ہم آمدہ و فرماید کہ در جای دیگر

(۲) بمعنی بازور و قوت نوشتہ بودند ہیچکدام شاہد نداشتہ صاحب جامع بر معنی اوّل قانع و صاحب ناصری بذکر معنی اوّل گوید کہ ظن مؤلف این است کہ بیاے

حطی باشد نہ بہ باو درین حرف برہان سہو کردہ صاحب رشیدی نسبت (الف وب) گوید کہ بمعنی یاقوت بیای حطی است نہ بہ با۔ خان آرزو در سراج نسبت (الف) بذکر قول برہان قول صاحب رشیدی را نقل کند و فرماید کہ بمعنی اول بہ یای حطی است نہ بہ بای موحدہ و بای فارسی و نسبت معنی دوم گوید کہ بہ بای موحدہ مرکب از با و کند کہ کند بمعنی قوت و لہذا کندآور بمعنی پہلوان و با قوت می آید کہ مرادف زورآور باشد و فرماید کہ بسبب اشتباہ لفظی اکثری در غلط افتادہ اند **مؤلف** عرض کند کہ ما با خان آرزو اتفاق داریم کہ (الف) بمعنی دوم صحیح باشد بضم کاف و در (ب) ہای ہوز آخرہ زائد و نسبت معنی اول خیال ما اینست کہ یک نقطہ زائد محققین اول الذکر را در غلط انداخت یعنی یاگند را کہ بہ تحتانی اول بمعنی اول می آید موحدہ نوشتند یا در معنی دوم کہ (باقوت) است بر موحدہ اول یک نقطہ زیادہ کردہ یاقوت کردند دیگر ہیچ (اردو) (الف وب) (۱) یاقوت یقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر۔ ایک قسم کا جڑی جوہر جو اکثر سرخ نیلا۔ زرد اور سفید ہوتا ہے۔ صاحب قاموس نے اسے یاکند کا معرب فرمایا ہے (۲) قوت مند۔ زوردار۔

یاکو بقول خان آرزو در سراج (۱) شہری و (۲) قلعہ از شروان و فرماید کہ (۳) لقب یکی از امرای صاحب قران امیر تیمور است و بدین معنی غالباً ترکی است صاحب ضمیمہ برہان ذکر معنی اول کردہ نسبت معنی دوم گوید کہ بغایت بلند است صاحب مؤید بذکر معنی اول فرماید کہ فرزندان حمزہ رضی اللہ عنہم عم رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم

درین شہر بادشاہ بودند و نسبت بمعنی دوم صراحت کند کہ بالای کوہی واقع است بغایت مرتفع و بلند بہار بر معنی اول قانع (استاد ؎) آمد آن خسرو خوبان جہان از باکوہ می خورد خون جہانی کہ ندارد باک او باکوہ (سلیم ؎) نتوان یافت دلی خوش بجہان اے کاکو باکوہ روی گاہ سوی کنجہ و گاہی باکوہ مؤلف عرض کند کہ بالحوالہ قول ناصری بر بادکوبہ ذکر کردہ ایم کہ این بمعنی اول مخفف آنست و عجبی نیست کہ قلعہ ہمین مقام موسوم شد بہ این مقام وجہ دارد کہ این قلعہ بلند را منظر بخوفناکی او باکو گفتند کہ مرکب است از باک و واو نسبت۔ حیف است کہ محققین ترکی زبان این لغت را بمعنی سوم ذکر نکردہ اند و محققین فارسی ہم ازین ساکت عجبی نیست کہ وجہ تسمیہ این ہم ہمان باشد کہ برای معنی دوم گذشت (اردو) (۱) باکو ایک شہر کا نام ہے دیکھو بادکوبہ۔ مذکر (۲) شروان کے ایک قلعہ کا نام بھی باکو ہے۔ مذکر۔ (۳) باکو امرای صاحبقران امیر تیمور کے ایک امیر کا لقب۔ مذکر

(۱) باکوبہ
(۲) باکوبہ

(۱) بقول شمس نام موضعی است و (۲) مخفف ہمان بادکوبہ کہ بجایش گذشت۔ دیگر محققین فارسی زبان ذکر (۱) نکردہ اند و ما اشارہ (۲) بر (بادکوبہ) کردہ ایم خیال ما اینست کہ کاتب صاحب شمس بہ تصرف خفیف تحریف کردہ (۲) را بشکل (۱) نوشت دیگر ہیچ (اردو) دیکھو بادکوبہ۔

باکورہ بقول شمس بضم کاف و فتح زای ہوز بمعنی میوہ کہ اول رسد و بحوالہ حل اللغات گوید کہ زودتر رسد و نوباوہ و صراحت کند کہ لغت فارسی است دیگر ہمہ محققین فارسی زبان ازین ساکت خیال ما اینست کہ باکورہ لغت عرب است بمعنی نوباوہ و محقق

بی تحقیق بر رای مهمله نقطه زیاده کرده لغت فارسی نام نهاد دیگر هیچ (اردو) نوباوه۔ دیکھو ابره

باکویه بقول انند بحوالهٔ فرهنگ فرنگ بضم ثالث و فتح تحتانی لغت فارسی است نام شهری است در ایران **مؤلف** عرض کند که قیاس ما این است که همان (باکوبه) را که به موحده پنجم گذشت با ضافهٔ یک نقطه بدین صورت آورده اند و اصل این (بادکوبه) (اردو) ایران کے ایک شہر کا نام باکویہ ہے۔ مذکر۔ دیکھو بادکوبه۔

باکیده بقول برهان و جامع به تحتانی چهارم بروزن بالیده (۱) بمعنی باکنده است که یاقوت باشد و (۲) حریر منقش را نیز گویند صاحب سروری بحوالهٔ نسخهٔ وفائی بذکر معنی دوم نسبت معنی اول گوید که یاقوت سرخ را هم گویند و صاحب هفت بذکر هر دو معنی بالا فرماید که (۳) بمعنی بازور و قوت هم **مؤلف** عرض کند که اصل این بمعنی اول و سوم همان باکنده که گذشت و ما حقیقت ماخذش همدرانجا عرض کرده ایم و ظاهرا در اینجا نون بدل شده به تحتانی چنانکه اونج و اویج و بلحاظ معنی دوم باعتبار صاحب سروری که از اهل زبانست توانیم عرض کرد که اسم جامد است و بدین وجه که صاحب سروری ذکر معنی اول هم کرده و ما بر باکنده موحدهٔ اول را صحیح ندانیم عرض می شود که بدین معنی هم اسم جامد فارسی زبان گیریم مخفی مباد که معنی سوم را غیر از صاحب هفت دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر نکرد و طالب سند استعمال باشیم (اردو) (۱) و (۳) دیکھو باکنده (۲) حریر منقش نقش کیا ہوا ریشمی کپڑا۔ مذکر

باگرسنگی قوت پرهیز نماند مثل صاحب گلدسته ذکر این کرده از معنی و محل استعمال ساکت **مؤلف** عرض کند که مال شیخ شیراز است فارسیان باظهار غلبهٔ چیزی استعمال این کنند

بجائی کہ احتیاج و ضرورت چیزی انسان را مجبور کند بر ارتکاب فعل ناجائز۔ (اردو) مرتا کیا نکرتا۔ بقول آصفیہ جس کی جان پر آبنے وہ سب کچھ کر گزرتا ہے دکن مین کہتے ہین "تین دن کے فاقہ مین ستور حلال" بھوکون مرے تو کیا نکرے"

باگرہ صاحبان برہان و جامع و (جان آرزو در سراج) ذکر این کردہ اند و ماحقیقت این بر باغرہ عرض کردہ ایم و صراحت ماخذہم ہمدرانجا مذکور (اردو) دیکھو باغرہ۔

باگل بقول جہانگیری و برہان و جامع و ناصری و رشیدی و سراج باکاف عجمی مفتوح آب نیم گرم باشد **مؤلف** عرض کند کہ مرکب است باکلمہ با بمعنی ہندمش و گل بالضم بقول برہان بمعنی اخگر آتش۔ پس معنی لفظی این اخگر آتش دارندہ و کنایہ از آب نیم گرم۔ فارسیان در استعمال خود بفتح کاف فارسی خوانند (اردو) آب نیم گرم۔ کنکنا پانی۔ مذکر نیم گرم بقول آصفیہ۔ سہتا ہوا۔ وہ پانی جو بہت گرم نہو۔ کنکنا۔

باگوشۂ کمان آوردن مصدر اصطلاحی بقول بحر مہم عظیمی بکمال آسانی سرانجام دادن و مخالف را بی جنگ گرفتار کردن (سالم ؎) چو چلہ کاہکشان را کشان کشان مرّیخ بیارگاہ تو باگوشۂ کمان آرد۔ **مؤلف** عرض کند کہ این کنایہ باشد (اردو) دکن مین کہتے ہین (کچے تاگے پر کھینچ لانا) مشکل کام کو آسانی کے ساتھ انجام دینا۔

بال بقول سروری (ا) از آدمی بازو و بقول جہانگیری و ناصری از آدمی و حیوانات پرندہ دست بود از کتف تا سر ناخن دست صاحب برہان باتفاق جہانگیری گوید کہ بعضی گفتہ اند کہ از شانہ تا آرنج کہ مرفق باشد۔ صاحب رشیدی فرماید کہ از آدمی بازو

وبقول بعض از کتف تا سر ناخنان واز حیوانات تا سم۔ خان آرزو در سراج با سروری متفق و ذکر قول جہانگیری ہم کردہ بہار گوید کہ بالفظ آہیختن و دادن و روئیدن و زدن و کشادن و کشیدن مستعمل و بال و پر دادن و بال و پر کشیدن نیز آمدہ و صاحب سخندان گوید کہ در سنسکرت موی انسان و چرند را بال گویند

مؤلف عرض کند کہ صاحب ساطع کہ محقق لغات سنسکرت است بر موی بدن انسان قانع و ہم بقولش در بندی ریشہ را گویند کہ بر خوشہ دانہ ہا بر آید و موی چینی یعنی موی کاسہ و رشتہ کہ بران شکر منجمد سازند (الخ) پس بخیال ما معنی اول بیان کردہ ساطع حقیقی است و دیگر معانی مجاز آن۔ فارسیان این لغت را از سنسکرت گرفتہ باشند و مجازاً برای بازوی انسان و دست آدمی و حیوانات چرند از کتف تا سر ناخن دست یا از شانہ تا آرنج بای حال معنی دوم این کہ می آید مجاز لغت سنسکرت باشد و معنی اول۔ مجاز مجاز کہ دست و بازوی انسان ہم مثل جناح پرند است۔ مخفی مباد کہ صاحب کنز گوید کہ بال لغت فارسی است و ترکیان بمعنی ذراع الانسان استعمال کنند (فردوسی) بموسید مادر دو بال و برش ۔ ہمین آفرین خواند بر پیکرش ۔ (اردو) دیکھو بازو۔ اور (حیوانات چرندسے) شانہ سے سم تک۔

(۲) بال بقول سروری از مرغ پر باشد و بقول جہانگیری از جانوران پرندہ جناح (حکیم النوری قطعہ) صاحبا تا شمع و تا پروانہ ہست ۔ این غرور انگیز و آن صاحب خیال ۔ ابر بخیز د گفت د گوی و جست و جوی ۔ گرچہ سوز د خویشتن را پر و بال ۔ و بقول

برہان از جانوران پر و بال کہ عربی آن جناح است و بقول رشیدی و ناصری جای برآمدن پر صاحب رشیدی بقول بعض گوید کہ از پرندگان تا پایان پر۔ خان آرزو در سراج بر ذکر اقوال بالا قانع و ہم او در چراغ فرماید کہ گاہی بمعنی پر آید بمجاز کہ بعربی ریش گویند چنانکہ بال مگس و بال پروانہ (سلیم رباعی) برخواجہ ببین و قامت رفتارش کہ آن صنوبر کہ شد بلبی او منقارش ۔ بالا پوشی است در حقیقت او را ۔ چون بال مگس علاقہ دستارش ۔ مؤلف عرض کند کہ مجازاً بمعنی موے ہم آمدہ فارسیان این را از سنسکرت گرفتہ اند سند این بر بال سمندی آید و معنی جناح ہم مجازان و بمعنی اول یعنی (بازوی انسان و از کتف تا سم حیوان چرند) مجاز مجاز باشد (اردو) بال بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ پرند کے بازو کا پچھلا جوڑ جس کے زور سے پرواز کرتا ہے۔ بازو۔ پر۔ مو۔ شعر۔ پشم۔ روان۔ (۳) بال۔ بقول سروری و جہانگیری و برہان و رشیدی و ناصری و سراج امر از بالیدن یعنی بیال مؤلف عرض کند کہ بالیدن بمعنی افزودن و نمو کردن و بزرگ شدن و برآمدن می آید (ناصر الدین بچہ ے) ای سرو باغ سینہ ام بال ۔ تا دل شود چو سبزہ پامال ۔ (اردو) بالیدن کا امر حاضر۔ نمو کر۔ بالیدہ ہو۔ بڑھ۔

(۴) بال۔ بقول سروری و رشیدی و (خان آرزو در سراج) بمعنی بالیدہ و نمو کنندہ (لامعی جرجانی ے) کشت درختی زپی عزا او ۔ سعد فلک دیر کش و زود بال ۔ مؤلف عرض کند کہ چیف از سروری کہ اہل زبانست و وای بر ہر دو محققین ہند نژاد کہ ہر سہ از قواعد فارسی چشم می پوشند بال بمعنی بالندہ اصلا نیست و این معنی پیدا می شود بحالت

ترکیب که اسم فاعل ترکیبی است و سندشان هم برای (زودبال) است نه بال (اردو) بالیده ہونے والا۔ بالیدگی پیدا کرنے والا۔

(۵) بال۔ بقول سروری قسمی از ماہی باشد بغایت عظیم الجثہ و بقول جہانگیری و برہان نوعی از ماہی بغایت بزرگ و در دریای زنگ بہم رسد و فساد بسیار کند و گوشتش خوش مزہ بود صاحبان ناصری و رشیدی گویند کہ این را وآل ہم گویند پس عظیم الجثہ۔ خان آرزو در سراج ذکر این کردہ گوید کہ فارسی نبود و فرماید کہ لفظ آل بمدہ نیز گذشتہ خوب واضح نہ شد کہ تصحیف است یا مرادف مؤلف عرض کند کہ بال بہمین معنی لغت عرب است صاحب محیط المحیط ذکر این کردہ و صاحب منتہی الارب گوید کہ ماہئی است بزرگ حیف است کہ محققین عرب صراحت مزید نکردند پس فارسیان این لغت را از زبان عرب گرفتہ اند و آل کہ بمعنی قسمی از ماہی گذشت یا اینکہ قسم دیگر باشد یا اسم جامد فارسی زبان برای بال بای حال وجہی نیست کہ بال را تصحیف گیریم کہ وجود این در لغات عرب موجود (شیخ آذری ؎) ماہئی ہست نام آن قسطا و بال ہم مثل او ست در بالا؛ (فردوسی ؎) بیاراست خوان و خورش یکسرہ ؛ سہ دیگر بمرغ و ببال و برہ؛ حیف است کہ صاحب محیط کہ محقق مفردات طب است بر بال ذکر این نکرد و ہمین قدر نوشت کہ بہ ترکی اسم عسل و بہندی نام موی و تخم کرنجی و صاحب مخزن ہم ازین ساکت۔ ما از تحقیق فرمید قاصریم کہ نام این قسم ماہی در السنۂ غیر معلوم نہ شد۔

(اردو) بال۔ عربی اور فارسی مین ایک بڑی مچھلی کا نام ہے جو دریای زنگ

بین پیدا ہوتی ہے جس کا گوشت بہت مزہ دار ہوتا ہے۔ مؤنث۔

(۶) بال۔ بقول جہانگیری و برہان و ناصری بمعنی نمو کردن و بالیدن مؤلف عرض کند کہ ضعیف است از محققین فارسی زبان و سیما از صاحب ناصری کہ از اہل زبان است کہ معنی مصدری از اسم جامد پیدا کردہ اگر مقصودشان از حاصل بالمصدر بالیدن باشد برای آن لفظ بالش موجود کہ می آید حقیقت اینست کہ غور نکردہ اند و سکندری خوردہ اند بال اسم مصدر بالیدن است بمعنی فربہی و نشو و نما ماخوذ است از بال عربی کہ بمعنی بزرگی آمدہ یا مجاز معنی اول و دوم این یعنی بازو و جناح ہم کہ صاحب بازو و جناح را بالیدہ ظاہر می کند باقی حال مفرس باشد۔ فارسیان از ہمین اسم مصدر بمصدر بالیدن وضع کردہ اند کہ بجای خودش می آید (اردو) بالیدگی۔ بقول آصفیہ۔ مؤنث۔ بڑہاؤ۔

(۷) بال۔ بقول جہانگیری و برہان بالا را خوانند بمعنی قامت و بقول رشیدی مخفف بالا۔ خان آرزو در سراج بذکر این گوید کہ صاحب جہانگیری شاہدی پیش نکرد مؤلف عرض کند کہ خلاف قیاس نیست ولیکن معاصرین عجم بر زبان ندارند ما ہم مشتاق سند استعمال باشیم نظر بر محققین بالا (اردو) بالا۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ قد و قامت۔ مذکر۔

(۸) بال۔ بقول جہانگیری و برہان بمعنی فوق و بالا مؤلف عرض کند کہ معاصرین عجم بر زبان ندارند اگر سند استعمال پیش شود توانیم عرض کرد کہ مخفف بالاست (اردو) بالا۔ دیکھو باشجر۔

(۹) بال۔ بقول بول چال رقص را گویند و بالہ مرادف این و صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ

ناصر الدین شاه قاچار ذکر این معنی کرده مؤلف عرض کند که لغت انگلیسی زبان است که معاصرین عجم استعمالش کرده اند (اردو) ناچ بقول آصفیه - اسم مذکر ہندی رقص

بال آراستن (مصدر اصطلاحی) صاحب آصفی ذکر این از معنی ساکت مؤلف عرض کند که آراستن پر و بال و آماده پرواز شدن پرند (قاسمی گونابادی ؎) همای ظفر صید فرخنده فال ؎ ز فرمان ترکش بر آراست بال ؎ (اردو) پر و بال آراستہ کرنا - آمادۂ پرواز ہونا - دکن مین کہتے ہین توسنا -

بال آہیختن (مصدر اصطلاحی) صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که سندش (بال برآہیختن نیزه) را پیدا کند و ماخذش همدرانجا کنیم (اردو) دیکھو بال برآہیختن نیزه -

بالا صاحب سروری بحوالۂ اسدی فرماید که (۱) اسپ جنیبت باشد و فرماید که در فرہنگ بدین معنی به بای فارسی آمده و غالباً که این اصح باشد صاحب برہان صراحت کند که اسپ جنیبت اسپ کوتل را گویند صاحب جامع فرماید که اسب جنیبت ویدک و کتل - خان آرزو در سراج گوید که این خطاست و صحیح به بای فارسی است چنانکه می آید مؤلف عرض کند که پالا به بای فارسی به همین معنی می آید ولیکن به تحقیق ما بالا به بای عربی اصل است و به بای فارسی مبدلش چنانکه تب و تپ و اسب و اسپ و اگر بالعکس این خیال کنیم چنانکه خیال خان آرزو ست اندر الصورت باید که پالا ببای فارسی را بدین معنی اسم جامد گیریم و قیاس ما مبنی بر ماخذ است یعنی اصل این بمعنی فوق باشد که بر معنی پنجم می آید و ماخذش همدرانجا ذکر شود فارسیان در محاوره

خود مجازاً بمعنی بر ہم استعمال کردہ اند کہ ترجمۂ علی است و بمعنی زائد ہم چنانکہ (سہ و پا و بالا) بمعنی سہ و پا و بران و ازین استعمال من وجہ معنی ورای و علاوہ پیدا می شود پس (اسپ بالا) اسپی را نام کردند کہ دائماً ورای اسپ سواری باشد۔ یعنی علاوۂ اسپ سواری و کنایہ از اسپ کوتل و در محاورۂ فارسی صفت بجای موصوف مستعمل می شود پس مجرد بالا را برای اسپ کوتل استعمال کردند و ہمچنین است کوتل ہم کہ اصلش اسپ کوتل بود مرکب اضافی بمعنی اسپ سواری کہ کوتل در ترکی زبان بقول صاحب لغات ترکی بمعنی مرکب و سواری است فارسیان (اسپ کوتل) را بحذف موصوف کوتل کردند و پس ازان بحذف واو کُتل بضم اول بمعنی اسپی مستعمل شد کہ اسپ جنیبت باشد (حکیم اسدی ؎) ہزار اسپ بالا بہ پیشش درون ہ ببر گستوان زرہ گونہ گون ہ (حکیم فردوسی ؎) ببالای رزم اندر آورد پای ہ خروشان و جوشان در آمد زجای ہ (اردو) کوتل۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ بن سوار کا گھوڑا۔ خالی گھوڑا۔ زائد گھوڑا جو ضرورت کے موقع کے واسطے رکھا جائے۔ خاص گھوڑا۔ وہ گھوڑا جو امیرون کی سواری کے آگے آگے ساز سے آراستہ و پیراستہ محض زینت کے لئے چلتا ہے (آتش ؎) عرش ہے اس بادشاہ حسن کا تخت روان ہ وہ صنم کوتل کبود چرخ کو دوڑائے گا ہ

(۲) بالا۔ بقول سروری (الف) نام گلی کہ در ہندوستان باشد (امیر خسرو ؎) ہر گل بالا کہ دہد بوستان ہ بیشتری ہست بہ ہندوستان ہ صاحب رشیدی باستناد ہمین

بالا را بمعنی سمت ایران و خراسان گیرد و گوید کہ اہل ہند سمت ایران و خراسان را بالا گویند و خان آرزو در سراج فرماید کہ ما در ہندوستان بدین معنی نہ شنیدیم مگر این اصطلاح مردم پای دامن کوہ کابل وغیرہ باشد و شعر امیر خسرو را توجیہ توان نمود **مؤلف** عرض کند کہ گل بالا یا مجرد بالا اسم گلی در ہندوستان نیست و ما از معاصرین عجم ہم نشنیدیم کہ خراسان و ایران را در ہندوستان بالا گفتہ باشند۔ البتہ بالا گھات و تل گھات مروج است در دکن کہ طرف رود کرشنا را کہ بسوی حیدر آباد کنارہ بلند دارد بہ تای ہندی بالا گھاٹ گویند و طرف دیگرش را کہ متعلق از صوبہ مدراس باشد تل گھاٹ نامند و بالا درین اصطلاح بمعنی بلند و فوق است و بس و نوعی کہ خان آرزو پیش کردہ است قرین قیاس و معنی شعر امیر خسرو را ہم درست می کند وجہ دار دکہ فارسیان (ب بالا) گل آفتاب پرست را نام نہادہ باشند کہ در ہندوستان بکثرت است و در ایران و حوالی آن کم چنانکہ از ایرانیان بہ تحقیق می رسد محققین فارسی (ز (گل بالا) ساکت ولیکن بترکیب توصیفی گل آفتاب پرست را گل بالا گفتن خلاف قیاس نیست کہ بالا را در ینجا بمعنی فوق گیریم باقی حال مجرد بالا بمعنی گل از کلام امیر خسرو ثابت نیست ولیکن نظر بر اعتبار قول سروری کہ از اہل زبان است کنایہ از گل آفتاب پرست توان گرفت (اردو) (الف) گل بالا۔ مذکر۔ ایک پھول کا نام جو بقول فارسیان ہندوستان مین زیادہ ہوتا ہے اور بلاد فارس مین کم (ب) سورج مکھی۔ دیکھو آفتاب پرست کے دوسرے معنے۔

(۳) بالا۔ بقول سروری و جہانگیری و برہان و وارستہ و جامع و ناصری و رشیدی بمعنی قد و قامت (خواجہ حافظ ؎) بروز واقعہ تابوت ما زسرو کنید بالا کہ می رود بداغ بلند بالائی ۔ (والہ ہروی ؎) سرو از چہ برعنائی قامت چمن آراست ۔ برعنائی بالای تو از عالم بالاست ۔ خان آرزو در سراج و چراغ ذکر این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ این ہم مجاز معنی پنجم است کہ بمعنی فوق و بلندی می آید۔ فارسیان قامت را بلحاظ بلندیش بالا گفتند (اردو) بالا۔ مذکر۔ دیکھو بال کے ساتوین معنے ۔

(۴) بالا۔ بقول سروری و برہان و جامع و رشیدی و سراج و ناصری بمعنی درازی کہ ضد پہنا ست (مسعود سعد ؎) ای شاہ بہ پیمود زمین را و فلک را ۔ جاہ تو و قدر بہ بالا و پہنا ۔ صاحب جہانگیری فرماید کہ ترجمہ این در عربی طول است (استاد رباعی) آن شب کہ مرا وصلت ای مہ ننگست ۔ بالای فلک کوتہ و پہنا تنگ است ۔ وان شب کہ ترا با من مسکین جنگ است ۔ شب کور و خروس گنگ و پروین لنگ است ۔ **مؤلف** عرض کند کہ در ہر دو سند بالا لفظ بالا بمعنی بلندی و رفعت است کہ بر معنی پنجم می آید نمیدانیم کہ محققین فارسی زبان سیما جامع و ناصری چرا باستناد این دو شعر معنی درازی پیدا کردہ اند و ضد پہنا نوشتہ اند ما باعتبار قول صاحبان زبان این معنی تسلیم کنیم ولیکن استنادشان صحیح نباشد و مشتاق باشیم برای سند دیگر تحقیقت معنی بلندی بجای خودش می آید مخفی مباد کہ از مصدر (بالا رفتن سال و عمر) طوالت عمر من وجہ پیدا ست کہ بجای خودش می آید (اردو) درازی بقول آصفیہ۔ فارسی

اسم مؤنث ۔ لمبائی ۔ طوالت ۔

(۵) بالا ۔ بقول سروری و جہانگیر و برہان و جامع و ناصری و رشیدی بمعنی ضد زیر یعنی زیر وارستہ فرماید کہ از ینجاست کہ ملاء اعلی را (عالم بالا) گویند و سندش از وائلہ ہروی بر معنی سوم مذکور ۔ صاحب رشیدی بحوالہ سامانی گوید کہ بالا بمعنی رفیع مغیر والا است و لغت دیگر نیست ۔ خان آرزو در سراج گوید کہ اصل بمعنی فوق است بعد ازان بمعنی درازی استعمال یافتہ بمراعات ہمان نسبت و بعد ازان معنی قد و ارباب فرہنگان ازین غافل ماندہ ہمہ معانی را حقیقت پنداشتند و گوید کہ بعضی این را مغیر والا گفتہ اند و حقیقتاً برعکس اینست **مؤلف** عرض کند کہ ترکان ہم ہمین لغت فارسی را بمعنی فوق استعمال کردہ اند و خیال ما اینست کہ فارسیان از لغت بال کہ در عربی زبان بمعنی شرف و بزرگی آمدہ بزیادت (الف) در آخر مزید علیہ و مفرس کردہ اند (الف) بمعنی تفوق و برتری و بلندی و (ب) مجازاً بمعنی زبر ہم کہ ترجمہ آن در عربی فوق باشد چنانکہ (بالا مذکور شد ۔ (حکیم خاقانی الف) چگونہ گفت عیسی بر سر دارم کہ آہنگ سفر دارم بہ بالا ۔ (حکیم انوری الف) زہی صدری کہ از روی بزرگی ۔ فلک را نیست با قدر تو بالا ۔ حالا نظر باید کرد بر مدارج بیان کردہ خان آرزو سبحان اللہ چہ خوش ترتیب است مقصودش جز ین نباشد کہ بعد بلندی ۔ درازی است و ما حقیقت معنی درازی را بر معنی چہارم بیان کردہ ایم و اگر تسلیم ہم کنیم می پرسیم از و کہ این را در رتبہ دوم بچہ اصول عطا شد و ہم او گوید کہ پس از ان در رتبہ قد بخیال ما حقیقت ہمین قدر است کہ بلحاظ معنی اصل تفوق

وبلندی است دیگر معانی مجازاوست به تعلقی که با اصل دارد دیگر هیچ خود او از حقیقت لفظ غافل است وارباب فرهنگان را لقب غافل می نجشد۔ فتامل (اردو) (الف) بلندی۔ مؤنث۔ (ب) فوق بقول آصفیہ۔ عربی۔ بالا۔ اوپر۔ بلند۔ تحت کا نقیض۔

(۶) بالا۔ بقول وارستہ بمعنی پیش (مخلص کاشی ؎) بپوشیدم ز بالای سخن هرچند تشریفی ؎ همان از لب گریبان میدرد شوق ثنا خوانی ؎ (شفیع اثر ؎) عزت از بالای زر دارند اهل روزگار ؎ عبرت از من گیر و پاس عزت خود را بدار ؎ مؤلف عرض کند که نمیدانیم که وارستہ ازین هر دو سند بالا را بالا را بمعنی پیش چطور نوشت سخنوران دانند که دریجا بمعنی بلندی و برتری است که بر معنی پنجم گذشت فافهم۔ مخفی مباد که بر (بالا بردن کار) و (بالا رفتن کار) که می آید بعض محققین معنی پیش بردن کار می گیرند و ما در انجا هم معنی پنجم را متعلق کنیم (اردو) پیش۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ نقیض پس۔ آگے۔ سامنے اور بلحاظ ہمارے خیال کے دیکھو بالا کے پانچویں معنے۔

(۷) بالا۔ به تحقیق بمعنی بعد و پس چنانکه ببالای سال یعنی پس از سال (فردوسی ؎) برفتند چو نان و برگشت زال ؎ شبی دید باز آن ببالای سال ؎ مؤلف عرض کند که این معنی هم متعلق بمعنی پنجم است که از معنی فوق و برگرفته اند و موخره بر وزائد است پس (ببالای سال) بمعنی بر سالی و بعد از سالی است (اردو) پر۔ بقول آصفیہ ہندی بعد پیچھے

(۸) بالا۔ به تحقیق بمعنی زائد و فائق و این من وجه متعلق بمعنی پنجم است چنانکه بالای صد بمعنی زائد از صد (فردوسی ؎) چو رستم به پیمود بالای هشت ؎ بدان یکی سرو آزاد گشت ؎

حیف است کہ صاحب ناصری بالا را بمعنی سال عمر آوردہ از ہمین شعر فردوسی سند گیرد و بر معنی شعر غور نمی کند و بر مقصود خود معنی اصلی گیرد۔ مقصود شاعر اینست کہ چون رستم سال عمر را بالای ہشت پیمود یعنی زائد از ہشت یافت مثل سرو آزاد شد۔ فتامل

(اردو) پر۔ بقول آصفیہ۔ اوپر کا مخفف اور اوپر پر فرمایا ہے کہ بالا۔ فوق۔

(۹) بالا۔ بقول خان آرزو در چراغ بمعنی مقدار چنانکہ پیل بالا و نیزہ بالا (کلیم) کجا نیزہ فوارہ آسا بخست ۔ کہ خون نیزہ بالا از انجا بجست ۔ مؤلف عرض کند کہ مقدار را ہیچ دخل نیست نیزہ بالا قلب اضافت بالای نیزہ باشد یعنی زائد از نیزہ و مراد از زائد بلندی نیزہ متعلق بہ معنی ہشتم و جا دارد کہ بالای نیزہ را بمعنی بلندی نیزہ گیریم اندرین صورت متعلق بمعنی پنجم باشد پس مقدار حاصل معنی باشد نہ معنی لفظی۔

(اردو) دیکھو بالا کے آٹھویں معنے۔

(۱۰) بالا۔ بہ تحقیق ما بمعنی برابری و ہمسری ہم آمدہ و سند این بر (بالا دادن) می آید و جز ین نیست کہ من وجہ مجاز معنی سوم باشد (اردو) برابری بقول آصفیہ۔ فارسی اسم مؤنث۔ ہمسری۔ مساوات۔

(۱۱) بالا۔ بہ تحقیق ما بمعنی فریب و حیلہ۔ استعمال این در (بالا گرفتن چیزی از کسی) می آید و جز ین نیست کہ اسم جامد فارسی زبانست۔ صاحب کنز گوید کہ لغت فارسی است و در ترکی بمعنی سام مستعمل و سام بہ تشدید در لغت عرب بقول منتخب بمعنی زہر دہندہ و زہر در طعام کنندہ پس این متصرف ترکان باشد در معنی و معنی حقیقی این در فارسی

همان حیله و فریب - یکی از معاصرین پیرانه سال عجم با ما گفت که چون طفل نادان کنجشکی را بدست می گیرد و سخت گیرد و نمی گذارد و اعتنا نمی کند که کنجشک بمیرد پس می خواهند که کنجشک را از دست او حاصل کنند و می گویند که بابا - بالا ببین که چه تماشا است او نظر ببالا می کند و اینان کنجشک را بزور از دستش می گیرند و چون طفل نادان بسوی آن متوجه می شود می گویند که بالا رفت ببین که می پرد از همین طرز عمل فارسیان بالا را بمعنی حیله و فریب استعمال کردند و همین حکایت ماخذ این لفظ است که صورت اسم جامد گرفته (اردو) بالا - بقول آصفیه اسم مذکر - فریب - حیله - بہانہ (صرف اردو مین) اور مؤلف عرض کرتا ہے کہ فارسی مین بھی اور بالا بتانا یعنی - فریب دینا دھوکا دینا اسی سے مرکب ہے -

بالا بالا اصطلاح - معاصرین عجم بر زبان دارند و بمعنی بی اطلاع و توسط دیگری استعمال این می کنند چنانکه "او بالا بالا این کار کرد" یعنی بدون اطلاع و توسط غیرے بخیال ما لفظ بالا در اینجا بمعنی پنجم اوست مجازاً یعنی فوق اطلاع و توسط چنانکه فوق الادب بمعنی خارج از ادب می آید و بالا از شمار بمعنی خارج از شمار (اردو) بالا بالا بقول آصفیه - فارسی - اوپر ہی اوپر - الگ ہی الگ - بی اطلاع چپکے ہی چپکے - پرے ہی پرے

بالا بان اصطلاح - بقول رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاه قاچار دف کلان و بقول صاحب بول چال طنبور و دف باشد

مؤلف عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است مرکب از کلمۂ بالا بمعنی پنجم و بان بقول بہان مخفف بانگ بمعنی آواز بلند و فریاد و معنی

نقلی این آواز بلند دارند (اردو) فوجی بڑا تنبور۔ مذکر۔

بالابان وتی اصطلاح۔ بقول صاحب روزنامہ بحوالہ سفرنامہ ناصر الدین شاہ قاچار تمبور والغوزہ **مؤلف** عرض کند کہ (بالابان) بجائے خودش گذشت وازنی الغوزہ مراد است (اردو) تنبور اور بانسلی۔ صاحب آصفیہ۔ نے بانسری پر فرمایا ہے کہ ہندی۔ اسم مؤنث۔ نے۔ بانسلی مثل الغوزہ ایک باجہ ہے جسے منہ سے بجاتے ہیں۔

(الف) **بالابردن** استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت واز استعمال اصفہانی سند آوردہ ہے) کی ترقی می تواند داد احوال مرا بکمی بردبالا سپہر دون ہمین سال مرا بکم **مؤلف** عرض کند کہ بالا در اینجا بمعنی ہشتم اوست کہ زائد باشد ولیکن از ہمین سند استعمال ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔

(ب) **بالابردن سال** بمعنی زیادہ کردن عمر و بہ پیری رسانیدن است بہار ہم ذکر این کردہ وہمچنین است ۔ ۔ ۔ ۔

(ج) **بالابردن کار** کہ لفظ بالا در اینجا بمعنی پنجم اوست۔ بہار این را بمعنی پیش بردن کار گیرد وصاحب بحر بمعنی سرانجام آن درست دادن و بتحقیق ماکامیاب شدن کہ حاصل بلندی کار است (نصیر بدخشانی ؎) کار بالا نبرد دست نیاید بر کام ؛ ہر کہ دل دادہ آن قامت بالا نشود ؛ پس بخیال ما از تعمیم مصدر (الف) کار گرفتن درست نیست بلکہ از مصادر خاص (ب وج) کار باید گرفت وبصورت تعمیم (بالابردن چیزی) اولی است از مجرد (بالابردن) فتامل (اردو) (الف) اوپر لیجانا۔ بلند کرنا۔ ترقی دینا۔ (ب) عمر بڑھانا۔ بڈھا کرنا۔ (ج) کامیاب ہونا۔

بالابلند اصطلاح۔ بقول بہار وانند دراز قامت **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است (خواجہ شیراز ؎) زدست کوتہ خود زیر بارم ؛ کہ از بالابلندان شرمسارم ؛ (ظہوری ؎) سازشد بر گوشمال زہد کوتاہی نکرد ؛ غالباً از کاکل بالابلندان تار داشت ؛ (اردو) دراز قد۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ طویل القامت۔ لمبے قد کا۔ قدآور۔

بالابند اصطلاح۔ بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بمعنی (۱) سربند و (۲) دستار و (۳) نوعی از لحاف و لبادہ **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی چیزیکہ بالای چیزی بر بندند و کنایہ باشد از سربند و دستار و نسبت معنی اول خیال مانیست و معاصرین عجم ہم با ما اتفاق دارند کہ فارسیان (۴) سرپیچ را بالابند گویند کہ نوعی از سندیل و بالائے دستار بستہ می شود و نسبت معنی سوم عرض میشود کہ ملبوسی از لحاف و لبادہ ساختہ میشود کہ در موسم سرما استعمالش می کنند ہمچون قبا و بند ہایش بالای سینہ باشد چنانکہ بند قبا۔ بای حالی برای ہر سہ معنی اول الذکر طالب سند استعمال باشیم (اردو) (۱) قصابہ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر۔ دیکھو اخکسمہ (۲) دستار۔ فارسی۔ اسم مؤنث۔ پگڑی۔ عمامہ (۳) وہ قبا جو لحاف یا لبادہ سے بناکر موسم سرما میں پہنتے ہیں۔ مذکر (۴) سرپیچ۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ پگڑی کے اوپر کا چھوٹا کپڑا۔ ایک قسم کا زیور جو پگڑی میں باندھتے ہیں مؤلف عرض کرتا ہے کہ پگڑی کے اوپر جو کپڑا سرپیچ کہلاتا ہے اوس پر نقش اور زردوزی کا کام کیا جاتا ہے۔

بالاپنجرہ (۱) معاصرین عجم کنایہ گیرند از غرفہ

وو ریچہ قلب اضافت پنجرۂ بالا و پنجرہ بقول اند
لغت فارسی است ہر چہ مشبک باشد و آنچہ
در بعضی عمارات جالی سازند و (پنجرۂ لاجورد)
(۲) بقول برہان کنایہ از آسمان است بالجملہ
استعمال این در مقولہ (ازین بالا پنجرہ و چشم
انداز بہ پائین دارد) گذشت (اردو)
(۱) دریچہ۔ مذکر (۲) آسمان۔ مذکر۔

بالاپوش اصطلاح۔ بقول اند بحوالۂ نفائس بضم
بای فارسی (۱) پوششی کہ در وقت دراز
کشیدن بر سر کشند و بعربی لحاف و بفارسی
شادیچہ بروزن بازیچہ و جامۂ خواب و زیرپوش
و بالاکش گویند و صاحب روزنامہ بحوالۂ
سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار گوید کہ (۲)
لباس بالائی و ترجمۂ آن در انگلیسی (اوورکوٹ)
نوشتہ و بقول صاحب رہنما و بولچال لحاف
مؤلف عرض کند کہ زیرپوش و بالاکش
را نشنیدیم و خود صاحب اند ہم ذکر این ہر دو
لغت نکرد و شادیچہ را صاحب برہان
مرادف بالاپوش گوید بای حاصل بالاپوش
اسم فاعل ترکیبی است یعنی لباسی کہ بالای
لباس پوشند و بمعنی اوّل استعمال قدیم است
و معاصرین عجم ہم لحاف را گفتہ اند و بمعنی
دوم بیان کردۂ صاحب روزنامہ لباسی
کلفت کہ از لبادہ و غیر ذلک بشکل چوغہ
تیار کنند و در موسم سرما بالای لباس پوشند
و لفظ بالا در اینجا مجاز معنی پنجم باشد بمعنی بر
(اردو) (۱) لحاف بقول آصفیہ عربی
اسم مذکر۔ رات کے سونے کا روئی دار
کپڑا۔ سوڑ۔ بالاپوش۔ رضائی جس مین
بہت سی روئی ہو۔ قزاگند (۲) اوورکوٹ
انگریزی۔ مذکر۔ بقول امیر پاؤن تک لمبا
کوٹ جو اکثر جاڑون مین انگریزی پوشاک
پہننے والے پہنتے ہین۔

بالاتر از سیاہی رنگی دگر نباشد مثل

صاحبان خزینہ و امثال فارسی ذکر این کردہ اند
و از معنی و محل استعمال ساکت بہار گوید کہ ہرگاہ
کسی را در امری خجالت حاصل شود و تن بمردن
دہد می گوید کہ از مردن امری دیگر بتر نیست
و آن را بر خود گوارا می کند مؤلف عرض کند
کہ موقع استعمال مثل از ینقدر بیان بہار و صحیح
نمی شود و این مثل در حقیقت مرادف (آخر
الدواء الکی) باشد و بعوض ہمین مثل عربی
فارسیان این مثل فارسی را زنند یعنی چون
کسی بمصیبتی مبتلا شدہ خود را بکشد یا قتل دیگری
کند در ہمچو مواقع و مماثل آن۔ استعمال این
مثل می شود مقصود آنست کہ ہمین بود علاج
آخر کہ غیر از ان چارۂ نبود یعنی سپید را سبز و
سبز را زرد یا زرد را سیاہ کردن ممکن است
و لیکن سیاہی را برنگی دیگر بدل کردن نمی شود
از ین قدر تعریف کہ ما کردہ ایم موقع استعمال
این را بتامل توان دریافت مخفی مباد کہ لفظ

بالا درین مثل متعلق بمعنی ہشتم اوست (اردو)
دکن مین کہتے ہین "اسکے سوا علاج ہی کیا تھا"

بالاچاق اصطلاح۔ خان آرزو در
چراغ گوید کہ مقابل زیر چاق بمعنی بالادست
باشد و بقول بہار غالب و صاحب بحر فرماید کہ
فرمان روا و حاکم و زیادتی کنندہ (میر نجات
ے) ہمہ مان تو ہمہ چابک و رند و قبچاق تو
ہمہ چون سرو بہ گلہای چمن بالاچاق ۔ مؤلف
عرض کند کہ چاق بقول برہان بمعنی متحمل و فرمان
مخفی مباد کہ معاصرین عجم گویند کہ "این خیلی
چاق است" یعنی بسیار تندرست۔ پس
(بالاچاق) اسم فاعل ترکیبی است بمعنی بلند
صحت و کلمۂ بالا درینجا بمعنی بلند مجاز معنی بیچ
کہ گذشت فارسیان (بالاچاق) را مجازاً بمعنی
زبردست استعمال کردند کہ مراد از حاکم و
فرمان روا توان گرفت و بالادست ہم بہ
معنی حاکم است آنچہ صاحب بحر زیادتی کنندہ

را در تعریف این داخل کرده است بحکم اولیت و زائد از ضرورت (اردو) حاکم۔ زبردست بالادست۔ مذکر۔

بالاخانہ اصطلاح۔ بقول بہار و بحر و انند خانہ کہ بر پشت بام سازند (میرزا عبد الغنی قبول ؎) از ہوای قامتش تا پر شدہ است ؎ سینۂ صد چاک بالاخانہ است ؎ (محسن تاثیر ؎) از بلندی ہای فطرت در تعب افتادہ ام ؎ ہمچو زینم خانۂ گرمست بالاخانہ است ؎ مؤلف عرض کند کہ قلب اضافت خانۂ بالا و مراد از خانۂ کہ بالای خانہ بتعمیر کنند و لفظ بالا در اینجا متعلق بہ معنی بخیمش (اردو) بالاخانہ بقول آصفیہ۔ فارسی اسم مذکر۔ اوپر کا کمرہ۔ اٹاری۔ کوٹھا۔

(الف) **بالاخواند** (مصدر اصطلاحی) صاحب برہان و جامع نسبت

(ب) **بالاخواندن**

(ج) **بالاخوانی** الف گوید کہ چیزی را کہ زیادہ از حد آنست و انمود مؤلف عرض کند کہ مقصودش جز این نباشد کہ ماضی مطلق (ب) باشد۔ صاحب آصفی ذکر (ب) کردہ از معنی ساکت و باستناد (الف) تو انیم عرض کرد کہ چیزی را از حد آن زیادہ خواندن است (ج) بقول جہانگیری (در ضمیمۂ کتاب) کنایہ از آنست کہ خود را زیادہ از آنچہ ہست وانماید (ظہوری ؎) یک خود را بصد سازد ظہوری خرج در مجلس ؎ کند تا مدعی را زیر بالاخوانی دارد ؎ صاحب برہان گوید کہ کنایہ از آنست کہ کسی چیزی را زیادہ از آنچہ ہست وانماید و بقول رشیدی زیادہ از آنچہ ہست خود را وانمودن خان آرزو در چراغ گوید کہ بمعنی زیادہ نمودن خود است و بقول وارستہ و بحر زیادہ از حالت و استعداد خود را فرانمودن (محسن تاثیر ؎) چو دید از قامت او سرو نرخ خویش را نازل ؎ ز بالاخوانی بیجای قمری

مفعل باشد و بہار ہم ذکر این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ حاصل بالمصدر (ب) بمعنی مبالغہ و لفظ بالا در اینجا متعلق بمعنی پنجم و ہشتم اوست مخفی مباد کہ تخصیص جہانگیری با خود و طرز بیانش بترکیب مضارع صحیح نباشد۔ صاحب برہان از تخصیص محفوظ و در طرز بیان پیرو جہانگیر است خان آرزو وارستہ و صاحبان بحر و رشیدی ہم بہ تخصیص خود سکندری خوردہ اند فتامل

(اردو) (الف) مبالغہ کیا (ب) مبالغہ کرنا (ج) مبالغہ۔ بقول آصفیہ عربی۔ اسم مذکر۔ زیادہ گوئی۔ حد سے زیادہ تعریف یا مذمت کرنا۔ بڑھا کر بیان کرنا۔ ترجیح بلا مرجح۔

بالا خان آرزو در سراج گوید کہ (۱) مراد از بالا دہ بوزن آباد و آبادہ بمعنی اسپ جنیبت و (۲) بقول بعض اسپ پالانی بارکش پس بالا کہ بدین معنی گذشتہ مخفف این باشد لیکن تصحیف است صحیح بہ بای فارسی است صاحب غیاث بر معنی اول قانع و صاحب شمس مذکر معنی اول گوید کہ بقول بعض مطلق اسپ و حق ہمین است **مؤلف** عرض کند کہ ما حقیقت بالا بمعنی اول بجایش بیان کردہ ایم و در اینجا ہمین قدر کافی است کہ دال مہملہ آخر زائد است چنانکہ پیرہن و پیرہند و نارون و نارو و مذیس این مزید علیہ بالا است نہ بالا مخفف این انچہ خان آرزو این را تصحیف گوید تسامح اوست کہ از قاعدۂ زیادت حروف کار نگیرد و اختلافی کہ در لغت بالا با او داریم بجایش مذکور شد و معنی دوم را بہ بای عربی بدون سند استعمال تسلیم نہ کنیم و خود خان آرزو ہم بر خلافش رفتہ و آنچہ صاحب شمس این را بمعنی مطلق اسپ گوید بدون سند است اعتبار نشاید کہ درجۂ تحقیقش اظہر من الشمس۔

(اردو) (۱) دیکھو بالا کے پہلے معنے (۲) بار برداری کا گھوڑا۔ مذکر۔

بالادادن (مصدر اصطلاحی) واسته گوید که (۱) ترقی و بلندی دادن و (۲) بقول بعض تعریف کردن صاحبان بحر و اند و بهار هم ذکر این کرده اند امیر معزی ؎ به رای پاک هنر را همی دهد یاری ؛ به رسم خوب خرد را همی دهد بالا ؛ (ظهوری ؎) قد طوبی را دونا سازند در تعظیم خویش ؛ خار و خس را گر بحکم همت بالا دهند ؛ (ولہ ؎) هر کرا می خواهد از صافی دلان ؛ داغهای سینه بالا می دهد ؛ مؤلف عرض کند که معنی اول متعلق به معنی پنجم بالاست و معنی دوم مجاز آن و به تحقیق ما (۳) بمعنی مقابل قرار دادن و برابر کردن متعلق به معنی دهم لفظ بالا (ظهوری ؎) گشتم از بالای رضوان منفعل ؛ با قدش گوسرو را بالا مده ؛ و (۴) به تحقیق ما بمعنی فریب دادن متعلق به معنی یازدهم لفظ بالا (ظهوری ؎) سدره در پستی است از بالای او ؛ واعظش بیهوده بالا می دهد ؛ یعنی آنچه واعظ تعریف بلندی سدره می کند گویا فریب می دهد و حیله بازی می کند و ظاهر نمی نماید که بالای یار بلند تر از وست محققین بالا از همین یک شعر معنی دوم پیدا کرده اند و ما می گوئیم که از معانی متعدده لفظ که بالا گذشت هیچ تعلق ندارد (اردو) ترقی دینا۔ بلندی عطا کرنا۔ (۲) تعریف کرنا۔ (۳) دھوکا دینا۔ بالا بتانا۔

بالادادن اساس مصدر اصطلاحی بقول اند از قبیل بالا بردن اساس باشد مؤلف عرض کند که بمعنی بلند کردن بنیاد باشد متعلق بمعنی اول (بالادادن) (ظهیر فاریابی ؎) بزرگوارا من بنده چون بقوت طبع ؛ دهم بمدح تو بالا اساس آئین را ؛ (اردو) بنیاد کو بلند کرنا۔

بالادانستن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف

عرض کند کہ بمعنی حقیقی بلند خیال کردن (از رفیع ہروی ؎) زمان با پایۂ تختش نخواند خاک را ساکن ؛ جہان با گوشۂ تاجش نداند چرخ را بالا ؛ (اردو) بلند خیال کرنا۔

بالادراز اصطلاح۔ بقول بہار بمعنی دراز قامت (ظہوری ؎) بیا بالادرازی مشو تیز چنگ ؛ کہ زحمت کند کوتہی روز جنگ ؛ **مؤلف** عرض کند کہ متعلق است بہ بمعنی سوم لفظ بالا و اسم فاعل ترکیبی است (اردو) دیکھو بالا بلند۔

بالادست اصطلاح۔ بقول برہان و مؤید و بحر (۱) صدر مجلس و (۲) کنایہ از حریف غالب و (۳) ہر چیزی کہ نفاست تمامی دارد بہار گوید کہ مقابل فرودست و نیکو و بہتر و قوی و غالب **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی دست بلند دارندہ و لفظ بالادر اینجا متعلق بمعنی ہجم اوست و ہر سہ معنی کنایہ باشد (وحید ؎) از سلیمان رسم و آئین بزرگی یاد گیر ؛ مور را در بزم بالادست خود جا میدہد ؛ (ظہوری ؎) در تعریف شاہ نواز خان ؎ لطف بالادست شاہش خوش نواخت ؛ صدر مجلس صاحب خود را شناخت ؛ (صائب ؎) عشق بالادست بر خاک از وجود ما نشست ؛ از گہر گردیتیمی بر رخ دریا نشست ؛ (ولہ ؎) حسن بالادست را آرایشی چون عشق نیست ؛ طوق قمری سرو را بہتر ز خلخال زر است ؛ (ملا مفید بلخی ؎) چون بفضل قدش آغوشم رسد ؛ حسن بالادست دارد قامتش ؛ (روزبہان ؎) بعالمی ندہم جلوۂ نخل قدش ؛ گران فروشم و دارم متاع بالادست ؛ (اردو) (۱) بالا دست۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ (۱) افسر حاکم۔ بڑا عہدہ دار۔ صدر مجلس۔

(۲) زبردست۔ غالب۔ (۳) عمده۔ نهایت نفیس۔

بالادستی اصطلاح۔ (۱) بمعنی غلبه باشد و (۲) صدارت چنین نیست که یای مصدری زیاده شده در آخر (بالادست) که گذشت (ظهوری ۵) ببالادستی افتاده گیها پاز بام آسمانها زینه زدم پ فارسیان گویند که (فقره (۲)) ما بالادستی اورا تسلیم کنیم"۔

(اردو) (۱) غلبه۔ مذکر۔ دیکھو استیلا (۲) صدارت۔ بقول آصفیه عربی۔ اسم مؤنث بالانشینی۔ صدر نشینی۔

بالادوی اصطلاح۔ بقول انند بحوالهٔ فرهنگ فرنگ بفتح دال مهمله وکسر واو (۱) چستی وچالاکی و (۲) تیزروی مؤلف عرض کند که مشتاق سند استعمال باشیم وبه تحقیق ما (۳) بمعنی عروج مستعمل که بلندی حاصل کردن است ولفظ بالادینج بمعنی پنجم او وحاصل بالمصدر است از (بالادو یدن) (ظهوری ۵) در زیر لب بباغ سرایم اقامتش پ بالادوی سرو صنوبر فرو کنم کو

(اردو) (۱) چستی۔ چالاکی۔ مؤنث۔ (۲) تیزروی۔ مؤنث۔ تیز رفتن کا حاصل بالمصدر۔ (۳) عروج۔ بقول آصفیه عربی۔ اسم مذکر۔ اونچائی۔ بلندی۔ صعود۔

(الف) **بالاده** (الف) بقول برهان بر وزن آماده اسپ چنبیت را گویند که اسپ کوتل باشد ونسبت (ب) فرماید که (۱) مرادف (الف) است و (۲) بقول بعض اسپ پالانی صاحب جامع ذکر هر دو کرده بر معنی اوّل قانع وصاحب ناصری که (ب) را بذیل (الف) آورده همزبانش۔ صاحب سروری بر (ب) ذکر هر دو معنی کرده گوید که به بای فارسی هم بنظر رسیده (شمس فخری ۵) شهنشهیکه گشت

(ب) **بالاذ**

بخت در مواکب او ۴ چو نقره خنگ سمند
فلک دو صد بالاذ ۴ صاحب هفت برب
ذکر هر دو معنی کرده (الف) را بمعنی اول
مخصوص کند - خان آرزو در سراج
بذکر (الف) بهر دو معنی گوید که تصحیف
است و صحیح بهای فارسی است مؤلف
عرض کند که (الف) مرادف و مزید علیه
بالاد باشد که گذشت های هوز در آخرش
زیاده کرده اند و صراحت هر دو معانی
همدر انجا کرده ایم و (ب) جزین نیست که
معرب بالاد است که دال مهمله بذال معجمه
بدل شد و جهی نیست که (ب) را با وجود ذال
معجمه لغت فارسی گیریم (اردو) دیکھو بالاد

بالار بقول برهان و مؤید و جامع بروزن
تالار (۱) شاه تیر را گویند و آن چوب بزرگ
است که هر دو سر آن بر بالای دیوار عمارت
باشد و سر چوبهای دیگر را بر بالای آن
گذارند و (۲) بمعنی ستون را گفته اند و (۳)
بمعنی چوبها را گویند که بالای شاه تیر گذارند
و تخته و پوشش دیگر را بالای آن بگسترانند
و (۴) شخصی را نیز گویند که اسیر محبت مادر
و موقوف بر ضایش باشد صاحب سروری
بر معنی اول قانع و گوید که بمعنی فرسب یعنی
چوبیکه بام خانه را بآن پوشند و آن را فلوزه
هم گویند صاحب جهانگیری ذکر هر سه معنی
اول الذکر کرده و معنی سوم را مخصوص کند
باسمرقند - صاحب رشیدی نقل نگارش
و اینقدر را اضافه کند که مرادف بالال صاحب
جامع ظاهرا معنی سوم را ترک کرد و لیکن طرز
بیانش آنرا هم داخل تعریف کند صاحب
ناصری بذکر معنی اول قانع و گوید که آنرا باگر
و بالال نیز گفته اند - خان آرزو در سراج
بذکر معنی اول و سوم بحوالهٔ قوسی گوید که مطلق
چوبی که عمارت بدان پوشند و فرماید که این

اصح و اقوی است و مخفف (بالاگر) گویند
که لفظ گر به دو وضع مستعمل یکی حقیقت که معنی
وصفی آن است که سازنده و جاعل باشد
چنانکه تیرگر و کمان گر و دوم مجاز است که
مشهور گردیده چنانکه آهنگر و مس گر و زرگر
زیرا که جعل در ینجا بجوهر آهن و مس و زر
نسبت نگرفته متعلق بصورت است و جاعل
آنرا متصرف در اشکال و صورت است
(الخ) مؤلف عرض کند که ما با خان آرزو
اتفاق داریم که کثرت استعمال از (بالاگر)
که بمعنی سقف ساز است کاف فارسی را حذف
کرده و باگر هم مخفف آنست بحذف لام و الف
و بالال مبدل بالار که رای مهمله به لام بدل شد
چنانکه چنار و چنال و جادارد که بالار مرکب
باشد از بالا و رای نسبت چنانکه انگشت و انگشتر
و له و لهر بمعنی چیزی که منسوب است به بالا۔
معنی اول حقیقی است و معنی دوم و سوم مجاز آن

و تعمیم تعریف بیان کرده خان آرزو بجوالهٔ قوی
درست باشد که ازین تعمیم تخصیص سه گانه
در استعمال صورت گرفت نسبت بمعنی چهارم
عرض می شود که خلاف قیاس است و مجاز هم
نمی توان گرفت و از ماخذ بینهٔ بالا هم تعلق
ندارد و معاصرین عجم هم بر زبان ندارند اگر
سند استعمال پیش شود توانیم قیاس کرد که مرکب
است از لغت سنسکرت بالا که بقول ساطع
بمعنی فرزند است فارسیان رای نسبت در
آخرش مرکب کرده بمعنی منسوب به کودکی مجازاً
بمعنی مطیع مادر گرفتند که کودکان دائما اطاعت
مادر کنند (شمس فخری ۱۲) زمین خانه و باغ
از زبر جداست و عقیق ۲ عجب مدار که هست
از زمرد شبالار ۳ (اردو) (۱) شهتیر
اسم مذکر۔ دیکھو بارانہ (۲) ستون۔ اسم مذکر
دیکھو استن۔ (۳) تیر۔ اسم مذکر بقول آصفیہ
سیدھی لکڑی دکن میں اس لکڑی کو تیر کہتے ہیں

جو سقف مکان کے لئے شہتیر پر قائم کیجاتی ہے صاحب آصفیہ نے
لکڑی پر فرمایا ہے۔ اسم مؤنث۔ تیرہام۔ چوب سقف چوب
در ارجسے چھت مین ڈالتے ہین (نکہت ؎) قدرت
حق سے بے ستون ہے کھڑی ہے سقف گردون مین کہکشان
ہے کڑی ہے (۴) مان کا فرمان بردار مطیع۔

بالا رفتن مصدر اصطلاحی۔ بقول وارث بہار
وبحر (۱) بلند پروازی کردن و فرمایدکہ گویند (فلان
کس با اسپ تیز تگ و با لباس زرین بالا میرود یعنی
باین چیزہا مفاخرت دارد (مدیعی سمرقندی ؎) اے
سرو با قد او بگذار سرکشی را بسیار پیش قدش بالا نمی
توان رفت۔ **مؤلف** گوید کہ (۲) بمعنی حقیقی اوست
یعنی رفتن بہ بلندی و لفظ بالا در اینجا متعلق بمعنی پنجم
اوست (ظہوری ؎) مردمک در غوطہ خواری گہ سری
برمی کند ہا وہ چہ سان در گریہ ہای مرو بالا می رود
(اردو) (۱) بلند پروازی کرنا (بلند پرواز کا ذکر ہے
خرام پر گزرا ہے۔ (۲) اوپر جانا۔ بلندی پر جانا۔

بالا رفتن دماغ مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار

وبحر وانند کنایہ از نخوت و غرور بہم رسانیدن (میرزا
اسمعیل ایماء) بالا میرود در ترقی دماغ ما چون آفتاب
دود ندارد چراغ ما۔ **مؤلف** عرض کند کہ لفظ بالا در اینجا
متعلق بمعنی پنجم اوست (اردو) دماغ آسمان
پر ہونا۔ بقول آصفیہ۔ اترانا۔ غرور ہونا۔ گھمنڈ ہونا

بالا رفتن سال و عمر مصدر اصطلاحی بقول بہار
وارستہ و بحر آخر شدن سال و افزون شدن آن
بر سالہای گذشتہ عمر و بقول بہار شروع شدن
سال نو از عمر طبعی۔ **مؤلف** عرض کند کہ لازم است از
(بالا بردن سال) کہ بجایش گذشت و کنایہ از گذشتن عمر
باشد و درازی آن و لفظ بالا در اینجا متعلق بمعنی چہارم
باشد و بس (نعمت خان عالی ؎) بہ بحر از نا توانی
ہا بجائی می رسد حالم ہا کہ می سوزد نفس ہر گاہ
بالا می رود سالم ہا (طاہر وحید ؎) ہست بر بام عمر
راہ نفسہا را بہ بین پا زینہ ہا باشد کز انجا عمر بالا میرود
(اردو) عمر گزرنا۔ عمر زیادہ ہونا۔
طوالت عمر۔

ع-آ

ت

۵۳ ۱۱۹۱۲

ذیل میں درج شدہ تاریخ پر یہ کتاب مستعار
لی گئی تھی مقررہ مدت سے زیادہ رکھنے کی
صورت میں ایک آنہ یومیہ دیرانہ لیا جائے گا۔

کتب خانہ

جامعہ عثمانیہ